

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TOPLUMSAL BELLEĞİN TAŞIYICI PAYANDASI
OLARAK HAFIZA MEKÂNLARI: 15 TEMMUZ
2016 DARBE GİRİŞİMİNİN DİRENME
ORTAMLARI

RABİA ZAMUR TUNCER

2502150080

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ALİ MURAT VURAL

İSTANBUL-2021

ÖZ

TOPLUMSAL BELLEĞİN TAŞIYICI PAYANDASI OLARAK HAFIZA MEKÂNLARI: 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİNİN DİRENME ORTAMLARI

RABİA ZAMUR TUNCER

Toplumsal belleğin ve bu belleğin en önemli unsurları arasında yer alan hafıza mekânlarının etki ve işlevselliğinin, bugün bir kez daha güncellenmesi, değişen toplumsal kültür, değerler, anlayış ve algılama biçimlerinin bu çerçeveden görülebilmesi ve toplumsal bellekteki hafıza mekânlarına ilişkin işlevselliğin saptanması, bugünün toplumsal olanını anlamak açısından özel bir önem arz etmektedir. Bu gerekçeden hareketle çalışmada, Türkiye'nin özellikle yakın tarihine odaklanılmış, bir örnek olay olarak da 15 Temmuz 2016 gecesi dini bir cemaate bağlı Silahlı Kuvvetler mensubu bir grup tarafından yapılan “darbe girişi”, toplumsal bellek ve hafıza mekân ilişkisini birarada inceleyebilmek açısından incelenmeye değer görülmüştür. Tezde, toplumsal bellek ve bu belleğin en önemli taşıyıcı payandasını oluşturan hafıza mekânlarına odaklanılmış olması nedeniyle, bu mekânlarla ilişkin medyanın güçlendirici ya da görmezlikten gelici etkilerinin düzeyini anlamak hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda da çalışmanın saha araştırmasını, toplumsal bellekte yer etmiş söz konusu geceye ilişkin mekânlar, oluşturmuştur. Darbe girişimi toplumsal bellek için önemsenirken, bu girişimin sembol mekânlarından olan ve kalkışma sonrasında ismi değiştirilen 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, 15 Temmuz Şehitleri Caddesi ve Kısıklı Milli İrade Meydanı, halkın darbe girişimine direnişinin hafıza mekânları olarak kabul edilmiştir. Medyanın 15 Temmuz 2016 gecesi ve sonrasında servis ettiği görüntüler ve anlatımlar da büyük oranda bu mekânlar üzerinden gerçekleşmiş, darbe girişiminin toplumsal belleğe işlenen ve bir anlamda o gece yeniden inşa edilen hafıza mekânları olarak sunulmuştur. İsmi değiştirilen bu mekanların bireysel ve toplumsal hafızada ne düzede karşılık bulduğunun görülmesi ve buna bağlı olarak değişen toplumsal değerler, uzlaşma ve ayrışma noktalarının var olup olmadığını görebilmek, bu çalışmanın iki temel amacından birini

oluşturmaktadır. Bir diğer temel amaç ise, 15 Temmuz gecesine ilişkin darbe girişiminde büyük acıların yaşandığı bu mekanların, aradan geçen yaklaşık 5 yıl sonra toplumsal bellek ile ne düzeyde bağ kurma imkân tanıdığını, yapılacak ölçümlerle görmektir. Yapılan isim değişikliğinin tam bir konsensus ile kabul görüp görmediği, kabul görmemişse bu reddin anlaşılması, sosyo-politik düzlemde kritik bir eşiği oluşturmaktadır. Darbe girişimini sokakta ya da ekran başında deneyimleyen kişiler açısından toplumsal bellek ve hafıza mekân ilişkisinin bulduğu karşılığı ve içerdiği anlamları, değişen iletişim koşulları ve araçlarının etki düzeyinden incelemek, iletişim bilimi açısından önemli olduğu kadar bir zorunluluk da arzetmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Toplumsal Bellek, Mekân, Hafıza Mekânları, Hatırlama-Unutma, Medya

ABSTRACT

SPACES OF COLLECTIVE MEMORY AS THE LOAD- BEARING PILLARS OF SOCIAL MEMORY: RESISTANCE SITES OF JULY 15, 2016 COUP ATTEMPT

Rabia ZAMUR TUNCER

Updating once again today the effectiveness and functionality of the social memory and spaces of collective memory, which are among the most significant elements of this memory, being able to see the changing social culture, values, understandings and perception styles from this framework, and determining the functionality of the spaces of collective memory present in the social memory are of particular importance in terms of comprehending what is social today. Based on this reason, particularly the recent history of Turkey was taken into the focal point of the study, and as a case study, the “coup attempt” carried out by a group of members of the Armed Forces affiliated with a religious *jamaat* on the night of July 15, 2016, was deemed worthy of examination in order to observe the relationship between collective memory and space of collective memory. Since the thesis focuses on social memory and the spaces of collective memory that constitute the most significant load-bearing pillars of this memory, understanding the level of reinforcing or ignoring ramifications of the media regarding these spaces is intended. In line with this intent, the field research of the study consisted of spaces that made an impression on the collective memory regarding the night in question. While the coup attempt was considered determining for social memory, 15 July Martyrs Bridge, 15 July Martyrs Avenue and Kısıklı National Will Square, which were the symbolic places of this attempt and whose names were changed after the attempt, were accepted as spaces of collective memory for the people's resistance to the coup attempt. Images and narratives serviced by the media on and after the night of July 15, 2016 were about events happened mostly on these spaces, and they were presented as spaces of collective memory that were engraved into the social memory of the coup attempt and, in a sense, reconstructed that night. One of the two main intents of this study is to observe at what level these spaces, whose

names have been changed, found their correlations in individual and social memory and to see whether there are changing social values, reconciliation and divergence points accordingly. Another main intent is to see, with measurements to be made, how these spaces, where great pains were experienced during the coup attempt on the night of 15 July, provide the opportunity to connect with the social memory after about five years. Whether the name changes were accepted by a full consensus or not, and if not, understanding this rejection, constitutes a critical threshold in the socio-political plane. It is not only important for the science of communication, but also a necessity to examine the equivalence and the meanings of the relationship between social memory and spaces of collective memory, from the level of influence of the changing communication conditions and tools, for those who experienced the coup attempt on the street or on the screen.

Keywords: Memory, Collective Memory, Space, Spaces of Collective Memory, Remembering -Forgetting, Media

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca, iktidar mücadelelerinin fiili olarak toprak ve/veya mekân hâkimiyeti üzerinden verildiği ve gücün de yine aynı şekilde mekân ya da toprak üzerinden pekiştirildiği açıktır. Bununla birlikte, mekânların ele geçirilmesine dönük iktidar mücadelelerinin, dönemin ruhu, imkân ve kabiliyetleri oranında evrildiğini de gözardı etmemek gerekir. Ayrıca, zamanın akışı içinde, mekân temelli fiili hâkimiyet (ve/veya işgal) yerini, mekâna ilişkin sembolik işgallere; güç ve iktidar savaşlarının daha soyut biçimde sürdürülmesi geleneğine bırakmıştır. Soyut işgal ve hâkimiyet mücadelelerinin başat nesnesi ise bellektir. Yaşanan veya öğrenilen konular ile bunların tarihsel bağlamını bilinçli olarak zihinde saklama yetisi olarak tanımlanan “bellek”; hatırlama ve unutma süreçlerini belirleyen ve domine eden; kat-i kabulde tereddüt yaratacak karşıtı olmadığı/üretilmediği sürece, tartışmasız eylemi ve söylemi belirleyen güçtür. Mekân ve bellek arasındaki ilişki ve inşa, işte bu nedenle kaçınılmazdır.

Mekânların inşasından, kültürel, sosyal ve hatta siyasal anlamlar içerecek şekilde kodlanmasına ve bu kodlarla topluma sunulmasına kadar tüm aşamalarda, politik aktörlerin belirleyiciliği diğer tüm inşacıardan çok daha güçlüdür. Politik aktörler, kalıcı iz bırakmak ve devamlılığı sağlamak adına, insanların deneyim, algı, duyum ve anılarına, pek çok unsurla ama özellikle “Hafıza Mekânlar” ile sembolik imzalarını atmışlardır ve bu durum bugün de geçerlidir. Bu nedenle, belleğin temel bileşenlerinden biri olarak hafıza mekânları, bu çalışmanın en önemli tartışma zeminini oluşturmaktadır.

Hafıza mekânları, ortaya çıkmalarına neden olan koşullar, zamanlar, ihtiyaçlar ya da olaylar aracılığıyla, hem fiziksel hem de sembolik nesneleri, ortak bir şeylerin varlığı üzerinde buluşturmaktadır. Ancak bu buluşturma, sadece geçmişe duyulan özlemi hafızada canlandırmaktan ibaret değildir. Çünkü geçmişin bellek içinde saf ve yalın halde bulunmadığı, içinde sonsuz sayıda göstergenin “şimdi” ekseninde yeniden inşa edildiği bir tür “temsil” olduğunu da söylemek mümkündür. Bu nedenledir ki hafıza mekânlarına ilişkin bellek, yalnızca bireye özgü olma durumunun ötesine geçerek, toplumsal olana evrilmekte ve toplumsal bellek ile iktidar ilişkisinde, iktidarın

toplumsal belleğin inşa, güç ve rolünün bir tür performans göstergesine, diğer deyişle başarısına dönüşmektedir. Bu nedenledir ki, her geçen gün daha fazla görünür hale gelen hafıza mekânları, üzerlerinde taşıdıkları biçimsel ve simgesel anlamlarla hatırlatma ve aynı zamanda unutma pratiklerini etkilemekte, dolayısıyla mekânsal hafıza sisteminin oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda bu tez çalışmasında, 15 Temmuz denilince akla gelen mekânlara, bu mekânlara dair farkındalığa, mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenip benimsenmediğine ve bunun ardındaki kök neden ya da nedenlere, birleştirici ve bağlayıcı unsurlara dair somut verilere ulaşılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, geçmişi yeniden hatırlatmak üzere yeniden isimlendirilen ve medya tarafından da sürekli olarak bu şekilde sunumu gerçekleşen hafıza mekânlarının, 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen başarısız darbe kalkışmasına dair hatırlama ve unutma pratiklerini şekillendirmede ne derece etkili olduğuna ilişkin bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir.

Bu açıdan çalışmanın, mekân-iktidar-medya kesişimini teorik ve pratik düzlemde okumaya katkı sağlaması beklenmektedir. Söz konusu katkıyı gerçekleştirme yolunda, tezimin hazırlanması sürecinde bana destek veren, bu zorlu ama bir o kadar da keyifli süreçte birlikte yürüdüğüm, hüznü ve mutlulukları paylaştığım insanlara teşekkür etmeyi de bir borç kabul ediyorum. Bu teşekkürlerin en büyüğünü, tez çalışmamın hazırlanması sürecinde, her koşulda yanımda olan, benden ilgi ve desteğini esirgemeyen, her sohbetle kendisinden yeni bir şeyler öğrendiğim, engin bilgisine her zaman hayran olduğum kıymetli hocam, tez danışmanım, Sayın **Prof. Dr. Ali Murat VURAL**'a, tez sürecinde, bana değerli fikirleri ve önerileri ile katkı sağlayan Bölüm Başkan'ım Sayın **Prof. Dr. Murat ÖZGEN**'e ve **Prof. Dr. Mehmet ÖZÇAĞLAYAN**'a, tezin araştırma sürecinde fikirlerine danışabildiğim **Prof. Dr. Ayşen AKKOR GÜL**'e, **Prof. Dr. Burcu KAYA ERDEM**'e, **Prof. Dr. Haluk ZÜLFİKAR**'a ve **Prof. Dr. Yıldız Dilek ERTÜRK**'e, beni sevgi, güven ve emek ile büyüten, koşulsuz özverileriyle her daim bir adım uzağımda olan ve bu tezi bitirmemdeki en büyük destekçilerim **Annem Gülseren ZAMUR** ile **Babam Recep ZAMUR**'a, bana hiçbir konuda desteğini esirgemeyerek güç veren **Eşim Orkun TUNCER**'e, hayatımın en güzel hediyesi **Oğlum Fethi Karan TUNCER**'e, destekleri ile kendime olan güvenimi sürekli tazeleyen kardeşlerim **Gülsüm ÜNAL**

ve **Gülşen ÖZTÜRK**'e sunmak isterim. Ayrıca bu zorlu süreçte beni destekleyen diğer ailem, babam **İbrahim Sebahattin TUNCER** ve annem **Ayfer TUNCER**'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez süresince Bilim İnsanı Destekleme Projesi kapsamında sağlamış olduğu desteği nedeniyle TÜBİTAK'a da teşekkürü bir borç kabul ediyorum. Elbette, hiç vazgeçmediğim için kişisel bir takdiri de hak ettiğimi düşünüyorum.

İSTANBUL, 2021

RABİA ZAMUR TUNCER

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BELLEK VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

1.1.BELLEK KAVRAMI, KAVRAMIN NİTELİKLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	9
1.2.BİREYSEL BELLEKTEN TOPLUMSAL BELLEĞE.....	17
1.3. TOPLUMSAL BELLEK KURAMCILARI.....	31
1.3.1.MAURİCE HALBWACHS.....	31
1.3.2. JAN ASSMANN.....	36
1.3.3. PİERRE NORA.....	41
1.3.4. ANDREAS HUYSEN.....	47
1.4. BELLEĞİN BİLEŞENLERİ OLARAK HATIRLAMA VE UNUTMA.....	52
1.5. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE “İKTİDAR”IN TOPLUMSAL BELLEK TASAVVURU.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HATIRLAMA VE TOPLUMSAL UNUTMA SÜRECİNDE MEKÂN

2.1. ALGI, BELLEK VE MEKÂN İLİŞKİSİ.....	75
2.2. MEKÂN KAVRAMI VE SİYASAL BAĞLAMDA MEKÂNIN KULLANIMI.....	84
2.2.1. MEKÂN KAVRAMI VE KAVRAMA DAİR TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	84
2.2.2. MEKÂN VE BELLEK İLİŞKİSİ.....	100
2.2.3. MEKÂN VE İKTİDAR İLİŞKİSİ.....	109
2.3. HATIRLAMA VE UNUTMA SÜRECİNDEKİ DEĞİŞKENLERİYLE BELLEK VE MEKANLARI.....	125
2.3.1. MEKÂNSAL İMGELER VE SEMBOLLER ARACILIĞIYLA BELLEĞİN MEKÂNINI VE MEKÂNIN BELLEĞİNİ YARATMAK.....	126
2.3.2. BİR TOPLUMSAL BELLEK TAŞIYICISI OLARAK “İSİMLENDİRMELER” ARACILIĞIYLA MEKÂNIN POLİTİKLEŞMESİ, POLİKANIN MEKÂNSALLAŞMASI...138	
2.3.3. 15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ’NİN HAFIZA MEKÂNLARI.....	145
2.3.3.1. 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ.....	150
2.3.3.2. HAFIZA MEKÂNLARI OLARAK 15 TEMMUZ ANITLARI.....	155

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL BELLEĞİN TAŞIYICI PAYANDASI OLARAK HAFIZA MEKÂNLARI: 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİNİN DİRENME ORTAMLARI ÜZERİNDEN BİR ARAŞTIRMA

3.1. PROBLEM	159
3.2. ÖNEM	163
3.3. AMAÇ.....	165
3.4.SINIRLILIKLAR	167
3.5.HİPOTEZLER.....	169
3.6. YÖNTEM.....	169
3.6.1. ARAŞTIRMA MODELİ.....	170
3.6.2. EVREN/ÖRNEKLEM.....	171
3.6.3. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ.....	174
3.6.4. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	176
3.6.4.1.YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU.....	176
3.6.4.2. ANKET FORMU.....	177
3.6.5. VERİLERİN ANALİZİ VE KULLANILAN TESTLER.....	179
3.7. BULGULAR.....	182
3.7.1. YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME BULGULARI.....	182
3.7.2. ANA KİTLE BULGULARI.....	186
3.7.2.1. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE İLİŞKİN FREKANS ANALİZLERİ.....	186
3.7.2.2. KATILIMCILARIN SİYASİ EĞİLİMLERİ.....	195
3.7.2.3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN ÖLÇME ARAÇLARININ FAKTÖR YAPILARI İLE GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ANALİZLERİ.....	197
3.7.2.4. NORMALLİK DAĞILIMLARI.....	213

3.7.2.5. 15 TEMMUZ’UN HATIRLATICI İMGELERİNE DAİR BULGULAR.....	215
3.7.2.5.1. 15 TEMMUZ ALGISI.....	215
3.7.2.5.2. KİŞİSEL ÖNEM VE DESTEK.....	251
3.7.2.5.3. HAFIZA MEKÂNLARINA KARŞI TUTUM.....	270
3.7.2.5.4. İSİM DEĞİŞİKLİKLERİNE KARŞI TUTUM....	297
3.7.2.5.5. KATILIMCILARIN MEDYA SEÇİMİ.....	352
3.7.3. BULGULARA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA.....	355
SONUÇ VE ÖNERİLER	388
KAYNAKÇA.....	409
EKLER.....	439
ÖZGEÇMİŞ.....	484

TABLolar LİSTESİ

Tablo 3.1:	Örneklem Belirleme Tablosu.....	172
Tablo 3.2:	Yaş Kota Dağılımı.....	173
Tablo 3.3:	Siyasi Kota Dağılımı.....	174
Tablo 3.4:	Cinsiyete Göre Dağılımlar.....	188
Tablo3.5:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	189
Tablo 3.6:	Yaş Göre Dağılımlar.....	189
Tablo 3.7:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre Dağılımı.....	190
Tablo 3.8:	Eğitim Durumuna Göre Dağılımlar.....	190
Tablo 3.9:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Dağılımı.....	191
Tablo 3.10:	Medeni Durumuna Göre Dağılımlar.....	191
Tablo 3.11:	Gelir Durumuna Göre Dağılımlar.....	192
Tablo 3.12:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	192
Tablo 3.13:	Mesleğe Göre Dağılımlar.....	193
Tablo 3.14:	Hanehalkı Reisinin Mesleğine Göre Dağılımlar.....	194
Tablo 3.15:	Katılımcıların Siyasi Görüşleri.....	195
Tablo 3.16:	Katılımcıların Siyasi Parti Üyeliği.....	195
Tablo 3.17:	Katılımcıların Etnik Kimliği.....	195
Tablo 3.18:	Katılımcıların Dini İnancı.....	196
Tablo 3.19:	Katılımcıların 2018 Genel Seçimlerinde Oy Kullanma Eğilimleri...	196
Tablo 3.20:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımları.....	197
Tablo 3.21:	Hafıza Mekânları Ölçeği KMO ve Bartlett's Test Sonuçları.....	198
Tablo 3.22:	Faktör Analizi Ortak Yükler Tablosu.....	199
Tablo 3.23:	Faktörler ve Açıklanan Varyanslar Tablosu.....	199
Tablo 3.24:	Veri Döndürme Öncesindeki Faktör Yükleri.....	200
Tablo 3.25:	Hafıza Mekânlarına Yönelik Ölçme Aracının Güvenilirlik Analizi..	202

Tablo 3.25.1:	Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler.....	203
Tablo 3.26:	İsim Değişiklikleri Ölçeği KMO and Bartlett's Test Sonuçları.....	205
Tablo 3.27:	Faktör Analizi Ortak Yükler Tablosu.....	205
Tablo 3.28:	Faktörler ve Açıklanan Varyanslar Tablosu.....	206
Tablo 3.29:	Veri Döndürme Sonrasında Faktör Yükleri.....	206
Tablo 3.30:	İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracının Güvenilirlik Analizi.....	207
Tablo 3.30.1:	Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler.....	208
Tablo 3.30.2:	1. Faktör (Tutum Faktörü) Güvenilirlik Analizi Tablosu.....	209
Tablo 3.30.2.1:	Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler.....	210
Tablo 3.30.3:	2. Faktör (Hatırlama Faktörü) Güvenilirlik Analizi Tablosu.....	211
Tablo 3.30.3.1:	Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler.....	211
Tablo 3.31:	İstanbul'daki Köprülere İlişkin Farkındalık Düzeyi.....	216
Tablo 3.32:	İstanbul'daki Köprülerin İsimlerine İlişkin Hatırlama Düzeyi.....	217
Tablo 3.33:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Durumuna Göre İstanbul'daki Köprülerin İsimlerine İlişkin Hatırlama Düzeyi.....	217
Tablo 3.34:	15 Temmuz 2016 Çağrışımları.....	218
Tablo 3.35:	15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	219
Tablo 3.36:	15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı.....	220
Tablo 3.37:	15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı.....	221
Tablo 3.38:	15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının Eğitim Düzeyine Dağılımı.....	223
Tablo 3.39:	15 Temmuz 2016'nın Hatırlama Figürleri.....	224
Tablo 3.40:	15 Temmuz 2016'nın Uyandırdığı Duygular.....	225
Tablo 3.41:	15 Temmuz 2016'nın Uyandırdığı Duyguların Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı.....	226
Tablo 3.42:	15 Temmuz 2016'nın Yaş Değişkenine Göre Uyandırdığı Duygular.....	227
Tablo 3.43:	15 Temmuz 2016'nın Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Uyandırdığı Duygular.....	228

Tablo 3.44:	15 Temmuz 2016'nın Eğitim Düzeyine Göre Uyandırdığı Duygular.....	229
Tablo 3.45:	15 Temmuz 2016'nın Cinsiyet Değişkenine Göre Hatırlama Görüntüleri.....	231
Tablo 3.46:	15 Temmuz 2016'nın Hatırlama Görüntülerinin Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı.....	232
Tablo 3.47:	15 Temmuz 2016'nın Hatırlama Görüntülerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı.....	233
Tablo 3.48:	15 Temmuz 2016'nın Hatırlama Görüntülerinin Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı.....	235
Tablo 3.49:	15 Temmuz 2016'nın Hatırlama Görüntülerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	236
Tablo 3.50:	Köprü Denildiğinde Akla Gelenler.....	238
Tablo 3.51:	Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	239
Tablo 3.52:	Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı.....	240
Tablo 3.53:	Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı.....	242
Tablo 3.54:	Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	243
Tablo 3.55:	Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı.....	245
Tablo 3.56:	Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	246
Tablo 3.57:	Atatürk Havalimanı Denildiğinde Akla Gelenler.....	248
Tablo 3.58:	Kısıklı Milli İrade Meydanı Denildiğinde Akla Gelenler.....	249
Tablo 3.59:	TRT Denildiğinde Akla Gelenler.....	250
Tablo 3.60:	Darbe Girişimi Sırasında veya Sonrasında Sokağa Çıkma Düzeyi....	251
Tablo 3.61:	Darbe Girişimi Sırasında veya Sonrasında Sokağa Çıkma Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	251

Tablo 3.62:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Düzeyinin Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı.....	252
Tablo 3.63:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Düzeyinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	253
Tablo 3.64:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	254
Tablo 3.65:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı.....	255
Tablo 3.66:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	257
Tablo 3.67:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Siyasi Eğilime Göre Dağılımı.....	259
Tablo 3.68:	Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	261
Tablo 3.69:	Darbe Girişimi Sırasında Bulunulan Mekânlar.....	263
Tablo 3.70:	Mekânın Uyandırdığı Duyguların Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	263
Tablo 3.71:	Mekânın Uyandırdığı Duyguların Yaş Değişkenine Göre Dağılımı..	264
Tablo 3.72:	Mekânın Uyandırdığı Duyguların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı...	266
Tablo 3.73:	Mekânın Uyandırdığı Duyguların Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı.....	267
Tablo 3.74:	Mekânın Uyandırdığı Duyguların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı..	268
Tablo 3.75:	Hafıza Mekânlarının Hatırlanma Düzeyi.....	270
Tablo 3.76:	Hafıza Mekânlarına Yönelik İfadelere Katılım Düzeyi.....	272
Tablo 3.77:	Hafıza Mekânlarına Yönelik İfadelerin 5 Puan Üzerinden Ortalaması.....	273
Tablo 3.78:	Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	275
Tablo 3.78.1:	Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu.....	275

Tablo 3.79:	Hafıza Mekânları Ölçeği Cinsiyet Değişkenine Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	276
Tablo 3.80:	Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Yaş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	278
Tablo 3.80.1:	Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	278
Tablo 3.81:	Hafıza Mekânları Ölçeği Puanlarının Yaş Durumu ile Korelasyonu.....	279
Tablo 3.82:	Hafıza Mekânları Ölçeği Yaş Değişkenine Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	280
Tablo 3.83:	Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının 15 Temmuz Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkıp Çıkmama Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	282
Tablo 3.83.1:	Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu.....	282
Tablo 3.84:	Hafıza Mekânları Ölçeği Sokağa Çıkma Durumuna Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	283
Tablo 3.85:	Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Gelir Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları.....	285
Tablo 3.85.1:	Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	285
Tablo 3.86:	Hafıza Mekânları Ölçeği Puanlarının Gelir Durumu ile Korelasyonu.....	286
Tablo 3.87:	Hafıza Mekânları Ölçeği Gelir Düzeyi Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	287
Tablo 3.88:	Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	290
Tablo 3.88.1:	Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	290
Tablo 3.88.2:	Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu.....	291

Tablo 3.89:	Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Eğitim Durumu İle Korelasyonu.....	292
Tablo 3.90:	Hafıza Mekânları Ölçeği Eğitim Durumu Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	293
Tablo 3.91:	Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	296
Tablo 3.91.1:	Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	296
Tablo 3.92:	İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyi.....	297
Tablo 3.93:	İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı.....	298
Tablo 3.94:	İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	298
Tablo 3.95:	İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Yaşa Değişkenine Göre Dağılımı.....	299
Tablo 3.96:	İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı.....	299
Tablo 3.97:	İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı.....	300
Tablo 3.98:	İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Durumunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	300
Tablo 3.99:	İsim Değişikliklerini Hatırlama Düzeyi.....	301
Tablo 3.100:	İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyi.....	302
Tablo 3.101:	İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı.....	302
Tablo 3.102:	İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin Sokağa Çıkma Durumuna Göre Dağılımı.....	303
Tablo 3.103:	İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı.....	304
Tablo 3.104:	İsim Değişikliklerini Kullanma Durumunun Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Dağılımı.....	305

Tablo 3.105: İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin Siyasi Eğilime Göre Dağılımı.....	306
Tablo 3.106: İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	306
Tablo 3.107: İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenleri.....	307
Tablo 3.108: İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı.....	309
Tablo 3.109: İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	310
Tablo 3.110: İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Siyasi Eğilime Göre Dağılımı.....	312
Tablo 3.111: İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	313
Tablo 3.112: İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenleri.....	314
Tablo 3.113: İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı.....	315
Tablo 3.114: İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı.....	316
Tablo 3.115: İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Siyasi Eğilime Göre Dağılımı.....	317
Tablo 3.116: İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	319
Tablo 3.117: İsim Değişikliklerine Yönelik İfadelere Katılım Düzeyi.....	320
Tablo 3.118: İsim Değişikliklerine Yönelik İfadelerin 5 Puan Üzerinden Ortalaması.....	321
Tablo 3.119: İsim Değişiklikleri Ölçeği Sokağa Çıkma Durumuna Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	323
Tablo 3.120: İsim Değişiklikleri Ölçeğinin Toplam Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	324
Tablo 3.120.1: Tutum Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu.....	324

Tablo 3.120.2: Hatırlama Faktörü (2. Faktör) Mann Whitney U Testi Sıra Değerleri Tablosu.....	325
Tablo 3.120.3: Hatırlama Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu.....	325
Tablo 3.121: İsim Değişiklikleri Ölçeği Cinsiyet Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	326
Tablo 3.122: İsim Değişiklikleri Ölçeği Toplam Puanlarının 15 Temmuz Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkıp Çıkmama Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	327
Tablo 3.122.1: Tutum Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu.....	327
Tablo 3.122.2: Hatırlama Faktörü (2. Faktör) Mann Whitney U Testi Sıra Değerleri Tablosu.....	328
Tablo 3.122.3: Hatırlama Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu.....	328
Tablo 3.123: İsim Değişiklikleri Ölçeği Toplam Puanlarının Yaş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	329
Tablo 3.123.1: Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	329
Tablo 3.124: İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Yaş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	330
Tablo 3.124.1: Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	330
Tablo 3.125: İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Yaş Durumu ile Korelasyonu.....	332
Tablo 3.125.1: Hatırlama Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu.....	332
Tablo 3.126: İsim Değişiklikleri Ölçeği Yaş Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	334
Tablo 3.127: İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Gelir Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları.....	336
Tablo 3.127.1: Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	336

Tablo 3.127.2: Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu...	337
Tablo 3.127.3: Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	338
Tablo 3.128: İsim Değişiklikleri Ölçeğinin Gelir Durumu ile Korelasyonu	339
Tablo 3.128.1: Hatırlama Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu.....	339
Tablo 3.129: İsim Değişiklikleri Ölçeği Gelir Düzeyi Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	341
Tablo 3.130: İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	343
Tablo 3.130.1: Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	343
Tablo 3.130.2: Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu...	344
Tablo 3.130.3: Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	344
Tablo 1.131: İsim Değişiklikleri Ölçeği Eğitim Durumuna Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması.....	346
Tablo 3.132: İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumu İle Korelasyonu.....	348
Tablo 3.132.1: Hatırlama Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu.....	348
Tablo 3.133: İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	349
Tablo 3.133.1: Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	350
Tablo 3.134: İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları.....	351
Tablo 3.134.1: Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu.....	351
Tablo 3.135: 15 Temmuz'un Hatırlatıcı Kaynakları.....	352
Tablo 3.136: Darbe Girişiminden Haberdar Olma Düzeyi.....	353
Tablo 3.137: Darbe Girişimine Dair Bilgi Alma Düzeyi.....	353
Tablo 3.138: Darbe ile İlgili Haberlerin İçerik Dağılımı.....	354

KISALTMALAR LİSTESİ

AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
CATI	: Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
Drl.	: Derleyen
Ed:	: Editör
Eds:	: Editörler
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İYİ Parti	: İYİ Parti
KMO	: Kaiser-Mayer-Olkin
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
N	: Örneklem sayısı
Örn.	: Örnek
S.	: Sayfa
Sig.	: Anlamlılık
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SPSS	: Statistical Package for Social Sciences
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

YSK : Yüksek Seçim Kurulu

v.b. : ve benzeri

v.d. : ve diğerleri

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Hatırlama ve unutma, gerek kavramsal ve psikolojik, gerekse tarihsel ve sosyolojik olarak, sayısız bilim insanının ilgisine mazhar olmuştur. Bu birbirine karşıt ikili kavramın haritası, birbirinden farklı yorumlarla pek çok kez çizilmiştir. Çünkü birbirine karşıt olarak tanımlanan bu iki kavramda, sürekli olarak, hafıza ve mekâna ilişkin tanımlamayı güçlendirecek ya da yönünü değiştirecek yeni inşalar mevcuttur. Dolayısıyla bu ikili kavramın, yaşayan ögeler ve bu ögeler ışığında şekillenen yeni inşalar kapsamında yeniden değerlendirilmesi, her koşulda akademik alan açısından bir kazanımdır. Bu çalışmada da bu karşıtlık içeren ikili kavramın bu kez “mekân bağlamında” oluşturduğu zihinsel hareketliliği, diğer deyişle anlam ve işlevselliği bu araştırmanın odak noktası olarak kabul edilmiştir.

Akılda tutma ve unutma mitolojisine kafa yoran ancak geçmişi ve anıları salt beynin fizyolojik varlığıyla sınırlı tutan Antik Yunan filozoflarından bu yana, “bellek”, en az “akılda tutma” kadar, “unutuşu” da barındırmaktadır. Geçmiş ve bellek, salt bedenin ve beynin fizyolojik varlığına bağlı olmayıp, bireysel belleğin çok ötesinde, hatırlama ve unutma pratiklerini içeren “toplumsal bellek” ile varlığını sürdürmektedir. Başka bir deyişle, hatırlama bir parçası olunan toplumun maddi ve manevi tüm ilişki biçimleriyle birlikte oluşmaktadır. Bu durumda, farklı topluluklar için farklı kolektif süreçlerden söz etmek mümkündür. Bu farklılıklar doğal değil, kültürel; içinde yaşadığımız bugünü anlamlandırmanın ve tanımlamanın temel yapı taşlarıdır.

Çünkü her toplumun bugününü belirleyen, yönlendiren ve biçimlendiren bir geçmişi mevcuttur. Bu açıdan her birey, belirli bir coğrafyada, belirli gruplar içinde, bu grupların bireye aktardığı kolektif kodlar, semboller, inanç sistemi, dil ve işaretler çerçevesinde ve kendisine aktarılan ortak bir geçmişle şekillenir. Geçmiş, onu her hatırlayışımızda, bugünün düşünce algısı içinde yeniden kurulur ve yeniden kurgulanır.

Assmann, sadece anlamlı geçmişin hatırlandığını ve sadece hatırlanan geçmişin anlam kazandığını belirterek, hatırlamanın, bir göstergeleştirme eylemi olduğunun altını çizer. Buna göre, bellek fonksiyonunda geçmişe görsel somutluk kazandıran unsurlardan biri de mekândır. Zira topluluğun değerleri, sevinçleri, üzüntüleri vs. tüm

ortaklıkları, ancak mekân üzerinde ve mekânla kurulan temasın etkisi altında paylaşılmaktadır. Bu nedenle de, “belleğin neyi sahiplendiği, neyi kendine dert ve/veya hikâye edindiği, neyi paylaşabildiği ve/veya paylaşmaya değer gördüğü ve neyi gerçek sese dönüştürdüğü” kişisel seçim gibi görünse de, topluluğun tarihsel zemini ve ortak ideallerince grubu oluşturan bireylerin sürekli yenilenen onayını ortaya koymaktadır. Çünkü mekân toplumsal bellekte imgeleri oluşturmakta ve yaratıldığı toplumdaki her bireyden izler taşımaktadır.

Yaşanılan olayların bıraktıkları izler ve kodlar ise “şimdi” ekseninde yeniden inşa edilmektedir. Hatırlanan/hatırlatılan ve unutilan/unutturulan olaylara ilişkin belleğin yeniden inşasında “kime/neye ait olan bellek” konusu neyin, nasıl hatırlandığı ve unutulduğu kadar, toplumda hangi kurumların, araçların bunları desteklediği veya bastırdığı gerçeğine tekabül eden olguların da sorgulanmasını gerektirmektedir. Böyle bir sorgulama, hafıza mekânlarının nasıl algılanması gerektiğine dair sınırların çizilmesine de yardımcı olacaktır.

İnsanların toplumsal belleğine kaydedilen tüm olaylar belirli anımsatıcılar ile hatırlanan/hatırlatılan ve unutilan/unutturulan olaylara dönüşmektedir. Bu olayların mekânlara yerleştirilmesi başka bir deyişle anıların mekânda sabitlemesi, geçmişin ve ortak hafızanın simgelendiği mekânların, hem devamlılığını sağlamakta hem de hafızayı tetikleyici bir işlev görmektedir. Çünkü mekân, anıları güçlü biçimde canlandırmanın çok önemli bir aracıdır.

Bu bağlamda mekân belleği tetikleyen en güçlü katalizördür. Hatırlamak ise belleğin belli, o an uygun olan yollarını aktifleştirmektir. Mekân belleğin aktifleştirilmesinde ve aktarımında en az sözler, ritüeller, mitler, efsaneler, inanç sistemleri ve davranış örüntüleri kadar önemli ve belirleyici bir hal almıştır. Bu anlamda, mekânların söz konusu toplumsal belleği simgesel olarak inşa eden, koruyan ve yeniden üreten temel unsurlardan olduğunu söylemek mümkündür.

Bir mekânın anlamı ve bizatihi mekân, toplumsal aktörler ve gruplar tarafından algılandığı ve yaşandığı biçimde benimsenir ve dönüşür. Bireyin kendisini çevreleyen mekânı nasıl algıladığı aynı zamanda toplumsal olayların mekânı nasıl şekillendirdiğine de bağlıdır ve bu zincirleme bağlantının sonu gelmemektedir.

Bu bağlamda, bireyler bellek mekânlarıyla karşılaştıklarında içinde bulunduğu zamana, toplumsal olaylara, hatta kişiliklerine bağlı olarak mekâna atfedilen bu kimliği kabullenmekte veya reddetmektedir. Mekânın kabulü ve reddi noktasında bu kimlik, mekân üzerinde somutlaşmakta ve görünür kılınmaktadır. Söz konusu kabullenme ya da reddetme faaliyeti de bireyin bellek üzerinden kimliğini tanımlama yolunda sergilediği tutumla ilgilidir ve bu tutumun en önemli meşrulaştırma aracı olan mekân da aynı amaca hizmet etmek üzere inşa edilmiştir.

Bu inşa bağlamında mekân, üzerinde yaşayan gruplar için ortak duyguları uyandıran, bireylere ve gruplara hatırlama eylemini gerçekleştiren, sürekliliği, geçmişe şimdiden ulaşmayı ve toplumsal hafızanın devamlılığını sağlayan unsurlardan biridir. Mekân olarak seçilen yerler birer sembol olarak hatırlamayı kolaylaştırır. Bu nedenle bireyler kendi hatıralarına değil mekânla cisimleşen imgelere güvenmeye başlar. Mekâna tarihi bir anlam yüklenir yüklenmez, bellek doğrudan doğruya ve anında tecrübe edilenin yerine ezberlenmiş bir tahayyüle, bir hatırlama emrine dönüşür. Nora'nın ifadesiyle, özgün anı hafıza ortamı bir hafıza mekân'a dönüşür.

Mekânın bireysel olduğu kadar toplumsal bellekteki yeri ve önemi mekânın ismi ve nasıl hatırlandığı ile belirlenir. Mekânların inşasından, kültürel, sosyal ve hatta siyasal anlamlar içerecek şekilde kodlanmasına ve bu kodlarla topluma sunulmasına kadar tüm aşamalarda, özellikle politik aktörlerin belirleyiciliği diğer tüm inşacılarından çok daha güçlüdür. Politik aktörler, kalıcı iz ve devamlılığı sağlamak adına, insanların deneyim, algı, duyum ve anılarına, pek çok unsurla ama özellikle “Hafıza Mekânları” ile sembolik imzalarını atarlar. Bu bağlamda hafıza mekânları, hatırlama ve unutma sürecini değiştirme ve dönüştürmede önemli bir güce sahiptir.

Bu nedenle de, toplumsal değişimin en açık ve erken belirtilerinin mekânın isim ve işlev değişiminde görüldüğü; yaşanan kırılma dönemlerinde toplumsal yapıya uyumlu olarak mekânın da dönüştüğü bir gerçektir. Bu dönüşüm sonrasında toplumun belleğinde yeniden yaşatılması ve canlı tutulması istenen anılar bazen bir anıt, bazen bir sokak ismi hafıza mekânlarını temsil etmektedir. Ancak herhangi bir geçmiş imgesinin hatırlanması/hatırlatılması kadar bir diğerinin unutulması /

unuturulmasının, diğer deyişle konuya özel vurgu yapmanın ya da hiç değinmemenin de sonsuz sayıda yorumu olanaklıdır.

Mekânın dışında bırakılmış, isimlendirilmemiş, dışlanmış ve gizlenmiş olan şeyler siyasi, toplumsal, ekonomik, ideolojik imalar taşıyabilmektedir. Her tarihi kırılma dönemlerinde mekân o toplumun ortak ulusal duyarlılık, bağlılık ve inanç noktalarını yansıtan şekilde farklı formlarda ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Geçiş ve kırılma dönemleri, bilhassa yoğun mekân inşa devreleridir. Çünkü mekân, sadece geometrik bir yayılım, fiziksel bir nesne değil, bir inşa, toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir olgudur. Mekânın üzerinde ve içinde, olayların bıraktığı izler, bir iktidar ağını destekleyecek veya mevcut duruma göre yeni bir iktidar ağını oluşturacak biçimde tasarlandığı için politiktir.

Mekân çalışmalarının, bu dinamiklerden yola çıkılarak değerlendirilmesi alanda örtük süreçlerin ve dolayısıyla da örtük yöntemlerin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Öne çıkan mekân seçimlerini, toplumsal yapı ve egemen güç/iktidar ilişkilerinin bir yansıması olarak da okumak mümkündür. Burada dikkat çekici olan şey, iktidarın ya da grupların kendi öz çıkarları için belleği bilinçli olarak manipüle etmeleri ya da bazı unsurları unutmaları ve/veya unutmayı tercih etmeleridir. Zira toplumsal bellek ve onun taşıyıcı faktörü olan hafıza mekânları iktidar mekanizması açısından siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri boyuttaki denge ve dengesizliklerin önemli bir parçasıdır. Buna göre, toplumsal ve siyasal pratikleri etkileyen ve onlardan etkilenen bir alan olarak bellekte anılarımız siyasi ve ideolojik içerikler tarafından sınırlanmakta ve kuşatılmaktadır.

Bu bağlamda toplumsal belleğin ve bu belleğin en önemli unsurları arasında yer alan hafıza mekânlarının etki ve işlevselliğinin, bugün bir kez daha güncellenmesi, değişen toplumsal kültür, değerler, anlayış ve algılama biçimlerinin bu çerçeveden görülebilmesi ve hafıza mekânların toplumsal bellekte kapladığı yer ve işlevselliğin ne düzeyde olduğunun saptanması, toplumsal psikoloji ve siyaset bilimi açısından olduğu kadar iletişim bilimi açısından da özel bir önem arz etmektedir.

Bu gerekçeden hareketle, bu çalışmada, Türkiye'nin yakın tarihine odaklanılmış, toplumsal bellek ve hafıza mekânının tam karşılığı olarak, 15 Temmuz 2016 gecesi

yaşanan ve dini bir cemaate bağlı Silahlı Kuvvetler mensubu bir grup tarafından yapılan darbe girişimi, incelenmeye değer örnek olay olarak kabul edilmiştir. Darbe girişimi toplumsal bellek için önemsenirken, bu girişimin sembol mekânlarından olan ve anılan girişimden sonra ismi değiştirilen 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, 15 Temmuz Şehitleri Caddesi ve Kısıklı Milli İrade Meydanı ise halkın darbeye direnişi açısından birer hafıza mekân olarak kabul edilmiştir.

Medyanın servis ettiği görüntüler ve anlatımlar büyük oranda bu mekânlar üzerinden gerçekleşmiş, darbe girişiminin toplumsal belleğe işlenen ve bir anlamda o gece yeniden inşa edilen hafıza mekânları olarak sunulmuştur. Hafıza mekânlarının, isim değişikliklerine uğraması ile birlikte, toplumsal olana dair yeniden anımsama ve yeniden inşa sürecinde toplumsal hafızayı etkileyeceği ve bir hafıza kaydı oluşturacağı düşünülmüştür. Ancak bu etki ve mekân-bellek işlevselliğin toplumsal olanda ne düzeyde karşılık bulduğunun görülmesi gerekmektedir. Diğer deyişle, toplumsal belleğin ve hafıza mekânların bugünün dinamiklerinde karşılığı olup olmadığı sorusu, bu çalışmanın temel çıkış noktasını ve problemini oluşturmuştur. Darbe girişimini sokakta ya da ekran başında deneyimleyen kişiler açısından toplumsal bellek ve hafıza mekân ilişkisinin bulduğu karşılığı ve içerdiği anlamları, değişen iletişim koşulları ve iletişim araçlarının toplumsal olana yarattığı etki düzeyinden incelemek, iletişim bilimi açısından önemli olduğu kadar, iletişimin bugünkü koşullarını görmek açısından gereklidir de.

İsmi değiştirilen mekânların bireysel ve toplumsal hafızada ne düzeyde karşılık bulduğunun ve buna bağlı olarak da değişen toplumsal değerler, uzlaşma ve ayrışma noktalarının var olup olmadığının görülmesi, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ayrıca, 15 Temmuz gecesine ilişkin darbe girişimi ve acıların yaşandığı mekânların, aradan geçen 5 yıl sonra toplumsal bellek ile ne düzeyde bağ kurma imkânı tanıdığını ölçmek de çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Yapılan isim değişikliğinin tam bir konsensus ile kabul görüp görmediği, kabul görmemişse, bu reddin anlaşılması, sosyo-politik düzlemde kritik bir eşiği oluşturmaktadır. Hafıza mekânları ve bu mekânlara ilişkin isim değişikliklerinin yalnızca yaşananları anlatan bir sembol abide olması boyutuyla değil, toplumsal hafıza kayıtlarında, siyasal olanla taraf ya da karşıt olma gerekçesiyle farklılaşma söz

konusuysa, bunun görülebilmesi açısından da büyük önem arz etmektedir. . Zira isim değişikliklerini kabul veya red de birbirinden ayıran ve farklılaşan hafızaların göstergesi olmaktadır.

Alan yazında darbe girişiminin medyadaki yansımaları üzerine çeşitli analizlerin yapıldığı, öte yandan mekân ve iktidar ilişkisini, psikoloji, mimari veya sosyoloji kapsamında ele alan pek çok çalışmanın bulunduğunu ancak hafıza mekânları üzerinden mekân-iktidar-medya kesişimini ele alan bir çalışmaya rastlanmadığını da belirtmek gerekmektedir. Oysa 15 Temmuz 2016 darbe girişimine ilişkin hafıza mekânlarının bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma sürecinin yönünü değiştirecek bir rol üstlenip üstlenmediği araştırılmaya muhtaçtır. Geçmişini yeniden hatırlatmak üzere yeniden isimlendirilen ve medya tarafından da sürekli olarak bu şekilde sunulan hafıza mekânların, 15 Temmuz’a dair hatırlama ve unutma pratiklerini şekillendirmedeki etki düzeyinin görülmesi, bu çalışmaya özel bir önem atfetmektedir.

Geçmişini yeniden hatırlatmak üzere inşa edilen ve/veya yeniden isimlendirilen hafıza mekânlarının, 15 Temmuz’a dair hatırlama ve unutma pratiklerini şekillendirmede ne derece etkili olduğu, darbe girişimini sokakta ya da ekran başında deneyimleyen, bir başka deyişle, “yaşayanlar” ve “izleyenler” nezdinde, “cinsiyet”, “yaş”, “gelir düzeyi”, “eğitim düzeyi” ve “siyasi eğilim” değişkenlerine göre incelenmesi, çalışmanın sahadan toplanacak verilerinin de odağını oluşturmuştur. . Bu nedenle çalışmada ilişkisel tarama modelinden faydalanılmış, alan araştırmasında nicel ve nitel yöntemler bir arada kullanılmış, nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme, nicel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak da anket uygulamasıyla, seçilen iki ayrı örneklem üzerinden veri elde edilmiştir.

Araştırma bölümleri, alan yazında hafıza mekânlarına hatırlama ve unutma süreci bağlamında atfedilen önem ve işlevselliğin özellikle 15 Temmuz Darbe Girişimi örneğinde ne düzeyde gerçekleştiğini görebilmek, eş deyişle hafıza mekânlarıyla hatırlama ve unutma arasındaki ilişkiyi doğru biçimde okuyabilmeyi sağlayacak şekilde oluşturulmaya çalışılmıştır.

Toplumsal bellekteki hafıza mekânlarına ilişkin işlevselliğinin saptanması açısından özel bir önem sahip olduğu düşünülen bu çalışmanın ilk basamağını, bireysel ve toplumsal bellek pratiğinin anlaşılması oluşturmuştur. Bu bağlamda, Burke'un "artık ne anılar ne de geçmişi anlatan kayıtlar nesnel kabul ediliyor. Her ikisinde de seçimler, yorumlar ve çarpıtma toplumsal olarak koşullandırılmıştır" sözlerinde ifadesini bulan hatırlama ve unutma süreci, bireysel ve toplumsal belleğin inşa edilmesi, korunması ve yeniden üretilmesi boyutlarıyla ele alınmıştır.

Assman'ın "bir gerçeğin bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gereklidir" savı, araştırmada sorgulanmaya değer görülerek, belleği, sadece geçmişe duyulan özlem olarak nitelendirmenin mümkün olup olmadığı, geçmişin bellek içinde saf ve yalın halde bulunup bulunmadığı, içinde sonsuz sayıda göstergenin "şimdi" ekseninde yeniden inşa edildiği bir tür "temsil" olup olmadığı, test edilmeye çalışılmıştır. Örneğin tam da bu noktada, "belleğin varlığı" ve "belleğin aktarımı" arasında derin ve büyük bir boşluk olduğu, bu boşluğu hafıza mekânlarının doldurduğu görülmüştür çünkü yok olma tehlikesi altındaki belleğin aktarımını mümkün kılan unsuru hafıza mekânlarının oluşturduğu yönünde güçlü kanıtlar bulunmaktadır.

Çalışmanın İkinci bölümünde, hatırlama ve unutma arasındaki ilişki ve bunlardan birinin seçimine dâhil belleğin manipülasyonu, belirli bir imgenin meşrulaştırılmasını sağlayan mekân algısının nasıl yaratıldığı ve nasıl okunması gerektiği üzerine odaklanılmıştır. Mekân olgusunun önemi, ilk olarak mekânların geçmişte yaşanan olayları hatırlamalarında ve/veya unutmalarındaki bireylere etkisi açısından; daha sonra da, anılarla, deneyimlerle, algılarla, duyumlarla desteklenmiş bir mekânın bellekte ilişkilendirileceği iddiasıyla, hafıza mekânlarının inşasında ve değiştirilen isimlendirmelerle, fiziksel mekândan çok sembolik ve simgesel pratikler açısından tanımlanışı, sosyo-politik düzlemde ele alınmış, böylelikle son bölümdeki araştırma için de zemin oluşturulmuştur.

Çalışmanın Üçüncü bölümünde, toplumsal belleğin taşıyıcı payandası olarak hafıza mekânlarının 15 Temmuz 2016'da gerçekleştirilen başarısız darbe girişimine ilişkin bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma sürecinin yönünü değiştirecek bir rol

üstlenip üstlenmediğini saptamaya yönelik saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma, 15 Temmuz denilince akla gelen mekânları, bu mekânlara dair farkındalık düzeylerini, mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenip benimsenmediğini ve bunun ardındaki kök nedenleri ortaya koymaya çalışmıştır. . Ancak hafıza mekânları ve isim değişiklikleri üzerine yapılan çalışmaların az ve konuya ilişkin ölçme araçlarının geliştirilmemiş olması nedeniyle, araştırma kapsamında iki ölçme aracı geliştirilmiştir. Güvenilirlik ve geçerlilik sınavasından da geçirilen bu ölçekler, bundan sonra da ilgili konuda çalışma yapacak araştırmacılara yol gösterecek niteliktedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BELLEK VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

1.1. BELLEK KAVRAMI, KAVRAMIN NİTELİKLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Batı düşünce tarihi boyunca bellek üzerine düşünceler çok yakın zamana kadar “bireysel” bir kavrayış olarak ele alınmıştır. En bilinen örnekleriyle Eskiçağ’da “Platon ve Aristoteles, Ortaçağ’da Augustinus, Roma dönemlerinde Cicero” gibi önde gelen düşünürlerin ele aldığı “bellek” kavramı “bireysel bellek”tir.

“Daha modern dönemlerde ise, Paul Connerton’un imleği gibi bellek, Bergson’la birlikte felsefî düşüncede, Freud’la birlikte psikanalitik düşüncede, Proust’la birlikte otobiyografik edebiyatta önemli bir konu halinde gelmiştir. Bu gelişmeler belleği “bireysel kimlik” için önemli bir kavram haline getirirken, yirminci yüzyılın başlarında ise psikolojik bir araştırma alanının konusunu oluşturmuştur. Ancak yirminci yüzyılın sonralarına doğru bellek “kültürel kimlik” anlamına gelecek olan “kültürel bellek” anlayışına doğru genişlemiştir. Artık belleğin “kültürel” olarak incelenmesi bir kültür endüstrisinin konusu haline gelmiştir” (İlhan, 2015: 1397-1398).

Neyzi’ye göre (2014: 1-3), en genel anlamıyla “bireysel ve toplumsal hatırlama (ve unutma) süreçlerini inceleyen” bellek çalışmaları, sosyal ve beşeri bilimlerin ağırlıklı olarak eğildiği ve gelinen noktada kendi disiplinlerarası çalışma alanını oluşturan ve bu bağlamda hem dünyada hem de Türkiye’de oldukça ilgi görmektedir. Neyzi, Passerini’den alıntıyla, *“bellek konusunun sosyal bilimlerde yoğun olarak araştırılmasının, sözlü tarihin gelişimiyle başladığını”* belirtmektedir.

Sancar’a göre (2014: 19), bellek kavramının yaşadığı yükseliş, dünya genelinde özellikle 1980’lerden itibaren birçok toplumda yaşanan kültüre ilişkin, toplumsal ve iktisadi bir sonuçtur:

“1980’lerin başından itibaren yaşanan çeşitli olaylarla birlikte; ‘hafıza patlaması’, ‘hafızanın başkaldırısı’, ‘hafızanın intikamı’, ‘hafıza konjonktürü’ gibi insanların benzetmelerle tanımlanan bir dönem başlamıştır. Özellikle Latin Amerika’da askeri diktatörlüklerin çözülmesi, Güney Afrika’da ırkçı rejimin çökmesi, Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku’nun dağılması, toplumların kendi geçmişleriyle ilişkilerinde bir değişim sürecine girmelerine yol açmıştır.”

Dolayısıyla bellek çalışmalarının da 1980’lerde özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın bellek mirasına yönelik bir ilgiyle başlayıp, 1990’larda yükselişe geçmesi, 2000’lerde başta sosyoloji ve antropolojiden katkılarla disiplinlerarası bir çalışma alanı olarak belirginleşmesi ve kurumsallaşması, belleğin çoğul toplumsal çerçeveleri ile kimlik arasında kurulan ilişkiye çok şey borçludur (Orhon, 2015: 10-11). Çünkü Susam’a göre (2015: 101), dünya hem bir hafızasızlık tehdidi hem de bellek patlamalarının sağanağı altındadır. Yekpare, kesintisiz bir tarih ve uygarlık anlayışı etkisini yitirmiş, yerini kültürel kodların eşlik ettiği alt kimliklerin akışkanlığı içinde kendini duruma ve ilişkilendiği nesnesine ve ortamına göre tanımladığı özne algısına bırakmıştır. Neyzi (2014: 3) “*Nasıl Hatırlıyoruz?*” adlı kitabında bellek çalışmalarının önem ve hız kazanmasının birçok faktöre bağlı olduğunu belirtmektedir. Mesela Andreas Huyssen günümüzdeki zaman ve mekân birlikteliğinin bir dengeye ihtiyaç duyduğunu ve geçmişe yönelimin bundan kaynaklandığını iddia etmektedir. Mekan açısından belleğe yaklaşan Pierre Nora’ya göre “*geleneksel olanın kaybına yönelik bir nostalji de belleğe yönelimin nedenlerindendir.*”

Bununla birlikte Jan Assmann da (2014: 17-18), 1990’ların başında yaşanan bu “hafıza ve hatırlama furyası”na yönelik ilgiyi üç temel faktöre bağlamaktadır.

“Bu faktörlerden birincisi, yeni elektronik medya ile bellek dışı kaydın (dolayısıyla da yapay belleğin) mümkün olduğu bir çağın içinde olmamızdır. Assmann’a göre böyle bir gelişim, matbaanın ve ondan önce yazının keşfine eş değerde bir kültürel devrim anlamına gelmektedir. İkinci faktör, birinci gelişime bağlı olarak, bugünün kültürünü geçmişin “ardıl kültürü” olarak kavrayan, yani “devrini tamamlamış bir şey” olarak tanımlayıp geçmiş kültürü bir hatırlama ve geçmişi anlama çabasını konu eden bir tutumun yaygınlaşmasıdır. Üçüncü ve en belirgin etken ise, yazılı insanlık tarihinin kaydettiği en ağır felaketlerin ve insanlık suçlarının işlendiği dönemin görgü tanıklığını yapmış bir kuşağın, artık yaşama veda ediyor olmasıdır. Çünkü faşizmden kırk yıl sonra, yaşayan bellek yok olma tehlikesi ile karşı karşıyaysa ve kültürel hatırlama biçimleri sorun yaratmaktaysa, toplumsal bellek bir dönem değişiminin eşliğinde demektir. Assmann’a göre, tüm belirtiler, hatırlama kavramının, kültür bilimlerinin, çeşitli kültürel olgulara ve alanlara (sanat ve edebiyat, politika ve toplum, din ve hukuk gibi) farklı bir bütünlük içinde bakmayı sağlayacak yeni paradigması olmaya aday olduğunu göstermektedir.”

19. yüzyılda olabildiğince kesif bir öncelik gören kavramın tartışılma gayreti antikiteye kadar gitmektedir. İnsanın geçmişte yaşanmış olayları hatırlaması Antik

Yunan filozoflarından Sokrates, Platon ve Aristoteles'e kadar uzanmaktadır. Antik Yunan'da bellek, zaten var olan bilginin ortaya çıkarılmasını sağlayan bir süreçtir.

“Antik Yunan felsefesinde, “anı” kavramı iki ayrı sıfat kullanılarak nitelenmiştir. Mneme ve anamnesis olan bu sözcüklerden mneme beliriveren, edilgen bir biçimde ortaya çıkan anıdır. Akla gelişinin bir duygu ya da pathos gibi olduğu düşünülür. Anamnesis ise, genelde hatırlama, zihinde toparlama adı verilen bir arayışın nesnesi olarak anıdır. Basit anı bir duygulanım gibi gelir, oysa hatırlama etkin bir arayıştır”R (Ricoeur, 2012: 22-37).

“Platon için insan belleği, zihnin rasyonel kısmının hakikat üstüne bilinçli bir düşünme sürecine girmesine yarayan bir araçtır. Platon'un anamnesis'i belleği eğitmeye dönük bir teknik değildir, bilinen şey, olgu ya da yerleri anımsamak için kullanılan bir yöntem de değildir. Daha ziyade, bir tür zihinsel ebelik olarak kabul edilebilecek, anlamlı sorular sorup yanıtlar bulmayı sağlayan diyalektik bir sanattır” (Çağla, 2007: 219). Bu anlayış ekseninde anımsama, bilginin yeniden bilinç düzeyine yükselmesi sürecidir (Coleman'dan akt. Çağla, 2007: 218). Bu bağlamda Platon'un anamnesis yani anımsama kuramı, önceden edinilmiş bir bilginin yeniden hatırlanmasından başka bir şey değildir. Zira ruh ölümsüzdür ve bilgi ruhla birlikte vardır ve hayat boyunca kişinin öğrenme edimi de bu var olan bilginin açığa çıkmasıyla gerçekleşir (Barash, 2007: 14-15).

“Platoncu anımsama kuramına göre duyu algısı sadece duyuların kısa ömürlü uydurmalarını ortaya çıkarırken, bellek olanı –Sokrates'in Phaidon'da öne sürdüğü gibi, orijinalin kopyaları olarak atıfta bulunduğumuz iyi, güzel vb. bütün duyu algısı nesnelerini- ebediyen anımsar. Sokrates anımsamanın bu ontolojik önceliği nedeniyle, öğrenmenin aslında anımsama olduğuna dair meşhur tezini öncelikle Menon¹ ve Phaidon'da² geliştirir” (Barash, 2007: 13).

¹ Platon'un hatırlama sorunsalını ele aldığı ünlü **Menon** diyalogu, “Platon tarafından yazılmış otuza yakın diyalog arasında öne çıkan diyaloglardan biridir. Bu diyalogda Platon, Sokrates'le Menon arasında geçen karşılıklı konuşma ve tartışmada, erdemin öğretilen ve öğrenilen bir şey olduğunu ve bilginin kesinlikle ruhtan kaynaklandığını ifade etmiştir. Platon Menon'da, bilginin apriori olarak ruhta örtük olarak bulunan kavram, düşünce ve ilkelerin hatırlanmasından ibaret olduğunu ileri sürer. Bu, bilgi sorunsalı çerçevesinde dile getirilen, meşhur anımsama kuramıdır” (Parmaksız, 2019: 10).

² Menon'dan kısa bir süre sonra yazdığı **Phaidon**'da Platon, genel olarak iki temel öğreti öne sürmektedir: Bunlardan biri ruhun ölümsüzlüğü diğeri idealar öğretisidir. “Diyalogun başında, Sokrates'in ölümüne tanık olmuş olan Phaidon'dan, Sokrates'in yaşamının son saatlerinde söylediklerini aktarması istenir. Bu unutulmaz günde, Sokrates'in düşünceleri anımsama temasına yönelir, çünkü öncesiz sonrasız varlığı anımsama kapasitesine sahip olan bu yeti aynı zamanda anımsayan ruhun ölümsüzlüğüne de tanıklık eder” (Barash, 2007: 4). Bkz.: Platon. Phaidon. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 4. Basım, 2019.

Sokrates bilginin bir anımsama olduğunu vurgularken, insanın gerçekler hakkında doğuştan gelen bir bilgiye sahip olduğunu söyler. Buna göre öğrenmek aslında hatırlamaktır yani bilgi “ruhta örtük olarak bulunan kavram, düşünce ve ilkelerin” anımsanmasıdır. Ong’un da ifade ettiği gibi (1995: 48), “*Ne anımsarsak onu biliriz.*”

“Aristotelesçi kuramda ise bellek sadece geçmiş duyu imgelerinin zihinde tutulması olarak, anımsama ise geçmiş imgelerin bilinci olarak tanımlanır; anımsama yetisi, unutulmuş olan ideaları geri getirmek ve tutarlı bir biçimde birbirleriyle ilişkilendirmek amacıyla geçmiş imgeleri kullanmaya muktedirdir” (Barash, 2007: 16). Bu yaklaşım ekseninde akıl aracılığıyla iradenin verdiği komutlarla görüntüleri akla çağırarak, onların korunmasını sağlayan bellek, geçmiş deneyimin kullanılması, geri çağırılması ya da birbiriyle ilişkilendirilmesi edimi ve sürecidir.

“Aristoteles’e göre dışımızdaki dünya görüntüye dönüştürülebilir, görüntüler halinde algılanabilir ve anlaşılabilir. Dolayısıyla dünyayı anlamak mümkündür. Bu bütün bilme ve anlama süreçlerinin vazgeçilmez ön koşuludur. Buna karşılık Platon’un bilgi kuramı anımsama üstüne kuruludur. Platon, önceden edinilmiş bir bellek üzerinde diyalektik sorular sorar, dışarıdan yardım görmez. Aristoteles’te ise anımsama, özerk ve bilinçli bir araştırma sürecine tekabül eder” (Çağla, 2007: 223).

Aristoteles için önce görüntü olarak anımsama ki, bu algılama denilen şeyi ifade eder; sonra fikirler bir araya gelerek anımsama ki, bu da zekânın işletilmesini gerektirir. Platon içinse öncelikli olan ideadır ve ruhta bulunan bilginin ortaya çıkması için doğru sorular sorularak, bu bilgilerin saklandıkları yerden çıkarılmasıdır. Aristoteles’in “*Belleğin konusu geçmiştir*” önermesi (Ricoeur, 2012: 26-34), “*belleği sadece insanlara değil gelişmiş hayvan türlerine de atfetmiş ama anımsama yetisini sadece insanlarla sınırlandırmıştır.*”

Ortaçağa gelindiğinde bellek ve zaman üzerine düşünen en önemli isim Augustinus’tur. Augustinus’un (1996: 55) belleği zaman üzerinden açıkladığı yaklaşımı geçmiştekilere ilişkin şimdiki zaman, şimdikilere ilişkin şimdiki zaman ve gelecektekilere ilişkin şimdiki zaman olmak üzere üçlü bir sacayağına sahiptir. Yani, geçmiş ve gelecek ancak şimdiki zamanda vardır.

“Gerçek şeyler anlatıldığında geçmişte olan biten şeylerin kendileri değil, bellekten çekilip çıkarılan, ama zihinde duyular aracılığıyla işlenmiş olan onların imgelerinden oluşan sözcükler. Artık var olmayan benim çocukluğum bu şekilde artık var olmayan geçmiş zaman içindedir. Oysa anımsadığım ya da anlattığımda onun imgesini şimdiki zaman içinde görüyorum, çünkü halen benim belleğimin içindeler” (Aristoteles, Augustinus, Heidegger, 1996: 53).

Anlaşılabacağı üzere; Augustinus, şimdiki zaman içinde belleğin anıyı hatırladığını belirtir ve bunun geçmiş zamanın, şimdiki zamana taşınması olarak ifade eder. Zira geçmiş zaman artık var olmayan bir zamandır ve gelecek zaman da şimdiki zaman içinde bir tasarımdan ibarettir. Bu noktadan hareketle, tarihçilerin, toplumsal değerler değiştikçe tarihi yeniden yazma gerekliliklerinin doğduğunu belirtir. Zamanın, belleğin üzerinde hükmeden önemli bir olgu olarak karşımıza çıkması, üzerinden zaman geçtikçe toplumların neyi unutmaları veya neyi hatırlamaları gerektiğine vurgu yapar ve hatırlamanın zamanla yeniden yapılandırıldığını da vurgular.

“Ortaçağ’da hafıza çalışması (memoria) bilgiyi yaşatmanın önemli bir yöntemi olarak görülür. Kitaplar ezberlenerek, sonraki kuşaklara aktarılır. Dolayısıyla artık iyi bir hafıza, insanlığın hizmetindedir. Ortaçağ sakinleri için geçmişleriyle ilişki kurmanın bir yöntemi olması yanı sıra, memoria, kitapların ebedi olduğu bir dünyada oldukça saygıdeğer bir mental disiplindir de. Antikler için de ortaçağ için de, hafızasız bir insan, ahlaki karakterden ve temelde insanlıktan yoksun biri olarak anlaşılmaktadır. Reformla birlikte, ortaçağ toplumunun sosyal olarak inşa edilmiş ahlaki prensiplerinin yerini, sivil davranış, hislerin özelleşmesi, hesapçı bir yaşam biçimi, şiddet üzerinde devlet tekeli ve bilimsel rasyonalite almıştır. Matbaanın keşfi ve yaygın kullanımı ile bilgi ve belleğin denetimi, yazı ve yazıdan da daha güçlü matbaa ile sağlanmaya başlanmıştır” (Başaran İnce, 2010: 4).

On yedinci yüzyılın başlarında Draaisma’nın (2014: 64) ifade ettiği şekliyle matbaanın icadı anıların muhafaza edildiği, hafızaya yardımcı bir araç olarak kabul edilen kitabı metalaştırmış, kitabın metaforik anlamı dönüşmeye başlamıştır: *“Kitaplar artık geçiciliğe gem vuran bir bellekle, kalıcılıkla ilişkilendirilmek yerine sonlu bir şeyle, dünyevi şeylerin beyhudeliğiyle, boşunallığıyla ilişkilendirilir olmuştur.”*

Belleğin geçmişten bugüne ele alınışını, özellikle 19. yüzyılın başlarında her on-yirmi yılda bir dönüşüm geçirdiğini belirten Draaisma (2014: 101–102) bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: *“19. yüzyılda bellek, kafa bilimcilerin kafa haritalarında bir hücre, romantik yazarların eserlerinde peyzaj veya labirent, bilinçdışıyla ilgili*

makalelerde bir maden kuyusu, şiirlerde okyanus derinlikleri, beyin anatomistlerinin rehber kitaplarında nörolojik bir süreç, görsel bellekle ilgili teorilerde fotoğraf levhası olarak çıkar karşımıza.”

Yazının icadından fotoğraf, fonograf ve sinematografin icadına, teyp, video ve cd’den bilgisayar belleğinin gelişimine kadar her tür teknoloji bir yandan yapay bellek tartışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuş, bir yandan da bellek yitimine yol açtıkları düşüncesini doğurmuşlardır. Yeni elektronik medya, bellek dışı kaydı mümkün kılmış ve sanal bellek kavramının gelişmesine sebep olmuştur (Özgül, 2013: 174).

“Yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki teknolojik gelişmeler, teknolojik olarak belleğin dışsallaştırılarak aktarılabilmesi, saklanabilmesi ve yeniden üretilebilmesi, farklı bellek kategorilerine yönelik kavrayışla birlikte, belleğin maddi unsurlarına yönelik yeni sınıflandırma tarzlarının oluşmasına neden olmuştur. Belleği yeniden üreten tekniklerin kullanılmasından başlayarak ajanda, günlük, rehber, fotoğraf, basılı medya gibi analog kültür araçlarının yaygınlaşması, belleğin metaforik dönüşüm sürecine eşlik eden gelişmelerdir” (Yelsalı Parmaksız, 2019: 12).

Çünkü, toplumsal-teknolojik gelişme ve değişimlerin başlattığı dönüşüm belleğin metaforik dönüşüm sürecini de aydınlatmaktadır. Güncel teknolojik gelişmeler ışığında gerçekleşen dönüşümler bağlamında, artık hafızaya ihtiyaç duyulmayacağı korkusu, söz konusu bellek yitiminin, bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma sürecinin yönünü değiştirecek bir rol üstlendiği inancını ve bellek çalışmaları alanındaki son gelişmelerin bu rol çerçevesinde anlamlandırılması gerektiği şeklindeki iddiaları beraberinde getirmiştir. Zira bellek yitimi geleneksel ile modern olanın etkileşimindeki karmaşık tesiri göstermesi açısından önemlidir. Çağımızın niteliksel dönüşümü dikkate alındığında, hem kendine içkin zaman ve mekân algısına sahip hem de zaman ve mekânı kapsayan değişikliklere açık bir alan olarak bellek bu dönüşümün merkez noktasındadır.

Douwe Draaisma’nın da (2014: 19) Antikçağ’dan günümüze bellek metaforlarının tarihini anlattığı *“Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi”* adlı kitabında, *“belleğin ölümlülüğünde zımnen var olan geçiciliğe karşı kendimizi yapay bellekler*

geliştirerek sağlama almış” olduğumuzu ve bu araçların belleğe yardımcı olmanın yanı sıra “hatırlama ve unutma konusundaki görüşlerimizi de şekillendirmiş” olduğunu ileri sürmektedir. Nietzsche (akt. Sönmez, 2015: 11) bunu; “hayvan yalnız 'şimdi'yi yaşar, onun geçmişi, geleceği yoktur, o tek boyutlu bir zaman içindedir. Oysa insan bilinçli bir tarih varlığıdır, sürekli gelişen, boyuna kendini besleyerek yenileyen bir özün taşıyıcısıdır” sözleriyle vurgular.

Genel itibarıyla bellek, *“İmgeleri zihne sokma becerisi eğretilmesi üzerinden ele alınır. Bu, geleneksel bulunuş metafiziğinin temelindeki geçmişin şimdi tarafından tamamıyla geri kazanılması hedefine talip olan bellektir”* (Barash, 2007: 12-13). Nuri Bilgin’e göre (2013: 14) bellek, *“geçmişi, anda hâkim olunabilir ve kavranabilir kılan bir inanç ve temsiller ağını harekete geçiren, tarihin sosyal olarak kendimize uygun bir duruma getirilmesidir.”* Aynı şekilde Boyer de (2015: 5), *“belleğin geçmişle ilgili bilgilerin akılda tutulmasını sağlamak ve geçmiş olayları saklamamıza yardımcı olmak gibi çok önemli işlevlere sahip olduğunu”* savunur. Augustinus’tan aktaran Draaisma (2014: 52-74) hatıraların *“tarifi imkânsız birtakım yollarla onları bölmelerinde saklayan büyük hafıza ambarlarında”* saklandığını dile getirirken, ambar metaforu hafıza sistemlerinin anıları muhafaza etme biçimine karşılık gelmektedir. Bu açıdan her hafıza sistemi, belleğin iç mekânını gerçek bir yer olarak tasvir etme çabasını daha ileri boyutlara götürmekte ve belleği bir hafıza deposuna, hafıza ambarına dönüştürmektedir. Bu bağlamda belleği, bilgi ve deneyimlerin akılda tutulduğu ve istenildiği zaman geri çağırılabilirdiği bir yapı olarak nitelemek mümkündür.

Burada bellek ve hatıradan kastedilen bir şeylerin saklanıp, daha sonra hiçbir değişiklik olmadan sabit bilgi ve resmin ortaya çıkarılması ve gösterilmesi değildir. Hendrich’e göre (2014: 96), belleği tartışırken belleğin yapılanması, yapılanmanın mekanizma ve süreçleri ve hatıraların daima şimdiki zamanda, hatta geleceği kurgulayarak oluşa geldiği unutulmamalıdır. Bu kabul bağlamında hatırlama, şimdiki anın gereklerine bir anlam verme çabasıdır. Yani bu çok değişkenli bellek mantığı bireylerin sürekli zamana, mekâna ve çevresel koşullara göre yeni bir geçmiş yaratma eğiliminden kaynaklanmaktadır.

“Bellek denince insanın aklına genellikle bir iç olgu gelmektedir. Yani belleğin beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili olduğu düşünülmesine rağmen bu belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini, bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirlemektedir” (Assmann, 2001: 26-27). Bu kabul bağlamında, her birey politiktir, çünkü her birey içinde doğup büyüdüğü ve var olduğu toplumun karakteristik olarak ön gördüğü kişi olarak hayatına devam eder. Böylece, kendi yarattığı anlamların öznesi olmaya veya bu anlamların toplumsal karşılığını dönüştürmeye başlar.

Berger ise, *“belleğin, bir tür kurtarıma edimini akla getirdiği”ni belirtir. Ona göre, “anımsanan şey hiçlikten kurtarılmış” demektir. Unutulan şeyse terkedilmiştir. Bunu “Tüm olaylar, doğaüstü bir göz tarafından anında, zamanın dışından görülürse, anımsamayla unutmaya arasındaki ayrım, bir yargı edinimine, adaletin yerine getirilmesine dönüştürülmüş olur; böylelikle tanınma, anımsanmaya, suçlama da unutulmaya benzer bir şey olur”* şeklinde ifade eder (Berger, 1988: 79-80).

Bellek kavramını sosyolojik olarak sorgulayan Jedlowski (2001: 30) daha ziyade, farklı fonksiyonların birbiriyle ilişkiler çoğulluğu olarak betimler belleği. Geçmiş tek ve aynı kalmaz, şimdinin sorduğu sorularla sürekli seçilir, güncellenir, filtrelenir; unutmaya ve hatırlamalarla “inşa edilir.” Dolayısıyla, kaçınılmaz olarak içinde bulunulan ‘şimdi’nin, hem geçmişin yeniden değerlendirilmesi üzerinde, hem de gelecek projeksiyonlarının kurgulanışında etkisi vardır.

Benzer şekilde Blatz ve Ross da (2015: 285-286), belleğin zihinsel bir yolculuk olduğunu savunmaktadır:

“Bu metafora göre, insanlar geçmiş yıllara gidip başlarından geçen olayları yeniden hatırlayabilmektedir. Bu hatırlama olayı çok cazip olsa da aslında yanıltıcıdır. Çünkü insanlar geçmişte yaşadıkları olayların ayrıntıları akıllarında kalmadığından bu olayları genellikle ilk yaşadıkları şekliyle hatırlayamazlar. İnsanlar bu yüzden çoğunlukla yaşadıkları olayların yalnızca bazı yönlerini hatırlarlar ve olaya ilişkin

boşlukları doldurmak ve anılarındaki tutarsızlıkları çözümlemek için şimdiki bilgilerinden ve tercihlerinden faydalanırlar.”

Belleğin zihinsel yolcuğunu anlatırken, “belleğin seçiciliği”ne bakmakta yarar vardır. *“Örneğin, insanlar ülkelerinin tarihini hatırlarken öğrendikleri bütün bilgileri bir araya getirmeye çalışmazlar. Sıradan insanlar da, aynı politikacılar ve dini liderler gibi, geçmiş olayları genellikle bugünkü bilgilerini, tercihlerini ve isteklerini destekleyecek bir biçimde hatırlama eğilimindedirler.”* Zira Boym’un da belirttiği gibi (2009: 87), *“...geçmiş bir süre değil, kusursuz bir enstantanedir. Dahası geçmişin herhangi bir dağılma belirtisi göstermeyeceği varsayılır; ‘özgün haline’ uygun olarak yeniden boyanması ve sonsuza dek genç kalması gerekir.”*

Tüm canlılar biyolojik ve sosyal anlamda belleğe sahiptir. Elbette, bu sahipliğin, belleğin insani gücüne yönelik katkısı ile insanın bu katkının bilincinde olma ve kullanma becerisi olağanüstü boyutlardadır. Bunun en önemli göstergesi ise insan belleğinin diğer canlılarınkinden farklı olarak yaratması; *“deneyimleri kaydetmesi, bilinçli çağrışımlar kurması, dil oluşturması ve bu dili kullanması, geçmişi bilmesi, saklaması, anlatması ve yazmasıdır”* (Blight, 2015: 301). *“Ancak bellek yalnız olduğu gibi saklayan, depolayan bir merci olmadığına, tam aksine bağlamların koşullandırdığı bir merci olduğuna göre, yaşam öyküsü de değişen alımlama koşulları doğrultusunda farklı bir metne dönüşebilir”* (Sayın, 2006: 40). Bu bağlamda bireysel hatırlama eyleminin izini toplumsalda aramak gerektiği fikri, insan doğasına yabancı değildir, aksine onun ayrılmaz bir parçasıdır.

1.2. BİREYSEL BELLEKTEN TOPLUMSAL BELLEĞE

“Toplumlar nasıl anımsar?, Neyi unuttur?, Anılar nasıl yapılandırılır?; “Bu yapılandırmanın yanında duran, bellek kavrayışımızın, siyasi sınırları nasıldır?” soruları, bellek alanında yoğunlaşmış akademik metinlerin temel konusu olmuştur. *“Kuşkusuz, herkes özel mizacına ve yaşam koşullarına göre başka hiç kimsede olmayan bir belleğe sahiptir”* (Halbwachs, 2016, s.187), ancak bellek çalışmalarının temelini, belleğin toplumdan bağımsız olarak mı şekillendiği, yoksa bireyin içinde bulunduğu grup belleğinin bir parçası olarak mı şekillendiği sorusu oluşturmaktadır.

Bu sorudan hareketle, bu çalışmada belleği, bireysel, toplumsal ve siyasal boyutlarıyla değerlendiren yaklaşımlara kısaca değinilecek ve toplumsal belleğin farklı tanımları üzerinde durulacaktır.

Nietzsche'ye göre *“belleğin, sinirlerle, beyinle hiçbir ilişkisi yoktur. Bellek orijinal bir özelliktir. Çünkü insan bütün geçmiş nesillerin belleğini yanında taşır”* (akt. Barash, 2007: 20). Bireyin gönüllü ve gönülsüz hatırlamaları kolektif hatıralarla iç içe geçer (Boym, 2009: 90). Yani belleğin özünde, bağlı olduğumuz topluluğun düşünceleri yatar. Bu nedenle, bellek her ne kadar bireysel bir olgu olarak gözükse de tamamıyla toplumsaldır; çünkü kurallar, kayıtlar halinde kurumlarda kendine yer edinmiştir. Bu açıdan her birey, belirli bir coğrafyada, belirli gruplar içinde, bu grupların bireye aktardığı kolektif kodlar, semboller, inanç sistemi, dil ve işaretler çerçevesinde ve kendisine aktarılan ortak bir geçmişle şekillenir.

Bu ortak geçmiş üzerinden de bir kültürel bellek oluşmakta ve bu bellek bireylerin dışında toplumsal olarak da varlığını sürdürmektedir. Bu saptamadan hareketle Neyzi'nin aktardığı gibi (2014: 2) *“Bellek çalışmaları özellikle bireysel olanla toplumsal olanın kesişme noktasına eğilir. Çünkü bellek üzerinde düşünmenin temel amacı, onun insan etkinliğini ve varoluşunu biçimlendirmedeki işlevi ve bu etkinliğin insan doğasını şekillendirmedeki açık etkilerini ortaya koymaktır.”* Bu etki gücünün kabulü, bellek çalışmalarının öneminin ve kapsamının da, toplumsal yapıda devam eden grup ilişkileri göz önünde bulundurularak incelenmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda yadsınamayacak tek şey, geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki değişken yapıyı bütünsel kavrayış ekseninde toplumsal ve siyasal gerçekliklerin özgül yeniden inşası yoluyla kurulan belleğin, insan varoluşu açısından kurucu bir nitelik taşıdığıdır.

Belleğin söz konusu kurucu yönü, *“geçmişe bakışın, hep bugün bağlamında olabileceğini düşündürse de, bu sadece şimdi ile bağlantılı bir geçmiş anlayışı anlamına gelmemelidir.”* Geçmiş, süreklilik ve değişimden oluşan bir karışımdır (Türker, 2015: 287). Söz konusu karışım bellekteki verinin, hatırlanan anının özellikleriyle yeniden oluşturulmasıdır. Bu oluşum, Neyzi'ye göre (2014: 1), belleğin

işleyişinin araştırılmasında, geçmişin yanı sıra güncel bağlamın ve ikisi arasındaki ilişkinin önemini vurgular. “*Artık var olmayan bir şeyin imgesinin akılda kalışı olarak geçmiş, akıldaki varlıkla gerçekteki yokluk, yani zamanı dolan arasındaki ilişkidir*” (Ricoeur’dan akt. Blain, 2007: 144).

Zira Halbwachs’a göre, bellek bireyin sosyalizasyon sürecinde oluşur ve her zaman bir bireye aittir; ancak bu bellek toplumsal olarak belirlenir. En kişisel anılar bile, bu sosyal gruplarla iletişim ve etkileşim üzerinden oluşmakta, onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlamakta ve her şeyden önce başkaları tarafından sosyal açıdan belirlenmiş anlamları bağlamında algılanmaktadır (Assmann, 2015: 44).

Bu açıdan bakıldığında bireyi şekillendiren toplumlar, bir kolektivitinin üretmiş olduğu değer, tutum, inanç ve davranış örüntüsüdür. Kolektiviteyi bir arada tutan ve siyasal kültürü oluşturan unsur ise, toplumun ortak olarak üretmiş olduğu sembollerdir. Diğer bir ifadeyle bireysel tutum, değer, inanç ve davranış kalıpları ile toplumun ortak olarak üretmiş olduğu semboller arasında karşılıklı sıkı bir ilişki vardır (Hekimoğlu Örs, 2016: 30). Bu ilişkileri ve işleyişi ortaya koyan bir araç olarak sembollerle nasıl bir bağlanma, nasıl bir aidiyet ve nasıl bir biz algısının oluşacağı da bugünden yarına ortak bir dünya ve toplum algısı için önemlidir (Susam, 2015: 115).

Bellek kavramının kendisi, önkoşul olarak geçmiş –en geniş anlamıyla– temsil etmeyi gerektirir ve genellikle bu temsilin doğru olma iddiasında olduğu varsayılır. Bir bellek performansının değerlendirmesinde “doğruluğun” ne derece ölçüt olarak kullanılabileceği pek çok araştırmayla belleğin doğru olmayabileceği yönü ortaya koymaktadır. Geçmiş olayların doğru temsili karşılaştırma noktası olarak almadan, anıların “çarpıtılması” (Roediger ve McDermott, 1995), “sahte” anı (Schacter, 1996) veya diğer birçok konu üzerinde yorumda bulunmak mümkün değildir. Alexander’da benzer şekilde “*olaylar bir şey, bu olayların temsilleri ise bambaşka bir şeydir*” (akt. Sönmez, 2015: 114) demektedir. Zira olayların temsil ediliş biçimi bir inşa sürecini gerektirmektedir.

O halde toplumsal bellek inşası özünde, bir grubun belirli sembolik pratikler ve unsurlarla özel bir ilişki kurma ve sürdürme eğilimiyken, grubun dışında tanımlananları ve onların değerlerini göz ardı eden dışlayıcı bir süreçtir. Bunun yanında grup üyeleri tarafından benzer şekilde anlatılan ortak anıların ve kolektif geçmişin yaratılmasında ve uzun süre korunmasında sosyal grupların ritüelleri bu söylemin dışında kalan bir anlayışla üretilen değerleri görmezden gelmeye ve/veya dışlamaya hizmet eder.

Bu kolektif bellek yaratma süreci, bütün toplumlarda her gün devam eder (Blight, 2015: 303). Bilgin'e göre (2013: 15) kolektif bellek iki türdür. Birincisi bir toplulukta hâkim grupların ürettiği "hatırlanmasını istedikleri tarzda hatırlanmasını amaçlayan" yazılan tarihi ifade eden "resmi tarih" ya da "resmi bellek"tir.

"Bu bellek topluluğun kolektif kimliğinin inşasına hizmet ederek bu insanın gereklerine tabidir. Kolektif belleğin diğer biçimi ise "canlı bellek"tir. Bu canlı bellek olayları yaşayanların oluşturduğu mağduriyet içeren, olaylara maruz kalmışlığın belleğidir. Bu bellek, zaman içinde sürekli evrilmesi, değişim ve dönüşümler geçirmesi nedeniyle canlıdır. Kolektif belleğin bu iki türünden birinde geçmişin seçilmesi, ikincisinde ise geçmişe maruz kalınması söz konusudur."

Bu, toplumların veya diğer insan gruplarının bireyler gibi bir belleklerinin olduğu, başka bir deyişle, olayları belirli biçimlerde kodladıkları ve bunları belirli hedeflere hizmet edecek şekilde düzenledikleri anlamına gelmektedir (Boyer, 2015: 17). O nedenle neyin hatırlandığı dönem ruhunu kavramak için tek başına önem taşımaz, hatırlananların nasıl hatırlandığı da önem taşır (Susam, 2015: 101).

Bu noktada, Sancar'ın (2014: 39), "*Toplumların hafızası var mıdır, varsa bu hafıza nasıl işler? Toplumlar neden ve nasıl hatırlar, neden ve nasıl unuturlar? Hatırlamanın ve unutmanın sonuçları nelerdir?*" sorusunun yanıtı toplumun maddi ve manevi tüm değerlerinde aranmalıdır. "*Ne kadar kişisel olursa olsun, her hatırlama, başka birçok kimsenin de sahip olduğu düşünceler kümesiyle ilişki içinde olur; kişiler, yerler, tarihler, sözcükler, dil biçimleri gibi düşünceler kümesiyle ilişki içinde gerçekleşir*" (Connerton, 2014: 60). Yani hatırlama bir parçası olunan toplumun maddi ve manevi tüm ilişki biçimleriyle ortak bir zeminde oluşmaktadır.

“Kuşkusuz toplumlara ait bir bellek yoktur, ama toplumlar üyelerinin belleğini belirler” (Assmann, 2014: 44). Dolayısıyla, yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi, elbette her toplumun bugününü belirleyen, yönlendiren ve biçimlendiren bir geçmişi mevcuttur. Ancak belleğin yeniden kurgulanmasında “kime/neye ait olan bellek” konusu neyin, nasıl hatırlandığı ve unutulduğu kadar, toplumda hangi kurumların, araçların bunları desteklediği veya bastırdığı gerçeğine tekabül eden olguların, sorgulanması kabulünü de beraberinde getirmektedir. Bu noktada konuyu biraz daha ayrıntılandırmak için, sözü edilen toplumsal bellek kavramını açıklamak zaruridir.

Toplumsal bellek üzerine yazılmış kaynaklardan, onun koşullarına ve etkin teorisyenlerine ait bir tablo çıkarmak mümkün olsa da, yapılması gereken “Toplumsal Bellek nedir?” sorusuyla yola çıkıp bu çalışma açısından da uygun olan bir yanıt bulmak ve bu yanıtı bir kullanım alanı yaratabilmektir. Toplumsal bellekle ilgili tartışmaların sürdüğü kavramsal düzlem, herkesçe kabul edilen bir toplumsal bellek tanımı olmadığına, bu konuyu tartışan tarafların sayısı kadar tanımdan söz etmenin mümkün olduğuna işaret eder. Zira kolektif bilginin şekillendirilmesi temelde içinde bulunulan toplumsal yapıdan nasıl etkilenildiğiyle ilişkili bir süreçtir. Söz konusu süreç, geçmiş-şimdi-gelecek arasında kurulan ilişkileri her toplumun yaşadığı olaylara bağlı olarak kabul edilen ortak çerçeveye göre gözden geçirme ve yeniden değerlendirme olanağı sunmaktadır.

“Ortak toplumsal hafıza çerçeveleri, diğer insanlarla ve kültürel söylemlerle diyalog içinde olan bir insan bilinci anlayışına dayanmaktadır. İşte bu düşünce uğrağı, kültürel göstergeleri ön planda tutan ve Freud’un tekbenci insan ruhu görüşünü eleştiren Lev Vigotski ve Mihail Bahtin’in çıkış noktasını oluşturmaktadır. Yani, Vigotski, bizi insan yapan şeyin algıya yakın “doğal hafıza” değil, anlamın dış uyaran olmadan oluşmasını sağlayan kültürel göstergeler hafızası olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre, “Hatırlamanın düşünmeden koparılması şart değildir. Hatırlıyorum öyleyse varım ya da hatırladığımı düşünüyorum, öyleyse düşünüyorum” (Boym, 2009: 92) şeklindedir.”

Dolayısıyla kolektif bir anının doğruluğu hakkında ister uzlaşma ister görüş ayrılığı olsun, gerçeğin nesnel olarak belirlenmesi ya imkânsız ya da çok zordur. Ayrıca, bir uzlaşma olsa bile, olayların üzerinde uzlaşılmış olan versiyonu zaman içinde değişebilir (Roediger III, Zaromb, Butler, 2015: 207). Belleğin gerçekliği ve

güvenilirliği güncelliğini sınamak veya ispatlamak mümkün değildir. Çünkü geçmiş tekinsizdir, dolayısıyla hiçbir düşünce sistemi ya da bilim dalı insan belleğinin eksiksiz bir resmini veremez.

Bellek yorumları, Carlo Ginzburg'un deyişiyle, "yeniden inşaya dönük bir bilim" olabilir. Bu yeniden inşada Halbwachs'a (2016) göre "aile, din, ekonomik gruplar gibi toplumsal çerçeveler"; Connerton'a (2014) göre "anma, tören ve bedensel pratiklerin içine gizlenmiş toplumsal alışkanlık belleği" belirleyicidir. Bu nedenle, bellek her ne kadar bireysel bir olgu olarak gözükse de tamamıyla toplumsaldır; çünkü kurallar, kayıtlar halinde kurumlarda kendine yer edinmiştir. Bu açıdan her birey, belirli bir coğrafyada, belirli gruplar içinde, bu grupların bireye aktardığı kolektif kodlar, semboller, inanç sistemi, dil ve işaretler çerçevesinde ve kendisine aktarılan ortak bir geçmişle şekillenir.

Bu yüzden *"bireyin hatırladıkları ve unuttukları, toplumsal bağlam içinde anlaşılabilir, bu bağlam içinde bir anlam kazanır"* (Çağla, 2007: 217). Bu anlam, bireyin toplumsallaşma süreci boyunca edindiği bilgi ve deneyimlerin ürünüdür.

Bu deneyimler ışığında, özgün tarihsel bağlamı güncel anlamlar üretmek amacıyla tahrif eden anmalar yoluyla ulusal mitler kurulmakta ve sürdürülmektedir (Yelsalı Parmaksız, 2012: 286). Bu bağlamda geçmişte yaşanmış bir olayın anma törenlerinin gelenekselleşmesi o toplumun kültürel hafızasının göstergesidir ve bu birinci aşamada sözlü aktarımla belleklerde kaydedilir. İkinci aşamada ise iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla geçmiş, yazılı, işitsel ve görsel metinlerle yeniden inşa edilir ve bu da dolaylı bir anlatım niteliğindedir (Doyuran, 2018: 53).

Bu dolaylı anlatımda bütün yaşadıklarımız, duyumsadıklarımız, yani yaşamın kendisi zamanın ağırlığı altında yeniden yaşanmakta, yeniden yazılmaktadır. Iowona Irwin-Zarecka'nın belirttiği gibi (akt. Schudson, 2007: 183), her iki açıdan da araya giren zaman hatırlayışı yeniden biçimlendirmekte, bireysel faaliyetlerin hatırlanışından genel ve kültürel bir ardağanın hatırlanışına dönüştürmektedir. Bu dönüşüm

Schudson'a (2007: 180) göre, *“bireysel belleklerde kendine has bir biçimde yer etse bile toplumsal ve kültürel niteliklerini yitirmez”*:

“Çünkü anılar, (a) işlevlerini dilin bireyler ötesi kültürel inşası aracılığıyla yerine getirirler; (b) genellikle toplumsal uyarımlar, tekrarlar ya da toplumsal simgelere cevap olarak işin içine girerler; dolayısıyla, anımsama eylemi etkileşimlidir; kültürel sinyaller ve toplumsal sinyallerle yönlendirilir, toplumsal amaçlar için kullanılır ve hatta kooperatif faaliyetler aracılığıyla ortaya konulur ve (c) toplumsal olarak biçimlendirilmiş anımsama kalıpları bulunur.”

Bu bağlamda toplumsal olarak kurulan belleğimizin işlevi, yaşamın kendisinden anlamlı ve genel bilgiyi bugün erişilen tarihsel noktanın konumu ve özel koşullarınca şekillendirmesidir. Yani, *“gerçekte yaşanan geçmiş bir deneyim ise, sonuçta ortaya çıkan anı olarak hatırlanan başka ve yeni bir deneyimdir. Bu deneyimlerden oluşan toplumsal belleğin hayâlinin anılarda, kişisel şahitliklerde, sözlü tarihte, gelenekte, mitte, üslupta, dilde, sanatta, popüler kültürde ve insan eliyle inşa edilmiş dünyada konumlandığını söylemek mümkündür”* (Olick, 2014: 181). Bu çerçevede paylaşılan geçmiş duygusu, bireysel deneyim alanının ötesine uzanır. Bireyler deneyimlemedikleri, deneyimlemeleri mümkün olmayan ancak kendilerine aktarılan, anlatılan ya da aktüel temsilinin bir parçası oldukları olaylar karşısında paylaşılan bir duygudaşlık durumunun tarafı olurlar (Yelsalı Parmaksız, 2012: 285-286). Bu duygudaşlık anlayışının kökeninde, bir bakıma hatırlama ve unutma arasındaki ilişki bulunmaktadır. Bilindiği gibi, bellek, “hatırlama” ile “unutma” arasındaki ilişki üzerine kuruludur. “Hatırlama” ve “unutma” arasında derin ve büyük bir boşluk vardır ve bu boşluğu bugün erişilen toplumsal çerçevelerin konumu ve özel koşulları doldurmaktadır. Çünkü bireyleri bir arada tutarak bireyin var oluşunu mümkün kılan şey, bu çerçevelerdir. Dolayısıyla, kendisi için olan kültürel kodlar ve toplumsal çerçeveler bağlamında, bilgi ve deneyimlerin aktarımı aracılığıyla inşa edilen belleğin hatırladıkları ve unuttukları da toplumsal yaşam açısından son derece önemlidir.

Sarlo da (2012: 34), benzer görüşlerini şöyle dile getirmiştir: *“Özne deneyimlere sahip olmakla kalmıyor, bu deneyimleri başkalarına iletebiliyor, anlamını inşa ediyor ve böylece özne olarak kendini doğruluyor. Bellek ve bellek anlatıları yabancılaşmaya, şeyleşmeye karşı bir sağaltma olarak görülüyor.”* Bu kabule dayanarak, belleğin bugünkü ihtiyaç ve arzuların merceğiyle geçmişe bakılan ve öznel seçimlerle anlatıya

dönüşen bir “kurgu” olduğunu düşünen Göle’ye göre (2007: 28), belleğin mutlak güvenilirliğinde diretmek imkânsızdır.

Çünkü tarihçiler, sosyologlar, antropologlar, psikologlar tarafından birbirinden farklı tanımları sunulan toplumsal belleğin bütün tanımlamalarının ortak özelliği, bu terimin belleğin bireyleri aşan ve grupça paylaşılan bir bellek formu olmasıdır (Roediger III, Zaromb, Butler, 2015: 176). Toplumsal bellek, birçok birleşeni bulanan “topluma dair politik, sosyal, ekonomik meselelerle bağlantılı, gündelik hayatla, sanat pratikleriyle etkileşim içinde birçok alt başlığı olan bir kavram olduğu için” çok geniş bir kapsama sahiptir (Sönmez, 2015: 14).

Dolayısıyla, toplumsal bellek için, tamamlanmış bir süreçten ziyade halen devam eden sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel bir dönüşümden söz etmek mümkündür. The Ethnics of Memory kitabında belleğin çeşitli biçimlerini inceleyen Avishai Margalit toplumsal bellek kavramını tanımlarken toplumsal hatırlamanın ne biçimde gerçekleştiğini, hatırlama sırasında kişilerarası iletişimin nasıl bir etkisi olduğunu örneklerle açıklayarak, paylaşılan bellek ve ortak bellek ayrımını yapar:

“Ortak bellek birleştirici bir kavramdır. Tek başlarına tecrübe ettikleri belli bir olayı hatırlayan tüm insanların belleklerini birleştirir. Eğer belli bir toplumda bunu hatırlayanların oranı belirgin olarak yüksekse o zaman bu olayın anısını ortak bellek olarak adlandırabiliriz. Diğer yandan paylaşılan bellek, bireysel belleklerin basit bir birleşmesi değildir. Bu iletişimi gerektirir. Paylaşılan bellek, olayı hatırlayanların farklı perspektiflerini kaynaştırır ve bütünleştirir. Örneğin bir meydana yaşanmış bir olayla ilgili anılarında, orada bulunan kişilerin her biri olayın yalnızca bir parçasını kendi özgün bakış açısından tecrübe eder. O sırada orada olmayanlar bu olayla o esnada orada bulunan kişilerin deneyimleri ile onların bu tecrübeyi tanımlama ve aktarma kanalları aracılığıyla bağlantı kurarlar.”

Sönmez’e göre (2015: 21), Margalit’in yaptığı ayrım toplumsal bellek, belleğin çarpıtılması, bellek ve iletişim ilişkisi açısından önemli bir noktadır. Ayrıca birçok yazarın da belirttiği gibi belleğin durağan olmadığını, paylaşım yoluyla yeniden üretildiğini ve değişime açık olduğunu destekler niteliktedir. Kişilerin ya da grupların yaşanmış olayları kendi açılarından görme ve belleğe aktarma işlemi, toplumsal bellekte var olan anıların nesnellikten çok öznelliğe yakın olduğunu ve bu nedenle de değişken olabileceğini hatırlatmaktadır. Çünkü toplumsal bellek, insanların yaşamında uzun dönemde önemli değişimleri temsil eden biçimlendirilmiş ve muhafaza edilen olayları kapsamaktadır.

Aynı zamanda Schudson’a göre (2007: 179), bireysel ve toplumsal belleği incelemek son derece tartışmalı ve sorunlu bir yapı arz etmektedir. Sözü edilen incelemelerde, “sorunlu olan nedir?” diye sorulması muhtemeldir. Sorunlu olan şey bireysel ve kolektif belleği belirli bir ölçüte göre yargılamanın mümkünsüzlüğüdür:

“Bireysel belleği belirli bir ölçüte göre yargılamak zorsa, kolektif bellek söz konusu olduğunda durum daha da karmaşıklaşır çünkü kolektif bellekte, geçmişteki bir olay ya da anımsanan bir deneyim bütün katılımcılar için gerçekten de farklı bir olay ya da deneyim anlamına gelir. Dahası, bir yaşam öyküsü ya da yaşam süresinin bireysel bellek için en uygun ‘doğal’ çerçeve olduğunu fazla sorgulamadan kabul edebiliriz, oysa kültürel yapıtlar için elimizde böyle bir çerçeve yoktur.”

Çünkü algılar vücudumuzla sıkı ilişki içindedir, anılar ise içine girdiğimiz çeşitli grupların düşüncesinden kaynaklanırlar (Assmann, 2015: 46). İnce (2010: 11), *“birden çok insanın birbiriyle deneyimlediği herhangi bir olayın belleklerinde bıraktığı farklı izleri, kolektif bir hafızanın göstergesi”* olarak sunmuştur. İnce’ye göre aynı olayı deneyimleyen iki kişi, olayı farklı açılarıyla anımsayabilir ve bu kişilerde anımsanan olayın tekliğine rağmen kolektif bellek farklı şekilde oluşabilir. *“Japonya’ya atılan atom bombası hakkında Japon halkındaki kolektif bellek ile Amerikan halkındaki kolektif bellek farklı olabilir. Aynı toplum içerisindeki farklı gruplar arasında da aynı olaya farklı bakış açıları olabildiği gibi, bir grubun belleğinde saklanan bir olay bir başka grup için unutulması gereken bir olaya dönüşebilir”* (Doyuran, 2018: 43). Çünkü net olarak, toplum farklı bireylerden oluşmaktadır ve geçmişin farkındalığı ve taşıdığı anlam yükünün önemi her birey için değişmektedir. Söz konusu önemin farkındalığı, toplum içinde yaşanan olaylara bu olaylar her ne kadar aynı olsa da bireylerin o olaya yüklediği anlamın farklı olduğunu ifade etmektedir. Bir şehrin yerlisi olmak, o şehirde yaşamışlıklara sahip olmak, bir geçmişe sahip olmak, belleğin en önemli bileşenleri arasındaysa, o şehre ilişkin bir hatırası, bir aidiyeti olmayan, yalnızca pragmatik bir yarar için o şehirde olanların şehre ilişkin bir bellek oluşturmaya çalışması arasında çok fark vardır.

Ancak toplumsal belleği grupların salt deneyim yoluyla aktardığı bellekten ayıran, en temel özellik toplumsal belleğin, toplumun geçmişle olan ilişkisini yalnızca kurmayıp aynı zamanda biçimlendirmesidir. Diğer bir deyişle, tarihteki olgular çoğulluğu karşısında bireylere nelerin hatırlanmaya değer olup nelerin unutulmaya terk edilmesi

gerektiğinin telkin edilmesi, yeni bir yargılama isteğinde bulunmayanlar için, “toplumsal bellek” tarafından çoktan verilmiş bir yargıdır. Böylece tarih “[...] *‘şimdi’den koparılmış basit bir müze tarihi olarak değil, ortak uyumun sağlanması amacıyla kullanılacak bir kaynak’a, bellek ise bu kaynağı kullanabilmeyi sağlayan* “[...] söylemin kesişme noktasına dönüşür (Dosse’dan akt. Tunçel, 2017: 22).

Yani, tarihin aksine bellek, canlıdır, dinamiktir, değişkendir ve yüzü şimdiye ve geleceğe dönüktür. Anımsama ve unutma diyalektiği ve sürekli bir yer değiştirme hali içinde, uzun unutuş ve ani dirilmeleri olan bir organizma gibidir (Susam, 2015: 73). Beatriz Sarlo (2012: 9), geçmişin her zaman tartışmalı olduğunu, geçmişe gönderme yapma yetkisinin tarih ile bellek arasında paylaşılamayacağını öne sürmektedir. “Bellek kültürü ve özneye dönüş” üzerine bir tartışma yarattığı eserinde tarihin anılara her zaman güvenmediğini, belleğin ise “hatırlama haklarını (yaşam, adalet, öznel hakları) merkeze almayan bir yeniden inşa sürecinden kuşku duyduğunu” belirtmektedir.

Bu kuşkuyu bireylerin kendilerinin deneyimlemedikleri ancak kültürel varlıklardan öğrendikleri geçmiş olaylar olarak da tanımlamak mümkündür. Bu noktada toplumsal bellek, kolektif kimliklerin üretilmesi, yeniden yapılandırılması, meşrulaştırılmasındaki rolü itibarıyla ortak geçmiş bilgisine vurgu yapar. Bu bağlamda “uzam içinde topluluklar biri ve öteki olarak karşı karşıya gelirler. Olay da uzam içinde gerçekleşir ve topluluklardan biri ve öteki bu olayı alımlar. Ama önemli olan, olayı yorumlama biçimleridir, ona verdikleri anlamdır. Farklı toplulukların aynı olaya aynı anlamı vermeleri için, iki bilincin önceden iç içe geçmiş olması gerekir. Oysa hipotez bunların birbirinden ayrı topluluklar olduklarını öngörmektedir” (Halbwachs, 2007: 62). Zaten, toplumsal bellek tezinin itici gücü, “biz” ve “öteki” ilişkisidir. Özellikle 21. yüzyılın koşullarında “biz”-“öteki” vurgusu bizi, hatırlama ve unutmanın kimin lehine, neleri gizlemek için kullanılabileceği noktasına götürmektedir. Toplumsal bellek anlayışının da temelini oluşturan “biz” kavramı, toplumsal çerçeveleri referans noktası kabul ederek; düşünsel, tarihsel, kültürel tüm açılımlarda, bu noktadan hareket etmektedir. Öyle ki, yaygın olarak kullanılan kültürel kodlar bile hep bir taraf lehine öncelik yanılması sağlayarak, bu referans noktasının izlerini taşımaktadır.

Schudson (2007: 180), bu izlerin kimi zaman kurumlarda bulunduğunu ve kurallar, kanunlar, standartlaştırılmış usuller ve kayıtlar halinde ortaya çıktığını ifade eder. Bu kültürel uygulamalar serisi, insanların, onlar aracılığıyla geçmişe karşı bir borcu ya da manevi devamlılığı dışarı vurdukları kültürel kurumları ya da pratikleri kapsarlar. Bu kültürel pratikler, belirli bilgileri, bireylerin “ezberlediklerinin” farkında bile olmadan faydalandıkları bilgileri belleklerinde tutmasına ihtiyaç olmadan saklarlar ve iletirler.

Yadin Dudai (2002: 51) *A’dan Z’ye Bellek* isimli kitabında toplumsal belleğe 3 temel özellik atfeder: Bir bilgi tabanı, bir nitelik ve bir süreç. Dudai’nin (2002) ilk özellik olarak belirlediği bilgi tabanından başlayarak açıklayacak olursak, bilgi tabanı, bir toplumun veya kültürün (örn. Avrupa kültürü), alt gruplara ayrılabilen (İtalyanlar, Floransalılar, 60 yaş üzerindeki Floransalı kadınlar) ortak bilgi dağarcığını temsil eder. Grubun büyüklüğü ne olursa olsun, grubun her bir üyesi, bu grubun diğer üyeleriyle pek çok ortak anıya sahip olacaktır. Burada önemli olan nokta, kolektif belleğin her bireyde var olmasıdır; yani, grubun bütün üyeleri, bellekleri sorgulandığında hemen hemen aynı bilgileri vereceklerdir. Toplumsal belleğin ikinci karakteristiği ise onun niteliğidir. Yani grubun kendine özgü geçmiş imgesidir. Bir süreç olarak toplumsal bellek, birey ve grup arasındaki anlayışın sürekli evrimleşmesidir. Yani bireyler grubun toplumsal belleğini grupla ilgili süregiden bilgileri filtreleyerek, saklayarak, etkileyip değiştirebilir; grup da bireyin “grubun ve grubun geçmişinin bir üyesi olma anlayışını” değiştirebilir.

Bu süreç içerisinde bilgi, küçük grup etkileşimleri aracılığıyla çevreden alınır, belleğe kodlanır ve aktif araçlar ve geçmiş hatırlamayı mümkün kılan ve bu hatırlamayı yönlendiren takvimler, yazılı kayıtlar, hikâyeler, anma törenleri gibi kültürel araçlar aracılığıyla daha önceden var olan bilgi ile bağlantı kurularak saklanır. Geçmişin toplumun belleğinde yeniden yaşatılması ve canlı tutulması amacıyla kullanılan bu araçları, Nora’nın deyişiyle “hafıza mekânı” olarak değerlendirmek mümkündür. Bu mekânları kimlik oluşturma üzerindeki etkisi bağlamında da değerlendirmek, kaynağını içinde bulunduğu toplumdan alan belleğin, farklı kimliklere geçerli konum kazandıran ve kimlik tanımlarına yön veren bir ilke olarak da okunabilmesini sağlamaktadır.

Hall’a göre (akt. Huyssen, 1999: 11), kimlikler; *“geçmişin anlatıları tarafından konumlandırıldığımız ve kendimizi içinde konumlandığımız değişik tarzlara verdiğimiz adlar olarak tanımlanmaktadır.”* Çünkü bireysel kimlik ile zihnin geçmişe bakışı arasında önemli bir bağ vardır. Assmann (2015: 140), kimliğin kişisel ve ortak boyutu arasında kimliğe içkin olan ikilikler ve o ikilikler üzerine inşa edilen yapıyı şöyle açıklamaktadır:

“1. Ben dışardan içeriye doğru oluşur. Her bireyde, ait olduğu gruptaki etkileşim ve iletişime katılımı ve grubun kendisini algılayışını benimsediği oranda ortaya çıkar. Yani grubun biz-kimliği, bireyin ben-kimliğinden önce gelir ya da: kimlik sosyal veya “sosyo-genetik” bir olgudur. 2. Ortak kimlik ya da biz kimliği, bu “biz”i kuran ve taşıyan bireylerin dışında yoktur. Sadece bireysel bilgi ve bilincin ürünüdür.”

Bu noktada bilinmesi gereken şey, tercih edilen kavram ne olursa olsun, kimliğin kutuplaştırıcı doğasının, toplumsal belleğin oluşumunu derinleştiren bir zemin sunduğudur. Çünkü bellek, kimlik tanımlarından bağımsız bir süreç değil, kimlik tanımı, anlamı ve önemine uyumlu bir süreçtir. Aynı zamanda kimliklerinin oluşum sürecinde bilinçli olarak dışlanan, kenara itilen şeylerin, toplumsal bellek anlayışının dayandığı en önemli yapılardan biri olarak doğru okunması toplumsal belleğe içkin bir tarafın lehine tek yönlü ve tek biçimli akışın yönünü değiştirmesine ilişkin farkındalığın da bir ifadesidir.

Bu farkındalığa ilişkin olarak, Michael Schudson’a göre (2007: 197), belleğin önemini dört açıdan değerlendirmek doğru olacaktır. Bunlardan biri, belleğin toplumsallığıdır. Ona göre insanlar, kolektif, alenen, etkileşimli olarak hatırlar. İkincisi bir şeyi hatırlamak için bir başka şeyi unutmak gerektiği iddiası çerçevesinde belleğin seçiciliğidir. Üçüncü olarak, bu seçim aşamasını etkileyen, kasti ve bilinçsiz pek çok sürecin varlığıdır. Dördüncü yaklaşım ise, kolektif belleğin, en azından liberal çoğulcu toplumlarda daima tartışmaya açık olmasıdır. Dolayısıyla belleğin önemi hem birey ve kimliğin tanımlayıcısı hem de grup kimliğimiz ve diğerleriyle olan ilişkilerimiz bağlamında farklı koşullara bağlı olarak artmaktadır. Özetle belleğimiz, sosyal, kültürel, coğrafi ve politik bir bağlam içinde üretimseldir.

Toplumsal belleğin nasıl “üretildiği”, bu üretimin gerçekliği ne derece yansıttığı ya da seçtiği soruları bizi belleğin toplumsal boyutlarına götürürken, bu argüman bizi, aynı zamanda şu önemli açıklama ve kabule götürmektedir: *“Kişisel bellek için unutmak*

çoğu zaman bir sağlık problemiyken, toplumsal hafıza için unutmaya çoğu zaman üretilen bir stratejidir” (Deniz, 2014: 17). Zira Nora’nın da belirttiği gibi (2006: 10), “bellek içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur.”

Nuri Bilgin’in “*Kolektif bellek, kimlik inşasında belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından da belirlenendir*” formülasyonu belleğin nasıl inşa edildiğine dair sınırların çizilmesine de yardımcı olacaktır. Kolektif kimlik inşasının temelini oluşturan ortak geçmiş algısı, başka bir deyişle ortak bellek, belirli kültürel objeler, mekânlar ya da geleneklerde somutlaşır (Aykan, 2012: 311). Çünkü bireyin davranışının, içinde yaşadığı topluluktan bağımsız olarak hiçbir anlamı yoktur. Örneğin, “12 Eylül”, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin belirli bir dönemini, o dönemde yaşanan siyasal, toplumsal, kültürel bazı olayları ve bu dönemin çeşitli sonuçlarını ifade etmektedir. Bu sav, elbette bu sembolden haberdar olan kişiler için anlamlıdır (Hekimoğlu Örs, 2016: 30-31).

Bu yüzden de Halbwachs (akt. Assmann, 2015: 52) için “*tarih, bellek değildir, çünkü evrensel bir bellek yoktur, sadece ortak ve gruba özgü, yani ‘somut kimlikli’ bellek vardır.*” Benzer şekilde, David Middleton v.d. (1990) hatırlamanın genellikle sosyal farklılıklar ve kimlik ile ilgili söylemsel tartışmalar bağlamında ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir (akt. Wertsch, 2015: 157). İnce (2010: 11-12), “*kolektif belleğin grubun ortak deneyimini ve alanını anlattığı için kolektivite içerdiğinin ve topluluğun geçmişe dair ortak bir imaj paylaşmasını sağladığının üzerinde durmaktadır.*” Bu yolla da, geçmişin “birlikte yaşamayı değil, birlikte hatırlamayı” gerektirdiğini saptamaktadır. Zira toplumsal belleğin işlevi toplumun kimliğinin kurulması ve sürdürülebilmesi için geçmişte olanları hatırla(t)maktır (Tunçel, 2017: 22).

Tüm bunlar bağlamında toplumsal bellek olgusunun önemini iki açıdan değerlendirmek doğru olacaktır. Bunlardan ilki, “toplumsal bir çerçeve içinde yer alan bireysel belleklerin bir potada toplanması”nı sağlaması açısından önemi, ikincisi ise “kendine özgü toplumsal bir olgu”yu ifade etmesi açısından önemlidir (Olick, 2014: 175). Çünkü yukarıda işaret edilen tüm bağlamların, bireysel belleğin tüm çevresel faktörlerden bağımsız olarak ele alınamayacağına gönderme yaptığı açıktır.

Çünkü toplumsal bellek doğası gereği, olaylarla ilgili anılarımızı güncellemek için diğerlerinin verdikleri bilgilere bel bağlamaya programlı toplumsal bir yapıya işaret eder. Bir grubun üyelerinin yaşadıkları dönemde tanık olmadıkları olaylara ait verilen bilginin niteliğine göre hatırladıklarımızı arttırabileceği gibi, hatırladıklarımıza yanlışlar da ekleyebilmektedir (Roediger III, Zaromb, Butler, 2015: 179). Zira anıları tekrar tekrar bellekten geri getirme ve gruptan geribildirim alma sürecinde, grup tarafından olayın en önemli yönleri seçilir ve kolektif belleğin içinde eritilir (2015: 204).

Bütünün her bir parçası bireylerin yaşamları doğrultusunda yeniden şekillenir ve sonraki kuşakların anlatımlarında yer almak üzere belleklerin bir parçası haline gelir (Komsuoğlu ve Örs, 2014: 224-225). Bu bağlamda, topluluğun tarihsel zemini ve ortak ideallerince grubu oluşturan bireylerin sürekli yenilenen onayından yola çıkılarak, belleğin “neyi sahiplendiği, neyi kendine dert ve hikâye edindiği, neyi paylaşabildiği ve/veya paylaşmaya değer gördüğü ve neyi gerçek sese dönüştürdüğü” kişisel seçim gibi görünse de, ortak bir temsil biçimi içinde birleştikleri sonucunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, bellek alanındaki yaklaşımların büyük bölümünün temel kabulü, bireysel ve toplumsal bellek arasında, bir tarafın egemenliğine dayanan bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin sözlü kaynaklar, medya ürünleri ya da farklı dolayım sal etkinlikler aracılığıyla ekonomik, kültürel, siyasal tüm alanlara nüfuz ettiği şeklindedir. Bu görüşleri toplumsal bellek açısından açışmlarken önemli olan nokta toplumsal bellekte hatırlanan/hatırlatılan ya da unutilan/unutturulan şeyin gerçekliğini kültürel, sosyal ve siyasal mücadelenin bir parçası olarak da konumlanabilecek formda olmasından ötürü belli oranda çarpıtma dinamikleri içermesidir. Bu formülasyon insanların kolektif geçmişlerinin süreçte ne denli merkezi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü anılar hatırlanırken kişisel bakış açısı değiştirilmekte ve başkaları tarafından yeniden kurulan hatıralara dâhil olunmaktadır.

Bir anlamda bu kurgulamada, toplumsal bellek kurgulayan, bellek ise kurgulanandır. Toplumsal belleğin, toplumsal konum, mevki, statü, otorite, bilgi, uzmanlık ya da başat bir grubun üyesi olmak gibi tamamen maksatlı ve düşünsel temelli olduğunu

ifade ettikten sonra, söz konusu temelin inşasında etkili düşünürleri ve görüşlerinin kaynağını aktarmak yerinde olacaktır. Söz konusu aktarım, “toplumsal alışkanlık belleği”, “bellek mekânları”, ve “kültürel bellek” kavramları üzerinden, belleğin inşacı yapısıyla, hatırlama ve unutma süreci bağlamında geçmişin şimdi içine nasıl nüfuz ettiğini ortaya koymak için yapılacaktır.

1.3. TOPLUMSAL BELLEK KURAMCILARI

Toplumsal belleği anlamaya ve gerek kavramsal gerekse işlevsel düzeyde ele almaya yönelik ilgili alan yazında pek çok farklı yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bireysel belleğin toplumsal rolü ve işlevlerine dönük olarak, örneğin Maurice Halbwachs, Jan Assmann, Pierre Nora ve Andreas Huyssen, yaptıkları derinlikli analizler ve doğrudan kavramın kendisini bir sorunsal olarak ele alma çalışmalarıyla, alan yazında kayda değer düzeyde öne çıkmaktadır. Toplumsal bellek, bu çalışmanın da üstünde yükseldiği temel sacayaklarından birini oluşturmaktadır ve bu anlamda anılan kuramcıların konuya ilişkin yaklaşımlarını anlamak, çalışmanın kuramsal dayanağını da ortaya koyacaktır.

1.3.1. MAURICE HALBWACHS

Birey ölçeğindeki bellek kavrayışından toplumsal ölçekte bellek kavrayışına geçişte en önemli katkı, Fransız sosyolog ve felsefeci Maurice Halbwachs tarafından yapılmıştır. Kolektif belleğin ilk modern kuramcısı olarak anılan Halbwachs, belleğin toplumsal rolüne odaklanmıştır. Bu rolün temelinde, belleğin içsel bir dinamikten dışsal dinamiği olan sürecine dikkat çekilerek, bellek olgusunun toplumsal yapıya eklemlendiği sürece bireysel olmaktan çıktığı ve bireyin davranışlarını her zaman içinde bulunduğu toplumla paylaşım ve etkileşim içinde gerçekleştirdiği düşüncesi yatmaktadır.

Halbwachs toplumsal bellek kavramını, 1925 yılında yayımlanan *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* eserinde ilk defa ortaya koymuş ve ölümünden sonra 1950 yılında yayımlanan *Kolektif Hafıza* adlı eserinde de geliştirmiştir. Belleği sosyal bir olgu olarak tanımlayan çalışmaların temelini atan Halbwachs belleğin sadece depolama merkezi olmadığına, toplumsal belleğin inşası ve yeniden inşa sürecindeki toplumsal

çerçevelerin düşünsel önemi ve temellerine vurgu yapmaktadır. Zira bu vurgu, Halbwachs'ın “ne kadar toplum varsa o kadar kolektif bellek vardır” ilkesinin anlaşılmasında kilit öneme sahiptir.

Halbwachs (2017: 46) belleği ikiye ayırarak; hatıraları, kişiliği ve özel hayatı içeren belleği bireysel (otobiyografik) bellek, kişisel olmayan hatıraların, grubu ilgilendirdiği ölçüde hatırlanmasını ve sürdürülmesini mümkün kılan belleği toplumsal (tarihsel) bellek olarak tanımlar. Bu bağlamda, Halbwachs'ın temel kabulü, bireysel ve toplumsal bellek arasında, bir tarafın egemenliğine dayanan bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin “*hatıraları onaylamak, onları belirlemek ve hatta boşluklarının bazılarını doldurmak için bireysel belleğe nüfuz ettiği şeklindedir. Öte yandan, zaman zaman bazı bireysel hatıralar kolektif belleğe nüfuz etse de; artık kişisel bilinç olmayan toplumsal çerçeve içerisine yerleştiğinde şekil değiştirirler.*”

Bu anlayış ve kabul bağlamında, bellek bağlı olduğu sosyal koşullar gereği her zaman kolektiftir. Çünkü Assmann'ın (2014: 44) da ifade ettiği gibi, “*Sadece başkalarından öğrendiklerimizi hatırlamayız, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlarız. Her şeyden önce başkaları tarafından sosyal açıdan belirlenmiş anlamları bağlamında algılarız. Çünkü ‘farkındalık olmadan hatırlamak mümkün değildir.’*”

Halbwachs (2017: 10-13), buna örnek olarak, bir şehrin bir ressam ile geziliyorsa parkların genel rengine, sarayların ve kiliselerin hatlarına, duvarlardaki ışık ve gölge oyunlarına dikkat çekilmesi, tarihçiyle gezilirken kentin tarihine odaklanılmasını verir. Halbwachs, kişilerin fiziksel olarak ortamda bulunmasına da gerek olmadığını belirtir. Çünkü zihinde bu anılar gezilen kişiyle birlikte hatırlanır. Yani, Halbwachs'a göre bir hatırayı hatırlamak için tanıklara başvurulabilir. Bir başka deyişle, bir tohumun filizlenebilmesi için nasıl ki uygun ortamın sağlanması gerekiyorsa, bireylerin dışında kalan anıların hatırlanabilmesi için de tanıklıklar gibi anımsatıcı unsurların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

Çünkü net olarak, anılarımızı nasıl hatırladığımız, bireyin yakın çevresinin ya da başka insanların bu anılara dair hatırlattıklarına bağlıdır. Zira genellikle birey, kendi “*anılarına toplum içerisinde ulaşır, onları toplum içerisinde hatırlar ve onları toplum*

içerisinde tanıyıp konumlandırmaktadır.” Böylece anılar hatırlanırken kişisel bakış açısı değiştirilmekte ve içinde doğulan ya da yaşanan topluluk tarafından yeniden kurulan hatıralara dâhil olunmaktadır.

Çünkü bir ülkede siyasal, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki etkileşim ülkede yaşayan insanların toplumsal belleğine işlenmektedir. Herhangi bir toplumsal grubun belleğinde yer eden olaylara çoğunlukla grupların üyeleri bizzat tanık olmamıştır. Olayların zihinlerde yeniden canlandırılmasında başka bir deyişle bireysel belleğin güçlendirilmesinde tekrar edilmek istenilenlerin kaynağı olarak diğerlerinin belleğine yerleşmesi gerekir. Yıllar önce meydana gelmiş eski olaylarla ilgili *“yanımızda, konuşarak ya da okuyarak büyütebileceğimiz, tarihsel hatıralardan oluşan bir bagaj taşıdığımızı”* belirten Halbwachs, buradakinin, ödünç alınmış ve bize ait olmayan bir bellek olduğunu söylemektedir.

Halbwachs (2016: 349) bu noktada, nesneler ve olayların zihnimizde iki biçimde sıralandığını söyler: *“Kronolojik olarak ortaya çıkış sıralarına göre ve grubumuzun içinde onlara verdiğimiz isimlere veya atfettiğimiz anlamlara göre. Yani her biri, hem bir idea hem de bir imge olan bir nosyona karşılık gelir.”* Bu bağlamda Halbwachs, belleği biyolojik açıdan yani psikoloji ve nörolojinin tanımlarına dayanan fizyolojik bir eylem olarak açıklamaz. Ona göre bireysel belleğin oluşması ve korunması için *“toplumsal çerçeve”* gereklidir.

“Kuşkusuz, herkes özel mizacına ve yaşam koşullarına göre başka hiç kimsede olmayan bir hafızaya sahiptir” (Halbwachs, 2016: 187). Ancak Halbwachs (2016: 191), konumumuzun, kişisel duygularımızla değil bize bağlı olmayan ve bizden önce var olan kurallar ve adetlerle belirlendiği bir gruba bağlı olduğunu belirtmektedir. Nitekim geçmişten gelen belirli kurallar ve gelenekler çerçevesinde bireyin yaşamında işaret noktası görevi görmüş figür ve olaylar diğer yandan ortak yaşanmış geçmişin anılarının oluşturduğu bağlayıcı yapıya işaret eder. Assmann (2014: 23), bu bağlayıcılığı şöyle açıklamaktadır:

“Kültürün iki yönü, yani kuralcı ve anlatısal, yönlendirici ve nakledici yönü bireylere “biz” deme imkânı veren kimlik ve aidiyet temellerini yaratır. Tek tek bireyleri böyle bir “biz” de birleştiren, bir yandan ortak kurallar ve değerlere bağlılık, öte yandan

ortak yaşanmış geçmişin anılarına dayanan, ortak bilgi ve kendini algılayış biçiminin oluşturduğu bağlayıcı yapıdır.”

Dolayısıyla, kendisine içkin olan kültürel kodlar bağlamında, kullanılan bağlayıcı yapı, son derece önemlidir. Çünkü yukarıda ifade ettiğimiz gibi, kullanılan bağlayıcı yapı ile birlikte, o yapıya içkin olan kültürel kodlar ve değerler de tekrarlamalarla bir ortak kültürün unsurları olarak içinde bulunduğumuz mekân ve zamanla sınırlanmış bir gruba göre değişmektedir. Tüm bu özelliklerin ise, temelde, yalnız yaşayan insanların belleklerinin olmadığı anlayışına gönderme yaptığı, toplumsal çerçeve kavramını, belleğin sosyal bir eylem olarak ait olunan gruplarca yeniden inşa edildiğini derinleştirecek şekilde vurguladığı açıktır.

Peki, belleğin yeniden inşa edilmesini sağlayan bu çerçevelerin doğası nedir? Halbwachs'ın (2016), “toplumsal çerçeveler” teziyle formüle ettiği “geçmişe ait dönemlerin kolektif surette bir yeniden üretimi”, temel olarak belleğin geçmişe ait dönemlerin bireysel muhafazası anlamına gelmediğini ele almaktadır. Teze göre, duygusal yaşamımızın, deneyimlerimizin ve düşüncelerimizin kaynağı bellek büyük ölçüde toplumsal yaşama, ilişkilere ve araçlara bağımlıdır. Halbwachs'ın deyişiyle (2016: 13) *“Bu çerçeveler bizzat anılardır, ama şu ya da bu toplumsal gruba has kolektif anılardır.”* Halbwachs (2016: 346), toplumsal belleğin çerçevelerinin bir dönemden diğerine değiştiğini ise şöyle açıklamaktadır:

“... bizi ilgilendiren geçmiş olayların yerini, onları kolektif hafızanın çerçeveleri içinde bulmak koşuluyla hatırlayabiliriz. Bir anı, esasen birbirleriyle kesişen, kısmen birbirlerini kapsayan çok sayıda çerçevenin karşılaşma noktasında ortaya çıktığı ölçüde zengindir. Unutmanın kendisi, ya dikkatimiz çerçeveler üzerinde sabitlenemediği için ya da başka bir yere sabitlendiği için (dikkat dağıtma sıklıkla bir dikkat çabasının sonucudur ve unutmak neredeyse her zaman dağılmasından kaynaklanır) bu çerçevelerin ya da bir kısmının kaybolmasıyla açıklanır. Diğer taraftan, unutmak ya da anılarımızın bazılarının bozulması bu çerçevelerin bir dönemden diğerine değişmesiyle de açıklanır.”

Peki, Halbwachs toplumsal çerçevelerin anıların yok olması ya dönüştürülmesine yol açtığını nasıl açıklamaktadır? Öncelikle, Halbwachs'ın temel eğilimi, toplumsal yaşam nasıl durağan değilse çerçevelerin de sabit olmadığını ve toplumun üyeleri tarafından oluşturuldukları için değişen koşullara göre uyum sağladığını ortaya koymaktır. Özetle Halbwachs (2016: 113), toplum içinde yaşayan insanların, anılarını yerleştirip yeniden bulmak için kullandıkları çerçevelerin dışında bir belleğin mümkün

olmadığını ortaya koymaktadır. Buna göre, anlama işaret eden çerçevelerden bağımsız bir hatırlama-unutma alanı olamaz. Çünkü hatırlama ve unutma sürecine içkin olan bir bellek inşasının tanımı, anlamı ve önemi hep bu çerçeveler üzerinden tarif edilmektedir.

Bu durum, aynı zamanda hatırlama eyleminin de ifadesidir. Yani bireyin belleğine diğerlerinin belleğinin yardım etmesidir. Halbwachs'a göre (2007: 66-67), birey, topluluğun belleğinden yardım aldığı zaman, bu yardım için topluluk üyelerinden biri ya da birçoğu o anda orada bulunamayabilir. Diğer deyişle birey, topluluğun üyelerinin bakış açısına göre konumlanmaya devam eder. Çünkü kendini topluluğun merkezinde hissetmesini sağlayabilecek şeyleri zihninde taşımaktadır.

Halbwachs (2016: 13), belleğin yeniden inşa edilmesini sağlayan bu referansların anılar tarafından belirlendiğini ifade ederken, bundan dolayı her toplumun, toplumsal grupların birleşimi olduğunu ve bireysel belleğin, benzersiz bir birleşimin sonucu oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda *“bir yandan her toplum, toplumsal grupların birleşimidir; diğer yandan her bireyin bireysel özgüllüğü, nihai olarak farklı gruplarda eşzamanlı ya da art arda gelen aidiyetleriyle açıklanır”* (Halbwachs, 2016: 13). Bellek toplumsal olarak yapılanıp, aktarılabilir ancak tek bir kolektif bellekten söz edilemez; bu açıdan Halbwachs'ın kuramında evrensel bellek yoktur, toplum içindeki birçok grubun ve kurumun kendine özgü kolektif belleği vardır.

“Halbwachs'a göre, hiçbir bellek, geçmişi olduğu gibi koruyamaz; aksine ondan geriye ancak grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi kalır” (Sancar, 2014: 43). Söz konusu hiçbir belleğin geçmişi olduğu gibi korumasının mümkün olmadığı kabulünden hareketle, ne kadar farklı grup varsa bu koşullarda kendi hakikatlerinin günün çıkarları doğrultusunda sürekli yeniden üreten o kadar farklı yön vardır. Her grup için tek algı, *“grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiğidir.”* Bu algı, filozof Hans Blumenberg'in (Assmann, 2015: 49) şu sözleriyle ifade edilebilir: *“Hatırlamanın saf gerçekliği yoktur.”* Zira *“kurgulanabilirlik”* kolektif belleğin karakteristiği olarak tanımlanmıştır.

Bu noktada hatırlatmamız gereken bir ayrıntı da, çerçevelerin şimdiki toplumun kural ve emirlerinden oluşmuş ve ister istemez diğerlerini dışlayan bir çerçeveye sınırlı

kalmayacağı, bir taraftan geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki ilişkileri, diğer taraftan da bu yapıların algısal, sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamlarını hesaba kattığına da dikkat edilmesi gerektiğidir. Bu saptamadan hareketle, Halbwachs, belleğin geçmişi yeni bir biçimde hatırlayabilme işlevine yönelmektedir. Çünkü Halbwachs, her döneme uygun bir geçmiş imgesi yaratmanın, bir nesnenin farklı bir açıdan görülmesi ya da başka türlü aydınlatılması anlamına geldiğine ve bu anlamın da nesnenin değerini değiştirdiğine inanmaktadır.

Çünkü Halbwachs (2016: 155) mantığında, kategoriler bulunmaktadır ve karşılaşılan her şey birtakım kategoriler sayesinde tanımlanmakta ve çerçevelerin içine yerleştirilmektedir. O çerçeveler de dâhil olduğumuz grupların uzlaşımları ile oluşmuşlardır. Bu anlayış ışığında, Halbwachs'ın (2016: 64), söz konusu bireysel belleğe ilişkin olarak yapmak istediği, onun toplumsallaşma sürecinde oluştuğunu ortaya koymaktır. Başka bir deyişle “bir parçası olduğumuz veya parçası edildiğimiz toplumların maddi ve manevi tüm değerleri” bireyin toplumsal belleğine, sosyal ve kültürel kabullerine ilişkin önemli bir göndermeye işaret etmektedir.

Halbwachs'ın hemen bütün metinlerinde kendisini gösteren bu düşünce grubun belleğinin de bireysel bellekte gerçekleşip görünür olduğudur. Bu bağlamda bireysel olan bellek de toplumsal olan belleğin çerçevelerine dâhil olduğu sürece hatırlamaktadır. Çünkü Halbwachs belleğin hatırlanma sürecindeki çerçevelerin içinde kapalı kaldığını ve bunun en önemli sonucunun da bunu fark edemediğimiz gerçeği olduğunu söyleyerek bireysel belleğin toplumsal bellekten bağımsız olarak ele alınamayacağına gönderme yapmaktadır.

1.3.2. JAN ASSMANN

Geçmişin doğal olarak bulunamayacak kültürel bir varlık olduğunu belirten Alman Mısıroloji uzmanı Jan Assmann, Halbwachs'ın (2014: 56) “*Geçmiş içinde bulunulan zamanın bağlamından ve anlam ihtiyacından doğan sosyal bir yapıdır*” sözlerinde ifadesini bulan, “sosyal-yapısalcı” olarak adlandırdığı geçmiş teorisini, *Kültürel Bellek* adlı yapıtında kültürel ve iletişimsel bellek kategorileri üzerinden açıklamaktadır. Tıpkı Halbwachs'ın yaptığı gibi, insan belleğinin iç ve dış boyutları arasındaki farklılığa dikkat çekerek belleği toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları

çerçevesinde ele almaktadır. Halbwachs'ın toplumsal belleği toplumsal gruplarla sınırlandıran teorisini kültür teorisi yönünde genelleştirmeye çalışan Assmann'ın, kültürel bellekle vurgulamak istediği aslında belleğin dışsal boyutudur.

Assmann (2015: 27), dört bellek çeşidinden bahseder. Bu bellek çeşitleri iç dinamiklerden farklı olarak başkaları ile alışveriş ve geri dönüşlü etkileşim içermektedir. Bunlardan birincisi taklit sonucu edinilen davranışların alanı olarak adlandırılabilir "mimetik bellek"tir. İkincisi, eşya ve mekân belleği de denebilecek olan "nesneler belleği", üçüncüsü dil ve iletişim alanına ait "iletişimsel bellek" ve dördüncüsü ise anlamların aktarımının mekânı olan "kültürel bellek"tir. Bu bağlamda Assmann, mimetik bellek, nesneler belleği ve iletişimsel belleğin belirleyiciliği ekseninde, aslında "kültürel bellek" olgusuna gönderme yapmaktadır. Yani Assmann için kültürel bellek, tüm bu bellek çeşitlerini içine alan daha geniş bir yapılanmadır.

Assmann'a göre (2015: 45) *"birey açısından bellek, kişinin çeşitli grup belleklerine katılımı sonucu oluşan çok katmanlı bir yığılımdır, grup açısından ise bu bir dağılım sorunudur, içinde yani üyeleri arasında dağıttığı bir bilgidir. Hatıralar gerek birey için, gerekse grup çerçevesinde birbirini destekleyen ve belirleyen unsurlardan oluşan 'bağımsız sistemlerdir.'"*

Assmann (2015: 58-60), bu sistemlerden hareketle toplumsal belleği açıklarken mimetik bellek ya da nesneler belleği üzerinde değil, iletişimsel ve kültürel bellek üzerinde durmaktadır. Bu yolla da, "büyük ölçüde grup içinde anlamlı olarak kabul edilen şeyler"i saptamaktadır.

Assmann, bellek konusuna verilen önemi etkileyen en az üç faktörden söz etmektedir. Birincisi, medya teknolojilerindeki gelişmelerle yapay bellek olanaklarının artmasıdır. Assmann, bu gelişmeyi, yazının ve matbaanın keşfine eş değerde bir kültürel devrim olarak değerlendirmektedir. İkinci olarak, kültürel bağlamda, bugünün kültürünü, geçmişin ardılı olarak yani "devrini tamamlamış bir şey" olarak tanımlayıp geçmiş kültürü bir hatırlama ve geçmişi anlama çabasının hatırlama isteğini arttırdığını ifade etmektedir. Assmann'ın üçüncü olarak üzerinde durduğu ve en belirgin olan etken ise, yazılı tarihin yazdığı ağır savaşların ve insanlık suçlarının yaşandığı dönemin tanıklıklarını yapmış bir kuşağın yitiriliyor oluşudur. Assmann, bu durumu toplumsal

bellek açısından, bir eşik olarak değerlendirmektedir. Assmann'ın bireysel kimliğin yegâne dayanak noktasının kültürel ve toplumsal yapı dâhilinde ilerleme sağlayacağı öğretisi bireyin geçmişin temsiline yardımcı olmak için bir dizi iletişimsel ve kültürel bellekten yararlanması gerektiği kabulüne dayanmaktadır.

Assmann (2015, 146-147), kültürü, “dünyayı simgesel olarak açıklayan ve böylece yaşanabilir kılan bir anlam dünyası” olarak tanımlamıştır. Ona göre kültürel bellek, geçmişin belli anlarına yönelir ve daha çok hatıranın ilişkilendiği simgesel figürlerde yoğunlaşır. “Kültürel bellek, bugünü geçmişin ışığıyla aydınlatmak için anlatılan öyküdür. Efsane kurucu bir tarihtir” (Assmann, 2015: 60-61).

Assmann'ın kültürel bellek kavramına yapmış olduğu en önemli katkı iletişimsel bellek ile bağlantısına dikkat çekmesidir. İletişimsel bellek, bireysel biyografiler çerçevesinde - dolayısıyla kişinin ömrü ile sınırlı- tarihsel deneyimlerle sınırlanabilen ve gelecek kuşaklara aktarımı bulunmayan, az biçimlendirilmiş gündelik bir kayıt sistemidir. Kültürel bellek ise bir toplumun ulaşılamaz geçmişte yaşananlarına yönelik olmakla birlikte, kültürel anlamın devredilme ve canlandırılma biçimi olarak hatırlanan ve aktarılan tarihe önem verir. Kültürel bellek geçmişteki çok iyi biçimlendirilmiş belli noktalara odaklanır ve söz, görüntü ve dans yoluyla daha çok hatıranın ilişkilendiği simgesel figürlerde yoğunlaşır.

Assmann (2015: 58-67), kültürel ve iletişimsel bellek arasındaki farkı, “dünyevî ve kutsal- geçici ve kalıcı- kısmî ve genel” olarak açıklamaktadır. Assmann, iletişimsel belleğin yakın geçmişe ilişkin anıları kapsadığına ve bu anıların da kişilerin çağdaşları ile paylaştığı anılar olduğuna dikkat çeker. “Bunun en tipik örneği ise kuşağa özgü bellektir. Diğer taraftan bu bellek tarihsel açıdan grupla ilişkilidir, zamanla oluşur ve zamanla yok olur. Daha açık bir ifadeyle taşıyıcılarına bağlıdır ve iletişimsel deneyimle kazanılan bu bellek, sahibi öldüğü zaman bir başka belleğe yer açar.”

Gündelik olmayan olayları hatırlama organı olan kültürel bellek ise, anmalar ve geleneksel kodlamalarla sadece kurumsal ve yapay olarak oluşturulabilmektedir. İletişimsel belleğin aksine kendiliğinden yayılmaz hatta ondan çok daha fazla talimatlara bağlıdır. Kültürel belleğin iletişimsel bellekten ayrıldığı en önemli noktalar, biçimlendirilmiş olması ve töreselliğidir. Burada insan belleği, “veri

taşıyıcısı” olarak yazının bir ön biçimi olarak kullanılır. Kültürel bellekte grubun katılımı iletişimsel belleğe göre çok daha belirgindir ve bu belleğin rahipler, öğretmenler, yazarlar, filozoflar gibi özel taşıyıcıları vardır.

Susam’a göre (2015: 180) *“belleğin, özellikle toplumsal belleğin inşası kültürel ve iletişimsel bellekten ayrı ve bağımsız bir şey olarak düşünülemez. Dolayısıyla az ya da çok; kimi zaman uyumaya çekilmiş kimi zaman uyanış ritüelleriyle yeni anlamlar ve biçimler kazanarak geri gelmiş yaşantı parçalarının”* hatırlanması bugün ve yarın açısından son derece önemlidir.

Bu anlayış ekseninde, Assmann’ın belirttiği gibi (2015: 45), *“düşünce ne kadar soyut bir eylem ise, hatırlama o kadar somuttur. Düşünceler, belleğin bir parçası olmadan önce bir algılama aşamasından geçer ve bu işlem, kavram ile görüntünün, ayrılması imkânsız biçimde birbirinin içinde erimesi ile gerçekleşir.”* Zira *“Bir gerçeğin bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gereklidir.”* Ama öte yandan, bir olayın bir grubun belleğinde kalabilmesi için de anlamlı bir gerçekle zenginleşmesi gerekir. Yani *“Her kişilik ve her tarihi olay bu belleğe girişiyle bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumun düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir.”* Kavramlar ve deneyimler arasındaki bu paslaşmadan ise *“hatırlama figürleri”* olarak adlandırılabilir olgu doğar.

Halbwachs’ın kültürel olarak biçimlenen, toplumsal bağlantısı bulunan *“hatırlama görüntüleri”* olarak adlandırdığı kavramı Assmann (2015: 46), sadece ikon olarak değil aynı zamanda anlatsal biçimlenmesini de işaret ettiği için *“hatırlama figürleri”* olmasının daha anlamlı olacağını belirtir. Assmann, bu figürlerin *“zaman ve mekâna bağlılık”, “bir gruba bağlılık”* ve *“yeniden kurulabilme”* özelliği taşıdığını belirtir.

“Hatırlama figürleri belli bir mekânda cisimleşmek ve belli bir zamanda güncellenmek ister; hatırlanan içerikler ya çok eski zamanlarda yaşanmaları veya olağanüstü olaylarla bağlantıları ile ya da hatırlamanın periyodik ritmi ile zamansallık kazanır. Mekânların yaratımı ise grup kimliğinin sembolü haline gelmesi ve hatıralarının dayanak noktası olması nedeniyle zorunludur” (Assmann, 2001: 43).

Daha net bir ifade ile hatırlamanın somut görünümü zamanın ve mekânın kendisinde saklıdır. Assmann’a göre (2016: 65), *“bayramlar ve ritüeller, düzenli tekrarları ile kimliği koruyan bilginin iletilmesi ve devredilmesi, böylece kültürel kimliğin yeniden*

üretimini üstlenirler. Ritüellerin tekrarı, grubun zaman ve mekânsal birlikteliğini garanti eder.” Çünkü “ritüeller, toplumda oluşturdukları grup bilinci ile toplumsal kimliğin tanımlayıcısı olmaktadır. Böylece grubun bütünleşmesini sağlamakta, toplumsal kimlik sisteminin zeminini oluşturmaktadır”:

“Toplumsal kimlik olarak adlandırılan sosyal aidiyet bilinci, ortak bir dilin konuşulması ya da daha genel bir ifadeyle ortak bir simgesel sistemin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılıma dayanır. Burada önemli olan kelimeler, cümleler ve metinler değil, gelenekler, danslar, örnekler, işlemler, giysiler ve dövmeler, yeme, içme, anıtlar, resimler, coğrafyalar, yol ve sınır işaretleridir” (Assmann: 2015: 148-149).

Assmann bu şekilde toplumsal kimlik kavramını ortak bir kültürle bağdaştırır. Ortak olarak paylaşılan simgeler sistemi içerisinde içinde yaşadığımız toplumdaki ortaklığı belli eden tüm göstergeler vardır. Çünkü Assmann’a göre (2015: 141-142), *“ortak anılar ve gelenekler temelinde kendini tanımlayan toplumsal grup, kendine özgüllüğü ve sürekliliği bağlamında kendini korumaktadır”:*

“Ortak kimlik ya da biz kimliği dediğimiz zaman bir grubun yarattığı ve üyelerinin özdeşleştiği imgeyi anlarız. Ortak kimlik, söz konusu bireylerin Özdeşleşmeleriyle ilgili bir konudur. Kendi başına bir ortak kimlikten söz edilemez. Kendini bu kimlikte tanımlayan bireylerin varlığı ölçüsünde varolur. Grup üyelerinin bilincindeki canlılığı ölçüsünde ve onların düşüncesi ya da eylemini etkilediği ölçüde güçlü ya da zayıftır.”

Bunun anlamı, toplumsal belleğin sadece gerçek ve yaşayan bir grupla ilişkilendirilebileceğidir. Bu durumda toplum bireyin karşısında onun kimliğinin kurucu bir unsuru olarak ortaya çıkar. Kimlik, özellikle bireye kamusal alanda meşruiyet kazandıran “ben kimliği”, hem bir toplumsal yapıyı hem de kültürel kimliği ifade etmektedir.

Toplumsal belleğin onu taşıyanlarla birlikte var olduğu yargısından hareketle, toplumsal belleğin var olması için belirli bir grubun varlığı ve bu grubun eylemler ve değerler sisteminin devamlılığı iletişim biçimleri ile oluşmaktadır. Algılama ve buna bağlı olarak ele alma biçimi nasıl olursa olsun, genel olarak kabul gören ve grubun devamlılığına kaynaklık eden şey, grup kimliği şeklinde bir algının var olduğu ve bu kimliğin toplumsal belleğin oluşum sürecine damgasını vurmuş olduğudur. Ve Assmann’ın (2015: 45) da ifade ettiği gibi aslında hatırlama hiçbir zaman kendiliğinden değildir.

1.3.3. PIERRE NORA

Toplumsal belleğin kurulmasına ve aktarımına ilişkin girişimler varlığını bir mekânda devam ettirir ve haliyle her topluluk, kimliklerinin payandası olarak bu tür mekânlar yaratmak zorundadır. Fransız tarihçi Pierre Nora (2006: 9), geçmişî hatırlamanın bir yolu olarak yaratılan bu mekânlara “hafıza mekânları” der ve toplumsal bellek kaybolup giderken “hafıza mekânlarının” bizzat varlıkları ve gerçeklik etkileriyle belleği canlı tutma işlevine vurgu yapar.

Nora’ya göre (2006: 171) *“bir hafıza mekânının esas varlık sebebi, zamanı durdurmak, unutma işini engellemek, nesnelerin durumunu tespit etmek, somut olmayı somutlaştırmaktır.”* Tam da bu yüzden, bellek mekânları sürekli dönüşeme ve manipülasyona açık olarak yaşarlar (Fırat, 2014: 20):

Bir somut kanıt zemini olarak hafıza mekânları, bu somutlaştırmayı kendi kendine gönderme yapan göstergeler üzerinden temsil yoluyla yapabilmektedir. Çünkü “hafıza mekânı, herhangi bir toplulukta, insanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle, ortak hafıza malına eklenerek simgesel öge haline getirilen maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birimdir.” Zira *“Bugün hâlâ hafızamızla yaşıyor olsaydık mekânları ona adama ihtiyacı duymazdık.”* Bu bakımdan Nora’nın kabulünde toplumsal bellek, belirli sosyal, politik ve kültürel süreçlerin özümsemişi toplumsal kabule dayalı bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır.

Nora (2006), *Hafıza Mekânları* adlı yapıtında belleği her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisi olarak ele alırken bellek mekânını; kalıntı, “baştan aşağı değişime ve tazelenmeye sürüklenmiş bir toplumun oyunla ve bilerek çıkardığı, kurduğu, düzenlediği, ilan ettiği ve sürdürdüğü şey” olarak tanımlar. Hafıza mekânları Nora’nın da işaret ettiği gibi, *“bir başka çağın tanıkları, sonsuzluk hayalleridir.”*

Nora (2006: 10-12) *“varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgu”* olarak hafızanın, içerikten çok bir çerçeve olduğunu düşünmektedir. Hafıza mekânları için ise *“anımsadığımız şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarıdır”* diyerek, bu mekânlar aracılığıyla toplumsal hafızanın korunmuş olduğunu anlatmaktadır. Dolayısıyla bir kentin tarihsel ve ortak

anılar üzerinden inşası ile ortaya çıkan kolektif bellek, kenti oluşturan anıtların, binaların, ev ve sokakların bellek yeri'ne dönüştürülmesini sağlar (Bilgin, 2013: 67-67).

Nora'ya göre (2006: 32), bir şeyin hafıza mekânı olabilmesi için başlangıçta hatırlama isteğinin olması gerekir.

“Eğer içerdikleri anılar gerçekten yaşanmış olsaydı, bütün bunlar gereksiz olurdu. Ve eğer, buna karşılık, tarih onları bozmak, değiştirmek, hamur gibi yoğurup taşlaştırmak amacıyla almasaydı, hafıza için mekânlar olmazdı. Bu mekânları bu gidiş-gelişi oluşturur; Tarihin hareketinden kopmuş ama tarihe iade edilmiş tarih ânları.”

Nora (2006: 23), hafıza mekânlarını “*Tarihin hareketinden kopmuş ama tarihe iade edilmiş tarih ânları*” olarak adlandırmaktadır. Hafıza mekânları içinde, elbette çok sayıda bölümlenme mevcuttur. Ancak, bu bölümlenmelerin nasıl ve hangi yönde bir değişimi sembolize ettiği bizim konumuz açısından özellikle önemlidir. Nora mekânların somut görünümüne ilişkin bu bölümlenme ile ilgili yaklaşımları anıtsal, sembolik, işlevsel ve topografik mekânlar olarak dörde ayırmaktadır. Nora (2006: 36), “*Anıtsal mekânlar olan heykeller ya da anıtkabirler, anlamlarını kendilerinden alırlar; bunların bulundukları yerler dikkate değer olsa bile, başka bir yere yerleştirilmeleri bunların anlamını bozmaz*” diyerek, fiziksel anlamın karşısında yükselen, simgesel bir anlamın olduğunu iddia etmektedir. Bu bakış, hafıza mekânlarının, kazandıkları bu simgesel anlamının, en net ifadelerinden biridir.

Hafıza mekânları, fiziksel mekânın çok ötesinde, fiziksel mekândan çok sembolik ve simgesel pratiklere gönderme yapar niteliktedir.

“Kavram hem fiziksel nesneleri hem de sembolik nesneleri, ortak bir şeyleri olduğu temeli üzerinde kavramayı amaçlamaktadır.” Anıt, müze gibi mekânlar fiziksel somut göstergeler olsa da anma törenleri, cenaze merasimleri, ayinlerde okunan metinler de birer bellek mekânlarıdır. Benzer şekilde, “arşiv deposu, okul kitabı, vasiyetname, eski muhripler derneği gibi işlevsel yerler;” zamansal bir birliğin somut kesiti olarak saygı duruşu veya hatıranın aktarımını niteleyen kuşak kavramı, ancak sembolik bir anlam kazandığı ölçüde ya da bir ritüele konu olduklarında da bellek mekânı haline gelir” (Nora, 2006: 25).

Bu görüş çerçevesinde, Nora'nın mekânın tek fiziksel bir yerden ibaret olmayıp, sembolik ve işlevsel olduğunu gösteren bellek mekânı kavramı, farklı kimliklere ve

anının periyodik ve yoğun olarak hatırlanmasına geçerli konum kazandıran bir ilke olarak okunabilmektedir.

Bu simgesel mekânları algılama ve buna bağlı olarak ele alma biçimi nasıl olursa olsun, genel olarak kabul gören ve bu mekânların oluşmasına kaynaklık eden şey, kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesidir. Arşivlerin kurulması gereği, yıldönümlerinin devam ettirilmesi, ayınlar düzenlenmesi, kasvetli cenaze törenleri söylevler, belleğin korunması için yapılan etkinliklerdir.

Yani, bellek mekânları bireysel bellekteki zayıflamaya işaret etmektedir. Zira bireysel belleğin zayıflamış olsa da varlığını ileri sürme, her şeyi toplumsal bellek üzerinden tanımlama eğilimi hafıza mekânlarının öneminin ve kapsamının da, daha derin okumalarla incelenmesi zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Çünkü hafıza mekânları, fiziksel mekânın çok ötesinde, fiziksel mekândan çok maddi, sembolik ve işlevsel pratiklere gönderme yapar niteliktedir. Ulusal kimliğin ve kolektif belleğin inşası ve aktarımında belirleyici rol oynayan bu mekânlar hatırlama ve unutma pratiklerini şekillendirmede ve dönüştürmede bir tarafın lehine öncelik yanılması oluşturmaya giden yolda üretilmiş, maksatlı bir inşadır. Geçmiş anımsatmak amacıyla inşa edilen bu mekânlarda geçmiş okumak farklı zamanlarda belleğin nasıl cisimleştiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, hafıza mekânlarının kim tarafından, nerede, ne zaman ve ne amaçla inşa edildiği önem kazanmaktadır. Hafıza mekânları, geçmişin önemini ve değerini göstermekten çok içinde bulunulan grubun, siyasi ve sosyal yapının etkisini yansıtan ve bilinçli olarak şimdiki zamanın oluşturduğu bir insanın nesnesidir.

Bu bağlamda, Nora'nın bellek mekânları kavramlaştırımı ile yapmaya çalıştığı şey, tıpkı Assmann'ın kültürel bellek kavramlaştırımında yaptığı gibi, dış koşullar bağlamında okunmasıdır. Connerton ve Assmann belleği toplumlar üzerindeki ortak değer, yaklaşım ve tavırlar olarak ifade ederken, Nora, ortak ulusal duyarlılıklar temelinde grup aidiyetinin mekânlarla sağlanabileceğini ifade etmektedir. Bu noktada, Halbwachs'ın kolektif belleğin gruplarla olan ilişkisi üzerine tezini de kabul eden Nora (2006: 19), belleğin kaynağında, belleğin kaynaştırdığı bir grubun bulunduğunu ileri

sürerek, belleğin bu gruplar tarafından üretilen “yaşamın kendisi” olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Nora belleği, anımsama ve unutma diyalektiği çerçevesinde ele alarak, toplumu oluşturan unsurlardan biri olarak belleğin devamlı gelişim halindeki yapısına vurgu yapar. Bu gelişim hali; belleğin şimdiki zamanda aktarımıyla yakından ilişkilidir.

Bu noktada, “belleğin varlığı” ve “belleğin aktarımı” arasında derin ve büyük bir boşluk olduğunu ve bu boşluğu hafıza mekânlarının doldurduğunu söylemek mümkündür. Çünkü yok olma tehlikesi altındaki belleğin aktarımını mümkün kılan şey, bu hafıza mekânlarıdır. Bu aktarım, aşağıda yer alan şu sözlerden de anlaşılacağı üzere, hafızanın, bireye ait olsa da toplumsallaşma ekseninde okunması gereken bir olgu olarak, başkaları tarafından belirlenmiş anlamlar bağlamında algılanması açısından önemlidir. Yani geçmişin belirli bir döneminin hatırlatılması görevini üstlenen bu mekânlar toplumsal belleğin temel dayanaklarından biri olmuştur. Toplumsal belleği oluşumu ve aktarımının kanıtı olarak gösterilen hafıza mekânları, aynı zamanda, “topluluk kimliklerinin” transfer edilmesi ve benimsenmesi gereken araçları olarak sunulmuş; bu bağlamda bu mekânlar aracılığıyla, “biz”i kuran kimliklerin ve gruba aidiyetin sınırlarının tarif edilmesi sağlanmıştır.

Olick (2014: 180), *“Tarih, artık organik bir ilişkimizin kalmadığı, yaşamımızda önemli bir yeri kalmamış bir geçmiş iken, kolektif bellek, kimliğimizi şekillendiren faal bir geçmiştir”* diyerek, kimlik oluşumunun önemli faktörlerinden biri de olan kolektivitelerin tıpkı birer kimliklerinin olduğu gibi belleklerinin de olduğuna dikkat çeker.

Nora (2006: 27), *“hafızanın görevi herkesi kendi tarihçisi yapmaktır”* der ve bu düşüncenin toplumsal belleğin oluşumu açısından önemi ise şudur: “Ben” kimliğine, hafıza mekanizmalarına ve geçmişle ilişkiye aidiyet, bireyi bağlamaktadır. Bu bağ, birey için “öyle olmayı hatırlamak” anlamına gelmektedir. Nora’nın “hafızanın hafızası” olarak ifade ettiği bu durum, tam da bu hedeflere yönelmekte ve herkese anımsama zorunluluğu getirmektedir.

Nora’nın (2006: 233), *“artık ortak kimliğin onaylandığı ve kutlama zihniyetinin ifadesini bulduğu yerler okul, yani geleneksel aygıtın merkezi gereci, kamusal alanlar,*

canlılığı gittikçe düşen, 14 Temmuz ve diğer 1 Mayıs ritüelleri değil, televizyondur, müzelerdir, Caen anıt müzesi ve Peronne tarih müzesidir, ayrıca bu amaçla oluşturulmuş dernekler, bir yığın tiyatro temsili, müzikal ve folklorik gösterilerdir” şeklindeki sözlerinde ifadesini bulan söylemsel ve imgesel, bedensel ya da simgesel pratiklerin kitlesel ve kolektif simgeler temelinde görülmesi dikkate değerdir. Dikkate değerdir çünkü bireyin yaşamına ait izlerin bulunduğu her mekân, kullanılan her alet, kaydedilen her davranış, her söz toplum belleğiyle ilgili somut verilerin toplanabileceği belgeler, mekânlar olarak kabul edilmektedir.

Gerek hafıza mekânları gerekse düşünsel düzlemde benimsediği bu kabule ilişkin olarak Nora, günümüzde hafızanın maddeleştirilmesinin genel bir kayıt arzusunun çok ötesinde, ancak tam da onlara kanıt zemini oluşturacak şekilde yapılanması ile dikkatleri üzerine toplamıştır. Nora’ya göre (2006: 27), her şeyi koruma hissiyle arşivcilik yapmak, hafıza göstergesinin ürünü olan bellek mekânları oluşturmak yeni bir bilincin keskinleştirilmiş etkisiyle ortaya çıkar. Çünkü Nora’nın deyişiyle “*protez hafıza bize dışarıdan gelir ve biz onu bireysel bir engel olarak görürüz, zira bu hafıza artık sosyal bir uygulama değildir.*”

Çünkü Nora’ya göre (2006: 24-25) “*Bugün hafıza diye adlandırdığımız her şey artık hafızanın dışındadır, bütün bunlar çoktan tarihin malı olmuştur. Hafıza ne kadar az içeriden yaşanırsa, o kadar çok dış desteklere, artık sadece içinde yaşam süren bir varlığın elle tutulur işaretlerine ihtiyaç duyar.*” Bellek patlaması olarak adlandırılan durumun kendisi de aslında belleğin tarih içinde yanıp kül olması anlamına gelmektedir. Bu anlamda bellek ihtiyacı, bir tarih ihtiyacına olanak tanıyan şeye dönüşmüştür.

Nora, tarih ve bellek arasındaki ilişkiye de odaklanmış ve tarih ile bellek arasında kurduğu ilişki biçimini “gerçek hafıza” olarak tanımlamıştır. “*Tarihin aktardığı hafıza olmazsa mekânlar da olmazdı*” sözü bellek ve tarih etkileşimindeki karmaşık tesiri göstermesi açısından çok yararlı bir örnektir. Geçmiş hatırlamanın bir yolu olarak bellek mekânlarının ortaya çıkması gerekliliğine ilişkin söylemlerin damgasını vurduğu bir bağlamda, tarih ve bellek arasındaki bağımlılık ilişkisi Nora’ya göre

(2006: 19-24) yaşıyan gruplarla, güncel olanla ve şimdiki zamanla kurulan bir bağ ile açıklanır olmuştur:

“İz, mesafe, araçlar söz konusu olduğu andan itibaren, artık gerçek hafızayı bırakıp tarihe geçmişiz demektir. Bugün devrim ve alışkanlığa sığınmış olan ve bedene ilişkin bilgilerdeki, içe işlemiş hafızalardaki, refleks olmuş bilgilerdeki sessiz bilgilerin aktarıldığı mesleklerde var olan gerçek hafıza ile bunun neredeyse tam aksi olan, tarihe geçmiş ve değişmiş hafıza arasında fark vardır; bu tarih kendiliğinden değil bir görev gibi yaşanır, iradidir ve uzlaşmaya dayanır; psikolojik, bireysel ve öznel; ama artık toplumsal, kolektif ve kapsayıcı değildir.”

Söz konusu hafıza tarih ilişkisi bağlamında, Nora’ya göre “*hafıza, her zaman güncel bir olay, sürekli şimdiki zamanda yaşanan bir bağdır; tarih, geçmişin bir tasavvurudur.*” Bu bağlamda Nora’nın hafıza tanımı ile artık bulunmayan şeylerin yeniden oluşturulması şeklinde ifade ettiği tarih anlayışı bu kavramlara zıtlıklar çerçevesinde bakmayı öngören düşünce tarzının bir ifadesidir.

Nora’nın deyişiyle (2006: 19-27), “*hafıza, sadece onu güçlendiren ayrıntılarla uyuşur, çünkü duygulara dayalı ve sihirlidir, özel ve simgesel anılardan beslenir; her tür aktarıma, perdeye, sansüre ve yansıtmaya karşı duyarlıdır. Tarih ise zihinsel ve ayrıştırıcı bir iştir, bu yüzden de analiz, söylem ve eleştiri gerektirir.*” Tarih ise belleği ele geçirerek bu bulunamayan şeyleri yeniden oluşturmaya girişir ve bunu yaparken de “bellek mekânları”ndan yararlanır. Zira “*Bugün hâlâ hafızamızla yaşıyor olsaydık mekânları da ona adamaya ihtiyaç duymazdık. Tarihin aktardığı hafıza olmazsa mekânlar da olmazdı.*” Çünkü Nora’ya göre (2006: 36) tarih nasıl olaylara bağlıysa hafıza da mekânlarla bağlıdır (Nora: 2006: 171).

Nora’ya göre (2006: 17-18) hafıza ile tarih arasındaki mesafenin yükselişi, küreselleşme, demokratikleşme, kitleselleşme ve medyalaşmanın zorunlu bir sonucu olarak hızlanma olgusu ile paraleldir. Nora’ya göre, “günümüzde medya aracılığı ile hızlanmış, seyrekleştirilmiş ve güncelin geçiciliğine indirgenmiş bir zaman ve tarih” algısına sahip günümüz toplumlarında, süreklilik duygusu sadece mekânda cisimleşmektedir. “*Çünkü hafıza bütünüyle sürekliliğin yayılmasına, bir benzersizliğin değerlendirilmesine ve bir zamandizinin ortaya çıkmasına bağlıdır*” (Nora, 2006: 160) ve bu zincirleme bağıntının sonu gelmemektedir. Bu bağıntılar,

bellek inşasının nasıl oluştuğunun tezahürüdür. Zira geçmiş devamlılığını ancak bu şekilde koruyabilmektedir.

1.3.4. ANDREAS HUYSEN

Modern insanın gündelik bunalımı ve yeni iletişim teknolojileriyle yaşanan değişimlerden biri de bellek yitimidir. 2000’li yıllarından itibaren özellikle sosyal bilim alanında çalışan araştırmacılar toplumsal bellek yitimi yaşandığını belirtmekte ve bunda büyük payı da medyaya vermektedir. Columbia Üniversitesi’nden Andreas Huyssen, 21. yüzyıl sonunda yaşanan toplumsal yıkımlar, modern insanın içinde yaşadığı çıkmaz, hızlı zaman akışının içinde bakışın sıklıkla geçmişe yönelik olduğunu ve bellek yitimlerinin yaşanmasının sonucu olarak bellek çalışmalarının bu dönemde hızlandığını belirtmiştir (Eyrek, 2019: 122).

Huyssen’in ifadesiyle (1999: 19-21) “*modernleşmenin tahribatına uğramış şeyleri toplayan, yok olmaktan kurtaran ve muhafaza eden*” bellek pratiklerinin ortaya çıkışının sebebi “*zamansız klostrofobiden ve kâbuslara özgül hayaletlerle benzeşimlerden oluşmuş bir koza ören medya dünyasına karşı zamansallıklarına tutunmak isteyen ölümlü bedenlerin bir karşıt tepki oluşturmasıdır.*” Diğer deyişle, modern toplumdaki anımsama arzuları ve geçmişe yönelik ilginin nedeni, modernleşmenin sonucu olan hızlanma, kapitalist şeyleşme, gösterileşme ve dijitalleşme evreninin tehditkarlığına karşı bir durak olarak belleğe duyulan gereksinimle bağlantılıdır. Huyssen (1999: 21-22), Nietzsche’ye atıfta bulunarak modern dönemde belleğe karşı yükselen ilginin, “tarihin kötüye kullanılması” yani fazla boğucu tarihsellik duygusundan kaynaklandığını ve bugünün kamusal kültüründe tarihsel bilincin körelmesiyle ve yeni teknolojilerin etkisiyle oluşan bellek yitimine karşı verilen sağlıklı bir tepki olduğunu belirtir. Bu tepki günümüzde, zaman-mekân algılarında yaşanan krizin doğurduğu bellek yitimine karşı verilmektedir.

“*Bellek yitimi konusunu, kapitalist kültürün ölümcül hastalığı olarak Adorno tarafından ilk kez 1930’ların sonunda*” dile getirildiğini belirten Huyssen (1999: 19), bellek yitimi kavramını artık bunun bir anlamda belleğe ilişkin bir saplantı haline dönüştüğünü belirtmek için kullanır:

“(...) belleğe ilişkin saplantılarımızın, yaşam alanımızı (Lebenswelt) oldukça belirgin biçimlerde değiştiren hızlı teknik süreçlere karşı bir tepki oluşturma işlevi gördüğünü söyleyeceğim. Artık bellek, öncelikle, meta biçimi yoluyla kapitalist şeyleşmeye karşı yaşamsal ve güç veren bir panzehirdir, daha önceki bir kültür endüstrisinin ve onun tüketim pazarlarının demir parmaklıklılı homojenliğinin bir yadsınması değildir.”

Dolayısıyla, Huyssen’e göre (1999: 18-19), günümüzün bellek saplantısının koşullarını, içinde yaşadığımız zamansallık yapısının niteliklerinde ve yeniden düzenlenmesinde aramak gerekir. Ona göre (1999: 17-18) bellek saplantısı *“yeniye ütöpik olarak, radikal ve indirgenemez bir biçimde öteki olarak yücelten modernlik çağını belirleyen zamansallık yapısı krizinin bir göstergesidir.”*

Avrupa ve Amerika modernliğinin ötesine giden bir melez zamansallık yapısının, tehditkâr bir heterojenlik, eşzamansızlık getirdiği bir dünyada, Huyssen, belleğin, bir tutunum alanı olarak ortaya çıktığından söz eder. Bu açıdan bellek üzerine düşünmek modern bireye hız dünyasından kaçış imkânı sunan, kendi zamansallığını keşfettiren, şimdiye ve geleceğe dönük yüzüyle geçmişten bugüne uzanarak yaşanmış deneyimin yeniden temsilini mümkün kılan bir kapı aralamasından dolayı önemlidir. Çünkü modern dönemdeki geleceğe ve ilerlemeye yönelik inanç günümüzde artık kaybolmuştur ve zamansallık yapısı dönüşüme uğramıştır.

Bu dönüşümü Huyssen (1999: 15-16), gerek toplumsal gerekse bireysel anlamda bellek yitiminin yaşandığı, genel bir belleksizlik ya da her şeyi çok kolay unutma durumunun aslında tersine dönüşü olarak ifade etmiştir. Başka bir deyişle, “Tarih ile tarih bilincinin tartışmasız günbatımına; siyasal, toplumsal ve kültürel bellek yitimi konusundaki yakınmaya ve tarih sonrasıyla (posthistoire) ilgili kutsayıcı ya da kıyamet tellallığı yapan çeşitli söylemlere, son on beş yılda benzersiz boyutlarda bir bellek patlaması eşlik” etmektedir.

Sancar’a göre (2007: 53-54), 20. yüzyılda değişik yapılarda tezahür eden totaliter rejimler, toplumun hafızasını esir alacak çeşitli yöntem ve teknikler geliştirmiş, ancak bu rejimlerin çöküşü ile birlikte, toplumda bastırılmış bellekler âdeta patlarcasına ortaya çıkmış ve yaşanan bu durum bellek çalışmaları alanına “bellek patlaması” terimini kazandırmıştır. Çoğulcu yönetimlerde ise, toplumsal belleğin geçmişle ilişkisini, çeşitli tarih yorumları ve hatırlama biçimleri arasında mücadeleler oluşturmaktadır (Sancar, 2007: 53-54).

Sancar’ın bellek patlaması kavramsallaştırmasına paralel olarak Huyssen de, günümüz kapitalist toplumlarında totaliter rejimlerden çok da farklı olmayan durumların yaşandığını söyler ve kapitalist kültürlerin ölümcül hastalığının “bellek yitimi” olduğunu vurgular. Huyssen, bellek yitimine büyük oranda iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin neden olduğunu belirtir. Bu sebeptendir ki modernleşme açısından hatırlama ve bellek mücadelesinin önemi, bellek yitimi mücadelesiyle sembolize olan moderleşmeye bağlı teknoloji ve hız olgusuyla ilişkilidir.

Susam’a göre (2015: 94), tarihsel bilincin körelmesi sorununa yol açan değişimlerin yarattığı kaotik ortam, teknolojinin ve medyanın unutmaya dayalı hız politikalarıyla da beslenmektedir. Kapitalist kültürün anlık arzuların doyurulmasına yönelik tüketim iştahını kışkırtması, bir yandan kitleleri belleksizleştirirken bir taraftan da bu durumu ‘yangın alarmı’ olarak görenler için tepkiselliklerinin bellek saplantılarıyla ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu açıdan modern çağdaki “bellek saplantısı” zamansal ve mekânsal algının değişen koşullarının sonucudur. Bu bağlamda toplumsal bellek de yeniden kurmalara tabidir. Huyssen’e göre (1999: 178), *“bir toplumun belleği, o toplumun inanç ve değerlerinde, ayin ve kurumlarında düzenlenir. Özellikle modern toplumlarda belleği şekillendiren müze, abide ve anıt gibi kamusal yerlerdir.”*

Bu bağlamda, geçmişin nasıl hatırlandığı ve anlamlandırıldığı, ayrıca yeniden inşası ve aktarımı “geçmiş”i mekânlara atfederek; ritüellerle, müzelerle, anıtlarla aslında şimdiyi kendine bağlama çabasıdır. Bu açıdan bakıldığında belleğin yükselişine dair varsayımların önemli çıkış noktasının, “modernitenin içinde bulunduğu kriz” ve bir tür geçmişin kaybolan temsilini şimdiye demirleme çabası olduğu düşünülebilir.

Bu çabanın, toplumların geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ilişkinin dönüşüme uğradığı bir anda zamana tutunma gereksinimi olarak ele alınabileceğini, Huyssen (1999: 19) şöyle dile getirmektedir: *“Yirminci yüzyılın son yıllarında yaşamlarımızın alansal ve uzamsal iatları netliğini yitirdiği, hatta dünyadaki artan hareketlilik yüzünden çözülmeye uğradığı içi” zamana tutunma ve bellek daha da önemli hale gelmektedir.”*

“Dolayısıyla, hafızanın yükselişi aslında modernleşmenin yarattığı hıza karşı, bireylerin tutunma ve mücadele çabasıdır. Zamansallık yittikçe, bireysel ve toplumsal demirleme zorlaşmakta, açılan boşluk, geçmiş obsesyonu ile doldurulmaktadır.

Aslında geçmiş var kılınmaya çalışıldığı oranda yoktur; sadece simülasyonu farklı tekniklerle hatırlatılmaya, canlı tutulmaya çalışılır. Ritüeller, müzeler, anıtlar aslında şimdiyi geçmişe bağlamayı amaçlar. Dolayısıyla modern toplumlar için hafızanın yükselişi, aslında geçmişin gittikçe silinen ve yiten temsilini, şimdiye demirleme çabasıdır” (Başaran İnce, 2010: 29).

Bu geçmişe demirlenme çabası ise, şimdiki zamanda yaşatılan olayların bu zaman ve mekân aracılığıyla kodlanarak bugünkü çeşitli ilişkilerin ve etkileşimlerin beraberliğinde güncel bağlam ve hatırlama anının özellikleriyle sürekli yeniden biçim verilen, kültürel yapının ve temsilin sonucu olarak oluşmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, “belleğin”, sadece geçmişe duyulan özlem biçiminde düşünülemeyeceği; geçmişin bellek içinde saf ve yalın halde bulunmadığı; içinde sonsuz sayıda göstergenin şimdi ekseninde yeniden inşa edildiği bir tür temsil olduğu düşünülebilir. Belleğin kendisi, Huyssen’in işaret ettiği gibi (1999: 13), “...bizi sahici bir başlangıca götürmek ya da gerçeğe doğrulanabilir bir erişim sağlamaktan çok, geç kalmışlığında bile ve özellikle de bu yüzden temsile dayanır. Geçmiş belleğin içinde yalın bir halde bulunmaz, anı haline gelmesi için dile getirilmesi gerekir.”

İşte bu düşünce uğrağı, belleğin sabit bir “bireye özgü olma” anlayışı dışında düşünülmesini gerektiren toplumsal bellek ve iktidar arasındaki ilişkinin kurulması ve iktidarın toplumsal belleğin inşasındaki rolünün kırılma ve çıkış noktasını oluşturmaktadır. “Her zaman unutma ile yadsımanın, bastırma ile travmanın etkisi altında olan belleğimiz, çoğu zaman iktidarı aklileştirip koruma gereksinimine hizmet eder. Ama bir toplumun kolektif belleği de daha az olumsal, daha az istikrarsız değildir; bu belleğin şekli de hiçbir biçimde kalıcı değildir” (Huyssen, 1999: 18).

Bu nedenle geçmişin temsiline şimdiki zaman içinde oluşturulmasının bir olayı yaşamak ile bir temsil bağlamında hatırlama arasında bir farkın oluşmasına neden olacağı açıktır. Çünkü hafızada, geçmiş saf bir şekilde bulunmamaktadır, “geçmişin dile getirilerek anı haline gelmesi yani temsil edilmesi gerekir.” Huyssen’in, bellek üzerine kurduğu yaklaşımdan söz etmek tam da bu noktada yerinde olacaktır. Huyssen (1999: 13) “dilde, anlatıda, görüntüde ya da kaydedilmiş seste olsun, bütün temsil biçimlerinin belleğe”, dolayısıyla kolektif belleğe dayandığını söylemektedir.

Huyssen'in deyişiyile (1999: 13), *“Bir olayı yaşamak ile onu bir temsil içinde anımsamak arasında bir yarığın oluşması kaçınılmazdır.”* Bu yarık Huyssen'in önemle üzerinde durduğu, kültürel ve sanatsal yaratıcılık açısından güçlü bir uyarandır. Bu kabulden hareketle, Huyssen'in de ifade ettiği gibi (1999: 13), anımsama ediniminin zamansal değeri daima şimdidedir:

“Anımsamanın tarzı, ele geçirmeden çok bir arayıştır. Her anımsama kopmaz biçimde geçmiş bir olaya ya da deneyime bağlı olsa bile, herhangi bir anımsama ediniminin zamansal statüsü hep şimdidir, yoksa naif bir epistemolojinin öne süreceği gibi geçmişin kendisi değil. Belleği oluşturan, geçmiş ile şimdi arasındaki bu çok ince yarıktır. Bu yarık, belleği güçlü bir biçimde canlı kılar, onu arşivden ya da başka herhangi bir depolama ve yeniden çağırma sisteminden ayırt eder.”

Bellek, bu bağlamda, bir depolama ya da yeniden çağırma aygıtı olmanın ötesinde, şimdiki zamandaki bir arayışla yapılanan kültürel kurgu olarak kavramsallaştırılabilir. Belleğin şimdi'de bulunan zamansal statüsünün açıldığı deneyimler alanı, yani öznelliğe ve yaşanmışlığa açılan alan ve geçmişle yüzleşme ve anımsama biçimlerindeki stratejiler, belleğin siyasal karakterine dikkat edilmesi gerekmektedir. Geçmiş, bugünün ihtiyaçları çerçevesinde dönüp ona uzandığımız bir şey ise ve anımsama bir temsil içinde gerçekleşiyorsa, Huyssen'in ifade ettiği gibi, *“Holokost'u ya da herhangi bir tarihsel travmayı, filmlerde, belgesellerde ya da müzelerde temsil edilme yollarından ayrı bir biçimde, ciddi politik veya etik bir konu olarak düşünme imkânı artık bulunmamaktadır”* (Özdemir, 2012: 161).

Huyssen'in bu saptamasına göre, modernlik çağını belirleyen zamansallık yapısı yirminci yüzyılın ikinci yarısında krize girmiştir ancak modernitenin kendisi tanımlı gereği bu krizi öteden beri olası içinde taşımakta ve bu krizle tanımlanmaktadır. Modernite, bir yandan geçmişten kopuşla ve kopulmak istenen geçmişle karşıtlık içinde tanımlanırken, bir yandan da şimdinin gerekleri doğrultusunda geçmişin sürekli olarak yeniden inşa edilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, modernitenin temelinde yer alan kriz bir hatırlama krizidir (Özgül, 2013: 179). Çünkü hatırlama bugünün ihtiyaçları doğrultusunda ve bugünün gereklerine göre yeniden inşa edilen ve bilinçle yaşanan bir süreçtir.

Dolayısıyla içinde yaşadığımız koşullara bağlı olarak geçmişin ayırıcı çizgileri, şimdinin ekseninde giderek daha belirgin bir yarığın sınırları haline getirilmiş;

zihinlerde mutlak bir gerçeklik olarak yer bulmuştur. Özetle, geçmiş ve şimdi hususunda iki noktanın altının ısrarla çizilmesi gerekmektedir. Anımsama geçmişle olan bağlara şekil vermek iken; anımsama biçimleri şimdiki zamanın içinde tanımlanmadır. Çünkü bireyler ve toplumlar, kimliklerini sağlamlaştırmak, geleceği inşa etmek için geçmişe gereksinim vardır. Bu açıdan geçmişin öznel bir temele oturduğu ve geçmişin şimdinin gereksinimlerine hizmet ettiği düşünülebilir.

1.4. BELLEĞİN BİLEŞENLERİ OLARAK HATIRLAMA VE UNUTMA

Eroğlu'nun *Belleğin Kış Uykusu* isimli eserinde belirttiği gibi, “Bellek silinemez ve asla yok edilemez! Sadece unutkanlığın zarı anıların ışıldamasını engeller. Sonra bir darbe gelir ve o zarı parçalar. Hatırlamak budur” (akt. Kılıçkaya, 2017: 28). Benzer şekilde, Draaisma'nın da ifadesiyle (2015: 12) “*Hatırladığınız şeyi unutmamışsınızdır, unuttuğunuz şeyi ise hatırlamıyorsunuzdur. Birinin bittiği yerde diğeri başlar.*” Dolayısıyla hem hatırlama hem de unutma süreci, doğaları gereği hep eksik ve tamamlanmamış olmalıdır (Birdal, 2012: 266). Yani hatırlama ve unutma diyalektiği belleğin genel karakteristiği olarak nitelenmelidir.

A. Phillips, Freud'u yorumlarken “*Hatırlama, bir yeniden tanımlama sürecidir, geçmiş yeniden yapılır, bellek geçmişi icat etmenin bir yoludur*” der (Akt. Göre, 2007: 27). Bartlett'in de ifade ettiği üzere, hatırlama bir inşadır. Kesal (2019), *Sinema ve Bellek* adlı metinde bunu şöyle ifade etmektedir: “*Hatırlamanın, aynı zamanda unutmak' olduğunu da fark ederek.... Keskin'li köylüyle, yirmi beş yıl sonra hatırladıklarımızı, yirmi beş yıllık birikimimizle yeniden karıştırıyor, oradan yeni bir 'gerçek' yaratıyorduk. Ondan kendimle ilgili şeyleri dinlemek, R.H.Karay'ın kendi ölüm ilanından sonra hakkında söylenenleri dinlemesi gibi bir şeydi.*”

Bu görüşe destek veren düşünürlerden Critchley'in (2015), söz konusu inşaya dair sözleri dikkat çekicidir: “*...Bellek tekrarlamaktır. Elbette. Ama bir farkla tekrarlamaktır. Ezberden okuma değildir. Şeylerin görünüşünde hissedilir bir çeşitleme yaratan tekrardır. Yeniliği mümkün kılan şeydir tekrar. ...*” Bu anlayış ekseninde “*geçmişin geri dönüşü her zaman kurtarıcı bir hatırlama anı değildir,*

bugünün baş göstermesi, bugünün yakalanmasıdır” (Sarlo, 2012: 9). Yani tekrarlanan hatırlama/geri getirme sürecinin, belleğin şekillendirilmesine nasıl yardım ettiği bugünün koşullarında gizlidir.

Bu bağlamda, bellek nasıl yeniden üretilmekte ve bunun günümüz ile ilişkisi nedir sorusuna verilecek yanıtların, düşünsel bir üretimin sebepleri veya sonuçları olarak önemi vardır. *“Öznel koşullarda ve normal politikalar uygulandığında geçmiş her zaman bugüne geri döner*” (Sarlo, 2012: 10). Bir bilgiyi bellekten geri getirmek nötr bir olay değildir; aksine, bellek izinin değişmesine yol açar (Bjork’tan akt. Roediger III, Zaromb ve Butler, 2015: 185). Yani hatırlama, geçmişe yönelik bir eylem gibi görünse de şimdiki zamanımız tarafından belirlenir. Hatırlama biçimlerimiz ya da neyi hatırladığımız hep şimdinin okumasıdır ve bu okumaya bağlı olarak geleceğe dair düşüncelerimiz de şekillenir. Kimliklerimizi de bu inşa süreçleri belirler. İster bireysel ister toplumsal olsun bellek çoğu zaman tekinsiz ve güvenilmez bir zemin üzerinde hareket eder. Yapılan bellek çalışmaları da göstermiştir ki bellek durağan ve değişmez değildir. Aksine sürekli değişim ve yapılanma halindedir. Şimdiki zamanın koşullarına ve gereksinimlerine göre o da durmadan şekil değiştirir (Susam, 2015: 78).

Bu bağlamda Bartlett’e göre hatırlama bir uyarıcı oluşturmaktan ziyade şimdi zamanın koşullarına uygun “yapılandırıcı” bir süreçtir (akt. Wertsch 2015: 164). Bu bağlamda, hatırlamanın önünde, “Anılar nasıl yapılandırılır?” sorusu durmaktadır. Bu yapılandırma şimdiki zamanın ihtiyaçları, hegemonyanın sesi, güç ilişkilerinin dengesine bağlıdır. Çünkü belleğin kendi için kendi içinde tam bağımsızlığı mümkün değildir. Yani bellek *“daima şimdiki zamanın içinde biçimlenen bir geçmiş zamandır”* (Susam, 2015: 58).

Hatırlama tıpkı alımlama gibi yaratıcı bir süreçtir. Başka bir deyişle hatırlama, *“ilk alımlandığı bağlamdaki gibi değil, değişen koşullar içinde belleğin yazdığı, içinde düşüncelerin olduğu kadar yaşanmış olayların, kişilerin, kavramların değişime uğrayarak yer aldığı yeni bir anlatı ya da anlatılar sürecidir”* (Sayın, 2006: 38-39). D. McAdams, bu anlatı sürecinin nasıl oluştuğunu şöyle açıklamaktadır:

“Hayat, öznel ve süslenmiş bir anlatı aracılığıyla kurulur. Hayat hikâyem bir anlamda sık tekrarlanmış, edite edilmiş bir hikâyedir, çoğu kez aslına uymasa da. Hayat hikâyemi bir anlatı olarak kurarken varolan izleklere yeni deneyimleri katabilir, eskiden anımsadıklarımı unutabilir, unuttuğum olguları hatırlayabilir, belleğimde kalanları değiştirebilir, asla yaşanmamışları ekleyebilirim. Yanılsamalarımız, düşlemlerimiz ve imal edilmiş anılarımız da gerçek, nesnel, aslına uygun anılarımız kadar benliğimizin parçasıdır” (Akt. Göle, 2007: 27).

Bu benlik parçaları, bireyin kodladığı şeyleri hatırladığını ve kodların kim olduğumuzla ilintili olduğunu belirtir. Dolayısıyla geçmişe ilişkin anıları anmak kişisel bir seçimdir. Birey hatırlarken bellekte tutulan içeriği kendi bakış açısına, tutumlarına, sübjektif deneyimlerine uygun bir şekilde yapılandırmaktadır:

“Bugünkü kimliğimle geçmişe dönüp bakarken, şimdiki konumuma parazit yapmayacak deneyimlerin arayışındayım. Bellekte bunun tersi kayıtlara rastlamam halinde, şimdi'deki gerçeğime uydurabilmek için bazı değişikliklere yönelmem doğaldır. Bir zamanlar büyük değer taşıyan bir olgunun anlamını yitirmesi, ya da sıradan başka bir olgunun hayati önem kazanması böylesi bir düzenlemeye çanak açabilir. İnsanlar değiştikçe, dünyaya bakışları da değişebilir, bu da geçmişe bakışlarını değişikliğe uğratabilir” (Göle, 2007: 27).

Çünkü toplumu dinamik tutan, ulusal ve kitlesel kimliği yapılandıran, siyasi ve ideolojik bakış açısını canlı tutan ve aynı zamanda bütün bir toplumun bugünü ve geleceğini yönlendiren geçmişin birikimlerini taşıyan hatıralar (Doyuran, 2018: 7) tekrar tekrar bellekten geri getirilen ve geribildirimle onaylanan bilginin doğruluğu, daha sonra oluşacak kolektif belleğin de temel belirleyicisidir (Roediger III, Zaromb ve Butler, 2015: 210). Kolektif anıların oluşturulması ve hatırlanmasında rol oynayan bilgilerin bellekten geri getirilmesi, bireylerin bu anıları doğru olsun ya da olmasın, uzun süre ve daha iyi hatırlamalarına yardımcı olur. Çünkü bellek ancak geçmişe bağlanırsa anlam taşıyabilir ve anıları unutulmaz kılabilir.

Peki, bir olayı unutulmaz kılan nedir? Bu noktada bilinmesi gereken şey, hatırlama ve unutmanın belleğin sadece biyolojik ve fizyolojik sınırlara bağlı olmadığı, aynı zamanda toplumla bütünleşme sürecinde de şekillendiğidir. Çünkü bireyin neyi hatırlayacağını yani bellekte saklanan anılarının onun dâhil olduğu toplumsal yapıyla, grup ve grubun dinamikleriyle doğrudan ilişkili olduğu savı, bireysel olanın anlatılma gereksinmesi, grup dinamikleriyle örtüştüğü sonucu hatırlamanın, dolayısıyla da unutmanın başka bir şeyle ilişkili olduğuna dayanır.

Walter Benjamin'in vurguladığı gibi, *“hafızanın yelpazesi bir kez açıldı mı, asla kıvrımların sonuna gelinemez. Hiçbir imge onu tatmin etmez, zira yelpazenin açılabilceğini ve hakikatin yalnızca onun kıvrımlarında saklı olduğunu görmüştür”* (Boym, 2009: 59). Çünkü belleğin kıvrımları, katlarında bir hayat hikâyesi saklamakta, kimliğimizi, varlığımızı belirlemektedir (Göle, 2007: 23). Çünkü bellek bütünüyle bu kıvrımların kontrolündedir.

“Hatırlama, bellekte kalan izin çok yönlü olarak saklanmasıdır” (Göle, 2007: 29). Yani *“hatırlama eylemi sosyal ve etkileşimlidir; toplumsal olaylarca ortaya çıkar, toplumsal amaçlar tarafından istihdam edilen kültürel ürünler ve hatırlatıcı sosyal ipuçları tarafından harekete geçirilir”* (Schudson, 1993: 52). Bu bağlamda, geçmişle hesaplaşmanın ön şartı ve merkezi aracı olarak hatırlama, genellikle toplumsal bağlamda ele alınması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkar (Sancar, 2014: 38). Belleği toplumsal bağlamda ele almak, aynı zamanda kişisel olarak olgularla belki de hiç karşılaşmamış, yalnızca kendisine anlatılanları hatırlayan ve hatırlatan belleğin geçmişten söz ederken ne denli nesnel olabileceği (Tunçel, 2017: 22) sorusuna da sabit ve kalıcı bir yanıt bulmak anlamına gelmektedir.

İngiliz tarihçi Peter Burke'un bahsettiği gibi (akt. Schudson, 2007: 181), *“Artık ne anılar ne de geçmişi anlatan kayıtlar nesnel kabul ediliyor. Her ikisinde de seçimler, yorumlar ve çarpıtma toplumsal olarak koşullandırılmıştır.”* Bellek her zaman ve her surette seçici olduğu için çarpıtmaktadır. Diğer bir deyişle, bir görme biçimi aynı zamanda bir görmeme biçimidir; bir hatırlama biçimi de aynı zamanda bir unutma biçimidir.

“Bireysel unutma çoğunlukla iradesizdir, ancak kolektif unutuş genellikle üstünde düşünülmüş ve maksatludur” (Lowenthal'dan akt. Türker, 2015: 261). Dolayısıyla *“neyi unutturuz?”* sorusunun yanıtı bizim tamamen yönetebildiğimiz bir süreç değil; yönlendirebildiğimiz bir süreçtir. Bu bağlamda *“toplumsal unutma, hatırlamanın yazdıklarını bir silme işlemidir ya da hatırlanmasını istendiği gibi yeniden yazmaktır”* (Özdem, 2007: 110). Toplumsal hatırlama ise, tanım gereği bir topluluğun varlığını gerektirir, dolayısıyla doğası gereği kolektiftir. *“Her ne kadar bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman tek tek bireyler olsa da bu bireyler anılarını kurgulayan çerçeveye*

bağımlıdırlar” (Assmann, 2014: 53). Gerek bireysel gerekse toplumsal bellek düzleminde benimsenen bu kabule ilişkin olarak, bilinmesi gereken en önemli şey, merkeze konulan bu çerçevelerin, iktidar/güç ilişkisinin lehine bir öncelik yanılması oluşturmaya giden yolda üretilmiş, maksatlı bir hatırlama ve unutma sürecini referans aldığıdır.

Bu sürecin odak noktasını ise, farklı toplumların farklı ana fikirleri olabileceği olgusu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bir toplumun şematik anlatı kalıpları, diğer toplumlardan farklı “derin anılar” oluşmasına neden olabilir (Wertsch, 2015: 166). Çünkü toplumlar, belirli bir olayı anlamlandırmada genellikle büyük ölçüde herhangi bir toplumsal grubun arzu, istek, plan ve koşullarına göre farklılık gösterebilirler. Diğer yandan, “iktidar”, toplumsal olarak uygulanmasını mümkün kılan bir temele ihtiyaç duymaktadır. Bu temel hatırlama ve/veya unutmaya karşı bir bellek kültürü inşa etmekte ve iktidar seçkinlerini güçlendirmekte ve korumaktadır.

Bu açıdan bakıldığında hatırlamak, basit ve doğrusal bir eylem değildir (Erkol, 2014: 42). *“Bu süreç bir değişimin (kinesis) ardından yeni bir değişim gerçekleştiğinde ortaya çıkar”* (Ricoeur, 2012: 37). Marcuse’nin ifade ettiği gibi (Assmann, 2015: 94), *“Geçmişin hatırlanması tehlikeli fikirlerin ortaya çıkmasına neden olabilir ve yerleşmiş toplum; belleğin yıkıcı içeriklerinden korkmaktadır... Hatırlama, bir anlamda varolan gerçeklerden uzaklaştıran, bu gerçeklerin iktidarını kısa bir süre içinde kıran bir ‘aracılık’ biçimidir. Bellek geçmiş korkular gibi geçmiş umutların da yeniden hatırlanmasını sağlar.”* Bu hatırlama, “unutma”ya karşı direnmeyi sevkederken; belleğimizde varolan izlekleri değiştirebilir. Bu anlamda, hatırlama, geçmişin yeniden anlamlandırıldığı aktif bir süreçtir.

Modern bellek çalışmalarının öncüsü sayılan Frederic Bartlett’in *“toplumsal yapının, her ayrıntılı hatırlamanın uyması gereken ve hatırlamanın hem şeklini hem de içeriğini güçlü bir şekilde etkileyen sürekli bir çerçeve oluşturduğu”* savı (Wertsch, 2015: 151) aktif hatırlama süreçlerinin “anlamlandırma çabası” içerdiğini öne sürmekte ve toplumsal yapının niteliği, bu noktada, hatırlama ve unutma sürecinin nasıl okunması gerektiğini ve bu sürecin hangi koşullar ve biçimlerde mümkün olabileceğini görmeyi

sağlamaktadır. Bu kabulden hareketle, insanın sadece temasta olduğu ve ortak belleğin çerçevesi içinde muhafaza ettiği şeyleri hatırladığını söylemek mümkündür.

Nietzsche “*insan anısız yaşayabilir, ama unutmadan yaşamak imkânsızdır*” der (akt. Göle, 2007: 26). Çünkü aslında bellek bütünüyle unutma ediminin kontrolündedir (Draaisma, 2015: 10). Dolayısıyla unutmak da tıpkı hatırlamak gibi beşeri tabiatın ayrılmaz öğelerindendir. “*Unutma insan belleğinin fizyo-psikolojik bir özelliği olmaktan ziyade, belli bir toplumsal duruma ait olumsuz bir niteleme olarak algılanabilir*” (Ergur, 2006: 10).

Peki, unutma, belleğin tam anlamıyla yokluğuysa, belleğimize nasıl girmiştir? diye sorulması muhtemeldir. Başka bir deyişle bir şeyin olmayışını nasıl depolayabiliriz? “*Unutma, kayıtların silinmesi olarak değil, herhangi bir olaya/duruma yer verilmemesi, bunun toplumsal çerçevenin dışında kalması olarak tanımlanabilir*” (Sancar, 2014: 53). Yukarıda Halbwachs’tan aktardıklarımızdan da anlaşılacağı üzere bir toplum, geçmişi sadece bağlantı kurduğu ilişki çerçevesinde anlamlandırarak ve bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi unutacaktır.

Bu anlayış ekseninde, hangi olayların çerçevenin dışında kalacağı noktasında ya toplumun genel tercihi belirleyici olmakta ya da tepeden dayatma yolu yönlendirici olmaktadır. Sancar (2014: 53) bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: “*Aslında her iki durumda da ‘unutma’dan çok, ‘bastırma’dan söz etmek daha doğru olur. ‘Bastırma’, birinci durumda ‘kamusal suskunluk’, ikincisinde ise ‘resmi hatırlama yasağı’ olarak tezahür eder.*” Çeşitli örnekler incelendiğinde, bastırma durumlarının meşrulaştırılması için kullanılan yöntemlerin tümünden unutturma değil, başka türlü bir hatırlama politikasına dayandığı da görülmektedir.

Susam (2015: 163), bu hatırlama politikasını şöyle açıklamaktadır: “*Suskunluk, temsil edilmeyenin hali, hegemonya ve resmi ideoloji, egemen söylem ile daha da katılaştıran bir hal alarak sürekli devam eder. Adına konuşulan ve baskın ideolojinin diliyle temsil edilenlerin her geçen gün daha da suskunlaştıkları, daha da yok oldukları tehlikesi böylece artar...*”

Sancar (2014: 36-37), unutma konusunda “geçmişe kalın bir çizgi çekme ve bunun için bir sıfır noktası belirleme politikası”ndan söz eder.

“Sıfır noktası politikası, “ne olunduğu değil, ne olunacağı” sorusuna yönelir ve bu soruya verilecek yanıtların, kolektif kimliğin unsurlarını gelecek tasarımları repertuarından tedarik etme çabası açısından önemi vardır. Sıfır noktası politikasına göre geçmiş, gelecek tasarımlarını gerçekleştirmenin önünde bir engel olarak duran, dolayısıyla kurtulunması gereken bir yük olarak görülür. Bu nedenle de geçmişin hafızadan silinmesini hedefleyen “unutma”, daha doğrusu hatırlamayı engellemeye yönelik “bastırma” stratejileri geliştirilir. Bazı durumlarda da daha eski bir geçmişle bağlantı kurabilmek amacıyla yakın geçmişi aradan çıkarmayı öngören “unutma” ve “hatırlama” karışımı politikalar izlenir. İzlenen bu politikalara göre yakın geçmiş için “unutma”, daha eski geçmiş içinse “hatırlama” çalışmalarına ağırlık verilir.”

Her toplumda farklı tarih tasavvurları, geçmişin neden hatırlanması gerektiğine ilişkin farklı yaklaşımlar olması kaçınılmazdır. “Ancak son yıllarda gelişen hatırlama kültürü, daha önceki hatırlama biçimlerinden bazı noktalarda köklü bir şekilde ayrılmaktadır. Eskiden geçmişin ‘şanlı’ sayfalarının hatırlanması istenirken, şimdi geçmişteki kırılmalar da hatırlamanın konusunu oluşturmaktadır” (Sancar, 2014: 62). Bu bağlamda kimden yana unutmak, ne zaman ve nasıl hatırlamak soruları (Susam, 2015: 58) içinde yaşadığımız çağın temel sorularıdır ve bu sorulardan kaçınılması imkânsızdır.

Bu sorulara verilecek yanıtlar, bireysel belleğin önemini azaltmayacak, sadece hatırlama ve unutma sürecini yönlendiren dinamikleri görmemizi sağlayacaktır. Schudson’un “çarpıtma dinamikleri” teziyle formüle ettiği “araya giren zamanın hatırlayışı yeniden biçimlendirdiği” savı, temel olarak bu dinamikleri ele almaktadır. Çarpıtma dinamiklerine göre, aktarılabilirlik sayesinde bireysel ve toplumsal belleğin sürekli yeniden üretilmesi ve geçmişin çarpıtılarak hatırlatılması söz konusudur.

Schudson (2007: 181), kolektif bellekte geçmişin çarpıtılarak hatırlatılmasına ilişkin dört önemli ve ayırt edilebilir çarpıtma sürecinden söz etmektedir. Bu süreçler; “uzaklaştırma (geçmişin geri çekilmesi), araçsallaştırma (geçmişin kullanılması), öyküleme (geçmişin ilginçleştirilmesi) ve uzlaşımsallaştırma (geçmişin bilinebilir hale getirilmesi)”dır.

Schudson’a göre (2007: 182-183), geçmişin geri çekilme süreci olan uzaklaştırmada, zamanın akışının belleği yeniden biçimlendirdiği vurgulanır. Buna göre, zamanın akışı

belleği iki açıdan yeniden inşa etmektedir. Öncelikle, detaylar kaybolur ve anı daha belirsiz bir hale gelir. İkinci aşamada kültürden kültüre farklılık göstermekle birlikte zaman içinde olay üzerinde bir duygusal yoğunluk kaybı yaşanır. Bu iki durumun hatırlama-unutma diyalektiğinden yola çıkarak yaptığı detaylandırma, çarpıtarak hatırlamaya zemin hazırlamaktadır. Ona göre geride kalan olayların yıldönümü ve anma törenlerinin öneminin giderek artması bu kategoriye örnektir. Zira “kurumsallaşmış anılar” artık ideolojiyle eklemlendiği için iktidarın gözünde bir tehlike arz etmez, yıldönümü gibi etkinliklerle hatırlanması bir sakınca taşımaz.

Kolektif belleğin çarpıtma dinamiklerinden bir diğeri ise öyküleme yani geçmişin ilginçleştirilmesidir. Bu çarpıtma dinamiğinde, olayların tıpkı öykülerde olduğu gibi giriş, gelişme, sonuç bölümleri vardır; olaylar hatırlanmak istendiği gibi yansıtılır, anlatılan olay basite indirgenir ve bir takım öğelerle ilgi çekici hale getirilir.

“Olayın belli bir yorumunu nakletmek için, geçmişin bir tür kültürel biçimle sarmalanması gerekmektedir. Öyküleme geçmişte olan olayları aktarma değil, bunları süsleme ve ilginç hale getirme çabasıdır. Bir takım tarihi olayları konu edinen filmler veya kitaplar bu kategori içinde sayılabilir. Bu çerçevede geçmişle ilgili bir anlatı için bir başlangıç noktası seçmek konusunda yaratıcılar özgürdür. Schudson 1974 yılındaki Watergate Skandalının anlatıldığı *All the President's Men* (Başkanın Tüm Adamları) filmde ve Anne Frank'ın *Günlüğü* adlı kitapta tarihin tek bir bakış açısı üzerinden yeniden inşa edildiğini ve aynı zamanda gelecek kuşaklara da bu şekilde bir aktarım yapılmış olduğundan bahsetmektedir.”

Bir anlamda geçmiş, öyküselleştirilirken kahramanlar ve onların karşıtlıkları ön plana çıkarılır. Bir diğer kategori, araçsallaştırma yani geçmişin kullanılması, günümüzde de ideolojik aygıt ve kurumların belleği güncel çıkarları doğrultusunda biçimlendirmesine işaret eder. Schudson'un (2007: 184-187), birinci derece araçsallaştırmada güncel çıkar olarak ortaya koymaya çalıştığı şey, anıların, stratejik amacı desteklemek amacıyla hatırlanıp biçimlendirilmesidir. Schudson'a göre güncel çıkarın temel bir diğer karakteristiği, stratejik değil de sembiyotik olabilir. Araçsallaştırmanın ikinci derecesi ise geçmişin çarpıtılması ve belli bir yorumun desteklenmesidir. Schudson bu konuda, özellikle John F. Kennedy'nin suikastından sonra, suikastla ilgili haber yapan gazetecilerin olay sırasında orada bulunmamalarına rağmen hikâyeyi mitleştirdiklerini ve olayın merkezine kendilerini koyarak çarpıttıklarından söz eder. Araçsallaştırma aynı zamanda iktidarların geçmişi kendi

amaçları doğrultusunda kurgularken, geçmişin hamurunu yeniden yoğurmasını sağlayan bir yöntemdir.

Schudson'un (2007: 195), ortaya attığı son çarpıtma dinamiği ise uzlaşımsallaştırma yani geçmişin bilinebilir hale getirilmesidir. Geçmişin bilinebilen tarafına işaret eden bu dinamikte, geçmiş düzenlenmiş, yapılmış ve inşa edilmiştir.

“Bireyler ve toplum tarafından inşa edilen geçmiş en çok bilinen ve hatırlanandır. Geçmişe ait kaydedilen, arşivlenen bilgiler ve malzemeler kaydedilmeyenlere oranla bellekte daha çok yer etmektedir. Böylelikle hatırlama, belgelenen ve kaydedilenler üzerinden gerçekleşmektedir. Anıtlştırma, uzlaşımsallaştırmaya örnek gösterilebilir. Zira bir şeyi bir abide ya da anıta dönüştürme geçmişi de dönüştürmektir.”

Yılmaz (2014: 188-189) anıtların, daha büyük grupların hatırlama sürecinin tetikleyicisi olarak inşa edildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda anıtlar bizim için, bir olay, olgu ya da insanı hatırlatmanın ifadesidir. Bu nedenle geçmişin fiziksel bir temsili olarak anıtların başlattığı bireysel hatırlatma sürecinin kolektif, tanımlı ve kontrollü olması gerekliliğini getirmektedir. Bu bağlamda birer bellek mekânı olarak tasarlanan anıtlar, dönemin iktidar odaklarının göstereni olma işlevlerini taşımaktadır. Bellek mekânı tasarımlarının kendi içinde birbiriyle çelişen bu dönemleri, kendi bellek yelpazelerinin farklı dilimlerini oluşturmaktadır (Deniz, 2014: 72).

Baumeister ve Hastings (1997: 277), kişilerin ve grupların belleklerini çarpıtarak geçmişi yeniden inşa etmesine yönelik olarak Schudson'un öne sürdüğü çarpıtma dinamiklerine benzer çarpıtma dinamikleri tanımlarlar.

Toplumsal belleğin çarpıtma biçimlerinden ilki, seçici unutma, geçmişteki olaylar arasından hoş görülmeyenlerin seçilerek unutulmasıdır. Uydurma, geçmişe ait bazı olayların inkârı ve bunlara ilişkin daha mantıklı açıklamalar getirme çabasıdır. Mübalağa ve süsleme geçmişe ilişkin sahte bir grup belleği oluşturmaktan daha kolay bir çarpıtma biçimidir.

İlişkilendirmeye karşı ayırma yöntemi toplumsal belleğin çarpıtılmasındaki bir başka yoldur: Gerçekte olaylar genellikle birbiriyle ilgilidir ve birden fazla nedene sahiptir. Bir olay hakkında bir tek sebep üzerine gidip diğerlerini yok sayarak da olayın genel çerçevesi ve bağlamı yok edilebilir. Olayların nedenleri ve gerçekleştirildikleri bağlamdan koparıldığında olay hakkındaki gerçeklik ve bunun bellekte yer etme

biçimi de değişir. Bağlamsal çerçeveleme olarak belirtilen bir başka çarpıtma dinamiği de yine yaşanan olayların oluşmasındaki karmaşık sebepler ağı içerisinde belli nedensel bağların seçilip vurgulanmasıyla, belleğin grubun kendi imgesine hizmet edecek şekilde çarpıtılmasıdır. Diğer çarpıtma yöntemi de düşmanı suçlamak veya koşulları suçlamak şeklinde olabilmektedir; böylece kişiler yaşanmış herhangi bir olayda kendisinin ya da çevresindekilerin suçunu ya da sorumluluğunu hafifletebileceklerdir.

Tüm bu anlatımlardan da görüldüğü üzere, söz konusu çarpıtma dinamikleri, genel olarak iktidar tarafından yapılan yönlendirmelerin altında yatan sınırlılıkların çok ötesinde, ancak tam da onlara kanıt zemini oluşturacak şekilde yapılanması ve söylem çizgisiyle günlük hayatın gereksinimleri doğrultusunda belleğin bilinçli bir şekilde çarpıtılmasını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi, çarpıtma dinamiklerinin okumasıyla ortaya konulan hatırlama ve unutma sınırlılıklarının bireysel ve toplumsal bellekteki göndermesi, bilinçli politik bir çarpıtma sürecinin anlaşılması için, bir giriş olarak kabul edilmelidir.

Bu bağlamda, bir sonraki başlık altında yapılması planlanan şey, bellek üzerindeki söz konusu kurgusal gerçekliğin altını kazımak, bu “kurgusal gerçekliğin” düşünsel önemi ve temellerine vurgu yapmaktır. Peki, bu kurgunun yanında duran, bellek kavrayışının, siyasi sınırları nasıldır? Başka bir deyişle, bireysel ve kolektif bellek ayrımının kimin gereksinimlerine hizmet ettiği sorusuna verilecek yanıtların, belleğin çarpıtılmasının sebepleri veya sonuçlarını ortaya koyması açısından önemi vardır. Çünkü çarpıtma dinamikleri, neyin hatırlanıp neyin unutulacağı sorusunun altında yatan temel varsayımın nasıl okunması gerektiğini ve bu dinamiklere dair beklentilerinin hangi koşullar ve biçimlerde –gerçek anlamda- mümkün olabileceğini görmemizi sağlayacaktır.

1.5. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE “İKTİDAR”IN TOPLUMSAL BELLEK TASAVVURU

Toplumsal bellek çalışmalarında iktidarın önemi, akademik olarak kapsamlı, uzun soluklu tartışmalar ve ayrışmalara konu olmuş; bireylerin düşünce ve kanaatleri üzerinde etkili olan toplumsal bellek karşısında, pek çok bilim insanı belleğin politikayla yüklü doğasını aydınlatmak için farklı sorular sormuştur. Kimi kuramcılar, toplumsal belleği egemen gücün varoluşu ve devamlılığını sağlama yolunda siyasal bir araç olarak değerlendirirken; kimi toplumsal belleğe müdahaleyi, demokratik siyasal yaşamın gereği olarak görerek olumlamıştır.

“Yirminci yüzyıl toplumsal bellek çalışmalarında, iki ana yaklaşım gözlenmektedir. Barry Schwartz tarafından geliştiren ilk modelde, hafıza çalışmalarında ve bu çalışmaları temsil eden geçmiş algısında iki yaklaşım belirlenir: şimdiki ve muhafazakâr yaklaşım. Yaklaşımlardan en çok kabul göreni, toplumsal belleği şimdinin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilen bir sosyal inşa olarak gören inşacı (presentist) yaklaşımdır. Motto'su şimdikiyi geçmiş içine yerleştirmektir (putting the present into the past). İkinci yaklaşım, geçmiş algılayışımızdaki devamlılıklar ve bu algıların sosyal değişim sürecindeki süreklilikleriyle ilgilenir. Burada geçmiş günümüze getirmek (bringing the past into the present) esastır. Geçmişin güncel algılarımızı şekillendirdiği ve şimdiye bakışımızı belirlediği varsayılır. Dolayısıyla şimdi içinden retrospektif olarak hafızanın yeniden yapılandırıldığı ve güncellendiği fikri kabul görmez. Bu yaklaşım muhafazakâr yaklaşım olarak adlandırılmaktadır” (Başaran İnce, 2010: 29).

Shils, Mead, Halbwachs, Nora gibi inşacı ve muhafazakâr yaklaşımın önemli oranda yararlandığı isimler, temelde geçmişin nasıl üretildiği ve günlük hayat pratikleri yoluyla geçmişe ait olduğu halde belleğin nasıl bugüne hizmet ettiğiyle ilgilenirken; kimi de, hatırlama ve unutma sürecinin nasıl işlediği ve bu sürecin yönetiminin, toplumların üretim ve dönüşümüne nüfuz edişini incelemişlerdir. Kolektif hafıza çalışmalarının önemli isimleri, egemen ideoloji tarafından ötekileştirilen kimliklerin toplumsal bellek üzerinde dolaylı ya da zayıf etkiye sahip olduğu iddiasında bulunurken; geçmişin temsil edilme şeklinin biçimlendirilmesinde iktidarın doğrudan ve güçlü etki savını kanıtlamaya yönelmiştir. Sonuçta, gerek Halbwachs'ın belleğin toplumsal çerçevesi üzerine söyledikleri, gerek Assmann'ın kültürel bellek algısının içeriği, gerekse de Nora'nın hafıza mekânları kavramı bu etki gücünün geçmişten gelen kültürel bilgi içeriği ve aktarımına göre belirlendiğini öne sürerken, “seçici

unutma”, “kullanılabilir geçmiş” benzeri kavramlaştırmalarla, etkide iktidarın seçimlerinin önemine vurgu yapar.

Foucault, iktidar mekanizmasını, “*bireylerin tohumuna kadar ulaştığı, bedenlerine eriştiği, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenimlerine, gündelik yaşamlarına sindiği kılcal var olma biçimi*” olarak açıklamıştır. Foucault (2014: 20-21), “*iktidarın bir güç ilişkileri çokluğu olduğunu, dolayısıyla evrensel, kendiliğinden var olan, sahip olunabilen ve uygulanmayı bekleyen bir şey değil,*” bir ilişki, bir eylem biçimi olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla, “*yaşamların dokusuna, öznenin zihnine ve hareketine sirayet eden, uygulamasına katılan herkesi biçimlendiren bir kurumdur.*”

Foucault (2012: 48), “*İktidarın siyasi ağına gömülmüş yaşıyoruz*” der. Ona göre iktidar, güncel amaç ve menfaatlerinin belirli yönlerine özgü bir dizi bellek ağı yaratmak isteyebilir. O, “*iktidarın yalnızca baskı uygulamaktan -bastırmak, engel çıkarmak, cezalandırmak- ibaret olmadığına dikkat çeker ve iktidarı arzuyu yaratarak, zevki kışkırtarak, bilgiyi üreterek bundan daha derine nüfuz ettiği konusundaki dinamiklere yoğunlaşmaktadır.*” Dolayısıyla;

“İktidar sansür uygulamakla, yasaklamakla kendini sınırlandırıyorsa eğer onu sevmek nasıl mümkün olabilir? Ama iktidarı güçlü kılan şey, temel işleyişinin olumsuz düzlemde olmamasıdır: İktidarın olumlu etkileri vardır, bilgi üretir, zevk yaratır. İktidar sevimlidir. Eğer yalnızca baskıcı olsaydı, ya yasağın içselleştirilmesini ya da öznenin mazoşizmini (sonuçta ikisi de aynı şeydir) kabul etmemiz gerekirdi. Bu noktada özne iktidara dâhil olur” (Foucault, 2012: 74).

Bu bağlamda, iktidarın ne olduğu ile değil, nasıl olduğu ile ilgilenen Foucault’ya göre, iktidar yeni bilgi nesneleri ve bilgi edinme sistemleri yaratır. Bu noktada, günlük sosyal ilişkilere, cinselliğe, akrabalık ilişkilerine, kullanılan teknolojiye, ritüellere bakmakta yarar vardır. Çünkü bu fırsat ve kanallar, iktidarın, grupların kolektif belleğini kurma noktasına hizmet eden yapısını oluşturmaktadır. Ancak o zaman, iktidarın bir programlama, bir teknik, bir strateji olduğunu anlayabiliriz (Hekimoğlu Örs, 2016: 36).

Yukarıda aktarılanlardan hareketle, hatırlama ve unutma süreci, iktidar ve kolektif bellek arasındaki stratejik ittifakı sağlayan bir tür perdedir. Bu perdenin daha anlamlı biçimde yorumlanabilmesinde, Milan Kundera'nın (1988) Mirek'ten aktarımı faydalı olacaktır: *“İnsanlığın iktidara karşı mücadelesi, anıların unutuşa karşı olan savaşıdır.”* Yani *“insanın iktidara karşı mücadelesi, belleğin unutmaya karşı mücadelesidir.”* Dolayısıyla neyin hatırlanacağı ve neyin unutulacağı sorusu tam bu noktada belleğin politizasyonunu işaret etmektedir. Bu durum siyasiliği belleğe içkin kılmaktadır (Yelsalı Parmaksız, 2012: 34).

Bir toplumun hatırladıkları sürekli temas içinde olduğu bir geçmiştir. Bu geçmiş de iktidarlar ve siyasi ilişkilerle doğrudan ilintilidir. Yani sonraki yıllarda, gerilimlerin ve çakışmaların söz konusu olduğu süreçler mevcut otoriteye bağlı olarak yeniden belli bir perspektiften hatırlanır hale gelebilir. Çünkü yukarıda işaret edilen tüm bağlamların, toplumsal belleğin yapılandırılmasının ve yeniden inşasının asıl olarak iktidar ve gücü elinde bulunduranların politik tercihlerine göre oluşturulduğu ve bu tercihlerden bağımsız olarak ele alınamayacağına gönderme yaptığı açıktır.

Toplumsal belleğin sürekli yeniden yaratılıyor oluşu, tarihi yaşayan belleklerin ölümlerle oynadığı bir oyuna, toplumsal belleği ise ister istemez siyasal iktidarın müdahale alanına dönüştürür. Nitekim Arendt, totalitarizmin kaynağında yetersiz belleği bulur. Toplumsal belleğin geçmişi birebir deneyimlemiş bireysel hafızalara dayanmayışı toplumun belleğini kurgulayan siyasal iktidarların güçlenmesine neden olmuştur. Bu yapı, çeşitli sosyal gruplar tarafından farklı yorumlanabilen, çoklu okumaya açık bir mesele olduğundan (Aykan, 2012: 311), geçmişte gerçekten ne olduğunu anlatma özü itibarıyla politik bir eylemdir. Çünkü geçmişteki olayları değiştiremeyiz ancak şimdiki zamanda bu olaylara müdahale edebiliriz.

“Bu açıdan hatırdan tutulanlar resmi tarihi ya da iktidar söylemini oluştururken, söz konusu söylemin neleri unutmak ya da unutturmak istediği, tam da iktidarın kendisini egemenlik tahtından indirmeyi hedefleyen muhalif söylemi verir. Tarihi okumanın belki de en büyük nimeti unutulmaları ya da unutturulmak istenenleri görebilmeyi sağlamasıdır. Hatta belki de unutulmalar bellekte saklananlardan çok daha önemlidir, çünkü bellekte saklananlar ideolojinin bir oyunu, unutulmalar ise tarihin yenen ve yenilenin bulunduğu ideolojik bir oyun sahası olduğunun kanıtlarıdır” (Tunçel, 2017: 25).

Bu bağlamda, hatırlananlar ve unutulmaların “nasıl” hatırlanıp, unutulduklarına bakarak da belleği siyasi bir kurgu olarak görmek mümkündür (Yelsalı Parmaksız, 2012: 34). Bir anlamda bu kurgulamada, kurgulayan ve kurgulanan bu kurgunun inşa sürecinin bir parçasıdır ve bu inşa süreçleri tamamlanmış değildir. Yani, şimdiki zamanın koşullarına göre değişir ve dönüşür. Bu bağlamda, kültürel, toplumsal ve siyasal ilişkiler aracılığıyla şekillenen belleğin, bir mücadele alanı olarak yeniden üretim sürecini beraberinde getiren politik niteliği, yüzleşmeyi de gerektirdiğinden anıların seçiciliğinden bahsetmek toplumsal bellek tartışmasını tamamlamak açısından gerekli gözükmektedir: *“Bu değişiklikler şimdiki zamanın seçme ve elemesine tabidir. Bu seçme ve eleme işlemi basit, gelişigüzel ve doğal bir çerçeveleme süreci özelliği taşımaz. Şimdiki zamanın gerekleri ve geleceğe yöneltmiş hedefler, unutmalar kadar hatırlamalarımızda da söz sahibidir”* (Susam, 2015: 100).

Belleğin siyasi bir mücadele alanı olarak ortaya çıkışı, belleğin toplumsal yoldan kuruluşuna bağlıdır. Toplumun ortak meseleleri çerçevesinde oluşan toplumsal bellek taşıdığı siyasi ve ideolojik yönüyle de aynı zamanda ortak bir hatırlama, gerektiğinde unutma sürecini de içerir ve çoğunlukla da acı olaylar üzerine yoğunlaşılır. Bu yoğunlaşma kendiliğinden oluşmayan bir mücadele sürecidir. Olaylar, aktörler, mağdurlar, siyasi gruplar mücadelenin ve sürecin etkili parçaları olarak nesilden nesle geçerler. Gelecek nesillere aktarımda hangi kültürel unsurların ne ölçüde seçileceği, bu unsurların hangi görünümde hatırlanacağı, kimler tarafından sahiplenileceği ve nasıl yönetileceğini belirlemek belleğin taşıdığı siyasal potansiyeline işaret etmektedir.

Çarpıcı tarihi olaylar, genellikle aynı derecede çarpıcı siyasi olayların öncüsüdür (Wertsch, 2015: 147). Bu gibi olayların toplumsal belleğin kalıcı bir parçası haline gelmesi için, üzerlerinde yeniden düşünülmesi, yeniden yorumlanması, hatta bazen unutulmaları gerekir. Çünkü kültürel değişimlerden tarihe geçiş bir anda olmaz. Kolektif bir anının yüzyıllar içinde oluşan makrokozmosu, bir olayı izleyen ilk günler, haftalar ve aylarda başlayarak, çok daha küçük ölçekte gerçekleşir (Pennebaker ve Gonzales, 2015: 218). Bu süreçte geçmişe ait olaylar yeniden inşa edilerek aktarılır, tarihe ve siyasete bakış açıları değişir, yeni boyutlar kazanır, hatta siyasi yaşamı yönlendirmek mümkündür (Doyuran, 2018: 56). *“Buna göre bellek, her zaman diğer*

bireylerle, siyasal düzlemle ve başka gruplarla ilişki içindedir” (Sancar, 2014: 42). Toplumsal bellek grubun üyeleri tarafından eylem dünyasına taşındığı ölçüde süreklilik kazanır. Ancak toplumsal belleği eylem dünyasına taşıma işi grubun belleğini toplumsal iktidarın verili pratikleriyle karşı karşıya getirir. Özellikle ulus-devletin kurulması sürecinde egemen kültürün oluşturulması beraberinde tarihe ilişkin yeni bir yorumu da sürüklerken, bu yeni tarih yorumunun kabul görmesi de toplumsal belleği kurgulama yoluyla sağlanır. Böylece grup belleği “toplumsal bellek” tarafından onaylandığı ölçüde meşrulaşır ve sürekliliğini korurken, onaylanmayan bellek içeriği unutulmaya terk edilir ya da unutturulmak üzere baskılanır (Tunçel, 2017: 21).

Bu bağlamda gruplar, hatırlamak için belli başlı hatırlama figürlerini seçerler ve diğerlerini temsilden azade kılarlar. Seçilenler ideal durumda kuşaktan kuşağa aktararak toplumsal gerçekliği oluşturur. Böylece toplumsal açıdan kabul gören gerçekliğin peşindeki bireysel bellekler ideolojik olarak kurgulanmış geçmiş dışında kalarak unutulmalarını tarihini okumayı reddetmek üzere programlanır (Tunçel, 2017: 23). 1915’te Osmanlı Ermenilerine ne olduğuna dair hatırlananlar konusunda Türkler ile Ermeniler arasındaki görüş ayrılıkları veya ABD’deki kölelikle ilgili çözümlenememiş anlaşmazlıklar buna örnek verilebilir.

Schudson’a göre (2007: 182) toplumsal belleğin seçiciliğinde egemen erkin büyük etkisi bulunmaktadır ve tarihte sıkça görüldüğü gibi iktidarlar değiştiğinde, bir öncekinin varlığını ortadan kaldırmak için ilk saldırı heykellere, yer isimlerine ve anıtlara yapılmaktadır. Dolayısıyla, geçmişle ilişki konusundaki tercihin oluşmasında siyasal güç dengelerinin belirleyici etkisi vardır. Şayet bir toplumda geçmişle hesaplaşmaya yönelik irade ağırlık kazanmışsa, hangi yöntem ve tekniklerin ne ölçüde devreye sokulacağı da, toplumdaki güç dengelerine göre şekillenir (Sancar, 2014: 31). Dolayısıyla bu yaklaşım biçimi bağlamında bu güç dengesi bizi, hatırlama ve unutma kültürünün siyasal iradeyle bağlantılı olduğu iddiasına götürmektedir.

Sancar’ın da belirttiği gibi toplumsal bellek ve geçmişle ilişki, her zaman siyasal mücadelelerin ilgi alanını oluşturmaktadır. Bu nedenle, toplumsal şartlar ve siyasal

güç dengeleri, toplumsal belleğin kurulum ve kullanım şeklinin ve geçmiş politikalarının niteliğinin belirlenmesinde her zaman büyük rol oynamaktadır. Toplumdaki siyasi mücadeleler ve bu mücadelelere, devlet veya hükümet müdahaleleri, siyasi gruplar ve bu siyasi grupların karşılıklı çatışmalarıyla, devlet ve grup arasındaki çatışmalarla meydana gelen acı olaylar toplumsal belleğin siyasi ve ideolojik kanadını oluşturmaktadır (Doyuran, 2018: 59).

“Güncel politik projeler için yeniden yapılandırılan geçmiş, unutturulabilir/hatırlatılabilir bir kurgu işlevi görür; bu nedenle de onu oluşturan kültürel ürünler ayrı bir önem kazanır. Özellikle eğitim ve arşiv sistemi, müzecilik gibi geçmiş kurgusunu doğrudan ilgilendiren alanlar, hafıza yönetmek, memoria yaratmak arzusundaki politik projeler için vazgeçilmezdir” (Başaran İnce, 2010: 9).

Özellikle müzeler ve arşivler bazı belgeleri koleksiyonlarına katarak, bazılarını da dışarıda bırakarak nelerin korunup hatırlanacağını ve nelerin unutulacağını belirlemektedirler. *“Bellek muhafızları rolü ile arşiv ve müzeler, siyasal sistemleri, sosyal düzenleri, kimlikleri ve genel anlamda dünya hakkındaki bilgi ve algımızı yapılandırma, koruma, yasallaştırma, onaylama süreçlerinde etkin olmuştur.”* Sundukları belgeler ve objeler aracılığıyla geçmişimizi hatırlamamızı ve anlamamızı sağlarlar (Levi, 2014: 131). *“Toplumların kendi geçmişlerini simgesel araçlar yardımıyla günün ihtiyaçlarına göre yeniden oluşturma şekil ve tarzları”* (Sancar, 2014: 39) iktidarın, bir başka deyişle egemen olanın belleğe olan müdahalesi çerçevesinde gücünü beslemektedir. Çünkü toplumsal bellek iktidar mekanizması açısından siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri boyuttaki denge ve dengesizliklerin önemli bir parçasıdır.

Tarihin büyük anlatısı iktidar olanın, egemen olanın bakış açısıyla şekillenir. Dolayısıyla da bellek, iktidarın belirleyici olduğu söylemlerle kurulur ve yeniden üretilir (Susam, 2015: 100). Tarihsel olaylar, kitlesel hareketler, eylem ve direnişlerin nasıl hatırlandığı, iktidarın denetiminde olduğu sürece sistem zarar görmez (Sönmez, 2015: 54). Resmi tarih anlayışı da tamamen bu durumla ilintilidir. Çünkü ulus-devletlerin oluşum süreçleri içinde, yeni yaratılan toplum için yararlı görülen her şey tek yanlı ve zaman zaman da baskılayıcı ve dayatmacı yöntemlerle o toplumun geçmişi olarak kurgulanmıştır (Susam, 2015: 113).

Ulus devletin kuruluş aşaması o ülkenin sınırları içindeki gruplardan bazılarının varlığının belleklerden silinmesine ve genel iradenin tarihinin yeniden yazılabilmesine bağlıdır. Böylece uluslar kendi belleklerinin açılmasını ve korunmasını sağlayacak araçları yaratan bir tasarım olarak kurulur (Nora'dan akt. Tunçel, 2017: 24). Bu tasarım, ideolojik aygıtlar aracılığıyla toplumun üyelerinin kendi hikâyelerinin yerine giderek bir kurguya dönüşen toplumsal belleğin geçirilmesini hedefler.

Toplumsal bellek ve iktidar arasındaki politik bağı anlamak için, ortak geçmiş algısının ulus ve ulusal kimlik oluşumu süreçlerindeki vazgeçilmez rolüne bakmak yeterlidir. Özellikle 1980'lerden sonra, ulusal kimliğin politik bir icat olduğuna dair tartışmalar sosyal bilimler literatüründe önemli bir yer tutmaya başlamıştır (Aykan, 2012: 313). Bilgin (2007: 218), toplumsal belleğin inşasında grup dinamiklerinin ve ulusal kimliğin ilişkisini şöyle vurgulamaktadır:

“Kimlik inşasının gruplar düzeyindeki temel süreçlerinden birini toplumsal bellek oluşturmaktadır. Genelde tüm gruplar, grup kimliğinin inşasında ortak bir geçmişin vurgulanması ve bunun belirli bir tarzda kurgulanması yoluna gitmektedirler. Bu, esas itibarıyla ulusal kimliğin gereklerine uygun bir geçmiş icat etme, bir toplumsal bellek yaratma, bir tarih yazma etkinliğidir.”

“*Ulusal kimliğin gereklerine uygun bir geçmiş icat etme*” (Bilgin, 2007: 32), iktidar tarafından, devlet eliyle uygulanan bilinçli unutturma, bazı olayların yok sayılması ve bazılarının öne çıkarılıp rahatsız edici olanların saklanması, hatırlamanın bu şekilde organize edilmesi “bellek kurgusu” olarak ifade edilmektedir (Sönmez, 2015: 57).

“Bugünden geçmişe bakış belirli anlatılar oluşturmakta ve yeni bir toplumsal hafıza inşa etmeyi arzulamaktadır. Resmi tarih de böyle bir inşaya konu olmaktadır. Her resmi tarih kendi anlatısını ve bu anlatının muhatabı olarak şekillenecek toplumsal hafızayı inşa etme çabasındadır. Esasında resmi tarihin varlık gayesi budur” (Karaarslan, 2014: 116-117).

Sancar'ın (2014: 18) belirttiği gibi ulusal kimliğin ve belleğin inşası sürecinde “tarih bilimi”nden çok yönlü bir şekilde yararlanılmakta; okul ders kitapları buna göre düzenlenmekte; “resmi tarih tezleri”ni işleyip yayacak devlet kurumları oluşturulmaktadır:

“Bu kurumlar aracılığıyla yeniden inşa sürecine maruz kalan bellek, özellikle ulusal kimliğin inşasında vazgeçilmez bir politik araçtır. Bireyler gibi toplumlar da, herhangi

bir suçluluk veya utanç duygusu yaşamadan gururla bakabilecekleri, yani öz değer duygularını şüpheye düşürmeyecek, aksine pekiştirecek dönemleri hatırlamayı tercih ederler. Tıpkı bireyler gibi toplumlar da, kendilerine ilişkin algılarıyla tarihsel olgular arasında bir uyumsuzluk olduğunda, öz algılarını sorgulamak yerine, hafızayı manipüle etmek suretiyle geçmiş ile bugünü birbirlerine yakınlaştırmaya, ikisini uyumlaştırmaya; daha açıkçası geçmişi bugünün ihtiyaçlarına uydurmaya çalışırlar. Böylece öz algılarını teyit etmiş olurlar.”

Sancar (2014: 18), “*Geçmişle Yüzleşme Bir Adalet ve Özgürleşme Sorunu*” başlıklı makalesinde ulus devletlerin geçmişle ilişkilerinin yakın zamanlara kadar “ulusal kimliğin inşası açısından gerekli görülen tarihsel olayların tek yanlı ve çoğu zaman dayatmacı yöntemlerle” işlendiğini vurgular. Bunun için de esas olarak geçmişteki kahramanlık efsanelerini referans aldıklarını; geçmişleri “normal”den çok daha karmaşık olan ülkelerde ise, kahramanlık efsanelerinin yanına “kurban/mağdur mitosları”nın eklendiğini ve böylece “ulusal kimliği temiz tutmanın” amaçlandığını belirtir.

Anlaşılabacağı üzere bu amaç, önemli bir politik tavrın tezahürüdür. İktidar ve gücü elinde bulunduranların toplumsal belleğine, sosyal ve kültürel kabullerine önemli bir göndermeye işaret etmektedir. “*Ortak belleğin toplumları idare etme amacıyla olanlar için verimli bir politik zemin olması onu her türlü yorum ve yönlendirmeye daha açık kılar. Çünkü bu amacı taşıyanlar bilirler ki geçmişi kontrol edenler bugünün ve geleceğin sosyal ve politik olaylarını yönetme imkânını elde ederler*” (Yılmaz, 2014: 189).

Peki, “Yönetme gücünü elinde bulunduranlar, toplumların belleklerini nasıl kontrol ederler?” Bunun yanıtı, belleğin toplumsal çerçevesini oluşturan toplumsal hatırlama ve toplumsal unutma geleneğinde aranmalıdır. Çünkü içinde büyüdüğümüz toplum ve kültür, bireysel ve toplumsal belleğin biçimlenmesine ne şekilde katkıda bulunmaktadır sorusu bireysel ve toplumsal anıların oluşturulması ve korunmasında kritik öneme sahipse de, bu anıların farklı gruplarda farklı şekillerde oluşup oluşmadığına ilişkin yönüyle de belleğin hatırlayışının ve unutuşunun toplumsal boyutlarına gönderme yapar.

Edward Casey bu birlikteliğe ilişkin şöyle demektedir: *“Birlikte hatırlayabilmesi için beraber unutulması gerekir. Bir savaşı anmak aynı zamanda onun pek çok korkunç yönünü, konuşulamayacak tahribini ve hayal bile edilemeyecek ıstırabını hatırlamamak anlamına gelir”* (akt. Yılmaz, 2014: 189). Bireylerin aktarımıyla toplumsallaşan *“[...] geçmiş, insan bilincinin sürekli bir boyutu ve insan toplumunun kurumları, değerleri ve diğer kalıplarının kaçınılmaz bileşeni”* haline gelerek (Hobsbawm, 1999: 15) toplumun kurucusu olurken, bu yoldan bireylerin kimliklerine eklemlenir (Tunçel, 2017: 22). Bunun sonucunda bir ülkede geçmiş nasıl tasavvur ediliyorsa o şekilde hatırlanır, anlatılır, öğretilir ve nesilden nesle aktarılır (Sönmez, 2015: 54).

Kısacası, geçmişin bugünü yaratması tek taraflı bir süreç değildir; bugün de geçmiş yorumlar. Tarihin bir yorum olduğu görüşünü ileri süren Walter Benjamin’e göre *“Geçmiş tarihsel olarak kurmak”, “onu gerçekten olmuş olduğu gibi tanımak değil, tehlike anında birden parlayıveren anıyı ele geçirmektir”* (Akt. Tunçel, 201: 23). Bu görüşü destek veren Connerton da (2014: 29), toplumların bellekleri üzerinde bilinçli yönlendirmeden bahsederken bunu *“tarihi yeniden kurma pratiği”* olarak adlandırır.

Tarihi yeniden kurma pratiği, toplumsal grupların belleğinin biçimlenişine önemli katkılar sağlayabilir. Belleğin biçimlendirilmesinde Connerton’un verdiği en uç örnek devletin yurttaşlarının belleklerini sistemli biçimde silmesidir. Sistemli unutturma yöntemi totaliter rejimlerin vatandaşlarını tutsaklaştırmak için yaptığı bir uygulamadır.

Doyuran (2018: 62) demokratik yönetimlerde, farklı siyasi ve ideolojik grupların, ağırlıklı olarak geçmiş kendi siyasi eğilimlerine göre tekrar inşa ederek sunmalarını normal olarak görür. Çünkü ona göre, toplumsal bellek oluşturma, hatırlama ve hatırlatma da belli siyasi ve ideolojik hedefler doğrultusunda gerçekleşmektedir. Burada, güç-iktidar ilişkileri de gizlidir.

İşte bu noktada, *“gizliliğin genel ekonomisini yöneten iktidarın bizzat doğasıdır. Diğer bütün iktidarlara elinde bulundurup belirleyen bir merkezi iktidar odağına sahip olmayan hiçbir anı yoktur”* (Nora, 2006: 130). Assmann (2001: 78) bu durumu, *“iktidar hatırlama için güçlü bir uyarıcıdır”* sözleriyle ifade eder. *“İktidar ve bellek*

arasındaki ittifak” ve “iktidar ve unutma arasındaki ittifak” olarak yaptığı değerlendirmede, iktidarın sadece geçmiş anıları yönlendirme, yeniden inşa sürecinde ve hatırlanmasında değil geleceğe yönelik belleği şekillendirmede de aktif olduğunu vurgular. Çünkü iktidar “*kendisine geriye yönelik meşruluk ve ileriye yönelik ebedilik kazandırır*”(Assmann, 2015: 79). Yani geçmiş üzerinde bir egemenlik kuran hükümdarlar aynı zamanda gelecekte hatırlanmak “istediklerinden, kendilerini unutturmayacak işler yapar, bu eylemlerinin anlatılması, anıtlarda sonsuzlaşması ya da arşivlenmesi” yönünde çabalarlar. Ancak hükümrânın geçmişi ve geleceği zapt etmek (Assmann, 2015: 126) için geliştirdiği hafıza siyasetinin ürünleri, iktidar el değiştirdiğinde farklı kullanımlara, ihmale, gözden kaçırılmaya, yok edilmeye vs. uğrayabilmektedir (Deniz, 2014: 25). Sonuç olarak Assmann’a göre (2015: 79) “*Hükümdarlar sadece geçmişi değil, aynı zamanda geleceği gasp ederler, hatırlanmak isterler, kendilerini unutturmayacak işler yaparlar, bu eylemlerinin anlatılması, müziksel olarak işlenmesi, anıtlarda sonsuzlaşması ya da en azından arşivlenmesi için çaba gösterirler.*”

Sönmez (2015: 56), unutturmaya yönelik baskıya ilişkin olarak Pennebaker ve Banasik’in “sessiz olaylar” kavramını ele almaktadır. Pennebaker ve Banasik toplumsal bellekteki “sessiz olayları”, insanların büyük, etkisi yaygın, çalkantılı ve karışık olaylar hakkında aktif olarak konuşmaktan kaçınması olarak değerlendirmekte, böylece hatırlama ve unutma arasına net sınırlar koymaktadır. Sessiz olaylar, belleğin içerdiği tarafsız olaylardan ziyade geçmişte yaşanmış negatif olayların unutturulma ve bastırılma çabası olarak değerlendirildiğinde, bugünün eleştirisine girilerek geleceğin potansiyeline işaret eden toplumsal belleği manipüle eden, bastırılmış karşı-hafızaların yeniden dirilişidir.

Toplumsal ortak meseleleri çerçevesinde oluşan toplumsal bellek taşıdığı siyasi ve ideolojik yönüyle de aynı zamanda ortak bir hatırlama; gerektiğinde unutma sürecini de içerir ve çoğunlukla da acı olaylar üzerine yoğunlaşır. Daha açık bir ifadeyle toplumsal bellekte en önemli meseleler, acı veren taraflar; bastırılarak, yok sayılarak derinleşmiş yaralar, yıllarca konuşulmayan, yüzleşilemeyen ve bu nedenle daha da derinlere inen travmalardır. Toplumsal bellekte en çok bastırılanlar ise iktidar eliyle

üstü örtülmüş, yası tutulmamış acılar ve kayıplardır (Sönmez, 2014: 18). İktidarın unutmaya ile ilişkisinde ise baskı mekanizması söz konusudur. Baskı koşullarında ise hatırlama bir direniş biçimi olabilir (Assmann, 2015: 81).

Bu bağlamda toplumsal belleğin üretilen boyutu rıza üretim sürecinin bir parçasıdır (Deniz, 2014: 11). Bu süreç siyasal iktidarın belirli tercihlerine bağlı olarak hatıraların ve hatırlayanların manipülasyonuna yol açan toplumsal bir karşılıklı bağımlılık ilişkisini görünür kılan sürekli bir inşa durumuna ve iktidar alanına işaret eder (Thomsan'dan akt. Yelsalı Parmaksız, 2012: 283). İktidarın geçmişi bugünün politik gereklilikleri doğrultusunda yorumlayarak sunmasını içeren bu manipülasyon yöntemi de, belleğin değişen siyasi çıkarlarla paralel olarak yeniden inşa edilmesine hizmet eder. Belleğin ihtiyaç, beklenti ve hedefler doğrultusunda şimdiki zaman içinde yeniden yapılandırılması ve oluşturulması geçmiş, şimdi ve gelecek arasında yolculuk yapmayı sağlayan ve birbirlerinin diyalektik ötekisi sayılabilecek bir süreci ifade eder. Zira unutmak hatırlamak için gereklidir.

Bu bağlamda, geçmişin şimdinin gereksinimlerine göre inşası, bazı şeylerin unutulmasını zorunlu kılar. Bu doğal değil, manipülatif bir süreçtir. İnkâr, bastırma, engelleme geçmişin yüklerinden kurtulmasının yolu kabul edilir (Susam, 2015: 113). Buradaki bilinçli bellek kaybı, rıza gösteren ve kendini ideolojik özne olarak konumlandırmış, resmi söylemi içselleştirmiş topluluğun, geçmişi bu yönde çarpıtması veya belli bir kısmını unutmaya şekliyledir (Sönmez, 2015: 112). Bu durumda, farklı topluluklar için farklı kolektif süreçlerden söz etmek mümkündür. Çünkü bu süreçler, içinde yaşadığımız bugünü anlamlandırmak ve tanımlamak için topluma veya daha küçük topluluklara yol göstermek üzere hazırlanmış bilişsel yol haritalarıdır. Burada dikkat çekici olan şey, iktidarın ya da grupların kendi öz çıkarları için belleği bilinçli olarak manipüle etmeleri ya da bazı unsurları unutmaları ve/veya unutmayı tercih etmeleridir.

Dolayısıyla milletlerin unutulması ve hatırlanması tesadüfi değildir (Deniz, 2014: 56). Buna göre, toplumsal ve siyasal pratikleri etkileyen ve onlardan etkilenen bir alan olarak bellekte anılarımız siyasi ve ideolojik içerikler tarafından sınırlanmakta ve kuşatılmaktadır.

“Bellek, kişisel ve toplumsal düzeyde, hatırlarken aslında ‘olmuş olanı’, şimdiye çağırılmaktadır. Bu çağırma, olmuş olanı eksiltip azaltabilir de. Hatırlayışın bağlamsal doğası, sadece ‘hatırlanan’ı değil, hatırlanan etrafında kurulan/kurgulanan(lar)ı da yeniden çağırmayı gerekli kılmaktadır. Unutuş da en az hatırlayış kadar –toplumsal bağlamda- seçilen ve kurulan bir düzleme sahiptir” (Deniz, 2014: 17).

Nelerin nasıl ve kim tarafından hatırlanacağına dayanan bir seçmeci kurgulanış süreci çerçevesinde geçmişin, bugüne yönelik ihtiyaçlar doğrultusunda bir temsiline inşası iktidarın geçmişe bakışının genel çerçevesini çizerek yaklaşımı ortaya koymaktadır. Nora’ya göre (2006: 21), *“bugünün ulusal açıdan tanımı kendi doğruluğunu geçmiş yoluyla onaylamayı gerektirir. Bu nedenle, bugünün gerçekliklerini, politikalarını gerekçelendirmek, daha da önemlisi makulleştirmek için elverişli geçmiş kurgulanır”* (Türker, 2015: 54). Çünkü bellek sadece geçmiş kurgulamamakta aynı zamanda bugün ile çatışmayan bir geçmiş kurgusu oluşturma gayretindedir.

Şimdi, daima kendi gerçeğini kurar (Polat, 2007: 78). Başka bir deyişle *“geçmiş, şimdinin çıkarlarıyla uyumlu olarak sürekli yeniden yapılanma içindedir”* (Göle, 2007: 28-29). Bu yeniden yapılanma sürecinde ise geçmiş, bir önceki başlıkta Schudson’un *Toplumsal Belleğin Çarpıtma Dinamikleri* adlı makalesinden de örneklendiği gibi, farklı biçimlerde çarpıtılır ve anılar yapılandırılarak öyküselleştirilir. Bu nedenle, hatırlama, gerçekte olan olayları değil, sonradan bir öykü haline getirilmiş olayları referans alır. Bu olaylar her dönemin toplumsal koşullarına ve siyasal güç dengelerine göre yeniden yapılandırılır.

Geçmişin kanıtları üzerine şimdiki zamanın ulusal meşruluğunu kurmak (Nora, 2006: 114) *“hatırlanan şeyin içeriğini değiştirmek ve unutmak da bu sürecin vazgeçilmez parçalarını oluşturmaktadır”* (Kuhn’dan akt. Özyürek, 2012: 9). Zira geçmişin hatırlanmasında belli başlı şablonların ve kalıpların hâkim olmasının [ya da eksikliğinin] sosyo-politik yankıları (Canefe, 2017: 271) geçmişe bugün nasıl bakıldığı ile ilintilidir. Çünkü unutulması hatırlanmasından siyaseten daha karlı bir hatıra (Deniz, 2014: 12), geçmişin ortak bir geçmiş duygusu yaratmak amacıyla siyasal iktidarlar tarafından kullanılma biçimini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, toplumsal belleği çevreleyen dönemin koşul ve gelenekleri açıklanarak, belleğin dönüşen, yenilenen ve geçmişten aldıklarıyla bugünün değişkenleri içerisinde tekrar kurulabilen doğası ortaya konulmuştur. Ardından, hatırlama ve unutma süreci ile iktidar stratejisi arasındaki ilişki, hatırlama ve unutma eylemini bireysel bir edim olmaktan çıkararak, kimin, kimden, neyi, neden hatırlamasını istediği sorusuna da sabit ve kalıcı bir yanıt vermektedir. Bu yanıt çerçevesinde iktidarın düzenlediği ve dayattığı bir geçmiş algısı, hangi çerçevede toplumsal belleğin inşa edileceği noktasında belli amaçlar için harekete geçirilen bir süreci teşhir etmesi açısından önem taşımaktadır. Bir sonraki bölümde, mekân üzerinden yapılacak daha kapsamlı bir okumayla, mekânın inşa süreciyle egemen ideolojinin çarpıtmaya ve hatırlatmaya hatta unutturmaya çalıştığı toplumsal olaylara dair mekân algısının nasıl yaratıldığı ve nasıl okunması gerektiğine dair bakışımız ortaya konmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HATIRLAMA VE TOPLUMSAL UNUTMA SÜRECİNDE MEKÂN

2.1. ALGI, BELLEK VE MEKÂN İLİŞKİSİ

Bellek, somuta, uzama, harekete, “*imgeye ve nesneye, toplumsal dokuya kök salmış olan, muğlâklıkların, hatıra buğusunun ve duygusallığın varlığını sürdürdüğü, doğası gereği değişik ve sınırsız, kolektif, çoğul ve bireyselleşmiş bir zihni düzleme dayanmaktadır*” (Nora, 2006: 19). Traveso (2009: 10), “*yaşanmış deneyden kaynağını alan belleğin son derece öznel olduğunu*” şu şekilde açıklamaktadır:

“Tanık olduğumuz olgulara, tanığı, hatta aktörü olduğumuz olaylara ve bunların ruhumuza kazıdıkları izlenimlere bağlıdır. Nitelikseldir, tekildir, karşılaştırmaları, bağlamlaştırmaları, genellemeleri pek dert etmez. Bellek sahibinin kanıtı ihtiyacı yoktur. Bir tanığın aktardığı geçmiş anlatısı -eğer bilinçli bir yalancı değilse- her zaman için onun hakikati olarak kalır; yani onun içinde yer etmiş olan geçmiş imgesidir. Öznel karakteri nedeniyle bellek asla donmuş değildir; daha ziyade, sürekli dönüşüm halindeki açık bir şantiyeye benzer.”

Bilgin’in Moles’ten aktardığı gibi (2013: 224) “*Belleksiz bir dünya, bir karışıklık evreni olur.*” İnsan algılarının sınırlamalarından bellek sayesinde kurtulur. Bellek öncelikle algıya öznel niteliğini aktaran şeydir. “*Belleğin ilk işlevi, şimdiki zamandaki bir algıyla benzeşen tüm geçmiş algıları anması, öncekini ve sonrakini hatırlatmasıdır*” (Bergson, 2007: 167). Çünkü algılama, bir anımsama vesilesidir. Bergson’a göre (2007: 77), bellek algıyı güçlendirebilir ve zenginleştirebilir, algı da giderek daha fazla gelişerek, artan sayıda tamamlayıcı anıyı kendine çekebilir.

Halbwachs’a göre “*bireysel olan hafıza ya da hafızanın bileşenleri olan hatırlama ve unutma değildir, bireysel olan algılamadır*” (akt. Karaarslan, 2017: 33). Assmann’a göre de (2015: 45-46), bireysel olan sadece algılardır, anılar değildir. Çünkü “*algılar vücudumuzla sıkı ilişki içindedir*”, anılar ise “*içine girdiğimiz çeşitli grupların düşüncesinden kaynaklanırlar.*”

“Geçmiş yaşama ilişkin bilgisel depolama, yani bellek ile algılama arasında fonksiyonel bir ilişki vardır. Beynin değişik bölgelerindeki sinir hücrelerinin birbirleri ile bağlantı biçimi, gerektiğinde depolanan bilginin kolayca bilince aktarılabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca algıların bellekte gruplanma özelliği nedeni ile hatırlanmak

istenen bilgi atomu ile birlikte, ona bağılı bilgileri de çağrıştırmak, hatırlamayı kolaylaştırmaktadır. Hafızadaki böyle bir örgütlenme, bazı beyin hücrelerinin, belli özellikler taşıyan duyuşal mesajları kolayca ve diğery uyarı mesajlarından daha önce kaydettiklerini göstermektedir” (İnceoğlu, 2010: 92).

Duyuşal mesajların birey için bir anlamı varsa “algılama” oluşur. “*Uyarıcıların sinir sistemini etkilemesiyle oluşan duyumlar, bellekte depolanan bir kısım bilgilerin seçilmesi, irdelenmesi ve bu duyumlara eklenmesi ile algılara dönüştürölölöl*” (İnceoğlu, 2010: 106). “*Bu bağlamda, insanın dış dünyadaki soyut/somut nesnelerle ilişki kurması, bunlar hakkında birtakım yargılarda bulunması, bu nesnelere ilişkin belli bir davranış ortaya koyması, bu nesneleri algılaması ile başlamaktadır*” (İnceoğlu, 2010: 68).

“Algı tanımı, çevresel psikoloji üzerinde çalışan Downs ve Stea (1973) tarafından bilişim ile birlikte ele alınmıştır. Mekânsal çevreden alınan bilgilerin kodlanması, saklanması, hatırlanması ve tekrar kodların çözölmesi süreci olarak açıklanmaktadır. Algılanan şey beyne iletilir. Beyin tarafından algılanmak demek bir nesneyi eski deneyimler yoluyla yorumlamak demektir” (Özak ve Gökmen, 2009: 148).

“*Algı, duyu organları tarafından kaydedilen uyarıcıların beynimiz tarafından örgütlenip yorumlanarak anlamlı hale getirilmesidir*” (Ertürk, 2017: 205). “*Özellikle görme, işitme ve dokunma duyuşları insanın bilincine kavram ve düşünce yapımı için algısal gereçler taşırlar*” (Köktürk, 2010: 2). Eş deyişle, nesnel dünya duyuşlar yoluyla öznel bilince aktarılmaktadır. Görölönlölöl, duyuşulan - dinlenilenler, tadılanlar, dokunulanlar, kimi zaman ayrı ayrı kimi zaman bir bütün olarak bilince aktarılır ve orada kayda girer, burada diğery kayıtlarlarla karşılaşp yeni bir anlam üretir ya da var olan kayıtların yanına yeni bir kayıt olarak eklenir.

“*Algılama, bilincin ilk öğesidir. Bilinçli yaşamın temelinde, dış dünyadaki nesnelerin, insanda var olan açık ya da gizli ön algılara sunulması, yani algılanarak, ön algılar kitlesine katılması süreci yatar. İnsan eyleminde dış dünyanın zihinde oluşturduğı ‘temsili imgeler’ etkendir, bu ‘imgeler’ ise ‘algılar’dır.*” (İnceoğlu, 010: 82). Her birey kendi imgesini yaratır ve taşır (Lynch, 2019: 7). Algılamak için imgeye ihtiyacımız vardır. İşaretler kişinin kavramsallaştırma sürecine hizmet eder. Algılanan imge veya işaret, kavram aşamasında fiziksel gerçekliğini kaybeder ve kendini soyut olarak inşa edilmiş bir ilişkiler ağının içinde bulur; böylece işaretin ya da imgenin temsili haline gelir (Özaloğlu, 2017: 15-16).

Çevresel imgeler, kişi ve çevresi arasında işleyen iki yönlü bir süreç sonucunda oluşmaktadır. Kişi, uyum kabiliyeti ve kendi amaçları doğrultusunda gördüklerini seçmekte, düzenlemekte ve anlamlandırmaktadır. Kişi ve çevresi arasındaki etkileşim sonucunda oluşan ve anlamlandırılan mekânlar çevresel imgelere dönüşmektedir. Bir çevresel imge kimlik, yapı ve anlam olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (Lynch, 2019: 7-8). *“Pratikler ve sosyal ilişkilerle üretilen ve temelde mekânsal izler taşıyan imgeler zamanla kent belleğinin parçası haline gelmekte ve kenti algılama ve hatırlama biçimimizi etkilemektedir.”* Algılama hiçbir zaman zihnimizin nesnelerle basitçe kurduğu bir ilişki değildir (Yılmaz ve İnceköse, 2017: 61).

İnceoğlu’na göre (2010: 83-93), *“duyu-algıları, çevremizde bir şeylerin var olduğunu haber verir, ama bunun ne olduğunu söylemez. Bunu bize söyleyen algılama süreci değil, önalgilama (apperception) sürecidir.”* *“Önalgilama, bireyin o anda yaşamakta olduğu bir deneyimi, geçmiş deneyimlerin birikimleriyle birlikte özümleyerek yeni bir zihinsel bütüne ulaşmasıdır. Örneğin dilin tat alması bir duyumdur; bunun neyin tadı olduğunu, su, çay, meyve suyu olduğunun anlaşılması algıdır. Kulağın size seslenen birinin sesini duyması duyum, bunun annenizin sesi olduğunu ayırt etmeniz algıdır.”* (Ertürk, 2017: 205). Bu tanıma düşünme denilen bir sürecin sonucudur. Bir şeyin ne olduğunu söyleyen, düşüncedir (İnceoğlu, 2010: 94).

Düşünceler, belleğin bir parçası olmadan önce bir algılama aşamasından geçer ve bu işlem, kavram ile görüntünün, ayrılması imkânsız biçimde birbirinin içinde erimesi ile gerçekleşir. Zira *“Bir gerçeğin bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gereklidir.”* Bellek algılama tarafından uyarılırken, algılama eylemi de aslında grubun belleği tarafından mümkün kılınır. Dolayısıyla yazılı bir tarihten ziyade bellek, sosyal yaşamın bir dinamiği olarak karşımıza çıkmaktadır ve algılamaya dayalı doğası onu maddesel çevreyle ilişkisi sayesinde harekete geçirmektedir (Yalım, 2017: 212).

Ne var ki, *“bir olayın bir grubun belleğinde kalabilmesi için de anlamlı bir gerçekle zenginleşmesi gerekir. Yani her kişilik ve her tarihi olay bu belleğe girişiyle bir ders, bir kavram, bir sembol aktarır; toplumun düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir”* (Assmann, 2015: 45). Bu saptamadan hareketle, önce kavram, görüntü, mekân

ya da olayın algılandığını, ardından düşüncenin ve son olarak da hatıranın oluştuğunu söylemek mümkündür.

Bilgilenme süreci her zaman nesnel gerçekliğin duyu organları aracılığıyla algılanmasıyla başlar. Bu bilginin oluşum sürecinin birinci basamağıdır. Köktürk'e göre (2010: 3), *“duyumlar olmaksızın nesnel gerçeklik üstüne hiçbir şey öğrenilemez. Duyu organları insanın dış dünyaya açılan kapılarıdır; bilgi bu kapılardan içeri girer. Ancak bu yetersiz bir bilgidir. Duyumsal bilgi, nesnel gerçekliğin içyapısını ve evrim yasalarını bildirmez. Bu nedenle duyumsal bilginin tamamlanabilmesi için, duyumlarımızla algıladığımız gereçlerin usumuzda değişime uğratılmaları gerekir.”* Bu aşama da bilginin oluşum sürecinin ikinci basamağıdır.

“Duyumlarımızla algıladığımız gereçler, usumuzda kavramlaşır. Kavramlar, ussal bilgilenmenin temel biçimidir. Usumuz, duyularımızın getirdiği gereçleri ayıklar; eş deyişle, soyutlar, çözümleme (analiz) ve birleştirme (sentez) işlemlerinden geçirerek kavramlar kurar. Belirlenmiş kavramlar yargıları, yargılar da uslamamaları oluşturur. Kavramların, yargıların, uslamamaların birliğinden bilginin en yüksek biçimleri olan varsayımlar ve kuramlar oluşur. Varsayımların ve kuramların doğru olup olmadıkları deneylerle toplumsal pratikte denetlenir ve doğrulanır” (Köktürk, 2010: 3).

Algılama süreci simgesel, görsel, duygusal ve seçimleyici algı olmak üzere dört öğeden meydana gelmektedir. Simgesel algı, bir şeyi temsil eden, başka bir şeye dair algıdır. Simge parçaları simgenin bütününe çağrıştırarak insanı, kendiliğinden bir zihinsel sürece yönlendirerek, o simgenin bütününe bulmaya itebilmektedir. İnceoğlu'nun da (2010: 74-76) ifade ettiği üzere, *“simgesel algının önemli bir aracı olan semboller ise, birey için değeri ve anlamı olan öğrenilmiş bir ‘uyarıcı’ olup soyut bir özelliğe sahiptir. Çünkü simgeler ve semboller aracılığıyla aktarılan anlamlar, karşılıklı ilişkiler yoluyla kazanıldığı için, bireysel değil, daha çok toplumsal bakımdan ortak bir değer ifade etmektedir.”*

“Görsel anlamda algılama sürecinin gerçekleşebilmesi için bireyin, psikolojik, hatta duygusal yönden de görmeye hazır olması gerekmektedir. Bireyin, çevresindeki görüntü karmaşası içinden seçme yaparak görme işlemini gerçekleştirmeye başlamasıyla görsel algılama süreci başlamaktadır” (İnceoğlu, 2010: 79-80). Bireyin neyi nasıl göreceğini ve algılayacağını, hangi görüntüleri algılayıp hangilerini algılayamayacağını, duysal olarak algıladığı görüntülere ne tür anlamlar ve değerler

yükleyeceğini, yine bireyin bilgisi, deneyimi, yaşam biçimi ve kültürü şekillendirmektedir.

“Bir olay ya da nesneyi algılarken, onu, yalnızca zihnimizde yer etmiş olan simge, sembol ve fiziksel nitelikteki birtakım izlenimlerle algılamakla yetinmeyip, ayrıca algılama konusu edilen bu olaya, duruma veya nesneye ilişkin algılama edimini sevme-sevmeme, iyi-kötü vb. gibi duygusal nitelikteki birtakım izlenimlerin etkisiyle gerçekleştiririz. Bu açıdan bakıldığında algılama, evrenin uyarıcı yanı ile bireyin kendi öz bilgi birikimi, yaşam deneyimleri ve duygusal nitelikteki tavır ve eğilimleri arasındaki işlevsel ilişkiden kaynaklanmaktadır” (İnceoğlu, 2010: 80-81).

Yani bireyin duygularına ve sezgisine dayanan her tür tavır ve eğilimi yaşam koşullarına göre şekillenmekte, toplumsal ve kültürel yaşam arasındaki etkileşimden izler taşımaktadır. *“Çünkü dünyayı anlama, yorumlama ve algılama biçimimiz salt kendi zihin dünyamızla ilgili değildir. Yani neyin nasıl algılandığı içinde yaşanan toplumun yapısından, siyasal sisteme, oturulan evden, okunan kitaplara kadar bir dizi unsura göre değişkenlik göstermektedir”* (Karaaraslan, 2017: 26).

“Her birey olayları, nesneleri, durumları, içine doğduğu toplumsal ve kültürel ortam, içinde yer aldığı ilişkiler, içine girdiği etkileşim biçimleri, bireysel gereksinimler, beklentiler, değer yargılarına göre farklı biçimde algılamakta ve bu kendilerine özgü algılama eğilimleri de ‘seçimleyici algılama’ olarak adlandırılmaktadır” (İnceoğlu, 2010: 81). Psikolojik olarak, her kültürün kendi değerleri çevresinde örgütlenen bir ilişkiler sistemi bulunduğunu, insanın önalgılarının da bu sistem içindeki yaşantının bir ürünü olduğunu, duyumlarını da bu önalgılarla yorumlayarak anlamlandırıldığını anımsamak, bu tür değişkenliklerin açıklanmasını çok daha kolaylaştırarak anlaşılabilir bir hale getirecektir.

“Belli, ortak bir kültürel çevreden gelen bireylerin, belirli bir nesneyi, olayı algılama ve tanıma biçimlerinde, belli bir yakınlık vardır. Bir başka deyişle, paylaşılmış yaşam ortamları, bireylerin nesneleri, olayları tanımlamakta kullandıkları zihinsel haritalar arasında da benzerlik yaratmaktadır” (İnceoğlu, 2010: 90). İçinde yaşadığımız toplumun gelenekleri ve görenekleri, kültürümüz ve geçmiş deneyimlerimiz algısal haritamızı etkilemekte algılayışımızı şekillendirmektedir.

“Dikkat, hazırlayıcı kurulum, öğrenme, duyuşsal yoksunluk, güdü ve duyum ötesi algı, algıyı etkileyen önemli etkenlerdir” (Köktürk, 2010: 13).

“Belli bir anda duyu organlarını etkileyen uyarıcılar arasında hangilerinin seçilerek algılanacağını belirleyen en önemli süreç dikkattir. Duyu organlarını etkileyen uyarıcılardan hangilerine dikkat edileceğini belirleyen etkenler uyarıcıların yapısına ilişkin etkenler ve algılayan bireyin özelliklerine ilişkin etkenler olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Şiddet ve büyüklük, kontrast, hareket, tekrar, gariplik ve yenilik uyarıcıların yapısına ilişkin faktörlerdir. Gereksinimler, beklentiler, ilgiler ve öğrenme ise algılayan bireyin özelliklerine ilişkin faktörlerdir” (Ertürk, 2017:209-210).

Bu faktörler seçimleyici algılamamanın etkisi ile değerlendirirler ve bireyin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tutumların oluşmasına neden olurlar. Bireyin gereksinimleri ve onlardan kaynaklanan güdülerinin, bilgi birikiminin ve deneyimlerinin de algılama sürecinin seçimleyici olarak işleminde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Algının özelliklerinden biri seçici olmasıdır. *“Eğer algılar seçici olmasaydı, beyin aynı anda değerlendiremeyeceği kadar çok uyarıcı alacak ve dolayısıyla bu uyarıcılardan hiçbirine uygun davranımda bulunamayacaktır”* (Ertürk, 2017: 208). *“Duyu organlarına çarpan fiziksel uyarıcının oluşturduğu etkinlik bireysel farklılıklara bağlı olarak seçici işlemlerden ayıklanarak geçmekte ve bellekte bir simge oluşmaktadır. Algısal deneyimin bilinçli farkında olma şekline dönüşümü görsel izlenimin oluşmasıyla gerçekleşmektedir”* (Aydınlı, 1986).

Yalım’a göre (2017: 160), hiçbir obje ya da gerçeklik aslında ‘olduğu gibi’ hatırlanmaz, bir objeyi algılayış ve sonradan hatırlama arasındaki uyarıların bulunulan bağlamı değiştirmesi suretiyle hatırlama her zaman şimdiki zamanın perspektifinde bir eylemdir. Matsuda’dan aktardığı gibi *“belleğimizde kalan ‘geçmişin kendisi değil’, aslında onun şimdinin gözünden bir sunumu, imgesi’dir.”*

“Belleği ortaya çıkardığımızda, yani geçmişteki imgelerin bir kalıntısı ortaya konduğunda, bu imgeler sürekli olarak bizim şimdiki zaman imgemizle karışır, hatta bunun yerine bile geçebilir. Çünkü bu imgelerin kendilerini koruma nedeni bir işe yaramalarıdır: Şimdiki zamandaki deneyimi geçmişte edinilmiş deneyimle sürekli tamamlayarak zenginleştirirler ve edinilen deneyim giderek büyüdüğünden, sonunda diğer deneyimi kapsar ve istila eder” (Bergson, 2007: 49-50).

Bergson’a göre (2007: 27) *“anılara bulanmamış algı yoktur. Duyularımızın dolaysız ve mevcut verilerine geçmiş deneyimlerimizin binlerce ayrıntısını katarız. Genellikle bu anılar bizim gerçek algılarımızı yerinden eder.”* Bu yerinden edilme sürecinde hem bireyler, hem toplum hem de mekânlar yeniden biçimlendirilir.

“Kentsel kimliğin bir parçası da kentsel algıdır. (...) Algı, bir kentte yaşayanların o kent hakkındaki bilgi, duygu ve yaşanmışlıklarından oluşan kanaatlerini içermektedir” (Taşçı, 2014: 95). Lynch’e göre (2019: 2), “kent algısı genellikle bütüncül değildir. Daha çok, başka endişeleri de içinde barındıran parçalı bir algıdır. Neredeyse her bir duyu işin içine girer ve imge de bütün bunların birleşimidir.”

“Lynch çevreden duyu organlarıyla bilginin alınması ile başlayan sürecin, kişinin çevresini anlamlandırması ve kenti algılaması ile devam ettiğini belirtmektedir. Kentler, sadece duyumsanabilir fiziksel varlıklarıyla değil, kendi tarihi ve geçmiş yaşantılarının anılarıyla ilintili olarak da algılanırlar. Sonuç olarak kent imajı, kentlide kalan türlü izlenimlerin, etkenlerin toplamından ve bireyin bunu kendi benliğiyle yorumlamasının sentezinden oluşan bir bütün olarak düşünülmelidir” (Uzun v.d., 2011: 35).

Rossi (akt. Taşçı, 2014: 165), *“bir grup bir mekânın bir parçasıyla karşılaştığı zaman, onu kendi imgesine çevirir. Aynı zamanda kendini de, kendisine direnen maddi şeylere uyarlar. Kendini inşa ettiği çatının içine kapatır. İnşa ettiği bu yapıyla olan ilişkisi onun fikri alanına geçerek onun yerini alır”* diyerek mekânla insan arasında bir devamlılık ve süreklilik ilişkisi kurmaktadır.

Shields mekânsal kavramları ve kategorileri tartışırken yer imgelerini ve mitlerini kullanır ve bir yer söyleminin o yere ve bölgeye ait algılar aracılığıyla oluştuğunu, bu algıların da gündelik gerçeklik içinde kurulan ilişkilerin temelini oluşturduğunu iddia eder. Gündelik pratik ve diyaloglar bu yer ve bölgelere dair çağrışımları içerir. Yer ve mekânın zihinsel coğrafyada karşılık bulması ve bir yer imgesinin inşası bu pratikler ve çağrışımlar aracılığıyla ve onların süreklilikleriyle gerçekleşir (Yılmaz ve İnceköse, 2017: 61). *“İnsan zihni geçmişi mekânsallaştırdığında, diğer deyişle bir mekâna oturttuğunda, eşya ve yerler, bu mekânı düzenleyen ve kodlanmasına yardımcı olan unsurlardır. Üstelik mekânın çeşitli öğeleri insanların gözünde bir yaşantıya tekabül etmeleri bakımından, kolektif hafızayı besler ve demirlerler” (Bilgin, 2013: 165).* Algılanan her imge bellekte depolanır ve hatırlama yoluyla zihinde öne çıkar. Pratikler ve sosyal ilişkilerle üretilen ve temelde mekânsal izler taşıyan imgeler zamanla bireysel ve toplumsal belleğinin parçası haline gelir ve mekânı algılama ve hatırlama biçimini etkiler.

“Mekâna ait bileşenlerin oluşturduğu farklı özellikler bireyin duyuşsal yapısı ile etkileşime girdiğinde algısal sürecin bilişsel ve zihinsel süreçleri başlar. Mekânda yer alan sesler ve bu seslerin çeşitliliği ve düzeyleri, dokular, renkler, kokular, yüzeylerin konumu, fiziksel özellikler çok sayıda duyum ile adlandırıldığında birey bunları kendi değerlendirme süzgecinden geçirerek bir takım yargılara erişir ve mekânı algılar” (Özak ve Gökmen, 2009: 150).

“Alexander’a (1977) göre kentsel mekânlar, değişen sosyo-ekonomik koşullara ve kentlerin kültürel dokusuna cevap verebilen “yaşayan organizmalar”dır. Mekân insan zihninde, sadece fiziksel gerçekliği ile değil; düşünsel, bilişsel ve kavramsal boyutları ile oluşur. Algısal süreç boyunca, birey, çevresini kendi varoluşsal gerçekliği ve anlamsal nitelikleriyle algılar ve kurgular. Jödicke, insan ile çevresi arasındaki ilişkileri tarifler ve mekânı; birey tarafından, bireyin duyuşsal ve duygusal yapısına (kimliğine) bağlı olarak algılanan, zihinsel olarak değerlendirilen, öznel karakterinin bir yorumu olarak değerlendirir” (Giritlioğlu ve Gürleyen, 2018: 217).

Benzer şekilde Erdoğan ve Yıldız’ın (2018: 5), Schulz’dan aktardığı gibi (1971) *“daha önce o mekânda kötü şeyler yaşayan insan, mekânı varoluşsal mekân algısıyla belleğe atmıştır ve tekrar o mekâna geldiğinde, zihinde daha önceki yaşanmış zamanı yeniden yapılandırır. Böylelikle mekân, geçmiş zaman deneyimiyle varlık kazanır, zihinde bir takım izler bırakır.”*

Mekânı algılama, mekânı görmenin ötesindedir (Taşcıoğlu, 2013: 47). Mekân, farklılıklar ve ilişkiler ortaya koyar. İnsanlar ise yaşantı ve deneyimlerine bağlı olarak *“gördüklerini seçer, düzenler ve anlamlandırır. Bu şekilde oluşturulan imge, görüleni sınırlandırır ve vurgulanmak isteneni vurgularken imgenin kendisi de sürekli etkileşim içinde bulunan çevrenin süzülen algısal girdilerine karşı test edilir. Böylece, verili bir gerçekliğin imgesi değişik insanlar arasında oldukça farklılaşabilir”* (Lynch, 2019: 7).

Mekân algısı ile belleğin eşleşmesi, belleğin mekân algısı oluşturmaya yardımcı olmasının yanı sıra, mekân algısının da anı oluşturmaya yardımcı oluyor olabileceğini gösterir (Groh, 2016: 190).

“Mekânın algılanması sırasında, duyuşsal süreç mekânla ilk kez karşılaştığımızda veya kısa süreli mekânsal deneyimler sırasında gerçekleşmektedir. Bu süreç mekânsal öğelerden gelen uyarıları ve fizyolojik verileri içermektedir. Mekânsal algının ikinci süreci olan zihinsel süreç ise, kişinin mekâna dair hatırladığı kalan bilgilerle sürekli olarak mekânı tekrar tekrar yaşamasını içermektedir” (Özen, 2006: 2).

Draaisma'ya göre (2007: 51), bir şeyi hatırlamak isteyen bir kişi bu mekâna tekrar girerek muhafaza altında tutulan şeyleri tekrar elde etmeye çalışır.

“Bireysel farklılıklarla, fiziksel çevrenin farklı algılama biçimleriyle, sosyal çevrenin etkisi ile belleğe kodlanan ilk mekân kalıcı olma eğilimindedir” (Özak ve Gökmen, 2009: 151-152).

“Bir mekânda edinilen ilk deneyimde insan zihninde görsel ve fiziki verilerin ağırlıklı olduğu ‘ilk imaj’ oluşur. Aynı mekânda deneyimler arttıkça bellekte edinilen koşut zamanlı imajlar bir araya gelerek ilk imaj ‘kalıcı imaj’ a dönüşür (Baskaya v.d., 2006). Yani ilk kez bulunulan bir mekânın insan zihninde oluşturduğu algı verileri ancak fiziki bir mekân oluşturmaya yeterken, zaman boyutu da mekâna dâhil edildiğinde, mekân çok yönlü, birden çok katmanlı olan, deneyimlenen bir mekâna dönüşür. Deneyimlerin içerdiği sezgi ve duygular, psikolojik zamanı biçimlendirir. Mekân algısı, zaman mekân bütünlüğünde bir bağlam oluşturur” (Erdoğan ve Yıldız, 2018: 5).

Çünkü mekâna aktarılan anlamlar döneme, içinde bulunulan duruma ve kişilere göre değişiklik göstermekte ve bu anlam farklılıkları her birey için farklı bellek çerçeveleri oluşturmaktadır.

Özak ve Gökmen (2009: 150), mekânın algılanmasında bireysel farklılıkların önemine dikkat çekerek algılanan mekânın uzun süre bellekte saklandığı ve ilişkilendirme, eşleştirme, karşılaştırma, yönelme gibi işlemlerle belleğe kodlandığına vurgu yaparlar. Kalıcı mekân belleğinin ise mekânın algılanma süreciyle başlayan bağlamla ve yaşam biçimi ile ilişkilendirilen kodların, bellekte uzun süreli saklanması ile oluştuğunu öne sürerler.

Mekânın algılanması ve sonrasında hatırlanması sırasında bireyin, yaşamı boyunca edindiği zihinsel kazanımlara ilişkin bir çağrışım elde etmesine neden olan uyaranlar, mekânın bellekte bıraktığı izlere karşılık gelmektedir. Nesneler ya da kavramlar arasında anlam kurmaya yarayan tüm göstergeler, bellekte gerçekleştirilen “geri çağırma/hatırlama” işlemini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla bellekte geri çağrışımı sağlayan tüm izler, çevreden alınan duyumun, imgelemin ve bellekteki tüm birikimlerin sentezi olarak ortaya çıkmaktadır. Burada öne çıkan asıl unsur bellekte nelere dair hangi izlerin var olduğudur. Ayrıca bu izlerin nasıl edinildiği, izlerin oluşmasına kaynaklık eden olguların neler olduğu da tam ve doğru bir çözümleme için gözönünde tutulması gereken belirleyicileri oluşturmaktadır.

2.2. MEKÂN KAVRAMI VE SİYASAL BAĞLAMDA MEKÂNIN KULLANIMI

Mekân, birçok boyutuyla ele alınmayı gerektirmektedir ve esasen kendi içinde de çok boyutlu bir özellik arz etmektedir. Bireysel, sosyal, siyasal, hukuksal, coğrafi, ekonomik ve elbette kültürel boyutlarıyla mekân, sıradan bir kullanım alanı olmanın çok ötesinde anlamlara, simgelere, imzaya, etkiye ve işleve sahiptir. Bu nedenledir ki sadece bu kavramsal nitelikleriyle bile alanyazında oldukça yoğun tartışılmıştır. Bireysel belleği oluşturmaya yönelik etki ve işlevi ile olduğu kadar bireyin de mekâna ilişkin bir bellek oluşturduğuna yönelik kuramsal yaklaşımlar halen tartışılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, mekânın ve mekân kavrayışının sınırları, mekânın doğrudan kavramsal olarak tanımlanması çabaları, yer kavramı ile konumlandırma düzeyinde ele alınması, hatta coğrafi, kültürel ve siyasi boyutlarda taşıdığı simgesellikleri, mekânın mimari olarak tartışılma çerçevesini fazlasıyla aşmış, daha çok bilişsel, siyasal ve sosyo-psikolojik anlamlarda tartışılmasına neden olmuştur. Yalnızca fiziksel ve işlevsel düzeyi ile mekânı analiz etmek, onun iktisadi, sosyal, siyasi, tarihi ve kültürel kapsamını görmezden gelmek olacaktır. Bu çalışmanın temel zeminini oluşturan kavramlardan birini “bellek” olduğu kadar bir diğerini de “mekân” oluşturmaktadır. Dolayısıyla mekân, gerek çalışma açısından taşıdığı önem ve gerekse kavramsal genişlik ve derinliği nedeniyle, burada ayrıntılı olarak ele almayı gerektirmektedir.

2.2.1. MEKÂN KAVRAMI VE KAVRAMA DAİR TEORİK YAKLAŞIMLAR

Mekândaki değişim ve bu değişimin arka planını ortaya koymak önemli ideolojik boyutlara sahip olan imaları da ortaya koymaktadır. Yani, “*bu ortaya koyma/gösterme eyleminde her zaman bir mekânın varlığı söz konusudur*” (Taşçıoğlu, 2013: 71). Dolayısıyla toplumsal belleğin ve ilişkilerin yeniden üretilmesinde etkili olan mekânın, biz ile onlar arası benzerlik ve farklılıklardan, kolektif bellekteki konumlardan soyutlanarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü mekânla ilgili çalışmaların temelinde, mekânın coğrafyanın siyasi, ekonomik, kültürel gelişiminden

ve geleneklerinden etkilenerek, toplumsal, siyasi ve kültürel kodlara göre şekillendiği olgusu yatmaktadır.

Bunun nasıl kodlandığı; devletten devlete ya da durumdan duruma değişebilmektedir (Yücel, 2009: 107). Çünkü “mekânın varlığını sürdürebilmesi için ona temel oluşturan ve onun varlığını destekleyen yapı” (Taşçıoğlu, 2013: 28), toplumun tarihi, sosyal dinamikleri, politikası ile bağlantılıdır. “Her mekân tipi, farklı bir ilişkisel ve sosyal dinamik içinde şekillenir ve orada yaşayanları etkiler” (Bilgin, 2013: 144).

Bolak Hisarligil’e göre (2008: 25), mekânın anlaşılmasına ilişkin yapılan çalışmalar şöyle özetlenebilir:

“Sembolik ve yapısalcı, Marksist, psikolojik ve fenomenolojik çalışmalar olarak sıralanabilir. Bunlar arasında sembolik ve yapısalcı, Marksist ve psikolojik bakışlarla yapılan çalışmalar genellikle yerleşenin mekânda bir özne olarak davrandığı ve öznenin mekândan ya da mekânın öznenin ayrı tutulduğu kabulü ile yapılırlar. Örneğin sembolik ve yapısalcı çalışmalar sembolik bir üretimle oluşturulan dış dünya içerisindeki mekânın anlamını bulmaya çalışır. Bu durumda dünya dışarıda olan ve semboller yüklenen bir anlam taşır ya da Marksist çalışmalarda mekân sosyal etkilerin bir sonucu olarak kabul edilir ve mekânın sosyal yaşamda kullanılma durumu önemsenir. Mekâna psikolojik bakış da yeri bir bileşen ve kimlik oluşumunda bir neden olarak görür. Mekâna fenomenolojik olarak yaklaşmak, onun dünyanın bütünü ya da deneyimleyen kişi için önemini ortaya koyan “deneyimleme”yi anlamaya çalışmaktır.”

Fiziksel bağlam olarak mekân, mutlak ve göreceli niteliklerine, insan yaşamının çevresel “taşıyıcısı” olarak özelliklerine, nesnelleştirilebilir geometrisine ve fenomenolojik özlerine dair son derece önemli tartışmaları başlatmıştır. Lefebvre, Foucault, Berger, Harvey gibi düşünürlerin birleştikleri temel nokta bizden bir şeyler gizlenin artık zamandan çok mekân olduğudur. Bu noktada mekâna ilişkin tartışmayı toplumsal iktidar ilişkileri referansı ile yürüten düşünürler, çalışmalarında mekân ve toplum ilişkisinin izleri sürmek ve çağı pratik, politik ve teorik açıdan anlamlandırmak için mekânın ve onun iktidara hizmet eden araçsallığının gizemsizleştirilmesi gerektiğini öne sürmektedir.

Bu görüşe destek veren düşünürlerden Soja’nın söz konusu gizeme dair sözleri dikkat çekicidir: “...önemli sonuçları bizden gizleyen zamandan çok mekândır artık. En açıklayıcı taktiksel ve teorik dünyayı sunan edim de ‘tarihin yapımı’ndan ziyade ‘coğrafyanın yapımı’ olabilir.” Bu yüzden çağdaş kapitalizmin ayırt edici boyutu,

zaman değil mekândır (Urry, 2015: 141). Lefebvre'ye göre (2016: 120) zaman, mekândan daha yakın ve daha temeldir. Bu görüş, mekânın belleği denetim altında tutmak ve/veya yönlendirebilmek için kullanılması düşüncesini de açıklar niteliktedir. Benzer şekilde Foucault da (2014: 291-292) içinde bulunduğumuz dönemin zamandan daha çok mekânsal ilişkilerin önem kazandığı bir dönem olduğunu ifade etmektedir:

“Eşzamanlının dönemindeyiz, yan yana koyma dönemindeyiz, yakın ve uzak dönemde, yan yananın, kopuk kopuğun dönemindeyiz. Bence, dünyanın kendini, zaman boyunca gelişen uzun bir ömürden ziyade, noktaları birbirine bağlayan ve kendi yumağını ören bir ağ gibi hissettiği bir dönemdeyiz. Belki de, günümüzün polemiklerini yönlendiren kimi ideolojik çatışmaların, zamanın inançlı evlatlarıyla mekânın kararlı sakinleri arasında cereyan ettiği söylenebilir.”

Mekân da tıpkı bellek gibi, değişik disiplinlerde farklı boyutları ile incelenebilir. Sosyal bilimciler, özellikle 20. Yüzyılın ortalarında, mekânı farklı açılardan değerlendirmiş, onun sosyolojik, ekonomik, psikolojik dokularla olan ilişkisini ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin bir tarihçi, mekânın tarih içindeki gelişimini ve mekân üzerindeki mücadeleyi; bir sosyolog, mekânın toplum için ifade ettiği anlamı, toplumun onu kullanışını ve mekânın işlevlerini; bir mimar ise mekânı mimari açıdan inceleyebilir (Öztürk, 2012: 19). Tarih boyunca mekânın ne anlama geldiği ve/veya nerede başladığı sorusuna farklı disiplinlerce cevap aranarak güç bir çabaya girilmiş; bu çabanın zorluğunu ve disiplinlerarasılığını ise Urry (2015: 11-12) şöyle açıklamıştır: “...Yerin anlaşılması, kuramsal çaba olmaksızın gerçekleşmez. Yere ait olan toplumsal ilişkiler ve yerin tüketilmesi gibi görünürde yalın olanı bilmek, gelişkin bir toplumsal kuramlaştırma gerektirmektedir. Daha doğrusu, neredeyse tüm toplumsal ve kültürel kuramlar yerin bir biçimde tanımlanmasına dayanırlar.”

Etimolojik açıdan mekân kelimesi, “Türkçeye Arapçadan geçmiş olup, ‘herhangi bir varlığın şu veya bu şekilde bir yerde var olması’ anlamına gelen kevn (kef-vav-nun) kökünden türemiştir.” Benzer biçimde Kuran’da evrenin yaratılışına dair ayetlere de ‘Kevni ayetler’ adı verilmektedir. Schick’in belirttiği gibi (2000), ‘yer’ sözcüğünün insanların hayat deneyimiyle herhangi bir ilişkisi yoktur ama Arapça ‘olmak’ kökünden türetilmiş olan ‘mekân’ sözcüğü temelde ‘varolunmuş olan’ demektir, yani bir varoluşun nesnesi söz konusudur.

Dolayısıyla mekân, var oluşu uzayda hacimsel olarak belirtik kılarak varlığı görünür kılan bir işlev anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle var oluş, ancak mekânda ortaya çıkmakla mümkündür. Bu yönüyle mekânın kendisi, uzaydaki potansiyel hacim ile kinetik hacim arasındaki bir çelişkidir. Çünkü var oluş ancak kendini mekânda ortaya koymakla mümkün olduğundan, her varlık, uzayı kendisine bir hacim açmak üzere geri çekilmeye çağırır. Böylece varlık ile yokluk arasındaki çelişkinin düğüm noktası olan ‘oluş’, varlığın mekân aracılığıyla kendini ortaya koyuşunda bir şiddeti gerekli kılar. Her var olan, mekân üzerinde bir şiddeti gereksinir ve varoluşun kendisi mekân yaratan bir şiddettir. Varlığın mekânda şiddetle kendini ortaya koyması, mekânın anlam üzerinden bilinçle ilişkisini kurmaktadır. Olmamak karşısındaki ‘var oluş’, tek başına bir edimsellik barındırdığından, mekânda kurucu bir şiddet ile var olanın bundan sonra aynı mekân üzerindeki var olma iddialarını kökündeki anlam ile karşılayacağı açıktır. Nitekim dünya tarihi boyunca tüm savaşlar, bir mekânda olmanın politik anlamına yönelmiş simgesel ihtilafların çözümü için gerçekleşmiştir.

Mekân, “soyut ve içi boş bir kalıp olarak, bir içeren olarak anlaşılmaktadır. Ancak bir içeren olarak mekân, Aristoteles in ‘topos’undaki gibi ‘bir şeyin bir yerde bulunuşu’nun ifadesi değildir. Çünkü Aristoteles de mekân içi boş bir yer değil, bir şeyin etrafının bir başka şeyle sarılması, çevrelenmesi anlamındadır; bir bardak su örneğinde bardağın içindeki boşluk değil, bardağı içeren topostur” (Bolak Hisarligil, 2008: 24). Dolayısıyla “fiziksel alan”, sınırlı bir “boşluk” ise, bu kavramın kültürel, toplumsal niteliği niteliği düşünüldüğünde bu alandan, “mekân” olarak söz etmenin gerekliliği daha kolay anlaşılır.

Öztürk’e göre (2012: 14-17), *“bir ‘yer’in ‘yer’likten çıkabilmesi ve ‘mekân’ olarak nitelenmesi için ‘iletişim’in bir uğrak noktası olması gerekir. Mekân, ancak, en temel bir insani deneyim olan iletişim ile ilişkisi halinde mekân olur; aksi halde bir ‘yer’ olarak kalır. ‘Yer’ fiili olarak mekân olma özelliğine ancak insan gibi bir iletişim gücünün o yeri kullanmasıyla sahip olur.”* Benzer şekilde Schick de (2000: 25), yerin anlatı aracılığıyla insanileştiğini ve mekânsallaştığını belirterek, anlatının mekânsal varoluşun bir koşulu olduğunu ifade etmiştir. Bu varoluşun sonuçlarını ise, Bilgin (2013: 133) şöyle açıklamaktadır:

“İnsanlar, tıpkı şeyler gibi, bir kitle olarak mekân üstünde bir yer kaplarlar, bir yüzey işgal eder, bir hacim doldururlar; buradaki yüzey veya hacim olarak mekân, alan kavramına gönderme yapar. Fakat insanlar ve şeyler aynı zamanda mekân üstünde bir yerde bulunur; burada yer, bir insanın mekân üzerinde bulunduğu, var olduğu noktaya gönderme yapar; bir yerde bulunuş, bir yandan insanın diğerlerine göre mesafesini yansıtan konumlanmayı, öte yandan içinde yer aldığı düzendeki pozisyonunu, mertebesini belirtir. Alan ile yer arası fark, mekânın nicelik veya adres olarak kavramsallaştırılma farkıdır.”

“Casey geometrik uzam için alan sözcüğünü, yaşanan uzamsallık içinse mekân terimini kullanır” (Ricoeur, 2012: 61). Alan ve mekân kavramının geniş bir kullanım ve anlamlandırma çeşitliliği vardır ve kabullerin sorunsallaştırılması gerekir. Kavramları birbirine zıt konumlandıran, coğrafi ölçek, statik veya durağan olarak ele alan yaklaşımlar, kavramların pasif olarak görülmesine yol açar ve aynı zamanda ihtilaf ve çelişki barındırmaması sonucunu verir. Oysaki alan kavramı ancak ilişkisellik içinde, etkileşim içinde yaşanan ve anlamlandırmalara ağırlık verilmesiyle anlaşılabilir (Türker, 2015: 286).

Bu yaklaşım da, öznelerin, kimlikleriyle karşılıklı kurulduğu, sürekli oluş halindeki bir mekân kavrayışını zorunlu kılar (Türker, 2015: 286). Böylelikle mekânların (kamusal/özel ya da kentsel) yalnızca somut/nesnel varlıklar olmakla kalmayıp aynı zamanda öznel tasvirlerle ve tanımlamalara konu olduğunu söylemek mümkündür (Demir, 2002: 110). Mekân bu anlamda insan için alelade bir barınak ya da toprak parçası değil, bir ocak, bir yuva ve yurt olarak isimlendirilmiş bir hafıza mekânıdır (Çelik, 2017: 72). Harvey’e göre (2016: 156) “mekân hakkında ilişkisel olarak düşünülmelidir, çünkü uzayda bir noktanın diğer tüm noktaları ‘içerdiği’ yolunda önemli bir düşünce vardır.”

Fırat’a göre (2014: 26), sosyal bilimlerde kavramsal açıdan “uzam”ın kullanımlarını, üç temel başlık altında incelemek mümkündür. Halbwachs’ın toplumsal morfoloji’si, Lefebvre’nin algılanan uzam’ı, Soja’nın birinci uzam’ı toplumun onu belirleyen bir zemin [substrat] üzerine kurulmasına ilişkin olarak, bize, ilgili coğrafi, fiziksel ve/veya maddi uzam’a dair önemli ipuçları vermektedir.

“Halbwachs maddi doğanın biçiminin toplumsalı belirlediğine, toplumsal yapıyı yeniden ürettiğine vurgu yapar. Halbwachs’a göre, toplum maddi dünyaya yerleşir ve “uzamsal koşullardan kendine yönelen temsiller” sayesinde devamlılığını sağlar.

Halbwachs'a benzer bir biçimde, Lefebvre, fiziki uzama "algılanan uzam" nosyonuyla gönderme yapar ve fiziki uzamın algısından kaynaklanan uzamın pratiğinin toplumu "tahakküm ve temellük ederek" ürettiğinden bahseder. Lefebvre'nin uzama dair sınıflandırmasını yeniden ele alan Soja, bu uzaman "birinci uzam" adını verir. Bourdieu ise fiziksel uzamı uzamsal ayrışma, tahakküm ve mücadele açısından ele almıştır."

Mekân okumalarının en önemli değerlendirme aşamalarından biri, toplumsal anlam ile ilgilenmekte ve toplumsal anlam üzerine sorular sormaktadır. Bu mekân ne anlama gelmektedir ya da nasıl imalar taşımaktadır? Gibi... Bu aşamada dikkat edilecek kavram, *toplumsal uzam*'dir.

"Halbwachs'ın coğrafi morfolojinin yanı sıra toplumsal uzama da "toplumsal morfoloji" adı altında değindiği görülür. Bourdieu'de aynı çizgiyi takip ederek, sosyolojik düşüncesini "toplumsal topografya" kavramsallaştırması üzerine kurar, sosyolojiyi bir toplumsal topoloji, bir *analysis situs*, konumların ve aralarındaki nesnel ilişkilerin analizi olarak betimler. "Toplumsal uzam", Lefebvre'nin uzamsal düşüncesi içinde "kavranan uzam" kavramıyla karşılık bulur ve uzamın temsillerine gönderme yapar. Soja ise, bu uzamı ikinci uzam olarak adlandırır ve güncel temsillere dair söylemler aracılığıyla analiz edildiğini ve epistemolojik bir bilgiye kaynaklık ettiğini söyler. "Toplumsal uzam"ı birbirine asla indirgenemez ve farklı olan konumları tanımlayan bir ilişkiler bütünü olarak tarif eden Foucault'ya göre "ötekilerin uzamı", toplumsal uzamın çeperlerinde bulunan, normdan sapan bireylerin içine yerleştirildiği heterotopyalardan oluşur."

Esas olan, mekânın anlam çözümlemesini, sadece fiziksel yapılarla sınırlı değil; anlamların mekânla nasıl ilişkili olduğunu göstermek için, bir algısal, sosyal, siyasal ve kültürel göstergeler çözümlemesiyle gerçekleştirmektir. Bir başka deyişle, mekânı okurken, algısal, kültürel ve simgesel stratejileri açıklama gereksinimi vardır.

"Halbwachs'a göre uzam, kolektif belleğin toplumsal çerçevesinden birini oluşturmakla kalmaz ama aynı zamanda toplum veya topluluk güncel ihtiyaçları doğrultusunda belleğini yeniden inşa ederken söz konusu uzamı yaptığı sembolik yatırımlarıyla değiştirir, dönüştürür ve şekillendirir. Nora'ya göre, maddi, somut, coğrafi olandan, soyut entelektüel açıdan oluşturulmuş olana kadar birçok şeyi kapsasa da bellek mekânlarının işi soyut olanı göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmaktadır. Lefebvre'nin sınıflandırması içinde ises sembolik uzam temsil uzamına karşılık gelir. Bu kullanıcıların imgeler ve semboller aracılığıyla deneyimledikleri uzamdır. Soja bu uzamı siyasi mücadeleler zemini oluşturan üçüncü uzam olarak adlandırır."

Massey'e göre ise mekâna dair tanımlamaları üç temel maddeyle özetlemek mümkündür (Abrahamsson, 2007: 83- 84): (1) Mekân, küreselden yerele etkileşimler

yoluyla oluşturulan sosyal uygulamaların ürünüdür. (2) Mekân, birden fazla yörünge olasılığını ifade etmektedir. Yani mekânda anlatılanlar sadece iktidardakilerin hikâyeleri olamaz. (3) Mekân, her zaman yapım aşamasındadır. Dolayısıyla yeni (sosyal ve politik) ilişkiler kurulduğunda ve yeni bağlantılar oluştuğunda, mekânın kendisi dönüşüme uğrar. Mekâna ilişkin bu tanımlamalar, mekânın sosyal bir pratik olarak üretilen bir anlama da sahip olduğunu ifade etmektedir.

Aslında mekân bir kavram olarak, boş bir yüzey olmanın çok ötesinde, harekete, devingenliğe gönderme yapar niteliktedir. Schick'e göre (2000: 57), *"bir mekânı tam olarak tanımlayan sınır değil, 'iç' ile 'dış' arasındaki muhayyel karşıtlık'tır."* Bu yaklaşım, Massey'in (1994: 154), *"bir yere özgüllüğünü kazandıran şey, uzun zaman içinde içselleştirilmiş bir tarih değil, belli bir yerde bir araya gelen ve örgütlenen belli bir toplumsal ilişkiler ağından inşa edilmiş olmasıdır"* savına denk düşmektedir.

Lefebvre'nin (2016: 60) *"(toplumsal) mekân (toplumsal) bir üründür"* ifadesi, mekânın toplumsal ilişkileri yapılandığı ve bu ilişkiler tarafından da yapılandırıldığı görüşüne dayanmaktadır. *"Bu şekilde üretilen mekân, düşünceye olduğu kadar eyleme de aygıt olarak hizmet ettiğinden, hem bir üretim aracı hem de bir denetim, tahakküm ve güç aracıdır."* *"Mekân ve mekânın siyasal örgütlenmesi toplumsal ilişkilerin bir ifadesidir ama aynı zamanda onlara tepki de verir"* (Harvey, 2016: 276). Stavrides'in ifade ettiği üzere (2018: 245), mekân toplumsal ilişkilerin etkin bir biçimi, yapıcı bir unsurdur ve bizzatı bir ilişkiler kümesidir. Toplumsal yaşamın etkisiz bir kabı değil toplumsal yaşamın tezahürlerinin ve olaylarının ayrılmaz bir parçasıdır. Mekân karşılaşmalara biçim verir çünkü kendisi yapılandırılmış bir ilişkiler sistemidir.

Yırtıcı'ya göre (2005: 1), bu, sosyal mekânın *"sadece fiziksel üretimin araçlarıyla değil, o toplumu kuran ilişkiler örüntüsüyle"* anlamlandırılabilir için böyledir. *"Kuşkusuz mekân bir fiziksel üretim nesnesidir; somut olarak üretilen, kullanılan ve tüketilen bir nesnedir. Ancak mekân olgusu, fiziksel gerçekliğinin ötesinde karmaşık bir dizi durumu barındırmaktadır. Mekân, sadece geometrik bir yayılım, fiziksel bir nesne değil, bir inşa, toplumsal olayların içinde geçtiği sosyal bir olgudur."*

Çünkü insanlar, her ilişkiyi bir mekânda oluşturur, geliştirir ve tekrar eder. Mekan, ilişkilerden yalıtık, bağımsız ve nötr değildir (Öztürk, 2012: 19). Harvey’e göre (2016: 10) “mekân, ontolojik bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur.” Çünkü mekân, toplumsal ve siyasal bir üründür. Lefebvre’nin mekân üzerine temel çalışmasının başlığının *Mekânın Üretimi* olmasının nedeni de budur (Elden, 2019: 18). “İçinde bulundukları toplum ve dönemin birer ürünü olan ortak mekânlar; bulundukları yerin tarihi, topografyası, iklimsel verileri gibi fiziksel etmenlerin yanı sıra, toplumların gelenekleri, kültürleri ve yaşam tarzları gibi sosyal ve psikolojik etmenlerin de biçimlendirdiği mekânlardır” (Sarı Başman ve Akın, 2018: 946). Mavratsas (2018:155), bu ortak mekân duygusunun, birçok örnekte ortak tarih duygusundan daha kuvvetli ve derinden hissedildiğini vurgulamaktadır: “Tepeler, nehirler ve ormanlar sadece tanıdık olmaktan çıkar, mabetlerin yerleri, savaş meydanları ve doğum yerleri olarak ideolojik bir anlam kazanır.”

Soja’ya göre (2019: 111), “mekânın kendisi ilksel olarak verili olabilir, fakat mekânın örgütlenmesi ve anlamı toplumsal aktarımın, dönüşüm ve deneyimin bir ürünüdür.” Heidegger bu deneyimi “dünya-içinde-olmak” ile anlatmaktadır. Çünkü Heidegger’in dikkat çektiği anlamıyla dünya içinde olmak, onu bir yer olarak ele almak, insanların yerlerle olan ilişkilerinin anlaşılmasının da önemini vurgulamaktadır (Bolak Hisarlıgil, 2008: 25). Entrikin de benzer şekilde mekânı bir etkileşim ve deneyim yeri olarak görmektedir. Ona göre (1991: 1-4), mekân “insan deneyiminin [bir] koşuludur”, çünkü “oyuncular olarak biz daima zaman ve mekânda yerimizi alırsak... Eylemlerimizin bağlamı kimlik duygumuza, dolayısıyla da merkezlilik duygumuza katkıda bulunur.” Bu süreç içerisinde bazen mekân insanı daha fazla, bazen de insan mekânı daha fazla etkilemektedir.

Taşcıoğlu’na göre (2013: 29), “mekân kendiliğinde var olmaz, insan tarafından ‘mekân’ haline getirilir ve ‘mekân’ adıyla tanımlanır.” Yani, mekânı kullanan insan ve insan bedeni de, mekânın biçimini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda, “içinde boşluk barındıran bu varlık, insanın gerek fiziksel eylemleri ve gerekse düşünsel biçimlendirmeleri ile anlam kazanır” (Yıldız ve Aleaddinoğlu, 2011: 846). Boşluğu

sınırlandırarak hayata ilişkin bir çerçeve oluşturan mekânda insan aktif olarak yer almaktadır. Çünkü mekân insanla vardır.

Bilgin'e göre (2013: 133) "mekânla kurulan ilişki, iki ayrı varlık veya bütünlük arasında cereyan eden bir süreç olmaktan ziyade, mekânı kendileme sürecidir":

"Hiç kimse mekân üzerinde bir eşya veya işaret taşı gibi konmaz, aksine kendine ait kendinin kıldığı bu mekânı, düzenler, örgütler ve başka yerlere göre farklılaştırır. Mekânı kendilemenin amacının, mekân üstünde bir otorite, bir hakimiyet, denetim veya güç sahibi olma olarak tanımlayan Proshansky'e (1976) göre bunlar fiziksel, sosyal veya bilişsel nitelikli olabilir; kendileme, vasıtalar planında mekânı sınırlandırma, yeniden yapılandırma, işaretler, semboller, etkinlikler, insanlar veya olaylarla nitelendirme veya ayırt etme, karşılaştırma şeklinde kendini gösterir."

"Mekân işte böyle başlar, boş bir sayfanın üzerine çizilen sözcüklerle, işaretlerle" (Perec, 2017: 152). Lefebvre de (2016: 247-248) mekânsal göstergelerin işaret ettiği ve bu göstergelerden bağımsız bir mekân okumasının olanaksızlığını ileri sürerek, anlama işaret eden göstergelerden bağımsız bir anlam alanının mümkün olmadığını ortaya koymaktadır: *"Yükseklik, dikeylik, ayrıcalıklı, kimi zaman eksiksiz bir anlam edinir (bilmek, yapabilmek, yapmak zorunda olmak), fakat bu anlam, toplumlarla ve 'kültürlerle' birlikte değişir."*

Bu da, Entrikin'e göre, *"mekân ve kültürle ilişkilerimizin bireysel ve toplu kimliklerimizin inşa edilişinin öğeleri haline geldiği"* anlamını taşımaktadır. Stavrides'e göre (2018: 227), kişinin nerede bulunmasına izin verildiği ve buraların kullanımına dair tariflere ne kadar uyduğu onun toplumsal kimliğinin göstergesidir. Mekân kullanım yoluyla kimliklendirir ve kimlik sahibi olur. Başka bir deyişle, mekânları toplumsal alanlara dönüştüren, bu mekânın katılımcılarıdır ve mekânların kimliğini oluşturan katılımcıların sahip olduğu kimliklerdir (Avcı, 2009: 146). Bu şekilde kendine özgü anlatıları oluşan mekânlar, hem kimlik inşasının etkili faktörü hem de bu inşanın bir sonucu gibi görünmektedir.

Bu bağlamda, bireyler bellek mekânlarıyla karşılaştıklarında içinde bulunduğu zamana, toplumsal olaylara, hatta kişilere bağlı olarak mekâna atfedilen bu kimliği kabullenmekte veya reddetmektedir. Mekânın kabulü ve reddi noktasında bu kimlik, mekân üzerinde somutlaşmakta ve görünür kılınmaktadır. Söz konusu kabullenme ya da reddetme faaliyeti de, bireyin bellek üzerinden kimliğini tanımlama yolunda

sergilediği tutumla ilgilidir. Ve bu tutumun en önemli meşrulaştırma aracı olan mekân da aynı amaca hizmet etmek üzere inşa edilmiştir.

“Mekân, somut olduğu kadar soyut olguları da barındıran, duygu ve deneyimlere de çatı oluşturan bir kurumdur” (Taşcıoğlu, 2013: 30). Zira *“mekâna ilişkin duygu ve duygulanım, kişilerin otobiyografileriyle ilintili olsa da, mekân, öznellik ve güç kavramıyla bağlantılı olarak kimliğin ve bedenın yerleştirildiği bir anlamlandırma ve oluşturma”* (Türker, 2015: 286). Peki, nedir bir duygulanış? Öncelikle Spinoza’nın temel eğilimi, “bir cismin, bir bedenın, başka bir cismin eylemine maruz kaldığındaki durumu”nu açığa çıkarmaktır. Spinoza’ya göre *“...eylem her zaman bir temas gerektirir ve bu bedenlerin bir karışımıdır. Duygulanış iki bedenın, iki cismin bir karışımıdır; öteki üzerinde eyleyen dediğimiz bir bedenle berikinin izini alan başka bir bedenın.”* Öztürk (2012: 91), Spinoza’nın duygulanış ideasını örneklendirmek için televizyon dizisi örneğini vermiştir: *“...izlediğim bir televizyon dizisinin benim üzerimde yarattığı etki bir duygulanıştır. Burada duygulanışta olan şey, televizyon dizisi değil, bu dizinin zihnimde uyandırdığı etkiden dolayı benim kendimdir. Bu çerçeveden düşünüldüğünde her duygulanışın bir temas gerektirmesi gerekmektedir.”* Ancak Spinoza felsefesinde duygulanış için sadece fiziksel temasın olması zorunlu değildir, fiziksel temastan sonra bir insanı, bir mekânı, bir nesneyi, bir olayı görme eyleminden sonra onların hayalini kurmak, onların geçmişini ve gelecekteki hayalini zihnımızde kurgulamak da duygulanışa yol açmaktadır.

Spinoza (2011: 145). *“Beden şeyin varlığına aykırı hiçbir duygulanış duymaz (önerme 17, bölüm II). Bundan dolayı beden, bu şey hazır olduğu zaman nasıl duygulanmış ise, onun hayaliyle de aynı suretle duygulanmış olur”* demektedir. Bununla ilişkili olarak, bellek, diğer kişilerin, olayların ve şeylerin algılanmasında duygulanış düzeyini de merkeze almakta ve mekânın algılanmasında bu duygulanış düzeyini ön plana çıkarmaktadır. Böylece toplumsal bellekte mekâna ilişkin yer eden algı bir tür duygulanış durumunun dışavurumu olarak karşımıza çıkar.

Çünkü kişiler gerçeklerden çok, bu gerçekler hakkındaki algılarına ve duygulanış durumlarına göre hareket etmektedir (Schick, 2000: 210). Bir park, emek, teknoloji ve kurumlar tarafından tasarlanır, kurulur ve üretilir fakat mekânın anlamı ve bizatihi

mekân, toplumsal aktörler ve gruplar tarafından algılandığı ve yaşandığı biçimde benimsenir ve dönüşür (Elden, 2019: 24). Benzer şekilde Urry de (2015: 30-31), bazı sınıf çatışmalarının aslında mekânsal çatışmalarca yaratıldığını ya da yerlerini mekân çatışmalarının aldığını ileri sürerek, iktidarın uygulanması ve sürdürülmesinde temel bir bileşkenin ideolojik olduğu ve bunun da çeşitli gerçekliklere dayandığını söylemektedir.

Mekânın gerçekliği, ait olduğu insan ya da insan grupları değiştikçe yenilenmekte, barındırdığı bu insanlarla birlikte farklı form ve işlevlere bürünmektedir (Taşçıoğlu, 2013: 99). Stavrides'in ifadesiyle (2018: 226), *“nasıl bir sözcük dillendirildiğinde sözlükteki tartışmasız kabul edilen anlamından ayrışabiliyorsa mekân da bir yeniden icat edilen yer, yeniden kazanılan yer haline gelebilir.”* Goulemot'a göre (akt. Schick, 2000: 48), dil, mekâna derinlik ve hareketlilik kazandırır ve sonuç olarak “edimin kendisini betimlemeden, betimleyici bir mekân yaratır.” Mekânda izlenemeyen, varsayılan akışlar ve ilişki ağlarının belirleyiciliği (Birik ve Tezer, 2018: 90) bir bütün halinde o mekânın dilini oluşturmakta ve mesajını o mekânda bulunan insana bildirmektedir (Taşçıoğlu, 2013: 63). Mekanın dili, insan bedenleri üzerine hakimdir (Öztürk, 2012: 51).

Mekân bir yayılmanın ürünüdür (Deleuze, 2008: 190). Yansız bir ortam değildir; aksine sürece kendinden de katkıda bulunan katılımcı bir faildir (Schick, 2000: 48). Dolayısıyla mekânı anlamak ve yorumlamak Castells'in ifadesiyle “mekânın mevcudiyetini ve dönüşümünü belirleyen yapısal ve konjonktürel yasalar”dan geçmektedir. Mekân kavramını inşacı perspektiften ele alan önemli düşünürlerden Lefebvre'nin 1974 tarihli *Mekânın Üretimi* adlı kitabında yazdığı gibi, *“mekânın, dönemlere, toplumlara, üretim tarzlarına ve üretim ilişkilerine göre”* tarihsel olarak üretildiği görüşü, sosyal bilimlerde mekân çalışmalarının yükselişinin nedenlerini ve mekânın toplumsal belleğin inşasındaki rolünü tartışmayı hedeflemektedir.

Lefebvre'nin mekân çözümlemesinin önemi, kapital güçlerin iktidar mekanizmalarının yalnızca fabrikalar ya da alışveriş merkezleri değil gündelik yaşama dair mekânların da iktidara bağlı toplumsal değişim mekânları olduğunu kavramamızı sağlamasından kaynaklanmaktadır (Ritzer& Stepnisky, 2014: 320). Mekânın üretimi

ve günümüz için daha geçerli bir sav olan “tüketimi toplumsal bir örgütlenme ve bu örgütlenmenin sosyo-ekonomik ve politik kriterleri çerçevesinde gerçekleşir. Burada ‘mekan üretimi’ ifadesi ile anlatılmak istenen, kapitalist ekonominin gerektirdiği belirli toplumsal ilişkiler ve örgütlenmeler dahilinde, mekana ait toplumsal bilginin nasıl oluştuğu, bu örgütlenme tarzının mekanı nasıl etkilediği ve dönüştürdüğüdür” (Yırtık, 2005: 1-2). Lefebvre’yi anlama yolunda, bu noktada atılması gereken adım, algılan, tasarlanan ve yaşanan mekân ayrımıyla vardığı “mekân temsilleri, temsil mekânları, mekânsal pratik” kavramları üzerinden mekânın üretimine karşı olan tutumunu ortaya koymaktır. Çünkü algılan, tasarlanan ve yaşanan mekân ayrımı, Lefebvre’nin *Mekânın Üretimi*’ndeki güçlü argümanının kalbidir.

Kapitalist toplumda kentin nasıl anlamlandırıldığı, tasarlandığı ve yaşandığı konusunda geliştirdiği üçlü ayrıma göre Lefebvre için (2016: 133), “*her toplumsal mekân, gösteren ve göstermeyen, algılanan ve yaşanan, pratik ve teorik gibi çok sayıda veçhesi ve hareketi olan bir sürecin sonucudur.*” Bu sürecin, ilgili ayrımın, mekânı hem yukarıdan hem de aşağıdan üretilen bir ürün olarak tanımladığı söylenebilir.

“Mekânın temsilleri, yani tasarlanmış mekân, üretim ilişkilerine ve dayattığı "düzene" dolayısıyla, bilgilere, işaretlere, kodlara, "cephesel" ilişkilere gönderme yapar. Bir toplumun (bir üretim tarzının) içindeki egemen mekândır. Soyut olan mekân temsilleri toplumsal ve politik pratiğe nüfuz eder. Bu, bilginlerin, planlamacıların, şehircilerin, “parçalayan” ve “düzenleyen” teknokratların “tasarlanan mekânı”dır. Bu, mekân kavrayışları, sözel, dolayısıyla entelektüel olarak oluşturulmuş bir göstergeler sistemine yönelme eğilimi gösterir” (Lefebvre, 2016: 62-68).

“*Mekân temsilleri, aynı zamanda, belli bir mekânın kolektif bellekteki yerini tanımlayan (dilsel/metinsel, imgesel) temsilleri de kapsamaktadır. Yani mekân temsilleri sabit yapısal sistemler olarak değil, toplumsal dinamiklerine etkisine açık yapılanmalar olarak anlaşılmalıdır*” (Batuman, 2019: 15).

Temsil mekânları, yani yaşanan mekân, değişmezlerin, uzantıların, durgunlukların gizlendiği önemli değişimleri ve aynı zamanda sembolleri ve sözel olmayan göstergeleri yansıtır. Bu mekân, “oturanların", "kullananların" mekânlarıdır. Bu mekânı, kullanıcıları imgeler ve semboller aracılığıyla deneyimlerler. Söz konusu olan, “*imgelemin değiştirmek ve sahiplenmek istediği, egemen olunan, dolayısıyla*

maruz kalan mekândır. Temsil mekânı, fiziksel mekânı, onun nesnelerini sembolik olarak kullanarak kapsar” (Lefebvre, 2016: 68).

Mekânsal pratik, yani algılanan mekân, üretimi ve yeniden-üretimi, “*sürekliliği sağlayan her toplumsal oluşuma özgül yerleri ve mekânsal kümeleri kapsamaktadır. Bu bağlamda bir toplumun mekânsal pratiği mekânını deşifre ederek kendini keşfeder.*” Bu nedenle Lefebvre’ye göre, toplumun her bir üyesine özgü mekânsal yeterlilik ve performans ancak ampirik olarak değerlendirilebilir (Lefebvre, 2016: 67-68). Bu üç uğrak, “mekânın üretimine, niteliklerine ve özelliklerine; toplumlara (üretim tarzları) ve dönemlere” bağlı olarak farklı şekillerde var olurlar.

Lefebvre (2016: 33), “*mekânın birkaç yıl öncesine dek salt geometrik bir kavramdan, boş bir ortam kavramından başka bir şeyi çağrıştırmadığını; mekân kavramının yalnızca matematikten kaynaklandığının genel bir kanı olduğunu*” belirterek “Peki ya toplumsal mekân?” sorusunun sorulmasının, toplumsal ve güç ilişkilerinin teşhiri açısından önemine dikkat çekmektedir.

“Toplumsal mekân bir ideolojinin yansız bir mekâna yansmasıyla mı tanımlanır? Hayır. İdeolojiler falanca faaliyetin yerinin belirlenmesini buyururlar: filanca yer kutsal olacaktır, şu diğeri değil. Tapınak, saray, kilise burada olacaktır, orada değil. İdeolojiler mekânı yaratmaz; oradadırlar, mekânın içindedirler. Toplumsal mekânı kim yaratır? Üretici güçler ve üretim ilişkileri. Yeni bir emre kadar bir toplumu oluşturan çeşitli faaliyetleri kapsayan genel toplumsal pratiği oluşturan eğitimsel, idari, politik, askeri türden faaliyetler.”

Benzer şekilde kentliliğin dinamiğini ekonomik olarak konumlandıran Harvey de (2016: 10), *Sosyal Adalet ve Şehir* isimli yapıtında mekân nedir? sorusunun yerine “Değişik insan pratikleri nasıl değişik mekan kavramlaştırmaları yaratıp kullanıyorlar?” sorusunu koyar ve böylece bugün erişilen tarihsel noktanın ve toplumsal değişimin toplumsal mekan anlayışı çerçevesinde sosyolojik ve psikolojik yönüyle sorgulanmasını önerir.

Amoros’a göre (2016: 129), “*doğal mekân yoktur. Tüm mekânlar toplumsal mekânlardır; toplumsal ilişkileri gösterir, kapsar ve saklar.*” Konumlar arasındaki ilişkiler sistemi olarak mekân, toplumsal ilişkileri ifade etmenin ve aynı zamanda onların “olmasını” sağlamanın en önemli aracıdır (Stavrides, 2018: 246). Bu durumda, mekân, toplumsal ilişkiler içerisine gömülüdür (Öztürk, 2012: 119). Mekânsal ilişkiler

toplumsal ilişkileri temsil eden imgeler içinde bir araya getirilerek bütünleştirilebilir ve simgeleştirilebilir. Bu bağlamda mekân, toplumsal yaşam ve toplumsal pratikler için yalnızca zorunlu bir ortam değil, aynı zamanda toplumsal rol ve davranışların öğrenilmesinin (Bourdieu, 2000: 134; 1997: 89-91) bir aracıdır.

Harvey'e göre ise (2016: 39-40), toplumsal mekân, karmaşık, homojen olmayan, belki süreksiz ve mühendis ya da tasarımcının çalıştığı tipik fiziksel mekândan farklıdır. Lefebvre (2016: 63) benzer görüşü şöyle dile getirmiştir: *“Toplumsal mekân toplumsal edimleri ‘kendine katar’. Bunlar, doğan ve ölen, durgun duran ve eyleme geçen, hem kolektif hem de bireysel öznelerin edimleridir. Bir toplum için, içinde kendini sunmak ve kendini temsil etmek aracılığıyla bir biçim kazanabildiği sahiplenilmiş bir toplumsal mekân yaratmak (üretme) anlık bir iş değildir. Bu yaratma edimi, aslında bir süreçtir.”*

Bu süreçteki *“toplumsal ilişkiler kapitalist toplumsal ilişkiler olduklarından, toplumsal mekân, sermayenin mekânı, onun eylem alanı ve etkinliklerinin temeli olmaya meyillidir”* (Amoros, 2016: 129). Bu bağlamda, Lefebvre, *“mekânları, toplumsal ve zihinsel tarihe ve üretime sahip araçlar olarak algılamayı”* önerir. Üretilmiş mekânda, edimler, "kimse" farkına varmasa bile "anlamı" yeniden üretir (Lefebvre, 2016: 164). *“Her kimse kendini tanıdığı ya da yitirdiği, dolayısıyla yararlandığı ya da değiştirdiği bir mekânın içine yerleşir”* (Lefebvre, 2016: 64) ve mekânda kalıcı bir iz bırakır.

Bir mekânda yaşamak orada izler bırakmak demektir (Benjamin'den akt. Oraliş, 2006: 73). Taşçıoğlu'na göre (2013: 156), mekânda iz bırakmak, yol bulmak için yapılan bir eylem olmanın ötesindedir; amaç, farkında olarak ya da olmayarak bulunulan mekânı kendileştirmektir. *“Bu, mekânın sadece önemli ilişkiler açısından anlam kazandığı bir çerçevedir; önemli bir ilişki, bireyin bilişsel durumundan ve kendini içinde bulduğu bağlamdan bağımsız belirlenemez.”* Ancak Öztürk'ün de belirttiği gibi (2012: 25-26), *“mekân, toplumsal ilişkileri kısmen yansıtmakta ve toplumsal ilişkilere kısmen etki etmektedir. Yansıtmaktadır, çünkü her ilişki bir mekânda vuku bulmakta ve mekâna bakmakla aynı zamanda o ilişkiye bakılmış olmaktadır. Dolayısıyla mekânı incelemek aslında mekânı bir ‘şey’, bir ‘fetiş nesne’ olarak incelemek demek değildir”:*

“Eğer mekânları incelemenin bütün gerçekliği anlattığını savunursak, mekânsal determinizme kayma tehlikesi doğar. Oysa mekâna deterministik bir bakış açısından bakmak yerine; daha süreç ve çelişki merkezli bir bakış sergilemek, içinde bulunduğumuz gerçekliği sağlıklı anlama konusunda yardımcı olabilir: Mekân, toplumsal gerçekliğin sadece bir bölümünü inşa edebilir ve yansıtabilir. Aksini söylemek ve örneğin bir mikro mekânı, diyelim kahvehaneyi incelemenin, tüm toplumu ve toplumsal ilişkileri anlamının bir yolu olduğunu iddia etmek, bu mekânlara gelmeyen toplum kesimlerini ve onların ürettikleri ilişkileri görmezden gelmekte demektir.”

Soja’ya göre (2019: 113), “*toplumsal ve mekânsal ilişkiler diyalektik olarak tepkileşimli ve karşılıklı olarak bağımlıdır*”; toplumsal ilişkiler ise örgütlenmiş mekânı toplumsal olarak yapılandırılmış bir olgu olarak gördüğümüz ölçüde hem mekân oluşturucu hem de mekâna bağlıdır. Bu bağımlılık, Urry’nin (2015: 106) şu sözleriyle ifade edilebilir:

“Mekânsal ilişkilerin önemi, toplumsal nesnelerin özel karakterine bağlıdır. Böylelikle mekânsal ilişki, genel bir etkiyle sınırlandırılmaz; sadece söz konusu toplumsal nesnelerin belirli ayırt edici özellikler ya da güçler taşımaları nedeniyle, etkide bulunur. Yalnız ‘mekân’ yoktur, sadece farklı türden mekânlar, mekânsal ilişkiler veya mekânsallaşmalar vardır.”

Soja’nın (2019: 174) gerçek ve algılanabilir bir ürün olarak mekânsallığa dair sözleri de bu kabule dayanmaktadır: “*Toplumsal bir ürün olarak mekânsallık, toplumsal edim ve ilişkilerin aynı zamanda hem aracı hem sonucu, hem ön kabulü hem de tezahürüdür*”

Harvey’e göre (2016: 38) her kişi, kendi geometrik sisteminde ördüğü mekânsal ilişkiler ağında yaşamaktadır. Bu ağ aynı zamanda çok katmanlı siyasi dolayımın bir tezahürüdür (Temiz, 2013: 11). İktidarın zaman-mekân ve toplum arasındaki ilişkiyi giderek gizleyen bir yapı oluşturması, Harvey’e göre kapitalist devlet biçiminin yalnızca bir tarihsel sonucu değil, bir amacıdır da (Önköl, 2017: 226). Urry’ye göre (2015: 43), Harvey’in “zaman-mekân sıkışması” kavramı ile ortaya koyduğu tarihsel –coğrafi çözümleme, bu kavramlara ilişkin yapılan yaklaşımların en sistematik olanıdır.

“Çünkü Harvey bu kavram ile her kapitalist dönemin farklı tarihsel dönemlere ait farklı mekânsal sabitleyenleri gerektirdiğinin üzerinde durmaktadır. Bu yolla da, her kapitalist dönemde mekânın, üretimin büyümesini, emek-gücünün yeniden üretimini ve karın azamiye çıkarılmasını kolaylaştıracak şekilde örgütlendiğini saptamaktadır. Zaman ve mekânın yeniden örgütlenmesiyle, kapitalizm bunalım dönemlerini yenebilmekte ve yeni bir birikim döneminin temellerini kurabilmektedir.”

Bu bağlamda, bu ilişki ve yapıların maddi dayanağı ve toplumsal yaşamları, hem mekân oluşturunca hem de mekân tarafından belirlenen birer olgu, hem mekânsallığın üreticisi hem de ürünü olarak görülmelidir.

Toplumsal olan, mekâna gömülü halde olduğundan, toplumsal olan, nasıl tarihsel olarak şekillenmişse, mekânsal olan da aynı derecede tarihsel ve toplumsal olarak şekillendirilmiştir. Elden'e göre (2019: 25), toplumsal, mekânsal ve zamansal olan bu üç unsur birbirini şekillendirir ya da birbiri tarafından şekillendirilir. Soja'ya göre (2019: 171), toplumun oluşumu mekânsal ve zamansaldır, toplumsal varlık coğrafya ve tarihte somutlaştırılmaktadır. Bu temel önermenin sistematik olarak geliştirilmiş ilk ifadesi *Mekânın Üretimi*'nde Lefebvre'den (2016: 150) gelmiştir:

“Toplumsal ilişkiler tam olarak ne şekilde var olur? Tözsellik olarak mı? Doğallık mı, yoksa biçimsel soyutlama mı? Mekânın incelenmesi buna cevap vermeyi sağlar: Toplumsal üretim ilişkilerinin, mekânsal bir varlıkları olduğu için toplumsal varlıkları vardır; kendilerini bir mekâna yansıtırlar, mekânı üreterek bu mekâna dâhil olurlar. Yoksa bu ilişkiler, "saf" soyutlama içinde, yani temsiller ve sonuç olarak ideolojinin içinde, başka deyişle söz kalabalığı, boş laflar, kelimeler içinde kalabilir.”

Güvenç'in de belirttiği gibi (2018: 76), “...toplumsal olanın maddi olandan ayrılması mümkün ve ufuk açıcı değildir. Bu yaklaşıma göre toplumsal-mekânsal ikilemi, çözdüğünün ötesinde sorun yaratan, kendi içinde çelişkili bir ifade bir tür oxymorondur. Toplumsal olan, tanım gereği maddi, dolayısıyla, mekânsaldır.” Bu bağlamda, mekân, coğrafi, kültürel ve sosyolojik şartlara göre bireyi şekillendiren ve birey tarafından şekillenen toplumsal bir boyuttur. Dolayısıyla bu boyut, mekânın insan ve toplumla ilişkiye geçme yollarının ve iktidardan etkilenme biçimlerinin araştırılmasıyla ortaya konabilmektedir.

Buradan yola çıkarak, çeşitli düşünürler, mekân ve uzamın bellekte bıraktığı izlerin; kimi göstergeler, semboller, sosyal gruplar ve egemen güçlerin iletişimi ve etkileşimi üzerinden sürdürdüğünü iddia etmektedirler. Dolayısıyla bellek hem bireysel hem uzamsal hem de mekânsal düzeyde işler. Bellek uzamsal ve mekânsal düzlemde hem hatırlama hem unutma ile ilişkili olduğundan asla tek başına bireysel bir unutma/saklama aygıtı olarak kabul edilemez. Belleğin, eş zamanlı olarak hem bir hatırlama hem de unutma/bastırma aygıtı olduğu; antagonistik boyutunun da “içerdiği uzlaşmaz hatırlama ve unutma çelişkisinden” kaynaklandığı unutulmamalıdır.

2.2.2. MEKÂN VE BELLEK İLİŞKİSİ

İnsan geçmişini düşünmeye başladığı anda kendisini bellek taşıyıcısı mekânlar içinde konumlandırır ve mekânların bellekte yarattığı imgesel çağrışımlar aracılığıyla hatırlar. Çağrışımlar aracılığıyla hafıza canlanmasının bir hatırlatma duygusunu mekânda uyandırmayı amaçlayan bir yanı vardır. Çünkü gündelik yaşamımıza ilişkin her türlü deneyim, mekânı içerir. *“Deneyimlerimizin her birinin belli bir zaman dilimine karşılık gelmesi, üzerinden belli bir süre geçtikten sonra bazılarını anımsamamız belleğimizi gündelik yaşamımızın parçası haline getirir. Gündelik yaşamımızın içinde geçtiği fiziksel çevre ise kişisel ve kolektif belleklerimiz bağlamını oluşturur”* (Özaloğlu, 2017: 13). Bellek ve mekân arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bu çevre ise, *“mekândaki şeylerin üretiminden bizatihi mekânın üretimine geçmiş olduğumuzu”* göstermektedir (Elden, 2019: 18). Böylece mekânı üretme ve mekâna yerleşme toplumsal belleğin üretiminde temel bir pratik haline gelir. Çünkü toplumlar ürettikleri mekânı bilinçli ya bilinçsiz bir şekilde kendi imgeleri olarak algırlar (Yalım, 2017: 158).

Bu algı, Walter Benjamin’in şu sözleriyle ifade edilebilir (akt. Sayın, 2006: 39-40): *“Bellek sadece geçmişimizi anımsamamız için yararlandığımız bir araç değil, bellek aynı zamanda geçmişin üzerinde sergilendiği bir sahne, öznenin kendisini anımsama süresince kendi yaşam öyküsünü izleyen bir seyirci konumunda hissettiği bir gösteri mekânıdır.”* Dolayısıyla şimdi içinde işleyen ve geçmişte kalanları hatırlama yoluyla sürekli yeniden inşa eden bellek, içinde bulunan mekânı ve zamanı geçmiş referanslarıyla ve gelecek projeksiyonlarıyla birbirine bağlar.

Traverso’ya göre (2009: 10-11) *“bellek, ister bireysel olsun ister kolektif, şimdiki zamanın daima filtre ettiği bir geçmiş görüntüsüdür.”*

“Başa gelen, büyük ölçüde şimdiki zaman tarafından şekillendirilmiştir, çünkü olguları ‘yerli yerine koyan’ bellektir. Bellek bir yapıdır, dolayısıyla, sonradan edinilen bilgiler tarafından, olayı izleyen düşünme süreci tarafından, ilk anının üstüne binen ve anısını değiştiren başka deneyimler tarafından daima filtre edilmektedir.”

“Kültürün tarihselliği (geçmiş zaman) ile varoluşsallığı (şimdiki zaman) arasındaki bağı da insanın hatırlama eylemidir. İnsan, kültürel varlığının geçmişini hatırlayarak şimdiye taşır ve şimdiyi hatırlama içeriği ile yeniden yorumlar. O halde, basit bir hatırlama eylemi olarak insan sadece *zihinsel* (anlamsal ve dilsel) değil, aynı zamanda hem *toplumsal* (ve bireysel), hem *tarihsel* (ve varoluşsal), hem de *kültürel* bir eylemdir (İlhan, 2018: 60).”

Grup her dönemde kendi bağlamına göre geçmişle farklı bir ilişki kurar ve bu ilişkinin sonucu hatırlanacak ve unutulacak öğelerin yeniden kurgulanmasıyla farklı bir toplumsal bellek oluşturur (Yalın, 2017: 161). Draaisma da benzer şekilde (2012: 79), hatırlamaya çalıştığımız şeyin bağlamının o anıyı tekrar hatırlamamıza yardımcı olduğu görüşündedir. Bu bağlamda, Bachelard’ın (1996) düşüncelerinden hareketle “*Mekânsız bir düş veya anı, dolayısıyla hatırlama mümkün müdür?*” şeklinde bir soru sorulabilir. Bachelard bu soruya hayır cevabını verecektir.

Yücel’e göre (2009: 102-114), “...bellek, yer ve uzam fikriyle çivili ve çerçevelidir. Hafıza, öncesizliği ve sonrasızlığıyla; tarihin yerini alan politik ve sosyal bir mekânlaştırma posasına dönüşmektedir.” Çünkü bellek uzamda ve zamanda birlik ilkesiyle işler (Suarez-Arauz, 2007: 254). Bellek mekân algısının oluşturulma sürecinin ayrılmaz bir parçasıyken, mekân da anıların depolanıp erişildiği bir çeşit arşiv görevi görür (Groh, 2016: 183). Çünkü belleğin de bir mekânı vardır (Gülpınar, 2012: 81). Cicero, *De Oratore*’de, nasıl ki yazı yazmak işaretlerden ve o işaretlerin üzerine yazıldığı malzemeden meydana geliyorsa, bir balmumu tablet gibi, hafıza da hem bir mekândan, bir yüzeyden hem de üzerine yazılı simgelerden oluşur diye yazmıştır (akt. Draaisma, 2014: 49).

Sübjektivitenin ana kaynağı olarak tanımlanan bellek (Gür, 2012: 230), toplumların hatırlamalarını sağlayan en önemli referans kaynağıdır. Hatırlanan unsurlar ve onların toplumsal referans çerçeveleri olayı mekâna ait kılmada en etkili anımsatıcılardandır. Örneğin, Bachelard (1996: 37) *Mekânın Poetikasi* adlı eserinde, “*Bulunduğum yerin mekânıyım ben*” diyerek, mekâna hafıza bağlamında özel bir önem atfetmiştir. Bachelard (1996: 37), mekânın her şey olduğunu çünkü zamanın belleği canlandıramayacağını şu sözlerle vurgulamaktadır: “*Anılar devinimsizdir; her biri, yerleştiği ölçüde sağlamca tutunur yerine.*” Bu sözde önemli ve araştırılması gereken nokta, sözü edilen yerleşmenin yol ve yönünün nasıl belirlendiğidir.

Geçmiş, bireylerin anılarına, hafızasına kazanmıştır. Bu anıların mekânlara yerleştirilmesi başka bir deyişle anıların mekânda sabitlenmesi, geçmişin ve ortak hafızanın simgelandığı mekânların, hem devamlılığını sağlamakta hem de hafızayı tetikleyici bir işlev görmektedir. Çünkü mekân, anıları güçlü biçimde canlandırmanın çok önemli bir aracıdır. Bu bağlamda mekân belleği tetikleyen en güçlü katalizördür. Hatırlamak ise belleğin belli, o an uygun olan yollarını aktifleştirmektir. Mekân belleğin aktifleştirilmesinde ve aktarımında en az sözler, ritüeller, mitler, efsaneler, inanç sistemleri ve davranış örüntüleri kadar önemli ve belirleyici bir hal almıştır. Bu anlamda, mekânların söz konusu toplumsal belleği simgesel olarak inşa eden, koruyan ve yeniden üreten temel unsurlardan olduğu söylenebilir.

Mekân ile etkileşim deneyiminde insan, mekâna ilişkin hatıralar ve bilgiler edinmektedir (Taşçıoğlu, 2013: 47). Bu algı ve kavrayış ekseninde, “mekân zamanla çatı olmaktan çok daha öteye giderek insanları ayıran, birleştiren, insan etkinliklerini organize eden, insanın düşünce ve duygularını pekiştiren ya da değiştirebilen ve onu denetim altına alabilen bir yapı haline gelmiştir” (Taşçıoğlu, 2013: 29). John Urry’nin (2015) mekânları tüketmek olarak ifade ettiği bu yapı; “toplumsal hatırlama ve unutma biçimlerini” de derinden etkilemektedir.

Çünkü süreklilik duygusunun kökü mekândadır (Nora, 2015: 17). Süreklilik teması Harvey’e göre devamlı bir akıcılık ve değişkenlik içinde bulunan toplumsal süreçlerin belirli bir süre için bir mekânı işgal etmesidir. Mekânın kendisini işgal eden şeye kayıtsız kalamaması, toplumsal bellekten bağımsız bir sürecin oluşmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Assman (2015: 85) bu noktayı önemli ve açıklayıcı bir örnek üzerinden şöyle açıklamaktadır: “Avrupalı Yahudilere yönelik soykırım tarihi bir gerçektir. Bu tarihin ulusal karakteri, kamusal anıtlarla ve anma toplantılarıyla ortak olarak hatırlanmakta, okullarda öğretilmekte ve bu yüzden devletin toplumsal belleğine dâhil edilmektedir.” Assmann, sadece anlamlı geçmişin hatırlandığını ve sadece hatırlanan geçmişin anlam kazandığını belirterek, hatırlamanın, bir göstergeleştirme eylemi olduğunun altını çizer. Çünkü bellek fonksiyonunda geçmişe “görsel somutluk” kazandıran unsurlardan biri de (Bilgin, 2013: 104) mekândır. Strutz (2012: 127), “Mekân belleği cisimleştirir, mekâna anlamı biz yükleriz. Mekân

gündelik hayatın sıradan hatıralarıyla doludur; belleğimiz ise mekânda ve mekân aracılığıyla yaşadığımız hatıralarla” diyerek mekânın belleği kendinde barındırdığını ve canlandığını vurgulamaktadır.

Ulrich Mai (2016: 107), bireylerin, toplumsal ve maddi çevrelerini benimsemelerinin ve zihinlerinde canlandırmalarının, onlara “anlam” atfetmeleri sayesinde olduğunu ve bu anlamın bireysel ve/veya toplumsal nitelik taşıyabileceğini belirtir. Bu mekânların toplumsal bellekteki göndermesinde farklı sosyo-kültürel algı düzeyleri ve yaşam biçimleri etkindir. Çünkü bireyler ve gruplar toplumsal aidiyetlerine bağlı olarak tarihsel olayları yaşarken nasıl farklı algılıyorlarsa bu olay/olayları hatırlarken de farklı toplumsal bellek çerçeveleri kullanırlar (Fırat ve Muti, 2014: 122). Mekânın her bir çerçevesi insan ve toplum yaşamının çeşitli ve farklı yönlerine karşılık gelir. Dolayısıyla, sınırları belirlenmiş, özneliğin, belleğin, deneyimin süzgecinden geçmiş, toplumsal, bireysel bir aidiyet kazanmış, içselleştirilmiş, çerçevesi çizilmiş, sabitlenmiş ve adlandırılmış mekân (Perec, 2017: 244) ben”i ve “öteki”ni tanımlamayı sağlayan; coğrafya ve etnik aidiyetin sınırlarını çizen, bireylerin kendilerini ve ait oldukları grupları tanımlamada en çok kullandıkları anlatı eksenine dönüşür.

Dolayısıyla mekâna dair hiçbir felsefi düşünce sadece bireysel anlamı ile sınırlı kalmaz, zira mekânsallığın zamandaki idraki toplumsal tarih için de bir dönüm noktasıdır (Durgun, 2013: 7). Değerleri toplum tarafından belirlenmiş “dönüm noktaları” zamanın akışını böler ve düzenler. Dönüm noktaları kendilerinin başlattığı bir dizi olay ve hareketi kendi etrafında kurgularken, karmaşık olaylar ve aktörler dizgesi, bir süre sonra, tek bir hadise veya kişilikte temsil edilerek hatırlanılmaya başlar. Böylece hatırlanan dönüm noktası ve ona bağlı imgeler de, gerçekliğin hatırlama ve tekrarlama süreciyle indirgenmiş, yoğunlaşmış bir temsilini oluşturur (Yalım, 2017: 162).

Hafızada temsil edilen mekân, ideolojiyi anlamaya yarayan zihinsel bir yapılanmadır (Elden, 2019: 22). Bu yapılanmanın anlamlandırılması üretim ve yeniden üretim süreçlerine tabidir. Çünkü anlam içkin değildir, içinde dile getirildiği temsil mekânlarının hem izlerini taşımakta hem de kısmen bu mekânlar tarafından

oluşturulmaktadır (Schick, 2000: 14). Halbwachs bunu şöyle ifade eder: “*Bir insan grubu, alışkanlıklarıyla uyumlu bir yerde uzun süre yaşadığında, yalnızca hareketleri değil düşünceleri de onun için dış nesneleri temsil eden fiziksel imgelerin ardıllığına göre düzenlenir.*” Halbwachs (2017: 142) “*evrensel bir belleğin olmayacağını, sadece ortak ve gruba özgü belleğin*” olacağını belirtir. *Kolektif Hafıza* adlı yapıtında yer alan “Kolektif Hafıza ve Uzam” makalesinde şöyle yazmaktadır:

“Oysa mekân, grubun izini taşır ve grup da onunkini. Demek oluyor ki, grubun bütün hareketleri uzamsal terimlere tercüme edilebilir ve kapladığı mekân da bütün terimlerin bir araya toplanmasından ibarettir. Bu mekânın her veçhesinin, her ayrıntısının, yalnızca grup üyelerinin anlayabileceği bir anlamı vardır çünkü uzamın grup tarafından işgal edilen her bölümü, kendi topluluklarının yapısının ve ömrünün pek çok farklı yönüne tekabül eder, en azından, toplulukta daha istikrarlı olmuş olanlara.”

Böylece “*her toplum, kendisini oluşturan insanların geçmişlerinden şimdiye taşıdıkları kökleşmiş duygu, düşünce, algılayış ve inanç örüntüleri içerisinde bir anlam ifade etmektedir*” (Çifçi, 2007: 100). Bu bağlamda, herhangi bir dönemde aynı mekânda oluşan bir olayla ilgili ayrışan hafızaların bulunmasının sebebi farklı özelliklere sahip çeşitli toplumsal grupların varlığı ve kendilerine ilişkin algılarıdır. Böylece farklı özne konumlarından doğan bir görüş karşıtlığı, mekâna yüklenilen anlam kimliğini sağlamlaştırmakta, bu arada da ötekiyle arasındaki yarığı sürekli derinleştirmektedir.

Bu noktada önemli olan “neyi unutmamamız gerekir?” sorusudur. Her grup böyle bir soru ile karşı karşıyadır. Bu sorunun temel olduğu ve grubun özünü ve kimliğini belirlediği yerde hafıza topluluklarından söz edilebilir. Çünkü Assmann’a göre (2014: 38), “*hatırlama kültürü topluluk ruhu veren bellekle ilgilidir.*” Zira topluluğun değerleri, sevinçleri, üzüntüleri vs. tüm ortaklıkları, ancak mekân üzerinde ve mekânla kurulan temasın etkisi altında paylaşılmaktadır. Topluluğun mekânla kurduğu bu özel ve kurucu ilişki, mekânı toplumsal belleğin de yapısal öğelerinden biri kılar. Çünkü mekân toplumsal bellekte imgeleri oluşturmakta ve yaratıldığı toplumdaki her bireyden izler taşımaktadır (Özmen ve Can Çetin, 2017: 103). Taşcıoğlu’na göre (2018: 34), teknik olarak mekân her ne kadar somut sınırlarla tanımlanabiliyor olsa da tam anlamıyla insanı çevreleyen duvarların ötesinde bir kavramdır. Yani mekân,

sınırların çok ötesinde, belleğin seçici, eleyici ve sınırlayıcı algısı bağlamında, yaşanmışlıkların izleriyle doludur.

“İz”leri bir araya getirmek ve bu izlerden yola çıkarak mekânı anlamlandırmak geçmişe ait hikâyeleri mekân üzerinde somutlaştırmaktır. Bu somutlaştırmayı sağlayan ise geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki bağlantıdır, başka bir deyişle geçmişin kullanılabilirliğidir (Gilmour, 2015: 410). “*Geçmiş hatırlanarak yeniden kurulur ve kullanılabilir. Geçmişin ancak kendisiyle ilişki içinde olduğunda varolabileceği tezi*” (Assmann, 2014: 40) tarihin hafızasını oluşturan bellek mekânlarının da var oluşunun önemli bir nedeni olarak görülmektedir. Gülpınar’a göre (2012: 82-83), topluluğun kendi hafızasını üretmediği, geçmiş ile şimdi arasında “doğal” hatırlama ile aşılamayacak bir mesafenin açılması yani zamanla anıların unutulma sürecine girmesi durumunda, hafıza yapay bir biçimde yeniden kurulur. Hafızanın kendiliğinden oluşmadığı ve geçmişin sürekliliğe sahip bilgisinin yitirildiği bir dünyada, hafızanın yeniden örgütlenmesi “hafıza mekânları” aracılığıyla gerçekleşir. Ayrıca geçmişini yeniden hatırlatmak üzere kurulmuş ve dondurulmuş olan mekânlar, topluma artık olmadığı bir halini işaret etmek yoluyla ne olduğunu göstermektedir.

“*Hafıza mekânları birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleridir*” (Nora, 2006: 10). Bu hafıza mekânların hatırlamayı tetikleyici özelliği Ricoeur’un deyişiyle (2012: 59-63) “*hem hatırlamaya yönelik işaretler, hem gitgide zayıflayan hafızanın koltuk değnekleri, hem de unutuşa karşı verilen savaşta yardımcı kuvvet, hatta ölü hafızanın yerine geçmiş yedek hafızalar*” olmalarından kaynaklanmaktadır. Mekânlar tıpkı yazıtlar, anıtlar gibi potansiyel belgelerdir. Anımsanan şeyler “*mekânlara o denli bağlıdır ki, mekânlar anıların hatırlatıcı unsuru oldukları gibi anılar hatırlandığında anlatılan ilk unsur olayın gerçekleştiği mekânlardır.*” Bu yüzden hafıza mekânları “kişisel ve kolektif belleğin bekçileri”dirler.

Nora belli bir sosyal grubun kolektif belleğinin bazı yerlerin etrafında yoğunlaştığından söz eder. Söz ettiği bu yerler tarihin ve belleğin bir parçasını oluşturan ve sembolik değeri olan aynı zamanda barındırdıkları işlevleriyle de kimlik oluşturan alanlardır (Gökgür, 2017: 56).

“Eğer mekân yok olur ya da oradan gidilirse geçmiş ve dolayısıyla da hatıralardan uzaklaşılır ve böylelikle kimliksiz bir toplum ve birey ortaya çıkar. Çünkü toplumsal bellek, somut toplumsal deneyimlere dayanmakta; mekânsal çerçeveler, anılar ve animsaticılar ile unutulmamaktadır. Bellek bu sayede toplumsallaşır ve mekâna bağlıdır. Mekânsal düzenlemeler ya da korumalar ile toplumsal hatırlama sağlanmaktadır” (Pöstecki, 2013: 5-6).

Bu bağlamda toplumsal bellek, toplumsal hatırlayış ve unutuşların mekânıdır (Deniz, 2014: 11). Mekân, bellek inşası bakımından belirleyici olduğu kadar da, aynı zamanda belirlenendir. Bir diğer deyişle, mekân toplumsal belleğin ortaya çıkarılması ve korunmasında bir araçken aynı zamanda toplumsal belleğin yaratıcı ve koruyucusudur. Toplumsal belleğin korunması ise geçmişin mekânsallaştırılması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle geçmişle bağ kurma açısından anıların canlandırılması toplumsal belleğin bu mekânsallaştırma üzerinden diri tutulmasını ve kalıcılığını sağlamaktadır.

“Mekânın kalıcılığı/değişmezliği bellek ve topluluk kimliğinin oluşumunda kaçınılmaz bir etkidir” (Gökgür, 2017: 56). *“Aktarılmak istenen doğrudan ya da simgesel, örtülü düşüncelerin hepsi mekân ile özdeşleştirilmekte, mekânın tamamı bir işaret derecesine yükseltilerek göstergeleştirilmektedir”* (Assmann, 2014: 68). Tam da bu sebeple, zamanı durduran, unutmayı engelleyen bellek mekânları “kelimenin maddi, sembolik ve işlevsel” olmak üzere üç anlamını da içerirler. Nora’ya göre (2006: 31-32):

“Arşiv deposu gibi sırf somut görünümlü bir yer bile, ancak hayal gücü ona sembolik bir hava kazandırdığında bellek mekânı haline gelir. Okul kitabı, vasiyetname, eski muhâripler demegi gibi sırf işlevsel yerler ancak bir ritüele konu olduklarında bellek mekânına dönüşebilir. “Nora bu üç özelliğin her zaman bir arada bulunduğunu ve kuşak gibi soyut bir kavramın bile demografik içeriğiyle somut, hatıranın hem durulaşması hem de aktarılması anlamında işlevsel ve bir olay ya da küçük bir grubun yaşadığı deneyim sayesinde, bunlara hiç katılmamış bir çoğunluğu niteleyen tanımı gereği simgesel olduğunu ifade eder.”

Bu anlayış ekseninde, bellek mekânları, aynı zamanda yaşam öykülerine sahip yerler olarak da nitelendirilebilir. Zira belirli anma amaçlarına uyarlanmadan veya bu amaçla kurulmadan önce, bir yaratım aşaması söz konusudur. Bunu, bir kurumsallaşma ve kullanımın yerleşme süreci izlemektedir. Belirli yerlerde belirli bir olayı anma zamanlarını gösteren bu önemli tarihler, onlarca yıl anılmaya devam edebilir veya bir anda ortadan kalkabilir. Çoğunlukla, uygulamayı başlatan grupların göçüp gitmesiyle,

bu bellek mekânlarının toplumsal anlamı da unutulur (Winter, 2015: 322). Çünkü bu mekânlar ve anma etkinlikleri, grupları kendi yaşamları ile geçmişte yaşanmış zihinde izi kalmış olaylar arasında bir ilişki kurma gereksinimine yönelik gelişmiştir. Winter’a göre (2015: 341), *“bu gereksinim uçup gittiğinde, sosyal anma pratiklerini bir arada tutan harç da eriyip yok olur. Ardından kolektif anılar solup gider ve bellek mekânları çözünüp dağılır veya unutulur.”*

Çünkü anılar bir grubun iletişimsel ve duygusal harcını oluşturmaktadır (Önder, 2017: 166). *“Mekânda yaratılan anılar o mekânı anlamlı kılabilmek için bir anlamda anıları canlandırarak ‘dün’ü ‘bugün’le yani ‘şimdi’yle birleştirmektir. Çünkü Deleuze’ün Bergson’a dayanarak söylediği gibi, anının kendine özgü zamanı şimdiki zamandır: demek ki hatırlamak için en uygun zaman, yani anıların sahip çıktığı, anılara özgü zaman şimdiki zamandır”* (Sarlo, 2012: 9-10).

“Anılarımız, yaşantıların tekrar özetlenmesinden çok yeniden oluşturulmasıdır. Ve bu yeniden oluşturma bir zamanlar olduğumuz insandan değil, şimdi olduğumuz insandan da, sadece geçmişten değil, anıların canlandığı şimdiki zamandan da etkilenir... anılarımızı yeniden yazan biz değiliz, onlar yazılırlar ve bu yeniden yazılanlarla karşılaştığımız anda, yani günlüğümüzü ya da eski bir mektubu yeniden okuduğumuzda, o zamandan bu yana yaşananlardan atılmış olanlara, üstü çizilmiş olanlara şaşarız” (Draaisma, 2015: 20).

Bu açıdan bakıldığında, Draaisma’ya göre (2012: 68), bellek sadece geçmişe değil, olacak olanlar üzerine de odaklanır; anılarımızın aynı zamanda geleceğe dönük olması da bu yüzdendir. Ona göre, belleğimizin gelecekteki değişimler üzerine odaklanacak şekilde tasarlandığı bellidir çünkü hatırlama beklentilere hizmet edecektir. Bellek, bu beklentileri karşılama noktasında seçici davranacaktır. Schudson’a göre kolektif bellek seçicidir ancak *“seçicide olsa seçme kararını etkileyen dış kuvvetler vardır.”* Bu kuvvetler bilhassa bellek-mekân-iktidar ilişkisi üzerinde net bir şekilde görülmektedir.

Çünkü bu dış kuvvetler hatırlatıcı ipucunun kendisinin sınırlılıklarını çizmektedir. Hatırlatıcı bir ipucunun anıyı canlandığı veya harekete geçirdiği farz edilse de, ipucu anımsayan kişinin hatırlama deneyimini de yaratmaktadır. Zira insanların naklettiği “anılar” anımsamaya çalıştıkları olayla ilgili bilgi içerse de onlara verilen hatırlatıcı ipucunun özelliklerinden fazlasıyla etkilenmektedir (Schacter, 2017: 111-112). *“Mekân, aynı zamanda mekânsal bir bağlamla herhangi biçimde ilgili olmayan*

bilgileri bilinçli olarak belleğe yerleştirme stratejisi olarak da kullanılabilir” (Groh, 2016: 194). Bu yüzden de belirli türdeki mekânların bellekleri belirli eğilimleri besler (Connerton, 2012: 43) ve bu yüzden birey veya kitlelerin veya daha geniş bir alanda toplumun mekânla olan ilişkisi o mekânın hatırlattığı kadarıyladır. Toplum nezdinde kolektif bellekte yer etmiş bu mekânlar, hem hatırlama göstergesi hem de unut(tur)ma işaretidir. Bu nedenle de, toplumsal bellekte yer etmiş bir mekânın hatırlatma işlevini yerine getirmesi, her birey ve grupta farklı boyutta bir anlam ifade edecek olsa da, hafızanın mekânla kurduğu ilişki bireyin geçmişine duyduğu ilgi ve yaşanmışlıklarıyla ilişkilidir.

Zira yaşanmış deneyden kaynağını alan *“toplumsal belleğe siyasal karakterini veren, geçmişe kattığı öznellik ve yaşanmışlık duygusudur”* (Traverso, 2009: 1). Böylece yapılar yaşanmışlıklarla ilişkilendirilerek hatırlanır ve kültürel birer ürüne dönüşür (Eminağaoğlu ve Yaman, 2017: 87). Bu anlayış ışığında, *“anıları tekrarlama aynı zamanda bizim kimlik kurgusunun temellerini oluşturmakta ve tekrarlarla kendilik belirlemeleri pekiştirilmekte ve yeni kuşaklara aktarılarak kaybolması engellenmektedir”* (Türker, 2015: 267). Öyle ki, “biz” kimliğini kuşatan hafıza mekânları bile, *“kolektif kimliğinin inşasına hizmet eden ve bu insanın gereklerine tabi olan”* belleği diri tutacak referans noktasının izlerini taşımaktadır.

İnsanların yere ilişkin anılarının sayısız çarpıtmaya maruz kaldığını ifade eden Urry (2015: 50), bu anıları kimliğin tanımlayıcı göstereni olarak ele almaktadır. Çünkü mekânların kendine özgü yerleşimi ve içeriği (Demirkaya, 2019: 148-149) o mekânın mesajını ve kimliğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Yücel de (2009: 114), hafızanın mekânsal bir uzam olduğunu ve kimliğin de bunun taşıyıcısı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, mekânlar, hatırladıkları ve hatırlattıkları kadar kimlik sahibi olur (Çetken, 2017: 92).

Bu kimliklendirmenin oluşum sürecinde mekânın işaretlerle doldurulmasının hedefi ve anlamı, yerleri belleğe yerleştirme, (özel) tanımadır. Böylelikle nesnel mekân ve mekânın özel imgesi, zihinselle toplumsal örtüşür (Lefebvre, 2016: 304). Tam bu noktada Harvey’in (1996: 324) mekânı örgütlemek ve hâkim olmaktan mekânı yönetmeye geçiş olarak adlandırdığı şey, aynı zamanda mekânın belleğini de

yönetmeyi içerir. Bununla birlikte belleğin içerdikleri, zihinlerdeki düzeni ve süresi bireyin kapasitesine değil, daha çok toplumsal ve kültürel dış koşullara bağlıdır. Sürekli canlı ve iletişim halinde olan bellek için dışarıyla olan bağlantının durması ya da kesilmesi unutmayı ortaya çıkarır. Assmann'ın da ifade ettiği üzere (2015: 45), *“sadece hatırlamak değil unutmak da sosyal bir olgudur.”* Bu unutma pratiği, ancak geçmişin sürekli anımsanması, dolayısıyla da sürekli biçimde yapı-bozumuna uğratılması ve şimdiki zaman boyutunda yeniden eklemlendirilmesi ile gerçekleşebilir (Uluç ve Yılmaz, 2008: 191). Toplumsal belleği yaşatan da toplumsal belleğin yok olmasına neden olan da sözü edilen pratiklerin muhafaza edilmesi ya da değiştirilmesidir. Bu korunma ya da değiştirilme sürecinde de belleğin mekânsallaştırılmasından ziyade, kim tarafından ve nasıl mekânsallaştırıldığı önem kazanmaktadır.

İşte hatırlama ve unutma pratikleri de, tam da bu değer tanımlamasına denk düşecek bir bağlamda ortaya çıkmıştır. *“Geçmiş tam da unutulduğu içindir ki, itirazla karşılaşmaksızın hüküm sürer”* (Özmen, 2004: 162). Bu noktada Şahin Kaya (2011: 106), *“kolektif belleğin bir tür çatışma ve uzlaşma alanı olduğunu öne sürer ve her belleğin bir de karşı belleği”* olabileceğini ifade eder. Zira *“kim, neyi hatırlıyor ve nasıl hatırlıyor, neleri unutuyor ya da yok sayıyor soruları çatışma ve uzlaşmayı”* beraberinde getirmektedir. Susam'ın da belirttiği gibi (2015: 103), hatırlama ve karşı belleklerin temsiliyet ilişkileri toplumların değişen düzen algıları ve iktidar dinamikleriyle çok yakından ilişkilidir.

2.2.3. MEKÂN VE İKTİDAR İLİŞKİSİ

Ricoeur'ün (2012: 170) *“...benim yerim bedenimin bulunduğu yerdir”* ifadesi mekân ile hayatın iç içe geçmişliğine atıf yapmaktadır. Bir biyolojik varlık olarak insan, öncelikle bir tür mekân olan bedenin içerisinde var olduğundan, mekân-insan ilişkisi yalnızca inşa edilmiş bir gerçeklik değil aynı zamanda doğanın dayattığı verili bir durumdur. Bu nedenle insanlar üzerinde güç ile egemenlik kurmayı amaçlayan iktidar yapıları açısından mekân kullanımı zorunlu bir pratiktir. Yalnızca örgütlü iktidar yapıları değil, tekil boyutta insanlar da kendi aralarındaki iletişimi düzenledikleri sırada iktidar örüntülerini mekân pratikleri üzerinden kurmaktadır. Örneğin

ofislerde toplantı yapılan masa düzeni, basın toplantılarında konuşmacıların oturtulma biçimleri ve okullarda öğrenci ile öğretici arasındaki boşluğun kullanımı kişiler-arası iletişimde mekân-iktidar ilişkisinin görünümleridir. Bu nedenle hem mekân kullanımı hem de mekânın somutlaması olan mimari bir tür siyasal iletişim aracı olarak kabul edilmektedir.

Bir siyasal iletişim aracı olarak mimari, çağlar boyunca iktidar odaklarının ilgisini çekmiştir. Mimari göstergelerin anlam üretimi ile üretilen anlamı süregelen kılma konusundaki önemi, iktidar yapılarının pekiştirilebilmesi ve hegemonik bir egemenliğin ortaya çıkması açısından oldukça önemli görülmüştür. Bu nedenle yüksek ve büyük tapınaklar inşa edilerek devletlerin gücü gösterilmeye çalışılmış, kubbe genişliği ve kule boyutlarıyla tebaalar etkilenmeye ve bilinçdışı olarak iktidarın gücünün içselleştirilmesine uğraşmıştır. Özellikle de baskıcı rejimler tarafından mimaride büyüklük, estetiğin gereklerini aşan bir ilgiyle karşılanmış ve binaların kudretli varlığı ile egemenin güçlü iktidarı arasında bir bağıntı kurulması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda Antik çağlarda Mısır'da firavunların gücünü yansıtmak üzere inşa edilen devasa piramitler ve benzer amaçlarla yapılan Mezopotamya Zigguratları mekân-iktidar ilişkisinin önemli örnekleri olarak kabul edilmektedir. Benzer biçimde Antik Yunan uygarlığı, özellikle Atina, Korint, Bergama ve Efes'te döneme ismini veren yüksek işlemeli sütunların taşıdığı devasa tapınaklar ve antik tiyatrolar inşa etmiştir. Bu tapınak ve tiyatroların toplumsal işlevi, tapınmak ve eğlenmenin çok ötesindedir. Şehir devletleri ile ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan bugünkü konfederasyon benzeri merkezi iktidarın gücünü ve uygarlığın estetikte geldiği yüksek noktayı cisimleştirmek temel hedef bir başka deyişle bir güç göstergesi olmuştur. Antik mekân kullanımının bir diğer önemli unsuru da Yunan ve Roma uygarlıklarında sıkça görülen agoralardır. Yurttaşların toplandığı bir şehir boşluğu olan agora, yalnızca ticari bir anlam ifade etmemektedir. *“Eski Yunanlılar ve Romalılar caddelerini kaplayıp genişleterek konfor ve güvenliği, agora ve forumları inşa ederek sosyal iletişimdeki zenginliği, toplumsal yaşamlarının bir parçasına dönüştürdüler”* (Deniz, 2005: 5). Bu yönüyle agoralar demokrasinin de ortaya çıktığı Antik Yunan ruhuna uygun biçimde birey ve bireyin temsili fikrinin mekânsal bir görünümüdür.

Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde de aynı kullanım pratiği devam etmiştir. Kilise hâkimiyetinin egemen olduğu Ortaçağ'da toplumsal ideoloji olarak yerleştirilen Skolastik felsefe ile dönemin mimarisi arasındaki ilişki oldukça dikkat çekicidir. Ortaçağ'ın sanatsal açıdan zirve noktası olan Gotik mimaride Skolastik felsefenin üç temeli ortaya çıkmaktadır; “...açıklığa kavuşturmak ilkesi, karşılıklı uyum sağlama ve farklılık ilkesi ve çıkarsanabilir ilişki...” (Gülcan, 2019: 2231). Bu yönüyle sivri kuleleri, çapraz kemerleri, uçan payandaları ve kaburgalı tonozlarıyla görkemli gotik katedraller, dönemin hâkim ideolojisinin taşa işlenmiş halleridir. Böylelikle bir katedral yalnızca bir bakış nesnesi olarak dahi, kilisenin iktidar olma, diğer deyişle asıl iktidarı elinde tutanın kendisi olduğu iddiasını güçlendirmiştir. Rönesans dönemi de Ortaçağ'ın bir yadsıması olarak ele alınmakla beraber, Ortaçağ görkemini hümanist desenlerle ele alması nedeniyle aslında kilise iktidarının bir tür devamı olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa tarihinin tamamında mekân kullanım pratikleri ile iktidar algısı arasında bir ilişkisellik söz konusudur.

Mekân-iktidar ilişkisi, Avrupa siyasi tarihinin trajik bir momenti olan Nazi iktidarında da kendini ortaya koymuştur. Nitekim Nazi Almanyası'nda Hitler'in emrindeki mimarlar, Ortaçağdan sonra en görkemli Avrupa mimarisini ortaya koymuşlardır. Nazi mimarisinin insan karşısındaki devleti 'yüce' konumuyla öne çıkartmayı amaçladığını ifade eden Elçin (2008: 5-6), mekânın devleti yüceltip, bireyi ezen bir algıyı yerleştirmek amacıyla kullanıldığını, büyük ölçeklerin tercih edilmesinin devletin zenginliğini göstermenin bir yolu olduğunu belirtmektedir. Hitler tarafından Berlin tüm dünyanın başkenti olarak görüldüğünden, Berlin'in Nasyonal Sosyalizmin kudretini yansıtacak biçimde yeniden tasarlanmasına gayret edilmiştir. Bu bağlamda kent planları yeniden yapılmış, büyük kulelerin, anıtların ve geniş kubbelerin insanda hayranlık bırakan bir kompozisyon ile kullanılması tasarlanmıştır. Buradaki amaç mimarinin bir “dil” gibi kullanılmasıdır. Çünkü büyük ve geniş mekânlar, yüksek sütunlar üzerindeki devasa yapılar, yüksek kuleli askeri binalar gibi tüm mimari çalışmalar aslında tesadüfen yapılmış binalar olmaktan çok, anlamlı bir dilin cümlelerine benzemektedirler. Bu yolla anıtsal mimari eserler ve geniş mekân kullanım pratiği ile hâkim ideolojinin dile gelmesi amaçlanmıştır.

Benzer bir durum Sovyet mimarisinde de fark edilebilir. Sovyetler döneminde mimarların kendi estetik algılarıyla hareket etmelerine izin verilmemiş, kurulan yapı komiteleri tarafından eserler daima kontrol edilmiş ve yönlendirilmiştir. Böylelikle “‘Sosyalist Kent’ denilen kent biçimi doğrudan komünist öğretisi ve ideolojisinin etkisi altında ortaya çıkmıştır” (Can, 2012: 1148). Bu bağlamda görkemli kamu binaları ve Sovyet stili anıtlarla devlet ile komünizmin gücü sergilenirken, tek tip bina ve şehir tasarımlarıyla da toplumsal eşitliğe ilişkin bir vurgu yapılmıştır. Bu örneklerin yanı sıra hangi ideolojik yönelim ve iktidar anlayışı olursa olsun tarih boyunca çalışma kampı, akıl hastanesi ve okullar da politik işlevleri bulunan mekân pratikleri olarak ortaya çıkmışlardır.

Dolayısıyla mekân pratiklerinin çağlar boyu süren bu dönüşümü, hayatın her döneminde bellekte bir çatlak oluşmasına neden olmuştur (Suarez-Arauz, 2007: 250). Bu bağlamda, hatırlama ve unutma da, bu çatlağın iki yanı olarak kabul edilebilir. Hatırlama ve unutma arasındaki sözde çatlağın her iki kıyısında, bir tarafın gücünü diğer tarafın zaafını oluşturan klişeleri ve imgeleri içeren bir yapı gizlidir. Bu yapı ve çatlağın ana kaynağı ise iktidardır.

Bu temel çerçeveden hareketle; Foucault, Nora, Lefebvre gibi düşünürlerin de mekân iktidar ve bellek ilişkisinde ele aldıkları gibi, mekânı, iktidarın hegemonik ve ideolojik gayelerini onaylatmak ve toplumsal bellekte inşa etmek üzere yararlandıkları iletişim tekniklerinin önemli bir parçası olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda, mekâna yerleşerek veya mekânı üreterek kendi “temeli”ni inşa eden iktidarın (Lefebvre, 2016: 171), meşruiyetini sağlamak ve otoritesini güçlendirmek amacıyla mekânı kullandığını, aynı zamanda toplumla ilişki kurmada da siyasal iletişimin önemli araçlarından biri olarak mekânı gördüğünü belirtmek gerekmektedir. Bu nedenledir ki mekân, iktidar müdahaleleri ve iktidar mücadelelerinin temel alanı olarak da okunmaya muhtaçtır.

Foucault’nun (2014: 295) “tüm diğer mevkilerle ilişkide olmak gibi ilginç bir özelliği olan; ama belirttikleri, yansıttıkları ya da temsil ettikleri ilişkiler bütünü erteleyen,

etkisizleştiren ya da tersine çeviren mevkiler” olarak nitelendirdiği mekân, boş bir kutu olarak algılamamanın ötesinde, toplumu ve öznelliği de kuran iktidar ilişkileri ekseninde ele alınmalıdır. Çünkü mekânı kuran, mevkileri şekillendiren de bu ilişkilerdir.

“Metropolün iktidar ilişkileri içinde, fiziki mekân, çeşitli kültürel-siyasi-ekonomik anlamlar taşıdığı için önemli. Bu nedenle, mekân bir metafordan ibaret değildir. Siyasi seçkinlerin, küreselleşme tasavvurlarını hayata geçirmek için buldozerlerle giriştikleri ‘temizlik’ operasyonları bunun en çarpıcı ve görünür örneği. Ancak, metropolde yer alan tüm sosyal gruplar için ‘mekân’, çeşitli anlamları birbirinden ayıklayamayacak bir bütün” (Öncü ve Weyland, 2016: 31)

“Kimi zaman kamu yararı, kimi zaman da zorunlu yerinden etme faaliyetleri ile yeni kentsel mekânlar yaratılırken, insanların mekânla kurdukları ilişkilere ve mekâna anlam kazandıran belleğe” (Mungan ve Günay, 2018: 764), ve bununla ilişkili olarak bellek mekânlarına dışarıdan müdahale edilir. Winter’a göre (2015: 327), bellek mekânları, yerel politikaların gerçekleştiği yerlerdir. Bellek mekânlarını, politik imgelerin bellek üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün bir parçası olarak görmek, mekânı dönemsel koşulların algı ve çıkarlarına göre tanımlayabileceğimiz bir argüman vermektedir. Çünkü hatırlamanın sosyal çerçevesi erk sahibi grup tarafından yapılandırılmaya çalışılıyorsa, toplumsal belleği destekleyecek mekânsal pratikler de bu grubun baskın olduğu kentsel mekânda yer alacaktır (Yalım, 2017: 213).

Bu bağlamda, bellek mekânlarıyla ilgili tarihsel fikir çatışmalarının çoğu, bu mekânların bir toplumdaki baskın politik güçlere ne derece alet olduğuyla ilgilidir. Bu mekânlardaki kamusal etkinliklerin siyasi elitler açısından önemi, her şeye sinen bir meşruiyet vurgusuna gönderme yapmasıdır ki, zaman içinde bu meşruiyet vurgusunun egemeni iktidar, kendi hegemonyasını sürdürebilme çabasında antagonistini (düşmanını) yaratacaktır. Bunun sonucunda, bir anlam taşıyıcısı olarak bellek mekânları, siyasal elitlerin hâkimiyetlerinin meşruluğuna yarar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda söz konusu hâkimiyetin iktidar lehine tesis edilmesini sağlayan bir anlatı kanalına dönüşecektir.

“Bu nedenle mekân, üzerinde sürekli politik güç mücadelelerinin yaşandığı bir toplumsal mekân, bir mücadele alanı olarak düşünülmelidir” (Çavuşoğlu, 2014: 259). Çünkü mekân, tarih boyunca üzerinde kontrol ve disiplinin uygulanmak istendiği, daima örgütlenmek ve örgütlenmeye karşı mücadelelerin sergilendiği mücadele

alanlarından birisi olmuştur (Öztürk, 2012: 20). Lefebvre, mekânın mücadelenin nihai mahali ve ortamı olduğunu, dolayısıyla da kritik bir mesele olduğu ileri sürmüştür: *“Bir mekân siyaseti vardır çünkü mekân siyasal bir şeydir.”* Peki, mekânın siyasal olmasının nedeni nedir? Bunun yanıtı Keith ve Piel’in ifade ettiği üzere (1993: 38), *“Tüm mekânsallıklar siyasaldır, çünkü gayri mütenasip iktidar ilişkilerinin (gizli ortamı ve (örtülü) anlatımıdır)”* şeklindedir.

Her mekân, asıl olarak sahipleri, kullananları, iktidar olanları, kolektifleri ya da sahipsiz olanları ile mekândır. Yeğin’e göre (2019: 214-215), *“bir işgal eylemi ile öncelikle ve daha doğrusu birlikte mekân kendi bağlarından kırılarak başka bir mekân olmaya geçer.”*

Mekân çalışmalarının, bu dinamiklerden yola çıkılarak değerlendirilmesi alanda örtük süreçlerin ve dolayısıyla da örtük yöntemlerin önemli bir rol oynadığını ortaya koyar. Öne çıkan mekân seçimleri toplumsal yapı ve egemen güç/iktidar ilişkilerinin bir yansıması olarak da okunabilir. Çünkü iktidar siyasi ve sosyal bağlam değiştikçe, onu olumlayacak şekilde geçmişi de yeniden kurgulamaktadır. Bu anlarda iktidarların mekân üzerinde denetim kurma çabaları artmaktadır. İlişkisel ve sembolik mekân bizzat iktidarın denetimine maruz kalır. Çünkü iktidarların kendilerinin devamlılığını sağlayacak şekilde toplumsal belleği ve toplumsal bellek mekânlarını kontrol etmek istemelerinin toplumsal, ekonomik, kültürel nedenleri vardır. Öyle ki, mekân belleği bu nedenlerin belirlediği referans noktalarının izlerini taşımaktadır. Mekânın hafızadaki yerine müdahalenin amacı toplumsal belleğe müdahale etmektedir.

Mekânın tarihsel olaylara yön veren gelişmeler doğrultusunda geçmişten günümüze kadar gelen çeşitlenmiş, değişmiş ve dönüşmüş bir seyri vardır. Böylece iktidar, *“toplumların önüne serilmiş ve onu yönlendirme kabiliyetine de sahip”* mekânı kategorize ederek kendi kullanımına uygun biçimlere sokmaktadır. İnsan ömrünün belleği gibi duran mekânlar (Göka, 2001: 89) farklı zaman dilimlerinde farklı konseptlerde görülür (Giritlioğlu ve Gürleyen, 2018: 218). Her tarihi kırılma dönemlerinde mekân o toplumun ortak ulusal duyarlılık, bağlılık ve inanç noktalarını yansıtan şekilde farklı formlarda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Geçiş ve kırılma dönemleri, bilhassa yoğun mekân inşa devreleridir.

Toplumsal olarak inşa edilmiş mekânlar, aynı zamanda hem bulunulan mekânın hem de içinde olunan eylemin insanlara hissettirdiklerinin yansımasıdır. Her ne kadar mekân bir sürekli inşa ve yeniden inşa süreciyse de, bu akışkan ve değişebilir temel nitelik, mekânın hiçbir zaman istikrarlı olmadığı anlamına gelmez. Daha açık bir deyişle, mekânda günden güne kayda değer bir değişiklik görülmez; dolayısıyla bu değişiklik iktidara bağlı olarak belirli bir dayanıklılık ve kalıcılık kazanır. Yani iktidar, mekânın oluşturulması ve korunmasında merkezi bir rol oynar.

Bu rol çerçevesinde, “mekânın toplumsal inşasını anlamak, kendimizi kurma biçimlerimizi anlamak demektir” (Schick, 2000: 14). Mekân, toplumsal olarak inşa edilmiş anlamlar bütünüdür. Bu anlam bütünü ideolojik yapıların, işaretlerin ve kodların mekâna nasıl yerleştiğini, iktidarın gücünü göstermek adına mekânı nasıl bir sembole dönüştürdüğünü açıklamaktadır. Ne de olsa, bu anlam bütününün nasıl kontrol edileceğinin belirlenmesi, iktidarın mekânsal hareketlerin en önemli bileşeni olmasını da açıklamaktadır. Buna göre iktidarın etkisinden bağımsız bir anlam alanı ya da mekân tasarımı olamaz.

Mekânların tasarımı, var olduğu toplumun kültürünü, mevcut toplumsal düzenini, amaçlarını, korkularını ve kahramanlıklarını simgelemektedir. Çünkü buradaki ana tez, mekâna ilişkin tasarımın, ilk bakışta tarafsız gözükmeyle birlikte, aslında tarafsız olmayan, üzerine hem ideolojik, hem toplumsal pek çok anlam yüklenmiş, güç ilişkisini açığa vuran tasarımlar oldukları ve son derece sağlam bir düşünsel üretimle temellendirildikleridir. Zira toplumsal dönüşümler bağlamında bir mekânın tasarımı, iktidarın doğasını, o topluma ait gruplar arasındaki ilişkileri yansıtmaktadır. Çünkü mekânsal biçimin önemli bir kısmı toplumsal dönüşümlerden bağımsız değildir. Yani eğer bir dönemin mekânsal biçimi değerlendirilecekse, onun salt fiziksel boyutlarının yanında, iktidar ve toplumsal dönüşümler bağlamında değişen anlamına da dikkat çekmek gerekmektedir.

“Gerçekten de, yalnızca iktidar mekânsal pratikleri etkilemekle kalmaz, aynı zamanda mekânsallık söyleminin bizatihi kendisi iktidarın işleyişinden doğar” (Schick, 2000: 39). Çünkü bellek hangi şekilde kavramsal ayrıştırmalarla ele alınırsa alsın (toplumsal, bireysel, iletişimsel bellek vb.) bir yönetime tabiidir ve yönetim belleğin zamanı ve

mekânı algılayışı üzerindendir. Zaman ve mekân, hayatın düzenlenişi, denetlenişi ve kontrol edilişi açısından siyasidir (Yelsalı Parmaksız, 2012: 34). Spinoza'nın belirttiği gibi (2011: 135), *“bir şeyin hatırlanması ya da unutulması hiçbir zaman ruhun hür iradesine bağlı değildir.”*

Benzer şekilde, Torlak'ın (2016: 12) da ifade ettiği üzere *“Egemenler mekânları kendi suretlerinde yaratmak ister; aksi takdirde her yerde toplumsal belleğin ‘hatıralarıyla’ yüklü başka suretlerle karşı karşıya gelirler.”* Bu bağlamda mekân ve onu yaratan bir alan olarak hafıza (Yücel, 2009: 103), siyasal yaklaşımlar, mekânı üreten aktörlerin değişimi ve kentin iktidar dinamikleriyle şekillenmektedir. *“Mekânsallaştırma bilinen ilk ve en iyi bellek tekniği olarak, bir devletin hatırlama kültürü içerisinde toplumsal hafızanın pekiştirilmesi açısından önemli bir role sahiptir”* (Huyssen, 1999: 177). Çünkü devletler kamusal mekânları hâkim belleğin yeniden üretimi için kontrol ederler (Low ve Lawrence-Zuniga'dan akt. Yılmaz, 2011: 189-190). Mekânın kontrol edilmesi ve bu kontrolün arka planı her koşul ve dönemde mekânsal imgelemin politik niteliğinin değişmezliği esasına dayanmaktadır.

Bu sebeple, böyle bir düşünme biçiminde ilk olarak, mekân belleğin bellek de mekânın kuruluşunu nasıl biçimler? Bu biçimleyişte iktidarın yeri nedir? Mekân neyin imgesine göre yaratılır? Sorularına yanıt aranmaktadır. Harvey'e göre (2016: 280), buna şu şekilde yanıt vermek mümkündür:

“..., toplumdaki egemen grup ve kurumların yürürlükteki ideolojisini yansıtır; kısmen de piyasa güçlerinin, hiç kimsenin özellikle arzu etmediği sonuçlar doğuruveren dinamikleri tarafından şekillendirilir” şeklindedir. Çünkü iktidar değişimi, mekân algısının değişimini tetikler; buna bağlı olarak da hem zamanın hem de mekânın hatırlamadaki işlevi dönüşür. *“Mekânsal değişim, tarihsel bağlam içinde, aktörler ve failler üzerinden kavranıp izlenir”* (Güvenç, 2018: 76).

Mekân, aslında taraflıdır ve politiktir (Öztürk, 2012: 20). Mekânın üzerinde ve içinde, olayların bıraktığı izler, bir iktidar ağını destekleyecek veya mevcut duruma göre yeni bir iktidar ağını oluşturacak biçimde tasarlandığı için politiktir. Dolayısıyla, mekânın, politikanın ve topluluğun incelenmesi birbirinden bağımsız değildir. Bunların ayrı olduğunu iddia etmek varlığın herhangi bir formundaki güç ilişkilerini saklamakta, varlığın siyasal ve toplumsal birlikteliğini yok etmektedir. Avcı (2009: 139) bu birlikteliği şöyle açıklamaktadır:

“Toplumsal yapının mekânsal pratiklerinin altın soyut iktidar ilişkileri gizlidir. Bu anlamda da mekânsal pratikler hiçbir zaman tarafsız ve pasif bir olgu değildir. Mekân toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerinin normalleştirilip, sıradanlaştırıldığı, gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır. Yani mekân bu güç ilişkilerinin yansıtıcısı değil, kurucu bir öğesidir.”

Başka bir deyişle, *“mekânsal yapı, toplumsal güç ilişkilerinin üzerinde yer aldığı tarafsız bir alan değil, bu ilişkilerin kurulduğu ve taşındığı aracın kendisidir”* (Batuman, 2017: 44). Topluluğun mekânla kurduğu bu özel ve kurucu ilişki, mekânı toplumsal belleğin ve iktidarın yapısal öğelerinden biri kılar.

Toplumsal belleği inşa edebilmek üzere tasarlanan mekânların aslında iktidarı da meşrulaştıran sonuçlar üretmesi mekândaki nesnelerin toplumsal belleği uyarmasıyla mümkündür. *“Tasarlanan her mekân stratejik olarak toplumsal algı ve pratikleri örgütler; ‘şeylerin’ temini, düzenlenişi ve kullanımı gündelik yaşamı kurgular”* (Taşgüzen ve Yılmaz, 2018: 1087). Bu noktada, geçmişin çok boyutlu toplumsal dokusu, etkili mekânlar yaratılmasında oldukça önemlidir. Bazen aynı “yer”, birkaç farklı ideolojik ve politik hafıza siyasetine mekânlık yapabilir. Bu siyasetlerin her birini birer hafıza dilimi olarak değerlendirdiğimizde, önümüzde bir hafıza yelpazesi belirir. Hafıza yelpazesi, hafıza mekânlarının anıtsallığını değil de işlevselliğini öne çıkaran siyasetlerin hatırlatma, ihmal etme, gözden kaçırma, yok etme ve yeni baştan kurma düzeyindeki tüm uygulamalarını kapsar (Deniz, 2015: 26). Farklı siyasal strateji ve politikaları seçip stratejik olarak kullanmak hem mekâna hem de hafızaya dayalı ikili bir dinamiğin ürünüdür (Lefebvre, 2016: 110-111):

“Devlet ve onu oluşturan kurumların her biri, bir mekân varsayar ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre düzenler. Dolayısıyla, mekân, kurumların ve bu kurumların tepesinde bulunan devletin önsel "koşulu"ndan başka bir şey değildir. Toplumsal ilişki midir? Evet, kuşkusuz; ama mülkiyet ilişkilerine (özellikle toprağın, yerin mülkiyeti) içkin ve diğer yandan, (bu toprağı, bu yeri şekillendiren) üretici güçlere bağlı olan toplumsal mekân hem biçimsel hem maddi çok-değerliliğini, "gerçekliğini" ortaya koyar. Kullanılan, tüketilen ürün olan mekân, aynı zamanda, üretim aracıdır; mübadele ağları, hammadde ve enerji akışı, hem mekânı şekillendirir hem de mekân tarafından belirlenirler.”

Temiz’in de (2013: 11) ifade ettiği üzere, *“mekânı şekillendiren temel etken, iktidarın bir yandan kendi simgesel mekânını üretme bir yandan da kitleleri denetleme istencidir.”* Başka bir deyişle politik iktidarın toplum üzerindeki etkisinin ve

egemenliğinin sergilendiği araç olarak mekânın varlığı, iktidarın kendi gücünü koruma ve yeniden tesis etmek istemesi ile çok yakından ilişkilidir.

“Bütün iktidarlar, iktidarın sürdürülmesi için çeşitli politikalar uygular. Bu politikaların demokratiklik derecesi baskı ve ikna dengesine göre değişiklik gösterir. Sürekli bozulan, yeniden kurulan kararsız bir denge halindeki hegemonya sürecinde toplumsal sınıfların görelî kazanımları ve kayıpları söz konusudur. İktidar hegemonyanın zayıfladığı dönemlerde baskı mekanizmalarını kullanabileceği gibi, çeşitli popülist politikalar aracılığıyla hegemonyasını yaygınlaştırmak ve iktidarını sağlamlaştırmak yolunu da seçebilir” (Çavuşoğlu, 2014: 89).

İşte bu düşünce uğrağı, mekân kavramının sabit bir merkez veya mevcudiyet kavramı dışında düşünülmesini gerektiren Lefebvre’ci yaklaşımın kırılma ve çıkış noktasını oluşturmaktadır. Lefebvre (2016: 288), “Egemenlik ‘mekân’ demektir” ifadesiyle, devletin iktidarını ancak bir mekân üzerinde uygulanan şiddetle sürdürebildiğini tarife çalışmıştır. Yani her iktidar egemenliğini mekânsal olarak da inşa etme ihtiyacı duyar. Çünkü mekân üzerinde egemenlik kuran, her şey üzerinde egemenlik kurabilmiş demektir.

Bu egemenlik de, pek çok şeyi görmemizi engelleyen olguların, sorgulanmaksızın kabulünü beraberinde getirmektedir. Foucault (1980: 149) “*Büyük jeopolitik stratejilerden habitatın küçük taktiklerine kadar mekânların bütün bir tarihi yazılmayı beklemektedir ki bu, aynı zamanda iktidarların da tarihi olacaktır*” (Foucault, 1980: 149) sözleriyle mekân-iktidar ilişkisine dair stratejisinin ilk işaretini vermiştir.

Foucault’nun da belirttiği gibi mekân iktidarın her uygulanma biçiminde birinci derecede önemlidir. “*Çünkü mekân, tarih boyunca, iktidarların üzerinde kontrol ve disiplin kurmak için mücadele ettiği nesnelerden birisi olmuştur*” (Öztürk, 2012: 19). “*Belirli bir durumda belirli bir amaca ulaşmak için hangi yakınlık ilişkilerinin, insani unsurların hangi depolama, dolaşım, saptama ve sınıflandırmalarının tercihen akılda tutulması gerektiği*” (Foucault, 2014: 293), siyasal bir amaç doğrultusunda, egemenliğin bir ülke mekânında, yeniden işler kılınmasının bir sonucudur. Egemenliğin bir ülke mekânındaki yeri, Navaro’nun Hirst’ten aktardığı (2018: 150), “*mekânın siyasal iktidar, silahlı çatışma ve toplumsal denetim biçimleriyle etkileşim kurduğunu, onlar tarafından inşa edildiği*” sözlerinde ifadesini bulan bir kabule

dayanmaktadır. “*Mekân bir iktidar kaynağıdır, iktidar mekânları da karmaşık ve niteliksel açıdan ayrıksıdır.*”

Foucault’nun mekân ve iktidar ilişkiselliğine yönelik düşüncelerini takip eden tarihsel izlekte mekân, çeşitli anlamların ve süreçlerin üretildiği bir alan olarak okunmaya müsait hale gelmiş özellikle 1990’lu yılların ortasından sonra Marksist kuramcılarının etkisiyle, ağırlıklı olarak politik üretimin etmenlerinden biri olarak kabul edilmeye başlanmıştır. 20. Yüzyıl itibariyle çağın, artık her şeyden çok bir mekân çağı olduğunu öne süren Foucault (1986: 22), o döneme dek mekâna yüklenen sabit ve hareketsiz nitelikleri çürüterek mekânı diyalektik ve dinamik bir anlam alanı olarak okumak gerektiğini ileri sürmüştür (Foucault, 1992: 183).

Foucault’nun panoptik mekân üzerinden adlandırdığı mikro iktidar olgusu, mekânın bir iktidar inşası alanı olarak anlamlandırılması açısından oldukça önemlidir. Foucault için iktidar, nihayetinde yalnızca sosyal yapılar veya sistemlerde değil; kişisel ilişkilerde yatmakta ve hayatın her yanına sızmaktadır (Slattery, 2007: 479). Bu sebeple, iktidarın etki ettiği her alan, gündelik yaşam pratikleri içinde tüketilen örtük anlamların içinde de gizli olarak devamlılığını sağlayabilmektedir.

Diken’e göre (2019: 83), iktidarın en büyük gizemi, onun yokluğu ile mevcudiyeti arasındaki paradoksal ilişki üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu ilişki içinde mekânın söylemi de değişime uğramakta; bu imge ve söylemlere yüklenen anlamlar temelde anlaşılması gereken değerleri yansıtmaktadır. Bu bağlamda, mekânlar ve burada izini bulduğumuz toplumsal geçmiş, siyasal olarak anlam yüklü olaylarla doludur. Bu kabulden hareketle, Lefebvre (2016: 162), mekânın anlam yüklenmiş, güç ilişkisini açığa vuran kurgular olduklarını şöyle ifade etmiştir: “*Mekân anlamlı mıdır? Kuşkusuz. Neyin anlamı? Yapılması ya da yapılmaması gereken şeyin anlamı. İktidara gönderme yapan şey. Fakat iktidarın mesajı her zaman kısıtlı olarak karmakarışıktır. Gizlenir. Mekân her şeyi söylemez.*” Her değişen siyasal iktidar, mekânın anlamlar ve ideolojilere yüklü dokusuna gizlenmiştir.

Mekânı, iktidarın üretildiği bir alan olarak politize eden süreci Eagleton’un ideoloji anlayışıyla yorumlamak da yerinde olacaktır. Çünkü Eagleton’a göre (1996: 23) egemen iktidar, “*kendisine yakın inanç ve değerlerin tutunmasını sağlayarak bu tür*

inançları, doğrulukları, kendinden menkul ve görünüşte kaçınılmaz kılacak şekilde doğallaştırmakta ve evrenselleştirmektedir.”

Her iktidarın kendi çevresini şekillendirdiği mekânsal simgeciliğinin mevcut toplumsal ilişkileri ve sosyal normları yansıtmasının önemi de Harvey’e göre (2016: 36) bu noktada ortaya çıkmaktadır: *“Eğer mekânsal biçimi anlamak istiyorsak, ilk önce bu biçimin simgesel niteliğini soruşturmamız gerekiyor.”* Çünkü *“mimarinin ve kentsel mekânların ideolojik ve simgesel odaklı üretimi antik çağlardan günümüze kadar değişmeyen bir üretim politikasıdır”* (Ardıçoğlu ve Uslu, 2018: 592). Bu üretim politikasını Lefebvre (2016: 24), bir Marksist olarak bilhassa kapitalizmin, mekânı biçimlendirme şekline ve yeniden üretim sürecine dayandırarak şu şekilde açıklamaktadır:

“Bir ürün olan mekân, etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale eder: Üretken emeğin örgütlenmesi, ulaşım, hammadde ve enerji akışı, ürün paylaşım ağları... Kendince üretken ve üretici olan mekân, üretim ilişkilerine ve (iyi kötü örgütlenmiş) üretici güçlere dâhildir. Mekân kavramı tek başına bırakılamaz ve statik kalamaz; diyaletikleşir: Ürün-üretici olan mekân, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağıdır”.

Bu anlayışın son kertede hizmet edeceği mecra yine siyasal iktidardır. Siyasal iktidarın kendi kültürel, siyasal ve ekonomik amaçlarına uygun mekân politikaları belirlemesi, hegemonik stratejisinin önemli bir parçasıdır.

Yeğin’e göre (2019: 220), mekân *“katı olan her şeyin buharlaştığı”* dünyada, buharlaşmış ideolojinin katılaşmış halidir. Venturi 'ye göre mekân, gerilimlerle, çarpılıp bükülmelerle dolu bir güç alanıdır (Lefebvre, 2016: 165). Bu güç iktidarı elde etme veya var olanı elde tutma gücü olarak ifade edilebilir. İktidar söyleminin kuşatıcılığı altında şekillenen mekân, dönemin iradesini yansıtmakta, bu amaçla hegemonya yaratabilecek bir araç olarak kullanılmaktadır. Çünkü iktidarların, kendilerini gösterdikleri alanlardan biri de mekânlardır.

“Bir grup, bir sınıf ya da sınıf fraksiyonu ancak bir mekân doğurarak (üreterek) ‘özne’ haline gelebilir ve kabul görebilir. Uygun bir morfoloji yaratarak (üreterek) mekâna dâhil olmayı başaramayan fikirler, temsiller, değerler, işaret halinde kurur, soyut öyküler olarak çözülür, hayal mahsulü olur. Toplumsal bir grubun kendini bulabilmesi için bir mekânı ayna gibi sunmak yeter mi? Hayır” (Lefebvre, 2016: 413).

Bir mekânı ayna gibi sunmak, ayrıntıları yakalamak suretiyle, bir tür güçler tarafından kuşatılma ve işgale uğrama işlemidir. Mekânı farklı biçimlerde okunabilir bir metin olarak görmek, bir mekânın, açıkça anlatmak istediği şey ile anlatmak zorunda kaldığı şey arasındaki gerilimi, kırılma noktalarını ve kendisiyle çelişme noktalarını dikkatle arayıp bulma olarak tanımlanabilir. Niyet ve dönemsel politikalardan bağımsız bir mekân okuması yapmak, doğru değildir. Bu bağlamda, mekânı doğru okuyabilmek, içinde bulunduğu siyasal iktidarın, olaylar karşısında nasıl konumlandığı ve temel niteliklerini incelemekle mümkün olacaktır.

Mekân politikası önemli toplumsal sonuçları olan ve bugün yaşadığımız koşulları belirleyen önemli bir düzenleme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Çavuşoğlu'na göre (2014: 101), mekân politikalarının her dönemde farklı biçimde kullanıldığını, dönemin hegemonik koşullarına göre sonuçlar ürettiğini, bu hegemonik koşulları belirleyen asıl unsurun da politik eğilimler, toplumsal hareketler ve talep olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü her toplumun tarihi, geleneksel, siyasi ve ideolojik bir zemini vardır ve bu zeminin izleri mutlaka mekân anlayışına yansımaktadır.

“Her düzen siyasaldır ve bir tür dışlamaya dayanır. Bastırılmış olan ve tekrar harekete geçirilebilecek diğer olanaklar her zaman vardır. Belli bir düzenin kurulmasını sağlayan ve toplumsal kurumların anlamını sabitleyen eklemleyici pratikler, “hegemonik pratikler”dir. Her hegemonik düzen, bir başka hegemonya kurmak adına mevcut düzeni parçalamaya çalışan karşıt-hegemonik pratiklerin meydan okumasına açıktır” (Mouffe, 2015: 26).

Toplumsal karşıtlığın ifadesi Lefebvre'ye göre (2016: 417), mekânın kolektif idaresini ve çoklu, çeşitli ve hatta çelişik çıkarlara sahip "ilgililerin" sürekli müdahalesini gerektirir. Gerçekten de, böyle bir çözümleme, argümanın bütün yönleriyle gelişimi için merkezi önemdedir. Çünkü mekândaki iktidar kavramsallaştırması, yani “iktidarın şehre yaptığı müdahaleler mekânı kullananlar açısından her zaman açık ve malum değildir. Münferit bir mekâna yapılan müdahalenin, şehrin bütünü açısından ne anlama geleceği kentlilerin ilk bakışta göremeyeceği kadar karmaşık olabilir” (Temiz, 2013: 20). Mekânın içeriğini içinde bulunduğu bağlamın koşullarına uygun olarak biçimlendiren iktidar, farklı gerekçelerle de olsa alternatif geçmiş versiyonlarını harekete geçirmektedir.

Alternatif geçmiş versiyonları kimi zaman iktidarın hegemonyasını pekiştirecek bir boşluğu doldururken, kimi zamansa boşluktan ibarettir. Öncü'nin Trouillot'dan aktardığı gibi (2018: 233), sessizlik boşluk değildir, her zaman *“iktidar anlatılarıyla doldurulmuştur.”* İktidarın işleyiş biçimleri, bazı anlatıları mümkün kılarken, bazılarını susturarak kendini ortaya koyar. Susturma geçmiş olayların dönüştürülmesi yoluyla gerçekleşir, öyle ki *“soruları ortaya çıkaran koşulların inkâr edilmesi nedeniyle bütün cevapları doğrulardan saptıran olası alternatifler kapsamında insan bunu idrak edemez.”*

Bu bağlamda *“politik açıdan, mekânı kimin kontrol ettiğinden daha önemlisi, mekânın nasıl ve kim tarafından tanımlandığıdır”* (Batuman, 2019: 15). İşte bu noktada, Harvey'in (2013: 161) *“kimin kolektif hafızasına, kimin estetiğine ve kimin yararına öncelik tanınacaktır?”* sorusu devreye girmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, bir mekânın, tek başına fiziksel varlığı değil; kimi tatmin etmeye yönelik olduğu ve neye dayandığı çok önemlidir. Mekânın fiziki varlığı hep aynı kalsa da ona yüklenen anlam (hem siyasi, hem ideolojik, hem toplumsal açıdan kimi tatmin etmeye yönelik olduğu) farklılaşmıştır. Çünkü her siyasal iktidar, muhatap aldığı kesimin sosyal ve kültürel kodlarına göre mekân inşa etmekte, imalarını buna göre kurgulamaktadır. Hatırlatmak gerekirse, siyasi mücadele ve toplumsal hareketler önemli ideolojik boyutlara sahip olan imaları oluşturmaktadır. Bu imalar, bireyin sosyal ve kültürel değerleriyle birlikte okunduğunda, mekân ve toplum ilişkisine dair önemli veriler sağlamaktadır.

Toplumdaki farklı inanç, ideoloji, yaşam biçimi ve ihtiyaçlar kendi mekânsal çözümlerini üretmekte (Çavuşoğlu, 2014: 62), süreksiz ve bünyesi gereği farklılaşmış mekân, farklılaşan kimliklere ve sonuçta bunların kendilerini icra ve ifade etmelerine zemin sağlamaktadır (Stavrides, 2018: 226).

Ulusal ve resmî bayramlarda, anma ve kutlama törenlerinde mekân, iktidarın kendi ideolojik aktarımlarını gerçekleştirdiği, kendileştiği ve mevcudiyetini görünür kıldığı yerleri ifade etmektedir. Bununla birlikte birçok siyasal lider veya temsilcileri, anma etkinliklerini kendilerine göre biçimlendirmeye çalışmaktadır. Böylece siyasal iktidar,

“soyut ve toplumsal olarak oluşturulmuş gerçekleri”, “somut ve fiziki gerçekler” üzerine bina etmekte ve siyasi söylemini mekâna yansıtmaktadır.

Winter’a göre (2015: 328-330), bu etkinliklerin bazıları, iktidar kimin elinde olursa olsun kutlanır. Ancak bazı etkinlikler, eski rejimin devrilip yerine yeni bir rejimin kurulmasıyla yakından ilişkili olabilir. Bellek mekânlarının politik anlamının bu farklı yorumu, anmanın çok sesli karakterini ve yeni grupların daha eski bellek mekânlarını kendilerine mal etmek için yeni nedenler yaratma potansiyelini vurgular.

“Bazı kişiler savaş anıtlarını anma amacıyla ziyaret ederken bazıları, askeri değerleri aşağılamak için gelir. Barış yanlıları "bir daha asla" mesajlarını bu tür bellek mekânlarına gelerek vermişlerdir; askerler ve destekçileri ise, bu anları ve bu yerlerin atmosferini askerlik mesleğini yüceltmek ve vatandaşlara, gelecekteki bir savaşta gerekirse vatanları uğuna canlarını feda etme görevlerini göstermek amacıyla kullanırlar” (Gregory, 1994; Winter, 1999).

Bu mekânlarda geçmişin inşası günün şartlarına, farklı bakış açılarına, siyasi iktidarın tavrına göre farklı boyutlarda olabilir (Doyuran, 2018: 110). Yani mekânsal anlam, yaşanan toplumda meydana gelen olayların, siyasal, bölgesel ve kültürel tutum farklılıklardan oluşmakta ve bu farklılıklarla şekillendirilmektedir. Böylece bellek mekânlarının şekil değiştirmesi ve/veya ortadan kalkması, Harvey’in deyişiyle “etkili mekân”ların yerini “yaratılan mekân”lara bırakmasının nedenini iktidarda meydana gelen değişimlerle ilişkilendirmek mümkündür.

Toplumsal olarak yaratılan mekân, iktidar ve tahakküm uygulamasıyla böylesine yakından bağlantılıysa, aynı zamanda mücadelenin ve direnişin de hem sahası, hem de aracıdır (Schick, 2000: 210). Mekânın biçimlendirilmesinin toplumsal süreçler üzerindeki derin etkisini toplumsal alan üzerindeki somut iktidar kullanımlarına bakarak görmek mümkündür. Türkiye kentleşme tarihi incelendiğinde baskı ve iknaya dayalı mekânsal politikalar ile devlet sınıf ilişkilerinin yeniden üretildiği, mekân aracılığıyla sermaye birikiminin dönemin egemen tarihsel bloğu lehine sağlandığı, temel çelişkilerinin de yine baskı ve ikna politikaları ile sürdürüldüğü güçlü hegemonik dönemleri görmek mümkündür (Çavuşoğlu, 2014: 260).

Bir zaman iktidarların kendi görünürlüklerini ve meşruiyetlerini tebaasına iletmek için bir medya ve bir ileti gibi kullanılan mekânlar, tahakkümün uç düzeye vardığı ve insanların kolektif kendiliklerinin farkına varıp bunu geliştirdikleri koşullarda

iktidarlara karşı da kullanılabilir. Bu durumda mekânda ve mekân üzerinde mücadele başlamaktadır (Öztürk, 2012: 21). Bellek mekânlarının yok edilmesi daha çok siyasi amaçlı olup aslında kolektif bellekte saklı bir olayın yok edilmesi amaçlıdır (Berlin Duvarı'nın yıkılması gibi) (Doyuran, 2018: 102). Mekânın tarihsel ve politik koşullarla "Direniş Mekânı" halini alması ise artık politik mücadele alanı olarak o mekânı elinde tutanın konumuna göre politikayı, hatta iktidarı belirleyen yer haline dönüştürmektedir (Yeğin, 2019: 219).

İnce'ye göre (2010: 9), "devletin bu çabası başarılı olabileceği gibi, zaman içinde bastırılmış karşı-hafızaların yeniden dirilişi de söz konusu olabilir." Söz konusu karşı-hafıza inşası, Judt'un şu sözleriyle ifade edilebilir: *"İnsanların genellikle de başka birinin geçmişine karşı bir silah olarak yararlanabileceği çok fazla geçmiş, çok fazla anı vardır."* Bu bağlamda yapılacak bir inceleme, mekân politikası ve toplumsal tahayyülün birbirini karşılıklı olarak belirlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu okumada değişmeyen tek şey her hegemonik dönemde mekânın oynadığı roldür.

Bu bağlamda, mekân tek başına genel etkiler taşımaz (Urry, 2015: 106). Bu anlatımı güçlendirebilmek için, toplumsal ilişkilere, iktidar-toplum-mekân denklemindeki güç ve belirleyiciliğe bakmakta yarar vardır. Temel olarak mekân, tek başına bir anlam ifade etmez. Çünkü hiçbir mekân tek başına ele alınabilecek bir edilgen geometrik bir yayılım değildir. Her mekânın, tarihi, geleneksel, siyasi, ideolojik, ekonomik ve toplumsal bir zemini vardır ve bu zeminin izleri mutlaka dönemin mekân anlayışına yansımaktadır. Dolayısıyla mekânsalın, toplumsal nesneler arasındaki ilişkilerden oluştuğuna yönelik vurgu, toplumun hafızasına, sosyal ve kültürel kabullerine ilişkin önemli bir göndermeye işaret etmektedir.

2.3. HATIRLAMA VE UNUTMA SÜRECİNDEKİ DEĞİŞKENLERİYLE BELLEK VE MEKÂNLARI

İnsanlık tarihi boyunca, iktidar mücadeleleri, fiili olarak toprak ve/veya mekân hâkimiyeti üzerinden verilmiş ve yine aynı şekilde iktidar varlığını ve gücünü mekânlar üzerinden pekiştirmiştir. İktidar mücadelelerinin en önemli boyutlarından birini oluşturan “mekânların zaptedilmesi”, tarihin akışı ve gelişen ortam ve koşullara göre farklı formlarda olabilmiş, bu anlamda bir dönüşüm de geçirmiştir ancak mekânın zaptedilmesi üzerinden yürütülen iktidar gücünün sembolleştirilmesi duygusu ve düşüncesi varlığını hep korumuştur. Farklı formlara dönmüşlükten kastedilen, fiili olandan sembolik olana dönen zaptedişler, eş deyişle işgallerdir. Sembolik olan işgaller, aslında daha soyut, daha algısal ve belleksel olana yöneliktir. Toplumsal algılayışı, kabullenışı, yaşam biçimlerini, alışkanlıkları ve kültürü değiştirmeye yönelik bir alt niyete, bir ideolojik arka plana ve iktidar gücünü yerleştirme çabasına dayanmaktadır. Bu ideolojik arka plan ve iktidar gücünü yerleştirme çabası da mekânları iktidar denetiminin ve politikalarının kullanım alanı içine sokmaktadır.

Sembolik işgalin ve hâkimiyet mücadelesinin temel hedefi ve yerleşim alanı, toplumsal bellektir. Mekânların politikleştirilmesi ya da diğer deyişle politik olanın mekânsallaştırılması, bu yeni sembolik işgallerin artık birer yansıma ortamları olarak kendini göstermektedir. Bu da konunun bu çalışma açısından temel kuramsal inceleme alanlarının başında gelen toplumsal bellek ve mekânın, yeni dönem, diğer deyişle sembolik hâkimiyet mücadelesinin zemini olan mekânların ve bu mekânların oluşturduğu toplumsal belleğin anlaşılması açısından incelenmeyi gerekli kılmaktadır.

2.3.1. MEKÂNSAL İMGELER VE SEMBOLLER ARACILIĞIYLA BELLEĞİN MEKÂNINI VE MEKÂNIN BELLEĞİNİ YARATMAK

Yaşanan veya öğrenilen konular ile bunların tarihsel bağlamını bilinçli olarak zihinde saklama yetisi olarak tanımlanan “bellek”; hatırlama ve unutma süreçlerini belirleyen ve domine eden; kat-i kabulde tereddüt yaratacak karşıtı olmadığı/üretilmediği sürece, tartışmasız eylem ve söylemlerimizi belirleyen güçtür. Mekân ve bellek arasındaki ilişki ise yukarıda zikredilen nedenden dolayı kaçınılmazdır.

Connolly’ye göre (Farrar, 2011), mekân coğrafya ve kimlik arasındaki denkliktir. Connolly mekanların çoğu zaman “politik nostalji lensinden” algılandığını ortaya atmıştır. Peki, neden ve nasıl? Bu sorunun cevabı Köklü ve Eskidemir’in (2018: 924-941), Relph’den aktarımında yer almaktadır:

“Bir yerin kimliğini belirleyen hem birbirleriyle hem de kimlikle ilişkili olacak biçimde üç temel faktör bulunmaktadır. Bu faktörler fiziksel bileşenler, semboller/anlamlar ve aktivitelerdir. Bu faktörlerin hepsi bir mekânın kimliğinin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bir mekânın kimliği o mekânın öğeleri ile olduğu kadar, mekânı kullanan kişilerin mekâna dair anıları, izlenimleri ve deneyimleri ile de ilişkilidir. Dolayısıyla o yere özgün herhangi bir anı ve hikâye üretilemeyen mekânla aidiyet kurulamaz ve kimlik öğelerinden bahsedilemez.”

Bu noktada “*kimliğin inşası aynı zamanda bir mekânlar ağının inşasıdır ki, bazıları ‘bura’, bazıları da ‘ora’ olarak nitelendirilen bu mekânlar, toplumsal cinsiyet, ırk veya sınıf gibi toplumsal bölünmeler ekseninde kurulur ve aynı zamanda bunları yeniden üretir*” (Schick, 2000: 22). “*Bireyler çeşitli mekânları, özellikleri bakımından farklılaştırarak ‘yer kimliğine’ büründürme eğilimi gösterir. Bununla bağlantılı olarak ‘başka yer’e karşıt olarak bir ‘burası’ noktası inşa eder ve bu yeri ‘kimlik yeri’ne dönüştürür*” (Bilgin, 2013: 99). Stavrides’e göre (2018: 140), toplumsal karşıtlıkların doğurduğu pürüzlerden arındırılmış bu kimlik, yaygın bir şekilde kamusallaşmış imgeleri bir araya toplar ve insanları, manipüle edilmiş bir kamusallık biçimini sahneye koyan bu imgeler içinde ve onlar vasıtasıyla hareket etmeye zorlar.

Taşçı’ya göre (2014: 179), bir kent meydanına veya sokağa bakan bina cepheleri, oradan geçenlerle veya bekleyip bakanlarla irtibat kurmalıdır. Cepheler yaşadıkları

tarihten ve günlük hayattan enstantaneler (anlar) sunup, insanlara şehrin ruhunu anlatmalıdırlar. “*Şehrin kolektif hafızası, anıtsallık, tarihin gücü ve siyasi kimliğe ilişkin bir dizi anlamla yüklüdür*” (Harvey, 2013: 162). “*Kamusal alanlar, bir kentin tümünün hem fiziksel, hem sosyo kültürel hem de siyasi yapısı hakkında bilgi alınabilecek yerlerdir*” (Gökgür, 2017: 57).

Bu yerlerin aynı zamanda bireyi şekillendiren ve birey tarafından şekillenen toplumsal bir boyutu da vardır. “*Toplumsal bir süreç olarak mekân toplumun altyapı ve üstyapıya ait değerleri ile şekillenir*” (Yırtıcı, 2005: 2). “*Mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesneler olarak değil, toplumsal süreçleri, bu süreçlerin mekânsal olmasıyla aynı tarzda 'içeren' şeyler olarak görülmektedir*” (Harvey, 2016: 10-11).

Böylece “*kent mekânı değişmez, yekpare ve herkes için aynı şeyi ifade eden bir kapsam olmaktan çıkar ve ilişki kurulan, temas dilen, kişiselleşen bir mekân haline bürünür*” (Demirkaya, 2019: 148). Bu bağlamda mekân, hem üretimin örgütlenmesinde hem de toplumsal ilişkilerin biçimlendirilmesinde belirgin bir rol oynamaktadır (Harvey, 2016: 277). Bu yüzden kent mahallelerindeki sokaklar fiziksel zemin sağlamakla kalmayıp eylem biçimlerini, alışkanlıkları ve iletişim biçimlerini temsil eden, destekleyen ve yeniden üreten sembolik imgeler de sağlayarak önemli müşterekleşme mekânlarına evrilirler (Stavrides, 2018: 146).

Hatırlanmak istenen öğelerin zihinsel görüntülerini zihinsel olarak ziyaret etmek insanının mekânla olan zihinsel bağını şekillendirmede belirleyici olmuştur. Benzer şekilde Bayat da (2016: 46), kolektif duyarlılıkları taşımak üzere sokakların fizikselliliğinin ötesine geçen güçlü bir simgesel ifadeye karşılık geldiğini vurgulamaktadır. Mekân, böyle bir bağlamda, kolektif belleğin oluşumuna yönelik sembolik imgeler de sağlayarak hâlihazırda kurulu ortak kimlikleri mekân içinde ve mekân aracılığıyla güçlendirmektedir.

Connerton (2012: 15), “*mekânın düzeni, hatırlanması gereken şeylerin düzenini muhafaza eder*” diyerek, bellek ile mekân arasındaki ilişkiye vurgu yapmaktadır. Çünkü Gilmour’unda ifade ettiği üzere (2015: 426), bir dönemin olayları başka bir dönemin olaylarını yorumlamak için kullanılmaktadır. Bu açıdan kolektif hafızanın

toplumların değişimini ve adaptasyonunu yarattığı söylenebilir. Çünkü kolektif hafıza diye adlandırılan olguyu en fazla yaşatan yerler şehrin sokakları, meydanları, mahalleleri yani tarihe en çok tanıklık eden yerleridir. Tarihi perspektiften bakıldığında çok açık ki, şehrin temsil edildiğı bu tarz yerler aracılığıyla hatırlama Türkiye'nin toplumsal ve siyasal tarihini de sorgulamak açısından oldukça önemlidir.

Çünkü Harvey'in Lowry'den aktardığı gibi (2016: 59), “*Kentte her şey diğer her şeyi etkiler.*” Etkiler ise "dışsallıklar", "saçılma etkisi" veya "üçüncü şahıs etkileri" diye adlandırılmaktadır. “*Söz konusu dışsal süreçler farklı kentlerde farklı biçimlerde gerçekleşmekte, kentlerin kendi bağlamları içinde kullanıcıların pratikleri ile farklı sonuçlar ortaya çıkmakta, böylece farklı kentler kendilerine özgü özellikleri ile belirlemektedir*” (Sakar ve Ünlü, 2018: 418). Böylelikle aynı ilişki farklı mekânlarda veya aynı tip mekânda olsa bile farklı tarihsel dönemlerde üretildiğı anda farklı sonuçlar yaratabilmektedir. Zira bireyin kendisini çevreleyen mekânı nasıl algıladığı aynı zamanda toplumsal olayların mekânı nasıl şekillendirdiğine de bağlıdır ve bu zincirleme bağıntının sonu gelmemektedir. Değişmeyen sonuç ise mekânın, topluluğun ve toplumun üzerinde ilişkileri kuran veya yönlendiren bir unsur olarak konumlandırılmasıdır.

Connerton'a göre (1999: 12-13), “*geçmişle ilgili imgeler, var olan toplumsal düzeni meşrulaştırır*”. Çünkü;

“Kişi imgelerle hatırlar; deneyimlediğı, temas ettiğı anlardan biriktirdiğı imgeleri ‘şimdi’nin içinde devindirir, farklı zamanlarda ve mekânlarda gezdirir, çeşitli duygularla ve nesnelerle buluşturur. “Şimdi içinde yinelenen bellek” olarak biyografik karşılaşma ve hatırlama, metinsel olanın değıl, görsel olanın mekanizmasıyla işler. Bellek iki biçimde imgeseldir; hem imgelerle işler hem de kendisi ‘imgelem’ oluşturur. Buna ek olarak hatırlama deneyimi, bütüncül değıl parçalıdır, başı ve sonu olmak zorunda değıldir. Bir noktadan başlayıp diğer bir noktada bitmez. Hatırlama, çizgisel ve nesnel olmaktan ziyade çağrışımsaldır, öznel ve özeldir; daha yerinde bir ifade ile ‘kişisel’dir” (Depeli, 2010: 20).

Kentlerle kurulan ilişkinin, sosyolojik araçlarından birisi de “hatırlama”dır. Bu noktada Halbwachs'ın hatırlama mekânı olarak ifade ettiğı kavramının altının çizilmesi gerekmektedir. Halbwachs bu kavram ile her dönemin, her grubun, her inancın, kendi özel anılarını, kendi özel biçimleri ile mekânsallaştırdığı ve

anıtlaştırdığını kastetmektedir (akt. Assmann, 2015: 69). Schudson'un (2007: 181-182), *"toplumsal olarak üretilmiş yapıntılar"* olarak adlandırdığı kütüphaneler, müzeler, anıtlar veya yer adları; bireylerin anılarının deposu olan bu yerlere gönderme yapmaktadır.

"Bu simgeler ve hafıza mekânları sayesinde birey kendisini içinde yaşadığı topluluğun ya da ulusun bir parçası olarak hissetmeye başlar. Bu mekânları ziyaret eden bireyler tek tek kendilerine ait olmayan, artık var olmayan bir geçmişin ve yeniden yazılan bir tarihin içinde birbirleriyle ve ait oldukları toplulukla buluşurlar" (Keskin, 2017: 156). Bu nedenle *"insanların anılarını toplum içinde edinmesi, onları toplum içinde hatırlaması, tanınması ve konumlandırması nedeniyle"* (Halbwachs, 1999) otobiyografik belleği uyaran kolektif simgelerin varlığı oldukça önemlidir.

Gündelik hayatın içinde sık sık karşılaşılan işaret, simge ve sinyaller yaratılmış mekânın güçlü araçlarıdır ve coğrafi çevreye göre bireylerin duyarlılıklarını şekillendirir, istek ve ihtiyaçlarını yönlendirir (Harvey, 2016: 280). Bu araçların bir kısmını, *"yer-sembolleri"* olarak nitelendirilmek mümkündür. Bilgin'in Bonnemaison'dan aktardığı gibi (2013: 146), yer sembolü *"bir halkın kültürünün ve hafızasının ifadesi olan jeo-sembol, dinsel, kültürel veya politik nedenlerden ötürü bir etnik grubun gözünde, onları miras aldıkları kimlikte demirleyen sembolik nitelikli bir yer, bir parkur, bir inşa, bir alandır."* Bir kentin tarihsel ve ortak anılar üzerinden inşası, kenti oluşturan anıtların, binaların, ev ve sokakların *"bellek yeri"*ne dönüştürülmesini sağlar. Toplumun belleğinde kalıcı olan şahıslar, olaylar ve mekânların korunması, kültürel miras olarak kabul edilmesi, yenilenmesi ve eski adlarının dönüştürülmesi kenti sahiplenmenin en etkili yollarından biridir (Bilgin, 2013: 67-68).

Kent alanlarında önce çıkan eski eserler ve anıtlar, sokak ve caddeler, park ve meydanlar, abide ve heykeller gibi, bu yerlere adı verilen şahsiyetler de, birer *"hafıza yeri"* olarak işlemektedir. Yukarıda aktarılanlar bağlamında, kent mekânlarında bıraktıkları izlerle ya da adlarını taşıyan kentsel yapılarla hatırlanan (Bilgin, 2013: 69) mekânların önemini ortaya koymak için geliştirilen düşünce akımlarının çıkış noktasını *"Pratik toplumsal faaliyetin şekillendirdiği mekânların, manzaraların, anıt*

ve binaların anlamı var mıdır? Toplumsal bir –ya da birçok- grubun işgal ettiği mekân mesaj yerine geçebilir mi? (Mimari ya da kentsel) yapıtı kitle iletişim araçlarının kayda değer bir unsuru olarak düşünebilir miyiz? Toplumsal bir mekân, tanımlı bir pratikten –okuma-yazma- kaynaklanan bir dil, bir söylem olarak kavranabilir mi?” soruları oluşturmaktadır (Lefebvre, 2016: 152).

Özak ve Gökmen (2009: 150) mekânda kalıcı belleği “Yaşam boyunca mekânla ilgili duyumların, algılamaların, öğrenmenin, deneyimlerin ve anıların yalnızca kendi bileşenleri ile değil; içinde geçen fenomenlerle, ortam özellikleriyle ve yaşamla birlikte, bir başka deyişle ‘bağlamı’ ile birlikte belleğe kaydedilmesi, ilişkilendirilmesi” olarak tanımlarlar. Mekânın hafızasını silmek, belleğin toplumsal belleğe referansla “istenmeyen şeyleri” hatırlamasını önlemektir (Torlak, 2016: 12). Sosyologların, “mekânın duyum aşaması, mekânın algılanması ve mekânın belleğe kodlanması” şeklinde üç aşamada gerçekleştiğini iddia ettikleri “Mekânda kalıcı belleğin” yönetimi ise, mekân-hafıza ve iktidar ilişkiselliğinin doruk noktası ve nihai hedefidir.

Mekânsal bir ögenin bellekte saklanması (bir başka deyişle mekânda kalıcı belleğin sağlanması) bireyin mekânla kurduğu ilişkinin özelleştirilmesini içermektedir. Başka bir deyişle duyumsal ve algısal olarak algılanan mekân bu ilişkinin pekişmesi anlamını taşımaktadır. Bununla birlikte, ilgili mekânda, birey, unutma ve hatırlama süreçlerine dair ne kadar fazla girdiye maruz kaldıysa o mekân o bellek için de o ölçüde kalıcıdır.

Bireysel düzeyde, nesneler veya olaylar ancak sözel olarak tekrarlanırsa akılda tutulabilir. Diğer taraftan, bir olayın ayrıntılarını sözel olarak tekrarlamak, bu olayın bellekte nasıl düzenleneceğini ve ileride nasıl hatırlanacağını da etkiler. Aynı süreç toplumsal düzeyde de geçerlidir. Shils (1981), bir toplumun zaman içinde varlığını sürdürebilmesi için, iletişimlerin aktarılması, tekrar aktarılması ve tekrar tekrar canlandırılması gerektiğini öne sürer (Pennebaker ve Gonzales, 2015: 221).

Yani tekrarlanan geri getirmenin yanı sıra geri getirme sıklığının ve zamanlamasının kolektif bellek üzerindeki etkisi, özellikle belleğin oluşturulması, anıların canlı kalması ve uzun vadede korunmasında belirgin olmaktadır.

“Aynı zamanda hem zamanın döngüsel deneyimi hem de mekânın ve zamanın döngüsel inşası biçiminde deneyimi bir başka deyişle kutsal bir yer olarak tecrübe edilmesi ve yaşanması gene *yineleme/tekrar* merkezinde mümkündür. *Tekrarın* bu bağlamda belleğin zaafına karşı geliştirilmiş en önemli şifa olduğu düşünülürse, halkların belleklerinin nasıl da sağlam ve güvenilir olduğu anlaşılmış olur” (İlhan, 2018: 114).

Bu bağlamda, bireysel ve kolektif bellekte tekrarların oldukça önemli olduğu söylenebilir. Aksi halde bellekte yer alan olaylar silikleşir ve unutulur. Dolayısıyla yere ilişkin imgelerin tekrarı, zaman içinde aktarımı, yer söylenceleri aracılığıyla yeniden ve yeniden inşası o yere ilişkin hafızayı canlı tutar (Yılmaz ve İnceköse, 2017: 61-62).

Harvey’in Cassirer’den aktardığına göre (2016: 32-33); mekâna ait deneyimler, temel olarak üç kategoriye dayandırılmaktadır. Birincisi “organik mekân”dır ve bu mekân, genetik olarak aktarılan mekâna bağlı deneyimlerle ilgilidir. İçgüdüsel olarak yönünü bulma ve göç gibi deneyimler organik mekân anlayışının tipik örnekleridir. İkinci mekân deneyimini algısal mekân olarak adlandırılmaktadır. Algısal mekân deneyimi görme, duyma, dokunma ve hareket gibi her türlü duyu deneyimi ile ilgilidir. Üçüncü tür mekâna ilişkin deneyim ise mekânı, sembolik betimlemeler aracılığı ile dolaylı olarak yaşamaya işaret eder.

Hafıza mekânlarında gerçekleştirilen anma eylemi üçüncü tür mekânsal deneyimlere örnek oluşturmaktadır. Bu anma eylemi, geniş kitlelerin, hatırlanan olayın anlamlı olduğuna ve manevi bir mesaj içerdiğine ikna edilmesinden kaynaklanan bir eylemdir (Winter, 2015: 323). Bu eylem, mekânı görünür kılar ve bellek mekânları bu mesajı somutlaştırır. Bu mekânlarda yer alan somut hatırlatıcı imgeler ve sokak isimleri, anma içeren diğer mekânlar gibi geçmişin birbirleriyle rekabet içinde olan yorumlarıdır (Alderman, 2003: 163).

Çünkü bellek mekânları sürekli dönüşüme ve manipülasyona açık olarak yaşarlar (Firat, 2014: 20). Bu dönüşüm aracılığıyla bellek mekânları, grubun birlik ve özgüllük bilincini temellendiren kutsal anlatıları korur. Winter’a göre (2015: 322), günümüzde kutsallık, müzeler ve sergiler gibi anma mekânlarında muhafaza edilir hale gelmiştir; anma mekânları modernitenin kiliseleri ve katedralleridir artık.

Söz konusu unsurların muhafaza edilmesine ilişkin olarak, Winter'ın (2015: 338) şu anlatımını son derece açıklayıcıdır: *“Bellek mekânları insanların ‘tarihin bir anlam taşıdığına dair’ inançlarını doğruladıkları yerlerdir.”* Winter'a göre (2015: 327), bellek mekânları, yerel politikaların gerçekleştiği yerlerdir. İnsanlar bu mekânlara, yönlendirme ve umutların bir karışımıyla gelmektedir. Susam'a göre ise (2015: 73) bu mekânlar, tarihin dolayısıyla da siyasal erkin hüküm sürdüğü mekânlardır.

Bellek mekânlar, geçmişin sembolik imgelemelerinin şimdiki zamanın önemlilikleriyle iç içe geçtiği yerlerdir ve herhangi bir coğrafi alan gibi, söylemsel olarak oluşturulmaktadır (Rose- Redwood, 2008: 33). Söylemsel mekânın iktidar üretimi noktasındaki önemine dikkat çeken Jongerden (2009), mekânı, fiziksel bir uzam olmasının ötesinde mecazi anlama sahip söylemsel bir pratik olarak değerlendirmiştir. Bu noktada önemli olan, mekânın söylemsel temsili ile görsel temsili arasındaki bağın bellek açısından da bir işlevinin olmasıdır. Bu işlev, mekân-iktidar söyleminin türdeşleştirilmesinin ifadesi olmuştur.

Lefebvre, mekân ve dil arasındaki analogiyi işaret ederek mekânın söylemle ilişkisini, *“mekân içindeki söylem, mekân üzerine söylem ve mekân söylemi”* olarak üç ayrı şekilde aktarmaktadır. Buna göre, mekân içindeki söylem, mekân içindeki tüm nesnelerle ilgili olarak ideolojik aktarımın tezahürü olmaktadır. Mekân üzerine söylem, gerçeğin anlamını gizleyerek ideolojik çarpıtmalarla üzerini örtmektedir. Mekâna dair her söylem başlı başına bir ideolojinin tezahürüdür.

Lefebvre'nin sözleriyle (2016: 2014: 153), *“Mekâna işaret etmeyen söylem ölümcül bir boşluktur, laf kalabalığıdır.”* Zira her söylem, mekân üzerine bir şey söylemekte; her söylem, bir mekândan söz etmektedir.

Yukarıda bellek mekânlarına ilişkin anlatılan tüm ayrıntılar bağlamında, bir temsil biçimi olarak anma törenleri, geçmişin kritik bir dönüm noktasını tanımlayan olaylar bütünü bir tarihte sabitleyerek, belirli kurallar çerçevesi ve sıklık içinde tekrar edilen seremoniler sayesinde temsiliyetlerini kazanmaktadır. Bu törenlerin biçim ve vurguları nelerin hatırlatılmak istendiğini sembolik bir şekilde sahnelemekte, böylece geçmişin imgesi bu sahne sayesinde anlaşılır hale gelmektedir (Yalım, 2017: 166).

Anıtlardaki görsel imgeler yoluyla yaratılan çağrışımlar Gilmour’a göre (2015: 411) hem kolektif belleğin bir kaydı, hem de onu yaratma yöntemidir. Rigney’nin deyişiyle, “*metinler hem ‘anıt’ hem ‘aracı’ olabilir.*” Connerton (2011: 20-39) hatırlamanın belirli bir mekânla ilişkili ya da o mekâna bağlı olarak gerçekleşebileceği konusunu anıt mekânlar üzerinden aktarmaktadır. Ona göre, bellek mekânı olarak anıt mekânlar, tarihte gerçekleşen olayları hatırlatma konusunda oldukça etkilidir.

Connerton’a göre (2011: 39) anıtlar ile unutkanlık arasındaki ilişki karşılıklıdır çünkü unutma tehlikesi anıtların inşa edilmesine, anıtlar ise unutkanlığa yol açmaktadır. Hatırlanmak istenen şeyi bir anıt biçimine sokmak hatırlama yükümlülüğünden kurtulmak içinse; bunun sebebi, anıtların yalnızca bazı şeylerin hatırlanmasına izin verirken, bir çeşit ayrımcılıkla diğerlerinin de unutulmasına neden olmasıdır. Anıtlar, geçmişini hatırlamamızı sağladıkları kadar onları saklar da.

“Şehitlik ile ilişkilenen anıtlar ya da semboller bize ölen kişilerin gereksiz yere ölmediğini, toplumsal bir ortak hedef uğruna savaşarak yaşamını yitirdiğini hatırlatır. Diğer yandan ölen insanların, herhangi bir dünyalı canlı olarak yaşıyor olduğunu ve yaşama hakkı olduğunu unutturur. Bu yüzden de “şehitlik” bizden büyük ve kapsayıcı bir kimlik, dava, din ya da ulus inşasında etkili bir kurum olarak bilinir. Bu yüzden de İstanbul’un küresel olarak en belirgin sembolü olan bir topoğrafik oluşumun adını alan köprü’nün adı artık değişmiştir. Bu tarihten sonra ne bu köprü sadece bir köprüdür, ne 15 Temmuz sıradan bir gündür, ne de burada ölen insanlar sadece insandır” (Özkan, 2016).

Anıt, idealize edilmiş imgelerin bir söylem oluşturmak üzere bir araya getirildiği, şimdinin perspektifinde geçmişin seçici olarak hatırlandığı fiziksel bir yapıdır. Geleneğin icadı olarak anıt izleyiciyle sağladığı görsel temas dolayısıyla bellek üzerinde doğrudan bir etkisiyle kamusal bir mekân tanımlar (Yalım, 2017: 196-197):

“...Cumhuriyet’in ilk anıtı, ulus bilincinin ve bağımsızlığının temellerini en yakın geçmiş olan savaşa ve hemen ardındaki zafere koymuştur. İşte yeni rejimin toplumsal belleği de gücünü ve devamlılığını hep bu dönüm noktasına dayandıracaktır. Ulus Meydanı’nda üretilen her türlü eylem ve imge, aslında değişik biçimlere bürünmüş, icat edilmiş geleneklerdir (balolar, konserler, törenler, mimari ve anıtlar) ve ortak amaçları hep aynı değer sisteminin yayılmasını sağlamaktır. 1924 yılında yapımına karar verilen ilk anıt olan Zafer Anıtı, bu sistemin doruk noktasına ulaştığı bir temsil biçimidir.”

Çanakkale gibi anıt mekânlar ve anıtların birçoğu güçlü hafıza mekânları olarak, bireylerin ve o bireylerden oluşan grupların belleğini dönüştürmek ve biçimlendirmek için araçtır. “*Kuşkusuz ki bu aracın politik kurguların en yoğun ve en keskin olduğu*

hali ise savaş anıtlarıdır. Şurası kesindir ki 'devletler kamusal mekânları, hâkim belleğin yeniden üretimi için kontrol ederler'(Yılmaz, 2014: 189-190). Fakat tarihsel olayın gerçekleştiği yerde bulunsun ya da bulunmasın tarihsel olayı sembolleştiren anıtsal yapılar ulusal anlatıların, grubun tarihsel belleğini kurma amacıyla başvurduğu araçlar olarak gösterilebilir (Yelsalı Parmaksız, 2012: 287).

Yılmaz'a göre (2014: 192-193), bu noktada tarihsel olaylara yön veren gelişmeler, anıtlştırma kavramının karşısına egemen erkin hegemonyasını kırabilecek şekilde güçlü bir karşı-anıtlştırma kavramına yerleştirir. 20. yüzyılda yaşanan savaşlar, topluluklar tarafından paylaşılan toplumsal hafızanın algılanışını ve o hafızanın abideleştirilmesine ilişkin yaklaşımları değiştirmiş ve "karşı-anıtlar"ı ortaya çıkarmıştır.

"Karşı-anıtlar mekânken geleneksel anıtlar obje gibi görünür; karşı-anıtlar anti-kahramancıyken geleneksel anıtlar kahramancıdır; onlar kuşkucu iken kutsayıcıdır; savaşta ölümün korkunçluğunu göstermek yerine yücelticidir. Her şeyin ötesinde, geleneksel anıtlar sonsuz anma sözünün yarattığı yanılsamayı güçlendiriyor görünür, hâlbuki karşı-anıtlar gönülsüz ve hatırlamakta kabahatli olmayı kışkırtırken kendi ölümlülükleri konusunda hiçbir yanılsama önermezler. Karşı-anıtlar, bazen kendi kendine yıllar içerisinde yere gömülen ve kaybolan bir kara dikili taş, bazen tüm şehri kapsayan tabela ve işaretlerden oluşan ve her adımında kentliye bir imaj sunan semboller bütünü, bazen de soykırıma uğramış Yahudilerin ayakkabıları tarafından tanımlanmış devasa alanlar oldular. Biçimleri değişse de hepsinde savaşın acılarını ve sebep olduğu yıkımları bireye sadece gösterme ya da izletme değil, belirli bir oranda yaşatma isteği vardır."

Bu yaşatma isteğine dair, en sert eleştiriyi yapanlardan biri Adorno'dur. Susam'ın ifade ettiği üzere (2015: 80), Adorno, kurbanların/tanıkların, dile getirilmesi imkânsız yaslarını ve acılarını estetize etmenin barbalığından söz etmektedir. Başka bir eleştiri de anıtların belleği kalıplaştırdığı yönündedir. Ayrıca aynı olayın, bir toplum açısından zafer anlamı taşıırken, diğeri için felaketi işaret etmesi gibi durumlarda anıtlara yüklenilen anlamlar ve buna bağlı olarak bellek furyası içinde anımsamaların niteliği de farklılaşmaktadır.

Susam'a göre, zafer takları ya da anıtlar yerine daha çok insanlık suçları kaynaklı ve insanlığın belli bir ortak keder duygusunda birleşmesine olanak veren anıt mekânlar gündemdedir. Bu hem anıtların kamusal alan olarak diyalog geliştirme özelliğinin

işlerlik kazanmasına olanak vermekte hem de ötekinin tarihine dair bir bakış ve farkındalık geliştirebilmeyi sağlamaktadır.

“Belirli anma amaçlarına uyarlanmadan veya bu amaçla kurulmadan önce, bir yaratım aşaması söz konusudur. Bunu, bir kurumsallaşma ve kullanımın yerleşmesi süreci izler. Belirli yerlerde belirli bir olayı anma zamanlarını gösteren bu önemli tarihler, onlarca yıl anılmaya devam edebilir veya bir anda ortadan kalkabilir. Çoğunlukla, uygulamayı başlatan grupların göçüp gitmesiyle, bu bellek mekânlarının toplumsal anlamı da unutulur” (Winter, 2015: 322).

Anma süreçlerinin tarihi olay ve kişilere olağan dışı bir önem atfettiği ve “kutsal bir tarih kaydı” sunması (Schwartz, 1982: 377), bu törenler ve mekânların, yeni kuşakların hafıza boşluklarına karşı tepkisel bir işlev üstlendiği inancını ve mitsel anıları yeni kuşaklara aktarma çabasının bu işlev bağlamında anlamlandırılması gerektiği şeklindeki iddiaları beraberinde getirmiştir: *“Bir yandan geçiciliğin hüküm sürdüğü bir dönemde kalıcılığın, burada ve hep’in anlam taşıyıcılığını da yapmaktalar. Aynı zamanda kamusal alanlar olarak bireyin kaybolmuşluğu, yabancılaşması ve yalnızlığı karşısında topluca hareket edilen, ortak amaçlarla toplanılan, ortak duyguları taşıyan mekânlar olmaları açısından da önem taşımaktalar”* (Susam, 2015: 79).

Azaryahu’ya göre (2011: 29), farklı şehirlerde tarihten belirli ‘kahramanların’ anılmasını incelemek belirli bir anma temasının jeopolitik yönünü vurgulamaktadır. Çünkü anmalar ve anma mekânları hatırlama ve unutmaya dayalı ulusal hafıza pratiklerini kurgulamaktadır. Bu bağlamda yıldönümleri, anma etkinlikleri, “Unutmadık Unutturmayacağız” vb. eylemler aracılığıyla, hem ulus hafızası hem de toplumsal hafızalar bizzat sokak üzerinde “hafıza işaretleri”dir.

Bu işaretlerin önemli bir yönü de Gilmour’un da ifade ettiği üzere (2015: 410) *“belleğin ritüel ve anma eylemleri aracılığıyla ezberlenmesidir.”* ... İlhan’a göre (2018: 128), günümüzde de mekânların “kutsal” oluşu, sözlü kültür dönemlerinden kalan bir kültürel mirastır. Sözlü kültürlerde mekânı kutsal yapan şey, mekânın törensel amaçla kullanımıdır. Bu anma etkinlikleri aslında büyük ölçüde halkı halkla beraber hatırlamaya davet etmeye yöneliktir. Bu da halkı belirli anma mekânlarına yönlendirmek demektir (Winter, 2015: 333). Dolayısıyla mekânla ilgili her türden çağrışımı etkilemek başkalarının dünyasına sızabilmek demektir (Düzcan, 2014: 194).

Kentlere dair çok farklı sebeplerle oluşmuş çağrışımlar, o kente hiç gitmemiş insanların zihninde dahi belirli hatırlama çerçeveleri yaratır. Bu çerçevelerin temel besini sokaklardır. Bizzat o kentte yaşayan insanların, o kentin sokaklarına ilişkin algılarında dahi deneyimlerin değil çağrışımların zaferi söz konusudur (Düzcan, 2014: 187). Kentin hatırladıkları/hatırlattıkları ve unuttukları/unutturdukları kentlilerin de hatırlama ve unutma mekanizmalarını etkiler (Çetken, 2017: 93). Bu bağlamda belirli sembeleri tercih ederek oluşturulan mekânların hatırlama ve unutma sürecini daha iyi anlamlandırılabilceğini Urry (2015: 46) şöyle açıklamaktadır:

“Bu anılar, mimarları tarafından amaçlandığından çok farklı bir anlam kazanabilen yapılarda cisimleştirilirler. Ancak yapıların kolektif söylenceleri göstermeleri nedeniyle bu, sadece bir bireysel yorum konusu değildir. Bu söylenceleri anlamak, mevcut yorum ve geleneklerin çözülmesini ya da zayıflatılmasını ve çatışan öğelerin bir arada yan yana konulmasını gerektirmektedir. Metruk binalar bile izler bırakabilir ve geçmiş dönemlere ilişkin anıları, düşleri ve ümitleri açığa çıkarabilir.”

Bir hafıza mekânı simgelediği anlamı, zamanı ve mekânı aşarak iletme amacını taşısa da hem zamanın hem de mekânın yıpratıcı/yaratıcı etkisinin altında kalır (Gülpınar, 2012: 89). Çünkü siyasi değişimin sembeleri mekâna işlenen sembelerin biçim ve içeriğini de değiştirmektedir. Geçmişin belli bir döneminin belirli bir yorumunu hatırlatıcı hafıza mekânları, kırılma dönemleri bağlamında farklı iktidarların izledikleri farklı siyasetler sonucunda geçirdiği yapısal değişikliklerle dönüşmektedir.

Bu yüzden de toplumsal belleğin seçiciliğinde iktidarın büyük etkisi bulunmaktadır ve tarihte sıkça görüldüğü gibi egemen erk değiştiğinde, bir öncekinin varlığını ortadan kaldırmak için ilk saldırı heykellere, yer isimlerine ve anıtlara yapılmaktadır (Schudson, 2007: 182). Czepczyński'ye göre (2009), önceki rejimin sembolik şehir manzarasına ait heykelleri indirmesi, yapıları yok etmesi “şehir manzarası temizleme” anlayışından hareketle, her egemen iktidarın toplumsal hafızada kendisine bir iktidar alanı açma çabasına işaret etmektedir. Susam da (2015: 78-89), benzer düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “*Rejimler ve ideolojiler değiştikçe hegemonya, yeni bir tarih ve şimdi kurma arzusuyla önce bellek mekânlarını tahrip etmeye yönelir.*” “*Değişen devirler heykelin alaşağı edilmesi ile sonuçlanır. Bu tür heykeller hâkimiyetin ve düşüşün göstergeleridir. Varlıklarında kamuyu denetim altında tutan, indirilişlerinde ise yeni heykellere zemin hazırlayanlardır. Her düşen heykel bir yenisine davetiyedir*

aslında” (Kocabay Şener, 2019). Tıpkı her dönemin antagonistini (düşmanını) yaratması gibi. Bu tarz uygulamalar, iktidarın el değiştirdiği dönemler için olağan uygulamalardır.

Kente insan eliyle eklenen her yeni öge, mekânı tanımlayan sisteme dair doğal ya da yapay başka bir bileşenin yıkımıyla, hatta giderek yok edilmesiyle mümkün olmaktadır (Ibanez & Katsikis’ten akt. Birik ve Tezer, 2018: 91). Egemenler, özellikle kent mekanlarını sürekli yeniden “yaratıcı yıkıma” maruz bırakarak (Torlak, 2016: 11), toplumsal belleğin antagonist durumunu, bir yapım-yıkım ilişkisi şeklinde iki yönlü olarak inşa etmektedir. Yerel olandan çok öteki olana referans vererek güncel iktidar mücadeleleri için sembolik bir aidiyet ve tanıdıklık hissi ve algısı sunmaktadır.

Mekânın algılanması ve yaratılması siyasi ve sosyal ilişkilerdeki değişikliklerin de sonucudur. Taşcıoğlu’na göre (2013: 47), mekânın algılanması duyumsal ve zihinsel olmak üzere iki süreçte gerçekleşmektedir. Mekân kişi tarafından öncelikle duyumsal olarak, ardından mekânda geçirilen zamana bağlı olarak zihinsel ölçüde algılanmaktadır. Zihin geçmişi “mekânsallaştırdığı”nda, yani bir mekâna kavuştuğunda ya da oturduğunda, bu mekânı düzenleyen ve kodlanmasına yardımcı unsurlardan biri de (Bilgin, 2013: 104) yer isimleridir.

İktidar, toplumsal olaylarda, mekânı referans noktası kabul ederek; düşünsel, tarihsel, kültürel tüm açılımlarda, bu noktadan hareket etmektedir. Öyle ki, mekân isimlendirmeleri bile, bu -güç ilişkisinin belirlediği- referans noktasının izlerini taşımaktadır. Çünkü mekânın belleği, mekânı deneyimleyenler için bir referans noktası olduğu için mekânın bellekteki izi özneler için önemli bir karşılama alanı haline gelir. İşte, yer isimlendirmeleri de, tam da bu karşılama anına denk düşecek bir bağlamda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, mekânın belleği açısından önemi de, bu kapsamda değerlendirilmelidir.

2.3.2. BİR TOPLUMSAL BELLEK TAŞIYICISI OLARAK “İSİMLENDİRMELER” ARACILIĞIYLA MEKÂNIN POLİTİKLEŞMESİ, POLİTİKANIN MEKÂNSALLAŞMASI

Tarihi süreç içerisinde, başka kimliklerle temas, bu temasın temel dinamikleri ve güncel politik değişimler, önemli tarihi olayların anlamlandırmasında özel bir önem taşımaktadır. Tarihi olayları daha kolay anlamlandırmanın yolu, onun mekânsal hafıza ile bağlantısını anlamadan geçer. Bu bağlantının anahtar kavramlarından biri de mekân isimleridir. Geçmiş zamanı isimlendirmek, toplumdaki çalkantılı değişimlerin yaşandığı dönemlerde kamusal alanlarda ortaya çıkan bir dizi özgül karakter, olay ve koşul açısından yeni ideolojinin mekânı biçimlendirme sürecinin bir parçasıdır.

Hatırlanılan şeylerin büyük bir bölümü mekânsal bir bileşene sahiptir (Groh, 2016: 193). Belleğin ve mekânın somutlandığı temel alanlardan biri de yer isimleridir. Yer isimleri, geçmişten bugüne, bir ülkenin yaşanmışlıklarının bir sonucudur. Bu isimler “burada bulunmayan” ve “şimdi olmayan” belirli anlamlar yüklenmiş olayları “burada kılmaya” muktedirdir. Benjaminci bir dille ifade etmek gerekirse, geçmişin bütün “hayaletlerini” geriye çağırdığı yer işte tam burasıdır (Birdal, 2012: 267). Mekânın dönüşümünü okumak mekânın fiziksel yapısı üzerinden olduğu kadar ismi üzerinden de yapılır. Anlamlar ve anılarla yüklü isimlendirmeler, belleğin somut bir içeriğe kavuşmasını sağlar.

Toplumsal belleğin hatırlanmaya değer kültürel ve sembolik öğeleri bu isimlerle yeniden üretilir ve unutturmama politikasının bir parçası olarak dolaşıma girer. Yer isimleri toplumsal bellekte bir kez dolaşıma girdikten sonra, kendini yeniden üretmeye başlar ve iktidarın bellekte demirlenmesi açısından iyi bir fırsat olarak düşünülür. Yer isimleri, hatırlamaya değer, unutulması istenmeyen veya unutulmasından korkulan anıları veya anlatıları, simgesel olarak yeniden kurabilir.

Eleştirel toponomi, yer isimlerini hem politik olarak hem de belirli anlamların üretildiği metinler olarak ele almanın gerekliliğini vurgulayan bir yaklaşım, metin ve alımlama olmak üzere üçlü bir sacayağına sahiptir. Eleştirel toponimi mekâna isim koyma işlemini “iktidar ilişkilerini içeren, toplumsal olarak gömülü bir eylem”

şeklinde tanımlamıştır (Vuolteenaho ve Berg 2009: 9). Benzer şekilde Palonen de (2008: 220), politik sembollerin günlük yaşam denetimine derinlemesine gömülü olduğu ifade etmiştir. *“Sokak isimleri, dile gömülüdürler ve toplumsal gerçekliğin inşası ve algısında aktif öğelerdir. Sokak isimlerinin hüneri resmi tarihi politik manipülasyondan tamamen mahrum görünen alanlara taşımıştır. Bu, tarihi ‘şeylerin doğal düzeni’ nin bir özelliğine dönüştürmekte ve tasarlanmış karakterini örtmektedir”* (Azaryahu, 1997: 481).

İşte bu noktada, daha az güçlü olanlar üzerinde dışa vurulan bir denetimin varlığı kabul edildiğinde, iktidarın uygulanması ve sürdürülmesinde temel bir bileşkenin ideolojik olduğu ve bunun da en iyi gözlemlendiği yerin mekân isimlendirmeleri olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü mekânda kodlanan toplumsal belleğin anlamı da, isimlendirmelerde olan ve olmayanla, söylenen ve söylenmeyenle bağıntılıdır yani birçok anlama gönderme yapmaktadır.

“Eleştirel toponiminin odağını üç kavramın kesişimi oluşturur: İsimlendirme, mekân kurma ve iktidar (Berg ve Vuolteenah, 2009: 7). İsimler iktidara duyarlıdır, sosyomekansal tüm ilişkiler güç ilişkileri olduğu gibi (Foucault, 1980; de Certeau, 1984; Lefebvre, 2014; Massey, 2005) isimler ve isimlendirmeler de anlamsız işaretler ya da yansız edimler değil, politik anlam yüklüdür. Eleştirel toponimi açısından bir yere isim verme, salt dilbilimsel açıdan bakılacak bir şey değil, iktidar ilişkilerini içeren bir eylemdir. Yer isimleri herhangi bir toplumda aynı zamanda eşitsiz iktidar ilişkilerine yaslanan ve yansıtan, mekân üretimiyle ilgili sosyal ve kültürel süreçler üzerinden işleyen sosyal ilişkileri kuran mekân kurucu toplumsal gerçekliklerdir. Mekân üretiminin diğer yönleri hegemonik toplumsal ilişkileri güçlendirdiği gibi mekân isimlendirmeleri de hâkim toponimilerin dilini ve ideolojik mesajlarını yükseltir” (Berg ve Vuolteenah’tan akt. Özberk, 2018: 666).

Mekân isimleri araştırmaları uzun bir süre toponimik kategorileme ve tasvire odaklanmış, “mekân”ı problematik olmayan coğrafi bir kavram olarak kabul etmiştir. Ancak yakın zamandaki araştırmalar ismin kendisinden çok isim koyma uygulamaları ve mekânın kültürel üretimine odaklanmaya başlamıştır (Rose-Redwood v.d. 2010).

1990 sonrası eleştirel literatür ağırlıklı olarak sokakları tarihin revizesi olarak yeniden isimlendirme, politik değişim ve devrimsel dönüşümler bağlamındaki “toponimik arındırma” ve “sembolik intikam” kavramları üzerinedir (Azaryahu, 2011: 29). *“2000 sonrasında Türk-İslam sentezci toponomik yaklaşımla isimlendirme pratiğinin değiştiği ve dinsel, milliyetçi-mukaddesatçı bir mekânsal kimliğin kente giydirilmeye*

çalışıldığı görülmektedir” (Özberk, 2018: 674). Türkiye’de yapılan isim değişikliklerinde ise tarihsel süreçte katkısı olan kişi isimleri yönünde bir kullanım söz konusudur (Ayataç ve Zıvalı Turhan, 2018: 989). İsim tahsis etme seçimi bile mekânın toplumsal üretimi için merkezi olan performatif bir eylemdir (Rose-Redwood, 2008). Hala öncelikli olarak egemen değerler doğrultusunda şekillenen mekân isimlendirmeleri, ulus devlet inşa projesinin temel araçlarından biri olma özelliğini günümüzde de devam ettirmektedir.

Bu bağlamda, toponomi çalışmalarının da gösterdiği üzere parkların, binaların, şehirlerin veya sokakların isimleri sadece birer isim olmanın ötesinde farklı çağrışımlar içermektedir. Alderman’a göre (1996: 53), bazı araştırmacıları bu anlamların altlarını kazımaya ve yaygın kabul görmüş değerleri nasıl somutlaştırıp yansıttığına vurgu yaparak, mekân isimlerinin anlamlarını hegemonik süreçler ve grubun kimliğini tanımlaması bağlamında analiz etmeye kalkışmışlardır.

Bu anlayış ışığında, bellek ve mekân ekseninde bir kavramsal çerçeve park, cadde, sokak, durak, meydan vb. yerlerin isimlerinde iktidarın izini sürmemize izin vermektedir. Bu iz, Harvey’in (2013: 173) *“şehir (veya şehirlerden oluşan sistem) daha derinden işleyen siyasi mücadelelerin ifade bulduğu, edilgen bir sahadan (veya önceden verili bir şebekeden) ibaret bir görünürlük mekânı mıdır?”* sorusuna ve buna bağlı olarak da mekân ile bellek ilişkisi içerisinde aktif olanın kim olduğu sorusuna sabit ve kalıcı bir yanıt vermektedir.

Tsiomis’in (2018: 82), mimar Le Corbusier’nin aktardığı üzere, mekânın teknik planlaması *“başka bir biçimde siyaset yapmak”* anlamına geldiğinden, mekânın önemi ve bu coğrafya bağlamındaki anlamı da, bu çözümlemede aranmalıdır. Böyle bir çözümleme, genel olarak, toplumsal iktidarın boyutlarının analizini ortaya koyacaktır.

Bir mekânı yeniden isimlendirmek, tarihsel olarak meşrutiyyet, saygınlık ve kültürel tanınma elde etmek için önemli bir iktidar stratejisidir (Rose- Redwood, 2008: 446). Bu strateji mekân isimlendirmelerinin birer kodlama mekanizması olarak anıların canlı kalmasında belirleyiciliği dikkate alınarak okunmalıdır. Zira bu belirleyiciliğin ekseninde, aslında “iktidar” olgusuna gönderme yapılmaktadır. Bu gönderme temel

olarak, hatırlama eyleminin basitçe uyku halindeki bir anıyı etkinleştirme ya da bilinç düzeyine çıkarmaya mı hizmet ettiği sorusunun sorulmasına dayanmaktadır.

Mekân isimlerinin, iktidar politikasında aktif bir rol üstlenme ve bölgesel etkisini arttırma aracı olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Azaryahu'ya göre (1997: 480) yer isimleri yalnızca mekânsal anlamda yön bulmayı kolaylaştıran bir yöntem değildir. Daha ziyade; politik olarak kabul edilebilecek, “güç-egemenlik-hegemonya ilişkisi”ni pekiştirecek biçimde tek yönlü bir egemenliğin varlığına gönderme yapmaktadır. Zaten bu isimlendirmeler, hegemon devletlere imtiyaz vererek, egemenliğini pekiştirme yolunda ilişki geliştirmenin, önemli örneklerini sergilemektedir.

“Kent yapısı bir kez tasarlanmış olarak bırakılmaz, aslında sürekli olarak yeniden tasarlanır. İktidarların kent üzerindeki gücü en net bu şekilde görülebilir: Binaları değiştirmek, yıkmak, yenilerini dikmek, cadde ve sokakların yapılarını değiştirmek, meydanlar yapmak gibi... Bunlar dışında ayrıca iktidarlar daha örtük olduğu öne sürülebilecek bazı düzenlemeler de yapmaktadır. Cadde, sokak isimlerinin belirlenmesi, otobüs durağı isimlerinin değiştirilmesi gibi işlemler, herhangi bir gerçek yıkım olmadan insanların zihinleri ve hafızaları üzerinden yapılan şekillendirme kaygılarıdır” (Kocabay Şener, 2019).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, “mekân isimlendirmeleri mekânın toplumsal üretiminde hayati bir rol oynar: isimler iktidarın bir ifadesidir ve isimlendirme pratikleri mevcut ve değişen güç asimetrilerini yansıtmaktadır” (Özberk, 2018: 663). Hatırlama ve unutmaya dayalı ulusal bellek pratiklerini kurgulayan mekân isimleri, toplumsal belleğin mekânsal kodları olarak farklı iktidar dönemlerinde, bir iktidar ağını destekleyecek veya mevcut duruma göre yeni bir iktidar ağını oluşturacak biçimde üretilmektedir.

Mekân isimleri resmi olarak onaylanmış bir tarih anlatısının inşa edilen çevrede somutlaşmasıdır (Azaryahu 1996). Yani, soyut olayların yerelleşip anıya dönüşerek somutlaşmasını sağlamaktadır (Gilmour, 2015: 411). Drozdzweski'nin (2014: 67) Yeoh'dan aktardığı gibi isim değişiklikleri hakkında üç toponimik ima söz konusudur: tarihten önemli bir kişinin onurlandırılması, ulusal ve hegemonik bir kimliği pekiştirmek, hegemonyanın ideolojisinin sokak manzaralarında bir görünür olması (Özberk, 2018: 670). “Aynı şekilde isimlendirme, kent mekânında görünür olma kabiliyetine kimin sahip olduğunu, kamusal alanda kimin tarihsel anlatısının görünür

kılındığını, kentin geçmişine, bugününe ve geleceğine ilişkin kimlerin vizyonlarının hâkim kılınmaya çalışıldığını gösterir” (Özberk, 2018: 665).

“Bellek iktidardakiler için neyin maddi olarak temsil edileceğine karar vermek, bu maddi kültürün nasıl çizileceğini belirlemek ve hangi belleğin toplumsal tartışma konusu olarak kabul edileceğini etkilemek için bir araçtır. Said’e göre (2000) “bizim” neyi hatırlayacağımıza “onlar” karar vermektedir. “Onlar” egemen iktidarlar ya rejimler anlamına gelmektedir ve sokak isimlerini şu iki temel sebeple kullanmaktadır: hegemonik iktidarın ulusal ideallerini temsil etmek için ve mekânsal semiyotik belirteçler olarak (Azaryahu, 1996).” (Drozdzweski, 2014: 67).

Şehir manzaralarında insanlar (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) kültürel olaylar, insanlar ve mekânların semiyotik hatırlatıcıları ile karşılaşılır (Drozdzweski, 2014: 66). Bu nedenle de politik değişimlere karşı dayanıksızlardır. Azaryahu’ya göre (1992), isimler anlam yaratan ve ileten semiyotik nesnelerdir ve bu nedenle herhangi bir kültürel yapıda merkezi bir konumdadır.

“...isimlerin mekânlara, sokaklara ve binalara verilmesi daha geniş iktidar ve otorite yapılarına gömülüdür. Bu isimler kaza sonucu ya da politik anlamda masum bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Belirli isimler seçilmekte ve uygun ya da kabul edilebilir olarak ön plana alınmaktadır, bunun kararını hemen her zaman egemen politik elit sınıf vermektedir. Mekâna isim vermek bu nedenle şehir manzarasına belirli bir dünya görüşü ya da bir dizi politik değer yükleme biçimidir” (Light ve Young, 2014: 669).

İsim verme ve politik sembolleri değiştirme eylemi aracılığıyla insanlar nesne ve alanlara pozitif ve negatif yan anlamlar yükleyen politik eylemlerin içine çekilmektedir. Böylelikle, isimlendirmeler halkın değerlerini yaratma ve temsil etmeye, bu yüzden de kolektif öznellik inşa etmeye çalışmaktadır. Jessop’a göre (2019: 36), yerlere ad verme, yerleri sınırlandırma ve yerleri anlamlandırma meseleleri her daim ihtilaflı ve değişkendir ve herhangi bir verili fiziksel mekânın koordinatları da bir yerler çokluğunu farklı kimliklerle, mekânsal-zamansal sınırlarla ve toplumsal anlamla bağlantılı kılabilir.

Belleğe göndermeler yapan isimlendirmeler boyunca bireylerin geçmişte kalanı hatırlama ve bellekte koruma noktasında aidiyet duyguları yenilenir ve yinelenir. Mekân isimleri okumasında ortaya çıkacak nokta, herhangi bir toplumun “belleğini” okumak için de kaynak olabilir. Zira bu okumanın, bu coğrafyanın siyasi, ekonomik, kültürel gelişiminden ve geleneklerinden soyutlanarak yapılması mümkün değildir.

Bir hafıza metni olarak yer isimlerinin, ne tür güç ilişkileri içerdiğini, ne tür siyasal stratejilerle üretildiğini anlama noktasında Kocabay Şener'in (2019) şu anlatımı son derece açıklayıcıdır:

“Bir kentin sokakları, meydanları, caddeleri damarlarıdır, insanları taşıyan ve aynı zamanda hafızayı da taşıyan. İdeolojinin belirginleştiği yerlerdir sokaklar ve caddeler. Onlara konulan ya da değiştirilen isimlerde gizlenir ideoloji. Bu damarlarda dolaşmayı sağlayan otobüs duraklarının isimleri de ideolojinin belirginleştiği yerlerdir. Yıllarca aynı ismi taşıyabilecek olan bir durağın ismi günümüzde sıklıkla değişebilmektedir. Bir amaç uğruna ölen/öldürülen kişilerin isimlerini koymak ve onları kaldırıp başka bir ölen/öldürülenin adını koymak, neredeyse bir gelenek haline gelmek üzere.”

Pek çok mekân ismi anma törenlerine, kolektif temsillere, kritik tarihsel olayları ya da kişiliklere gönderme yapmak üzere kullanılmaktadır (Light ve Young, 2014: 670). Mekânla özdeşleşmiş bu isimler, mekânsal deneyimi ve mekânsal deneyimi yaşamış bireyleri unutturmamak için oluşturulmuş bir hatırlama sürecini çerçevlendiren bir sahnenin dekorudur. Mekânsal bir hatırlama deneyimi sunan bu dekor, isimleri mekânlarla özdeşleştirmeye, her dönemde yeniden ve yeniden kurulan ortak geçmişe ve hatıralara yönelik hafıza mekânlarının oluşumuna güçlü bir altlık oluşturmaktadır.

Yer isimleri, manipülasyona açık ardışık bir süreç olan hatırlama ve unutmanın toplumsal ve siyasal tezahürüdür. Azaryahu (2011: 29), toplumsal belleğin bir tezahürü olan söz konusu sokak isimlerini tarihi olarak inşa edilmiş, okunabilecek ve yorumlanabilecek “bellek metinleri” olarak görmektedir. Ona göre, bu “metinleri” okumak yalnızca bir kategorileme değil, ideolojik ve/veya tarihî temaları göz önünde bulundurmaya da gerektirmektedir.

“Sokak isimleri anahtar öğeler üzerinden içirme ve dışlama pratikleri aracılığıyla yaratılan politik söyleme benzer süreçler geçirmektedir (Laclau 1990, 2005; Palonen 2006b). Şehir metni bir temsil sistemi olarak ve politik özdeşleşme nesnesi olarak işlev görmektedir. Ne yalnızca iktidar sahiplerinin ideolojilerini taşımakta, ne de politik söylemleri yansıtmaktadır. Bir dizi anma pratiği olarak içsel tutarlılık (illüzyonu) için belirli öğeler üzerinden bir dünya görüşü kurgulayan bir “temsil”dir. Bu temsil bütünlük içindedir ve zıtlıklar içermektedir, bazı yönleri öne çıkarmakta, bazılarını dışlamaktadır...” (Laclau 2005; Anderson 1983).

Çünkü böyle bir dışlama, iktidarın algılanmasını istediği alanının da sınırlarını çizmektedir. İşte, toponomik düzenlemelerin iktidar ilişkilerinin kaynağı olarak kabul edilmesinin nedeni de bu noktada ortaya çıkmaktadır.

“İsim verme aşaması iktidar ilişkilerine ışık tutmaktadır, bazı toplumsal grupların isimlendirme otoritesi vardır, ötekilerin yoktur; bu ilişkiler bazı ideoloji ve kimliklerin ötekiler üzerindeki egemenliğini yeniden üretmektedir. Kimin bu isimleri koyacağı aşamasındaki çatışma kimin “gerçeklik” hakkındaki vizyonunun toplumsal olarak önemli olduğuna göre değişmektedir. Şehir manzaraları yalnızca toplumsal gücün ürünü değil, onu kazanmanın da aracıdır” (Rose-Redwood vd, 2010: 463).

Bu durumda, iktidarlarca uygulanan ve temellendirilen, yeniden isimlendirme sürecinin itici gücü, “biz” ve “öteki” ilişkisidir. Bu etki gücünün kabulü, uzun yıllardır “ötekileştirme” ve “ben’in kurulumu”na kaynaklık eden sürecin açık bir beyanıdır, önemli politik değişikliklerin ve yeni rejimin temel savlarındandır. Yeni bir rejim kendi ulusal kimliğini kamusal alanlara geçirmeye çalışacaktır, bu da “*rejimin değerleri ve ideolojisini yansıtan ve doğrulayan şehirsal alanın yaratımı*” yoluyla yapılmaktadır (Light, Nicolae, Suditu, 2002).

Sosyopolitik alandaki yapısal değişiklikler ulus formunun dayattığı en büyük yapısal zorluklardan biridir. Azaryahu’ya göre (1997: 481), isim değişiklikleri görece basit eylemlerdir ve insanların yaşam alanındaki etkisi ve algılanması ani ve hızlıdır. Sokakları yeniden isimlendirmek devrimsel dönüşümlerin süreci içinde daha büyük bir politik dönüşüm ve kurumsallaşmanın yalnızca bir yansımasıdır. Bu bağlamda yadsınamayacak tek şey, yeniden isimlendirmenin toplumsal düzeydeki etki gücü ve politik ve kültürel kodların içkin olduğu söylemsel değişim noktalarından biri olduğudur.

İktidarın ürettiği söylem, mekânı hegemonik olarak yeniden anlamlandırmakta ve adlandırmaktadır. Böylelikle iktidar yer isimlerinin değiştirilmesi ve coğrafyanın isimlendirilmesi ile söylemsel bir mekân (discursive space) kurmaktadır (Durgun, 2010: 227). Söylemsel mekânın iktidar üretimi noktasındaki önemine dikkat çeken Jongerden’e göre, isimlendirme stratejileri, içinde yaşadığımız coğrafyanın değerlerle çevrenmesi yoluyla gerçekleşmektedir. Burada sözü edilen değer konusunu açmak gerekirse, yine iktidar mefhumu ve mekân arasındaki ilişkilendirmeye başvurmak gerekecektir. Alderman’a (1996: 54) göre de mekân isimleri sembolik olarak ideolojileri yansıtmakta ve somutlaştırmaktadır.

Mekânları isimlendirmek veya yeniden isimlendirmek, o mekâna değer ve anlam kazandırmaktadır. Dünyada çokça örneklerini gördüğümüz üzere mekânların sahip

olduğu isim varyantları, çeşitli ideolojik ve politik değerle ilişkilidir. Dolayısıyla isimler değişmekte ancak meselenin özü aynı kalmaktadır. *“Yeniden isimlendirme iki aşamalı bir prosedürdür. İlk olarak var olan ismin kökü kazınmaktadır, bu “anmama” anlamına gelir. İkinci olarak da yeni isimle bağlantılı olan anma eskisinin yerini almaktadır. Her prosedür spesifikdir. Belirli politik ihtiyaçlar ve ideolojik baskılara göre tanımlanır”* (Azaryahu, 1997: 482).

Çünkü bu adları alt alta, yan yana, üst üste koyulduğunda kente, mahalleye, sokağa biçilen sosyal, kültürel, siyasi, etnik, dinsel anlam oluşmakta ancak her değişiklik bu anlamı erozyona uğratmaktadır (Karaduman, 2014: 76). Çünkü sokakların, mahalle veya şehrin tarihselliği doğrultusunda kendiliğinden bir şekilde oluşan isimlerine karşın, devletlerin sokak isimlerine, bulvarlara, meydanlara koymak istediği isimler “hafıza savaşı”nın tipik örnekleridir (Düzcan, 2014: 194). Bu nedenledir ki sokak, halen, günümüzdeki pek çok siyasi/ahlaki pozisyonu, iktidar aracını ve gündelik yaşamı çağrıştıran bir imge olarak anımsanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal hafıza grupları da bu imgeler doğrultusunda sokağı hatırlamaktadır (Düzcan, 2014: 187-188). Dolayısıyla sokak isimleri iktidar yapılanmalarına birer örnektir.

Sonuç olarak, sembolik anlam taşıyan yer isimleri, gündelik yaşamda tekrar edilerek toplumsal belleği canlı tutmakta ve ulusun kolektif bilinçte neyin hatırlanması gerektiğine dair beklentilerinin hangi koşullarda ve biçimlerde mümkün olabileceğinin görülmesini sağlamaktadır. Burada amaçlanan, yer isimlendirmelerinde yapılan değişiklikler aracılığı ile bireyin mümkün olduğunca anma amacıyla inşa edilen olguyu hatırlaması ve iktidarın kendini mekânda görünür kılmasıdır.

2.3.3. 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ’NİN HAFIZA MEKÂNLARI

Bu bölümde temel olarak, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi üzerinden yapılacak bir okumayla, hatırlama ve unutma sürecinde mekânın önemini ortaya koyabilmek ve bunun üzerinden, bellek, mekân ve iktidar ilişkisini sorgulayabilmek amaçlanmaktadır. Böyle bir sorgulama, iktidar ekseninde hatırlama unutma diyalektiğinin nasıl algılanması gerektiğine dair, en doğru yaklaşımın sınırlarının çizilmesine yardımcı olacaktır. 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi’nin ardından mekân

isimlendirmelerinde yapılan değişiklikler aracılığıyla, darbe girişimi sonrası Türkiye’sinin toplumsal ve kültürel koşulları içinde ortaya çıkan toplumun bellek taşıyıcısı mekânları; onları ifade eden sözcüklerden yola çıkılarak ele alınacaktır.

Ancak daha önce bu bölümde ele alınacak konunun kavramsal ve kuramsal alt yapısını desteklemeye yönelik temel yaklaşımların incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

Örneğin, Spinoza (2011: 99), *“Eğer insan bedeni iki veya daha çok cisimden aynı zamanda duygulanmış bulunsa, ruh bu cisimlerden birini her ne zaman hayal edecek olsa, başkalarını da aynı zamanda tekrar hatırlayacaktır”* demektedir. Çünkü zihin orijinal deneyimi hatırlamaktadır (Lin, 2005: 255). Groh (2016: 193), *“hatırladığımız şeylerin büyük bir bölümü mekânsal bir bileşene sahiptir”* derken bireylerin parçası oldukları toplumsal yapının dışlayıcı ya da dâhil edici karakteristiğı yoluyla kimliklerini oluşturdıklarını ve mekân aracılığıyla kültürel birikimlerini paylaştıklarını, aktardıklarını ve tekrar öğrendiklerini kastetmektedir. Dolayısıyla, yaşanmış deneyimden kaynağını alan toplumsal bellek ve geçmiş deneyimleri içerisinde saklayan bellek mekânları, bireyin içinde bulunduğu grubun geçmişine ve değerler sistemine göndermeyle, mekânsal anlatının kamusal hafıza alanına sokulmasını sağlar. *“...böyle yerler, oralarda gerçekleşen olaylara göre anlam kazanırlar, insanların anılarıyla, umutları, değerleri, korkularıyla dolarlar. Daha doğrusu, bir yerin taşıdığı anlamlar toplumsal inşa yoluyla var edilirler –ister kültürel mutabakat, ister hegemonya yoluyla- orada belli bir olay gerçekten vuku bulmuş olsun veya olmasın”* (Schick, 2000: 40).

Kentler fiziksel çerçevesi sokaklar, meydanlar, caddeler toplumsal hareketler ve olaylar için bir “hafıza mekânı” olarak tüketilmektedir. Hafıza mekânları ile kurulan ilişkideki anlam, toplumsal belleğin önemli aktarım biçimlerinden biri olan isimler aracılığıyla sonraki kuşaklara geçmektedir. Bu şekilde, isimler toplumun belleğine dönüşmektedir. Bu belleğin belirleyiciliğı anıtlarda, heykellerde, kişilerde, olaylarda, dilde yer bulmaktadır. Mekân isimlendirmeleri, ulusal bilinçte haklılığı ya da haksızlığı, adaleti ya da adaletsizliği, geçmiş şimdiden uzak tutmayı ya da şimdide yaşatmayı imgelediğı ve bir toplumsal yüzleşmeyi dayattığı için hafıza mekânlarının en güçlü yönlerinden birini işte bu mekân isimlendirmeleri oluşturmaktadır.

Halbwachs’a göre de hafıza mekânları üç tür tarihsel faktör arasında gerçekleşen etkileşim sonucunda şekillenir: “*Geçmişin tüm temsillerinin çerçevesini oluşturan entelektüel ve kültürel gelenekler, seçici bir şekilde bu gelenekleri benimseyen ve manipüle eden hafıza yaratıcılar ve bu eserleri kendi çıkarlarına göre kullanan, görmezden gelen ya da dönüştüren hafıza tüketiciler.*” Dolayısıyla geçmiş bireyin topluluğa aidiyetini güçlendirdiği oranda ortaklık ve gruba aidiyet duygularının korunmasını da sağlamaktadır.

Farrar’ın (2011), “*Tarihi inşaat etme biçimlerimiz ya da tarihi şehirlerimizden silme biçimlerimiz kimlik, topluluk ve sorumluluk anlayışlarımızı şekillendirmektedir*” sözleri de, iktidarın kendi maddi ve manevi değerleri etrafında yeni bir mücadele alanı ve hafıza inşa etme gayretini anlatmaktadır. Çünkü herhangi bir geçmiş imgesinin hatırlanması kadar bir başkasının unutturulmasının, başka bir deyişle konuya özel vurgu yapmanın ya da hiç değinmemenin sonsuz sayıda yorumu olanaklıdır. Metnin dışında bırakılmış, isimlendirilmemiş, dışlanmış ve gizlenmiş olan şeyler siyasi, toplumsal, ekonomik, ideolojik imalar taşıyabilmektedir.

“Örneğin kolektif bellek, kentin geçmişini anlatan cadde veya sokak adlarından oluşabilir. Birtakım mekânsal ve tarihi göstergelerle ortaya çıkmış sokaklar (Kuyulubağ Sokak, 19 Mayıs Caddesi gibi) aynı şekilde bir tarihi dönemi temsil eden meydanlar (Cumhuriyet Meydanı, Abide-i Hürriyet meydanı gibi), o alanda yapılan bir etkinliği veya işlevi temsil eden meydanlar (Taksim Meydanı, İskele Meydanı, Hükümet Meydanı gibi), tarihi yapılarıyla adlandırılan veya önemli kişilerin isimlerini taşıyan meydanlar (Beyazıt Meydanı, Sultanahmet Meydanı gibi), taşıdıkları bu adlarla kolektif belleğin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır” (Gökgür, 2017: 57-58).

Chang (2005: 248) kolektif belleğin “*insanların ya da topluluğun paylaştığı ortak deneyimler üzerine inşa edildiğini*” söylemiştir. Kolektif bellek olarak adlandırılın ya da adlandırılmasın belirli bir grubun –bu durumda ulusla özdeş grubun- tarihsel belleği süre giden bir geçmiş duygusunu oluşturması beklenen hem maddi ve hem performansa dayalı biçimleriyle ulusal anlatının taşıyıcıları olan belirli araçlar yoluyla kurulur (Assmann’dan akt. Yelsalı Parmaksız, 2012: 285). 19. yüzyıldan başlayarak, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında önemli ilerleme kaydeden tarihi kahramanlar ve olayların sokak isimleriyle anılmaya başlaması, her dönemde, iktidarın siyasal, kültürel, bilişsel ve ekonomik bağlamda kontrol ve yönetme gereksinimine yönelik gelişmiştir. Zira Azaryahu’nun da belirttiği üzere (1996: 314) ulus inşasının “*icat*

edilen gelenekleri” (Hobsbawm ve Ranger, 1983) büyük etkileri reddedilemez anıtlar ve festivaller gibi sıradan sokak isimlerini de içermektedir. Çünkü bu isimler, geçmişteki hikâyeleri hatırlatma konusunda oldukça etkili bir güce sahiptir.

Anma içeren bir sokak ismi resmî tarihe aittir. Aynı zamanda şehrin belirli ortam ve konumlarına belirli anlatılar yüklemektedir (Azaryahu, 1996: 328). Ölenlerden geriye yalnızca adları kalmıştır; gerek yerel gerekse ulusal çapta anma etkinliklerinde, odak noktasını bu isimler oluşturmaktadır (Winter, 2015: 336). Alderman’a göre (2003: 162) “*anma işlevi gören sokak isimleri, anma içeren diğer mekânlar gibi geçmişin birbirleriyle rekabet içinde olan yorumlarıdır*” diyerek, her tür mekânı farklı bir anlamla yeniden betimlemenin önemli ideolojik boyutlarına vurgu yapmaktadır. Şehirlerde yapılan *şenlikler* ve şehre özgü *anıtlar* bu yorumların örnekleridir (Lefebvre, 2017: 74). Bu yorumlarda ve anlamlandırmalarda tarihin ve kültürel yapının etkisi yadsınamaz bir öneme sahiptir.

Mekânla üretilen ve mekândan etkilenen toplumsal bellek, kentin fiziksel çerçevesini ilişkin hatırlamalarda mekânsal dokuya işlenen bir temsil yeteneğini de zirveye taşımaktadır. Bu temsil, zamana göre değişkenlik gösteren ve çeşitli koşullar içinde biçimlenmiş olan mekânın varoluş nedenleri hakkında fikir yürütmemizi sağlayacaktır. Bu noktada mekânın var edilme koşulları, tasarımı, algısı ve kullanımı yani mekânın bütün biçimlerinin toplumsal anıların inşasında güçlü rolü vardır.

“Mekân, insanların hafızalarının en diri tutulduğu yerdir. Hafızalara yapılmak istenen bir saldırı için mekânı bozmak en güçlü silahlardandır. Aynı şekilde unutulmaması istenen şeyler için de mekâna bırakılacak ufak bir simge, hafızaları tazelemeye yardımcı olacaktır. Lakin çoğu zaman, simgeye gerek kalmadan sadece mekânın kendisi hafızaları diri tutar. Bazen kaldırılma monte edilmiş, üzerinde iki satır yazılı bir taş hafızayı canlandırırken, bazen bir sokak ismi o yere dair bir sosyolojik okuma yapmayı sağlar” (Kocabay Şener, 2019).

Bu algı ve kabulden hareketle, 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen başarısız Darbe Girişimi’nin hafıza mekânları bu ve bundan sonraki başlıklar altında -gerek öneminin ortaya konması gerekse isimlendirmelerle muhafaza ettiği anıların canlı kalması için - bulunduğu coğrafyanın bir parçası olarak, oynadığı rol bağlamında ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır. Bu kabülden hareketle bu çalışmanın, hafıza mekânlarına olan ilgiye ışık tutarak alandaki eksikliği giderebileceği düşünülmektedir. Daha önce

sorgulanmamış farklı değişkenlerin ilişkisini dâhil ederek kapsamlı ve çok yönlü bir durum tespiti yapmanın 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin hafıza mekânlarına dair farklı bir bakış açısı getireceği ve alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

15 Temmuz'un anlaşılmasını ve tanımlanmasını mümkün kılan mekânsal oluşumlar toplumsal belleği yansıtan, bugün ve gelecek arasında kurulan ilişkinin en önemli unsurlarıdır. Bu ilişkinin kuramsal okumasını da ancak kırılma dönemlerinde inşa edilen hafıza mekânları üzerinden yapmak mümkündür. Bu bağlamda her kırılma dönemi kendi mekânını tanımlar. Dolayısıyla mekân da her kırılma döneminin belirli oranlarda da olsa tanımlayıcısıdır, o dönemlerin izlerini yansıtır ve böylelikle bu dönemlere ait toplumsal belleğin ayrılmaz bir bileşenini oluşturur. Bu bağlamda her kırılma döneminde üretilen mekânın ve mekânda üretilen ilişkilerin, sosyal, kültürel ve ekonomik koşullara göre değişebildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü toplumsal değişimin en açık ve erken belirtilerinin mekânın değişiminde görüldüğü; kırılma dönemlerinin toplumsal yapıya uyumlu olarak mekânı da dönüştürdüğü bir gerçektir.

Ancak bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir kırılma dönemi olarak kabul edebileceğimiz 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleştirilen başarısız darbe girişimine ilişkin ana anlatının oluşumunda önemli yeri olan ve tarihsel olarak farklı süreçlerde farklı etkilerle inşa edilen hafıza mekânları ve yer isim değişiklikleri dikkate alınmalı; bireysel bellekte ne kadar ve neden yer edindikleri, medyanın bu yer edinme sürecinin neresinde olduğu sorgulanmalıdır. Bu çalışma inşa edilen hafıza mekânlarının ve yapılan isim değişikliklerinin birey ve/veya toplumda bulacağı karşılıkla ilgili önemli bilgiler sunma potansiyeli bulundurmaktadır.

Tarihsel dönem ve mekânın simgesel niteliğini tam olarak gösterebilmek adına 15 Temmuz 2016 yılındaki Darbe Girişimi özel bir dönem olarak ele alınmış, söz konusu günün hafıza mekânları, darbe girişiminin de sembol mekânları olarak sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda konuya ilişkin araştırma, 1-23 Eylül 2020 tarihleri arasında alan yazın ve medya içerikleri üzerinden betimsel analiz metoduyla yapılmıştır. Konu bağlamında en çok dikkat çeken ve Fettullahçı Terör Örgütü (FETÖ)

ile yaşanan kopuşun simgesel bir ögesi haline gelen hafıza mekânlarından örnekler seçilip sunulmuştur.

Bu bağlamda ulus devlet, geçmişin belirli yollarla hatırlanması ve unutulmasını destekler. Bu görüşe göre, 15 Temmuz söylem ve pratik düzeydeki araçların rekabetini sergileyen bir bellek savaşı olarak ortaya çıkmaktadır.

Her gün karşılaşılan isimlerin onlarda yarattığı çağrışımları bilinçaltına alan insanlar, bu kez bir önceki isimlendirmelerden farklı antagonist bir mesajla karşılaşmaktadır. Bu mesajlar, her dönemin iktidarının kimliğinin ve vurgulamak istediği kültürel ve tarihsel izlerinin bir göstergesidir. Mekânlar her dönemin izlerini taşımaları nedeniyle hem değerler hem de fiziksel olarak, çizilmiş coğrafi sınırın içinde o toplumun tarihine ait imgelerin bulunduğu bir nitelik kazanmıştır.

2.3.3.1. 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ

Şüphesiz, 15 Temmuz Darbe Girişimi'ne ilişkin temel kabul, bu girişimin ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal alanlara yönelik toplumsal ve kültürel belleğe nüfuz eden bir saldırı olarak nitelendirileceğidir. 15 Temmuz 2016 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bünyesinde yer alan ve kendilerini Yurtta Sulh Konseyi olarak tanımlayan bir grup asker, TSK resmi internet sitesinde ve TRT 1'de Ordunun yönetime el koyduğunu ifade eden bir bildiri yayınlarak sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir.

İstanbul'da Boğaziçi ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü jandarma tarafından trafiğe kapatılmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi F-16 savaş uçaklarıyla bombalanmıştır. Beştepe'de bulunan Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na bombalama ve Muğla'nın Marmaris ilçesinde bir otelde konaklayan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a suikast girişimi gerçekleştirilmiştir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, CNN Türk'te iPhone telefonlarının görüntülü konuşma uygulaması FaceTime ile gerçekleştirdiği bağlantıda, darbecilere imkân tanınmayacağını belirterek halkı darbeye tepki göstermek için meydanlara ve havalimanlarına çıkmaya davet etmiştir. Çağrının ardından birçok ilde darbe karşıtı protesto gösterileri başlamış ve 16 Temmuz sabahı Silahlı Kuvvetler ve Emniyet Genel

Müdürlüğü'nün gerçekleştirdiği operasyonlar sonucu darbe girişimi bastırılmıştır. Olaylar sonucunda 104'ü darbe yanlısı asker olmak üzere 300'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir.

7 Ağustos'ta AK Parti, CHP ve MHP'nin katılımıyla Yenikapı'da Demokrasi ve Şehitler Mitingi düzenlenmiştir. 15 Temmuz, 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun'da 25.10.2016 tarihinde yapılan değişiklikle Demokrasi ve Milli Birlik Günü olarak ilan edilmiştir.

Işık'ın Soja'dan aktardığı gibi (2009: 14), tarihsel olay bir mekânda gerçekleşmektedir. Tarih akışını önemli ölçüde değiştiren, tüm toplumu ilgilendiren ve şok etkisi yaratan olaylarda, 15 Temmuz Darbe Girişimi'nin gösterdiği gibi, şok etkisi yaratan tarihi olaylar, yalnız bireyler üzerinde değil, geniş sosyal grupların belleği üzerinde de uzun süreli etkiler oluşturabilmektedir.

15 Temmuz gecesi darbe girişimini mekânda yaşayanların mekâna yükledikleri anlamlar, hem bu mekânlar için hem de oluşturulacak bellek ve mekân algısı için önemli kaynaklardandır. Zira darbe sürecinin darbe girişimini bizzat sokağa çıkararak deneyimleyenlerden ve onların algılarından bağımsız değildir. “Yaşayanlardan bağımsız olarak var edilmeye çalışılan algı ise hem eksik, hem de kendini ifade etmekten yoksun olmakla karşı karşıyadır.” Çünkü Lefebvre'nin (2016) de belirttiği gibi, yaşanmış mekân adını verdiği *"öznelerin" mekânı*, *“gerçekten yaşanmış aynı zamanda hem somut hem de soyut nitelik taşıyan, toplumsal pratiklerin meskeni olan başka bir mekândır.”*

15 Temmuz Darbe Girişimi'nin ardından, toplumsal belleğin kültürel öğeleri ve hatırlamanın somutlandığı kodlar Türkiye'nin farklı illerinde inşa edilen anıtlar, metinler, imgeler, hafıza mekânları aracılığıyla yeniden üretilmiş ve bir hatırlama figürü olarak dolaşıma girmiştir. Böylece bu figürler, belleğin somut bir içeriğe kavuşmasını sağlamıştır.

15 Temmuz toplumsal ve siyasal olarak yeni tarihi kişilikler ve olaylar yaratmış ve bir hafıza yeri olarak bazı sokak ve meydanlar, sosyal olduğu kadar siyasal bir alan niteliğine de kavuşarak, siyasal ve ideolojik anlatının taşıyıcısı işlevi olma özelliğine

dönüşmüştür. Son beş yılda, başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok kentte, mahalle, sokak, cadde, park hatta otobüs durağı isimlerindeki değişimin büyük bir bölümü 15 Temmuz girişimine ilişkindir.

Yeğin'e göre (2019: 220), eylemin nesnesi olan mekânın işgalcilerle birlikte eylemin öznesi haline dönüşmesi, yeni insan ile yeni mekânın aynı kadere sahip olduğunu göstermektedir. Bu mekânlarda yaşanan olayların mekân isimlerine yansımaları bir hafıza kaydı oluşturarak, hem tarihe bir iz bırakmak ve hem de gelecekte bugün yaşananların unutulmamasına yöneliktir.

15 Temmuz Darbe Girişimi, artık toplumsal hafızada yer eden anılma değeri olan bir dönem olmuştur ve o dönemin siyasal öyküsüne dair birçok hafıza mekânı barındırması nedeniyle de, hem bu mekânlar üzerinden yapılan iletişimde hem de bu mekânlar ile temas kuranlar üzerinde sürekli olarak hafıza tazelenmesi gerçekleşmektedir. Bu dönemin toplumsal bellekte açtığı simgesel ve politik anlamı figüratif bir şekilde temsil eden mekânlar, ortak hafızayı yaşatmak için geçmişin geri çağrılmasının kurgulanmış görünümleridir. Bu anlamda Nora'nın (2006) da ifade ettiği üzere *"(...) hafıza mekânlar anımsadığımız şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil, onun laboratuvarıdır."*

Bu çerçevede paylaşılan geçmiş duygusu, bireysel deneyim alanının ötesine uzanır. Bireyler deneyimlemedikleri, deneyimlemeleri mümkün olmayan ancak kendilerine aktarılan, anlatılan ya da aktüel temsilin bir parçası oldukları olaylar karşısında paylaşılan bir duygudaşlık durumunun tarafı olurlar. Paylaşılan duygudaşlık yaratmanın araçları arasında en önemlilerden biri anmalardır (Yelsalı Parmaksız, 2012: 286). Özberk (2018: 676), konuya ilişkin olarak, siyasal iktidarın açık bir şekilde darbe girişimine ve örtük bir şekilde rejim değişikliğine ilişkin "15 Temmuz Destanı" anlatısını kentsel metne, toplumsal ve siyasal belleğe kodlamanın ve canlı tutmak hedefinin, tüm politik boyutlarıyla yeni "anma mekânları'nda tezahür ettiğinin görüldüğünü belirtmektedir.

Bu bağlamda 15 Temmuz toplumsal ve siyasal yeni tarihsel kişilikler ve olaylar yaratmıştır. Diğer yandan bir mekân olma nitelikleriyle sokak ve meydanlar, toplumsal ve politik bir alan olarak yoğun bir şekilde siyasal ve ideolojik anlatının taşıyıcısı ve

aktarıcısı işlevine, kent de yeni hâkim mekân siyasetinin kendi anlatısını yazdığı bir metne dönüşmüştür (Özberk, 2018: 676). Kentsel metne yansıyan ve radikal değişiklikler getiren temel dinamiklerden biri olarak 15 Temmuz Darbe Girişimi de, figüratif bir şekilde anıtlar ve yer isimlendirmeleri aracılığıyla taşınması hedeflenen anlamları içeren birer temsili formlardır artık.

Bu hafıza mekânlarının inşası ile devletin, liderin ve kahramanların topluluktan daha değerli oldukları, mekân üzerinde somut bir şekilde ifade edilmeye çalışılmaktadır. Esasen bu anlamda, bellek mekânları, Winter'ın da ifade ettiği gibi, yaşayan insanlar için, artık aramızda olmayanların aileleri için yapılmıştır ve bu insanlar ellerinde kalan tek belirleyiciye, yani ölen kişinin ismine, kolayca erişebilmek isterler ve böylelikle bellek mekânlarında, göçüp gidenlerin isimleri muhafaza edilir (Winter, 2015: 336)

15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonraki dönemde yapılan isimlendirmeler, yaşanan olayları mekânda görünür kılmaya yönelik anlamsal yoğunluğa sahiptir. Mekânın sosyal ve kültürel kimliğini ortaya koyan isimlendirmelerin 15 Temmuz özelinde hem söylemsel hem de imgesel nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Mekânsal yapıya yansıyan bu değişikliklerin temsil ve teşhir ettiği, aslında neyi yansıtıp neyi yadsıdığını ve hafızada yaşatılması istenileni ortaya koyar niteliktedir. Bu durumu Özkan şöyle anlatmaktadır:

“Kızılay meydanının adı ise ‘15 Temmuz Kızılay Demokrasi Meydanı’ olarak değiştirildi. Kızılay adının korunması toplumsal belleğin sürekliliği ve gündelik yaşam açısından pratik görünüyor. Demek ki yeni oluşan anlam, Kızılay adının silinmesini gerektirmiyor. Ancak artık Kızılay da yalnızca Kızılay değildir. 15 Temmuz günü ve sonrasında Türkiye'nin başkentinin merkezindeki Kızılay Meydanı'nda, Türkiye'nin pek çok meydanında olduğu gibi sokağa çağrılan insanlar bir araya gelerek darbeye karşı tepki gösterdiler. Bu süreç siyasi iktidar temsilcileri tarafından pek çok kez vatandaşın demokrasiye sahip çıkması olarak dile getirildi. Hemen ardından yapılan bu isim değişikliği ile Kızılay'da darbeye karşı sokağa çağrılan vatandaşların tepkisinin ‘demokrasi’ sözcüğü ile ilişkilendirilmesine katkıda bulunulmak istendiği düşünülebilir” (Özkan, 2016).

Tam da bu duruma ilişkin olarak Connerton, (2011: 22) mekânlara isim verenlerin, isim verme işlemini gerçekleştirirken hatırlanmasını istedikleri anılar konusunda özellikle seçici davrandıklarını vurgulamaktadır. 15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonra seçici hatırlamaya yönelik yapılan isim değişikliklerinin tartışılmasında, yorumunda ve niteliğinde bu isimlendirmelere hâkim olan hegemonik gücü görmek

mümkündür. Bu da, isimlendirmeleri ideolojik bir söylem haline getirmektedir. 15 Temmuz’a ilişkin ana anlatının da birey ve toplumda bulacağı karşılığın pekiştirilmesi için şehitlik vurgusu ve demokrasi mücadelesi ön plana çıkarılmakta ve böylece ortak bilinç sürekli uyanık tutulmaktadır.

Değiştirilen isimler diğer isimlerden bir ayrılma yaratarak, çerçeveledikleri isimlere özel ya da kahramanca bir nitelik kazandırmaktadır. Diğer sembolik iktidar ifadelerinde olduğu gibi burada da politik muhalifler ya da nüfusun bir kısmının bu yeni isimleri reddetmesinlerin bir direnişin ifadesi olarak görmek gerekmektedir. Bu yeni isimlendirmelere ilişkin kamuoyunun bir kısma politik bir baskı ile bu isimlerin kabul ettirilmeye çalışıldığını hissettiğinde, bu isimlerin o mekânla birlikte anılmasına ilişkin direniş söz konusu olabilmektedir. Örneğin, bir sivil itaatsizlikle resmi ismi kullanmak yerine, ısrarla eski ismin kullanılması ya da daha da ileri giderek otoriteye karşı vurucu bir yaklaşımla alternatif bir isim üretilerek, bu isim kullanılmaya başlanabilmektedir.

Bu isimlendirmeler ve mekânlar aracılığıyla tarihi ve kültürel içerik aktive edilmekte ve toplumsal belleğin devamlılığını kolaylaştıran bir alan yaratılmaktadır. Başka deyişle, isim değişiklikleri içinde ortaya çıkan “o an” hatta “o mekân”ın bir aradalıkları kendin özgü bir anlam taşımaktadır. Çünkü sokağı anımsamak, bir “çerçeve” haline getirilebildiği zaman, o “mekân”, diğerlerine bir çağrıda bulunmaya hazır hale gelmektedir. “Güvenli sokak”, “geceleri kadınların rahatça gezebildikleri sokak” “şehidini hatırlayan sokak”, “tarihi bir sokak” vb. pek çok isimlendirme, fiziki veya imgesel olarak bir çerçeveyi hatırlatan tipik örneklerdir (Düzcan, 2014: 189-191). Sokağın hatırlanma biçimleri, sokağa hâkim olan bir strateji haline gelmekte ve hafızayı kentin farklı köşelerinde yeniden canlandırmaktadır. Köprülerin, yolların, parkların, okulların ismini değiştirmek ve anıtlar inşa etmek gibi politikalar da mekânsal hafızayı güçlendirerek kolektif hafızanın sürekliliğini sağlamaktadır.

15 Temmuz 2016 gecesi yaşananlarla, o gecenin kitlesel buluşma mekânları arasında doğal olarak bir ilişki bulunduğunu, bu ilişkinin hafızalarda da kaydadeğer bir yeri olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu hafızaları güçlendirip, yaşananların hatırlanmasını daim kılmak için çeşitli cadde, sokak, meydan, köprü isimleri

değiştirilmiştir. Bu anlamda hafızada anlamlı bir iz bırakması amacıyla da değiştirilerek yeni konulan isimler arasında kahramanlık, şehitlik, demokrasi vurgusunun sıklıkla öne çıktığı ve bu kavramların birçok yerde tekrar tekrar kullanıldığı görülmektedir.

Toplumsal belleğin bir parçası olarak kahramanlık ve dini referanslarla güçlendirilmiş şehitlik süreci, aynı zamanda düşmanların diğer deyişle ötekinin de belirlendiği bir süreçtir. 15 Temmuz'un kahramanları şehit ve gazi iken darbe girişiminde bulunanlar hain FETÖ'nün asker ve diğer üyeleridir. Böylece kahramanlık vurgusu ve düşmanlık imgesi bir arada işlenmekte ve 15 Temmuz, kendi antagonistini de ima ederek mekânsal metne yansımaktadır.

Kaybedilen kişinin yerini, onun hatırasının alışı ritüel ve mekânsal düzenleme ile gerçekleştirilir. Böylece kişi ölmüş olmasına rağmen mekân üzerinde “canlı” bir hatıraya sahip olmaktadır (Gülpınar, 2012: 92-93). Kamusal alanlarda bellek anlatıları “anıt alanlar” aracılığıyla ifade bulmaktadır (Drozdzweski, 2014: 67).

15 Temmuz sonrasında da artık her kentte şehit anıtları bulunmakta, o gecenin acıları ve darbe girişiminin lanetlenmesi her yıl bu anıtlar önünde gerçekleştirilmektedir. Kamusal alandaki bu anıtlar, yine içinde yer aldığı mekân üzerinden darbe girişiminin nüfuz bölgelerini ve arkasında kimin olduğunu ispat eden bir mesaj niteliği taşımaktadır. Böylece var olan fiziksel mekâna yeni bir değer yüklenmektedir.

2.3.3.2. HAFIZA MEKÂNLAR OLARAK 15 TEMMUZ ANITLARI

15 Temmuz darbe girişiminin en sembolik noktalarından biri de İstanbul'daki Boğaziçi Köprüsü'dür. Boğaziçi Köprüsü, darbe girişimine ilişkin hafızalarda yer almış en önemli sembolik mekânlardan biridir. 15 Temmuz akşam saatlerinde bir grup asker Boğaziçi Köprüsü'nün Avrupa yakasına geçişini tanklarla kapatmıştır. Darbeye karşı çıkmak için köprüye giden çok sayıda vatandaş hayatını kaybetmiştir. Köprü burada bir kesişmeler, ilişkiler ve bağlar karmaşığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yılmaz'ın ifadesiyle (2009: 169), ...mekânlar yeni bir anlam ve işleve bürünmüş, bu

yeni kullanım biçimiyle bir köprü olmanın çok ötesine taşınmıştır. Burası bu mekânı sadece köprü olarak kullananların yanı sıra; mekâna yeni bir anlam yükleyenlerin kafasında yeniden ve yeniden üretilen bir mekân haline gelmektedir. İstanbulluların ortak hafızasında merkezi bir mekân olan Boğaziçi Köprüsü'nün adı darbe girişimi bastırıldıktan sonra "15 Temmuz Şehitler Köprüsü" olarak değiştirilmiştir.

15 Temmuz Demokrasi ve Cumhuriyet Anıtı, anıtın hemen yanında bulunan "Hafıza 15 Temmuz Müzesi", isminden de anlaşılacağı üzere "ortak geçmiş"e referans, geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki devamlılığı kavramanın aracı olarak inşa edilmiştir. Müzenin girişindeki duvarda "Unutma" yazısı ile 15 Temmuz şehitlerinin isimleri ve onları temsilen tavandan sarkan beyaz güvercinler bulunmaktadır. Bu bağlamda, müzenin ruhu, nelerin unutulmaması gerektiği sorusuna cevap vermektedir. Bu cevap, grubun öz imgesini ve kimliğini belirleyecektir.

"Müzedde, 15 Temmuz'da yaşananlar materyallerle anlatılırken, şehit ve gazilerin o gecede kullandıkları eşyalar sergilenmektedir. Eşyalar arasında, darbeci tuğgeneral Semih Terzi'yi vurarak darbenin seyrini değiştiren Astsubay Ömer Halisdemir'in beresi ve kaması, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın televizyonda millete çağrı yaptığı Hande Fırat'a ait cep telefonu, gazi Bilal Özyıldırım'a ait kurşun isabet etmiş motosiklet kaskı, gazi Abdullah Çay'a ait kurşun isabet etmiş anahtar, şehit Necmi Bahadır'a ait kurşun isabet etmiş cüzdan ve fotoğraf, gazi İdris Akdoğan'a ait kurşun isabet etmiş telefon, darbecilerin kullandığı tankın ezdiği otomobil, zarar gören motosiklet ve şehitlerin ayakkabıları yer almaktadır. Müzedde ayrıca darbe teşebbüsünde kullanılan mühimmatlar bulunmaktadır. Darbeler Çağı köşesinde ise 1950-2016'da dünya genelinde 531 darbe gerçekleştirildiği, bunların 210'unun amacına ulaştığı, Türkiye'de ise 1960-2016'da 9 darbe ve darbe girişimi gerçekleştirildiği aktarılmaktadır. Ayrıca, sömürgecilğe karşı dik duranlar köşesinde, aralarında Mustafa Kemal Atatürk, II. Abdülhamit Han, Aliya İzzetbegoviç, Mahatma Gandhi ve Simon Bolivar gibi liderlerin bilgileri yer almaktadır" (Anadolu Ajansı, 2020).

Darbe girişiminin Birinci yıldönümünde, 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nün Anadolu Yakası çıkışında "15 Temmuz Şehitler Makamı" ve şehitlerin adı ile birlikte kendi adlarına dikilmiş bir fidan koruluğu yapılmıştır. Abide, beşgen bir kubbe olarak inşa edilmiştir ve kubbeyi şekillendiren motiflerin biçimi de kenetlenme vurgusu yapmaktadır. Kubbe üzerine yazılan, aynı zamanda 5 defa tekrar eden 'hüveş-şehid' yazısı şehitlerin ölümsüzlüğünü ifade etmektedir. Köprü'nün Avrupa yakasına bağlanırken yolcuları kanlı eller üzerinde yükselen ay ve yıldızdan mürekkep bir anıt karşılamaktadır. İsimlerin bulunduğu kemerlerde iki daire içerisinde, birinde Bakara 154. Ayeti olan; *"Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin. Bilakis onlar diridirler,*

lâkin siz anlayamazsınız”, diğesinde ise “Şu Adin cennetleridir. Ebediyen giriniz” oraya ibaresi yazılmıştır (CNNTürk.com, 2017). Böylece Anadolu’dan Avrupa’ya geçiş niteliğindeki bu köprünün imgesel anlamı da birleştirici ve bu ekseninde derinlerde kök salmış ve kabul görmüş değerlere vurgu yapmaktadır. Ayrıca dini unsurlarla güçlendirilmiş vurguların duygulara yönetecek şekilde tasarlandığını söylemek mümkündür.

Müzenin önemli görsel öğeleri aracılığıyla şimdiyi geçmişe bağlamak amaçlanmıştır. 15 Temmuz Hafıza Müzesi, bireylerin ne düşünmeleri, ne hissetmeleri, geçmişe dair neyi hatırlayıp neyi unutmaları gerektiği bağlamında oluşturulmak istenen toplumsal hafızanın görselleşmesine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda bu müze, 15 Temmuz Darbe Girişimi’nin kendi hafızasını inşa etmeye başladığının da göstergesidir.

Bir diğer yapı ise Beştepe Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nin tam karşısında yer alan “15 Temmuz Şehitler Abidesi”dir. Birer bellek mekânı olarak kabul edilen bu yerler, bir yandan “içerideki” topluluk üyelerine geçmişe hatırlatıp söz konusu kişilerin topluluk aidiyetlerini güçlendirirken, diğer yandan “dışarıdaki” ziyaretçiye de, topluluğun tarih içindeki serüvenini ve gücünü göstermektedir (Keskin, 2014: 320). Paylaşılan geçmişin bilgisi ortaklaştıkça ve görünür hale geldikçe kolektif hafızanın gücü artar.

15 Temmuz olaylarının toplumsal bellekte yeniden kuruluşunda hatırlananlar ve hatırlanma biçimleri kadar, unutturma da kurucu rol oynamıştır. Bu bağlamda şehrin bazı noktalarındaki "Gülen", “paralel” gibi ifadelerden oluşan cadde ve sokak isimleri değiştirilirken, sokak ve caddelerin yeni isimlerinde birlik ve beraberliği çağrıştıran, "Vatan, Hilal, Alsancak, Anayurt, Bayrak, Diriliş” temaları ön plana çıkmıştır (YeniŞafak, 2017; Haberler.com, 2018).

15 Temmuz’un hafıza mekânları; hafıza kurucularının yaratıcılıkları ve hafıza tüketicilerinin algısına paralel olarak, toplumsal ve siyasal belleği, geçmişe, şimdiye ve geleceğe kodlamayı, hâkim anlatı doğrultusunda dönüştürmeyi ve canlı tutmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, yer isimlerinde yapılan değişiklikler kolektif hafızayı oluşturan hatırlama figürlerini geleceğe taşıma hedefinin hayata geçme biçimlerinden biri olarak kabul edilebilir. Yer isimlerinde bir geçmiş anlatısı inşa edildiği

düşünüldüğünde, bu anlatının temel vurgusunun kahramanlık ve şehitlik üzerine olduğu görülmektedir. Kahramanlar/ötekiler inşa etme eğilimi, yer isimlerinin geçmişe dair bilgiyi oluştururken kendisinin de artık bir hafıza yeri haline gelmesini sağlamaktadır.

15 Temmuz Şehitler Köprüsü, 15 Temmuz Şehitler Anıtı, Hafıza 15 Temmuz Müzesi, isim değişiklikleri şüphesiz üzerlerinde taşıdıkları biçimsel ve simgesel anlamlarla hatırlatılabilir bir kurgu işlevi görmektedir. 15 Temmuz'un simgesel mekânları, geçmişi hatırlatan ve şimdiyi somutlayan, dolayısıyla iktidarın en görünür kılındığı mekânlardır. Bu anıtların varlığı, kitleden beklenen ortak değerler etrafında kenetlenme duygusunu ve aynı zamanda 15 Temmuz sembolizmini hatırlatmaktadır. Bu bakış Draaisma'nın (2012: 79), hatırlanmaya çalışılan şeyin bağlamının o anıyı tekrar hatırlamaya yardımcı olduğu görüşünü destekler niteliktedir. Özellikle siyasi ve sosyal olayların yaşandığı mekânlar, toplumun hafızasında yer eder ve olayları tekrar hatırlatır. Ancak Assmann'ın da ifade ettiği gibi (2015: 45), “*sadece hatırlamak değil unutmak da sosyal bir olgudur.*”

Esas olarak insanların birlikte hatırlamaları, ayrıca unutuşun da toplumsal olarak yapılanması ve hatırlamak kadar önem taşıması, ilişki kurulan geçmişin ya da geleceğin imgelerini sahneler ve toplum hafızasını belli olaylara sabitlemeyi hedefler. Bu hedef, Assmann'ın (2015: 47) hatıraların yaşanan bir mekâna dayandığı tezini doğrulamaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL BELLEĞİN TAŞIYICI PAYANDASI OLARAK HAFIZA MEKÂNLARI: 15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİNİN DİRENME ORTAMLARI ÜZERİNDEN BİR ARAŞTIRMA

3.1. PROBLEM

Bireyler deneyimlediklerinin yanı sıra, deneyimlemeleri mümkün olmayan ancak kendilerine aktarılan, anlatılan ya da aktüel temsiline bir parçası oldukları olaylar karşısında, paylaştıkları bir duygudaşlık durumunun tarafı olurlar. Bu duygudaşlığın kökeninde ise hatırlama ve unutma arasındaki ilişki bulunmaktadır. Zira bellek, “hatırlama” ile “unutma” arasındaki ilişki üzerine kuruludur. “Hatırlama” ve “unutma” arasında derin ve büyük bir boşluk vardır ve bu boşluğu, toplumsal ilişkilerin konumu, yaşanan özel zamanlar, heyecanlar, kişiler ve koşullar doldurmaktadır. Bunlar bireyin öznel kayıtları olduğu kadar, diğer bireylerle ilişkilerinin de kayıtlarıdır. Bireyleri bir arada tutarak var oluşlarını mümkün ve anlamlı kılan, bu ilişki kayıtları, her anlamdaki paylaşımlardan, birlikte yaşananlardan ve bütün bunlara yükledikleri anlamlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla, belleğin hatırladıkları ve unuttukları toplumsal yaşam açısından son derece önemlidir.

Hatırlama ve unutma arasındaki ilişki ve seçime dâhil olarak belleğin manipölasyonunu ve belirli bir imgenin meşrulaştırılmasını sağlayan çerçevelerden biri de mekândır. Mekânın bireysel olduğu kadar toplumsal bellekteki yeri ve önemi mekânın ismi ve nasıl hatırlandığı ile belirlenir. Mekâna bağlı olan her hatırlamanın bireysel ve toplumsal bellekte anlamlı bir karşılığı bulunmaktadır. Yani, kişinin yaşam döngüsü içinde sayısız kez gerektiğinde geri çağırmak üzere kullanacağı kalıcı belleğe alınır.

Mekânların inşasından, kültürel, sosyal ve hatta siyasal anlamlar içerecek şekilde kodlanmasına ve bu kodlarla topluma sunulmasına kadar tüm aşamalarda, özellikle politik aktörlerin belirleyiciliği diğer tüm inşacıardan çok daha güçlüdür. Politik aktörler, kalıcı iz ve devamlılığı sağlamak adına, insanların deneyim, algı, duyum ve

anlarına, pek çok unsurla ama özellikle “Hafıza Mekânları” ile sembolik imzalarını atarlar. Geçmişin toplumun belleğinde yeniden yaşatılması ve canlı tutulması amacıyla kullanılan bu güç, Nora tarafından “hafıza mekânı” olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Hafıza mekânları, fiziksel mekânın çok ötesinde, fiziksel mekândan çok sembolik ve simgesel pratiklere gönderme yapar niteliktedir. Geçmiş hatırlamanın bir yolu olarak inşa edilen bu mekânlar toplumsal bellek kaybolup giderken bizzat varlıklarıyla belleği canlı tutma işlevini yerine getirecek önemli oluşumlardır. Hafıza mekânları, ortaya çıkmalarına neden olan koşullar, zamanlar, ihtiyaçlar ya da olaylar aracılığıyla, hem fiziksel hem de sembolik nesneleri, ortak bir şeylerin varlığı üzerinde buluşturmaya hedefler.

Bu nedenledir ki, her geçen gün daha fazla görünür hale gelen hafıza mekânları, üzerlerinde taşıdıkları biçimsel ve simgesel anlamlarla hatırlatma ve aynı zamanda unutma pratiklerini etkilemekte, dolayısıyla mekânsal hafıza sisteminin oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Hafıza mekânları, bireysel anlamda bireyin öznel belleğini ama ondan daha çok bireydeki toplumsal belleği, tarihe düşülmüş bir not gibi canlı tutar, böylelikle bireyi bir tarih ve aidiyet dünyasına dâhil eder. Bir bütün olarak geçmişin olduğu gibi, geçmişten çok özel bir dönemin de hatırlatıcı kaynağı olma niteliğini taşıyan bu mekânlar, yakın dönemin toplumsal hafızası olduğu kadar, gelecek kuşaklar için de bir referans dayanağı olma özelliği taşırlar.

Bu mekânlar bir yönüyle, mekânla organik ilişki kurmuş topluluk kimliklerinin, önce yakın çevrelerine, fıkırdışlarına ve duygudaşlarına, daha sonra diğer toplumsal grup ve odaklara, oradan tüm bir ülke toplumuna ve nihayet öznel bağlamıyla kendilerinin devamı olacılara duygu ve düşüncelerinin transferini sağlayan mekânlardır. Bu anlamda esasen bir tür “biz” kimliğinin ve gruba aidiyeti sağlayan mekânlar olarak da nitelendirmek mümkündür. Ancak bellek, sadece geçmişe duyulan özlem olarak da nitelendirilemez. Geçmişin bellek içinde saf ve yalın halde bulunmadığı, içinde sonsuz sayıda göstergenin “şimdi” ekseninde yeniden inşa edildiği bir tür “temsil” olduğunu da söylemek mümkündür. Bu nedenledir ki hafıza mekânlarına ilişkin bellek, yalnızca bireye özgü olma durumunun ötesine geçerek, toplumsal olana evrilmekte ve

toplumsal bellek ile iktidar ilişkisinde, iktidarın toplumsal belleği inşa güç ve rolünün bir tür performans göstergesine, diğer deyişle başarısına dönüşmektedir. Bu noktada, “belleğin varlığı” ve “belleğin aktarımı” arasında derin ve büyük bir boşluk olduğunu, bu boşluğu hafıza mekânlarının doldurduğunu söylemek mümkündür. Çünkü yok olma tehlikesi altındaki belleğin aktarımını mümkün kılan unsur hafıza mekânları oluşturmaktadır.

Ne var ki toplum farklı siyasal dünya görüşü, sosyo-ekonomik düzey, kültür, kimlik ve değerlere sahip bireylerden oluşmaktadır ve geçmişe ilişkin farkındalık ve yaşananların, sahip olmuşlukların, kişi ve mekânların taşıdığı anlam yükü ve önemi her birey için değişmektedir. Geçmişin belirli çerçevelerde bireyler aracılığıyla nasıl üretildiği ve günlük hayat pratikleri yoluyla nasıl sürekli canlı tutulduğu, topluluğun her bir üyesi için farklı bir deneyimin ve nitelemenin ortaya çıkması anlamına da gelebilmektedir.

Toplumsal belleğin ve hafıza mekânlarının buraya kadar ele alınan kavramsal ve kuramsal bağlamdaki etki ve işlevselliğinin, bugün bir kez daha güncellenmesi, değişen toplumsal kültür, değerler, anlayış ve algılama biçimlerinin görülebilmesi ve toplumsal bellekteki hafıza mekânlara ilişkin işlevselliğinin saptanması açısından özel bir önem arz etmektedir.

Bu tezin saha araştırması, bu gerekçeden hareketle ve daha bugüne ait olanın incelenmesine dönük olarak, Türkiye’nin özellikle yakın dönem tarihine odaklanmıştır. Türkiye’nin yakın dönem tarihinde ise toplumsal bellek ve hafıza mekânının kavramsal ve kuramsal karşılığını; 15 Temmuz 2016 gecesinin henüz ilerlememiş saatlerinde, Silahlı Kuvvetler içindeki, dini bir cemaate bağlı grup tarafından yasa dışı şekilde kalkışılan ve medyanın etkisiyle İstanbul’un Avrupa ve Anadolu Yakalarını birbirine bağlayan 1. Köprü ile mekânsal anlamda simgeleşen “darbe girişimi” tam olarak karşılar görünmektedir. Yine aynı şekilde İstanbul’daki 15 Temmuz Şehitler Caddesi ve Kısıklı Milli İrade Meydanı olarak ismi değiştirilen mekânlar da söz konusu gecenin hafıza mekânları olma özelliğini tam olarak karşılamaktadır.

Gerçekleşen başarısız darbe girişimi, çok hızlı bir reaksiyonla siyasal ve toplumsal bir dirençle karşılaşmış, bir iki saat içinde de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimi, gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireylerin ve bir bütün olarak tüm toplumunun belleğinde, İstanbul ve Ankara'daki kimi mekânlar, özel bir hafıza kaydı oluşturmuştur. Tüm medyanın servis ettiği görüntüler ve anlatımlar da çok büyük oranda bu mekânlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu mekânlar, yaşanan başarısız darbe girişiminin toplumsal belleğe işlenen ve bir anlamda o gece yeniden inşa edilen hafıza mekânları olarak da sunulmuştur.

Hafıza mekânlarının, özellikle isim değişikliklerine uğraması ile birlikte, toplumsal olana dair yeniden anımsama ve yeniden inşa sürecinde bireysel ve toplumsal hafızayı etkileyeceği ve hafıza kaydı oluşturacağı düşünülmektedir. Bu açıdan tezin saha araştırmasının örneklemini oluşturan ve Boğaziçi Köprüsü adıyla hizmete açıldığı 30 Ekim 1973 yılından, yaşanan darbe girişiminde hayatını kaybeden sivillere atfen 26 Temmuz 2016'da 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olarak ismi değişen köprünün de 15 Temmuz'da yaşananlara dair toplumsal bellekteki bir hafıza mekân işlevi gördüğü/göreceği kabul edilmiştir.

Ancak bu etki ve işlevselliğin toplumsal olanda ölçülmesi, irdelenmesi, ne düzeyde karşılık bulduğunun görülmesi gerekmektedir ve esasen bu tezin temel problemini de bu, diğer deyişle toplumsal belleğin ve hafıza mekânların bugünün dinamikleri ile yeniden toplumsal karşılığını bulup bulmadığı oluşturmaktadır.

15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi'nin birer hafıza mekânı olma niteliğine bürünen mekânlarının, alan yazında iddia edildiği gibi bir karşılığının olup olmadığı, toplumsal bellekte kapladığı yer ve düzey, iktidar – toplum ilişkisi çerçevesinde inşa edilen toplumsal belleğin yaşayan ve taşınan en önemli faktörü olarak, o geceye ilişkin mekânların birer hafıza mekânı olma teveccühünü kazanıp kazanmadığı, kazandıysa ne düzeyde kabul ve benimseme gördüğü, bu tezin ve tezin dayanağı olan araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Değişen birey, değişen toplum, değişen yaşam koşulları, değişen kültürel dinamikler, değerler, algılar, red ve kabuller çerçevesinde, toplumsal hafızanın ve özellikle de bu

hafızanın en temel dayanağını oluşturan hafıza mekânlara ilişkin yakın tarih alan yazınında pek fazla bilimsel çalışma ile karşılaşmamıştır. Tezin ve saha araştırmasının bir diğer itici gücünü eş deyişle alt problemini bu eksikliğin giderilmesi oluşturmaktadır.

3.2. ÖNEM

Mekân, iktidar ilişkileri temelinde aslında her zaman bir değişimin göstergesi, sembolü olmuştur. Siyasal veya toplumsal etkinliklerde kullanılan mekân seçiminden, seçilen mekânın dekorasyonuna; iktidar-mekân eşleştirme yönelimlerinden, seçilen veya değiştirilen mekân isimlerine kadar sayısız uygulamalar, mekânlara dayalı hafıza kayıtlarının oluşturulmasının bir aracı olmuştur. Türkiye'nin orta ve uzak tarihinde olduğu gibi Cumhuriyet tarihinde de yaşanan pek çok değişimde ve sosyal travmada, kentsel mekânların sembol unsurları olarak, köprüler, parklar, meydanlar veya sokak isimlerinin değiştirilmesi, uygulanagelen bir yöntem olmuştur. Esasen, bu çerçevede yapılanlar üzerinden iktidarların siyasal-kültürel yönelimleri konusunda bir fikir edinmek de mümkün görünmektedir. Bu nedendir ki mekân, daha derinlikli okuma ve analiz yapmayı gerektiren bir yapıdır. Toplum-mekân ekseninde sürekli göz önünde olan, içinde yaşanan, kullanılan, gezilen, görülen, etkileşim halinde olunan bu mekânlar, esasen hafıza mekânlarıdır ve bireyleri bir araya getiren ama aynı zamanda birey toplum ve iktidar ilişkilerine gönderme yapan unsurlardır.

Toplumsal değişimin en açık ve erken belirtilerinin, mekânın isim ve işlev değişiminde görüldüğü; yaşanan kırılma dönemlerinde toplumsal yapıya uyumlu olarak mekânın da dönüştüğü bir gerçektir. Mekânın bu tez için önemli olan bir diğer motivasyon unsuru da toplumsal ve politik müdahalelerle yaratılan red ve kabullere ilişkin görülemeyen pek çok şeyi, doğrudan görebilme fırsatını vermesidir.

Bu temel çerçeveden hareketle; İstanbul'da Anadolu ve Avrupa Yakalarını birbirine bağlayan ilk köprü olan ve 2016'daki isim değişikliğine kadar Boğaziçi Köprüsü olarak bilinen ve yapılan değişiklikle 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ismini alan köprünün ve yine aynı şekilde isimleri değiştirilerek yeni isimleriyle 15 Temmuz Şehitler Caddesi ve Kısıklı Milli İrade Meydanı, bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturan hafıza mekânları olarak kabul edilmektedir. Toplumsal belleğin inşası ve bu

belleğin bir taşıyıcısı olarak bu mekânların hafıza mekânı olarak ne düzeyde işlevselliğe kazandığını görmek, toplumsal belleğin ve hafıza mekânı olma niteliğinin bugününü görmek anlamına da gelecektir.

Konuyla ilgili alan yazın incelendiğinde bireysel ve toplumsal belleğe ilişkin çeşitli çalışmalarla (Huyssen, 1999; Shick, 2000; Bilgin, 2003; Barash, 2007; Schudson, 2007; Traverso, 2009; Connerton, 2012; Draaisma, 2012; Sarlo, 2012; Özyürek, 2012; Ricoeur, 2012; Assmann, 2014; Draaisma, 2014; Neyzi, 2014; Olick, 2014; Sancar, 2014; Boyer ve Wertsch, 2015; Critchley, 2015; Susam, 2015; Halbwachs 2016; Harvey, 2016; Halbwachs, 2017; Erman ve Özaloğlu, 2017; Schacter, 2017) karşılaşılmaktadır. Bellek – mekân, bellek – iktidar, iktidar – mekân ve iktidar – toplum ilişkileri bağlamında mekâna ve yer isimlerine odaklanan çalışmalar (Alderman, 1996; Azaryahu, 1996; Bachelard, 1996; Nora, 2006; Oraliş, 2006; Rose-Redwood, 2008; Azaryahu, 2011; Öztürk, 2012; Yelsalı Parmaksız, 2012; Taşcıoğlu, 2013; Foucault, 2014; Fırat, 2014; Türker, 2015; Urry, 2015; Amoros, 2016; Lefebvre, 2016; Diamandouros, Thalia Dragonas ve Keyder, 2018; Özberk, 2018; Stravdies, 2018; Batuman, 2019; Soja, 2019) da oldukça yüksek sayıda bulunmaktadır.

Konuya ilgili alan yazının atfettiği öneme binaen, toplumsal belleğin taşıyıcı faktörü olan hafıza mekânına ilişkin kavramsal ve kuramsal yaklaşımların, bugünün insan, toplum ve mekân koşullarıyla yeniden karşılaştırılarak sorgulanması, ortaya konulan tüm tezlerin yeniden güncellenmesi anlamı da taşıyacaktır ki bu güncelleme de bu çalışmaya önem ve anlam kazandıran bir diğer temel unsur oluşturmaktadır.

Darbe girişimini sokakta ya da ekran başında deneyimleyen kişiler açısından toplumsal bellek ve hafıza mekânı ilişkisinin, “yaşayanlar” ve “izleyenler” nezdinde hangi düzeyde karşılık bulduğunu, hangi tür anlamlar ve toplumsal özellikler içerdiğini, bellek – mekân, bellek – iktidar, iktidar – mekân ve iktidar – toplum ilişkileri bağlamında değişen iletişim koşulları ve araçları çerçevesinden incelemek, iletişim bilimi açısından da bir gereklilik ve önem arz etmektedir.

Alan yazın tarandığında, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin medyadaki yansımalarınınveya sosyal medya özelinde açıklayıcı veya önceki darbelerle karşılaştırmalı analizlerinin yapıldığı görülmektedir. Mekân ve iktidar ilişkisini,

psikoloji, mimari veya sosyoloji kapsamında ele alan sayısız çalışma olmakla birlikte, hafıza mekânları üzerinden mekân-iktidar-medya kesişiminde ele alan çalışma son derece sınırlıdır. Oysa 15 Temmuz 2016 darbe girişimine ilişkin hafıza mekânlarının bireysel ve toplumsal hatırlama ve unutma sürecinin yönünü değiştirecek bir rol üstlenip üstlenmediği araştırılmaya muhtaçtır. Geçmişini yeniden hatırlatmak üzere “yeniden” isimlendirilen ve medya tarafından da sürekli olarak bu şekilde sunumu gerçekleşen hafıza mekânlarının, 15 Temmuz’a dair hatırlama ve unutma pratiklerini şekillendirmede ne derece etkili olduğuna ilişkin somut araştırma verilerine sahip olunması, bu çalışmaya özel bir önem atfetmektedir.

3.3. AMAÇ

Bu tez ve tezin en önemli dayanağını oluşturan saha araştırması, hafıza mekânlarının bir hatırlatma-unutturma stratejisi olarak bireylerin hatırlanan/hatırlatılan ve unutilan/unutturulan olaylara ilişkin red ve kabullerinin yönünü ortaya koymayı çalışmaktadır. Bu anlamda mekân isim değişikliklerinin bireysel ve toplumsal hafızada ne düzede karşılık bulduğunun görülmesi ve buna bağlı olarak da değişen toplumsal değerlerde, uzlaşma ve ayrışma noktalarının var olup olmadığını görebilmek, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

15 Temmuz 2016’ya dair hatırlanan mekânların bireyler üzerinde bıraktıkları etkileri anlamak ve bireysel belleklerden yola çıkarak 15 Temmuz’un hafıza mekânlarına ulaşmak çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır. Bu anlamda mekânların sadece kendi içinde değil, bireylerin gözünden de değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda bu tezde ve saha araştırmasında, 15 Temmuz denilince akla gelen mekânlara, bu mekânlara dair farkındalığa, mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenip benimsenmediğine ve bunun ardındaki kök neden ya da nedenlere, toplumsal olana dair birleştirici ve bağlayıcı unsurlara ilişkin somut verilere ulaşılması amaçlanmıştır.

Bir hafıza mekân örneği olarak 43 yıl boyunca Boğaziçi Köprüsü olarak anılan, ancak yaşanan darbe girişiminde yaşamını yitirenlerin hatırasına gönderme yaparak ismi 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olarak değiştirilen köprünün, yaşanan darbe girişimi ile bağ

kurmaya ne ölçüde imkân tanıdığı ölçülmeyi gerektirmektedir. Yapılan isim değişikliğinin tam bir toplumsal konsensus ile kabul görüp görmediği, kabul görmemişse nedeninin anlaşılması, sosyo-politik düzlem açısından da kritik bir eşiği oluşturmaktadır. Zira hafıza mekânları ve bu mekânlara ilişkin isim değişikliklerinin yalnızca yaşananları anlatan bir sembol abide olması değil, toplumsal ayrışma ve farklılaşan hafıza kayıtları açısından da bir karşılığının olabileceği düşünülmektedir. Zira isim değişikliklerini kabul veya red de birbirinden ayırışan ve farklılaşan hafızaları temsil etmektedir.

Bu çerçevede katılımcılara yöneltilen aşağıdaki sorular, bu tezin birer alt amacını oluşturmaktadır:

1. İstanbul'da iki yakayı birbirine bağlayan kaç köprü bulunmaktadır ve bunların isimleri nedir?
2. 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında İstanbul'da öne çıkan ve inşa edilen anıtlar, semboller ya da mekânlar nelerdir?
3. 15 Temmuz sonrasında ismi değiştirilmiş mekân var mıdır? Hangileridir?
4. 15 Temmuz hangi çağrışımları oluşturmaktadır?
5. 15 Temmuz dünya görüşü ve deneyimlere göre farklı anlamlar taşımakta mıdır?
6. Yeniden isimlendirilen mekânların bireylerin geçmişte yaşanan olayları hatırlamalarında ve/veya unutmalarında bir etkisi bulunmakta mıdır?
7. 15 Temmuz hafıza mekânlarının inşasında ve değiştirilen isimlendirmelerde red ve kabul ne düzeydedir?
8. Mekan ve yer isimlendirmeleri hangi motivasyon ile benimsenmekte veya reddedilmektedir?
9. Hafıza mekânlarına dair farkındalığın ve yer isimlendirmelerini benimsemenin cinsiyet/yaş/eğitim/gelir düzeyi, siyasi eğilim ve sokağa çıkma durumu ile bir bağlantısı var mıdır?

10. 15 Temmuz’u sokakta deneyimlemiş olanların hafıza mekânlarına dair farkındalıkları artmış mıdır?
11. 15 Temmuz’u medya üzerinden deneyimlemiş olanların, hafıza mekânları olarak nitelendirilen mekânlara ilişkin duygusu/düşüncesi nedir ve bu mekânlara ilişkin bir farkındalık içinde midirler?
12. 15 Temmuz’u sokakta deneyimlemiş olanlar isim değişikliğine katılmakta mıdır? Benimsemiş midir? Günlük dilde kullanmakta mıdır?
13. Bireylerin 15 Temmuz darbe girişimine dair bellek birikiminin kaynağını medya görüntüleri ve metinleri mi oluşturmaktadır? Ne düzeyde oluşturmuştur?
14. 15 Temmuz darbe girişimi sırasında bireyler hangi medya mecralarını, ne kadar sıklıkla, hangi amaçlarla kullanmıştır?

3.4. SINIRLILIKLAR

Bu tez çalışması ve tezin temel dayanağını oluşturan saha araştırması öncelikle, Türkiye’nin yakın dönem yaşadığı ve bir tür toplumsal travma niteliği taşıyan 15 Temmuz 2016 yılı Cuma gecesi yaşanan ve büyük bir toplumsal tepki ve direnişle karşılanan “darbe girişimi”ni İstanbul’da sokağa çıkarak ya da sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireyler ile sınırlıdır. Darbe girişimi sonrası oluşan toplumsal bellek ile bu belleğin taşıyıcı ayakları olan hafıza mekânları bir diğer sınırlılığı oluşturmaktadır.

Araştırma, 15 Temmuz’un hafıza mekânlarının bireylerin hatırlama ve unutma süreci üzerinde nasıl etkiler yarattığını yaş, eğitim, siyasi eğilim ve darbe gecesi sokağa çıkıp çıkmama değişkenleri üzerinden ele almaktadır. Araştırmanın kapsamı bahsedilen bu unsurlara dayalı özelliklerle sınırlandırılmıştır.

Öte yandan, 15 Temmuz darbe girişimi esnasında darbecilerin şiddetini en fazla hisseden, halkın sokaklara yoğun olarak çıktığı ve ülkenin en büyük kenti olması nedeniyle İstanbul örneklemini üzerinde çalışılmıştır. Bu açıdan, çalışmanın İstanbul’a

özgü niteliği ve içeriği, onun kapsam genişliğini ve önemini ifade ettiği kadar, sınırlılığını da göstermektedir.

Araştırmada bu temel sınırlandırmadan hareketle, şunlar da birer alt sınır olarak kabul edilmiştir:

1. Araştırma İstanbul ili ile ve 15 Temmuz 2016 gecesi darbe girişimine karşı koymak üzere sokağa çıkan vatandaşlardan oluşan tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilen 400 kişi ile sınırlıdır.
2. Araştırma, 15 Temmuz 2016 gecesi sokağa çıkmadan süreci medyadan izleyerek, medya üzerinden bu geceyi deneyimleyen vatandaşlardan oluşan ve tabakalı örnekleme yöntemi ile seçilen 400 kişi ile sınırlıdır.
3. Araştırma, her iki deneyimlemeyi yaşayan vatandaşların kendilerine yöneltilen sorulara tam ve doğru cevap vermiş oldukları ön kabulü ile sınırlıdır.
4. Araştırma, sokağa çıkanlar ve medyadan izleyenlerle sınırlı olmakla birlikte, söz konusu gece yaşanan direniş sırasında şehit ya da gazi olanlar ve ailelerinin araştırmaya dahil edilmemiş olmasıyla da bir iç sınırlılığa sahiptir. Gazi ve şehit olan aileler, konuya ilişkin yüksek hassasiyetleri göz önünde bulundurularak ve acı hatıralarına duyulan saygı ve bilimsel etiğe uygun olmayacağı gerekçeleriyle örneklem alanının dışında bırakılmışlardır.
5. Araştırmanın alan uygulaması İstanbul ili içinde, 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi, gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen toplam 800 kişi ile yaş, cinsiyet ve siyasi eğilim kotaları uygulanarak, Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi (CATI) tekniğiyle gerçekleştirilen görüşmelerle sınırlıdır. Bilgisayar Destekli Telefon Görüşmesi (CATI) tekniğiyle gerçekleştirilen görüşmeler 5 yıl süreyle sistemde kayıt altına alınacak, 5 yıl sonra tutanak tutularak imha edilecektir.

3.5. HİPOTEZLER

Çalışmanın araştırma safhasında şu başlıklar araştırmanın birer Hipotezi olarak kabul edilmiştir:

1. 15 Temmuz’u sokağa çıkararak doğrudan deneyimleyen bireyler ile medya üzerinden izleyerek deneyimleyen vatandaşlar, araştırmanın karşılaştırma değişkenleridir.
2. 15 Temmuz darbe girişimini doğrudan deneyimleyenler ile medya üzerinden deneyimleyenlerin hafıza kayıtları ve bu kayıtlara atfettikleri anlam ve önem kayda değer düzeyde farklılık arz etmektedir.
3. 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, 15 Temmuz Şehitler Caddesi ve Kısıklı Milli İrade Meydanı, 15 Temmuz 2016 gecesi yaşanan darbe girişimine dair toplumsal belleğin İstanbul’daki birer hafıza mekânlarıdır.
4. Araştırma kapsamına alınmayan şehit aileleri ve gaziler farklı demografik özelliklere sahip olsalar da yaşananlara ilişkin aynı duygu ve düşünsel zeminde bulunmaktadır.
5. Darbe girişimi sonrasında isimleri değişen mekânlar, 15 Temmuz’da yaşananlara dair toplumsal bellekte bir hafıza mekân olarak işlev görmektedir.
6. Araştırma sonuçları demografik dağılıma uygun ve tabakalı örnekleme yoluyla saptanmış 800 kişiden doğru ölçekle elde edilen doğru verilerdir.

3.6. YÖNTEM

Tezin kapsam ve amacı doğrultusunda, toplumsal belleğin, bu belleğin en önemli unsurları arasında yer alan hafıza mekânlarının ve bu mekânlarda yapılan isim değişikliklerinin etkisini ve işlevselliğini ölçmeye yönelik bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma üç aşamalı şekilde; öncelikle nitel araştırma yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile bunun ardından ölçek geliştirme

araştırmasıyla ve nihayet nicel araştırma yöntemi olarak ana kitle³ analizi ile gerçekleştirilmiştir.

Bu yaklaşımdan hareketle, araştırmanın ilk aşamasında, alan yazın taramasından elde edilen bulgular temelinde 15 Temmuz denilince akla gelen mekânlara, bu mekânlara dair farkındalığa, mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenip benimsenmediğine ve bunun ardındaki kök nedenleri derinlemesine incelemek ve buna bağlı anket sorularını şekillendirmek amacıyla 50 kişilik bir örneklemle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İlişkisel bir tarama modelinin kullanıldığı bu araştırmada, sonuçların genellenebilmesi ve ölçme aracı geliştirebilmek için yarı yapılandırılmış görüşmelerden destek alınmıştır.

Yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulardan elde edilen ifadeler ikinci aşama için soru formu oluşturmada kullanılmış ve çalışmanın ikinci aşaması için hem ölçek geliştirilmiş hem de nicel araştırmalar için veri toplama tekniklerinden biri olan ankete başvurulmuştur. Başka bir deyişle, katılımcılardan veri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme formu ile nitel veriler, geniş kitleye yapılan anket ile de nicel veriler elde edilmiştir. İki veri toplama yöntemin bir arada kullanılması ile araştırma bulgularının güvenilirliğini ve geçerliliğini arttırmak amaçlanmıştır.

3.6.1. ARAŞTIRMA MODELİ

Katılımcıların bireysel belleğinde yer eden 15 Temmuz'un hafıza mekânlarına dair farkındalığa ve isim değişikliklerinin benimsenip benimsenmediğine dair veri elde etmeyi amaçlayan bu çalışma, genel tarama modeli özelliği taşımaktadır. Genel tarama modelleri hem tekil hem de ilişkisel taramalar uygulanabilmektedir (Karasar, 2016: 111). Çalışmada amaca uygun olarak, saha araştırması bağlamında nicel ve nitel veriler ile ilişkisel tarama modeli benimsenmiştir.

Çalışma sonucunda elde edilen verilere, araştırma modeline uygun olarak parametrik olmayan testler ve korelasyon analizi uygulanmıştır. Saha araştırmasından elde edilen

³ İnsan ana kitlesi ile çalışıldığı için ana kütle yerine ana kitle kullanımı tercih edilmiştir.

veriler sayesinde, 15 Temmuz'un hafıza mekânlarının ve değiştirilen yer isimlerinin bireysel bellekteki izlerini belirlemek ve bu mekânların bireylerin hatırlama ve unutma süreci üzerinde nasıl etkiler yarattığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

3.6.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Hafıza mekânlarına dair farkındalığı, mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenip benimsenmediğini ve bunun ardındaki kök neden ya da nedenleri ortaya koyabilmek amacıyla hazırlanan bu araştırmanın evrenini, 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimini gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmayıp medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireyler oluşturmaktadır.

15 Temmuz 2016 darbe girişimini en derinden hisseden kentlerden biri olan İstanbul, halkın sokaklara yoğun olarak çıktığı illerden biri olması ve ülkenin en büyük kenti olması nedeniyle çalışmanın evreni olarak belirlenmiştir. 15 Temmuz akşamı İstanbul'da 1. Köprü'nün tek yönlü trafiğe kapatılması darbe girişiminin başlama vuruşunu oluşturmuştur. Darbe girişiminin gerçekleştiği akşam bir grup darbeci askerin, Köprü'nün Avrupa yakasına geçişini tanklarla tutmuş olması ve engel olmaya çalışan yurttaşlara ateş açması 15 Temmuz'a dair oluşan algıdaki ilk görüntü olma niteliği taşımaktadır. Zira anket sorularını geliştirmeye yönelik yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerde de "15 Temmuz denince ilk aklınıza gelen mekân neresidir?" sorusuna katılımcıların %74'ü Köprü yanıtını vermiştir. Ayrıca medyanın en baştan itibaren yoğun olarak Köprü'yü bir hafıza mekânı olarak sunması, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ilk ve tek canlı konuşmasını İstanbul'da gerçekleştirmesi bu şehre özel bir önem atfetmektedir.

Bu bağlamda araştırmada, İstanbul'da evreni temsil eden örneklem üzerinde genişlemesine bir saha araştırması yürütülmüştür. İstanbul'daki evrenin 15 Milyon kişi olması ve %5 hata payı ile çalışılmak istenmesi ön koşulundan hareketle, , darbe girişimini sokağa çıkarak deneyimleyen 384 kişi ve sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen 384 kişi olmak üzere toplam 768 katılımcı ile görüşülmesini gerektirmiştir. Bu istatistiki saptamadan hareketle örneklem, evreni temsil edecek özelliklere sahip 800 katılımcıdan oluşturulmuştur. Böylelikle 800

katılımcıdan oluşan araştırmanın örnekleme, %95 güven aralığında $\pm$ %5 hata payı ile İstanbul evrenini temsil edebilecek düzeye ulaşmıştır.

Tablo 3.1 Örneklem Belirleme Tablosu

ÖRNEKLEM BELİRLEME																
A.D.	Anakütle(>120)	t	p	q	$t^2.pq$	p q hata payı										
						0,01	0,02	0,025	0,03	0,04	0,05	0,06	0,07	0,075	0,08	0,09
90%	15.000.000	1,65	0,5	0,5	0,680625	6803	1701	1089	756	425	272	189	139	121	106	84
95%		1,96			0,9604	9598	2401	1536	1067	600	384	267	196	171	150	119
99%		2,58			1,6641	16623	4159	2662	1849	1040	666	462	340	296	260	205

Araştırma modeli oluşturulurken çift örnekleme⁴ yöntemi temel alınmıştır. Çift örnekleme yönteminin yapısı gereği üzerinde inceleme yapılacak kitle iki ayrı örnekleme yöntemi ile belirlenir. Bu yöntemler bu çalışmada birinci araştırmada ölçeğin oluşturulması, ikinci araştırmada ise ölçeğin oluşturulduktan sonra uygulanması aşamalarından oluşmuştur. Örneklere erişim aşamasında ise tabakalı örnekleme tekniği tercih edilmiştir.

Ölçek geliştirme araştırması ve geliştirilmiş ölçekle detaylı bilgi elde etmeyi amaçlayan saha uygulama çalışmasından elde edilen sonuçların genellenebilir olması için amaca en uygun örnekleme çeşidi olan tabakalı örnekleme yöntemi seçilmiştir. Elde edilen bilgi, ana kitle itibarı ile türdeş değilse yani, bilgi ana kitleyi oluşturan değişik özellikteki gruplara göre farklılık gösteriyorsa, tabakalara göre örnekleme yöntemi kullanılır. Ana kitle tabakalara ayrılırken dikkat edilmesi gereken husus, elde edilecek bilgi ya da ele alınan sorun hangi kriterlere göre farklılık gösteriyorsa, tabakaların da bu kriterlere göre oluşturulmasıdır. Sözgelimi, ele alınan sorun ya da sorunu çözecek bilgiler sosyo-ekonomik ya da sosyo-kültürel faktörlere göre farklı ise, tabakalar da bu faktörlere göre oluşturulmalıdır (İslamoğlu ve Alınacak, 2019: 202).

Örneklem seçiminde iki aşamalı bir yöntem uygulanmıştır. İlk aşamada tabakalı örnekleme yöntemi uygulanarak, 15 Temmuz 2016 darbe girişimini, sokağa çıkanlar ve sokağa çıkmayıp medya üzerinden takip edenler olmak üzere, her bir grup 400 kişi

⁴ Çift örnekleme yönteminde, başlangıçta oluşturulan ilk örneklem, sadece yardımcı bilgi ya da diğer bir ifade ile yardımcı değişkenlere ait bilgi sağlamak amacıyla oluşturulur. Daha sonra bu ilk örneklem ek olarak, içinde ilgilenilen değişkenin de gözleneceği ikinci örneklem oluşturulur. Bu örneklem, genellikle birincinin alt örnekleme olarak bir öde edilecek ve tamamlanacaktır (Zülfikar, 1997: 141).

ile sınırlandırılarak toplam 800 katılımcı seçilmiştir. İkinci aşamada ise seçilen katılımcılara yaş, cinsiyet ve siyasi eğilim kotası uygulanmıştır.

Yaş kotası uygulanmasının nedeni, katılımcıların kuşaklar arası farklı bakış açısı ve yaklaşımları olup olmadığını belirlemektir. Yaş aralıklarına göre kota dağılımında 2019 İstanbul ili yaş aralıkları yoğunlukları temel alınarak hesaplama yapılmıştır (Nufusu.com, 2021).

Cinsiyet dağılım kotası; 300 kadın (%37,5), 500 erkek (%62,5) katılımcıdan oluşmuştur. Yaşanan girişimin kendi içinde çatışma ve şiddet içermiş ve buna bağlı olarak da korku ve endişe boyutları taşımış olmasının yanı sıra gece saatlerinde gerçekleşmiş olması, sokağa çıkma tercihinin daha yoğunluklu olarak erkekler tarafından gerçekleştirildiğini düşündürmüş ve bu bir ön kabul olarak alınmıştır.

Darbe girişimi gecesini medya araçlarından takip edenlerde cinsiyet kotası uygulanmamış, sokağa çıkan katılımcıların ise %50'sinin kadın, %50'sinin erkek olmak üzere eşit olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Böylelikle 15 Temmuz'u sokağa çıkarak deneyimleyen kadın ve erkek her iki grubun 15 Temmuz'a ilişkin bütünleşen ve ayrışan davranış, tutum ve düşünce tarzlarındaki farklılıkların saptanması amaçlanmıştır.

Tablo 3.2 Yaş Kota Dağılımı

Yaş Aralıkları	n	%
15-24	152	19,0
25-34	178	22,3
35-44	178	22,3
45-54	133	16,6
55-64	88	11,0
65 +	71	8,9
Toplam	800	100

Ayrıca katılımcıların siyasi tercihlerinin, 15 Temmuz'u hatırlamalarında onlara nasıl etkiler yarattığını ortaya koymak için tüm siyasi kanatları kapsayacak şekilde siyasi

görüş kotası uygulanmıştır. Siyasi kota dağılımı 2018 Genel Seçimlerinde İstanbul Milletvekili Seçim Sonuçları temel alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.3 Siyasi Kota Dağılımı

Partiler	İstanbul 2018 Milletvekilliği Sonuçları %	Örneklem (n)
AK Parti	42,7	342
CHP	26,4	211
HDP	12,7	102
MHP	8,3	66
İYİ Parti	8,0	64
Diğer	1,9	15
Toplam	100,0	800

Kaynak: T.C. Yüksek Seçim Kurulu, 2021

Böylelikle toplam örneklem içinde her parti evrendeki oranı ölçüsünde temsil edilmiş, elde edilecek bulguların evreni temsil etme gücü de o ölçüde artmıştır. Saptanan alt tabakalardan örneklemeler ise basit tesadüfi örnekleme ile seçilmiştir.

3.6.3. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

İlişkisel bir saha araştırması kapsamında, verilerin elde edilmesinde nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bu çalışmada, alan yazın taraması, yarı yapılandırılmış görüşme ve anket tekniği ile veri toplama süreci, üç aşamalı şekilde yapılmıştır.

Birinci aşamada, hafıza mekânları ve bellek kavramı, bu mekânların kuramsal çerçevesi, hafıza mekânlarının hatırlanan/hatırlatılan ve unutulan/unutturulan olaylara ilişkin rol ve fonksiyonları incelenmiş, konuyla ilgili tezler, kitaplar, süreli yayınlar ayrıntılı olarak taranmıştır.

İkinci aşamada, 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimini a) sokağa çıkarak ve b) sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen iki ayrı gruptaki bireyleri temsil eden basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 50 kişiden, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veri toplanmıştır. Bilgisayar Destekli

Telefon Görüşmesi (CATI) yöntemi⁵ ile katılımcılara açık uçlu sorular yöneltmiştir. Elde edilen verilerin frekansına⁶, yani görülme sıklığına bakılarak benzer ya da birbiri ile aynı olma özelliği taşıyan cümleler özetlenmiş, ankete yönelik soru ve ifadeler ile ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme araştırması sonrasında, elde edilen sonuçlardan hareketle, anket formunda 15 Temmuz'un hafıza mekânları ile ilgili 10 ifadeye, 15 Temmuz sonrasında yapılan isim değişiklikleri karşısında bireylerin takındıkları tutumları ölçmeye yönelik de 8 ifadeye yer verilmiştir. Geliştirilen ölçme aracı ile katılımcıların hafıza mekânlarına ve isim değişikliklerine ilişkin tutumları öğrenilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü aşamada ise yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen sonuçların yanısıra alan yazının da katkısıyla, oluşturulan soru ifadeleri önce 100 kişilik gruba uygulanmıştır. Bir öntest aşaması olarak da değerlendirilen bu süreçte, anketin ve özellikle ifadelerin işlevselliği test edilmiş, anketin çalışmanın amacına uygun olarak veri sağlayıp sağlayamayacağı gözden geçirilmiştir. Ancak bu aşamada toplanan veriler de araştırma açısından önem arz etmesi nedeniyle, Açıklayıcı Faktör Analizi sonrasında araştırmanın geniş saha verileri içine dahil edilmiştir. (Bkz.: Ek-3). Ölçek geliştirme araştırmasında, anketin uygulanmasına dair herhangi bir sıkıntı olmadığı görülmüştür.

Son aşamada ise ön test ile geçerlilik ve güvenilirliği saptanan ve işlevselliği gözden geçirilen anket soruları, örnekleme oluşturan 800 katılımcıya uygulanmıştır. Araştırma öncesinde İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı'ndan etik onay alınmıştır (Bkz.: Ek-5).

⁵ Burada araştırmacı ya da anketör, araştırma katılımcılarıyla telefonda görüşerek anket sorularını katılımcıya teker teker yöneltir ve katılımcının verdiği cevapları bilgisayara görüşme esnasında kaydeder. Cevaplar bilgisayara girilirken o an hata yapılırsa bile daha sonra ses kayıtları dinlenerek yapılan bir hata varsa düzeltilebilir. Bu yöntem, anket formunun dağıtılarak yapıldığı anketlere göre daha sağlıklıdır çünkü kanıt olarak katılımcının ses kaydı mevcuttur (Kazan, 2016: 217).

⁶ Bir değer gözlenme sıklığı, tekrar sayısıdır. İstatistiksel verilerin oluşturduğu tablolara çoğu kez frekans tablosu denir. Frekans tablosu, ne gibi ölçümlerin gözlemlendiğini ve bunların her birinin tekrar sayısını, hangi ölçümlerin kaç birey tarafından alındığını gösterir (Arıcı, 1975: 25).

3.6.4. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmeler ve görüşmeler sonucunda geliştirilen anket formuyla veri toplanmıştır.

3.6.4.1. YARI-YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

Yarı yapılandırılmış görüşmelerde de tıpkı yapılandırılmış görüşmelerde kullanılan yöntemler kullanılabilir. “Yapılandırılmış görüşme, daha çok, ne tür soruların ne şekilde sorulup, hangi verilerin toplanacağını önceden en ayrıntılı biçimde planlandığı ve aynen uygulanmaya çalışıldığı bir tekniktir; görüşmeciye bırakılan hareket özgürlüğü en düşük düzeydedir. Yapılandırılmamış görüşme, görüşmeciye büyük hareket serbestisi veren, esnek, kişisel görüşlerin ve yargıların kökenlerine inmeyi kolaylaştıran bir tekniktir. Sorulacak sorular, önceden ana çizgilerle hazırlanmış olsa da görüşmedeki gelişmelere göre, yeni ve farklı sorular sorulabilir. Ancak toplanan verilerin değerlendirilmesi oldukça güçtür. Çoğu görüşme bu iki uç arasında bir ortamda yapılır ki bunlara da yarı yapılandırılmış görüşme” denmektedir (Karasar, 2016: 212-213). Bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmeler, ölçme aracına rehberlik edici verileri elde etmek ve katılımcılardaki hafıza mekânları ve mekân isim değişikliklerine yönelik algıyı belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Çalışma kapsamında, nicel araştırma için anket soruları geliştirmeye yönelik bir ön çalışma niteliğinde 50 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme ile katılımcıların 15 Temmuz darbe girişiminin hafıza mekânlarına ilişkin farkındalıkları, algıları, bir hafıza metni olarak değiştirilen mekân isimlerini benimseme düzeyleri, hatırlama ve unutma sürecinde hafıza mekânlarının etkisi derinlikli olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Yarı-yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşmelerde katılımcılara, 10 adet açık uçlu soru yöneltilmiştir. Elde edilen veriler analiz edilirken frekans ve yüzde alma yöntemleri kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen benzer ya da aynı ifadeler özetlenerek anket sorularına yönelik cümleler oluşturulmuştur.

Görüşme soruları, bellek-mekân-iktidar ilişkisi üzerine derinlikli alan yazın taraması yapıldıktan sonra çalışma amaçlarına uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışma 15 Temmuz 2016 gecesi darbe girişimine karşı koymak üzere sokağa çıkan ve sokağa çıkmadan süreci medyadan izleyerek, medya üzerinden bu geceyi deneyimleyen vatandaşlar üzerine olduğu için, yarı-yapılandırılmış görüşmeler de bu vatandaşlar arasından basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilmiştir.

Görüşmeler telefonda gerçekleşmiş ve katılımcıların yanıtları verdikleri onay doğrultusunda CATI ses kayıt uygulamasıyla kayda alınmıştır. Görüşmeler, 18-25 Mart 2021 tarihleri arasında yapılmıştır.

3.6.4.2. ANKET FORMU

Çalışmanın ikinci aşamasında, veri toplama aracı olarak, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen verilerden yola çıkarak geliştirilmiş Anket Formu kullanılmıştır.

Nicel araştırmalarda genelleme en önemli amaçlardan biriyken, nitel araştırmada amaç belirli bir içeriğin derinlemesine ve ayrıntılı olarak irdelenmesidir. Nicel araştırma belirli sayıya indirgenen değişkenleri daha sonra belirli bir nedensellik ilişkisi içinde açıklarken; nitel araştırma bir duruma dahil olan bireylerin veya diğer bir deyişle aktörlerin, algı ve bakış açılarını yorumlamaya önem verir. Çünkü bu aktörler, durumu biçimlendiren, duruma katkıda bulunan asıl öğelerdir. Nitel araştırma sonucunda denence ve kuram geliştirilirken; nicel araştırmada geliştirilen bu denence ya da kuram test edilmektedir. Sayısallaştırma, araştırmacıyla değişkenler arasında “nasıl” veya “ne yönde bir ilişki” olduğu konularında açıklama yapma olanağı verirken, değişkenler arasındaki ilişkiyi değerlendirme konusunda araştırmacıyı sınırlandırır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 55-62).

Anket formu, katılımcılar tarafından kolay anlaşılabilmesi için net ve gerekli yerlerde parantez içerisinde belirtilen açıklamalarla birlikte 27 sorudan oluşmaktadır.

İfadeler yarı yapılandırılmış görüşmelere göre yeniden düzenlenmiş ve iletişim alanında farklı uzmanlara gösterilerek görüş ve önerileri alınmıştır. Geliştirilen anket formu, ilk olarak 100 katılımcıya uygulanmış, böylelikle bir ölçek geliştirme

araştırması yapılmış ve anket formunda düzeltmeler yapılarak 30 Mart-30 Nisan 2021 tarihleri arasında, 800 kişilik örnekleme uygulanmıştır.

Anket formu CATI sistemi üzerinden hazırlanmıştır. CATI tekniğiyle gerçekleştirilen görüşmelerde araştırmacı araştırma sorularına geçmeden önce Bilgilendirilmiş Onam Formundaki bilgileri katılımcıya sesli olarak okumuş ve katılımcıların rızasını almıştır. Görüşmeler telefonda gerçekleşmiş ve katılımcıların yanıtları, verdikleri onay doğrultusunda CATI ses kayıt uygulamasıyla kayda alınmıştır. Ayrıca, “15 Temmuz Darbe Girişimi sırasında İstanbul’da mıydınız?” sorusuna hayır cevabı verenler anket çalışmasına dâhil edilmemiştir.

Anket Formu (Bkz.: Ek-2) 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, İstanbul’da 15 Temmuz 2016’yı sokakta deneyimleyenler ile medya üzerinden evinde deneyimleyen vatandaşların cinsiyeti, yaşı, gelir düzeyleri, eğitimleri, meslekleri ile ilgili genel profil bulgularını elde etmeyi amaçlayan sorulara yer verilmiştir.

İkinci bölümde, vatandaşların 15 Temmuz 2016’ya dair hatırladıklarının ne kadarının mekânsal olduğunu, mekânın akılda kalan yönlerinin neler olduğunu, 15 Temmuz denilince hatırlanan hafıza mekânlarının neler olduğu saptamaya yönelik sorular yer almıştır.

Üçüncü bölüm, bireylerin toplumsal belleğin inşa edilmesi, korunması ve yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanılan hafıza mekânlarına ve yer isimlerine ilişkin farkındalıklarını, bir hafıza metni olarak bu isimleri benimseme düzeylerini ölçmeye yönelik sorularla şekillenmiştir.

Dördüncü bölümde ise 15 Temmuz 2016’yı sokakta deneyimleyen ve medya üzerinden evinde deneyimleyen vatandaşların siyasi eğilimleri ile ilgili genel profil bulgularını elde etmeyi amaçlayan sorulara yer verilmiştir. Çalışmada, 15 Temmuz anlatısının, hafıza mekânlarının, mekân isim değişikliklerinin ve medyanın bu süreçteki etkisine yönelik 3 temel faktör ve 18 ifade belirlenmiştir (Bkz.: Ek-3). Faktörler, çalışmanın amacına uygun şekilde ve çalışmaya özgün olarak ifadelendirilmiştir.

Ölçme aracının birinci bölümü, hafıza mekânlarının rolünü ölçmeye yönelik ifadeleri içermektedir. İkinci bölüm ise mekân isim değişikliklerine ilişkin kabul ve red düzeyini ölçmeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır.

Birinci ve ikinci aşama soruları, çoktan seçmeli, iki cevaplı, açık ve kapalı uçlu olup üçüncü aşamada ise tutumları ölçmeye yönelik olarak, Likert Ölçeği kullanılmıştır. 5’li likert seçeneğine göre oluşturulan soruların yanıtları 1 “kesinlikle katılmıyorum”, 2 “katılmıyorum”, 3 “ne katılıyorum ne katılmıyorum”, 4 “katılıyorum”, 5 “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden oluşmuştur.

3.6.5. VERİLERİN ANALİZİ VE KULLANILAN TESTLER

Yarı yapılandırılmış görüşmeler nitel veri sağladığından, katılımcılardan elde edilen veriler kategorilere ayrılarak sayısallaştırılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilirken frekans, ortalama, yüzde alma gibi yöntemler kullanılmıştır.

Anket formunun uygulanmasıyla elde edilen verilerin istatistiksel çözümleri SPSS 23 programı kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada toplanan verilerin analizi üç aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, toplanan bilgilerin frekans analizleri yapılarak betimsel istatistiklerine bakılmıştır. İkinci aşamada ölçme araçlarının, ortalamaları alınmış, faktör analizleri, geçerlilik ve güvenirlik testleri sorgulanmıştır. Üçüncü aşamada ise araştırma kapsamında ölçme aracı ile belirlen faktörler ve anket formunda yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır.

Ferguson’un da ifade ettiği üzere, korelasyon, birden fazla değişken arasındaki ilişki olarak adlandırılmaktadır (Yakar, 2020: 93). Ancak bu analizle iki değişken arasında nedensellik saptaması yapmak mümkün değildir (İslamoğlu ve Alınçık, 2019: 357). İncelenen iki metrik değişken arasındaki ilişkinin belirlenmesinde kullanılan analize korelasyon denilmektedir. Bu analiz sonucunda bir korelasyon katsayısı hesaplanır. “Bu katsayı -1 ile +1 arasında bir değer alabilir. Katsayının işareti negatif ise, iki değişken arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Bu durumda bir değişkenin değeri artarken diğerkinki azalır. Katsayının işareti pozitif ise, iki değişken arasında aynı yönlü bir ilişki vardır. Birinin değeri artarken, diğerkinki de artar. Katsayı 1’e

yaklaştıkça iki değişken arasındaki ilişkinin gücü artar. Genel olarak 0,1 ile 0,3 arasındaki korelasyona zayıf; 0,3 ile 0,5 arasındaki korelasyona orta kuvvette; 0,5 ile 0,8 arasındaki korelasyona güçlü; 0,8’den daha büyük bir korelasyona ise çok güçlü korelasyon adı verilir” (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 357). Literatürde çok sayıda korelasyon katsayısı tekniği bulunmaktadır. Doğru korelasyon tekniği için öncelikle ilişkileri incelenecek değişkenlerin hangi ölçek türüne sahip olduğunu bilmek gereklidir. Spearman korelasyon katsayısı veya Spearman’ın rho’su olarak adlandırılan korelasyon tekniği parametrik olmayan istatistikler arasında (Yakar, 2020: 103) ilişkinin derecesini ve yönünü belirlemek amacıyla en sık kullanılan katsayıdır. Spearman korelasyonu sıralama ölçek türündeki verilerin kullanımında uygundur.

Bu araştırmada, parametrik test ön koşulları karşılanmadığı için parametrik olmayan (nonparametrik) testler kullanılmıştır. İki bağımsız ortalama arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için ve bağımsız iki örneklem t testine karşılık gelen Mann-Whitney U Testi; ikiden fazla örnek ortalaması arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için ve tek yönlü ANOVA testine karşılık gelen Kruskal-Wallis Testi kullanılmıştır.

Ayrıca veri setindeki değişkenleri özetlemek için çapraz tablolardan yararlanılmıştır. Çapraz tablolar veri setindeki değişkenleri özetlemek için kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme bulguları ve alan yazındaki benzer çalışmalar doğrultusunda katılımcıların hafıza mekânları ve mekân isim değişikliklerine ilişkin farkındalıklarını ve bir hafıza metni olarak değiştirilen mekân isimlerini benimseme düzeylerini ölçmek için anket formunda kullanmak üzere geliştirilen ölçek, daha önce de belirtildiği gibi 100 kişilik bir örneklemle de test edilmiştir.

Çalışmada ölçme aracı geliştirmek amacıyla oluşturulan ifadeler açıklayıcı (açımlayıcı/keşfedici) faktör analizine⁷ tabi tutulmuştur. Bununla, değişken sayısını

⁷ Açıklayıcı/Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA); değişkenler arasındaki ilişkilere dayanarak çok sayıdaki değişkeni daha az sayıdaki değişkene indirebilen çok değişkenli bir analiz tekniğidir. Faktör analizi çok sayıda değişken kullanılarak yapılan ölçümlerle, altta yatan gizil değişken yapısının ve boyutlarının belirlenmesi için kullanılır. Bunu yaparken de, çok büyük miktarlarda veriyi mümkün olan en az bilgi kaybıyla sadeleştirerek daha az sayıda değişkenle göstermeye olanak sağlar (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 429).

azaltmak ve değişkenleri gruplar halinde sınıflandırmak amaçlanmıştır. Ölçme araçlarının faktör analizi yapılırken değişkenler arasında yeterli ilişki olup olmadığını anlamak için önce Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. Bu test, genel olarak değişkenler arasında ilişkinin sıfırdan farklı olup olmadığını test etmeye yöneliktir. Faktör analizinin uygulanabilmesi için bu testin sonucunun anlamlı ($p < 0,05$) çıkması beklenir. Örneklem yeterliliğini ölçmek için, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) testi yapılır. Field'ın da ifade ettiği üzere, KMO örneklem yeterliliği ölçütü 0 ile 1 arasında değişen bir katsayıdır. Bu katsayının 0,5'den küçük olması durumunda faktör analizi uygulanamaz; değer 0,6-0,7 arasındaysa kabul edilebilir; 0,7-0,8 arasındaysa iyi, 0,9-1,0 arasındaysa mükemmel olarak değerlendirilir (İslamoğlu ve Alınıaçık, 2019: 430-437).

Ölçme araçlarının güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha değerine bakılmıştır. Güvenilirlik, bir ölçüm aracının benzer koşullarda, benzer girdilerle yapılan farklı ölçümlerde benzer sonuçlar vermesi demektir. Ölçüm aracının güvenilirliğini test etmek için istatistik yöntemler de kullanılabilir. Bu yöntemlerden en yaygını Cronbach (1951) tarafından geliştirilen ve ölçeğin iç tutarlılığını değerlendiren *Cronbach's Alpha* (α) katsayısı yöntemidir. Bu katsayı, çok sorulu bir ölçekteki sorular arasındaki uyum derecesini gösterir ve 0 ile 1 arasında değerler alabilir. Cronbach α katsayısı 1'e yaklaştıkça ölçekteki sorular arasındaki içsel uyumun o denli yüksek olduğu söylenebilir. Genellikle Cronbach's α değeri $0,61 < \alpha < 0,80$ arasında ölçme aracının güvenilirliği kabul edilebilir seviyedir. $0,81 < \alpha < 1,00$ arasında ise ölçek güvenilirliği yüksektir. Ölçekteki soru sayısı arttıkça, alpha katsayısı da yükselecektir. Bu durumun tersi de geçerlidir. Bu nedenle katsayı yorumlanırken ölçekteki soru sayısına da dikkat edilmelidir (İslamoğlu ve Alınıaçık, 2019: 295-296). Ölçek geliştirme araştırması sonrasında ölçme aracının güvenilirliğine bakıldığında, toplam Cronbach's Alpha'nın ,965 olduğu ve ölçme aracının güvenilirliği sağladığı görülmektedir (Bkz.: Ek-3).

3.7. BULGULAR

Araştırmanın ilk bulgularını, yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler oluşturmaktadır. Ana kitle bulgularında ise sırasıyla örneklem grubuna ait tanımlayıcı istatistiki veriler, araştırmada kullanılan ölçme araçlarının açıklayıcı faktör analizleri, geçerlilik ve güvenirlik testleri, verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin anlaşılabilmesi için normallik testi, Mann-Whitney U Testi ve Kruskal-Wallis H Testi (tek yönlü varyans analizi) ile ölçme aracı ile belirlen faktörler ve anket formunda yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla korelasyon analizlerine yer verilmiştir.

3.7.1. YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME BULGULARI

Yarı yapılandırılmış görüşmeler, betimsel bir yöntemle gerçekleştirilmiş ve verilerin analizinde kategorisel yaklaşım benimsenmiştir. 50 katılımcı ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşme bulguları darbe girişimini sokakta ya da ekran başında deneyimleyen kişiler açısından toplumsal bellek ve hafıza mekânı ilişkisinin irdelendiği anket formunun geliştirilmesinde yardımcı olmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler kapsamında öncelikle açık uçlu sorulara yönelik 50 katılımcının verileri frekans ve yüzdelik şeklinde analiz edilmiştir. Buna göre yarı yapılandırılmış görüşmelerde toplam 50 katılımcının % 48'i kadın, %52'si erkektir.

Rastgele örnekleme yoluyla seçilmiş katılımcıların yaş aralıkları % 48 31 - 40 yaş arası, % 28 21-30 yaş arası, % 14'ü 51-60 yaş arası ve %10'u 41-50 yaş arası şeklindedir.

Katılımcılara toplamda 10 açık uçlu soru yöneltilmiştir. İlk soru olarak 15 Temmuz denince akıllarına gelen ilk şeyin ne olduğu sorulmuştur. Katılımcıların % 68'i, 15 Temmuz denince akıllarına gelen ilk şeyin darbe/darbe girişimi kavramı olduğunu ifade etmişlerdir.

İkinci soru olarak katılımcılara 15 Temmuz 2016 gecesini darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıkıp çıkmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların % 70'i bu soruya hayır yanıtını vermiştir. "Sokağa çıkma nedeniniz nedir?" sorusuna cevap veren 15

katılımcının % 40'ı ise vatana sahip çıkmamanın, vatan sevgisinin ve vatan uğrunda mücadele etmenin en etkili neden olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ne olduğunu anlama ve fayda sağlama düşüncesi de diğer nedenler arasında yer almaktadır.

Katılımcılara sorulan üçüncü soru ise 15 Temmuz'un onlarda uyandırdığı duyguya ilişkindir. Verilen cevaplara göre 15 Temmuz'un uyandırdığı en etkili duygu, %24 ile milli birlik, beraberlik duygusu ve vatanın bölünmez bütünlüğüdür. %22 katılımcı içinse 15 Temmuz'un uyandırdığı en etkili duygu, korku ve endişe olmuştur. Ayrıca üzüntü, şaşkınlık ve hainlik ön plana çıkan diğer duygular arasında yer almaktadır.

Katılımcılara dördüncü soru olarak 15 Temmuz 2016 denince akıllarına gelen ilk mekân sorulmuştur. Verilen cevaplara göre ilk akla gelen mekân %74 ile Köprü'dür.

Katılımcılara sorulan beşinci soru İstanbul'da iki yakayı birbirine bağlayan kaç köprünün bulunduğudır. Katılımcıların % 32'si 3 köprü olduğunu bilmiş ve bu köprülerin isimlerini 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve Yavuz Sultan Selim köprüsü olarak doğru ifade etmiştir. Katılımcıların % 32'si ise 3 köprü olduğunu ifade etmiş ancak 15 Temmuz Şehitler Köprüsü yerine Boğaziçi Köprüsü demeyi tercih etmiştir. Katılımcıların %10'u ise 3 köprü olduğunu bilmiş ancak isimlerini hatırlayamamıştır. Katılımcıların %16'sı ise 2 köprü olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılara altıncı soru olarak 15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânları arasında yer alan Atatürk Havalimanı, Köprü, TRT, Kısıklı ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi önünün kendilerine neyi çağrıştırdıkları sorulmuştur. Buna göre hafıza mekânlarından Atatürk Havalimanı %16 ile "Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı ve onun İstanbul'a inişi"ni akla getirmektedir. Katılımcıların %10'u ise havalimanı denildiğinde "tanklar"ı hatırlamaktadır. Baskın, kaos, korku, arbede, patlama Atatürk Havalimanını hatırlatan diğer çağrışımlardır. Katılımcıların % 20'si bu soruya dair fikir belirtmemiştir.

15 Temmuz'un sembol yerlerinden biri olan Köprü katılımcıların % 22'sinde "askerler"i akla getirmektedir. Katılımcılar %14 ile "vurulan, yaralanan sivil halk"ın Köprüyü hatırlamalarında etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların %12'si için

ise Köprü “şehitler”i anımsatmaktadır. “Köprü’nün ve geçişlerin kapatılması”nın Köprü’yü hatırlatan çağrışımlar arasında yer aldığını ifade eden katılımcıların oranı ise %10’dur. Diğer çağrışımlara bakıldığında, tanklar, kaos, facia, kargaşa gibi kavramların hatırlama sürecini etkilediği görülmektedir.

TRT denilince katılımcıların % 26’sı 15 Temmuz 2016’daki darbe girişimi esnasında, “darbe bildirisini okuyan spiker” Tijen Karas’ı hatırlamaktadır. 15 Temmuz gecesi “TRT binasının basılması”, “spikere zorla bildiri okutulması” %22 oranında katılımcının hatırlama sürecinde etkilidir.

Kısıklı’ya dair en etkili çağrışım %16 ile “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan” olmuştur. % 10 ise “halk, vatandaş, millet, kalabalık” kavramlarını hatırlama sembolü olarak açıklamaktadır. Katılımcıların % 8’i için kaos ve korku diğer hatırlatıcı öğeler olmaktadır. Katılımcıların % 38’i fikir belirtmemiştir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi önü denildiğinde, “halk, vatandaş, millet, kalabalık” gibi kavramların % 20 oranında katılımcının hatırlama sürecini etkilediği görülmektedir. Ayrıca katılımcıların %18’i için “çatışma, kaos ve mekanı ele geçirme çabası” İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne dair çağrışımlar uyandıran diğer kavramlardır. Katılımcıların % 30’u fikir belirtmemiştir.

Katılımcılara yedinci soru olarak 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanıp kullanmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların % 64’ü isim değişikliklerini günlük dilde kullandıklarını, % 36’sı ise kullanmadıklarını ifade etmiştir. İsim değişikliklerini kullanmama nedenini 15 katılımcı açıklamıştır. Bu katılımcıların %20’si “olayı inandırıcı bulmadıkları için”, %20’si ise “alışkanlıklar”ından dolayı isim değişikliklerini kullanmadıklarını ifade etmiştir. Söz konusu değişiklikleri benimsememe gerekçeleri arasında eski isimleri daha iyi bulma, şehir hafızasına duyulan saygı, algı oluşturmaya yönelik kaygılar öne çıkartılmaktadır. İsim değişikliklerini kullanma nedenini ise 32 katılımcı açıklamıştır. Bunların % 24’ü, isim değişikliklerini “yeni ismin kullanılması gerektiği”ni düşündükleri için tercih ettiklerini belirtmiştir. %18’si ise isim değişikliklerini önemli ve anlamlı bulduklarını, şehitlere saygı amacıyla bu değişiklikleri kabul ettiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılara sekizinci soru olarak darbe girişiminden ilk nasıl haberdar oldukları sorulmuştur. Katılımcıların %68'i darbe girişimini televizyondan öğrendiklerini belirtmiştir. % 16'sı ise sosyal medyadan haber aldıklarını ifade etmiştir.

Katılımcılara dokuzuncu soru olarak 15 Temmuz gecesi yaşananlara dair en çok hangi kitle iletişim araçlarından bilgi aldıkları sorulmuştur. Katılımcıların %56'sı, o gece yaşananlara ilişkin en çok televizyondan bilgi aldıklarını ifade etmiştir. Haber alma ihtiyacını sosyal medyadan karşılayan katılımcı oranı ise % 28'dir.

Katılımcılara son soru olarak geçmişte yaşanan olayları hatırlamalarında nelerin etkili olduğu sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların %32'si mekânda gerçekleşen olaylar, mekândaki anlamın taşıyıcısı olan isimler, sembol unsurlar olarak, köprüler, parklar ve meydanlar yanıtını vermiştir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde elde edilen sonuçlara bakıldığında tüm katılımcıların ortak noktada bulunduğu konu, mekânın 15 Temmuz'u hatırlama noktasında etkili bir faktör olduğudur. Bu açıdan düşünüldüğünde anılarla, deneyimlerle, algılarla, duyumlarla desteklenmiş bir mekân, katılımcıyı etkileyebilmeyi ve hatırlama davranışına direkt etki etmeyi sağlayabilmektedir.

15 Temmuz darbe girişimi gecesi çatışmanın yaşandığı mekânlar, üzerlerinde taşıdıkları biçimsel ve simgesel anlamlarla hatırlatma pratiklerini etkilemekte, dolayısıyla mekânsal hafıza sisteminin oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Geçmişin toplumun belleğinde yeniden yaşatılması ve canlı tutulması Nora'nın (2006) "hafıza mekânları"nın da temeli oluşturmaktadır. Söz konusu temelin nasıl üretildiğini 15 Temmuz özelinde açıklığa kavuşturmak, Nora'nın hafıza mekânlarını anlamak için zorunlu görünmektedir. 15 Temmuz özelinde hafıza mekânları'nın temel amacı darbe girişimini "yaşayanlar" ve "izleyenler" nezdinde canlı tutmak, medyanın bu mekânlara dair servis ettiği görüntülerle anlamsal/bağlamsal bir bağ kurulmasını sağlamak ve 15 Temmuz'a dair hatırlama sürecini canlı tutmaktır. Dolayısıyla bu canlılık ve kurulan bağ, kendini hafıza mekânları ve medya üzerinden sürekli yeniden üretmekte ve zihinlerde mutlak bir gerçeklik olarak yer almaktadır.

Yarı yapılandırılmış görüşme bulgularına göre, katılımcılar mekân isim değişikliklerinden etkilenmektedir. Mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenme ve benimsenmeme nedenleri için kodlanan ifadeler arasında anlamlı ilişkiler bulunması araştırmada darbe girişimini sokakta ya da ekran başında deneyimleyen kişiler, yaş ve siyasi eğilim arasında ilişkisel bir araştırma yapabilmenin önünü açmıştır.

Haber alma ve bilgi edinme ihtiyacını karşılamaya ilişkin bulgularda en dikkat çekici nokta televizyonun en belirleyici aktör olduğudur. Hemen her evde bulunan televizyon, darbeyle ilgili ciddi anlamda ilk gözlemlerin yapıldığı mecra olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimine dair olayların, sürekli canlı bağlantılar yapılarak televizyon haber ve programlarında oldukça yoğun bir şekilde ele alınması, yeni medya karşısında güç kaybettiği düşünülen televizyonun önemini bir kez daha göstermiştir.

3.7.2. ANA KİTLE BULGULARI

Ana kitlenin niteliği ve arz ettiği özelliklerin her biri anlamlı birer veri sunmaktadır. Bu veriler, ana kitleyi oluşturan katılımcıların demografik özellikleri, onların zihinlerinde yer eden 15 Temmuz algısı, 15 Temmuz 2016 tarihine verilen kişisel önem ve destek boyutlarında ayrı ayrı analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu analizlerle birlikte, hafıza mekânlarının ve bu mekânlara ilişkin yapılan isim değişikliklerinin, 15 Temmuz 2016 gününe ilişkin takınılan tutumlardaki rolün çözümlenmesi, odak noktasını oluşturmuştur.

3.7.2.1. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERE İLİŞKİN FREKANS ANALİZLERİ

Araştırmaya katılan 800 katılımcının yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum ve gelir durumu gibi demografik özellikleri şöyle sıralamak mümkündür: **Darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktığını belirten 401 katılımcının; %66'sı (198 kişi) kadınlardan, %40,6'sı (203 kişi) erkeklerden oluşmaktadır.**

15-24 yaş aralığındaki 152 katılımcının %50'si (76 kişi), 25-34 yaş aralığındaki 178 katılımcının %49,4'ü (88 kişi), 35-44 yaş aralığındaki 178 katılımcının %50'si (89

kişi), 45-54 yaş 133 katılımcının %51,1'i (68 kişi), 55-64 yaş aralığındaki 88 katılımcının %50'si (44 kişi), 65 yaş ve üzeri 71 katılımcının %50,7'si (36 kişi) darbe girişimi gecesini sokağa çıktığını ifade etmiştir.

Sokağa çıkan katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında, ilköğretim mezunu 135 katılımcının %43,7'si (59 kişi), lise mezunu 409 katılımcının %50,1'i (205 kişi), ön lisans mezunu 95 katılımcının %58,9'u (56 kişi), lisans mezunu 138 katılımcının %48,6'sı (67 kişi), lisansüstü mezunu 23 katılımcıların %60,9'u (14 kişi) darbe girişimi gecesini sokağa çıktığını ifade etmiştir.

0-1001 TL aylık gelire sahip 27 katılımcının %37'si (10 kişi), 1001-2000 TL arası aylık gelire sahip 13 katılımcının %61,5'i (8 kişi), 2001-3000 TL arası aylık gelire sahip 209 katılımcının %49,3'ü (103 kişi), 3001-4000 TL arası aylık gelire sahip 331 katılımcının %48'i (159 kişi), 4001-5000 TL arası aylık gelire sahip 147 katılımcının %49'u (72 kişi), 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip 54 katılımcının %64,8'i (35 kişi) sokağa çıktığını ifade etmiştir. Gelir durumunu belirtmek istemeyen 19 katılımcının ise %73,7'si (14 kişi) darbe girişimi gecesini sokağa çıkmıştır.

AK Parti'ye oy veren 333 katılımcının %51,4'ü (171 kişi), CHP'ye oy veren 181 katılımcının %43,6'sı (79 kişi), HDP'ye oy veren 89 katılımcının %46,1'i (41 kişi), MHP'ye oy veren 83 katılımcının %47'si (39 kişi), İYİ Parti'ye oy veren 37 katılımcının %45,9'u (17 kişi) darbe girişimi gecesini sokağa çıktığını ifade etmiştir. Öte yandan hangi partiye oy verdiğini söylemek istemeyen 33 katılımcının %72,7'i (24 kişi), oy kullanmayan 29 katılımcının %72,4'ü (21 kişi), diğer seçeneğini işaretleyen 15 katılımcıların %60'ı (9 kişi) sokağa çıktığını ifade etmiştir.

Darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıkmadığını 399 katılımcının; %34'ü (102 kişi) kadınlardan, %59,4'ü (297 kişi) erkeklerden oluşmaktadır.

15-24 yaş aralığındaki 152 katılımcının %50'si (76 kişi), 25-34 yaş aralığındaki 178 katılımcının %50,6'sı (90 kişi), 35-44 yaş aralığındaki 178 katılımcının %50'si (89 kişi), 45-54 yaş 133 katılımcının %48,9'u (65 kişi), 55-64 yaş aralığındaki 88 katılımcının %50'si (44 kişi), 65 yaş ve üzeri 71 katılımcının %49,3'ü (35 kişi) darbe girişimi gecesini sokağa çıkmadığını ifade etmiştir.

Sokağa çıkmayan katılımcıların eğitim durumuna bakıldığında, ilköğretim mezunu 135 katılımcının %56,3'ü (76 kişi), lise mezunu 409 katılımcının %49,9'u (204 kişi), ön lisans mezunu 95 katılımcının %41,1'i (39 kişi), lisans mezunu 138 katılımcının %51,4'ü (71 kişi), lisansüstü mezunu 23 katılımcıların %39,1'i (9 kişi) darbe girişimi gecesi sokağa çıkmadığını ifade etmiştir. 0-1001 TL aylık gelire sahip 27 katılımcının %63'ü (17 kişi), 1001-2000 TL arası aylık gelire sahip 13 katılımcının %38,5'i (5 kişi), 2001-3000 TL arası aylık gelire sahip 209 katılımcının %50,7'si (106 kişi), 3001-4000 TL arası aylık gelire sahip 331 katılımcının %52'si (172 kişi), 4001-5000 TL arası aylık gelire sahip 147 katılımcının %51'i (75 kişi), 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip 54 katılımcının %35,2'si (19 kişi) sokağa çıktığını ifade etmiştir. Gelir durumunu belirtmek istemeyen 19 katılımcının ise %26,3'ü (5 kişi) darbe girişimi gecesi sokağa çıkmamıştır. AK Parti'ye oy veren 333 katılımcının %48,6'sı (162 kişi), CHP'ye oy veren 181 katılımcının %56,4'ü (102 kişi), HDP'ye oy veren 89 katılımcının %53,9'u (48 kişi), MHP'ye oy veren 83 katılımcının %53'ü (44 kişi), İYİ Parti'ye oy veren 37 katılımcının %54,1'i (20 kişi) darbe girişimi gecesi sokağa çıkmadığını ifade etmiştir. Öte yandan hangi partiye oy verdiğini söylemek istemeyen 33 katılımcının %27,3'ü (9 kişi), oy kullanmayan 29 katılımcının %27,6'sı (8 kişi), diğer seçeneğini işaretleyen 15 katılımcıların %40'ı (6 kişi) sokağa çıkmadığını ifade etmiştir.

Tablo 3.4 Cinsiyete Göre Dağılımlar

Cinsiyet	n	%
Kadın	300	37,5
Erkek	500	62,5
Toplam	800	100

Katılımcıların %37,5'ni kadınlar oluştururken % 62,5'ni erkekler oluşturmaktadır.

**Tablo 3.5 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların
Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
Cinsiyetiniz	Kadın	198	49,4%	102	25,6%
	Erkek	203	50,6%	297	74,4%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %49,4'ünü kadınlar, %50,6'sını ise erkekler oluşturmaktadır. Kadınların %25,6'sı, erkeklerin %74,4'ü o geceyi sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimlemiştir.

Tablo 3.6 Yaşa Göre Dağılımlar

Yaş	n	%
15-24	152	19,0
25-34	178	22,3
35-44	178	22,3
45-54	133	16,6
55-64	88	11,0
65+	71	8,9
Toplam	800	100

Yaş grubuna bakıldığında katılımcıların %19'nun 15-24 yaş; %22,3'ünün 25-34 yaş; %22,3'nün 35-44 yaş; %16,6'sının 45-54 yaş; %11'nin 55-64 yaş; %8,9'nun 65 yaş ve üstü olduğu görülmektedir. 25-44 arası yaş grubu, toplam içerisinde %44,50'lik bir paya sahiptir.

**Tablo 3.7 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların
Yaş Değişkenine Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
Yaş	15-24	76	19,0%	76	19,0%
	25-34	88	21,9%	90	22,6%
	35-44	89	22,2%	89	22,3%
	45-54	68	17,0%	65	16,3%
	55-64	44	11,0%	44	11,0%
	65 +	36	9,0%	35	8,8%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Sokağa çıkan katılımcıların yaş grubuna bakıldığında katılımcıların %19'unun 15-24 yaş, %21,9'nun 25-34 yaş; %22,2'sinin 35-44 yaş, %17'sinin 45-54 yaş, %11'nin 55-64 yaş aralığında, %9'unun 65 yaş ve üzeri olduğu görülmektedir.

Tablo 3.8 Eğitim Durumuna Göre Dağılımlar

Eğitim Durumu	n	%
İlköğretim	135	16,9
Lise	409	51,1
Ön Lisans	95	11,9
Lisans	138	17,3
Lisansüstü	23	2,9
Toplam	800	100

Araştırmaya katılanların %16,9'unu ilköğretim, %51,1'ini lise, %11,9'unu ön lisans, %17,3'ünü lisans, %2,9'unu lisansüstü düzeyde eğitim alan kişiler oluşturmaktadır. Bu durum ağırlıklı grubun lise mezunu olan kişilerden oluştuğunu göstermektedir.

**Tablo 3.9 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların
Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
Eğitim	İlköğretim	59	14,7%	76	19,0%
	Lise	205	51,1%	204	51,1%
	Ön Lisans	56	14,0%	39	9,8%
	Lisans	67	16,7%	71	17,8%
	Lisansüstü	14	3,5%	9	2,3%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %51,1'nin lise mezunu olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyinde ikinci sırada %16,7 ile lisans mezunları, üçüncü sırada %14,7 ile ilköğretim mezunları yer almaktadır.

Tablo 3.10 Medeni Durumuna Göre Dağılımlar

Medeni Durum	n	%
Evli	521	65,1
Bekâr	233	29,1
Boşanmış	43	5,8
Toplam	800	100

Katılımcıların %65,1'i evli, %29,1'i bekâr, %5,8'i boşanmıştır. Katılımcıların medeni durumunu gösteren Tablo *'da, %65,1'lik bir oranla evli olanların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 3.11 Gelir Durumuna Göre Dağılımlar

Gelir Düzeyi	n	%
0-1000 TL	27	3,4
1001-2000 TL	13	1,6
2001-3000 TL	209	26,1
3001-4000 TL	331	41,4
4001-5000 TL	147	18,4
5001 ve üstü	54	6,8
Belirtmek istemeyenler	19	2,4
Toplam	800	100

Katılımcıların %3,4'ü 0-1000 TL, %1,6'sı 1001-2000 TL, %26,1'i 2001-3000 TL, %41,4'ü 3001-4000 TL, %18,4'ü 4001-5000 TL ve %6,8'i 5001 TL ve üzeri gelire sahiptir. Katılımcıların %2,4'ü ise aylık gelir düzeyini belirtmek istememiştir. Aylık gelir dağılım tablosuna göre, %41,4'lük bir oranla yarıya yakın katılımcının aylık geliri 3001-4000 TL'dir.

**Tablo 3.12 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkan Katılımcıların
Gelir Düzeyine Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
Aylık gelir	0-1000 TL	10	2,5%	17	4,3%
	1001- 2000 TL	8	2,0%	5	1,3%
	2001-3000 TL	103	25,7%	106	26,6%
	3001-4000 TL	159	39,7%	172	43,1%
	4001-5000 TL	72	18,0%	75	18,8%
	5001 ve üstü	35	8,7%	19	4,8%
	Belirtmek istemedi	14	3,5%	5	1,3%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %39,7'si 3001-4000 TL, %25,7'si 2001-3000 TL, %18,0'ı ise 4001-5000 TL gelire sahiptir. 0-1000 TL aylık gelire sahip

katılımcıların oranı %2,5, 1001-2000 TL aylık gelire sahip katılımcıların oranı ise %2, 5001 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcıların oranı %8,7’dir. Katılımcıların %3,5’i ise gelir durumunu belirtmek istememiştir.

Tablo 3.13 Mesleğe Göre Dağılımlar

Meslek	n	%
Özel sektörde yönetici olmayan memur/teknik eleman/uzman vb.	167	20,9
Kamuda yönetici olmayan memur/teknik eleman/uzman vb.	143	17,9
İşçi/hizmetli	141	17,6
Ev kadını	129	16,1
Emekli	59	7,4
Öğrenci	47	5,9
İş yeri sahibi (1-10 çalışanı olan)	35	4,4
Tek başına çalışan, dükkan sahibi, esnaf (taksi şoförü dahil)	27	3,4
İşsiz	13	1,6
İş yeri sahibi (10’dan fazla çalışanı olan)	13	1,6
Yönetici (1-10 çalışanı olan)	11	1,4
Ücretli kıdemli nitelikli uzman (avukat, doktor, mimar vb.)	7	0,9
Yönetici (10’dan fazla çalışanı olan)	5	0,6
Serbest nitelikli uzman (avukat, mühendis, mali müşavir vb.)	2	0,3
Ordu mensubu	1	0,1
Toplam	800	100

Araştırmaya katılan katılımcıların %20,9’u özel sektörde, %17,9’u kamu kurumlarında çalışmaktadır. Bu durum ağırlıklı grubun özel sektörde ve kamu kurumlarında yönetici olmayan memur/teknik eleman/uzman vb. çalışanlardan oluştuğunu göstermektedir. Katılımcıların %17,6’sını işçiler, %16,1’ni ev kadınları, %7,4’ünü emekliler, %5,9’unu ise öğrenciler oluşturmaktadır.

Tablo 3.14 Hanehalkı Reisinin Mesleğine Göre Dağılımlar

Hanehalkı reisinin mesleği	n	%
Özel sektörde yönetici olmayan memur/teknik eleman/uzman vb.	186	23,3
İşçi/hizmetli	167	20,9
Kamuda yönetici olmayan memur/teknik eleman/uzman vb.	156	19,5
Emekli	112	14,0
İş yeri sahibi (1-10 çalışanı olan)	55	6,9
Tek başına çalışan, dükkan sahibi, esnaf (taksi şoförü dâhil)	42	5,3
Ücretli kıdemli nitelikli uzman (avukat, doktor, mimar vb.)	21	2,6
Yönetici (1-10 çalışanı olan)	17	2,1
İş yeri sahibi (10'dan fazla çalışanı olan)	14	1,8
Serbest nitelikli uzman (avukat, mühendis, mali müşavir vb.)	13	1,6
Yönetici (10'dan fazla çalışanı olan)	8	1,0
Ordu mensubu (uzman er, astsubay vb.)	5	0,6
Çiftçi (kendi başına/aile ile çalışan)	2	0,3
Toplam	800	100

Mesleklerine göre hanehalkı reislerinin %23,3'ü özel sektörde yönetici olmayan memur/teknik eleman/uzman vb. statüsünde, %20,9'u işçi, %19,5'i kamuda yönetici olmayan memur/teknik eleman/uzman vb. statüsünde çalışanlardan oluşmaktadır.

3.7.2.2. KATILIMCILARIN SİYASİ EĞİLİMLERİ

Tablo 3.15 Katılımcıların Siyasi Görüşleri

Siyasal Yelpazedeki Yeri	n	%
Atatürkçü	182	22,8
Milliyetçi	222	27,8
Liberal	7	0,9
Sosyal demokrat	50	6,3
Sosyalist	37	4,6
Muhafazakâr	302	37,8
Toplam	800	100

Katılımcıların siyasi görüşünde, %37,8 ile “muhafazakâr” düşüncenin hâkim olduğu görülmektedir. Farklı siyasi görüşte olanlar da olmakla birlikte %22,8 ile Atatürkçü, %27,8 ile milliyetçi, %0,9 ile liberal, %6,3 ile sosyal demokrat, %4,6 ile sosyalist düşünceye hâkim olanlar yer almaktadır.

Tablo 3.16 Katılımcıların Siyasi Parti Üyeliği

Parti Üyeliği	n	%
Evet	111	13,9
Hayır	689	86,1
Toplam	800	100

Katılımcıların siyasi parti üyesi olup olmadıklarını gösteren Tablo *’de hiçbir siyasi partiye üye olmayanların (% 86,1) ağırlığı görülmektedir. Katılımcıların hepsinin birer siyasi görüşü olmakla birlikte bir siyasi partinin üyesi ya da bir siyasi partide aktif olarak yer almadıkları ortaya konmuştur.

Tablo 3.17 Katılımcıların Etnik Kimliği

Etnik Kimlik	n	%
Türk	736	92,0
Kürt	52	6,5
Zaza	12	1,5
Toplam	800	100

Araştırmaya katılanların %92'si kendisini Türk olarak tanımlarken, %6,5'i Kürt, %1,5'i Zaza olarak tanımlamaktadır.

Tablo 3.18 Katılımcıların Dini Kimliği

Dini Kimlik	n	%
Müslüman Sünni	717	89,6
Müslüman Alevi	37	4,6
Söylemek istemeyenler	46	5,8
Toplam	800	100

Katılımcıların %89,6'sı Müslüman Sünni mezhebe mensup olduklarını belirtmiştir. Sadece %4,6'sı Müslüman Alevi olduklarını ifade etmiştir. Katılımcıların %5,8'i ise dini kimliğini / mezhebini belirtmek istememiştir.

Tablo 3.19 Katılımcıların 2018 Genel Seçimlerinde Oy Kullanma Eğilimleri

Oy Kullanma Eğilimi	n	%
Adalet ve Kalkınma Partisi	333	41,6
Cumhuriyet Halk Partisi	181	22,6
Halkların Demokratik Partisi	89	11,1
Milliyetçi Hareket Partisi	83	10,4
İYİ Parti	37	4,6
Söylemek istemeyenler	33	4,1
Oy kullanmayanlar	29	3,6
Diğer	15	1,9
Toplam	800	100

Araştırmaya katılanların 2018 genel milletvekili seçimlerindeki oy tercihlerine bakıldığında, katılımcıların %41,6'sı Adalet ve Kalkınma Partisi'ne, % 22,6'sı ise Cumhuriyet Halk Partisine oy vermiştir. Katılımcıların %11,1'i Halkların Demokratik Partisi'ne, %10,4'ü Milliyetçi Hareket Partisi'ne, %4,6'sı İYİ Parti'ye oy verirken; %1,9 'u diğer partilere oy vermiştir. Katılımcıların %3,6'sı o dönemde oy kullanmamışken %4,1'i verdiği oyu söylemek istememiştir. Katılımcıların 2018

seçimlerdeki oy kullanma tercihleri, siyasi görüşleri ile orantılı olup muhafazakâr görüşlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir.

**Tablo 3.20 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa ıkan Katılımcıların
Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımları**

			15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
			Evet		Hayır	
			n	%	N	%
2018 seçimlerinde oyunuzu verdiniz?	genel	Adalet ve Kalkınma Partisi	171	42,6%	162	40,6%
	kime	Cumhuriyet Halk Partisi	79	19,7%	102	25,6%
		Halkların Demokratik Partisi	41	10,2%	48	12,0%
		Milliyetçi Hareket Partisi	39	9,7%	44	11,0%
		İYİ Parti	17	4,2%	20	5,0%
		Söylemek istemiyorum	24	6,0%	9	2,3%
		Oy kullanmadım	21	5,2%	8	2,0%
		Diğer	9	2,2%	6	1,5%
		Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Sokağa çıkan katılımcıların büyük çoğunluğu (%42,6) 2018 Genel Milletvekili Seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy vermiştir.

3.7.2.3. ARAşTIRMADA KULLANILAN ÖLÇME ARAÇLARININ FAKTÖR YAPILARI İLE GEÇERLİLİK VE GÜVENİLİRLİK ANALİZLERİ

Hafıza mekânlarının ve isim değişikliklerinin hatırlama sürecine yönelik tutum oluşturmadaki rolünü belirlemeye ilişkin olarak, alan yazın taraması ile yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, uzman görüşü alınarak yeniden düzenlenmiş ve beşli likert sorularına dnştrlmştir. Bu lme aracını test etmek

için 100 kişi ile ölçek geliştirme araştırması yapılmıştır. Örneklemen analiz yapılabilmesi için yeterliliğini olup olmadığını saptamak adına Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett's testleri yapılmıştır. Daha sonra ölçme araçlarının geçerlilik ve güvenilirliklerini belirlemek için açıklayıcı (açımlayıcı, keşfedici) faktör analizleri ve ölçme aracı alt boyutlarının Cronbach's Alpha hesaplamaları gerçekleştirilmiştir. Ölçek geliştirme araştırması sonuçlarına göre, anketin uygulanmasına dair herhangi bir sıkıntı olmadığı görülmüştür. (Bkz.: Ek-3). Bu ön çalışma ile geçerlilik ve güvenilirliği saptanan ve maddeleri gözden geçirilen anket soruları, örnekleme oluşturan 800 katılımcıya uygulanmıştır.

Hafıza Mekânlarına Yönelik Ölçme Aracının Analizleri: Hafıza mekânlarının, hatırlama sürecine yönelik tutum oluşturmadaki rolünü belirlemeye ilişkin olarak, alan yazın taraması ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, uzman görüşü alınarak “ölçme aracı” olarak ifade edilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 3.21 KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser Meyer ve Olkin'in Örneklem Yeterliliği Ölçeği	,955
Bartlett'in Küresellik Testi	Yaklaşık. Ki-Kare değeri
	Serbestlik Derecesi
	Anlamlılık
	5582,093
	45
	,000

Tablo 3.21, verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmede kullanılmıştır. Ölçeğin faktör analizine uygun olması için; KMO katsayısının 0,60'dan yüksek olması gerekmektedir. Hafıza mekânlarına yönelik ölçme aracının değeri 0,955 olarak hesaplanmıştır. Yukarıdaki tabloda yer alan anlamlılık değeri (Sig) 0,05'ten küçük olduğu için Bartlett's Testi sonucu anlamlıdır ve KMO katsayı $0,955 > 0,60$ olduğu için ölçek, faktör analizine uygundur. Yani yeterli örneklem büyüklüğüne sahiptir ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyi yüksektir. Tüm bunlar bağlamında, veri seti faktör analizi için uygundur. Ölçeğe faktör analizi uygulanmadan önce ölçekte yer alan 2 olumsuz ifade ters kodlanmıştır. Sonrasında faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 3.22 Faktör Analizi Ortak Yükler Tablosu

	Başlangıç Değeri	Çıkartma Değeri
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	1,000	,658
Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	1,000	,657
S21_3_Döndürülmüş	1,000	,071
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	1,000	,700
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	1,000	,759
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	1,000	,728
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	1,000	,668
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	1,000	,736
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	1,000	,703
S21_10_Döndürülmüş	1,000	,617

Çıkartma değeri sütunundaki değerler 0,5 üzerindedir. Dolayısıyla değişkenler analize uygundur.

Tablo 3.23 Faktörler ve Açıklanan Varyanslar Tablosu

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Yük Kareleri Toplamı		
	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)
1	6,296	62,965	62,965	6,296	62,965	62,965
2	,989	9,894	72,858			
3	,486	4,856	77,715			
4	,417	4,165	81,880			
5	,368	3,677	85,557			
6	,336	3,364	88,922			
7	,329	3,290	92,211			
8	,282	2,824	95,035			
9	,258	2,575	97,611			
10	,239	2,389	100,000			

Tablo 3.23'de, faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktörlerin başlangıçta ve döndürme işleminden sonra açıkladığı varyans miktarları görülmektedir. Tablonun sol kısmındaki ilk grup (Başlangıç Özdeğerleri) her bir bileşenin analize dâhil edilen

değişkenlerdeki varyansın ne kadarını açıkladığını gösterir. Bu bölümde, analize dâhil edilen toplam değişken sayısı kadar faktör vardır ve hepsinin açıkladığı varyans toplamı %100'e denk gelir. Tabloda “Yük Kareleri Toplamı” başlığı altındaki ikinci ana grup, özdeğeri 1 ve üzerinde olan faktörlerin açıklandığı varyansları gösterir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 438). Bu tabloda özdeğeri 1'den büyük olan 1 faktör olduğu görülmektedir. Bu faktör, toplam varyansın %62,965'ini açıklamaktadır. Özdeğerlerin açıkladıkları birikimli varyans miktarı, toplam varyansın %62,965'idir. Buna göre; ölçek, araştırılan konuyu %62,965 oranında ölçmektedir. Birçok kaynakta bu değerin en az %50'nin üzerinde olması gerektiği belirtilmiştir.

Tablo 3.24 Veri Döndürme Öncesindeki Faktör Yükleri

	Faktör
	1
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	,871
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	,858
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	,853
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	,839
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	,836
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	,817
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	,811
Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	,810
S21_10_Döndürülmüş	,785
S21_3_Döndürülmüş	

Tablo 3.24'de, faktör analizi sonucunda değişkenlerin hangi faktörlere ne kadar yüklendiğini gösteren faktör yükleri yer almaktadır. Faktör yükleri, her bir değişkenin ortaya çıkan faktörlerle ne düzeyde bir ilişkisi olduğunu gösterir. Eğer bir değişken birden fazla faktöre birbirine çok yakın faktör yükleri ile yüklenmişse, o değişkenin analiz sonucunda hangi faktöre yükleneceğine karar vermek güçleşir. Bu durumda o değişkenin analiz dışında tutulması tercih edilir. Genel olarak faktör yüklerinin 0,4 ve üzerinde olması durumunda anlamlı bir yüklenme olduğu söylenebilir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 440). Bu analizde ifadelerin hepsi tek bir faktöre yüklenmiş görülmektedir. Faktör yüklerinin 0,7'nin üzerinde olması anlamlı bir yüklenme

olduğunu göstermektedir. Faktörün ismi “rol” olarak ifade edilmektedir. Sonuç itibariyle gerçekleştirilen faktör analizi ölçeğin çalıştığını ve hafıza mekânlarına ilişkin farkındalık düzeyini tek bir rol altında ölçtüğünü göstermektedir.

Tablo 3.25 Hafıza Mekânlarına Yönelik Ölçme Aracının Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik Değerleri Tablosu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
,927	10

Tabloda, Cronbach Alpha katsayısı ve ölçekteki soru sayısı görülmektedir. Bu ölçekte Cronbach's Alpha katsayısı 0,927 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ölçeğin içsel tutarlılığının oldukça iyi olduğunu ve ölçek güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.25.1 Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler

	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim	Madde Silindiğinde Varyanslardaki Değişim	Ölçekten Çıkarılan İlgili Madde ile Ölçekteki Toplam Puan Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Alpha Katsayısı'ndaki Değişim
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	33,50	50,015	,747	,918
Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	33,45	49,509	,754	,918
S21_3_Döndürülmüş	34,25	57,338	,230	,944
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	33,44	49,851	,784	,916
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	33,45	49,572	,823	,914
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	33,47	49,451	,801	,915
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	33,60	50,501	,759	,918
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	33,47	49,278	,805	,915
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	33,33	50,155	,779	,917
S21_10_Döndürülmüş	33,45	49,331	,740	,919

Bu tabloda, ölçekteki her bir soru için bu sorunun ölçekten çıkarılması halinde ölçeğin ortalamasının, varyansının ve Cronbach Alpha katsayısının nasıl değiştiğini gösteren değerler yer almaktadır. Bu tablodaki en önemli bilgi, en sağdaki sütundadır. Bu sütunda, herhangi bir değişkenin ölçekten çıkarılması halinde ölçeğin güvenilirlik katsayısının yükseleceği görülüyorsa, o sorunun ölçek için problemli olduğu söylenebilir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 301). Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olması (0,927) ve ölçekten çıkarılacak bir ifadenin bu değerde büyük fark yaratmayacak olması nedeniyle ölçekten herhangi bir ifadenin çıkartılmamasına karar verilmiştir.

İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracının Analizleri: Yapılan isim değişikliğinin tam bir konsensus ile kabul görüp görmediği, birey ve/veya toplumda bulunduğu karşılığa ilişkin olarak, alan yazın taraması ve yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, uzman görüşü alınarak ölçme aracı ifadesi şeklinde düzenlenmiştir.

Tablo 3.26 KMO and Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser Meyer ve Olkin'in Örneklem Yeterliliği Ölçeği	,893
Bartlett'in Küresellik Testi	Yaklaşık. Ki-Kare değeri
	3413,725
	Serbestlik Derecesi
	28
	Anlamlılık
	,000

Tablo 3.26, isim değişikliklerine yönelik ölçme aracının değeri 0,893 olarak hesaplanmıştır. Yukarıdaki tabloda yer alan anlamlılık değeri 0,05'ten küçük olduğu için Bartlett's Testi sonucu anlamlıdır ve KMO katsayı $0,893 > 0,60$ olduğu için ölçek, faktör analizine uygundur. Yani yeterli örneklem büyüklüğüne sahiptir ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyi yüksektir. Tüm bunlar bağlamında, veri seti faktör analizi için uygundur.

Tablo 3.27 Faktör Analizi Ortak Yükler Tablosu

	Başlangıç Değeri	Çıkartma Değeri
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.	1,000	,655
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	1,000	,775
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	1,000	,782
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	1,000	,698
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	1,000	,773
İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	1,000	,711
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	1,000	,715
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	1,000	,610

Bu tabloda görüldüğü üzere, çıkartma değeri sütunundaki değerler 0,5 üzerindedir. Dolayısıyla değişkenler analize uygundur.

Tablo 3.28 Faktörler ve Açıklanan Varyanslar Tablosu

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Yüklerin Kareler Toplamı			Döndürme Sonrası Yüklerin Kareler Toplamı		
	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)	Toplam	Varyans (%)	Kümülatif (%)
1	4,376	54,696	54,696	4,376	54,696	54,696	3,682	46,025	46,025
2	1,343	16,791	71,488	1,343	16,791	71,488	2,037	25,463	71,488
3	,561	7,016	78,504						
4	,488	6,095	84,599						
5	,372	4,650	89,249						
6	,340	4,254	93,504						
7	,278	3,476	96,980						
8	,242	3,020	100,000						

Tablo 3.28’de, özdeğeri 1’den büyük olan 2 faktör olduğu görülmektedir. Birinci faktör, toplam varyansın %46,025’ini, ikinci faktör %25,463’ünü açıklamaktadır. Buna göre; ölçek, araştırılan konuyu % 71,488 oranında ölçmektedir.

Tablo 3.29 Veri Döndürme Sonrasında Faktör Yükleri

	Faktör	
	1	2
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	,874	
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	,862	
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	,855	
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	,810	
İsim değişikliklerini 15 Temmuz’u unutturmamak için kullanıyorum.	,799	
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.		,841
İsim değişiklikleri 15 Temmuz’u hatırlamamı kolaylaştırır.		,791
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.		,707

Veri döndürme işleminden sonra değişkenlerin faktörlere dağılımı ve faktör yüklerini gösteren tabloda, değişkenlerden 5 tanesi birinci faktöre, geri kalan 3 tanesi ikinci faktöre yüklenmiş görülmektedir. Faktör yüklerinin 0,7 üzerinde olması anlamlı bir

yüklenme olduğunu göstermektedir. Birinci faktörün ismi “tutum” olarak belirlenmiştir. Çünkü ifadelerin katılımcıların isim değişiklikleri karşısındaki tutumlarına yönelik olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların isim değişikliklerine ilişkin büyünleşen ve ayrışan davranış ve düşünceleri tutumlarını yansıttığından faktör “tutum” olarak isimlendirilmiştir. İkinci faktörün ismi ise “hatırlama” olarak ifade edilmiştir. Çünkü 15 Temmuz darbe girişimi bireysel belleklerde kendine has bir biçimde yer etse bile isim değişikliklerini kabul veya red hatırlama sürecini yönlendiren dinamiklerin görülmesini sağlayacaktır.

Tablo 3.30 İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracının Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik Değerleri Tablosu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
,880	8

Bu ölçekte Cronbach's Alpha katsayısı 0,880 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ölçeğin içsel tutarlılığının oldukça iyi olduğunu ve ölçek güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.30.1 Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler

	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim	Madde Silindiğinde Varyanslardaki Değişim	Ölçekten Çıkarılan İlgili Madde ile Ölçekteki Toplam Puan Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.	23,03	37,172	,448	,882
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	23,14	38,000	,404	,885
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	23,27	35,681	,544	,874
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	23,86	32,253	,758	,852
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	24,02	30,898	,738	,854
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	24,06	32,410	,717	,857
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	23,80	31,775	,765	,851
İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	23,95	32,125	,747	,853

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olması (0,880) ve ölçekten çıkarılacak bir ifadenin bu değerde büyük fark yaratmayacak olması nedeniyle ölçekten herhangi bir ifadenin çıkartılmamasına karar verilmiştir.

Tablo 3.30.2 1. Faktör (Tutum Faktörü) Güvenilirlik Analizi Tablosu

Güvenilirlik Değerleri Tablosu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
,914	5

Bu ölçekte Cronbach's Alpha katsayısı 0,914 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ölçeğin içsel tutarlılığının oldukça iyi olduğunu ve ölçek güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.30.2.1 Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler

	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim	Madde Silindiğinde Varyanslardaki Değişim	Ölçekten Çıkarılan İlgili Madde ile Ölçekteki Toplam Puan Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	12,25	17,690	,806	,891
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	12,40	16,464	,803	,891
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	12,44	17,949	,743	,903
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	12,19	17,383	,805	,890
İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	12,33	17,909	,754	,901

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olması (0,914) ve ölçekten çıkarılacak bir ifadenin bu değerde büyük fark yaratmayacak olması nedeniyle ölçekten herhangi bir ifadenin çıkartılmamasına karar verilmiştir.

Tablo 3.30.3 2. Faktör (Hatırlama Faktörü) Güvenilirlik Analizi Tablosu
Güvenilirlik Değerleri Tablosu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
,728	3

Bu ölçekte Cronbach's Alpha katsayısı 0,728 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, ölçeğin içsel tutarlılığının iyi ve güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.30.3.1 Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler

	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim	Madde Silindiğinde Varyanslardaki Değişim	Ölçekten Çıkarılan İlgili Madde ile Ölçekteki Toplam Puan Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.	7,63	2,787	,543	,649
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	7,74	2,865	,575	,615
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	7,86	2,641	,537	,661

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olması (0,728) ve ölçekten çıkarılacak bir ifadenin bu değerde büyük fark yaratmayacak olması nedeniyle ölçekten herhangi bir ifadenin çıkartılmamasına karar verilmiştir.

3.7.2.4. NORMALLİK DAĞILIMLARI

Analiz aşamasında en önemli değerlendirme, eldeki veriye uygulanacak doğru analizlerin seçimidir. Bu tekniklerden hangisinin seçileceğine karar vermeden önce, veri setinin dağılımının normal olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını belirleyebilmek için Normallik Analizi yapılmalıdır.

Hafıza mekânlarına dair farkındalık ve mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenme düzeylerinin cinsiyet, yaş, gelir durumu, siyasi eğilim ve darbe girişimi gecesi sokağa çıkma değişkenine göre farklılık yaratıp yaratmadığını açığa kavuşturmak, konu açısından son derece önemlidir. Bu nedenle fark testleri ve ilişki analizine girecek değişkenlere ve ölçeklere normallik analizi uygulanmıştır.

Bu araştırmada ortalama (mean) ve medyan (median) değerlerine, basıklık (Kurtosis) ve çarpıklık (Skewness) katsayılarına, Kolmogorov-Smirnov testine, Histogram grafiğine, Q-Q Plot grafiğine, Arındırılmış (Detrended) Q-Q Plot grafiğine, Box Plot grafiğine bakılmıştır (Bkz.: Ek-4). Söz konusu analiz çıktılarında değişkenlerin çoğunluğunun normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir.

Normallik testleri arasında en çok Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri kullanılmaktadır (Durmuş v.d.: 2018: 65). Bir değişkenin normal dağılım gösterip göstermediğini analiz etmek için SPSS programında Kolmogorov-Smirnov ya da Shapiro-Wilk testleri kullanılabilir. Bu testler, bir değişkene ilişkin dağılım değerlerinin normal dağılımdan anlamlı bir şekilde farklı olup olmadığını test etmektedir.

Yaş, gelir düzeyi, siyasi eğilim değişkenlerinin ve hafıza mekânları ve isim değişiklikleri ölçeğinden elde edilen değerlerin Kolmogorov-Smirnov test sonuçlarına göre $0,000 < 0,05$ düzeyinde olduğu için dağılımın normal olmadığı belirlenmiştir (Bkz.: Ek-4).

Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için kullanılan en önemli yöntemlerden bir diğeri ise Çarpıklık (Skewness) ve Basıklık (Kurtosis) katsayılarını hesaplamaktır. Çarpıklık (ya da yatıklık) katsayısı, eldeki verilerin dağılımının sağa mı yoksa sola mı yatık olduğunu gösteren bir katsayıdır. Çarpıklık katsayısı sıfıra eşitse dağılım simetrik. Katsayı sıfırdan büyük (+ işaretli) ise veriler sağa çarpıktır. Kat sayı sıfırdan küçük (- işaretli) ise veriler sola çarpıktır. Basıklık katsayısı, eldeki verilerin dağılımının dik (sivri) mi yoksa basık (yayvan) mı dağıldığını değerlendirmek için kullanılan bir katsayıdır. Standart sapma ve varyans büyüdükçe dağılım basıklaşır. Basıklık katsayısı sıfır ise, dağılımın normal olduğu, sıfırdan büyük ise (+ işaretli) dağılımın sivri olduğu; sıfırdan küçük ise (- işaretli) dağılımın basık olduğu söylenebilir (Alınışık ve İslamoğlu, 2019: 215). Ayrıca çarpıklık ve basıklık değerlerinin standart hata değerlerine bölünmesi sonucu elde edilen çarpıklık ve basıklık indekslerinin ± 2 sınırları içerisinde olması da normal dağılım olup olmadığına ilişkin önemli bir bulgudur (Büyüköztürk, 2010; Tabachnick ve Fidell, 2013).

Tüm bu bilgiler ışığında, araştırmada kullanılan değişkenlerin ve ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Yaş değişkeninde çarpıklık indeksi 4,24, basıklık indeksi ise -5,05; gelir düzeyi değişkeninde çarpıklık indeksi 0,65, basıklık indeksi ise 4,86; siyasi eğilim değişkeninde çarpıklık indeksi 14,90, basıklık indeksi ise 4,71; hafıza mekânları ölçeğinin çarpıklık indeksi -12,86, basıklık indeksi ise 6,70 olarak hesaplanmıştır. Analiz sonucunda verilerin basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ve +2 aralığında olması sebebiyle normal dağılım göstermediği anlaşılmıştır (Bkz.: Ek-4).

Tüm bu veriler, genel olarak değişkenlerin ve ölçeklerin normal dağılımdan bir sapma gösterdiğine işaret etmektedir. Bu nedenle verilerin analizinde parametrik olmayan (non-parametrik) testler kullanılmıştır. Bu çerçevede, öncelikle iki bağımsız ortalama arasındaki farkın anlamlılığını test etmek için Mann-Whitney U Testi; ikiden fazla örnek ortalaması arasındaki farkın anlamlılığını test etmeye yönelik Kruskal Wallis Testi kullanılmıştır.

Bağımsız (Eşleştirilmemiş) İki-Örneklem için Mann-Whitney U testi, Wilcoxon sıra toplamları testi olarak da bilinir. Mann-Whitney U testi, parametrik testlerden bağımsız gruplar t-testinin, parametrik olmayan karşılığıdır (Karadavut, 2020: 240). Bu test, iki bağımsız ortalama arasındaki farkın anlamlılığını test etmeyi sağlar. Bu testin uygulanabilmesi sağlayan temel ön koşul gözlemlerin birbirinden bağımsız olmasıdır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 481).

Kruskal-Wallis H Testi, parametrik testlerden tek yönlü ANOVA'nın, parametrik olmayan karşılığıdır. Kruskal-Wallis H Testi, bağımsız değişken için tanımlanan iki ya da daha fazla grup arasında, bağımlı değişken açısından anlamlı bir farklılık olup olmadığını araştırır. Ayrıca, iki grup arasındaki anlamlı farklılığı test etmek için kullanılabilir de, genellikle ikiden fazla grup arasındaki farklılıkları tespit etmek için kullanılır (Karadavut, 2020: 248).

3.7.2.5. 15 TEMMUZ'UN HATIRLATICI İMGELERİNE DAİR BULGULAR

Bu bölümde ankete katılan 800 kişinin 15 Temmuz'a ilişkin hatırladıkları ve kendilerine hatırlatılanlara ilişkin verileri alt başlıklar halinde tablolarda verilmektedir. Katılımcıların 15 Temmuz denilince akıllarına gelen mekânların hangileri olduğu, bu mekânlara dair farkındalık düzeyleri, mekâna ilişkin isim değişikliklerini kabul ve red düzeyleri, bu kabul ve reddin ardındaki kök neden ya da nedenler ölçülerek frekans ve yüzdelik olarak hesaplanmıştır.

3.7.2.5.1. 15 TEMMUZ ALGISI

Bu bölümde katılımcıların 15 Temmuz darbe girişimine dair algılarını ve duygulanış durumlarını gösteren tablolara yer verilmiştir. Bu çerçevede, tezin amaç soruları arasında yer alan,;

- “15 Temmuz 2016 tarihi hangi çağrışımları oluşturmaktadır?
- 15 Temmuz'un hatırlama görüntüleri nelerdir?
- 15 Temmuz'un hatırlatıcı figürleri nelerdir?

- 15 Temmuz’un sizde uyandırdığı duygu nedir?
- İstanbul’da iki yakayı birbirine bağlayan kaç köprü bulunmaktadır ve bunların isimleri nelerdir?
- 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında İstanbul’da öne çıkan ve inşa edilen anıtlar, semboller ya da mekânlar nelerdir?
- 15 Temmuz’u sokakta deneyimlemiş olanların hafıza mekânlarına dair farkındalıkları artmış mıdır?
- 15 Temmuz’u medya üzerinden deneyimlemiş olanların, hafıza mekânları olarak nitelendirilen mekânlara ilişkin duygu/düşüncesi nedir ve bu mekânlara ilişkin bir farkındalık içinde midirler?”

sorularının karşılığı olan tablolara yer verilmiştir.

Tablo 3.31 İstanbul’daki Köprülere İlişkin Farkındalık Düzeyi

Köprü Sayısı	n	%
1	20	2,5
2	49	6,1
3	731	91,4
Toplam	800	100

İlk soru olarak katılımcılara araştırmanın başlangıcında mekâna ve mekân isimlerine ilişkin algılarını ölçmeye yönelik olarak İstanbul’da iki yakayı birbirine bağlayan kaç köprü olduğu sorulmuştur. Bu soru ile anketin devamında aktarılacak sorularla herhangi bir yönlendirmeye fırsat vermeden, katılımcıların zihinlerinde yer alan değişiklere ilişkin farkındalık düzeylerinin öğrenilmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların %91,4’ünün 3 köprü olduğunu bildiği görülmektedir.

Tablo 3.32 İstanbul'daki Köprülerin İsimlerine İlişkin Hatırlama Düzeyi

Köprü İsimleri	1 Köprü		2 Köprü		3 Köprü	
	n	%	n	%	n	%
Fatih Sultan Mehmet Köprüsü	4	20,0	49	100,0	731	100,0
Boğaziçi Köprüsü	4	20,0	16	32,7	225	30,8
15 Temmuz Şehitler Köprüsü	12	60,0	33	67,3	506	69,2
Yavuz Sultan Selim Köprüsü	0	0,0	22	44,9	727	99,5
Toplam	20	100	49	100	731	100

“İstanbul’da iki yakayı birbirine bağlayan 1 köprü vardır” yanıtını veren toplam 20 kişinin %20’si Fatih Sultan Mehmet, %20’si Boğaziçi Köprüsü, %60’ı ise 15 Temmuz Şehitler Köprüsü yanıtını vermiştir. Bu grupta Yavuz Sultan Selim Köprüsü’nün adını bilen olmamıştır. “İstanbul’da iki yakayı birbirine bağlayan 3 köprü vardır” yanıtını veren 731 katılımcının tamamı Fatih Sultan Mehmet Köprüsü’nün adını verirken, %69,2’si ise 15 Temmuz Şehitler Köprüsü, %99,5 Yavuz Sultan Selim Köprüsü’nün adını doğru bilmiştir. %30,8’i Boğaziçi Köprüsü demeyi tercih etmiştir.

Tablo 3.33 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Durumuna Göre İstanbul'daki Köprülerin İsimlerine İlişkin Hatırlama Düzeyi

	15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
	Evet		Hayır	
	n	%	n	%
Fatih Sultan Mehmet Köprüsü	390	97,3%	394	98,7%
Boğaziçi Köprüsü	127	31,7%	118	29,6%
15 Temmuz Şehitler Köprüsü	270	67,3%	281	70,4%
Yavuz Sultan Selim Köprüsü	370	92,3%	379	95,0%
Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %67,3’ü “15 Temmuz Şehitler Köprüsü” ismini kullanırken, %31,7’si “Boğaziçi Köprüsü” ismini kullanmayı tercih etmiştir. Sokağa çıkmayan katılımcıların yanıtlarına bakıldığında, 70,4’nün “15 Temmuz Şehitler Köprüsü” ismini kullandığı, %29,6’sının “Boğaziçi Köprüsü”

ismini kullanmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu durum isimlerin şahsi ve medya dolayımı tecrübeyi toplumsal hafıza ile irtibatlı kılma işlevinin önemini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.34 15 Temmuz 2016 Çağrışımları

Akla gelen ilk şey	N	%
Darbe/darbe girişimi	342	42,8
Vatan/bayrak	63	7,9
Hainlik	52	6,5
Köprü	48	6,0
Milli birlik ve beraberlik	44	5,5
Kâbus	42	5,3
Şehitler	38	4,8
Korku	31	3,9
Kurgu/Yalan	29	3,6
Camilerden okunan selalar	22	2,8
TRT’de yayınlanan bildiri	22	2,8
Uçak sesleri	17	2,1
Tekbir sesleri	16	2,0
Tanklar	16	2,0
Zulüm	9	1,1
Utanç gecesi	9	1,1
Toplam	800	100

Katılımcılara yöneltilen “15 Temmuz 2016 tarihi denince aklınıza gelen ilk şey nedir?” sorusu ile 15 Temmuz’un katılımcılar için ne anlama geldiğinin temsilini ve hafızada 15 Temmuz’a bağlı herhangi bir şeyin ne olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Katılımcıların %42,8’i darbe/darbe girişimi, %7,9’u vatan/bayrak, %6,5’i ise hainlik, %6,0’ı Köprü yanıtını vermiştir. Bunlar dışında ifade edilen diğer çağrışımlar ise, milli birlik ve beraberlik (%5,5), kâbus (%5,3), şehitler (%4,8), korku (%3,9), kurgu(%3,6), camiden okunan selalar (%2,8), uçak sesleri (%2,8), tekbir sesleri (%2,1) tanklar (%2,0), zulüm (%1,1) ve utanç gecesi (%1,1) olmuştur. 15 Temmuz ile ilgili

katılımcıların zihinlerinde yer alan çağrışımlar açıklanırken, bir mekân olarak sadece “köprü”den bahsedilmiş olması, İstanbul’un Avrupa ve Anadolu Yakalarını birbirine bağlayan Köprü’nün yaşanan darbe girişimi ile bağ kurmaya büyük ölçüde imkân tanıyan bir mekân olduğunu ortaya koyabilmektedir.

**Tablo 3.35 15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının
Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı**

		Cinsiyetiniz			
		Kadın		Erkek	
		n	%	n	%
15 Temmuz 2016 tarihi denince aklınıza ilk gelen şey nedir?	Darbe/darbe girişimi	130	43,3%	212	42,4%
	Hainlik	20	6,7%	32	6,4%
	Korku	7	2,3%	24	4,8%
	Kabus	9	3,0%	33	6,6%
	Kurgu/Yalan	0	0,0%	29	5,8%
	Vatan/Bayrak	27	9,0%	36	7,2%
	Köprü	26	8,7%	22	4,4%
	Milli birlik ve beraberlik	19	6,3%	25	5,0%
	Şehitler	14	4,7%	24	4,8%
	Uçak sesleri	5	1,7%	12	2,4%
	Camilerden okunan selalar	8	2,7%	14	2,8%
	Tekbir sesleri	8	2,7%	8	1,6%
	Utanç gecesi	0	0,0%	9	1,8%
	Zulüm	6	2,0%	3	0,6%
	Tanklar	9	3,0%	7	1,4%
	TRT’de yayınlanan bildiri	12	4,0%	10	2,0%
	Toplam	300	100,0%	500	100,0%

Tablo 3.35’de görüldüğü gibi 15 Temmuz tarihinin akla getirdiği ilk şey başka bir deyişle 15 Temmuz algısını oluşturan değişkenler, araştırmaya dâhil edilen kadın ve erkek katılımcılar arasında ciddi düzeyde farklılaşmamaktadır. Kadınlar için 15 Temmuz’un çağrışımları mekân ile özdeşleştirilmekte, hatırlama “Köprü” gibi belli bir mekânın desteğiyle süreklilik kazanmaktadır. Erkek katılımcılar için ise 15 Temmuz’a karakterini veren, hissettirdiği “korku ve kâbus” dolu anlara ilişkin

yaşanmışlık duygusudur. Erkek katılımcıların 15 Temmuz darbe girişiminin bir kurgu olduğuna inancı kadın katılımcılara göre daha yüksektir. Bunların dışında, “darbe/darbe girişi” ve “vatan/bayrak” değerlendirmeleri kadın ve erkek katılımcıların benzer düzeyde çağrışımlara sahip olduklarını göstermektedir.

**Tablo 3.36 15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının
Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
15 Temmuz 2016 tarihi denince aklınıza ilk gelen şey nedir?	Darbe/darbe girişimi	187	46,6%	155	38,8%
	Hainlik	28	7,0%	24	6,0%
	Korku	7	1,7%	24	6,0%
	Kabus	23	5,7%	19	4,8%
	Kurgu/Yalan	16	4,0%	13	3,3%
	Vatan/Bayrak	32	8,0%	31	7,8%
	Köprü	20	5,0%	28	7,0%
	Milli birlik ve beraberlik	19	4,7%	25	6,3%
	Şehitler	15	3,7%	23	5,8%
	Uçak sesleri	8	2,0%	9	2,3%
	Camilerden okunan selalar	11	2,7%	11	2,8%
	Tekbir sesleri	10	2,5%	6	1,5%
	Utanç gecesi	3	0,7%	6	1,5%
	Zulüm	3	0,7%	6	1,5%
	Tanklar	9	2,2%	7	1,8%
	TRT'de yayınlanan bildiri	10	2,5%	12	3,0%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

15 Temmuz 2016 tarihi sokağa çıkan katılımcılara “darbe girişi”, “vatan/bayrak” ve “hainlik” kavramlarını hatırlatırken; sokağa çıkmayan katılımcılara “darbe girişi”,

“vatan/bayrak” kavramlarından farklı olarak “Köprü”yü hatırlatmaktadır. Sokağa çıkmayan katılımcıların 15 Temmuz 2016 tarihi denildiğinde Köprü görüntüsünü hatırlaması bu göstergelerin yaratıcısı, aktarıcısı ve yorumlayıcısı konumundaki medyayı akla getirmektedir.

**Tablo 3.37 15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının
Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı**

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Darbe/darbe girişimi	159	47,7%	70	38,7%	33	37,1%	22	26,5%	17	45,9%	19	57,6%	13	44,8%	9	60,0%
Hainlik	24	7,2%	3	1,7%	5	5,6%	11	13,3%	4	10,8%	1	3,0%	3	10,3%	1	6,7%
Korku	10	3,0%	7	3,9%	3	3,4%	8	9,6%	0	0,0%	3	9,1%	0	0,0%	0	0,0%
Kabus	17	5,1%	10	5,5%	3	3,4%	4	4,8%	0	0,0%	3	9,1%	4	13,8%	1	6,7%
Kurgu/Yalan	3	0,9%	11	6,1%	3	3,4%	1	1,2%	4	10,8%	2	6,1%	4	13,8%	1	6,7%
Vatan/Bayrak	37	11,1%	12	6,6%	9	10,1%	5	6,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Köprü	8	2,4%	25	13,8%	6	6,7%	5	6,0%	4	10,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Milli birlik ve beraberlik	23	6,9%	8	4,4%	5	5,6%	5	6,0%	0	0,0%	3	9,1%	0	0,0%	0	0,0%
Şehitler	12	3,6%	2	1,1%	2	2,2%	13	15,7%	8	21,6%	0	0,0%	1	3,4%	0	0,0%
Uçak sesleri	7	2,1%	5	2,8%	4	4,5%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	6,7%
Camilerden okunan selalar	10	3,0%	1	0,6%	5	5,6%	4	4,8%	0	0,0%	0	0,0%	2	6,9%	0	0,0%
Tekbir sesleri	7	2,1%	6	3,3%	3	3,4%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Utanç gecesi	4	1,2%	2	1,1%	3	3,4%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Zulüm	1	0,3%	6	3,3%	2	2,2%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Tanklar	5	1,5%	7	3,9%	1	1,1%	1	1,2%	0	0,0%	0	0,0%	2	6,9%	0	0,0%
TRT’de yayınlanan bildiri	6	1,8%	6	3,3%	2	2,2%	4	4,8%	0	0,0%	2	6,1%	0	0,0%	2	13,3%
Toplam	333	100,0%	181	100,0%	89	100,0%	83	100,0%	37	100,0%	33	100,0%	29	100,0%	15	100,0%

15 Temmuz 2016 tarihi hangi partiye oy vermiş olursa olsun tüm katılımcılarda ilk olarak “darbe/darbe girişimi” kavramını akla getirmektedir. AK Parti’ye ve HDP’ye

oy veren katılımcılarda “vatan/bayrak” hassasiyeti, MHP’ye ve İYİ Parti’ye oy veren katılımcılarda “şehitler”e karşı duyulan minnettarlık ön plana çıkarken, CHP’ye oy veren katılımcılarda ise “Köprü” bir mekân olarak yüceltilmektedir.

Tablo 3.38 15 Temmuz 2016 Çağrışımlarının Eğitim Düzeyine Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Darbe/darbe girişimi	54	40,0%	125	30,6%	57	60,0%	87	63,0%	19	82,6%
Hainlik	20	14,8%	25	6,1%	3	3,2%	4	2,9%	0	0,0%
Korku	12	8,9%	6	1,5%	9	9,5%	4	2,9%	0	0,0%
Kabus	8	5,9%	19	4,6%	2	2,1%	13	9,4%	0	0,0%
Kurgu/Yalan	8	5,9%	16	3,9%	0	0,0%	5	3,6%	0	0,0%
Vatan/Bayrak	4	3,0%	56	13,7%	0	0,0%	3	2,2%	0	0,0%
Köprü	0	0,0%	32	7,8%	4	4,2%	8	5,8%	4	17,4%
Milli birlik ve beraberlik	8	5,9%	35	8,6%	0	0,0%	1	0,7%	0	0,0%
Şehitler	8	5,9%	26	6,4%	0	0,0%	4	2,9%	0	0,0%
Uçak sesleri	4	3,0%	7	1,7%	2	2,1%	4	2,9%	0	0,0%
Camilerden okunan selalar	0	0,0%	13	3,2%	9	9,5%	0	0,0%	0	0,0%
Tekbir sesleri	0	0,0%	16	3,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Utanç gecesi	4	3,0%	5	1,2%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Zulüm	4	3,0%	4	1,0%	0	0,0%	1	0,7%	0	0,0%
Tanklar	1	0,7%	4	1,0%	8	8,4%	3	2,2%	0	0,0%
TRT'de yayınlanan bildiri	0	0,0%	20	4,9%	1	1,1%	1	0,7%	0	0,0%
Toplam	135	100,0%	409	100,0%	95	100,0%	138	100,0%	23	100,0%

15 Temmuz 2016 tarihi hangi eğitim düzeyine sahip olursa olsun tüm katılımcılarda ilk olarak “darbe/darbe girişimi” kavramını akla getirmektedir. İlköğretim mezunu katılımcılarda “hainlik”, lise mezunu katılımcılarda “vatan/bayrak” vurgusu öne çıkmaktadır. Ön lisans mezunu katılımcılar 15 Temmuz’a dair hatıralarını “camilerden okunan selalar” üzerinden canlı tutarken, lisansüstü mezunu katılımcılar için “Köprü” 15 Temmuz’u temel değerlerini sembolize eden bir mekân haline gelmiştir.

Tablo 3.39 15 Temmuz 2016’nın Hatırlama Figürleri

Kişiler	n	%
Recep Tayyip Erdoğan	284	35,5
Fethullah Gülen	173	21,6
Ömer Halis Demir	158	19,8
Askerler	56	7,0
Hulusi Akar	41	5,1
Şehitler	35	4,4
TRT Spikeri	30	3,8
Ailem	20	2,5
Halil İbrahim Yıldırım	9	1,1
Vatan hainleri	9	1,1
Fikrim yok	13	1,6
Diğer	25	3,1
Toplam	800	100

Katılımcılara sorulan “15 Temmuz denince aklınıza gelen kişiler kimlerdir?” sorusu ile katılımcıların zihinlerindeki hatırlama figürlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Hatırlama figürleri sorgulamasında %35,5 ile ilk sırada yer alan Recep Tayyip Erdoğan’ın ardından %21,6 ile Fethullah Gülen ve %19,8 Ömer Halis Demir gelmiştir. Bunun yanı sıra en çok ifade edilen diğer hatırlama figürleri ise, “askerler” (%7,0), “Hulusi Akar” (%5,1), “şehitler” (%4,4) ve “TRT spikeri” (%3,8) şeklinde belirtilmiştir. Bunların dışında bazı katılımcılar ise “ailesini”, “Halil İbrahim Yıldırım’ı”, “vatan hainlerini” hatırlama figürleri olarak ifade etmişlerdir. Katılımcıların %1,6’sı ise, bu konuda bir fikrinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo 3.40 15 Temmuz 2016'nın Uyandırdığı Duygular

Duygu	n	%
Korku	208	26,0
Birlik ve beraberlik duygusu	133	16,6
Hiçbir şey hissettirmiyor	104	13,0
Üzüntü	79	9,9
Kaygı	62	7,8
Vatan sevgisi	52	6,5
Nefret	51	6,4
Gurur	45	5,6
Kurgu	16	2,0
Utanç	12	1,5
Diğer	38	4,8
Toplam	800	100

Bu sorunun amacı, algılamanın bireyin kendi öz bilgi birikimi, yaşam deneyimleri ve duygusal nitelikteki tavır ve eğilimleri arasındaki işlevsel ilişkisini ortaya koymaktır. “Korku” (%26) o geceye ilişkin en yoğun hissedilen ve algılanan duygu olmuştur. “Birlik ve beraberlik duygusu” (%16,6), “ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin üzüntü” (%9,9); “kaygı” (%7,8), “vatan sevgisi” (%6,5) diğer duygulara göre en fazla hissedilmiş ve algılanmış diğer duygulardır. 15 Temmuz 2016 tarihi katılımcıların %6,4’ünde “nefret”, %5,6’sında “gurur”, %2’sinde “kurgu”, %1,5’inde ise “utanç” duygusunu uyandırmaktadır. Hiçbir şey hissetmediğini belirtenlerin oranı ise %13’ta kalmıştır. Elde edilen bulgular, 15 Temmuz’un uyandırdığı duyguların bireylerdeki etkilerinin farklılaştığını ortaya koymaktadır. Öngörüldüğü gibi birlik ve beraberlik duygusundan etkilendiğini, ancak genel itibarıyla korku, kaygı, üzüntü gibi başka duyguların da göze çarptığını ortaya koymaktadır.

**Tablo 3.41 15 Temmuz 2016’nın Uyandırdığı Duyguların
Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
15 Temmuz’un sizde uyandırdığı duygu nedir?	Birlik ve beraberlik duygusu	82	20,4%	51	12,8%
	Vatan sevgisi	25	6,2%	27	6,8%
	Korku	84	20,9%	124	31,1%
	Kaygı	28	7,0%	34	8,5%
	Üzüntü	39	9,7%	40	10,0%
	Gurur	36	9,0%	9	2,3%
	Kurgu	7	1,7%	9	2,3%
	Nefret	30	7,5%	21	5,3%
	Utanç	6	1,5%	6	1,5%
	Hiçbir şey hissettirmiyor	38	9,5%	66	16,5%
	Diğer	26	6,5%	12	3,0%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Darbe girişimini gerek sokağa çıkarak gerek sokağa çıkmadan deneyimleyen katılımcılarda 15 Temmuz “korku” ve “birlik ve beraberlik” gibi ortak duyguları uyandıran, bireye veya toplumsal gruplara hatırlama eylemini gerçekleştiren unsurlardan oluşsa da belli noktalarda ayrımlar göze çarpmaktadır. Sokağa çıkan katılımcıların o geceye dair hissettiği “üzüntü” sokağa çıkmayan katılımcıda “hiçbir şey hissetmeme” duygusuna yol açabilmektedir. Bu duygu sokağa çıkmayan katılımcıların 15 Temmuz 2016’ya yönelik algı ve kabullerinden bağımsız değildir. Sokağa çıkan katılımcılar için 15 Temmuz 2016 “gurur” kaynağı iken sokağa çıkmayan katılımcılarda dünya görüşü ve yaşam tarzının yansıması olarak anlamlı bir karşılık bulmamıştır. Bu bağlamda darbe girişimini deneyimleme biçimi mekânsal bakımdan insanları sınırları geniş bir deneyimler dünyasıyla buluştururken, zihinsel bakımdan da toplumsal kültür, değerler, anlayış ve algılaşmanın tekrar tekrar yaşandığı kapsamlı bir geçmiş ve hatıra dünyasına dahil eder.

Tablo 3.42 15 Temmuz 2016’nın Yaş Değişkenine Göre Uyandırdığı Duygular

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Birlik ve beraberlik duygusu	32	21,1%	40	22,5%	27	15,2%	12	9,0%	12	13,6%	10	14,1%
Vatan sevgisi	5	3,3%	23	12,9%	14	7,9%	5	3,8%	1	1,1%	4	5,6%
Korku	25	16,4%	50	28,1%	59	33,1%	36	27,1%	23	26,1%	15	21,1%
Kaygı	16	10,5%	8	4,5%	12	6,7%	9	6,8%	12	13,6%	5	7,0%
Üzüntü	12	7,9%	13	7,3%	12	6,7%	24	18,0%	7	8,0%	11	15,5%
Gurur	8	5,3%	9	5,1%	8	4,5%	6	4,5%	10	11,4%	4	5,6%
Kurgu	0	0,0%	8	4,5%	5	2,8%	2	1,5%	1	1,1%	0	0,0%
Nefret	15	9,9%	10	5,6%	12	6,7%	6	4,5%	3	3,4%	5	7,0%
Utanç	8	5,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	4	4,5%	0	0,0%
Hiçbir şey hissettirmiyor	27	17,8%	13	7,3%	23	12,9%	21	15,8%	7	8,0%	13	18,3%
Diğer	4	2,6%	4	2,2%	6	3,4%	12	9,0%	8	9,1%	4	5,6%
Toplam	152	100,0%	178	100,0%	178	100,0%	133	100,0%	88	100,0%	71	100,0%

25-34 yaş, 35-44 yaş, 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar 15 Temmuz 2016’nın kendilerinde öncelikle “birlik ve beraberlik” ve “korku” duygularını uyandırdığını ifade etmektedir. 15-24 yaş grubunda “hiçbir şey hissettirmeme” duygusu, 55-64 yaş aralığında “kaygı” duygusu ön plana çıkmaktadır. 45-54 yaş ve 65 yaş ve üzeri katılımcılar ise “korku” ve “üzüntü” duygularına yoğunlaşmaktadır.

Tablo 3.43 15 Temmuz 2016’nın Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Uyandırdığı Duygular

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Birlik ve beraberlik duygusu	82	24,6%	17	9,4%	5	5,6%	9	10,8%	5	13,5%	8	24,2%	5	17,2%	2	13,3%
Vatan sevgisi	33	9,9%	8	4,4%	3	3,4%	5	6,0%	0	0,0%	2	6,1%	1	3,4%	0	0,0%
Korku	69	20,7%	69	38,1%	26	29,2%	24	28,9%	8	21,6%	5	15,2%	6	20,7%	1	6,7%
Kaygı	25	7,5%	10	5,5%	10	11,2%	11	13,3%	0	0,0%	2	6,1%	2	6,9%	2	13,3%
Üzüntü	31	9,3%	20	11,0%	9	10,1%	13	15,7%	4	10,8%	1	3,0%	0	0,0%	1	6,7%
Gurur	11	3,3%	8	4,4%	4	4,5%	8	9,6%	4	10,8%	5	15,2%	4	13,8%	1	6,7%
Kurgu	0	0,0%	7	3,9%	2	2,2%	0	0,0%	0	0,0%	4	12,1%	1	3,4%	2	13,3%
Nefret	22	6,6%	9	5,0%	8	9,0%	2	2,4%	4	10,8%	0	0,0%	2	6,9%	4	26,7%
Utanç	0	0,0%	6	3,3%	2	2,2%	4	4,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Hiçbir şey hissettirmiyor	39	11,7%	21	11,6%	18	20,2%	5	6,0%	12	32,4%	3	9,1%	5	17,2%	1	6,7%
Diğer	21	6,3%	6	3,3%	2	2,2%	2	2,4%	0	0,0%	3	9,1%	3	10,3%	1	6,7%
Toplam	333	100,0%	181	100,0%	89	100,0%	83	100,0%	37	100,0%	33	100,0%	29	100,0%	15	100,0%

“Korku”, 15 Temmuz 2016 tarihini yaşayan insanları parti ayrımı gözetmeksizin kuşatan bir duygudur. 15 Temmuz 2016, AK Parti’ye oy veren katılımcılarda “birlik ve beraberlik duygusu” ile ön plana çıkarken, MHP’ye oy veren katılımcılarda “ülkenin içinde bulunduğu duruma üzüntü” ile toplumsal hafızaya kazanmıştır. CHP’ye, HDP’ye ve İYİ Parti’ye oy veren katılımcılarda ise “hiçbir şey hissettirmeme” duygusu dikkat çekmektedir.

Tablo 3.44 15 Temmuz 2016’nın Eğitim Düzeyine Göre Uyandırdığı Duygular

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Birlik ve beraberlik duygusu	19	14,1%	56	13,7%	16	16,8%	38	27,5%	4	17,4%
Vatan sevgisi	4	3,0%	33	8,1%	9	9,5%	6	4,3%	0	0,0%
Korku	44	32,6%	115	28,1%	21	22,1%	24	17,4%	4	17,4%
Kaygı	15	11,1%	24	5,9%	4	4,2%	19	13,8%	0	0,0%
Üzüntü	32	23,7%	32	7,8%	11	11,6%	4	2,9%	0	0,0%
Gurur	4	3,0%	32	7,8%	1	1,1%	8	5,8%	0	0,0%
Kurgu	0	0,0%	11	2,7%	0	0,0%	5	3,6%	0	0,0%
Nefret	5	3,7%	22	5,4%	4	4,2%	12	8,7%	8	34,8%
Utanç	0	0,0%	12	2,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Hiçbir şey hissettirmiyor	8	5,9%	44	10,8%	29	30,5%	19	13,8%	4	17,4%
Diğer	4	3,0%	28	6,8%	0	0,0%	3	2,2%	3	13,0%
Toplam	135	100,0%	409	100,0%	95	100,0%	138	100,0%	23	100,0%

15 Temmuz 2016’ya dair önemli detaylardan birisi de gerek sokağa çıkan gerek sokağa çıkmayan katılımcıların duygularıdır. “Korku” ilköğretim, lise ve ön lisans mezunu katılımcıların, “nefret” lisansüstü mezunu katılımcıların, “birlik ve beraberlik duygusu” lisansüstü

mezunu katılımcıların 15 Temmuz’a dair hafızalarını sürekli tazeledikleri bir kurucu unsur ve bir hafıza durağı olarak dikkat çekmektedir. Her duyguya hissedildiği olay, zaman ve mekân içerisinde bir anlam yüklenebilir ya da bu duygular o zaman ve mekândan bağımsızlaştığında o zamanı ve mekânı kurucu bir imge olarak yaşatmaya devam ederler. Bu anlamda 15 Temmuz gecesini gerek sokağa çıkarak gerek sokağa çıkmadan deneyimleyen katılımcılar için 15 Temmuz 2016’yı onlara hatırlatan herhangi bir duygu bu kurucu rolü itibariyle çok önemlidir. Görüşülen katılımcıların büyük bir bölümünün benzer duyguları yaşadığı görülmektedir.

**Tablo 3.45 15 Temmuz 2016’nın
Cinsiyet Değişkenine Göre Hatırlama Görüntüleri**

		Cinsiyetiniz			
		Kadın		Erkek	
		n	%	n	%
15 Temmuz düşündüğünüzde İstanbul’da en iyi hatırladığınız 3 görüntüyü ya da mekânı sıralayınız.	Köprü	142	47,3%	275	55,0%
	Tanklar	79	26,3%	100	20,0%
	Havalimanı	78	26,0%	149	29,8%
	TRT binası	26	8,7%	59	11,8%
	Kısıklı	37	12,3%	60	12,0%
	İBB önü	16	5,3%	32	6,4%
	Askerler	42	14,0%	28	5,6%
	Polisler	32	10,7%	16	3,2%
	Uçak sesleri	18	6,0%	28	5,6%
	Kalabalık meydanlar/sokaklar	25	8,3%	17	3,4%
	Camiiler	11	3,7%	5	1,0%
	Tankların ezdiği insanlar/tanklar	16	5,3%	30	6,0%
	Hatırlamıyorum	44	14,7%	70	14,0%
	Diğer	16	5,3%	13	2,6%
	Toplam	300	100,0%	500	100,0%

Katılımcılardan 15 Temmuz 2016 denildiğinde hatırladıkları görüntüleri ya da mekânları belirtmeleri istenmiştir. Katılımcıların yarısından fazlası %52,4 hatırladıkları en iyi görüntünün “Köprü” olduğunu belirtmiştir. “Atatürk Havalimanı”nı katılımcıların %28,4’ü tarafından hatırlanan ikinci görüntü olarak belirtilirken, “tanklar” katılımcıların %22,4’ü tarafından üçüncü sırada hatırlanan görüntü olmuştur. Kadın katılımcıların hatırlama görüntülerine bakıldığında, ilk olarak “Köprü”yü, ikinci olarak “tanklar”ı ve üçüncü olarak “TRT Binası”nı hatırladıkları görülmektedir. Erkek katılımcıların ise ilk olarak yine “Köprü”yü, ikinci olarak “Atatürk Havalimanı”nı ve üçüncü olarak “tanklar”ı hatırladıkları görülmektedir. Hatırlanmak istenen öğelerin zihinsel görüntülerini zihinsel olarak ziyaret etme

noktasında kadınlar için tanklar, erkekler için ise Atatürk Havalimanı mekânla olan zihinsel bağı şekillendirmede belirleyici olmuştur. Bu noktada tüm medyanın servis ettiği görüntülerin ve anlatımların çok büyük oranda bu mekânlar üzerinden gerçekleştiği ve bu nedenle hafızada yer ettiği söylenebilir. O geceye dair herhangi bir görüntü ya da mekân hatırlamayan katılımcıların oranı %14,3'tür. Katılımcıların %12,1'i "Kısıklı Meydanı"nı, %10,6'sı "TRT binası"nı bir hafıza mekânı olarak belirtmişlerdir. Katılımcılardan %8,8'i "askerleri", %6'sı polisleri, %6'sı İstanbul Büyükşehir Belediyesi önünü, %5,8'i "uçak sesleri"ni, %5,8'i "tankların ezdiği insanlar"ı, %5,3'ü "kalabalık meydanları/sokakları" ve %2'si "camiler"i 15 Temmuz 2016'ya görsel somutluk kazandıran unsurlar olarak belirtmektedir.

Tablo 3.46 15 Temmuz 2016'nın Hatırlama Görüntülerinin Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
15Temmuz'u düşündüğünüzde İstanbul'da en iyi hatırladığınız 3 görüntüyü ya da mekânı sıralayınız.	Köprü	175	43,6%	242	60,7%
	Tanklar	86	21,4%	93	23,3%
	Havalimanı	106	26,4%	121	30,3%
	TRT binası	22	5,5%	63	15,8%
	Kısıklı	38	9,5%	59	14,8%
	İBB önü	20	5,0%	28	7,0%
	Askerler	25	6,2%	45	11,3%
	Polisler	13	3,2%	35	8,8%
	Uçak sesleri	28	7,0%	18	4,5%
	Kalabalık meydanlar/sokaklar	20	5,0%	22	5,5%
	Camiiler	15	3,7%	1	0,3%
	Tankların ezdiği insanlar/tanklar	36	9,0%	10	2,5%
	Hatırlamıyorum	66	16,5%	48	12,0%
	Diğer	12	3,0%	17	4,3%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Gerek sokağa çıkan gerek sokağa çıkmadan darbe girişimini deneyimleyen katılımcılardan 15 Temmuz denildiğinde hatırladıkları ilk üç görüntüyü ya da mekânı sıralamaları istenmiştir. Darbe girişimini gerek sokağa çıkarak gerek sokağa çıkmadan deneyimleyen katılımcıların ilk üç sıralamasını “Köprü”, “Atatürk Havalimanı” ve “Tanklar” oluşturmaktadır. Sokağa çıkmayan katılımcı sıralamasının sokağa çıkan katılımcılarla benzerlik göstermesi medyanın toplumsal hafıza üzerindeki etki ve işlevinin en önemli örneğidir.

Tablo 3.47 15 Temmuz 2016’nın Hatırlama Görüntülerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Köprü	79	52,0%	72	40,4%	100	56,2%	70	52,6%	59	67,0%	37	52,1%
Tanklar	40	26,3%	26	14,6%	25	14,0%	44	33,1%	25	28,4%	19	26,8%
Havalimanı	30	19,7%	45	25,3%	44	24,7%	51	38,3%	34	38,6%	23	32,4%
TRT binası	12	7,9%	20	11,2%	22	12,4%	3	2,3%	22	25,0%	6	8,5%
Kısıklı	18	11,8%	27	15,2%	20	11,2%	16	12,0%	6	6,8%	10	14,1%
İBB önü	3	2,0%	6	3,4%	12	6,7%	15	11,3%	8	9,1%	4	5,6%
Askerler	10	6,6%	15	8,4%	13	7,3%	16	12,0%	10	11,4%	6	8,5%
Polisler	8	5,3%	10	5,6%	10	5,6%	14	10,5%	3	3,4%	3	4,2%
Uçak sesleri	6	3,9%	6	3,4%	14	7,9%	9	6,8%	3	3,4%	8	11,3%
Kalabalık meydanlar/sokaklar	10	6,6%	7	3,9%	14	7,9%	3	2,3%	7	8,0%	1	1,4%
Camiiler	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	12	9,0%	2	2,3%	2	2,8%
Tankların ezdiği insanlar/tanklar	6	3,9%	16	9,0%	17	9,6%	3	2,3%	1	1,1%	3	4,2%
Hatırlamıyorum	33	21,7%	37	20,8%	24	13,5%	9	6,8%	3	3,4%	8	11,3%
Diğer	13	8,6%	3	1,7%	0	0,0%	7	5,3%	3	3,4%	3	4,2%
Toplam	152	100,0%	178	100,0%	178	100,0%	133	100,0%	88	100,0%	71	100,0%

15-24 yaş, 35-44 yaş, 45-54 yaş, 55-64 yaş aralığında ve 65 yaş ve üzeri katılımcılar için hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran görüntüler “köprü”,

“tanklar” ve “Atatürk Havalimanı”dır. 25-34 yaş aralığındaki katılımcılarda 15 Temmuz’un somut hale getirilmesi “Köprü”, “Atatürk Havalimanı” ve “Kısıklı Meydanı” üzerinden gerçekleşmektedir. Bu anlamda, katılımcılar için köprü, tanklar ve Atatürk Havalimanı hafızalarını sürekli tazeledikleri bir hafıza durağı olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 3.48 15 Temmuz 2016'nın Hatırlama Görüntülerinin Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Köprü	208	62,5%	85	47,0%	34	38,2%	49	59,0%	16	43,2%	11	33,3%	5	17,2%	9	60,0%
Tanklar	62	18,6%	51	28,2%	29	32,6%	11	13,3%	12	32,4%	8	24,2%	5	17,2%	1	6,7%
Havalimanı	81	24,3%	73	40,3%	27	30,3%	20	24,1%	9	24,3%	4	12,1%	5	17,2%	8	53,3%
TRT binası	44	13,2%	17	9,4%	5	5,6%	16	19,3%	0	0,0%	0	0,0%	2	6,9%	1	6,7%
Kısıklı	44	13,2%	30	16,6%	11	12,4%	8	9,6%	4	10,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
İBB önü	24	7,2%	17	9,4%	4	4,5%	2	2,4%	0	0,0%	0	0,0%	1	3,4%	0	0,0%
Askerler	20	6,0%	30	16,6%	11	12,4%	4	4,8%	4	10,8%	0	0,0%	0	0,0%	1	6,7%
Polisler	11	3,3%	25	13,8%	7	7,9%	4	4,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	6,7%
Uçak sesleri	19	5,7%	1	0,6%	10	11,2%	10	12,0%	4	10,8%	1	3,0%	1	3,4%	0	0,0%
Kalabalık meydanlar/sokaklar	22	6,6%	3	1,7%	6	6,7%	6	7,2%	4	10,8%	1	3,0%	0	0,0%	0	0,0%
Camiiler	11	3,3%	4	2,2%	1	1,1%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Tankların ezdiği insanlar/tanklar	25	7,5%	4	2,2%	1	1,1%	1	1,2%	0	0,0%	5	15,2%	7	24,1%	3	20,0%
Hatırlamıyorum	36	10,8%	23	12,7%	14	15,7%	14	16,9%	8	21,6%	10	30,3%	8	27,6%	1	6,7%

Diğer	13	3,9%	8	4,4%	3	3,4%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	3,4%	4	26,7%
Toplam	333	100,0%	181	100,0%	89	100,0%	83	100,0%	37	100,0%	33	100,0%	29	100,0%	15	100,0%

Her parti grubu için “Köprü” 15 Temmuz’u en iyi hatırlatan hatırlama görüntüsüdür. AK Parti’ye, CHP’ye ve MHP’ye oy veren katılımcılar için hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran ikinci görüntü “Atatürk Havalimanı”dır. HDP’ye ve İYİ Parti’ye oy veren katılımcılarda 15 Temmuz’un somut hale getiren ikinci görüntü “tanklar”dır.

Tablo 3.49 15 Temmuz 2016’nın Hatırlama Görüntülerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Köprü	85	63,0%	231	56,5%	26	27,4%	63	45,7%	12	52,2%
Tanklar	38	28,1%	93	22,7%	12	12,6%	32	23,2%	4	17,4%
Havalimanı	54	40,0%	130	31,8%	13	13,7%	22	15,9%	8	34,8%
TRT binası	19	14,1%	45	11,0%	8	8,4%	9	6,5%	4	17,4%
Kısıklı	8	5,9%	61	14,9%	8	8,4%	20	14,5%	0	0,0%
İBB önü	4	3,0%	29	7,1%	7	7,4%	8	5,8%	0	0,0%
Askerler	13	9,6%	49	12,0%	4	4,2%	4	2,9%	0	0,0%
Polisler	4	3,0%	40	9,8%	0	0,0%	4	2,9%	0	0,0%
Uçak sesleri	13	9,6%	20	4,9%	4	4,2%	9	6,5%	0	0,0%

Kalabalık meydanlar/sokaklar	15	11,1%	16	3,9%	7	7,4%	4	2,9%	0	0,0%
Camiiler	12	8,9%	0	0,0%	0	0,0%	4	2,9%	0	0,0%
Tankların ezdiği insanlar/tanklar	4	3,0%	27	6,6%	10	10,5%	5	3,6%	0	0,0%
Hatırlamıyorum	4	3,0%	38	9,3%	32	33,7%	33	23,9%	7	30,4%
Diğer	7	5,2%	8	2,0%	5	5,3%	6	4,3%	3	13,0%
Toplam	135	100,0%	409	100,0%	95	100,0%	138	100,0%	23	100,0%

Her eğitim düzeyi için “Köprü” 15 Temmuz’u en iyi hatırlatan hatırlama görüntüsüdür. İlköğretim, lise, ön lisans ve lisansüstü katılımcılar için hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran ikinci görüntü “Atatürk Havalimanı”dır. Lisans mezunu katılımcılarda 15 Temmuz’u somut hale getiren ikinci görüntü ise “tanklar” olmuştur.

Tablo 3.50 Köprü Denildiğinde Akla Gelenler

Köprü'nün Hatırlattıkları	n	%
Şehitler	96	12,0
Darbe girişimi	66	8,3
Korku	58	7,3
Kaygı	57	7,1
Direniş/mücadele	51	6,4
Askerler	47	5,9
Birlik ve beraberlik	47	5,9
Tanklar	45	5,6
Gurur	24	3,0
Zulüm	24	3,0
Alçak saldırı/hainlik	24	3,0
Üzüntü	21	2,6
Köprünün kapatılması	21	2,6
Kaos/kargaşa	19	2,4
Vatan	18	2,3
Fikrim yok	136	17,0
Diğer	46	5,8
Toplam	800	100

Katılımcılara 15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânları arasında gösterilen köprünün çağrışımsal anlamları sorulmuştur. Katılımcıların %12,'si "şehitleri" köprü denilince hatırladıkları ilk şey olarak belirtirmiştir. %8,3 ile "darbe girişimi", %7,3 ile "korku", %7,1 ile "kaygı" katılımcıların belleğinde köprü ile ilişkilendirilen diğer kavramlardır. "Direniş/mücadele" (%6,4), "askerler" (%5,9), "birlik ve beraberlik" (%5,9), "tanklar" (%5,6) ise öne çıkan diğer çağrışımlardır. %3 ile gurur, %3 ile zulüm, %3 ile hainlik, %2,6 ile üzüntü, %2,6 ile köprünün kapatılması, %2,4 ile kaos/kargaşa, %2,3 ile vatan katılımcıların köprüye dair görece daha az hatırladıkları çağrışımlar olmuştur. Ayrıca, bu soruyu katılımcıların %17'si "fikrim yok" şeklinde yanıtlamıştır.

Tablo 3.51 Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin**Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı**

			Cinsiyetiniz			
			Kadın		Erkek	
			n	%	n	%
15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânlarından köprü denilince size neyi çağrıştırmaktadır?	Darbe girişi		27	9,0%	39	7,8%
	Direnış/Mücadele		24	8,0%	27	5,4%
	Kaygı		28	9,3%	29	5,8%
	Şehitler		47	15,7%	49	9,8%
	Tanklar		12	4,0%	33	6,6%
	Birlik/Beraberlik		8	2,7%	39	7,8%
	Zulüm		10	3,3%	14	2,8%
	Üzüntü		11	3,7%	10	2,0%
	Gurur		7	2,3%	17	3,4%
	Vatan		6	2,0%	12	2,4%
	Korku		13	4,3%	45	9,0%
	Askerler		18	6,0%	29	5,8%
	Köprünün kapatılması		1	0,3%	20	4,0%
	Kaos/Kargaşı		6	2,0%	13	2,6%
	Alçak saldırı/Hainlik		11	3,7%	13	2,6%
	Fikrim yok		50	16,7%	86	17,2%
	Diğer		21	7,0%	25	5,0%
	Toplam		300	100,0%	500	100,0%

“Şehitler”, “direniş/mücadele” ve “darbe girişi” kavramı köprünün toplumsal hafızaya demirlenmesinin önemli unsuru olan sembollerdir. “Kaygı” kadın katılımcıların, “korku” erkek katılımcıların hafızasında Köprü’ye dair bir hatırlama sürecine işaret etmektedir. Bu anlamda, direnişin simgesi haline gelen köprünün çağrışımlarında soyut kavramlar ön plana çıkarken, “şehitler”, “askerler” gibi hatırlamanın somutlandığı semboller de dikkat çekmektedir.

**Tablo 3.52 Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin
Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânlarından köprü denilince size neyi çağrıştırmaktadır?	Darbe girişimi	33	8,2%	33	8,3%
	Direniş/Mücadele	22	5,5%	29	7,3%
	Kaygı	20	5,0%	37	9,3%
	Şehitler	49	12,2%	47	11,8%
	Tanklar	23	5,7%	22	5,5%
	Birlik/Berberlik	19	4,7%	28	7,0%
	Zulüm	4	1,0%	20	5,0%
	Üzüntü	13	3,2%	8	2,0%
	Gurur	13	3,2%	11	2,8%
	Vatan	10	2,5%	8	2,0%
	Korku	30	7,5%	28	7,0%
	Askerler	37	9,2%	10	2,5%
	Köprü'nün kapatılması	16	4,0%	5	1,3%
	Kaos/Kargaşa	9	2,2%	10	2,5%
	Alçak saldırı/Hainlik	10	2,5%	14	3,5%
	Fikrim yok	65	16,2%	71	17,8%
	Diğer	28	7,0%	18	4,5%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Bir hafıza mekân örneği olarak Köprü'nün 15 Temmuz darbe girişimine dair bellek birikiminin kaynağını oluşturmada kilit rol oynadığı söylenebilir. O gece sokağa çıkan katılımcılar için “askerler” vurgusu ön plana çıkarken, o geceyi sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen katılımcılarda “kaygı” duygusu dikkat çekmektedir. Sokağa çıkan katılımcıların hatıraları, o gece birlikte oldukları diğer herkesle ilişkilidir. Mekânsal izler taşıyan imgeler zamanla bireysel belleğinin parçası haline gelmekte ve 15 Temmuz'u algılama ve hatırlama biçimini etkilemektedir. “Köprü'nün trafiğe kapatılması” darbe girişimini sokakta deneyimleyen katılımcı için o geceye dair işleyen bir referans sistemi olarak önemli bir yer tutar. Sokağa çıkmadan

medya üzerinden deneyimleyen bireylerde ise hatıralar daha çok bireysel duygular dünyasıyla ilişkilidir.

Tablo 3.53 Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%		%	n	%	n	%	n	%	n	%
Darbe girişimi	16	10,5%	16	9,0%	18	10,1%	5	3,8%	7	8,0%	4	5,6%
Direnış/Mücadele	7	4,6%	2	1,1%	15	8,4%	14	10,5%	5	5,7%	8	11,3%
Kaygı	9	5,9%	15	8,4%	12	6,7%	13	9,8%	2	2,3%	6	8,5%
Şehitler	9	5,9%	27	15,2%	30	16,9%	10	7,5%	11	12,5%	9	12,7%
Tanklar	15	9,9%	16	9,0%	3	1,7%	3	2,3%	5	5,7%	3	4,2%
Birlik/Beraberlik	2	1,3%	6	3,4%	7	3,9%	12	9,0%	17	19,3%	3	4,2%
Zulüm	0	0,0%	5	2,8%	10	5,6%	5	3,8%	3	3,4%	1	1,4%
Üzüntü	13	8,6%	3	1,7%	4	2,2%	0	0,0%	0	0,0%	1	1,4%
Gurur	4	2,6%	4	2,2%	4	2,2%	6	4,5%	6	6,8%	0	0,0%
Vatan	2	1,3%	6	3,4%	4	2,2%	4	3,0%	1	1,1%	1	1,4%
Korku	7	4,6%	12	6,7%	13	7,3%	12	9,0%	6	6,8%	8	11,3%
Askerler	13	8,6%	8	4,5%	12	6,7%	2	1,5%	7	8,0%	5	7,0%
Köprü'nün kapatılması	7	4,6%	3	1,7%	4	2,2%	4	3,0%	1	1,1%	2	2,8%
Kaos/Kargaşa	1	0,7%	6	3,4%	4	2,2%	3	2,3%	3	3,4%	2	2,8%
Alçak saldırı/Hainlik	8	5,3%	7	3,9%	3	1,7%	3	2,3%	3	3,4%	0	0,0%
Fikrim yok	31	20,4%	33	18,5%	29	16,3%	26	19,5%	6	6,8%	11	15,5%
Diğer	8	5,3%	9	5,1%	6	3,4%	11	8,3%	5	5,7%	7	9,9%
Toplam	152	100,0%	178	100,0%	178	100,0%	133	100,0%	88	100,0%	71	100,0%

25-34 yaş, 35-44 yaş aralığındaki ve 65 yaş ve üzeri katılımcılar için “şehitler” Köprü’nün anımsatıcı bir figürü olmuştur. 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar için “direniş/mücadele” kavramı o günü hem görsel hem de zihinsel olarak canlandıran hatırlama eyleminin merkezinde yer almaktadır. 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar için “birlik ve beraberlik duygusu” hatırlama eylemini harekete geçirerek bugüne taşımakta ve duygulara dokunmaktadır. Görüşme yapılan 15-24 yaş aralığındaki katılımcılar için ise Köprü “darbe girişimi”nin bir somut göstergesi olmakla birlikte hafızayı sürekli yeniden kuran ve canlı tutan bir mekân olarak önem taşımaktadır.

Tablo 3.54 Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

	Aylık gelir													
	0-1000 TL		1001- 2000 TL		2001-3000 TL		3001-4000 TL		4001-5000 TL		5001 ve üstü		Belirtmek istemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Darbe girişimi	0	0,0%	1	7,7%	20	9,6%	27	8,2%	13	8,8%	3	5,6%	2	10,5%
Direniş/Mücadele	0	0,0%	0	0,0%	8	3,8%	25	7,6%	10	6,8%	7	13,0%	1	5,3%
Kaygı	4	14,8%	0	0,0%	9	4,3%	24	7,3%	20	13,6%	0	0,0%	0	0,0%
Şehitler	4	14,8%	0	0,0%	18	8,6%	52	15,7%	14	9,5%	7	13,0%	1	5,3%
Tanklar	4	14,8%	0	0,0%	15	7,2%	5	1,5%	8	5,4%	12	22,2%	1	5,3%
Birlik/Beraberlik	0	0,0%	0	0,0%	17	8,1%	9	2,7%	18	12,2%	2	3,7%	1	5,3%
Zulüm	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	16	4,8%	3	2,0%	4	7,4%	1	5,3%
Üzüntü	0	0,0%	1	7,7%	0	0,0%	12	3,6%	5	3,4%	0	0,0%	3	15,8%
Gurur	0	0,0%	0	0,0%	4	1,9%	12	3,6%	4	2,7%	3	5,6%	1	5,3%

Vatan	0	0,0%	0	0,0%	10	4,8%	8	2,4%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Korku	0	0,0%	4	30,8%	30	14,4%	13	3,9%	10	6,8%	1	1,9%	0	0,0%
Askerler	0	0,0%	0	0,0%	17	8,1%	19	5,7%	9	6,1%	2	3,7%	0	0,0%
Köprü'nün kapatılması	0	0,0%	0	0,0%	1	0,5%	8	2,4%	7	4,8%	3	5,6%	2	10,5%
Kaos/Kargaşa	4	14,8%	0	0,0%	4	1,9%	8	2,4%	0	0,0%	3	5,6%	0	0,0%
Alçak saldırı/Hainlik	4	14,8%	0	0,0%	4	1,9%	16	4,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Fikrim yok	7	25,9%	7	53,8%	48	23,0%	46	13,9%	18	12,2%	5	9,3%	5	26,3%
Diğer	0	0,0%	0	0,0%	4	1,9%	31	9,4%	8	5,4%	2	3,7%	1	5,3%
Toplam	27	100,0%	13	100,0%	209	100,0%	331	100,0%	147	100,0%	54	100,0%	19	100,0%

1001-2000 TL ve 2001-3000 TL aylık gelire sahip katılımcılar için “korku” köprü'nün anımsatıcı duygu figürü olmuştur. 3001-4000 TL aylık gelire sahip katılımcılar için “şehitler” o günü hem görsel hem de zihinsel olarak canlandıran hatırlama eyleminin merkezinde yer almaktadır. 4001-5000 TL aralığında gelire sahip katılımcılar için “kaygı” Köprü’ye dair mekânsal hafızayı işaretlerken, “tanklar” 5001 TL ve üstü gelire sahip katılımcıların hatırladığı köprüyü karakterize eden figürler arasında yer almaktadır.

Tablo 3.55 Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Darbe girişimi	39	11,7%	8	4,4%	6	6,7%	6	7,2%	2	5,4%	4	12,1%	1	3,4%	0	0,0%
Direniş/Mücadele	27	8,1%	14	7,7%	4	4,5%	5	6,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	6,7%
Kaygı	14	4,2%	19	10,5%	10	11,2%	8	9,6%	4	10,8%	0	0,0%	1	3,4%	1	6,7%
Şehitler	54	16,2%	19	10,5%	10	11,2%	8	9,6%	0	0,0%	0	0,0%	4	13,8%	1	6,7%
Tanklar	14	4,2%	4	2,2%	5	5,6%	12	14,5%	0	0,0%	6	18,2%	2	6,9%	2	13,3%
Birlik/Beraberlik	25	7,5%	14	7,7%	4	4,5%	1	1,2%	0	0,0%	0	0,0%	2	6,9%	1	6,7%
Zulüm	0	0,0%	13	7,2%	3	3,4%	8	9,6%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Üzüntü	5	1,5%	8	4,4%	1	1,1%	5	6,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	6,9%	0	0,0%
Gurur	8	2,4%	9	5,0%	3	3,4%	0	0,0%	4	10,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Vatan	6	1,8%	7	3,9%	4	4,5%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	3,4%	0	0,0%
Korku	25	7,5%	15	8,3%	9	10,1%	2	2,4%	4	10,8%	1	3,0%	2	6,9%	0	0,0%
Askerler	10	3,0%	7	3,9%	5	5,6%	9	10,8%	4	10,8%	9	27,3%	2	6,9%	1	6,7%
Köprü'nün kapatılması	5	1,5%	6	3,3%	3	3,4%	1	1,2%	0	0,0%	2	6,1%	3	10,3%	1	6,7%
Kaos/Kargaşa	10	3,0%	0	0,0%	1	1,1%	2	2,4%	0	0,0%	3	9,1%	1	3,4%	2	13,3%
Alçak saldırı/Hainlik	12	3,6%	3	1,7%	3	3,4%	1	1,2%	4	10,8%	0	0,0%	0	0,0%	1	6,7%
Fikrim yok	60	18,0%	21	11,6%	14	15,7%	12	14,5%	15	40,5%	6	18,2%	7	24,1%	1	6,7%

Diğer	19	5,7%	14	7,7%	4	4,5%	3	3,6%	0	0,0%	2	6,1%	1	3,4%	3	20,0%
Toplam	333	100,0%	181	100,0%	89	100,0%	83	100,0%	37	100,0%	33	100,0%	29	100,0%	15	100,0%

AK Parti’ye oy veren katılımcılar için “şehitler”, MHP’ye oy veren katılımcılar için “tanklar” Köprü’nün anımsatıcı bir figürü olmuştur. CHP’ye ve HDP’ye oy veren katılımcılarda “şehitler” ve “kaygı” duygusu Köprü’ye dair mekânsal hafızayı işaretlerken, İYİ Parti’ye oy veren katılımcılarda “gurur, korku, askerler, alçak saldırı” ifadeleri Köprü’yü karakterize etmektedir.

Tablo 3.56 Köprü Denildiğinde Akla Gelenlerin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Darbe girişimi	15	11,1%	19	4,6%	10	10,5%	18	13,0%	4	17,4%
Direniş/Mücadele	12	8,9%	22	5,4%	1	1,1%	16	11,6%	0	0,0%
Kaygı	4	3,0%	48	11,7%	5	5,3%	0	0,0%	0	0,0%
Şehitler	23	17,0%	50	12,2%	8	8,4%	14	10,1%	1	4,3%
Tanklar	5	3,7%	19	4,6%	8	8,4%	13	9,4%	0	0,0%
Birlik/Beraberlik	8	5,9%	19	4,6%	7	7,4%	13	9,4%	0	0,0%
Zulüm	8	5,9%	8	2,0%	0	0,0%	8	5,8%	0	0,0%
Üzüntü	0	0,0%	12	2,9%	4	4,2%	1	0,7%	4	17,4%
Gurur	4	3,0%	20	4,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%

Vatan	0	0,0%	16	3,9%	1	1,1%	1	0,7%	0	0,0%
Korku	12	8,9%	36	8,8%	1	1,1%	5	3,6%	4	17,4%
Askerler	3	2,2%	30	7,3%	4	4,2%	10	7,2%	0	0,0%
Köprü'nün kapatılması	4	3,0%	12	2,9%	1	1,1%	4	2,9%	0	0,0%
Kaos/Kargaşa	12	8,9%	4	1,0%	0	0,0%	3	2,2%	0	0,0%
Alçak saldırı/Hainlik	4	3,0%	15	3,7%	4	4,2%	1	0,7%	0	0,0%
Fikrim yok	12	8,9%	53	13,0%	41	43,2%	22	15,9%	8	34,8%
Diğer	9	6,7%	26	6,4%	0	0,0%	9	6,5%	2	8,7%
Toplam	135	100,0%	409	100,0%	95	100,0%	138	100,0%	23	100,0%

İlköğretim ve lise mezunu katılımcılar için “şehitler” Köprü’nün anımsatıcı figürü olmuştur. Ön lisans ve lisans mezunu katılımcılar için ise “darbe girişimi”nin bir somut göstergesi olmakla birlikte hafızayı sürekli yeniden kuran ve canlı tutan bir mekân olarak önem taşımaktadır. Lisansüstü mezunu katılımcılar için ise bunlara ek olarak dikkat çekici olan bir diğer husus ise “korku” duygusudur.

Tablo 3.57 Atatürk Havalimanı Denildiğinde Akla Gelenler

Atatürk Havalimanı'nın Hatırlattıkları	n	%
Direnış/mücadele	112	14,0
Kaos/kargaşı	105	13,1
Recep Tayyip Erdoğan	82	10,3
Birlik ve beraberlik	53	6,6
Üzüntü	33	4,1
Korku	32	4,0
Darbe girişimi	28	3,5
Askerler	27	3,4
Uçaklar/jetler	23	2,9
Tanklar	23	2,9
İşgal	19	2,4
Kaçmak	19	2,4
Alçak saldırı/Hainlik	15	1,9
Diğer	41	5,1
Fikrim yok	188	23,5
Toplam	800	100

Katılımcılara 15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânları arasında gösterilen Atatürk Havalimanı'nın çağrışım sal anlamları sorulmuştur. Katılımcıların %14'ü "direnış/mücadele"yi Atatürk Havalimanı denilince hatırladıkları ilk şey olarak belirtirmiştir. %13,1 ile "kaos/kargaşı", %10,3 ile "Recep Tayyip Erdoğan", %6,6 ile "birlik ve beraberlik" katılımcıların belleğinde havalimanı ile ilişkilendirilen diğer kavramlardır. "Üzüntü" (%4,1), "korku" (%4,0), "darbe girişimi" (%3,5), "askerler" (%3,4), "uçaklar/jetler" (%2,9), "tanklar" (%2,9) ise öne çıkan diğer çağrışımlardır. %2,4 ile "işgal", %2,4 ile "kaçmak", %1,9 ile "hainlik" katılımcıların havalimanına dair görece daha az hatırladıkları çağrışımlar olmuştur. Ayrıca, bu soruya katılımcıların %23,5'i "fikrim yok" yanıtını vermiştir.

Tablo 3.58 Kısıklı Milli İrade Meydanı Denildiğinde Akla Gelenler

Kısıklı'nın Hatırlattıkları	n	%
Recep Tayyip Erdoğan'ın evi	198	24,8
Direnış/mücadele	89	11,1
Birlik ve beraberlik	52	6,5
Şehitler	48	6,0
Darbe girişimi	18	2,3
Kaygı	16	2,0
Korku	15	1,9
Kaos/kargaşa	9	1,1
Diğer	36	4,5
Fikrim yok	319	39,9
Toplam	800	100

Katılımcılara 15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânları arasında gösterilen Kısıklı Meydanı'nın çağrışımsal anlamları sorulmuştur. Katılımcıların %24,8'i "Recep Tayyip Erdoğan'ın evi"ni Kısıklı denilince hatırladıkları ilk şey olarak belirtmiştir. %11,1 ile "direniş/mücadele", %6,5 ile "birlik ve beraberlik", %6 ile "şehitler" katılımcıların belleğinde Kısıklı Meydanı ile ilişkilendirilen diğer kavramlardır. %2,3 ile "darbe girişimi", %2 ile "kaygı", %1,9 ile "korku", %1,1 ile "kaos/kargaşa" katılımcıların Kısıklı Meydanı'na dair görece daha az hatırladıkları çağrışımlar olmuştur. Ayrıca, bu soruya katılımcıların %39,9'u "fikrim yok" yanıtını vermiştir. Elde edilen verilere göre, 15 Temmuz'un hafıza mekânları arasında gösterilen ve darbe girişiminden sonra ismi Kısıklı Milli İrade Meydanı olarak değiştirilen meydan, katılımcılarda anıların ve kolektif geçmişin yaratılmasında Köprü'ye ve Atatürk Havalimanı'na oranla daha az etkili olmuştur.

Tablo 3.59 TRT Denildiğinde Akla Gelenler

TRT'nin Hatırlattıkları	n	%
Darbe bildirisi	166	20,8
TRT spikeri	144	18,0
Korku	99	12,4
Darbe girişimi	70	8,8
Bilgilendirme	45	5,6
Rehin alınma	41	5,1
Kaygı	30	3,8
Baskın	29	3,6
Kaos	20	2,5
Kurgu	20	2,5
Diğer	35	4,4
Fikrim yok	101	12,6
Toplam	800	100

Katılımcılara 15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânları arasında gösterilen TRT Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun (TRT) çağrışımsal anlamları sorulmuştur. Katılımcıların %20,8'i "darbe bildirisi"ni TRT denilince hatırladıkları ilk şey olarak belirtmiştir. %18 ile "TRT spikeri", %12,4 ile "korku", %8,8 ile "darbe girişimi", %5,6 ile "bilgilendirme", %5,1 ile "rehin alınma" katılımcıların belleğinde TRT ile ilişkilendirilen diğer kavramlardır. %3,8 ile "kaygı", %3,6 ile "baskın", %2,5 ile "kaos", %2,5 ile "kurgu" katılımcıların TRT'ye dair görece daha az hatırladıkları çağrışımlar olmuştur. Ayrıca, bu soruya katılımcıların %12,6'sı "fikrim yok" yanıtını vermiştir. Elde edilen verilere göre, 15 Temmuz darbe girişiminde TRT'de darbe bildirisinin tehdit yoluyla okutulması ve katılımcıların bellek birikiminin kaynağını medya görüntüleri ve metinlerinin oluşturması, medyanın önemini bir kez daha göstermiştir.

3.7.2.5.2. KİŞİSEL ÖNEM VE DESTEK

Bu bölümde 15 Temmuz'un dünya görüşü ve deneyimlere göre farklı anlamlar taşıyıp taşımadığını, cinsiyet, yaş, siyasi eğilim, gelir düzeyi ve eğitim düzeyine göre darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıkma düzeyleri, 15 Temmuz gecesi hangi motivasyon ile sokağa çıkıldığı, 15 Temmuz gecesi hangi mekanlarda hangi duygularla bulunulduğunu ortaya koyan tablolara yer verilmiştir.

Tablo 3.60 Darbe Girişimi Sırasında veya Sonrasında Sokağa Çıkma Düzeyi

Sokağa Çıkma	n	%
Evet	401	50,1
Hayır	399	49,9
Toplam	800	100

Katılımcıların %50,1'i darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktığını belirtirken, %49,9'u sokağa çıkmadığını ifade etmiştir.

Tablo 3.61 Darbe Girişimi Sırasında veya Sonrasında Sokağa Çıkma Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

		Cinsiyetiniz			
		Kadın		Erkek	
		n	%	n	%
15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?	Evet	198	66,0%	203	40,6%
	Hayır	102	34,0%	297	59,4%
	Toplam	300	100,0%	500	100,0%

Kadın katılımcıların %66'sı darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıkarken, %34'ü çıkmadığını ifade etmiştir. Erkek katılımcıların %40,6'sı sokağa çıktığını ifade ederken, %59,4'ü darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıkmadığını belirtmiştir.

Tablo 3.62 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Düzeyinin Siyasi Eğilim Değişenine Göre Dağılımı

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?														
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n
Evet	171	51,4%	79	43,6%	41	46,1%	39	47,0%	17	45,9%	24	72,7%	21	72,4%	
Hayır	162	48,6%	102	56,4%	48	53,9%	44	53,0%	20	54,1%	9	27,3%	8	27,6%	
Toplam	333	100,0%	181	100,0%	89	100,0%	83	100,0%	37	100,0%	33	100,0%	29	100,0%	1

AK Parti'ye oy veren katılımcıların %51,4'ü, CHP'ye oy veren katılımcıların %43,6'sı, HDP'ye oy veren katılımcıların %46,1'i, MHP'ye oy veren katılımcıların %47'si, İYİ Parti'ye oy veren katılımcıların %45,9'u, hangi partiye oy verdiğini söylemek istemeyen katılımcıların %72,7'si, oy kullanmayan katılımcıların ise %72,4'ü sokağa çıktığını ifade etmiştir.

Tablo 3.63 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Düzeyinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Evet	59	43,7%	205	50,1%	56	58,9%	67	48,6%	14	60,9%
Hayır	76	56,3%	204	49,9%	39	41,1%	71	51,4%	9	39,1%
Toplam	135	100,0%	409	100,0%	95	100,0%	138	100,0%	23	100,0%

İlköğretim mezunu katılımcıların %43,7'si, lise mezunu katılımcıların %50,1'i, ön lisans mezunu katılımcıların %58,9'u, lisans mezunu katılımcıların %48,6'sı, lisansüstü mezunlarının %60,9'u darbe girişimi gecesi sokağa çıktığını ifade etmiştir. İlköğretim mezunu katılımcıların %56,3'ü, lise mezunu katılımcıların %49,9'u, ön lisans mezunu katılımcıların %41,1'i, lisans mezunu katılımcıların %51,4'ü, lisansüstü mezunlarının %39,1'i darbe girişimi gecesi sokağa çıkmadığını ifade etmiştir.

Tablo 3.64 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

	Cinsiyetiniz			
	Kadın		Erkek	
	n	%	n	%
Vatan, millet, bayrak sevgisi motivasyon kaynağım oldu	110	55,6%	96	47,3%
Yalnızca merak edip neler olup bittiğini anlamak için çıktım	18	9,1%	14	6,9%
Devletin yanında olmak için çıktım	45	22,7%	33	16,3%
Fayda sağlamak ve destek olmak için çıktım	17	8,6%	26	12,8%
Camilerden verilen selalar motivasyon kaynağım oldu	12	6,1%	11	5,4%
Toplulukta kişisel olarak yer bulma ve topluluğa bağlılık motivasyon kaynağım oldu	6	3,0%	1	0,5%
TRT’de darbe bildirisinin okunması motivasyon kaynağım oldu	3	1,5%	0	0,0%
Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı motivasyon kaynağım oldu	20	10,1%	32	15,8%
İman gücüm motivasyon kaynağım oldu	6	3,0%	0	0,0%
Sosyal medya vb mecralarda yayınlanan birlik ve beraberlik çağrısı motivasyon kaynağım oldu	7	3,5%	9	4,4%
İhtiyaçlarımı karşılamak için çıktım	8	4,0%	5	2,5%
Toplam	198	100,0%	203	100,0%

“Darbe girişimi gecesi sokağa çıkmanızda etkili olan faktörler nelerdi? Hangi duygunuz ya da motivasyon kaynağınız dışarı çıkmanızda etkili oldu?” sorusuna verilen cevaplar cinsiyete göre yüzde olarak yakın bir dağılım göstermektedir. Araştırma sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcılar için “vatan, millet, bayrak sevgisi” sokağa çıkma tercihlerini belirleyen en etkili motivasyon kaynağı olarak belirtilmiştir. Bundan sonra en çok ifade edilen ve ikinci sırada yer alan faktör ise “devletin yanında olmak”tır. Kadınlar “yalnızca merak edip neler olup bittiğini anlamayı”; erkekler ise “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı”nı sokağa çıkmalarında etkili üçüncü neden olarak ifade etmişlerdir.

Tablo 3.65 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Vatan, millet, bayrak sevgisi motivasyon kaynağım oldu	38	50,0%	50	56,8%	57	64,0%	30	44,1%	23	52,3%	8	22,2%
Yalnızca merak edip neler olup bittiğini anlamak için çıktım	8	10,5%	4	4,5%	5	5,6%	7	10,3%	3	6,8%	5	13,9%
Devletin yanında olmak için çıktım	13	17,1%	21	23,9%	16	18,0%	13	19,1%	7	15,9%	8	22,2%
Fayda sağlamak ve destek olmak için çıktım	12	15,8%	8	9,1%	4	4,5%	8	11,8%	6	13,6%	5	13,9%
Camilerden verilen selalar motivasyon kaynağım oldu	6	7,9%	5	5,7%	4	4,5%	2	2,9%	4	9,1%	2	5,6%
Toplulukta kişisel olarak yer bulma ve topluluğa bağlılık motivasyon kaynağım oldu	5	6,6%	2	2,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%

TRT’de darbe bildirisinin okunması motivasyon kaynağım oldu	1	1,3%	1	1,1%	0	0,0%	1	1,5%	0	0,0%	0	0,0%
Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı motivasyon kaynağım oldu	15	19,7%	5	5,7%	6	6,7%	15	22,1%	4	9,1%	7	19,4%
İman gücüm motivasyon kaynağım oldu	1	1,3%	4	4,5%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	2,8%
Sosyal medya vb mecralarda yayınlanan birlik ve beraberlik çağrısı motivasyon kaynağım oldu	4	5,3%	2	2,3%	0	0,0%	7	10,3%	1	2,3%	2	5,6%
İhtiyaçlarımı karşılamak için çıktım	3	3,9%	2	2,3%	5	5,6%	0	0,0%	1	2,3%	2	5,6%
Toplam	76	100,0%	88	100,0%	89	100,0%	68	100,0%	44	100,0%	36	100,0%

Tablo 3.65’de görüldüğü üzere, 25-34 yaş, 35-44 yaş, 45-54 yaş, 55-64 yaş aralığındaki ve 65 yaş ve üzeri katılımcılar için “vatan, millet, bayrak sevgisi” ve “devletin yanında olma” en etkili motivasyon kaynağı olarak belirtilmiştir. 15-24 yaş grubu aralığındaki katılımcılar için “vatan, millet, bayrak sevgisi” ilk sırada yer alırken, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı” ikinci sırada yer almaktadır. Gençlik döneminin dinamik ve değişken bir süreç olması, 15-24 yaş aralığındaki genç nüfusun bu çağrıdan etkilenecek sokağa çıkması internet ve sosyal medyayı etkili kullanan gençlerin toplum meselelerine aktif katılımını ortaya koymaktadır.

Tablo 3.66 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

	Aylık gelir													
	0-1000 TL		1001- 2000 TL		2001-3000 TL		3001-4000 TL		4001-5000 TL		5001 ve üstü		Belirtmek istemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Vatan, millet, bayrak sevgisi motivasyon kaynağım oldu	4	40,0	2	25,0	44	42,7	91	57,2	35	48,6	25	71,4	5	35,7
Yalnızca merak edip neler olup bittiğini anlamak için çıktım	0	0,0	2	25,0	3	2,9	20	12,6	3	4,2	3	8,6	1	7,1
Devletin yanında olmak için çıktım	3	30,0%	2	25,0%	26	25,2%	16	10,1%	18	25,0%	10	28,6%	3	21,4%
Fayda sağlamak ve destek olmak için çıktım	1	10,0%	0	0,0%	24	23,3%	3	1,9%	9	12,5%	4	11,4%	2	14,3%
Camilerden verilen selalar motivasyon kaynağım oldu	1	10,0%	0	0,0%	19	18,4%	1	0,6%	0	0,0%	1	2,9%	1	7,1%
Toplulukta kişisel olarak yer bulma ve topluluğa bağlılık motivasyon kaynağım oldu	0	0,0%	0	0,0%	5	4,9%	0	0,0%	1	1,4%	0	0,0%	1	7,1%
TRT’de darbe bildirisinin okunması motivasyon kaynağım oldu	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	1,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayına katılması ve çağrısı motivasyon kaynağı oldu	1	10,0%	2	25,0%	14	13,6%	13	8,2%	12	16,7%	7	20,0%	3	21,4%
İman gücüm motivasyon kaynağı oldu	0	0,0%	0	0,0%	5	4,9%	0	0,0%	1	1,4%	0	0,0%	0	0,0%
Sosyal medya vb mecralarda yayınlanan birlik ve beraberlik çağrısı motivasyon kaynağı oldu	0	0,0%	0	0,0%	5	4,9%	6	3,8%	0	0,0%	3	8,6%	2	14,3%
İhtiyaçlarımı karşılamak için çıktım	0	0,0%	0	0,0%	4	3,9%	6	3,8%	1	1,4%	1	2,9%	1	7,1%
Toplam	10	100,0%	8	100,0%	103	100,0%	159	100,0%	72	100,0%	35	100,0%	14	100,0%

Tablo 3.66'da görüldüğü üzere, aylık 0-1000 TL, 2001-3000 TL, 4001-5000 TL, 5001 TL ve üstü gelire sahip katılımcılar için “vatan, millet, bayrak sevgisi” ve “devletin yanında olma” en etkili motivasyon kaynağı olarak belirtilmiştir. 3001-4000 TL aylık gelire sahip katılımcılar için de “vatan, millet, bayrak sevgisi” sokağa çıkmada etkili faktörler arasında ilk sırada yer alırken, “Yalnızca merak edip neler olup bittiğini anlama” amacı ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 3.67 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Siyasi Eğilime Göre Dağılımı

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Vatan, millet, bayrak sevgisi motivasyon kaynağım oldu	102	59,6%	32	40,5%	18	43,9%	17	43,6%	8	47,1%	15	62,5%	8	38,1%	6	66,7%
Yalnızca merak edip neler olup bittiğini anlamak için çıktım	11	6,4%	10	12,7%	3	7,3%	4	10,3%	0	0,0%	1	4,2%	2	9,5%	1	11,1%
Devletin yanında olmak için çıktım	38	22,2%	22	27,8%	9	22,0%	3	7,7%	2	11,8%	1	4,2%	3	14,3%	0	0,0%
Fayda sağlamak ve destek olmak için çıktım	15	8,8%	9	11,4%	4	9,8%	6	15,4%	3	17,6%	2	8,3%	2	9,5%	2	22,2%
Camilerden verilen selalar motivasyon kaynağım oldu	8	4,7%	6	7,6%	0	0,0%	2	5,1%	1	5,9%	0	0,0%	4	19,0%	2	22,2%
Toplulukta kişisel olarak yer bulma ve topluluğa bağlılık motivasyon kaynağım oldu	5	2,9%	1	1,3%	1	2,4%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
TRT’de darbe bildirisinin okunması motivasyon kaynağım oldu	2	1,2%	1	1,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın canlı yayına katılması ve çağrısı motivasyon kaynağı oldu	22	12,9%	8	10,1%	10	24,4%	5	12,8%	1	5,9%	3	12,5%	2	9,5%	1	11,1%
İman gücüm motivasyon kaynağı oldu	1	0,6%	5	6,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Sosyal medya vb mecralarda yayınlanan birlik ve beraberlik çağrısı motivasyon kaynağı oldu	9	5,3%	2	2,5%	1	2,4%	2	5,1%	1	5,9%	0	0,0%	0	0,0%	1	11,1%
İhtiyaçlarımı karşılamak için çıktım	8	4,7%	2	2,5%	0	0,0%	0	0,0%	1	5,9%	2	8,3%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	171	100,0%	79	100,0%	41	100,0%	39	100,0%	17	100,0%	24	100,0%	21	100,0%	9	100,0%

Tablo 3.67’de görüldüğü üzere, herhangi bir partiye oy veren, oy vermeyen ya da verdiği oyu söylemek istemeyen için “vatan, millet, bayrak sevgisi” sokağa çıkmada en etkili motivasyon kaynağı olarak belirtilmiştir. AK Parti’ye ve CHP’ye oy veren katılımcılar “devletin yanında olma”, MHP’ye ve İYİ Parti’ye oy veren katılımcılar “fayda sağlama ve destek olma” konusunda bir tavır geliştirmişlerdir. HDP’ye oy veren katılımcılar için ise “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı” motivasyon kaynağı olmuştur.

Tablo 3.68 Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkma Nedenlerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Vatan, millet, bayrak sevgisi motivasyon kaynağım oldu	32	54,2%	105	51,2%	26	46,4%	38	56,7%	5	35,7%
Yalnızca merak edip neler olup bittiğini anlamak için çıktım	4	6,8%	21	10,2%	2	3,6%	3	4,5%	2	14,3%
Devletin yanında olmak için çıktım	8	13,6%	34	16,6%	14	25,0%	22	32,8%	0	0,0%
Fayda sağlamak ve destek olmak için çıktım	8	13,6%	15	7,3%	12	21,4%	8	11,9%	0	0,0%
Camilerden verilen selalar motivasyon kaynağım oldu	4	6,8%	9	4,4%	5	8,9%	5	7,5%	0	0,0%
Toplulukta kişisel olarak yer bulma ve topluluğa bağlılık motivasyon kaynağım oldu	0	0,0%	0	0,0%	2	3,6%	4	6,0%	1	7,1%
TRT’de darbe bildirisinin okunması motivasyon kaynağım oldu	1	1,7%	2	1,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı motivasyon kaynağım oldu	12	20,3%	17	8,3%	9	16,1%	9	13,4%	5	35,7%
İman gücüm motivasyon kaynağım oldu	0	0,0%	1	0,5%	4	7,1%	1	1,5%	0	0,0%
Sosyal medya vb mecralarda yayınlanan birlik ve beraberlik çağrısı motivasyon kaynağım oldu	6	10,2%	5	2,4%	2	3,6%	3	4,5%	0	0,0%
İhtiyaçlarımı karşılamak için çıktım	4	6,8%	8	3,9%	0	0,0%	0	0,0%	1	7,1%
Toplam	59	100,0%	205	100,0%	56	100,0%	67	100,0%	14	100,0%

Tablo 3.68’de görüldüğü üzere, eğitim düzeyi ne olursa olsun “vatan, millet, bayrak sevgisi” sokağa çıkmada en etkili motivasyon kaynağı olarak belirtilmiştir. İlköğretim, lise, ön lisans ve lisans mezunu katılımcılar sokağa çıkmada etkili faktörler arasında ikinci sırada “devletin yanında olma”yı motivasyon kaynağı olarak ifade etmişlerdir. Lisansüstü mezunu katılımcılar için ise “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı” motivasyon kaynağı olmuştur.

Tablo 3.69 Darbe Girişimi Sırasında Bulunulan Mekânlar

Gidilen Mekânlar	n	%
15 Temmuz Şehitler Köprüsü	130	32,4
15 Temmuz Şehitler Caddesi	105	26,2
Kısıklı Milli İrade Meydanı	72	18,0
Atatürk Havalimanı	61	15,2
Diğer	33	8,2
Toplam	401	100

15 Temmuz darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %32,4'ü 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'ne, %26,2'si, 15 Temmuz Şehitleri Caddesi'ne, %18'i Kısıklı Milli İrade Meydanı'na, %8,2'si Atatürk Havalimanı'na gittiğini belirtmiştir.

**Tablo 3.70 Mekânın Uyandırdığı Duyguların
Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı**

		Cinsiyetiniz			
		Kadın		Erkek	
		n	%	n	%
15 Temmuz darbe girişimi gecesi sokağa çıktığınızı belirttiniz. 15 Temmuz'da bulunduğunuz mekân sizde hangi duyguyu uyandırdı?	Kaygı	22	11,1%	18	8,9%
	Korku	32	16,2%	31	15,3%
	Mücadele ve güç	15	7,6%	15	7,4%
	Birlik ve beraberlik duygusu	26	13,1%	35	17,2%
	Milli Dayanışma/Vatan Sevgisi	36	18,2%	42	20,7%
	Alçak saldırı/Hainlik	27	13,6%	12	5,9%
	Üzüntü (ülkenin içinde bulunduğu duruma)	32	16,2%	32	15,8%
	Acımasızlık	3	1,5%	8	3,9%
	Şehadet	0	0,0%	7	3,4%
	Kahramanlık	5	2,5%	3	1,5%
	Toplam	198	100,0%	203	100,0%

Bu sorunun amacı, darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcılarda mekânın hangi duyguları uyandırdığını anlamak ve öğrenmektir. “Milli dayanışma/vatan sevgisi” (%19,5) o geceye ve mekânlara ilişkin en yoğun hissedilen ve algılanan duygu olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin üzüntü (%16); korku (%15,7); birlik ve beraberlik duygusu (%15,2), kaygı (%10) diğer duygulara göre en fazla hissedilmiş ve algılanmış duygulardır. Mekânın uyandırdığı duygularda kadın katılımcıların cevaplarında “korku”, erkek katılımcıların cevaplarında ise “birlik ve beraberlik” vurgusu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla cinsiyet göre duyguların farklı bir uyaran tarafından tetiklendiği söylenebilir. Elde edilen bulgular, sokağa çıkan katılımcıların öngörüldüğü gibi birlik ve beraberlik duygusunu hissettiğini, ancak genel değerlendirmede vatan-millet-bayrak sevgisi ile birlikte başka duyguların da belirginleştiğini göstermektedir. Korku ve kaygı hissi ortalama değerler arasında gözükmemektedir. Diğer yandan acımasızlık, kahramanlık ve şehadet duygusu ise en az hissedilen ve algılanan duygular olmuştur.

Tablo 3.71 Mekânın Uyandırdığı Duyguların Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kaygı	8	10,5%	8	9,1%	11	12,4%	5	7,4%	3	6,8%	5	13,9%
Korku	9	11,8%	17	19,3%	13	14,6%	8	11,8%	11	25,0%	5	13,9%
Mücadele ve güç	9	11,8%	6	6,8%	5	5,6%	7	10,3%	2	4,5%	1	2,8%
Birlik ve beraberlik duygusu	7	9,2%	15	17,0%	16	18,0%	12	17,6%	8	18,2%	3	8,3%
Milli Dayanışma/Vatan Sevgisi	19	25,0%	18	20,5%	9	10,1%	16	23,5%	7	15,9%	9	25,0%
Alçak saldırı/Hainlik	14	18,4%	3	3,4%	9	10,1%	7	10,3%	4	9,1%	2	5,6%
Üzüntü (ülkenin içinde bulunduğu duruma)	9	11,8%	17	19,3%	12	13,5%	10	14,7%	8	18,2%	8	22,2%
Acımasızlık	0	0,0%	3	3,4%	6	6,7%	0	0,0%	1	2,3%	1	2,8%
Şehadet	0	0,0%	0	0,0%	4	4,5%	3	4,4%	0	0,0%	0	0,0%
Kahramanlık	1	1,3%	1	1,1%	4	4,5%	0	0,0%	0	0,0%	2	5,6%
Toplam	76	100,0%	88	100,0%	89	100,0%	68	100,0%	44	100,0%	36	100,0%

Genel olarak katılımcılar bulundukları mekânın “dayanışma/vatan sevgisi” için ortam yarattığını ifade etmektedir. 15-24 yaş aralığındaki katılımcılarda bulundukları mekân dayanışma ve vatan sevgisinden sonra “alçak saldırı/hainlik” duygusunu çağrıştırırken, 25-34 yaş aralığındaki ve 65 yaş ve üzeri katılımcıların bulundukları mekâna dair duygusu “ülkenin içinde bulunduğu duruma üzüntü/korku” duygusuna odaklanmaktadır. 35-44 yaş ve 55-64 yaş arası katılımcıların mekânı “korku” ve “birlik ve beraberlik duygusu” ifadeleriyle özdeşleştirdikleri görülmektedir.

Tablo 3.72 Mekânın Uyandırdığı Duyguların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

	Aylık gelir													
	0-1000 TL		1001- 2000 TL		2001-3000 TL		3001-4000 TL		4001-5000 TL		5001 ve üstü		Belirtmek istemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kaygı	0	0,0%	1	12,5%	9	8,7%	18	11,3%	8	11,1%	2	5,7%	2	14,3%
Korku	1	10,0%	1	12,5%	14	13,6%	26	16,4%	10	13,9%	8	22,9%	3	21,4%
Mücadele ve güç	0	0,0%	1	12,5%	11	10,7%	16	10,1%	2	2,8%	0	0,0%	0	0,0%
Birlik ve beraberlik duygusu	1	10,0%	0	0,0%	19	18,4%	20	12,6%	10	13,9%	9	25,7%	2	14,3%
Milli Dayanışma/Vatan Sevgisi	0	0,0%	0	0,0%	22	21,4%	23	14,5%	22	30,6%	9	25,7%	2	14,3%
Alçak saldırı/Hainlik	2	20,0%	2	25,0%	9	8,7%	12	7,5%	7	9,7%	3	8,6%	4	28,6%
Üzüntü (ülkenin içinde bulunduğu duruma)	6	60,0%	3	37,5%	13	12,6%	29	18,2%	9	12,5%	3	8,6%	1	7,1%
Acımasızlık	0	0,0%	0	0,0%	4	3,9%	6	3,8%	0	0,0%	1	2,9%	0	0,0%
Şehadet	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	1,9%	4	5,6%	0	0,0%	0	0,0%
Kahramanlık	0	0,0%	0	0,0%	2	1,9%	6	3,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	10	100,0%	8	100,0%	103	100,0%	159	100,0%	72	100,0%	35	100,0%	14	100,0%

0-1000 TL ve 1001-2000 TL arasında aylık gelire sahip katılımcılar için bulundukları mekân “üzüntü” “alçak saldırı/hainlik” duygusunu çağrıştırırken, 2001-3000 TL, 3001-4000 TL, 4001-5000 TL arasında aylık gelire sahip katılımcıların mekânı “milli dayanışma/vatan sevgisi” ve “birlik ve beraberlik duygusu” ifadeleriyle özdeşleştirdikleri görülmektedir. 3001-4000 TL gelire sahip katılımcılar “korku” ve “üzüntü” duygularına yoğunlaşmıştır.

Tablo 3.73 Mekânın Uyandırdığı Duyguların Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kaygı	19	11,1%	6	7,6%	6	14,6%	9	23,1%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Korku	20	11,7%	12	15,2%	6	14,6%	10	25,6%	3	17,6%	5	20,8%	5	23,8%	2	22,2%
Mücadele ve güç	16	9,4%	8	10,1%	3	7,3%	1	2,6%	0	0,0%	2	8,3%	0	0,0%	0	0,0%
Birlik ve beraberlik duygusu	24	14,0%	11	13,9%	7	17,1%	5	12,8%	1	5,9%	4	16,7%	7	33,3%	2	22,2%
Milli Dayanışma/Vatan Sevgisi	43	25,1%	14	17,7%	5	12,2%	3	7,7%	8	47,1%	1	4,2%	3	14,3%	1	11,1%
Alçak saldırı/Hainlik	13	7,6%	11	13,9%	4	9,8%	6	15,4%	0	0,0%	4	16,7%	1	4,8%	0	0,0%
Üzüntü (ülkenin içinde bulunduğu duruma)	28	16,4%	12	15,2%	7	17,1%	4	10,3%	5	29,4%	3	12,5%	2	9,5%	3	33,3%
Acımasızlık	2	1,2%	0	0,0%	2	4,9%	1	2,6%	0	0,0%	3	12,5%	2	9,5%	1	11,1%
Şehadet	4	2,3%	3	3,8%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Kahramanlık	2	1,2%	2	2,5%	1	2,4%	0	0,0%	0	0,0%	2	8,3%	1	4,8%	0	0,0%

Toplam	171	100,0%	79	100,0%	41	100,0%	39	100,0%	17	100,0%	24	100,0%	21	100,0%	9	100,0%

AK Parti'ye ve HDP'ye oy veren katılımcılar için bulundukları mekân “ülkenin içinde bulunduğu duruma üzüntü” duygusunu yaşatırken, CHP'ye ve İYİ Parti'ye oy veren katılımcıların mekânı “milli dayanışma/vatan sevgisi” ifadeleriyle özdeşleştirdikleri görülmektedir. MHP'ye oy veren katılımcılar ise “korku” ve “kaygı” duygularına yoğunlaşmıştır.

Tablo 3.74 Mekânın Uyandırdığı Duyguların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Kaygı	7	11,9%	20	9,8%	3	5,4%	10	14,9%	0	0,0%
Korku	7	11,9%	33	16,1%	7	12,5%	11	16,4%	5	35,7%
Mücadele ve güç	5	8,5%	17	8,3%	3	5,4%	5	7,5%	0	0,0%
Birlik ve beraberlik duygusu	7	11,9%	40	19,5%	4	7,1%	9	13,4%	1	7,1%
Milli Dayanışma/Vatan Sevgisi	10	16,9%	36	17,6%	18	32,1%	13	19,4%	1	7,1%
Alçak saldırı/Hainlik	5	8,5%	13	6,3%	8	14,3%	7	10,4%	6	42,9%
Üzüntü (ülkenin içinde bulunduğu duruma)	12	20,3%	33	16,1%	11	19,6%	7	10,4%	1	7,1%
Acımasızlık	4	6,8%	4	2,0%	1	1,8%	2	3,0%	0	0,0%
Şehadet	0	0,0%	4	2,0%	0	0,0%	3	4,5%	0	0,0%
Kahramanlık	2	3,4%	5	2,4%	1	1,8%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	59	100,0%	205	100,0%	56	100,0%	67	100,0%	14	100,0%

İlköğretim mezunu katılımcılar için bulundukları mekân “ülkenin içinde bulunduğu duruma üzüntü” duygusunu yaşatırken, lise mezunu katılımcıların mekânı “birlik ve beraberlik” duygusu ifadeleriyle özdeşleştirdikleri görülmektedir. Ön lisans ve lisans mezunu katılımcılar mekânı “milli dayanışma/vatan sevgisi” ifadeleriyle özdeşleştirirken, lisansüstü mezun katılımcılar mekânın kendilerinde “alçak saldırı/hainlik” duygularını çağrıştırdıklarını ifade etmişlerdir.

3.7.2.5.3. HAFIZA MEKÂNLARINA KARŞI TUTUM

Bu başlık altında tezin amaç soruları arasında yer alan “15 Temmuz darbe girişimi sonrasında İstanbul’da öne çıkan ve inşa edilen anıtlar, semboller ya da mekânlar nelerdir? 15 Temmuz’u sokakta deneyimlemiş olanların hafıza mekânlarına dair farkındalıkları artmış mıdır? Hafıza mekânlarına dair farkındalığın cinsiyet, yaş, siyasi eğilim, eğitim durumu, gelir düzeyi, darbe girişimi gecesini sokağa çıkma ile bir bağlantısı var mıdır? 15 Temmuz’u medya üzerinden deneyimlemiş olanların, hafıza mekânları olarak nitelendirilen mekânlara ilişkin farkındalıkları

Tablo 3.75 Hafıza Mekânlarının Hatırlanma Düzeyi

Hafıza Mekânları	n	%
15 Temmuz Şehitler Abidesi	323	40,4
15 Temmuz’da tankın ezdiği otomobil	306	38,3
15 Temmuz Şehitler Çeşmesi	290	36,3
15 Temmuz Saraçhane Anıtı	276	34,5
15 Temmuz Şehitler Anıtı	244	30,5
15 Temmuz Demokrasi ve Cumhuriyet Anıtı	195	24,4
Hiçbiri	61	7,6
Toplam	800	100

Katılımcılara 15 Temmuz’u hatırlatmak amacıyla inşa edilen anıtlar, semboller, müzelerden hangilerinin kendilerine darbe girişimi gecesini hatırlattığı sorulduğunda, 15 Temmuz Şehitler Köprüsü’nün Anadolu Yakası çıkışında inşa edilen 15 Temmuz Şehitler Abidesi’nin %40,4’lük oranla 15 Temmuz’u hatırlatan en önemli hafıza mekânı olduğu görülmektedir. Darbe girişimi gecesini Esenler’de tankın altında kalarak ezilen otomobilin anıtı %38,3’lük oranla ikinci sırada yer alırken, %36,3’lük oranla Çengelköy’deki 15 Temmuz Şehitler Çeşmesi üçüncü sırada yer alan 15 Temmuz’u hatırlatıcı bellek yerleridir. Nora (2006: 9), geçmişini hatırlamanın bir yolu olarak yaratılan bu mekânlara “hafıza mekânları” der ve toplumsal bellek kaybolup giderken “hafıza mekânlarının” bizzat varlıkları ve gerçeklik etkileriyle belleği canlı tutma işlevini yerine getirecek denli güvenilir bir dayanak olarak görüldüğüne vurgu yapar. Köprü’nün Anadolu Yakası’ndan sonra Avrupa Yakası’na da inşa edilen “15 Temmuz

Demokrasi ve Cumhuriyet Anıtı”, Bağcılar Belediye’si tarafından inşa edilen “Şehit ve Gaziler Anıtı” öne çıkan diğer hafıza mekânlarıdır. Bu mekânların katılımcılar tarafından hatırlanıyor oluşu, hafıza mekânlarının bizzat varlıkları ve gerçeklik etkileriyle belleği canlı tutma görevini yerine getirecek güvenilir bir payanda oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.76 Hafıza Mekânlarına Yönelik İfadelere Katılım Düzeyi

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	38	4,8%	47	5,9%	160	20,0%	370	46,3%	185	23,1%	800	100,0%
Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	36	4,5%	55	6,9%	152	19,0%	333	41,6%	224	28,0%	800	100,0%
Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir.	68	8,5%	144	18,0%	386	48,3%	139	17,4%	63	7,9%	800	100,0%
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	24	3,0%	58	7,3%	159	19,9%	352	44,0%	207	25,9%	800	100,0%
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	27	3,4%	51	6,4%	155	19,4%	379	47,4%	188	23,5%	800	100,0%
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	28	3,5%	58	7,3%	162	20,3%	351	43,9%	201	25,1%	800	100,0%
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	22	2,8%	65	8,1%	223	27,9%	338	42,3%	152	19,0%	800	100,0%

Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	28	3,5%	58	7,3%	172	21,5%	333	41,6%	209	26,1%	800	100,0%
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	24	3,0%	37	4,6%	150	18,8%	342	42,8%	247	30,9%	800	100,0%
Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez.	259	32,4%	265	33,1%	181	22,6%	64	8,0%	31	3,9%	800	100,0%

Tablo 3.77 Hafıza Mekânlarına Yönelik İfadelerin 5 Puan Üzerinden Ortalaması

İfadeler	n	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	800	1	5	3,77	1,021
Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	800	1	5	3,82	1,057
Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir.	800	1	5	2,98	1,005
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	800	1	5	3,82	,994
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	800	1	5	3,81	,976
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	800	1	5	3,80	1,010
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	800	1	5	3,67	,965
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	800	1	5	3,80	1,020
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	800	1	5	3,94	,974
Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez.	800	1	5	2,18	1,090
Valid N (listwise)	800				

Bu bölümde katılımcıların hafıza mekânlarına ilişkin ifadelere yönelik değerlendirmelerine ve hafıza mekânlarına dair farkındalık düzeylerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Araştırmaya katılan katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne dair farkındalık düzeyleri incelendiğinde hafıza mekânlarına yönelik tutumları “Katılıyorum” ifadesinde yoğunlaşmaktadır. Bu katılım gücünün önemi, hafıza mekânlarının bireysel ve toplumsal hatırlama sürecinde etkili olduğunu kabulünü beraberinde getirmektedir. Ölçekteki en düşük değer 2,18 ile “Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez” ifadesine aittir. Başka bir deyişle, katılımcılar en düşük oranda bu ifadeye katılmıştır. Aslında hafıza mekânları katılımcılar için bir anlam ifade etmektedir. Ölçekteki en yüksek değer ise 3,94 ortalama değeri ile “Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır” ifadesindedir. Dolayısıyla geçmişi yeniden hatırlatmak üzere yeniden isimlendirilen ve medya tarafından da sürekli olarak bu şekilde sunumu gerçekleşen hafıza mekânların, 15 Temmuz’a dair hatırlama pratiklerini şekillendirmedeki etki düzeyi yüksek görünmektedir. Katılımcıların %48,3’ü “Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir” ifadesinde kararsız kaldığını belirtmiştir. Dolayısıyla, bu oran bellek mekânlarını, politik imgelerin bellek üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün bir parçası olarak görmek, mekânı dönemsel koşulların algı ve çıkarlarına göre tanımlayabileceğimiz argümanlarının sorgulanmasını gerektirmektedir.

Araştırmanın bu bölümünde çalışmanın alt amaç sorularına cevap aranmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde hafıza mekânlarının geçmişin toplumun belleğinde yeniden yaşatılması ve canlı tutulmasında etkin bir rol oynadıkları ifade edilebilir. Katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne ilişkin katılım düzeyleri incelendiğinde “Katılıyorum” ifadesinde yoğunlaşmaları toplumsal belleğin ve bu belleğin en önemli unsurları arasında yer alan hafıza mekânlarının edilgen geometrik bir yayılım olmadığını göstermektedir. Bu ifadelere katılım değerlerinin yüksek ortalamalara sahip olması hafıza mekânlarının, ortaya çıkmalarına neden olan koşullar, zamanlar, ihtiyaçlar ya da olaylar aracılığıyla, hem fiziksel hem de sembolik nesneleri, ortak bir şeylerin varlığı üstünde buluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.78 Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Mann-Whitney U Testi Sıra Değerleri Tablosu

	Cinsiyetiniz	N	Sıra Ortalaması	Sıra Değerlerinin Toplamı
_Hafızamekanları_toplam puan	Kadın	300	422,61	126784,00
	Erkek	500	387,23	193616,00
	Toplam	800		

Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Kadınların ortalama sıra değerinin (422,61), erkeklerinkinden (387,23) büyük olduğu görülmektedir.

Tablo 3.78.1 Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu

	S21_Hafızamekanları_toplam puan
	n
Mann-Whitney U	68366,000
Wilcoxon W	193616,000
Z	-2,100
Asymp. Sig. (2-tailed)	,036

Bu tabloda, Mann-Whitney istatistiğinin anlamlı olduğu görülmektedir ($0,036 < 0,05$). Başka bir deyişle, hafıza mekânları ölçeğinden alınan toplam puanlar katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bir önceki tabloda*, kadınların ortalama sıra değerinin (422,61), erkeklerinkinden (387,23) büyük olduğu görülmektedir. Bu da, kadın ve erkek katılımcıların ölçme aracındaki ifadeler katılımları arasında bir fark olduğu şeklinde yorumlanır. Bu durumda kadınların hafıza mekânlarının rolüne inancının erkeklerinkinden yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 3.79 Hafıza Mekânları Ölçeği
Cinsiyet Değişkenine Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması

Cinsiyetiniz	Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır	Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar	Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir	Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder	Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır	Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar	Hafıza mekânları geçmişini hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir	Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır	Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır	Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez
Kadın Ortalama	3,82	3,85	2,85	3,94	3,89	3,82	3,79	3,88	3,97	2,04
N	300	300	300	300	300	300	300	300	300	300
Standart Sapma	1,020	1,038	,990	,964	,982	,982	,951	,999	,959	1,081
Erkek Ortalama	3,74	3,80	3,06	3,76	3,76	3,79	3,59	3,75	3,92	2,26
N	500	500	500	500	500	500	500	500	500	500
Standart Sapma	1,022	1,069	1,006	1,007	,971	1,027	,967	1,031	,984	1,088
Toplam Ortalama	3,77	3,82	2,98	3,82	3,81	3,80	3,67	3,80	3,94	2,18
N	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800
Standart Sapma	1,021	1,057	1,005	,994	,976	1,010	,965	1,020	,974	1,090

Cinsiyete göre ifadelerin ortalamaları karşılaştırıldığında, kadın katılımcıların hafıza mekânları ölçeğinde yer alan ifadelere ilişkin “Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder”, “Hafıza mekânları olayları hatırlamamı kolaylaştırır”, “Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir” görüşlerine erkek katılımcılardan daha yüksek düzeyde katıldıkları görülmüştür. Erkek katılımcıların “Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir” görüşüne katılım düzeyleri kadın katılımcılara göre daha yüksek düzeydir. Genel olarak kadın ve erkek katılımcılar en çok “Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır” ifadesine katılırken, en az “Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez” ifadesine katılım göstermişlerdir.

Tablo 3.80 Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Yaş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Yaş	N	Sıra Ortalaması
_Hafizamekanları_toplampuan	15-24	152	380,03
	25-34	178	385,50
	35-44	178	419,59
	45-54	133	447,76
	55-64	88	375,47
	65 +	71	376,58
	Toplam	800	

Yukarıdaki tabloda, sıra değerlerine ilişkin özet bilgiler yer almaktadır. Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalaması bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.80.1 Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	Hafizamekanları_toplampuan
Ki kare değeri	10,546
Serbestlik derecesi	5
Testin p değeri	,061

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: Yaş

Tabloda testin p değeri değeri 0,05'ten büyük olduğu ($p=0,061>0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Buna göre; yaşlardaki değişiklik hafıza mekânlarının rolüne ilişkin algılamada anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Başka bir deyişle, hafıza mekânlarına atfedilen rol yaş değişkenine göre değişiklik

göstermemektedir. Dolayısıyla, toplum içinde yaşanan olaylar, yaş değişkenin çok ötesinde hatırlama ve unutma pratiklerini içermektedir.

Tablo 3.81 Hafıza Mekânları Ölçeği Puanlarının Yaş Durumu ile Korelasyonu

			Hafızamekanları toplampuan	Yaş
Spearman's rho	S21_Hafızamekanları_topla mpuan	Korelasyon Katsayısı	1,000	,032
		Anlamlılık	.	,363
		Örneklem sayısı	800	800
	Yaş	Korelasyon Katsayısı	,032	1,000
		Anlamlılık	,363	.
		Örneklem sayısı	800	800

Yukarıdaki tabloda anlamlılık değeri 0,05'ten büyük olduğu için ($p=0,363>0,05$) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.82 Hafıza Mekânları Ölçeği
Yaş Değişkenine Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması

Yaş		Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır	Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşanılanları unutulmaz kılar	Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir	Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder	Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır	Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar	Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir	Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır	Hafıza mekânları rı şhitleri hatırlatır	Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez
15-24	Ortalama	3,75	3,68	2,91	3,72	3,72	3,69	3,71	3,71	3,80	2,24
	N	152	152	152	152	152	152	152	152	152	152
	Standart Sapma	1,087	1,101	1,042	1,032	1,169	1,081	1,046	1,040	1,088	1,092
25-34	Ortalama	3,72	3,77	3,03	3,79	3,74	3,74	3,62	3,72	3,87	2,23
	N	178	178	178	178	178	178	178	178	178	178
	Standart Sapma	1,058	1,159	,959	1,066	1,036	1,069	,979	1,019	1,031	1,093
35-44	Ortalama	3,87	3,94	3,07	3,97	3,94	3,84	3,72	3,92	4,10	2,04
	N	178	178	178	178	178	178	178	178	178	178
	Standart Sapma	,896	,934	,960	,795	,750	,882	,795	,929	,800	,971
45-54	Ortalama	3,84	3,94	2,87	3,98	3,89	4,01	3,78	3,92	4,05	2,11
	N	133	133	133	133	133	133	133	133	133	133
	Standart Sapma	1,021	1,050	1,117	,973	,963	,989	,980	1,020	,964	1,105
55-64	Ortalama	3,81	3,77	3,06	3,60	3,85	3,72	3,63	3,78	3,91	2,20
	N	88	88	88	88	88	88	88	88	88	88

	Standart Sapma	,908	1,036	,975	1,023	,865	,946	1,009	1,011	,955	1,195
65 +	Ortalama	3,52	3,76	2,90	3,77	3,65	3,77	3,38	3,63	3,85	2,35
	N	71	71	71	71	71	71	71	71	71	71
	Standart Sapma	1,182	1,007	,958	1,111	1,001	1,085	1,019	1,174	,966	1,184
Toplam	Ortalama	3,77	3,82	2,98	3,82	3,81	3,80	3,67	3,80	3,94	2,18
	N	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800
	Standart Sapma	1,021	1,057	1,005	,994	,976	1,010	,965	1,020	,974	1,090

Yaş değişkeninden bağımsız olarak katılımcıların en çok “ Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır” ifadesine katıldıkları, en az ise “Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez” katıldıkları görülmektedir. Genel olarak 35-44 yaş ve 45-54 yaş aralığındaki katılımcıların ölçekte yer alan ifadeleri diğer tüm katılımcılara göre daha olumlu değerlendirmiştir. 35-44 yaş aralığındaki katılımcıların “Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar” ve “Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır” görüşlerine katılım düzeylerinin 15-24 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 35-44 yaş aralığındaki katılımcıların “Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir” görüşüne katılım düzeyleri 45-54 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha yüksek düzeydedir. 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar “Hafıza mekânlarının bir mücadeleyi temsil ettiği”ne 55-64 yaş aralığındaki katılımcılardan daha fazla inanmaktadır. 15-24 yaş aralığındaki katılımcıların “Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar” görüşüne katılım düzeylerinin 45-54 yaşındaki katılımcılara göre daha düşük düzeydedir.

Tablo 3.83 Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının 15 Temmuz Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkıp Çıkmama Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan

Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?	N	Sıra Ortalaması	Sıra Değerlerini n Toplamı
_Hafizamekanları_toplam puan	Evet	401	416,97	167203,00
	Hayır	399	383,95	153197,00
	Toplam	800		

Sokağa çıkan katılımcıların ortalama sıra değerinin 416,97, sokağa çıkmayan katılımcıların ortalama sıra değerinin 383,95 görülmektedir. Buna göre, 15 Temmuz gecesi sokağa çıkanlar, çıkmayanlara kıyasla hafıza mekânları ölçeğinden daha yüksek puan almıştır.

Tablo 3.83.1 Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu

	_Hafizamekanları_toplampooan
Mann-Whitney U	73397,000
Wilcoxon W	153197,000
Z	-2,024
Asymp. Sig. (2-tailed)	,043

Tabloda yer alan Asymp. Sig. (2-tailed) yani anlamlılık değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,043<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; 15 Temmuz darbe girişimini gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireylerin belleğinde hafıza mekânlarına ilişkin anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 3.84 Hafıza Mekânları Ölçeği

Sokağa Çıkma Durumuna Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması

Report

			Hafıza mekânları					Hafıza mekânları		
15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?	Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır	Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşanılanları unutulmaz kılar	siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir	Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder	Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır	Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar	Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir	Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır	Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır	Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez
Evet Ortalama	3,81	3,94	2,91	3,92	3,89	3,86	3,69	3,85	3,96	2,13
N	401	401	401	401	401	401	401	401	401	401
Standart Sapma	,943	1,023	,965	,969	,955	,974	,925	,975	,931	1,047
Hayır Ortalama	3,73	3,69	3,06	3,73	3,74	3,74	3,65	3,75	3,91	2,22
N	399	399	399	399	399	399	399	399	399	399
Standart Sapma	1,094	1,078	1,039	1,011	,994	1,042	1,004	1,063	1,016	1,131
Toplam Ortalama	3,77	3,82	2,98	3,82	3,81	3,80	3,67	3,80	3,94	2,18
N	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800

Standart Sapma	1,021	1,057	1,005	,994	,976	1,010	,965	1,020	,974	1,090

15 Temmuz gecesi sokağa çıkan katılımcıların “Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar” ve “Hafıza mekanları bir mücadeleyi temsil eder” görüşlerine katılım düzeylerinin sokağa çıkmayan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Gerek sokağa çıkan gerek sokağa çıkmayan katılımcılar için ise “Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez” ifadesine katılım en düşük düzeyde olmuştur.

Tablo 3.85 Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Gelir Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Aylık gelir	N	Sıra Ortalaması
_Hafizamekanları_toplampa uan	0-1000 TL	27	326,78
	1001- 2000 TL	13	290,00
	2001-3000 TL	209	400,95
	3001-4000 TL	331	399,96
	4001-5000 TL	147	421,07
	5001 ve üstü	54	424,19
	Belirtmek istemedi	19	358,87
	Toplam	800	

Yukarıdaki tabloda, sıra değerlerine ilişkin özet bilgiler yer almaktadır. Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın 1001-2000 TL aralığında gelire sahip katılımcılar ile 5001 TL ve üzerinde gelire sahip katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.85.1 Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	Hafizamekanları_toplampa uan
Ki kare değeri	8,098
Serbestlik derecesi	6
Testin p değeri	,231

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: Aylık gelir

Testin p değeri 0,05'ten büyük olduğu ($p=0,231>0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Gelir durumundaki değişiklik hafıza mekânlarının rolüne ilişkin algılamada anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Başka bir deyişle, hafıza mekânlarına atfedilen rol gelir durumuna göre değişiklik göstermemektedir. Dolayısıyla, toplum

içinde yaşanan olaylar, gelir dağılımının çok ötesinde hatırlama ve unutma pratiklerini içermektedir.

**Tablo 3.86 Hafıza Mekânları Ölçeği Puanlarının
Gelir Durumu ile Korelasyonu**

			Gelir düzeyi	_Hafızamekanları_ toplampuan
Spearman's rho	Gelir düzeyi	Korelasyon Katsayısı	1,000	,065
		Anlamlılık	.	,071
		Örneklem sayısı	781	781
	_Hafızamekanları_toplam puan	Korelasyon Katsayısı	,065	1,000
		Sig. (2-tailed)	,071	.
		Örneklem sayısı	781	800

Hafıza mekânları ölçeğine verilen yanıtlar ile yaş durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten büyük olduğu için ($p=0,071>0,05$) değişkenler arasında anlamlı ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.87 Hafıza Mekânları Ölçeği
Gelir Düzeyi Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması

		Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır	Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşanılanları unutulmaz kılar	Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir	Hafıza mekânları bir mücadeleli temsil eder	Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır	Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar	Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir	Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır	Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır	Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez
Aylık gelir	0-1000 TL Ortalama	3,74	3,15	2,85	3,74	3,59	3,78	3,48	3,30	3,67	2,37
	N	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27
	Standart										
	Sapma	1,163	1,350	,718	1,059	1,309	1,013	1,122	1,137	1,038	,926
1001- 2000 TL	Ortalama	3,00	3,15	3,46	3,08	3,46	3,46	3,00	3,00	3,54	3,00
	N	13	13	13	13	13	13	13	13	13	13
	Standart										
	Sapma	1,155	1,345	1,266	,954	1,391	1,391	,816	,913	1,266	1,780
2001-3000 TL	Ortalama	3,78	3,73	2,98	3,76	3,74	3,76	3,61	3,71	3,89	2,07
	N	209	209	209	209	209	209	209	209	209	209

	Standart Sapma	1,057	1,103	1,033	1,102	1,006	1,034	1,056	1,080	1,003	1,109
3001-4000 TL	Ortalama	3,72	3,89	2,91	3,85	3,82	3,81	3,69	3,85	3,98	2,15
	N	331	331	331	331	331	331	331	331	331	331
	Standart Sapma	,970	,987	,996	,926	,908	,956	,891	,986	,986	1,055
4001-5000 TL	Ortalama	3,97	3,94	3,01	4,01	3,98	3,95	3,81	4,05	4,06	2,18
	N	147	147	147	147	147	147	147	147	147	147
	Standart Sapma	,823	,885	,899	,781	,798	,894	,822	,779	,733	,944
5001 ve üstü	Ortalama	3,78	3,85	3,20	3,76	3,80	3,70	3,63	3,65	3,85	2,43
	N	54	54	54	54	54	54	54	54	54	54
	Standart Sapma	1,383	1,265	1,219	1,243	1,265	1,238	1,248	1,231	1,204	1,312
Belirtmek istemedi	Ortalama	3,63	3,79	3,21	3,63	3,74	3,47	3,53	3,42	3,79	2,37
	N	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19
	Standart Sapma	1,165	1,228	1,032	1,257	1,195	1,389	,964	1,170	,976	1,257
Toplam	Ortalama	3,77	3,82	2,98	3,82	3,81	3,80	3,67	3,80	3,94	2,18
	N	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800
	Standart Sapma	1,021	1,057	1,005	,994	,976	1,010	,965	1,020	,974	1,090

Gelir düzeyi değişkenine göre ifadelerin ortalamalarına bakıldığında, katılımcıların gelir durumu farklılıklarından bağımsız olarak en çok “Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır” ifadesine, en az “Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez” ifadesine katıldıkları görölmektedir. 1001-2000 TL aylık gelire sahip katılımcılar diğer gelir gruplarına göre daha çok hafıza mekânlarının siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanıldığını ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edildiğini düşünmektedir. 4001-5000 TL aylık gelire sahip katılımcıların genel olarak ölçekteki ifadelere katılım düzeyi yüksektir.

Tablo 3.88 Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan

Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu

	Eğitim	N	Sıra Ortalaması
Hafızamekanları_toplampa uan	İlköğretim	135	476,23
	Lise	409	381,99
	Ön Lisans	95	304,93
	Lisans	138	454,74
	Lisansüstü	23	354,54
	Toplam	800	

Yukarıdaki tabloda, sıra değerlerine ilişkin özet bilgiler yer almaktadır. Sıra Değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın ilköğretim mezunu olan katılımcılar ile ön lisans mezunu katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.88.1 Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	Hafızamekanları_toplampa uan
Ki kare değeri	42,018
Serbestlik derecesi	4
Testin p değeri	,000

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama değişkeni: Eğitim

Tabloda yer alan testin p değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,000<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; eğitim durumuna göre hafıza mekânlarına atfedilen rol istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılığın hangi eğitim düzeylerinden kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir.

Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc⁸ testlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Tablo 3.88.2 Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S21_Hafızamekanları_toplamlpuan

Tamhane

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Üst Sınırı
İlköğretim	Lise	2,78611*	,75130	,003	,6620	4,9102
	Ön Lisans	6,02963*	1,13389	,000	2,8157	9,2436
	Lisans	,76731	,91552	,994	-1,8169	3,3515
	Lisansüstü	3,15137	1,46628	,327	-1,2380	7,5408
Lise	İlköğretim	-2,78611*	,75130	,003	-4,9102	-,6620
	Ön Lisans	3,24352*	,99791	,015	,3998	6,0872
	Lisans	-2,01880	,74046	,067	-4,1115	,0739
	Lisansüstü	,36526	1,36385	1,000	-3,8101	4,5406
Ön Lisans	İlköğretim	-6,02963*	1,13389	,000	-9,2436	-2,8157
	Lise	-3,24352*	,99791	,015	-6,0872	-,3998
	Lisans	-5,26232*	1,12674	,000	-8,4565	-2,0682
	Lisansüstü	-2,87826	1,60666	,564	-7,5989	1,8424
Lisans	İlköğretim	-,76731	,91552	,994	-3,3515	1,8169
	Lise	2,01880	,74046	,067	-,0739	4,1115
	Ön Lisans	5,26232*	1,12674	,000	2,0682	8,4565
	Lisansüstü	2,38406	1,46076	,695	-1,9931	6,7612
Lisansüstü	İlköğretim	-3,15137	1,46628	,327	-7,5408	1,2380
	Lise	-,36526	1,36385	1,000	-4,5406	3,8101
	Ön Lisans	2,87826	1,60666	,564	-1,8424	7,5989
	Lisans	-2,38406	1,46076	,695	-6,7612	1,9931

Bu tabloda, 5 farklı eğitim durumun her birini, diğer eğitim durumları ile karşılaştırmak suretiyle, eğitim durumu farklı olan grupların hafıza mekânlarının rolüne ilişkin algılamaları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmeye

⁸ Araştırmacının, grupların hangilerinin diğerlerinden farklı olduğuna dair önceden bir tahmini yoksa her bir grubu diğerleriyle ikiye bölerek karşılaştırmaya olanak sağlayan post-hoc testler gerçekleştirilebilir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 329).

yönelik testlerin sonuçları görüntülenmektedir. Görüldüğü gibi, ilköğretim mezunu olan katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne ilişkin inancı lise ve ön lisans mezunu olan katılımcılara göre daha yüksek, ön lisans mezunu olan katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne inancının ilköğretim, lise ve lisans mezunu katılımcılardan daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 3.89 Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Eğitim Durumu İle Korelasyonu

			Eğitim	S21_Hafızamekanları_toplam_puan
Spearman's rho	Eğitim	Korelasyon Katsayısı	1,000	-,071*
		Sig. (2-tailed)	.	,046
		N	800	800
	_Hafızamekanları_toplam_puan	Korelasyon Katsayısı	-,071*	1,000
		Sig. (2-tailed)	,046	.
		N	800	800

Hafıza mekânları ölçeğine verilen yanıtlar ile eğitim durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten küçük olduğu için ($p=0,046<0,05$) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Spearman Korelasyon katsayısı -0,071 olduğu için hafıza mekânları ölçeğinden alınan toplam puan ile eğitim düzeyi arasında negatif yönde zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre düşük düzeyde, eğitim düzeyi arttıkça hafıza mekânları ölçeğinden alınan toplam puan azalmaktadır.

Tablo 3.90 Hafıza Mekânları Ölçeği
Eğitim Durumu Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması

		Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır	Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar	Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir	Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder	Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır	Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar	Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir	Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır	Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır	Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez
Eğitim	İlköğretim Ortalama	4,00	4,00	2,62	3,99	4,05	4,10	3,85	3,96	4,10	1,79
	N	135	135	135	135	135	135	135	135	135	135
	Standart										
	Sapma	,985	1,086	,992	,918	,925	,897	,935	,976	,953	1,030
Lise	Ortalama	3,72	3,79	3,14	3,81	3,80	3,72	3,67	3,79	3,97	2,28
	N	409	409	409	409	409	409	409	409	409	409
	Standart										
	Sapma	,984	1,030	,975	,974	,916	,971	,942	1,009	,916	1,095
Ön Lisans	Ortalama	3,38	3,41	2,78	3,42	3,26	3,39	3,23	3,34	3,47	2,53
	N	95	95	95	95	95	95	95	95	95	95

	Standart Sapma	1,196	1,225	1,044	1,190	1,178	1,114	1,026	1,172	1,175	1,119
Lisans	Ortalama	3,97	4,01	2,97	4,00	3,98	4,01	3,78	3,99	4,07	1,99
	N	138	138	138	138	138	138	138	138	138	138
	Standart Sapma	,974	,951	1,025	,936	,908	1,025	,965	,892	,933	1,022
Lisansüstü	Ortalama	3,83	3,78	3,13	3,74	3,83	3,87	3,57	3,65	3,61	2,26
	N	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
	Standart Sapma	,834	,736	,626	,752	,984	1,058	,788	,982	,839	,864
Toplam	Ortalama	3,77	3,82	2,98	3,82	3,81	3,80	3,67	3,80	3,94	2,18
	N	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800
	Standart Sapma	1,021	1,057	1,005	,994	,976	1,010	,965	1,020	,974	1,090

Eğitim düzeyine göre ifadelerin ortalamalarına bakıldığında, hafıza mekânları ölçeğinde yer alan ifadelere ilişkin görüşlerinin eğitim düzeyine göre farklılaştığı saptanmıştır. İlköğretim, lise, ön lisans ve lisans mezunları en çok “Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır” ifadesine katılım göstermiştir. Lisansüstü mezunu katılımcılar ise en çok “Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar” ifadesine katılım göstermiştir. Eğitim düzeyi gözetilmeksizin tüm katılımcılar “Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez” görüşüne düşük düzeyde katılım sağlamıştır. “Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir” ifadesine en çok lise mezunları katılmıştır. Hafıza mekânlarının bir mücadeleyi temsil ettiğine ise en çok lisans

mezunları inanmaktadır. Genel olarak ilköğretim mezunu katılımcıların ölçekte yer alan ifadelere katılım düzeyleri diğer tüm katılımcılara göre daha yüksektir.

Tablo 3.91 Hafıza Mekânları Ölçeği Toplam Puanlarının Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?	N	Sıra Ortalaması
S21_Hafızamekanları_toplam puan	Adalet ve Kalkınma Partisi	333	506,42
	Cumhiyet Halk Partisi	181	361,64
	Halkların Demokratik Partisi	89	81,85
	Milliyetçi Hareket Partisi	83	419,96
	İYİ Parti	37	356,81
	Söylemek istemiyorum	33	388,52
	Oy kullanmadım	29	492,55
	Diğer	15	257,03
	Toplam	800	

Yukarıdaki tabloda, sıra değerlerine ilişkin özet bilgiler yer almaktadır. Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy veren katılımcılar ile Halkların Demokratik Partisi'ne oy veren katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.91.1 Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	Hafızamekanları_toplam puan
Ki kare değeri	257,515
Serbestlik derecesi	7
Testin p değeri	,000

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: 2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?

Tabloda yer alan testin p değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,000<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; oy verilen partiye göre hafıza

mekânlarına atfedilen rol istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılığın hangi partilerden kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc testlerine (Bkz.: Ek-5) ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-5'te görüldüğü gibi, AK Parti'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne ilişkin inancı CHP, HDP, MHP ve İYİ Parti'ye oy veren katılımcılara göre en yüksek, HDP'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne ilişkin inancı AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti, verdiği oyu söylemek istemeyen ve oy kullanmayan katılımcılara göre en düşük düzeydedir. CHP'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânların rolüne yükledikleri anlam AK Parti ve MHP'ye oy veren ve oy kullanmayan katılımcılara göre daha düşük, HDP ve İYİ Parti'ye göre daha yüksek düzeydedir. MHP'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânlarına atfettikleri anlamın CHP, HDP, İYİ Parti'ye oy veren ve verdiği oyu söylemek istemeyen katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

3.7.2.5.4. İSİM DEĞİŞİKLİKLERİNE KARŞI TUTUM

Bu bölümde sorular sorularla katılımcıların 15 Temmuz sonrasında ismi değiştirilen mekânlara ilişkin farkındalıkları, yeniden isimlendiren mekânların 15 Temmuz'u hatırlamalarında ve/veya unutmalarında bir etkisinin bulunup bulunmadığı ölçülmeye çalışılmıştır. Ayrıca 15 Temmuz sonrasında değiştirilen isimlendirmelerde red ve kabulün ne düzeyde olduğu, mekân ve yer isimlendirmelerinin hangi motivasyonla ile benimsendiği ya da reddedildiği, yer isimlerini benimsemenin veya reddin siyasi eğilim ile bağlantısı olup olmadığı ortaya konmuştur.

Tablo 3.92 İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyi

İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma	n	%
Evet	218	27,3
Hayır	582	72,8
Toplam	800	100

Katılımcılara darbe girişiminden sonra İstanbul’da değiştirilen mekân isimlerinden haberdar olup olmadıkları sorulmuştur. Katılımcıların %27,3’ünün mekân isim değişikliklerinden haberdar olduğu, %72,8’inin ise haberdar olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu soruya verilen yanıtlar isim değişikliklerinin birey ve/veya toplumda bulunduğu karşılıkla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Zira veriler mekân isim değişikliklerinin bireysel ve toplumsal hafızada karşılık bulmadığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3.93 İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Sokağa Çıkma Değişkenine Göre Dağılımı

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
15 Temmuz darbe girişiminden sonra İstanbul’da bazı mekânların isimleri değiştirildi. Bundan haberiniz var mıdır?	Evet	81	20,2%	137	34,3%
	Hayır	320	79,8%	262	65,7%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %79,8’i ismi değiştirilen mekânlardan haberdar olmadıklarını ifade etmiştir. Bu anlamda isim değişikliklerinin bireysel belleğimizin anlamlılık kaynağı olmadığını, anlamlı ve istikrarlı bir değişim sürecini ortaya koymadığını söylemek mümkündür.

Tablo 3.94 İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

		Cinsiyetiniz			
		Kadın		Erkek	
		n	%	n	%
15 Temmuz darbe girişiminden sonra İstanbul’da bazı mekânların isimleri değiştirildi. Bundan haberiniz var mıdır?	Evet	83	27,7%	135	27,0%
	Hayır	217	72,3%	365	73,0%
	Toplam	300	100,0%	500	100,0%

Kadın katılımcıların %27,7'si isim değişikliklerinden haberdarken, %72,3'ü isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını belirtmiştir. Erkek katılımcıların ise %27'si isim değişikliklerinden haberdarken, %73'ü isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını ifade etmiştir. Bu durum isim değişikliklerinin katılımcıların gözünde anlamlı bir bariyer olmadığını göstermektedir.

Tablo 3.95 İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Yaşa Değişkenine Göre Dağılımı

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Evet	45	29,6%	54	30,3%	33	18,5%	44	33,1%	22	25,0%	20	28,2%
Hayır	107	70,4%	124	69,7%	145	81,5%	89	66,9%	66	75,0%	51	71,8%
Toplam	152	100,0%	178	100,0%	178	100,0%	133	100,0%	88	100,0%	71	100,0%

15-24 yaş aralığındaki katılımcıların %70,4'ü; 25-34 yaş aralığındaki katılımcıların %69,7'si; 45-54 yaş aralığındaki katılımcıların %66,9'u; 55-64 yaş aralığındaki katılımcıların %75,0'ı; 65 yaş ve üzeri katılımcıların %71,8'i isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını ifade etmiştir. 35-44 yaş aralığındaki katılımcılar %81,5'lik bir oranla isim değişikliklerinden en az haberdar olan yaş grubudur. Elde edilen veriler ışığında 15 Temmuz sonrasında gerçekleşen mekân isim değişikliklerinin katılımcıların toplumsal hafızasında derin hassasiyetler taşımadığını söylemek mümkündür.

Tablo 3.96 İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı

	Aylık gelir													
	0-1000 TL		1001- 2000 TL		2001-3000 TL		3001-4000 TL		4001-5000 TL		5001 ve üstü		Belirtmek istemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Evet	7	25,9%	4	30,8%	62	29,7%	92	27,8%	44	29,9%	4	7,4%	5	26,3%
Hayır	20	74,1%	9	69,2%	147	70,3%	239	72,2%	103	70,1%	50	92,6%	14	73,7%
Toplam	27	100,0%	13	100,0%	209	100,0%	331	100,0%	147	100,0%	54	100,0%	19	100,0%

0-1000 TL aralığında aylık gelire sahip katılımcıların %74,1'i, 1001-2000 TL aylık gelire sahip katılımcıların %69,2'si; 2001-3000 TL aylık gelire sahip katılımcıların %70,3'ü; 4001-5000 TL aylık gelire sahip katılımcıların %70,1'i isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını ifade etmiştir. 5001 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcılar %92,6'lık bir oranla isim değişikliklerinden en az haberdar olan gelir grubudur.

**Tablo 3.97 İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Düzeyinin
Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Dağılımı**

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Evet	125	37,5%	46	25,4%	19	21,3%	13	15,7%	0	0,0%	4	12,1%	3	10,3%	8	53,3%
Hayır	208	62,5%	135	74,6%	70	78,7%	70	84,3%	37	100,0%	29	87,9%	26	89,7%	7	46,7%
Toplam	333	100,0%	181	100,0%	89	100,0%	83	100,0%	37	100,0%	33	100,0%	29	100,0%	15	100,0%

AK Parti'ye oy veren katılımcıların %62,5'i, CHP'ye oy veren katılımcıların %74,6'sı; HDP'ye oy veren katılımcıların %78,7'si; MHP'ye oy veren katılımcıların %84,3'ü isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını ifade etmiştir. İYİ Parti'ye oy veren katılımcılar %100'lük bir oranla isim değişikliklerinden en az haberdar olan parti grubudur.

**Tablo 3.98 İsim Değişikliklerinden Haberdar Olma Durumunun
Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı**

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Evet	73	54,1%	67	16,4%	23	24,2%	51	37,0%	4	17,4%
Hayır	62	45,9%	342	83,6%	72	75,8%	87	63,0%	19	82,6%
Toplam	135	100,0%	409	100,0%	95	100,0%	138	100,0%	23	100,0%

Lise mezunu katılımcıların %83,6'sı, ön lisans mezunu katılımcıların %75,8'i, lisans mezunu katılımcıların %63'ü, lisansüstü mezunu katılımcıların %82,6'sı isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını belirtmiştir. İlköğretim mezunu katılımcıların %54,1'i ise isim değişikliklerinden haberdar olduklarını ifade etmiştir.

Tablo 3.99 İsim Değişikliklerini Hatırlama Düzeyi

Eski/Yeni İsimler	n	%
Boğaziçi Köprüsü/15 Temmuz Şehitler Köprüsü	189	86,7
Büyük İstanbul Otogarı/15 Temmuz Demokrasi Otogarı	18	8,3
Kısıklı Meydanı/Kısıklı Milli İrade Meydanı	16	7,3
Şehzadebaşı Caddesi/15 Temmuz Şehitleri Caddesi	6	2,8
Diğer	11	5,0
Fikrim yok	26	11,9
Toplam	218	100

Katılımcılara 15 Temmuz darbe girişiminden sonra İstanbul'da isimleri değiştirilen mekânlardan hangilerini hatırladıkları ardından da hatırladıkları bu mekânların yeni isimlerinin hangileri olduğu sorulmuştur. Tablo 3.99'da görüldüğü üzere, katılımcıların %86,7'sinin isim değişikliklerine dair hatırladıkları ilk mekân İstanbul'da Anadolu ve Avrupa Yakalarını birbirine bağlayan ilk köprü olan ve 2016'daki isim değişikliğine kadar Boğaziçi Köprüsü olarak bilinen ve yapılan değişiklikle 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ismini alan köprüdür. 15 Temmuz Demokrasi Otogarı %8,3'lük bir oranla hatırlanan/hatırlatılan mekân isimlerine ilişkin ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sırada %7,3 ile Kısıklı Milli İrade Meydanı yer alırken, katılımcıların %2,8'i yapılan değişiklik sonrasında 15 Temmuz Şehitleri Caddesi'nin ismini hatırladıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla bir hafıza mekân örneği olarak 43 yıl boyunca Boğaziçi Köprüsü olarak anılan, ancak yaşanan darbe

girişiminde yaşamını yitirenlerin hatırasına gönderme yaparak ismi 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olarak değiştirilen köprünün, 15 Temmuz'da yaşananlara dair toplumsal bellekteki bir hafıza mekân işlevi gördüğü belirtilebilir.

Tablo 3.100 İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyi

İsim Değişikliklerini Kullanma	n	%
Evet	401	50,1
Hayır	399	49,9
Toplam	800	100

Katılımcılara 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanıp kullanmadıkları sorulduğunda %50,1'i isim değişikliklerini günlük dilde kullandıklarını, %49,9'u (n=399) ise isim değişikliklerini günlük dilde kullanmadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların yarısının bu isimleri reddetmesi derin bir direniş ifade etmektedir. Dolayısıyla tam da bu noktada, isim değişikliklerinin ortak bir bellek oluşturup oluşturmadığının sorgulanması gerekmektedir. Zira ortak bellek tek başlarına tecrübe ettikleri belli bir olayı hatırlayan tüm insanların belleklerini birleştirmektedir.

Tablo 3.101 İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin Cinsiyet Değişkenine Göre Dağılımı

		Cinsiyetiniz			
		Kadın		Erkek	
		n	%	n	%
15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanıyor musunuz?	Günlük yaşantımda kullanıyorum	140	46,7%	261	52,2%
	Günlük yaşantımda kullanmıyorum	160	53,3%	239	47,8%
	Toplam	300	100,0%	500	100,0%

Mekâna ilişkin isim değişikliklerinin cinsiyete göre benimsenip benimsenmediğine dair verilere bakıldığında, cinsiyetler arasında belirgin bir düşünce farklılığı

görülmemektedir. Kadın katılımcıların %53,3'ünün, erkek katılımcıların 47,8'nin isim değişikliklerini günlük hayatlarında kullanmadıkları görülmektedir.

**Tablo 3.102 İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin
Sokağa Çıkma Durumuna Göre Dağılımı**

		15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?			
		Evet		Hayır	
		n	%	n	%
15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanıyor musunuz?	Günlük yaşantımda kullanıyorum	217	54,1%	184	46,1%
	Günlük yaşantımda kullanmıyorum	184	45,9%	215	53,9%
	Toplam	401	100,0%	399	100,0%

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %54,1'i isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade ederken, bu girişimi sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen katılımcıların ise %46,1'i isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade etmiştir. Bu oran darbe girişimi gecesi sokakta bulunmanın isim değişikliklerini kullanma noktasında kısmen etkili olduğunu göstermektedir. Zira sokağa çıkmadan bu geceyi deneyimleyen katılımcıların oranı sokağa çıkarak deneyimleyen katılımcılara oldukça yakındır. Ayrıca darbe girişimi gecesi sokakta olup isim değişikliklerini kullanmayan katılımcıların oranı ise %45,9'dur. Bu oran bu değişikliklerin sokağa çıkan katılımcılarda anlam taşıyıcı bir işlev üstlenmediğini göstermektedir.

**Tablo 3.103 İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin
Yaş Değişkenine Göre Dağılımı**

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Günlük yaşantımda kullanıyorum	65	42,8%	103	57,9%	101	56,7%	72	54,1%	28	31,8%	32	45,1%
Günlük yaşantımda kullanmıyorum	87	57,2%	75	42,1%	77	43,3%	61	45,9%	60	68,2%	39	54,9%
Toplam	152	100,0	178	100,0	178	100,0	133	100,0	88	100,0%	71	100,0%

15-24 yaş aralığındaki katılımcıların %57,2'si, 65 yaş ve üzeri katılımcıların %54,9'u isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmazken; 25-34 yaş aralığındaki katılımcıların %57,9'u, 35-44 yaş aralığındaki katılımcıların %54,1 isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını belirtmiştir. Yaş gruplarının kendi içindeki dağılımına bakıldığında, 55-64 yaş grubundaki katılımcıların isim değişikliklerini kullanma yüzdeleri arasındaki fark diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir. 55-64 yaş aralığındaki katılımcıların %68,2'si isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmadıklarını, %31,8'i bu değişiklikleri günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade etmiştir.

**Tablo 3.104 İsim Değişikliklerini Kullanma Durumunun
Gelir Düzeyi Değişkenine Göre Dağılımı**

	Aylık gelir													
	0-1000 TL		1001- 2000 TL		2001-3000 TL		3001-4000 TL		4001-5000 TL		5001 ve üstü		Belirtmek istemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Günlük yaşantımda kullanıyorum	11	40,7%	4	30,8%	99	47,4%	178	53,8%	86	58,5%	16	29,6%	7	36,8%
Günlük yaşantımda kullanmıyorum	16	59,3%	9	69,2%	110	52,6%	153	46,2%	61	41,5%	38	70,4%	12	63,2%
Toplam	27	100,0%	13	100,0%	209	100,0%	331	100,0%	147	100,0%	54	100,0%	19	100,0%

0-1000 TL gelire sahip katılımcıların %59,3'ü; 2001-3000 TL arası aylık gelire sahip katılımcıların %52,6'sı, isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmazken; 3001-4000 TL aralığında gelire sahip katılımcıların %53,8'i; 4001-5000 TL aralığında gelire sahip katılımcıların %58,5'i isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını belirtmiştir. Gelir gruplarının kendi içindeki dağılımına bakıldığında, 1001-2000 TL ve 5000 TL üzeri aylık gelire sahip katılımcıların isim değişikliklerini kullanma yüzdeleri arasındaki fark diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir. 1001-2000 TL aylık gelire sahip katılımcıların 69,2'si isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmadıklarını, %30,8'i bu değişiklikleri günlük yaşantılarında kullandıklarını belirtmiştir. 5001 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcıların ise %70,4'ü isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmadıklarını belirtirken, %29,6'sı bu değişiklikleri günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu iki gelir düzeyine sahip katılımcıların isim değişikliklerini kullanma yüzdeleri arasında belirgin fark vardır.

**Tablo 3.105 İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin
Siyasi Eğilime Göre Dağılımı**

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Günlük yaşantımda kullanıyorum	245	73,6%	51	28,2%	20	22,5%	32	38,6%	21	56,8%	15	45,5%	14	48,3%	3	20,0%
Günlük yaşantımda kullanmıyorum	88	26,4%	130	71,8%	69	77,5%	51	61,4%	16	43,2%	18	54,5%	15	51,7%	12	80,0%
Toplam	333	100,0%	181	100,0%	89	100,0%	83	100,0%	37	100,0%	33	100,0%	29	100,0%	15	100,0%

AK Parti'ye oy veren katılımcıların %73,6'sı; İYİ Parti'ye oy veren katılımcıların %56,8'i isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanırken; CHP'ye oy veren katılımcıların %71,8'i, HDP'ye oy veren katılımcıların %77,5'i; MHP'ye oy veren katılımcıların %61,4'ü isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmadıklarını belirtmiştir.

**Tablo 3.106 İsim Değişikliklerini Kullanma Düzeyinin
Eğitim Durumuna Göre Dağılımı**

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Günlük yaşantımda kullanıyorum	95	70,4%	167	40,8%	48	50,5%	87	63,0%	4	17,4%
Günlük yaşantımda kullanmıyorum	40	29,6%	242	59,2%	47	49,5%	51	37,0%	19	82,6%
Toplam	135	100,0%	409	100,0%	95	100,0%	138	100,0%	23	100,0%

İlköğretim mezunu katılımcıların %70,4'ü; ön lisans mezunu katılımcıların %50,5'i, lisans mezunu katılımcıların %63'ü isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanırken; lise mezunu katılımcıların %59,2'si, lisansüstü mezunu katılımcıların

%82,6'sı isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmadıklarını ifade etmiştir. Eğitim durumlarının kendi içindeki dağılımına bakıldığında, ilköğretim mezunu katılımcıların %70,4'  isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını belirtirken %29,6'sı kullanmadıklarını belirtmiştir. Lisansüstü mezunu katılımcıların %82,6'sı isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmadıklarını ifade ederken, %17,4 bu değişiklikleri günlük yaşantılarında kullandıklarını belirtmiştir. Dolayısıyla bu iki eğitim düzeyine sahip katılımcıların isim değişikliklerini kullanma yüzdeleri arasında belirgin fark vardır.

Tablo 3.107 İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenleri

İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenleri	n	%
Anlamlı olduğu için	142	35,4
Vatan için can verilen bir yer olduğu için	126	31,4
şehitlere saygı için	100	24,9
İsmi değiştiği için	97	24,2
�nem verildiği için	80	20,0
Kullanılması gerektiği için	69	17,2
Minnet duyduğum için	65	16,2
Benimsediğim için	61	15,2
Unutturmamak için	49	12,2
Herhangi bir sebebi yok	59	14,7
Toplam	401	100

Katılımcıların darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişiklerini günlük dilde kullanma nedenlerine bakıldığında, katılımcıların %35,4'n n isim değişikliklerini “anlamlı bulma”sı nedeniyle, %31,4'nin “vatan için can verilen bir yer” olması nedeniyle, %24,9'nun “şehitlere saygı” amaçlı, %24,2'sinin sadece “isim değiştiği için”, %20'sinin “ nem verdiği için” isim değişiklerini kullandıkları görülmektedir. Katılımcıların isim değişikliklerini kullanma nedenlerini gösteren Tablo* incelendiğinde isim değişikliklerinin minnet duygusunun, unutturmama politikasının

bir parçası olarak dolaşıma girmesinin kullanılma nedenleri olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo 3.108 İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Anlamli olduğu için	24	36,9%	29	28,2%	44	43,6%	23	31,9%	11	39,3%	11	34,4%
İsmi değiştiği için	8	12,3%	27	26,2%	27	26,7%	20	27,8%	6	21,4%	9	28,1%
Herhangi bir sebebi yok	12	18,5%	13	12,6%	12	11,9%	15	20,8%	1	3,6%	6	18,8%
Benimsediğim için	4	6,2%	15	14,6%	18	17,8%	9	12,5%	7	25,0%	8	25,0%
Vatan için can verilen bir yer olduğu için	26	40,0%	37	35,9%	29	28,7%	15	20,8%	11	39,3%	8	25,0%
Kullanılması gerektiği için	14	21,5%	12	11,7%	23	22,8%	9	12,5%	4	14,3%	7	21,9%
Önem veriyorum	14	21,5%	19	18,4%	20	19,8%	12	16,7%	9	32,1%	6	18,8%
Şehitlere saygımdan	19	29,2%	23	22,3%	27	26,7%	15	20,8%	6	21,4%	10	31,3%
Minnet duygusu/olması gereken bu	19	29,2%	11	10,7%	17	16,8%	8	11,1%	4	14,3%	6	18,8%
Unutturmamak için	17	26,2%	11	10,7%	12	11,9%	6	8,3%	1	3,6%	2	6,3%
Toplam	65	100,0%	103	100,0%	101	100,0%	72	100,0%	28	100,0%	32	100,0%

Katılımcıların darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanma nedenlerine bakıldığında her yaş grubunda genel olarak isim değişikliklerini “anlamli bulma” vurgusu öne çıkmaktadır. 15-24 yaş, 35-44 yaş, 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar için ismi değiştirilen mekânların “vatan için can verilen bir yer olma” durumu isim değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanımını güçlendirmektedir. 25-34 yaş ve 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar “ismi değiştiği için” isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullandıklarını belirtirken, 65 yaş ve üzeri katılımcılar için isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullanma “minnet” duygusu ile ilişkilidir.

Dolayısıyla ileri yaş grupları için isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullanma diğer yaş gruplarından daha baskın ve belirleyici anlamlar taşımaktadır.

Tablo 3.109 İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

	Aylık gelir													
	0-1000 TL		1001- 2000 TL		2001-3000 TL		3001-4000 TL		4001-5000 TL		5001 ve üstü		Belirtmek istemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Anlamli olduğu için	0	0,0%	2	50,0%	55	55,6%	60	33,7%	16	18,6%	7	43,8%	2	28,6%
İsmi değiştiği için	0	0,0%	0	0,0%	26	26,3%	36	20,2%	22	25,6%	9	56,3%	4	57,1%
Herhangi bir sebebi yok	0	0,0%	0	0,0%	14	14,1%	38	21,3%	6	7,0%	1	6,3%	0	0,0%
Benimsediğim için	0	0,0%	0	0,0%	21	21,2%	21	11,8%	13	15,1%	5	31,3%	1	14,3%
Vatan için can verilen bir yer olduğu için	0	0,0%	2	50,0%	39	39,4%	45	25,3%	27	31,4%	9	56,3%	4	57,1%
Kullanılması gerektiği için	0	0,0%	0	0,0%	32	32,3%	12	6,7%	12	14,0%	11	68,8%	2	28,6%
Önem veriyorum	4	36,4%	0	0,0%	26	26,3%	19	10,7%	26	30,2%	4	25,0%	1	14,3%
Şehitlere saygımdan	3	27,3%	0	0,0%	21	21,2%	43	24,2%	29	33,7%	3	18,8%	1	14,3%
Minnet duygusu/olması gereken bu	0	0,0%	0	0,0%	17	17,2%	30	16,9%	14	16,3%	3	18,8%	1	14,3%
Unutturmamak için	4	36,4%	0	0,0%	17	17,2%	18	10,1%	4	4,7%	5	31,3%	1	14,3%
Toplam	11	100,0%	4	100,0%	99	100,0%	178	100,0%	86	100,0%	16	100,0%	7	100,0%

0-1000 TL aylık gelire sahip katılımcıların isim değişikliklerini günlük dilde kullanma nedenleri arasında “önem verme” ve “unutturmama” vurgusu öne çıkmaktadır. 1001-2000 TL aylık gelire sahip katılımcılar için “vatan için can verilen bir yer olma” ve “anlamli olma” durumu

isim değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanımını güçlendirmektedir. 2001-3000 TL ve 3001-4000 TL aralığında aylık gelire sahip katılımcıların isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanımı değişikliklerin olayın anlamlı olduğuna ve manevi bir mesaj içerdiğine ikna edilmiş olmalarından kaynaklıdır. 4001-5000 TL gelire sahip katılımcılar “şehitlere saygı”dan isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını belirtirken, 5001 TL ve üzeri gelire sahip katılımcılar şehrin tarihsel hafızasını yüklenen bu isim değişikliklerini “kullanılması gerektiği” için sahiplenmiştir.

Tablo 3.110 İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Siyasi Eğilime Göre Dağılımı

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Anlamlı olduğu için	104	42,4%	7	13,7%	1	5,0%	17	53,1%	5	23,8%	2	13,3%	6	42,9%	0	0,0%
İsmi değiştiği için	49	20,0%	15	29,4%	6	30,0%	9	28,1%	5	23,8%	5	33,3%	7	50,0%	1	33,3%
Herhangi bir sebebi yok	27	11,0%	17	33,3%	8	40,0%	5	15,6%	0	0,0%	0	0,0%	1	7,1%	1	33,3%
Benimsediğim için	43	17,6%	0	0,0%	0	0,0%	6	18,8%	0	0,0%	7	46,7%	4	28,6%	1	33,3%
Vatan için can verilen bir yer olduğu için	95	38,8%	8	15,7%	2	10,0%	6	18,8%	1	4,8%	5	33,3%	8	57,1%	1	33,3%
Kullanılması gerektiği için	51	20,8%	3	5,9%	1	5,0%	3	9,4%	4	19,0%	2	13,3%	5	35,7%	0	0,0%
Önem veriyorum	67	27,3%	2	3,9%	1	5,0%	5	15,6%	1	4,8%	1	6,7%	3	21,4%	0	0,0%
Şehitlere saygımdan	77	31,4%	5	9,8%	2	10,0%	4	12,5%	0	0,0%	6	40,0%	5	35,7%	1	33,3%
Minnet duygusu/olması gereken bu	54	22,0%	0	0,0%	0	0,0%	4	12,5%	0	0,0%	3	20,0%	4	28,6%	0	0,0%
Unutturmamak için	33	13,5%	0	0,0%	0	0,0%	2	6,3%	5	23,8%	4	26,7%	5	35,7%	0	0,0%
Toplam	245	100,0%	51	100,0%	20	100,0%	32	100,0%	21	100,0%	15	100,0%	14	100,0%	3	100,0%

AK Parti’ye, MHP’ye ve İYİ Parti’ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerini günlük dilde kullanma nedenleri arasında “anamlı olma” vurgusu öne çıkmaktadır. CHP’ye ve HDP’ye oy veren katılımcılar isim değişikliklerini “herhangi bir sebep olmadan” günlük yaşantıda kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3.111 İsim Değişikliklerini Kullanma Nedenlerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Anamlı olduğu için	34	35,8%	54	32,3%	14	29,2%	39	44,8%	1	25,0%
İsmi değiştiği için	23	24,2%	42	25,1%	12	25,0%	20	23,0%	0	0,0%
Herhangi bir sebebi yok	21	22,1%	27	16,2%	3	6,3%	8	9,2%	0	0,0%
Benimsediğim için	15	15,8%	28	16,8%	4	8,3%	14	16,1%	0	0,0%
Vatan için can verilen bir yer olduğu için	32	33,7%	50	29,9%	20	41,7%	23	26,4%	1	25,0%
Kullanılması gerektiği için	12	12,6%	29	17,4%	1	2,1%	25	28,7%	2	50,0%
Önem veriyorum	21	22,1%	32	19,2%	7	14,6%	20	23,0%	0	0,0%
Şehitlere saygımdan	20	21,1%	42	25,1%	14	29,2%	24	27,6%	0	0,0%
Minnet duygusu/olması gereken bu	14	14,7%	23	13,8%	10	20,8%	18	20,7%	0	0,0%
Unutturmamak için	10	10,5%	14	8,4%	14	29,2%	11	12,6%	0	0,0%
Toplam	95	100,0%	167	100,0%	48	100,0%	87	100,0%	4	100,0%

İlköğretim, lise ve lisans mezunu katılımcılar için “anamlı olma” durumu isim değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanımını güçlendirmektedir. Ön lisans mezunu katılımcılar “vatan için can verilen bir yer olması” nedeniyle isim değişikliklerini kullandıklarını belirtmişlerdir. Lisansüstü mezunları ise “kullanılması gerektiği için” isim değişikliklerini kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3.112 İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenleri

İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenleri	n	%
Alışkanlık	143	35,8
Herhangi bir sebebi yok	80	20,1
Yıllardır var olan bir ismin bir anda değiştiremeyeceği için	52	13,0
İnandırıcı bulmadığım için	33	8,3
Eski ismini beğendiğim için	31	7,8
Şehir hafızasına saygı duyduğum için	29	7,3
Algı oluşturmaya yönelik olduğu için	24	6,0
15 Temmuz iyi hatırlanacak bir değer olmadığı için	17	4,3
Her yerde şehit kelimesi görmek kaygı uyandırdığı için	17	4,3
Toplam	399	100

Katılımcıların isim değişikliklerini kullanmama nedenlerine bakıldığında, “alışkanlığın” %35,8’lik oranla en çok kullanmama nedeni olduğu görülmüştür. Bunu %20,1’lik oranla, “herhangi bir sebebin olmayışı”, %13’lük oranla “yıllardır var olan isimlerin bir anda değiştirilemeyeceği” gerekçeleri izlemektedir. Katılımcıların %8,3’ü 15 Temmuz’u inandırıcı bulmadığı için, %7,8’i eski isimleri beğendiği için, %7,3’ü şehir hafızasına saygı duyduğu için isim değişikliklerini kullanmayı tercih etmemektedir. Bu değişikliklerin algı oluşturma sürecinin bir parçası olduğu düşüncesi %6’lık değer alırken, 15 Temmuz tarihinin bir değer olmadığı ve her yerde kullanılan şehit kelimesinin kaygı uyandırdığı düşüncesi %4,3’lük bir değer almıştır.

Tablo 3.113 İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

	Yaş											
	15-24		25-34		35-44		45-54		55-64		65 +	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İnandırıcı bulmadığım için	4	4,6%	7	9,3%	4	5,2%	10	16,4%	3	5,0%	5	12,8%
Alışkanlık	39	44,8%	29	38,7%	23	29,9%	18	29,5%	24	40,0%	10	25,6%
Eski ismini beğendiğim için	11	12,6%	3	4,0%	9	11,7%	4	6,6%	2	3,3%	2	5,1%
Herhangi bir sebebi yok	22	25,3%	11	14,7%	16	20,8%	5	8,2%	20	33,3%	6	15,4%
Yıllardır olan bir şey bir anda değiştirilemez	11	12,6%	13	17,3%	6	7,8%	13	21,3%	4	6,7%	5	12,8%
Algı oluşturmaya yönelik olduğu için	0	0,0%	7	9,3%	2	2,6%	6	9,8%	4	6,7%	5	12,8%
15 Temmuz'un iyi hatırlacak bir değer olmamasından	5	5,7%	3	4,0%	3	3,9%	4	6,6%	1	1,7%	1	2,6%
Şehir hafızasına saygı duyduğum için	1	1,1%	7	9,3%	14	18,2%	3	4,9%	2	3,3%	2	5,1%
Her yerde şehit kelimesini görmek beni kaygılandırıyor için	1	1,1%	4	5,3%	7	9,1%	1	1,6%	1	1,7%	3	7,7%
Toplam	87	100,0%	75	100,0%	77	100,0%	61	100,0%	60	100,0%	39	100,0%

“Alışkanlık” vurgusu, katılımcıların darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanmama nedenlerinin başında gelmektedir. 15-24 yaş, 35-44 yaş, 55-64 yaş aralığındaki ve 65 yaş ve üzeri katılımcılar için “herhangi bir sebebin olmayışı” isim

değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanmamanın göze çarpan gerekçeleri arasındadır. 25-34 yaş ve 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar için isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullanmama “yıllardır olan bir şeyin bir anda değiştirilemeyeceği” ile ilişkilidir.

Tablo 3.114 İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

	Aylık gelir													
	0-1000 TL		1001- 2000 TL		2001-3000 TL		3001-4000 TL		4001-5000 TL		5001 ve üstü		Belirtmek istemedi	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İnandırıcı bulmadığım için	0	0,0%	4	44,4%	9	8,2%	10	6,5%	1	1,6%	7	18,4%	2	16,7%
Alışkanlık	7	43,8%	0	0,0%	36	32,7%	64	41,8%	15	24,6%	15	39,5%	6	50,0%
Eski ismini beğendiğim için	0	0,0%	0	0,0%	13	11,8%	10	6,5%	3	4,9%	3	7,9%	2	16,7%
Herhangi bir sebebi yok	8	50,0%	0	0,0%	30	27,3%	20	13,1%	11	18,0%	8	21,1%	3	25,0%
Yıllardır olan bir şey bir anda değiştirilemez	0	0,0%	5	55,6%	13	11,8%	25	16,3%	4	6,6%	5	13,2%	0	0,0%
Algı oluşturmaya yönelik olduğu için	0	0,0%	0	0,0%	7	6,4%	8	5,2%	7	11,5%	1	2,6%	1	8,3%
15 Temmuz'un iyi hatırlacak bir değer olmamasından	1	6,3%	0	0,0%	3	2,7%	9	5,9%	4	6,6%	0	0,0%	0	0,0%
Şehir hafızasına saygı duyduğum için	0	0,0%	0	0,0%	3	2,7%	17	11,1%	4	6,6%	5	13,2%	0	0,0%
Her yerde şehit kelimesini görmek beni kaygılandığı için	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	4	2,6%	13	21,3%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	16	100,0%	9	100,0%	110	100,0%	153	100,0%	61	100,0%	38	100,0%	12	100,0%

Gelir düzeyine göre bakıldığında, “alışkanlık” vurgusu, katılımcıların darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanmama nedenlerinin başında gelmektedir. 0-1000 TL, 2001-3000 TL, 4001-5000 TL, 5001 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcılar için “herhangi bir sebebin olmayışı” isim değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanmamanın göze çarpan gerekçeleri arasındadır. 1001-2000 TL ve 3001-4000 TL gelire sahip katılımcılar için isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullanmama “yıllardır olan bir şeyin bir anda değiştirilemeyeceği” ile ilişkilidir.

Tablo 3.115 İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Siyasi Eğilime Göre Dağılımı

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?															
	Adalet ve Kalkınma Partisi		Cumhuriyet Halk Partisi		Halkların Demokratik Partisi		Milliyetçi Hareket Partisi		İYİ Parti		Söylemek istemiyorum		Oy kullanmadım		Diğer	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İnandırıcı bulmadığım için	0	0,0%	17	13,1%	12	17,4%	0	0,0%	0	0,0%	2	11,1%	2	13,3%	0	0,0%
Alışkanlık	43	48,9%	37	28,5%	15	21,7%	23	45,1%	8	50,0%	9	50,0%	6	40,0%	2	16,7%
Eski ismini beğendiğim için	4	4,5%	14	10,8%	5	7,2%	4	7,8%	0	0,0%	0	0,0%	2	13,3%	2	16,7%
Herhangi bir sebebi yok	30	34,1%	16	12,3%	7	10,1%	14	27,5%	0	0,0%	4	22,2%	6	40,0%	3	25,0%
Yıllardır olan bir şey bir anda değiştirilemez	8	9,1%	20	15,4%	13	18,8%	2	3,9%	4	25,0%	3	16,7%	1	6,7%	1	8,3%
Algı oluşturmaya yönelik olduğu için	0	0,0%	13	10,0%	7	10,1%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	4	33,3%

15 Temmuz'un iyi hatırlacak bir değer olmamasından	0	0,0%	10	7,7%	7	10,1%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Şehir hafızasına saygı duyduğum için	3	3,4%	13	10,0%	2	2,9%	8	15,7%	0	0,0%	1	5,6%	2	13,3%	0	0,0%
Her yerde şehit kelimesini görmek beni kaygılandırıyor için	0	0,0%	8	6,2%	4	5,8%	0	0,0%	4	25,0%	1	5,6%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	88	100,0%	130	100,0%	69	100,0%	51	100,0%	16	100,0%	18	100,0%	15	100,0%	12	100,0%

Siyasi eğilime göre bakıldığında, “alışkanlık” vurgusu, katılımcıların darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanmama nedenlerinin başında gelmektedir. AK Parti’ye ve MHP’ye oy veren katılımcılar için “herhangi bir sebebin olmayışı” isim değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanmamanın gerekçeleri arasında ikinci sıradadır. CHP’ye, İYİ Parti’ye ve HDP’ye oy veren katılımcılar için isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullanmama “yıllardır olan bir şeyin bir anda değiştirilemeyeceği” ile ilişkilidir. Ayrıca HDP’ye oy veren katılımcılarda isim değişikliklerini “inandırıcı bulmama” vurgusu, İYİ Parti’ye oy veren katılımcılarda “her yerde şehit kelimesini görmenin kaygı uyandırdığı” argümanı dikkat çekmektedir.

Tablo 3.116 İsim Değişikliklerini Kullanmama Nedenlerinin Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

	Eğitim									
	İlköğretim		Lise		Ön Lisans		Lisans		Lisansüstü	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İnandırıcı bulmadığım için	5	12,5%	18	7,4%	5	10,6%	5	9,8%	0	0,0%
Alışkanlık	11	27,5%	80	33,1%	22	46,8%	20	39,2%	10	52,6%
Eski ismini beğendiğim için	2	5,0%	16	6,6%	4	8,5%	5	9,8%	4	21,1%
Herhangi bir sebebi yok	16	40,0%	48	19,8%	5	10,6%	6	11,8%	5	26,3%
Yıllardır olan bir şey bir anda değiştirilemez	0	0,0%	38	15,7%	5	10,6%	6	11,8%	3	15,8%
Algı oluşturmaya yönelik olduğu için	5	12,5%	10	4,1%	5	10,6%	4	7,8%	0	0,0%
15 Temmuz'un iyi hatırlatacak bir değer olmamasından	1	2,5%	16	6,6%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Şehir hafızasına saygı duyduğum için	0	0,0%	14	5,8%	5	10,6%	10	19,6%	0	0,0%
Her yerde şehit kelimesini görmek beni kaygılandırıyor için	0	0,0%	16	6,6%	0	0,0%	1	2,0%	0	0,0%
Toplam	40	100,0%	242	100,0%	47	100,0%	51	100,0%	19	100,0%

Lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu katılımcıların için “alışkanlık” isim değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanmamanın gerekçeleri arasında ilk sıradadır. İlköğretim mezunu katılımcılar ise “herhangi bir sebep olmadan” isim değişikliklerinin günlük yaşantılarında kullanmadıklarını ifade etmiştir.

Tablo 3.117 İsim Değişikliklerine Yönelik İfadelere Katılım Düzeyi

	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Toplam	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.	24	3,0%	36	4,5%	127	15,9%	353	44,1%	260	32,5%	800	100,0%
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	22	2,8%	38	4,8%	142	17,8%	412	51,5%	186	23,3%	800	100,0%
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	29	3,6%	62	7,8%	184	23,0%	330	41,3%	195	24,4%	800	100,0%
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	52	6,5%	195	24,4%	245	30,6%	191	23,9%	117	14,6%	800	100,0%
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	132	16,5%	170	21,3%	186	23,3%	190	23,8%	122	15,3%	800	100,0%
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	95	11,9%	199	24,9%	234	29,3%	187	23,4%	85	10,6%	800	100,0%
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	80	10,0%	124	15,5%	270	33,8%	197	24,6%	129	16,1%	800	100,0%

İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	95	11,9%	129	16,1%	304	38,0%	167	20,9%	105	13,1%	800	100,0%

Tablo 3.118 İsim Değişikliklerine Yönelik İfadelerin 5 Puan Üzerinden Ortalaması

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.	800	1	5	3,99	,967
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	800	1	5	3,88	,913
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	800	1	5	3,75	1,024
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	800	1	5	3,16	1,142
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	800	1	5	3,00	1,312
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	800	1	5	2,96	1,176
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	800	1	5	3,21	1,184
İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	800	1	5	3,07	1,169
Örneklem büyüklüğü	800				

Araştırmaya katılan katılımcıların bir hafıza metni olarak değiştirilen mekân isimlerini benimseme düzeylerini ölçmeye yönelik tutumları “Kararsızım” ile “Katılıyorum” ifadesinde yoğunlaşmaktadır. Katılımcıların bir hatırlatma eylemi olan isim değişikliklerine yönelik olumlu ve kararsız bir yaklaşım gösterdikleri ifade edilebilir. Katılımcıların %38’inin “İsim değişikliklerini 15 Temmuz’u unutturmamak için kullanıyorum” ifadesinde kararız kaldıkları görülmektedir.

Ölçekteki en yüksek değer ise 3,99 ile “İsim değişiklikleri 15 Temmuz’u hatırlamamı kolaylaştırır” ifadesine aittir. Başka bir deyişle hafıza mekânlarının özellikle isim değişikliklerine uğraması ile birlikte, toplumsal olana dair yeniden anımsama ve yeniden inşa sürecinde bireysel ve toplumsal hafızayı etkileyeceği ve hafıza kaydı oluşturacağı düşünülmektedir. Ayrıca katılımcıların %51,5’i “Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar” ifadesine katılmaktadır. Dolayısıyla isim değişikliklerinin üzerlerinde taşıdıkları biçimsel ve simgesel anlamlarla hatırlatılabilir bir kurgu işlevi gördüğü söylenebilir.

“Kararsızım” ifadesinde yoğunlaşma ve ifadelerin ortalamaları araştırmaya katılan katılımcıların bireysel belleğinde isim değişikliklerinin tam anlamıyla yer edinmediğini ortaya koymaktadır. “Katılıyorum” ifadesinde yoğunlaşma ve ifadelerin ortalamaları ise yapılan isim değişikliklerinin birey ve/veya toplumda bulunduğu karşılıkla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda mekân isim değişikliklerinin katılımcıların %31,69’unun bireysel hafızasında karşılık bulmuştur.

Tablo 3.119 İsim Değişiklikleri Ölçeği Sokağa Çıkma Durumuna Göre İfadelerin Ortalamalarının Karşılaştırılması

		İsim değişiklikleri 15 Temmuz’u hatırlamamı kolaylaştırır	Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar	İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar	İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum	İsim değişikliklerini anamlı bulduğum için kullanıyorum	İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum	İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum	İsim değişikliklerini 15 Temmuz’u unutturmamak için kullanıyorum
Evet	Ortalama	3,96	3,90	3,87	3,23	3,14	3,07	3,35	3,11
	N	401	401	401	401	401	401	401	401
	Standart Sapma	,962	,888	,940	1,106	1,285	1,157	1,092	1,172
Hayır	Ortalama	4,01	3,85	3,63	3,08	2,86	2,84	3,08	3,04
	N	399	399	399	399	399	399	399	399
	Standart Sapma	,972	,938	1,090	1,174	1,326	1,184	1,257	1,166
Toplam	Ortalama	3,99	3,88	3,75	3,16	3,00	2,96	3,21	3,07
	N	800	800	800	800	800	800	800	800
	Standart Sapma	,967	,913	1,024	1,142	1,312	1,176	1,184	1,169

15 Temmuz gecesi sokağa çıkan katılımcıların “İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum”, “İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum” görüşlerine katılım düzeylerinin sokağa çıkmayan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. 15 Temmuz gecesi gerek sokağa çıkan gerek sokağa çıkmayan katılımcılar en çok “İsim değişiklikleri 15 Temmuz’u hatırlamımı kolaylaştırır” ifadesine, en az “İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum” ifadesine katılım göstermiştir.

Tablo 3.120 İsim Değişiklikleri Ölçeğinin Toplam Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann Whitney U Testi Sonuçları

Tutum Faktörü (1. Faktör) Mann Whitney U Testi Sıra Değerleri Tablosu

	Cinsiyetiniz	N	Sıra Ortalaması	Sıra Değerlerinin Toplamı
_birincifaktör_toplampuan	Kadın	300	403,88	121164,00
	Erkek	500	398,47	199236,00
	Toplam	800		

Kadınların ortalama sıra değeri 403,88, erkeklerin ortalama sıra değeri 398,47’dir. Yani sıra sayıları ortalamaları birbirine yakındır. Bu nedenle, isim değişikliklerine karşı tutum cinsiyetlere göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Tablo 3.120.1 Tutum Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu

	_birincifaktör_toplampuan
Mann-Whitney U	73986,000
Wilcoxon W	199236,000
Z	-,321
Asymp. Sig. (2-tailed)	,748

Asymp. Sig. (2-tailed) değeri 0,05'ten büyük olduğu ($p=0,748>0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre, kadınların ve erkeklerin isim değişikliklerine karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 3.120.2 Hatırlama Faktörü (2. Faktör) Mann Whitney U Testi Sıra Değerleri Tablosu

	Cinsiyetiniz	N	Sıra Ortalaması	Sıra Değerlerinin Toplamı
_ikincifaktör_toplampooan	Kadın	300	431,64	129492,50
	Erkek	500	381,82	190907,50
	Toplam	800		

Kadınların ortalama sıra değeri 431,64, erkeklerin ortalama sıra değeri 381,82'dir. Buna göre, sıra sayıları ortalamaları bölümünde gruplar arasında fark olduğu görülmektedir.

Tablo 3.120.3 Hatırlama Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu

	_ikincifaktör_toplampooan
Mann-Whitney U	65657,500
Wilcoxon W	190907,500
Z	-2,993
Asymp. Sig. (2-tailed)	,003

Tabloda yer alan Asymp. Sig. (2-tailed) değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,003<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bir önceki tabloda*, kadınların ortalama sıra değerinin (431,64), erkeklerinkinden (381,82) büyük olduğu görülmektedir. Bu da, kadın ve erkek katılımcıların isim değişikliklerini hatırlama düzeyleri arasında bir fark olduğu şeklinde yorumlanır. Tabloya göre kadınlarda isim değişikliklerini hatırlama, erkeklere kıyasla daha yüksek orandadır.

Tablo 3.121 İsim Değişiklikleri Ölçeği Cinsiyet Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması

	İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır	Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar	İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar	İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum	İsim değişikliklerini anlamalı bulduğum için kullanıyorum	İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum	İsim değişikliklerini minnet duygudan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum	İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum
İnsiyetiniz								
Kadın Ortalama	4,09	3,96	3,83	3,15	3,02	2,98	3,21	3,12
N	300	300	300	300	300	300	300	300
Standart Sapma	,980	,863	,992	1,179	1,355	1,297	1,234	1,221
Erkek Ortalama	3,92	3,83	3,70	3,16	2,99	2,95	3,22	3,04
N	500	500	500	500	500	500	500	500
Standart Sapma	,954	,939	1,041	1,121	1,287	1,098	1,155	1,137
Toplam Ortalama	3,99	3,88	3,75	3,16	3,00	2,96	3,21	3,07
N	800	800	800	800	800	800	800	800
Standart Sapma	,967	,913	1,024	1,142	1,312	1,176	1,184	1,169

Cinsiyete göre ifadelerin ortalamaları karşılaştırıldığında, kadın katılımcıların isim değişiklikleri ölçeğinde yer alan ifadelere ilişkin “Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar”, “İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar” görüşlerine erkek katılımcılardan daha yüksek düzeyde katıldıkları görülmüştür. Kadın ve erkek katılımcılar en çok “İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır” ifadesine katılırken, en az “İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum” ifadesine katılım göstermişlerdir.

Tablo 3.122 İsim Değişiklikleri Ölçeği Toplam Puanlarının 15 Temmuz Darbe Girişimi Gecesi Sokağa Çıkıp Çıkmama Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Tutum Faktörü (1. Faktör) Mann Whitney U Testi Sıra Değerleri Tablosu

	15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?	N	Sıra Ortalaması	Sıra Değerlerinin Toplamı
_birincifaktör_toplampooan	Evet	401	424,07	170053,50
	Hayır	399	376,81	150346,50
	Toplam	800		

Sokağa çıkan katılımcıların ortalama sıra değerinin 424,07, sokağa çıkmayan katılımcıların ortalama sıra değerinin 376,81 görölmektedir. Buna göre, 15 Temmuz gecesi sokağa çıkanlar, çıkmayanlara kıyasla isim değışiklikleri ölçeğinden daha yüksek puan almıştır.

Tablo 3.122.1 Tutum Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu

	S22_birincifaktör_toplampooan
Mann-Whitney U	70546,500
Wilcoxon W	150346,500
Z	-2,899
Asymp. Sig. (2-tailed)	,004

Tabloda yer alan Asymp. Sig. (2-tailed) değeri 0,05'ten küçük olduğu (p=0,0004<0,05) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; 15 Temmuz darbe girişimini gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireylerin belleğinde isim değışikliklerine ilişkin anlamlı bir farklılık vardır. Başka bir deyişle, sokağa çıkan katılımcılar için isim

değişiklikleri daha özgül bir anlam taşımaktadır. Çünkü 15 Temmuz’u hatırlatan isim değişiklikleri katılımcılara bir çağrıda bulunmaya hazırdır.

Tablo 3.122.2 Hatırlama Faktörü (2. Faktör) Mann Whitney U Testi Sıra Değerleri Tablosu

	15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?	N	Sıra Ortalaması	Sıra Değerlerinin Toplamı
_ikincifaktör_toplampooan	Evet	401	410,86	164755,50
	Hayır	399	390,09	155644,50
	Toplam	800		

Sokağa çıkan katılımcıların ortalama sıra değerinin 410,86 sokağa çıkmayan katılımcıların ortalama sıra değerinin 390,09 olduğu görülmektedir. Buna göre, 15 Temmuz gecesi sokağa çıkanlar, çıkmayanlara kıyasla isim değişiklikleri ölçeğinin hatırlama faktöründen daha yüksek puan almıştır.

Tablo 3.122.3 Hatırlama Faktörü Mann-Whitney U Testi Sonuç Tablosu

	S22_ikincifaktör_toplampooan
Mann-Whitney U	75844,500
Wilcoxon W	155644,500
Z	-1,289
Asymp. Sig. (2-tailed)	,197

Tabloda yer alan Asymp. Sig. (2-tailed) değeri 0,05’ten büyük olduğu ($p=0,197>0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Buna göre; 15 Temmuz darbe girişimini gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireylerin belleğinde isim değişikliklerine hatırlama faktörüne ilişkin anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Tablo 3.123: İsim Değişiklikleri Ölçeği Toplam Puanlarının Yaş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu

	Yaş	N	Sıra Ortalaması
_birincifaktör_toplampuan	15-24	152	362,66
	25-34	178	435,76
	35-44	178	416,07
	45-54	133	423,11
	55-64	88	328,05
	65 +	71	401,50
	Toplam	800	

Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın 25-34 yaş aralığındaki katılımcılar 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.123.1 Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	birincifaktör_toplampuan
Ki kare değeri	19,038
Serbestlik derecesi	5
Testin p değeri	,002

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: Yaş

Tabloda yer alan testin p değeri değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,002<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. En az iki yaş grubunun isim değişikliklerine ilişkin tutumu birbirinden farklılaşmaktadır. Bu farklılığın hangi yaş gruplarından kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar

arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc testlerine (Bkz.: Ek-6) ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-6’da, 6 farklı yaş grubunun her birini, diğer yaş grupları ile karşılaştırmak suretiyle, yaşları farklı olan grupların isim değişikliklerine karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmeye yönelik testlerin sonuçları görüntülenmektedir. Görüldüğü gibi, 55-64 yaş aralığındaki katılımcıların isim değişikliklerine ilişkin tutumları 25-34 yaş, 35-44 yaş ve 45-54 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha düşük düzeydedir. Diğer gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 3.124 İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Yaş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Yaş	N	Sıra Ortalaması
_ikincifaktör_toplampuan	15-24	152	361,72
	25-34	178	394,74
	35-44	178	428,71
	45-54	133	447,48
	55-64	88	365,91
	65 +	71	382,09
	Toplam	800	

Sıra değerleri tablosunda sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar 15-24 yaş aralığındaki katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.124.1 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	_ikincifaktör_toplampuan
Ki kare değeri	15,377
Serbestlik derecesi	5
Testin p değeri	,009

Tabloda yer alan testin p değeri değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,009<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. En az iki yaş grubunun isim değişikliklerinin hatırlama faktörüne ilişkin tutumu birbirinden farklılaşmaktadır. Bu farklılığın hangi yaş gruplarından kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc (Bkz.: Ek-7) testlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-7'de, 6 farklı yaş grubunun her birini, diğer yaş grupları ile karşılaştırmak suretiyle, yaşları farklı olan grupların isim değişikliklerine karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmeye yönelik testlerin sonuçları görüntülenmektedir. Asymp. Sig değeri 0,05'ten küçük çıkmış olmasına rağmen Post Hoc testinde yapılan ikili grup karşılaştırmalarında anlamlı farklılaşan gruplar tespit edilememiştir. Bu nedenle yaş grupları arasında isim değişikliklerinin hatırlama faktörüne ilişkin anlamlı farklılaşma olmadığını söylemek mümkündür.

Görüldüğü gibi, 55-64 yaş aralığındaki katılımcıların isim değişikliklerine ilişkin tutumları 25-34 yaş, 35-44 yaş ve 45-54 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha düşük düzeydedir. Diğer gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$). Dolayısıyla, yaş arttıkça isim değişikliklerini benimseme düzeyinde bir azalma olduğundan söz etmek mümkündür.

**Tablo 3.125 İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Yaş Durumu ile Korelasyonu
Tutum Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu**

			Yaş	_birincifaktör _toplampuan
Spearman's rho	Yaş	Korelasyon Katsayısı	1,000	-,008
		Sig. (2-tailed)	.	,814
		N	800	800
	_birincifaktör_toplampuan	Korelasyon Katsayısı	-,008	1,000
		Sig. (2-tailed)	,814	.
		N	800	800

İsim değişiklikleri ölçeğine verilen yanıtlar ile yaş durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten büyük olduğu için ($p=0,814>0,05$) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.125.1 Hatırlama Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu

			Yaş	_ikincifaktör _toplampuan
Spearman's rho	Yaş	Korelasyon Katsayısı	1,000	,046
		Sig. (2-tailed)	.	,191
		N	800	800
	_ikincifaktör_toplampuan	Korelasyon Katsayısı	,046	1,000
		Sig. (2-tailed)	,191	.
		N	800	800

İsim değişiklikleri ölçeğine verilen yanıtlar ile yaş durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten büyük olduğu için ($p=0,191>0,05$) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.126 İsim Değişiklikleri Ölçeği
Yaş Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması

Yaş		İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır	Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar	İsim değişiklikleri şehirleri unutulmaz kılar	İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum	İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum	İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum	İsim değişikliklerini minnet duygudan şehirlerimizi anmak için kullanıyorum	İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum
15-24	Ortalama	3,80	3,69	3,76	3,03	2,82	2,78	3,07	2,84
	N	152	152	152	152	152	152	152	152
	Standart Sapma	1,074	,992	1,015	1,193	1,382	1,246	1,282	1,224
25-34	Ortalama	3,98	3,95	3,64	3,38	3,22	3,06	3,31	3,17
	N	178	178	178	178	178	178	178	178
	Standart Sapma	1,104	,859	1,044	1,062	1,291	1,153	1,164	1,191
35-44	Ortalama	4,14	3,98	3,83	3,15	3,00	3,06	3,35	3,20
	N	178	178	178	178	178	178	178	178
	Standart Sapma	,808	,728	,925	1,064	1,188	1,090	1,112	1,142
45-54	Ortalama	4,11	4,00	3,86	3,30	3,19	3,05	3,26	3,16
	N	133	133	133	133	133	133	133	133
	Standart Sapma	,898	,905	1,038	1,243	1,355	1,202	1,259	1,180
55-64	Ortalama	3,85	3,65	3,77	2,78	2,55	2,73	2,98	2,83
	N	88	88	88	88	88	88	88	88
	Standart Sapma	,865	1,051	1,036	1,108	1,312	1,172	1,039	1,031

65 +	Ortalama	3,96	3,90	3,58	3,10	3,03	2,97	3,14	3,14
	N	71	71	71	71	71	71	71	71
	Standart Sapma	,901	1,030	1,167	1,136	1,276	1,195	1,175	1,125
Toplam	Ortalama	3,99	3,88	3,75	3,16	3,00	2,96	3,21	3,07
	N	800	800	800	800	800	800	800	800
	Standart Sapma	,967	,913	1,024	1,142	1,312	1,176	1,184	1,169

Yaş farkı gözetmeksizin tüm katılımcılar isim değişikliklerinin 15 Temmuz’u hatırlamayı kolaylaştırdığını düşünmektedir. 15-24 yaş, 25-34 yaş, 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar en az “İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum” ifadesine katılırken, 35-44 yaş ve 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar “İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum” ifadesine katılım göstermiştir. 45-54 yaş aralığındaki katılımcıların “İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar” görüşüne katılım düzeyleri 25-34 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha yüksek düzeydedir. 25-34 yaş grubundaki katılımcılar “İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum” ifadesine katılım durumlarının 55-64 aralığındaki katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır. “İsim değişikliklerini 15 Temmuz’u unutturmamak için kullanıyorum” ve “İsim değişikliklerini şehitlerimizi anmak için kullanıyorum” ifadelerine en çok 35-44 yaş grubunda yer alan katılımcılar katılmıştır. 45-54 yaş aralığındaki katılımcılar ise en çok “Okul, sokak, park ve cadde isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar” görüşüne katılım göstermişlerdir. Genel olarak 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar ölçekteki ifadelere diğer tüm katılımcılara göre daha düşük düzeyde katılım göstermiştir.

Tablo 3.127 İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Gelir Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

	Aylık gelir	N	Sıra Ortalaması
_birincifaktör_toplamlapuan	0-1000 TL	27	346,09
	1001- 2000 TL	13	260,23
	2001-3000 TL	209	386,62
	3001-4000 TL	331	424,58
	4001-5000 TL	147	438,10
	5001 ve üstü	54	290,82
	Belirtmek istemedi	19	327,82
	Toplam	800	

Yukarıdaki tabloda, sıra değerlerine ilişkin özet bilgiler yer almaktadır. Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın 1001-2000 TL aralığında gelire sahip katılımcılar ile 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.127.1 Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	_birincifaktör_toplamlapuan
Ki kare değeri	28,696
Serbestlik derecesi	6
Testin p değeri	,000

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: Aylık gelir

Tabloda yer alan testin p değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,000<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. En az iki gelir durumunun isim değişikliklerine ilişkin tutumu birbirinden farklılaşmaktadır. Bu farklılığın hangi gelir gruplarından

kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc (Bkz. Ek-8) testlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-8’de, 7 farklı gelir düzeyinin her birini, diğer gelir düzeyleri ile karşılaştırmak suretiyle, gelir düzeyi farklı olan grupların isim değişikliklerine karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmeye yönelik testlerin sonuçları görüntülenmektedir. Görüldüğü gibi, 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip olan katılımcıların isim değişikliklerine ilişkin tutumları 2001-3000 TL, 3001-4000 TL ve 4001-5000 TL aylık gelire sahip katılımcılara göre daha yüksek düzeydedir. Diğer gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 3.127.2 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu

	Aylık gelir	N	Sıra Ortalaması
_ikincifaktör_toplampooan	0-1000 TL	27	309,20
	1001- 2000 TL	13	299,88
	2001-3000 TL	209	382,23
	3001-4000 TL	331	404,25
	4001-5000 TL	147	433,09
	5001 ve üstü	54	451,47
	Belirtmek istemedi	19	337,74
	Toplam	800	

Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın 1001-2000 TL aralığında gelire sahip katılımcılar ile 5001 TL ve üzerinde aylık gelire sahip katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.127.3 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	_ikincifaktör_toplampooan
Ki kare değeri	15,440
Serbestlik derecesi	6
Testin p değeri	,017

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: Aylık gelir

Tabloda yer alan p değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,017<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. En az iki gelir durumunun isim değişikliklerini hatırlama düzeyleri birbirinden farklılaşmaktadır. Bu farklılığın hangi gelir gruplarından kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc testlerine (Bkz.:Ek-9) ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-9'da, 7 farklı gelir düzeyinin her birini, diğer gelir düzeyleri ile karşılaştırmak suretiyle, gelir düzeyi farklı olan grupların isim değişikliklerini hatırlama faktörü arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmeye yönelik testlerin sonuçları görüntülenmektedir. Görüldüğü gibi, aylık 2001-3000 TL aralığında geliri olan katılımcıların isim değişikliklerini hatırlama düzeylerinin 4001-5000 TL aralığında gelire sahip olan katılımcılara göre daha düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Diğer gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$).

Tablo 3.128 İsim Değişiklikleri Ölçeğinin Gelir Durumu ile Korelasyonu

Tutum Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu

			Gelir düzeyi	_birincifaktör _toplampuan
Spearman's rho	Gelir düzeyi	Korelasyon Katsayısı	1,000	,036
		Sig. (2-tailed)	.	,311
		N	781	781
	_birincifaktör_toplampuan	Korelasyon Katsayısı	,036	1,000
		Sig. (2-tailed)	,311	.
		N	781	800

İsim değişiklikleri ölçeğine verilen yanıtlar ile yaş durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten büyük olduğu için ($p=0,311>0,05$) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 3.128.1 Hatırlama Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu

			Gelir düzeyi	_ikincifaktör _toplampuan
Spearman's rho	Gelir düzeyi	Korelasyon Katsayısı	1,000	,122**
		Sig. (2-tailed)	.	,001
		N	781	781
	_ikincifaktör_toplampuan	Korelasyon Katsayısı	,122**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,001	.
		N	781	800

İsim değişiklikleri ölçeğine verilen yanıtlar ile yaş durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten küçük olduğu için ($p=0,001<0,05$)

değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Spearman Korelasyon katsayısı 0,122 olduğu için isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puan ile gelir düzeyi arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre düşük düzeyde, gelir düzeyi arttıkça isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puanın azaldığını söylemek mümkündür.

Tablo 3.129 İsim Değişiklikleri Ölçeği
Gelir Düzeyi Değişkenine Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması

		İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır	Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar	İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar	İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum	İsim değişikliklerini anamlı bulduğum için kullanıyorum	İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum	İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum	İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum
Aylık gelir									
0-1000 TL	Ortalama	3,74	3,33	3,56	3,15	2,59	2,41	3,04	3,00
	N	27	27	27	27	27	27	27	27
	Standart Sapma	1,163	,920	,974	1,262	1,500	1,309	1,126	1,271
1001-2000 TL	Ortalama	3,46	4,31	3,23	2,46	2,62	2,77	2,15	2,46
	N	13	13	13	13	13	13	13	13
	Standart Sapma	1,613	,630	,599	1,198	1,660	,927	1,144	1,266
2001-3000 TL	Ortalama	3,92	3,78	3,64	3,00	2,98	2,94	3,21	3,06
	N	209	209	209	209	209	209	209	209
	Standart Sapma	,901	1,009	1,097	1,193	1,332	1,307	1,301	1,200
3001-4000 TL	Ortalama	3,99	3,87	3,80	3,30	3,11	3,07	3,28	3,16
	N	331	331	331	331	331	331	331	331
	Standart Sapma	1,000	,878	,987	1,089	1,291	1,096	1,143	1,170
Ortalama		4,19	3,97	3,93	3,33	3,14	3,10	3,41	3,26

4001-	N	147	147	147	147	147	147	147	147
5000 TL	Standart Sapma	,762	,753	,915	1,137	1,271	1,106	1,052	1,111
5001 ve üstü	Ortalama	4,02	4,20	3,72	2,67	2,41	2,44	2,74	2,48
	N	54	54	54	54	54	54	54	54
	Standart Sapma	1,073	1,053	1,188	,932	1,158	1,093	1,119	,926
Belirtmek istemedi	Ortalama	3,58	4,00	3,53	2,95	2,79	2,63	2,89	2,53
	N	19	19	19	19	19	19	19	19
	Standart Sapma	1,071	,816	1,219	1,177	1,182	1,165	1,150	,964
Toplam	Ortalama	3,99	3,88	3,75	3,16	3,00	2,96	3,21	3,07
	N	800	800	800	800	800	800	800	800
	Standart Sapma	,967	,913	1,024	1,142	1,312	1,176	1,184	1,169

Gelir değişkenine göre ifadelerin ortalamalarına bakıldığında 0-1000 TL, 2001-3000 TL, 3001-4000 TL 4001-5000 TL aylık gelire sahip katılımcıların en çok “İsim değişiklikleri 15 Temmuz’u hatırlamamı kolaylaştırır” ifadesine, en az “İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum” ifadesine katıldıkları saptanmıştır. 1001-2000 TL, 5001 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcılar ile gelir durumunu belirtmek istemeyen katılımcılar ise en çok okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmenin hafızanın sürekliliğini sağladığına katılmaktadır. “İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum” ifadesi 5001 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcıların, “İsim değişikliklerini 15 Temmuz’u unutturmamak için kullanıyorum” ifadesi ise gelir durumunu belirtmek istemeyen katılımcıların en az katıldıkları ifade olmuştur. 4001-5000 TL aylık gelire sahip katılımcıların genel olarak ölçekteki ifadelere katılım düzeyi diğer gelir gruplarına göre daha yüksektir.

Tablo 3.130 İsim Değişiklikleri Ölçeği Punlarının Eğitim Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Eğitim	N	Sıra Ortalaması
_birincifaktör_toplampooan	İlköğretim	135	520,74
	Lise	409	354,83
	Ön Lisans	95	382,06
	Lisans	138	455,37
	Lisansüstü	23	253,76
	Toplam	800	

Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalaması bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görölmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın ilköğretim mezunu olan katılımcılar ile lisansüstü mezunu katılımcılar arasında olduğu görölmektedir.

Tablo 3.130.1 Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	_birincifaktör_toplampooan
Ki kare değeri	70,500
Serbestlik derecesi	4
Testin p değeri	,000

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: Eğitim

Tabloda yer alan değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,000<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; eğitim durumuna göre isim değişikliklerine karşı tutum istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılığın hangi eğitim gruplarından kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc testlerine (Bkz.: Ek-10) ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-10’da, 5 farklı eğitim durumun her birini, diğer eğitim durumları ile karşılaştırmak suretiyle, eğitim durumu farklı olan grupların isim değişikliklerine karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmeye yönelik testlerin sonuçları görüntülenmektedir. Görüldüğü gibi, ilköğretim ve lisans mezunu katılımcıların isim değişikliklerine ilişkin tutumları lise, ön lisans ve lisansüstü mezunu katılımcılara göre en yüksek düzeyde, lisansüstü mezunu olan katılımcıların isim değişikliklerini benimseme düzeyinin ise ilköğretim, lise, ön lisans ve lisans mezunu olan katılımcılara göre en düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, eğitim düzeyi yükseldikçe katılımcıların isim değişikliklerine karşı tutumu olumsuz yönde azalmaktadır.

Tablo 3.130.2 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu

	Eğitim	N	Sıra Ortalaması
_ikincifaktör_toplamlpuan	İlköğretim	135	473,50
	Lise	409	385,08
	Ön Lisans	95	326,73
	Lisans	138	451,93
	Lisansüstü	23	242,39
	Toplam	800	

Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalaması bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın ilköğretim mezunu olan katılımcılar ile lisansüstü mezunu katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.130.3 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	S22_ikincifaktör_toplamlpuan
Ki kare değeri	43,755
Serbestlik derecesi	4
Testin p değeri	,000

Tabloda yer alan testin p değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,000<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; eğitim durumuna göre isim değişikliklerini hatırlama faktörü istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılığın hangi eğitim gruplarından kaynaklandığının tespiti ise ilave testler gerektirmektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc testlerine (Bkz.: Ek-11) ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-11'de, 5 farklı eğitim durumunun her birini, diğer eğitim durumları ile karşılaştırmak suretiyle, eğitim durumu farklı olan grupların isim değişikliklerini hatırlama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını görmeye yönelik testlerin sonuçları görüntülenmektedir. Görüldüğü gibi, ilköğretim ve lisans mezunu katılımcıların isim değişikliklerini hatırlama düzeylerinin lise, ön lisans ve lisansüstü mezunu katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1.131 İsim Değişiklikleri Ölçeği**Eğitim Durumuna Göre İfadelerinin Ortalamalarının Karşılaştırılması**

		İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır	Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar	İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar	İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum	İsim değişikliklerini anlamalı bulduğum için kullanıyorum	İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum	İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum	İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum
Eğitim	İlköğretim Ortalama	4,24	3,97	4,10	3,68	3,62	3,49	3,71	3,65
	N	135	135	135	135	135	135	135	135
	Standart								
	Sapma	,848	,828	,964	1,220	1,221	1,281	1,202	1,211
Lise	Ortalama	3,97	3,84	3,67	2,91	2,71	2,84	3,03	2,90
	N	409	409	409	409	409	409	409	409
	Standart								
	Sapma	,949	,906	1,005	1,048	1,251	1,066	1,135	1,091
Ön Lisans	Ortalama	3,67	3,61	3,38	3,27	2,97	2,66	3,05	2,83
	N	95	95	95	95	95	95	95	95
	Standart								
	Sapma	1,125	1,045	1,169	1,171	1,356	1,226	1,241	1,117
Lisans	Ortalama	4,10	4,15	3,92	3,43	3,38	3,16	3,46	3,28
	N	138	138	138	138	138	138	138	138

	Standart								
	Sapma	,946	,836	,921	1,080	1,303	1,191	1,147	1,226
Lisansüstü	Ortalama	3,39	3,43	3,52	2,43	2,39	2,09	2,78	2,52
	N	23	23	23	23	23	23	23	23
	Standart								
	Sapma	,783	,896	,947	,945	,839	,668	,795	,665
Toplam	Ortalama	3,99	3,88	3,75	3,16	3,00	2,96	3,21	3,07
	N	800	800	800	800	800	800	800	800
	Standart								
	Sapma	,967	,913	1,024	1,142	1,312	1,176	1,184	1,169

Eğitim düzeyine göre ifadelerin ortalamalarına bakıldığında, isim değişiklikleri ölçeğinde yer alan ifadelere ilişkin görüşlerin eğitim durumlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre ilköğretim, lise ve ön lisans mezunu katılımcılar en çok “İsim değişiklikleri 15 Temmuz’u hatırlamamı kolaylaştırır” ifadesine katılım gösterirken, lisans mezunu katılımcılar “Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar” ifadesine, lisansüstü mezunu katılımcılar “İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar” ifadesine katılım göstermiştir. İlköğretim mezunu, ön lisans, lisans ve lisansüstü mezunu katılımcılar en az “İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum” ifadesine, lise mezunu katılımcılar “İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum” ifadesine katılım göstermişlerdir. İsim değişikliklerinin hafızanın sürekliliğini sağladığına en çok lisans mezunları katılmıştır. Genel olarak ilköğretim mezunu katılımcıların ölçekte yer alan ifadelere katılım düzeylerinin diğer tüm katılımcılara göre daha yüksektir.

Tablo 3.132 İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Eğitim Durumu İle Korelasyonu

Tutum Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu

			Eğitim	_birincifaktör_toplam puan
Spearman's rho	Eğitim	Korelasyon Katsayısı	1,000	-,091*
		Sig. (2-tailed)	.	,010
		N	800	800
	S22_birincifaktör_toplam puan	Korelasyon Katsayısı	-,091*	1,000
		Sig. (2-tailed)	,010	.
		N	800	800

İsim değişiklikleri ölçeğine verilen yanıtlar ile eğitim durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten küçük olduğu için ($p=0,010<0,05$) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Spearman Korelasyon katsayısı -0,091 olduğu için isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puan ile eğitim düzeyi arasında negatif yönde zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre düşük düzeyde, eğitim düzeyi arttıkça isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puanın azaldığını söylemek mümkündür.

Tablo 3.132.1 Hatırlama Faktörü Korelasyon Katsayıları Tablosu

			Eğitim	S22_ikincifaktör_toplam puan
Spearman's rho	Eğitim	Korelasyon Katsayısı	1,000	-,089*
		Sig. (2-tailed)	.	,012
		N	800	800

S22_ikincifaktör_toplampuan	Korelasyon Katsayısı	-,089*	1,000
n	Sig. (2-tailed)	,012	.
	N	800	800

İsim değişiklikleri ölçeğine verilen yanıtlar ile eğitim durumu arasındaki ilişkiyi bütünsel açıdan görmek için korelasyon analizi yapıp korelasyon tablosu hazırlanmıştır. Yukarıdaki tabloda Sig. (2-tailed) 0,05'ten küçük olduğu için ($p=0,012<0,05$) değişkenler arasında anlamlı bir ilişki vardır. Spearman Korelasyon katsayısı -0,089 olduğu için isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puan ile eğitim düzeyi arasında negatif yönde zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre düşük düzeyde, eğitim düzeyi arttıkça isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puan azalmaktadır.

Tablo 3.133 İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Farklaşıp Farklaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan

Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?	N	Sıra Ortalaması
_birincifaktör_toplampuan	Adalet ve Kalkınma Partisi	333	515,23
	Cumhiyet Halk Partisi	181	283,80
	Halkların Demokratik Partisi	89	313,33
	Milliyetçi Hareket Partisi	83	364,96
	İYİ Parti	37	329,73
	Söylemek istemiyorum	33	379,91
	Oy kullanmadım	29	365,36
	Diğer	15	263,23
	Toplam	800	

Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalamaları bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın Adalet ve Kalkınma Partisi'ne

oy veren katılımcılar ile diğer seçeneğini tercih eden katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.133.1 Tutum Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	S22_birincifaktör_toplampooan
Ki kare değeri	153,252
Serbestlik derecesi	7
Testin p değeri	,000

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: 2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?

Tabloda yer alan testin p değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,000<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; oy verilen partiye göre isim değişikliklerine karşı tutum istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc testlerine (Bkz.: Ek-12) ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-12'de görüldüğü gibi, AK Parti'ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerine karşı tutumları CHP, HDP, MHP, İYİ Parti'ye oy veren ve verdiği oyu söylemek istemeyen katılımcılara göre en yüksek düzeydedir. Dolayısıyla, AK Parti'ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerine karşı tutumlarının olumlu yönde olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 3.134 İsim Değişiklikleri Ölçeği Puanlarının Siyasi Eğilim Değişkenine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan

Kruskal Wallis Testi Sonuçları

Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sıra Değerleri Tablosu

	2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?	N	Sıra Ortalaması
_ikincifaktör_toplampooan	Adalet ve Kalkınma Partisi	333	452,48
	Cumhuriyet Halk Partisi	181	374,14
	Halkların Demokratik Partisi	89	247,88
	Milliyetçi Hareket Partisi	83	415,97
	İYİ Parti	37	420,09
	Söylemek istemiyorum	33	404,61
	Oy kullanmadım	29	427,34
	Diğer	15	275,23
	Toplam	800	

Sıra değerleri tablosunda yer alan sıra ortalaması bölümünde de gruplar arasında fark olduğu görülmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın AK Parti'ye oy veren katılımcılar ile HDP'ye oy veren katılımcılar arasında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.134.1 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis Testi Sonuç Tablosu

	_ikincifaktör_toplampooan
Ki kare değeri	65,229
Serbestlik derecesi	7
Testin p değeri	,000

a. Kruskal Wallis Test

b. Gruplama Değişkeni: 2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?

Test Statistics tablosunda yer alan testin p değeri 0,05'ten küçük olduğu ($p=0,000<0,05$) için gruplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre; oy verilen partiye göre isim değişiklikleri hatırlama düzeyi istatistiksel olarak farklılık

göstermektedir. Bu farklılığın hangi gruplar arasında anlamlı olduğunu görebilmek için Post-Hoc testlerine (Bkz.: Ek-13) ihtiyaç duyulmaktadır.

Ek-13'te görüldüğü gibi, AK Parti'ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerinin 15 Temmuz'u hatırlamayı kolaylaştırdığına, hafızanın sürekliliğini sağladığına ve şehitleri unutulmaz kıldığına dair inancı CHP ve HDP'ye oy veren katılımcılardan daha yüksek düzeydedir. CHP'ye ve MHP'ye oy veren katılımcılar isim değişikliklerini HDP'ye oy veren katılımcılardan daha çok benimsemektedir. HDP'ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerini benimseme düzeyi ise AK Parti, CHP, MHP'ye oy veren ve oy kullanmayan katılımcılardan daha düşük düzeydedir. Dolayısıyla, HDP'ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerine karşı tutumlarının olumsuz yönde olduğunu söylemek mümkündür.

3.7.2.5.5.KATILIMCILARIN MEDYA SEÇİMİ

Tablo 3.135 15 Temmuz'un Hatırlatıcı Kaynakları

Hatırlatıcı Kaynaklar	n	%
Sosyal Medya	313	39,1
Geleneksel medya (Radyo, televizyon, gazete)	270	33,8
Cadde ve meydan isimleri	211	26,4
Sokak, cadde, park ve meydanlar	197	24,6
Anma günleri	197	24,6
Anıtlar, müzeler ve heykeller	196	24,5
Kişisel deneyimler	183	22,9
Siyasal hitabetler	105	13,1
Toplam	800	100

Tablo 3.135'de görüldüğü üzere, katılımcıların %39,1'i sosyal medyayı, %33,8'i geleneksel medyayı 15 Temmuz'u hatırlatma sürecinin en etkili aracı olarak ifade etmiştir. Katılımcıların %26,4'ü cadde ve meydan isimlerinin, %24,6'sı, sokak, cadde, park ve meydanların, %24,6'sı anma günlerinin, %24,5'i anıt, müze ve heykellerin, %22,9'u kişisel deneyimlerinin, %13,1'i ise siyasi hitabetlerin 15 Temmuz'un

hatırlatıcı unsuru olduklarını ifade etmişlerdir. Tüm bu hatırlatıcı unsurlar içerisinde katılımcılarda hatırlatma duygusunu en çok uyandıran araç medya olmuştur.

Tablo 3.136 Darbe Girişiminden Haberdar Olma Düzeyi

Haber Alma Aracı	n	%
Televizyon	418	52,3
Sosyal medya	123	15,4
İnternet haber siteleri	97	12,1
Aile üyeleri/tanıdıklar	87	10,9
Radyo	63	7,9
GSM (Telefon Görüşmeleri)	12	1,5
Toplam	800	100

Katılımcılara darbe girişiminden ilk nasıl haberdar oldukları sorulmuştur. Verilen cevaplara göre katılımcıların %52,3'ünün yani yarısının darbe girişiminden televizyon aracılığıyla haberdar oldukları görülmektedir. Katılımcıların %15,4'ü sosyal medya, %12,1'i internet haber siteleri, %10,9'u ailesi, %7,9'u radyo ve %1,5'i GSM aracılığıyla darbe girişiminden haberdar olmuştur.

Tablo 3.137 Darbe Girişimine Dair Bilgi Alma Düzeyi

Medya Takibi	n	%
Televizyon	423	52,9
Sosyal medya	202	25,3
İnternet haber siteleri	87	10,9
Radyo	60	7,5
GSM (Telefon görüşmeleri)	28	3,5
Toplam	800	100

Tablo 3.137'de görüldüğü gibi katılımcıların %52,9'u, darbe girişimi gecesi sosyal medyaya oranla geleneksel medyayı daha sık takip etmiş ve en çok televizyondan bilgi almıştır. Sosyal medyayı bilgi edinmek için kullanan katılımcıların oranı %25,3'tür. Bunu %10,9'luk oranla internet haber siteleri, %7,5'lik oranla radyo ve %3,5'lik

oranla telefon görüşmeleri takip etmektedir. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarından televizyonun bilgi alma sıklığı durumuna göre en üst sırada yer alması ve güvenilir bir bilgi kaynağı olarak hala etkisini sürdürüyor olması dikkati çekmektedir.

Tablo 3.138 Darbe ile İlgili Haberlerin İçerik Dağılımı

Haber İçerikleri	n	%
Darbe girişiminin sonuçları	387	48,4
Darbe girişiminin nedenleri	267	33,4
Darbe girişiminin sorgulanması	262	32,8
Darbe sonrası siyasal ve ekonomik yaşam	234	29,3
Fikrim yok	59	7,4
Toplam	800	100

Katılımcılara medyada 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin ağırlıklı olarak hangi konularda haber yapıldığını düşündükleri sorulmuştur. Katılımcıların %48,4'ü medyada darbe girişiminin sonuçları ile ilgili haber yapıldığını ifade etmiştir. Katılımcıların %33,4'ü medya politikasında darbe girişiminin nedenlerine ilişkin haberlerin temsil edildiğini, %32,8'ü ise darbe girişimini sorgulayıcı haberlerin aktarıldığını belirtmektedir. Konuyla ilgili haberlerde yer alan bir diğer önemli tema %29,3'lik oranla darbe sonrası siyasal ve ekonomik yaşama dairdir. Katılımcıların %7,4'ü ise bu konuda net bir fikir belirtmemiştir.

3.7.3. BULGULARA YÖNELİK GENEL BİR DEĞERLENDİRME VE TARTIŞMA

Bu başlık altında araştırma bulguları ilk olarak toplumsal hafıza kuramları çerçevesinde mekân-iktidar-medya perspektifinden, ardından ise araştırmanın amaçlarına yönelik bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu bağlamda bulgularla, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleştirilen darbe girişiminin “yaşayanlar”/“izleyenler” nezdinde hangi düzeyde karşılık bulduğunu, hangi tür anlamlar ve toplumsal özellikler içerdiğini, bellek – mekân, bellek – iktidar, iktidar – mekân ve iktidar – toplum ilişkileri bağlamında değişen iletişim koşulları ve araçları çerçevesinden ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Araştırma kapsamında 50 katılımcı ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler ve devamında 800 katılımcı ile gerçekleştirilen anket çalışması ile 15 Temmuz 2016 tarihini gerek ‘sokağa çıkarak’ gerek ‘sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen’ bireylerin, o gece ki darbe girişimi süresince yaşadıkları ile biriken deneyimleri ve bu deneyimleri kolektifleştiren unsurlara, 15 Temmuz denilince akıllarına gelen mekânların hangileri olduğuna ve yine bu mekânlara dair farkındalık düzeylerine ilişkin bir durum tespiti yapmak; mekâna ilişkin isim değişikliklerini kabul ve red düzeylerini, bu kabul ve reddin ardındaki kök neden ya da nedenleri incelemek hedeflenmiştir.

Ana kitle uygulaması, yapılan ölçek geliştirme araştırmasının ardından son hali verilen ölçme aracıyla ve hem açık hem de kapalı uçlu sorular ile gerçekleştirilmiştir. Ölçek, hafıza mekânlarına ve mekân isim değişikliklerine ilişkin tutumları ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçme aracı geliştirmenin son aşamasında, açıklayıcı faktör analizleri ile ölçme aracındaki ifadelerin ve faktörlerin kitle araştırması için kullanılabilir oldukları saptanmıştır. Her aracın ve oluşan faktörün kendi içerisinde geçerlilik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. İlk olarak katılımcıların zihinlerinde yer eden 15 Temmuz algısı, ikinci olarak 15 Temmuz 2016 tarihine verilen kişisel önem ve destek ortaya konmuş, ardından hafıza mekânlarının ve mekân isim değişikliklerinin 15 Temmuz 2016’ya yönelik tutum oluşturmadaki rolüne odaklanılmıştır.

Araştırmanın başlangıcında katılımcılara mekâna ve mekân isimlerine ilişkin algılarını ölçmeye yönelik olarak ‘İstanbul’da iki yakayı birbirine bağlayan kaç köprü olduğu’ sorulmuştur. Bu soru ile anketin ilerleyen aşamalarında yer verilen sorularla herhangi bir yönlendirmeye fırsat vermeden, katılımcıların farkındalık düzeylerinin öğrenilmesi amaçlanmıştır. Darbe girişimi gecesı sokağa çıkan katılımcıların %67,3’ü İstanbul’un en eski köprüsü için “15 Temmuz Şehitler Köprüsü” ismini kullanırken, %31,7’sinin “Boğaziçi Köprüsü” ismini kullanmayı tercih ettiğı görülmüştür. Sokağa çıkmayan katılımcıların ise %70,4’nün “15 Temmuz Şehitler Köprüsü” ismini kullandığı, %29,6’sının “Boğaziçi Köprüsü” ismini kullanmayı tercih ettiğı saptanmıştır. Bu bulgu, Pösteke’nin (2013: 5-6) mekânsal düzenlemelerin ya da değışikliklerin toplumsal hatırlamayı sağladığı görüşünü destekler niteliktedir. Gerek sokağa çıkan gerek sokağa çıkmadan darbe girişimini medya üzerinden takip eden katılımcıların büyük bir çoğunluğunun 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ismini kullanmayı tercih etmesi bu ismin toplumsal hafızaya girmiş olduğunun kanıtıdır. Bunu aynı zamanda, 15 Temmuz’un toplumsal hafızaya demir atması olarak değerlendirmek de mümkün görünmektedir.

İsim değışiklikleri her görünürlüğünde bellekte bir tekrar yaratmakta ve bu tekrar alt okumada darbe girişimi sürecinde biriken tecrübeler ve bu tecrübeleri kolektifleştiren unsurların toplumun hafızasına yerleştğini salık vermektedir. Diğer deyişle 5 yıl önce yaşanan darbe girişimi, sokakta bulunma deneyiminden bağımsız olarak inşa edilen hafıza mekânları ve değıştirilen yer isimleri aracılığıyla bireye o günü yeniden anımsatmakta ve bu durum sonuç olarak bir hatırla(t)ma stratejisine dönüşmektedir. Benzer şekilde isim değışikliklerinin kitle iletişim araçlarında sunulması, köprünün iki yakasına inşa edilen anıtlarla görünür kılınması, tamamıyla verilmek istenen mesajın tekrar ile pekiştirilmesi ve süreklilik arz eden şekilde işlenmesi sürecini hedeflemektedir. Bu bağlamda, bireysel ve kolektif bellekte tekrarların oldukça önemli olduğunu, aksihalde bellekte yer alan olayların silikleşip ve unutulduğunu söylemek mümkündür.

Elde edilen bulgulara göre, 15 Temmuz 2016 tarihi, cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, politik görüş, sokağa çıkma durumu gibi değışkenlerden bağımsız olarak tüm katılımcılarda ilk olarak “darbe/darbe girişimi” kavramını akla getirmektedir. Bu

bulgu, 15 Temmuz 2016 tarihindeki başarısız darbe girişiminin Cumhuriyet tarihinde büyük bir toplumsal tepki ve direnişle karşılanan bir girişim olarak tarih sahnesindeki yerini aldığına da bir kanıttır. “Vatan/bayrak sevgisi”, “hainlik” ve “Köprü” en sık tekrar edilen çağrışımlar olmuştur. Bu kavramlar ya da duygular, doğrudan ya da dolaylı olarak 15 Temmuz 2016 ile örtüşmekte, onu çağıran/çağrıştıran unsurları ifade etmektedir. Farklı sosyolojik ve siyasal arka plana az ya da çok sahip olma bağlamında değerlendirildiğinde, katılımcılar arasındaki birlik ve dayanışmayı sağlayacak temel değer “vatan” sevgisi olması SETA’nın (2016:7) araştırma bulguları ile de benzerlik göstermektedir.

15 Temmuz’un çağrışımları arasında inşa edilen anıtlar, semboller ve müzelerin yer almayışı, hafıza mekânlarının işlevine ilişkin literatürün sorgulanmasını gerektirmektedir. Nora’nın (2006: 9), geçmiş hatırlamanın bir yolu olarak yaratılan “hafıza mekânları”nın bizzat varlıkları ve gerçeklik etkileriyle belleği canlı tutma işlevini yerine getirecek denli güvenilir bir dayanak oluşturduğuna ilişkin vurgusu, Gilmour’un (2015: 411) hafıza mekânlarının hem kolektif belleğin bir kaydı, hem de onu yaratma yöntemi olduğuna ilişkin iddiası, Yılmaz’ın (2014: 188-189) anıtların, daha büyük grupların hatırlama sürecinin tetikleyicisi olarak inşa edildiği savı, bu araştırma kapsamında karşılığını bulmamıştır. Zira 15 Temmuz ile ilgili katılımcıların zihinlerinde yer alan çağrışımlar açıklanırken, bir mekân olarak sadece “Köprü”den bahsedilmiş olması, İstanbul’un Avrupa ve Anadolu Yakalarını birbirine bağlayan köprünün yaşanan darbe girişimi ile bağ kurmaya imkân tanıyan bir mekân olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak toplumsal hafızada karşılığını bulmasa da anıtlştırma önemli bir hafıza kurucu etkinlik olarak görünmektedir.

Kadınlar için 15 Temmuz’un çağrışımları mekân ile özdeşleştirilmekte, hatırlama “Köprü” gibi belli bir mekânın desteğiyle süreklilik kazanmaktadır. Erkek katılımcılar için ise 15 Temmuz’a karakterini veren, hissettirdiği “korku ve kâbus” dolu anlara ilişkin yaşanmışlık duygusudur. Erkek katılımcıların 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin bir kurgu olduğuna inancı, kadın katılımcılara göre daha yüksektir. 15 Temmuz 2016 tarihi sokağa çıkan katılımcılara “darbe girişimi”, “vatan/bayrak” ve

“hainlik” kavramlarını hatırlatırken; sokağa çıkmayan katılımcılara “darbe girişimi”, “vatan/bayrak” kavramlarından farklı olarak “Köprü”yü hatırlatmaktadır.

Bu durumu Halbwachs (2007: 62) katılımcıların “kendilerinin deneyimlemedikleri ancak kültürel yapıntılardan öğrendikleri geçmiş bilgisi olarak tanımlamaktadır.” Sokağa çıkmayan katılımcıların 15 Temmuz 2016 tarihi denildiğinde Köprü’yü hatırlamaları bu göstergelerin yaratıcısı, aktarıcısı ve yorumlayıcısı konumundaki medyanın gücünden kaynaklanmaktadır. Medyanın, sokağa çıkmayan katılımcıların bellek birikiminin kaynağını oluşturduğunu ve hatırlamanın çerçevesini çizdiğini araştırma bulguları da desteklemektedir. Çünkü “Köprü” sokağa çıkmayan katılımcıların 15 Temmuz 2016 çağrışımlarıyla özdeşleştiği tek mekândır. Bu da medyanın, hafıza üzerindeki eşsiz etkisini göstermektedir. Bu bulgu Assmann’ın (2014: 44), “sadece başkalarından öğrendiklerimizi hatırlamayız, aynı zamanda onların anlattıklarını, anlamlı diye vurguladıklarını ve yansıttıklarını da hatırlarız. Her şeyden önce başkaları tarafından sosyal açıdan belirlenmiş anlamları bağlamında algılarız” şeklindeki savını da doğrulamaktadır. Medya, o geceye ilişkin sunduğu görüntüler yoluyla bireylerin hatırlama sürecine katkıda bulunmuş, sahip olduğu donanımsal üstünlüğü ile uzamsal sınırlılıkları yok etmiş, bireysel ve dolayısıyla kolektif bilince neyin nasıl hatırlanması gerektiğine dair bir algı çerçevesi sunmuştur.

Öte yandan 15 Temmuz’a özgü frekans düzeyi en yüksek hatırlama figürleri, kişilerdir. Halbwachs (2017), geçmişini hatırlamak için kişilerin fiziksel olarak ortamda bulunmasına gerek olmadığını belirtir. Çünkü zihinde bu anılar o kişiyle birlikte hatırlanır. Yani, Halbwachs’a göre bir hatırayı teyit etmek için ya da hatırlamak için tanıklara başvurulabilir. Bir başka deyişle, bir tohumun filizlenebilmesi için nasıl ki uygun ortamın sağlanması gerekiyorsa, bireylerin dışında kalan anıların hatırlanabilmesi için de tanıklıklar gibi anımsatıcı unsurların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Benzer şekilde Tunçel (2017: 23) de hatırlamak için belli başlı hatırlama figürlerinin seçildiğini ve diğerlerinin temsilden azade kılındığını ifade etmiştir. Böylece seçilenler ideal durumda kuşaktan kuşağa aktararak toplumsal gerçekliği oluşturmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Fetullahçı Terör Örgütü lideri Fethullah Gülen ve Şehit Astsubay Ömer Halisdemir 15 Temmuz’un en belirgin ve önemli hatırlatıcı figürlerdir.

Bu figürler, 15 Temmuz’a dair belleğin somut bir içeriğe kavuşmasını sağlamıştır. Ne yaş durumu, ne eğitim düzeyi ne de darbe girişimi gecesini sokakta bulunma değişkeni 15 Temmuz’un hatırlama figürlerini değiştirmektedir. Bu bulgu Assmann’ın (2015, 146-147), belleğin geçmişin belirli boyutlarına yöneldiğini ve genellikle hatıranın bağlandığı simgesel figürlerde yoğunlaştığı görüşünü destekler niteliktedir. Ömer Halisdemir’in bu süreçte, “15 Temmuz Şehidi” olarak sunulması, darbe girişiminin otobiyografik belleğinde önemli bir hatırlama figürü olmasını sağlamıştır. Şehit Halisdemir için inşa edilen anıtlar, Türkiye’deki birçok meydan, cadde, okul, üniversite ve öğrenci yurduna kendisinin adının verilmesi toplumsal dokuda karşılığını bulan bir kişileştirme sürecini anlatmaktadır. Bu süreçte Levi’nin (2014: 131) ifade ettiği üzere Ömer Halisdemir, bellek muhafızı rolü ile 15 Temmuz hakkındaki bilgi ve algıyı yapılandırma, koruma, onaylama süreçlerinde etkin olmuştur.

15 Temmuz’un kişilerle özdeşleştirilmesi, belleğin somut bir içeriğe kavuşması olarak yorumlanabileceği gibi, tarihsel köklerinde taşıdığı simgesel ve politik anlamı “figüratif bir şekilde temsil etme” kültürü ile de açıklanabilir. Bu anlamda, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın o geceye ilişkin bir otorite olarak sürükleyici ve motive edici gücü toplumsal hafızada karşılığını bulmuştur. 15 Temmuz’a dair kahramanlar/ötekiler inşa etme eğilimi de toplumsal hafızada karşılığını bulmuştur. FETÖ lideri Fetullah Gülen’in 15 Temmuz’un hatırlama figürleri arasında yer alması toplumsal hafızanın öteki ucunu ortaya koymaktadır. Siyasal iktidar ise bu süreçte, Gülen üzerinden “öteki”ye dair kimliğini sağlamlaştırmış, bu arada da “öteki”yle arasındaki yarığı sürekli derinleştirmiştir.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bir diğer önemli bulgu hatırlamanın duygusal bir ilişki olduğudur. Taşcıoğlu’nun vurguladığı üzere (2013: 49) “fiziksel olarak mekânın algılanması insandan insana büyük farklılıklar göstermemesine rağmen duygusal olarak, bir mekân bir insana bir başka insanın gözüyle görüldüğünden çok daha farklı olabilmektedir.” Ancak bu çalışmada tam da bu noktada 15 Temmuz bağlamında, bir duygu birlikteliğinin öne çıktığını söylemek mümkündür. Genel itibarıyla, 15 Temmuz, katılımcıların aynı zaman ve mekânda, ortak duygular ve eylemler etrafında mobilize oldukları bir tarihtir. “Korku” ve “birlik beraberlik duygusu” 15 Temmuz 2016 tarihini gerek sokağa çıkarak gerek sokağa çıkmadan yaşayan katılımcıları

kuşatan duygulardır. Sokağa çıkan katılımcıların o geceye dair hissettiği “üzüntü” sokağa çıkmayan katılımcıda “hiçbir şey hissetmeme” duygusuna dönüşebilmektedir. Bu dönüşüm sokağa çıkmayan katılımcıların 15 Temmuz 2016’ya yönelik algı ve kabullerinden bağımsız değildir. Bu noktada İnce’nin (2010) görüşlerine atıfta bulunmak gerekmektedir. Elde edilen bulgular İnce’nin, aynı olayı tecrübe eden iki kişi, olayı farklı perspektiften anımsayabilir ve bu kişilerde hatırlanan olayın tekliğine rağmen kolektif bellek farklı şekilde oluşur iddiasını doğrulamaktadır. Sokağa çıkan katılımcılar için 15 Temmuz 2016 “gurur” kaynağı iken sokağa çıkmayan katılımcılarda dünya görüşü ve yaşam tarzının yansıması olarak anlamlı bir karşılık bulmamıştır. Bu bulgu, aynı zamanda Lynch’in (2019: 7) verili bir gerçekliğin duygusunun değişik insanlar arasında oldukça farklılaşabileceği yönündeki görüşünü de destekler niteliktedir. Bu bağlamda darbe girişimini deneyimleme biçimimiz mekânsal bakımdan bizi sınırları geniş bir deneyimler dünyasıyla buluştururken, zihinsel bakımdan da toplumsal kültür, değerler, anlayış ve algılamının tekrar tekrar yaşandığı kapsamlı bir geçmiş ve hatıra dünyasına dâhil etmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, 15 Temmuz’un hatırlanmasında/hatırlatılmasında yararlanılan diğer önemli unsurlar mekân ve görüntülerdir. Araştırmaya katılan katılımcıların yarısından fazlası (%52,4) hatırladıkları en iyi görüntüyü “Köprü” olarak belirtmiştir. Nora’ya göre bir somut kanıt zemini olarak hafıza mekânları, herhangi bir toplulukta, insanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle, ortak hafıza kaydına eklenerek simgesel öge haline getirilen maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birimdir. Tam da bu noktada dönemin toplumsal bellekte açtığı simgesel ve politik anlamı figüratif bir şekilde temsil eden mekân olarak Köprü’nün hafızalardaki görünümünden bahsetmek gerekmektedir.

Assmann (2015: 46) hafıza mekânlarının, belleğin somut bir içeriğe kavuşmasını sağladığını düşünmektedir. Benzer şekilde Nora da (2006) hafıza mekânlarının güncel sosyal, politik, kültürel varyasyonlar nedeniyle, hafızada her gün yeniden demirlendiğini iddia etmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun hafızasında bir mekân olarak sadece Köprü’nün yer alması Assmann ve Nora’nın görüşlerine gönderme yapmaktadır. Türkiye’nin yakın dönem yaşadığı ve bir tür toplumsal travma niteliği taşıyan 15 Temmuz’un hafıza mekanlarının temel rolü bireyler için anlam

yaratmaktır. 15 Temmuz; katılımcıların yarısından fazlasında Köprü’de cisimleşmekte, toplumsal hafızanın demirlendiği ve aktarıldığı yer haline gelmektedir. Tüm bunlar bağlamında, Köprü, siyasal iktidarın kendileme⁹ amacıyla kullandığı bir hafıza mekânıdır.

Toplumsal bir olayın içinde geçtiği sosyal bir olgu olarak Köprü sadece bir grubun değil katılımcıların büyük çoğunluğunun sahiplendiği bir mekân olarak toplumsal bellekte beklenen karşılığını bulmuş, Bilgin’in (2013: 99) ifade ettiği “kimlik yeri”ne ve “yer-sembolü”ne dönüşmüştür. Araştırma bulgularında da görüldüğü üzere, Köprü gerek sokağa çıkan katılımcılar gerek sokağa çıkmayan katılımcıların 15 Temmuz için inşa ettiği “burası” noktasıdır. Çünkü bu noktada hafızada kaydedilen olayların ürkütücü ve kaygı verici nitelikler taşıması söz konusudur.

“Şehitler”, “darbe girişi” ve “korku” Köprü’nün sembolizasyonunda kullanılan temel bileşenlerdir. Bu bileşenler, katılımcıların hafızasında o günü hem görsel hem de zihinsel olarak canlandırmakta ve Köprü’nün toplumsal hafızaya demirlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca “kaygı”, “direniş/mücadele”, “birlik ve beraberlik” vurgusu katılımcıların hafızasında Köprü’ye dair bir hatırlama sürecine işaret etmektedir. Bu anlamda, direnişin simgesi haline gelen Köprü’nün çağrışımlarında soyut kavramlar ön plana çıkarken, “şehitler”, “askerler” gibi hatırlamanın somutlandığı semboller de dikkat çekmektedir. Öte yandan katılımcıların verdiği yanıtlar 15 Temmuz’un çağrışımları ve 15 Temmuz’un uyandırdığı duygu sorularındaki yanıtlarla da tutarlıdır. Bu bağlamda, çağrışımlarla ilgili ifadelerin de gösterdiği üzere, Köprü ve köprü isimleri birer isim olmanın ötesinde farklı çağrışımlar içeren bir anlam yaratma aracıdır. Özkan’ın (2016) yorumuyla “İstanbul’un küresel olarak en belirgin sembolü olan bir topoğrafik oluşumun adını alan köprünün adı artık değişmiştir. Bu tarihten

⁹ 15 Temmuz sürecinde ve sonrasında Köprü, iktidarın kendileme amacıyla kullandığı bir mekân olarak gerek medyada gerekse de toplumsal ilişkiler içinde 15 Temmuz anısını nitelendirmede kullanılan bir mekan olarak kendini göstermektedir.

sonra ne bu köprü sadece bir köprüdür, ne 15 Temmuz sıradan bir gündür, ne de burada ölen insanlar sadece insandır.”

Margalit (2004) toplumsal bellek kavramını tanımlarken toplumsal hatırlamanın ne biçimde gerçekleştiğini, hatırlama sırasında kişilerarası iletişimin nasıl bir etkisi olduğunu örneklerle açıklayarak, paylaşılan bellek ve ortak bellek ayırımı yapar. Bir hafıza mekân örneği olarak Köprü özelinde ortak belleğin oluştuğunu söylemek mümkündür. Margalit’in, eğer belli bir toplumda herhangi bir olayı hatırlayanların oranı belirgin olarak yüksekse o zaman bu olayın anısının ortak bellek olarak adlandırılabilceğine ilişkin yorumu, 15 Temmuz özelinde karşılığını bulmaktadır. Gerek yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler, gerek anket sonuçları doğrultusunda katılımcıların büyük çoğunluğunun, 15 Temmuz denildiğinde akıllarına gelen ilk şeyin “darbe girişimi” ve ilk mekânın “Köprü” olması, ortak belleğin oluştuğunu göstermektedir.

Hatırlama eylemini gerçekleştiren ve ona istikrar kazandıran frekans düzeyi yüksek bir başka hafıza mekân “Atatürk Havalimanı” ve sembol unsur ise “tanklar”dır. Bu anlamda, katılımcılar için Köprü, tanklar ve Atatürk Havalimanı hafızalarını sürekli tazeledikleri bir hafıza durağı olarak dikkat çekmektedir. Elde edilen bulgulara göre, Köprü dışında hatırlama sürecinde en çok işleyen hafıza mekânı Atatürk Havalimanı’dır. Cumhurbaşkanının, Atatürk Havalimanını elinde tutan darbecilere rağmen gecenin ilerleyen saatlerinde bu havaalanına resmi makam uçağıyla iniş yapması ve halka hitaben konuşması darbeye karşı direnen halka büyük bir moral destek sağlamış (Çakı, 2018: 97) ve 15 Temmuz’u simgeleyen bir mekân olarak katılımcıların zihinlerinde yer bulmasını sağlamıştır. Atatürk Havalimanı’nın yüksek düzeyde hatırlanması, toplumsal hafızanın inşasında medya tarafından servis edilen görüntülerin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca direniş/mücadele, kaos/kargaşa gibi benzer çağrışımların yanı sıra Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, ilk hatta tek canlı konuşmasını havalimanından gerçekleştirmiş olması, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ‘havalimanının hatırlattıkları’ sıralamasında ilk üçte yer almasının nedeni olarak kabul edilebilir.

Simgesel mekânlarda daha az hatırlanan bir diğer hafıza mekânı Kısıklı Milli İrade Meydanı'dır. Bu meydan, katılımcılara “Recep Tayyip Erdoğan’ın evi”ni, “direniş/mücadele”yi ve “birlik ve beraberlik duygusunun” önemini hatırlatmaktadır. Elde edilen verilere göre, 15 Temmuz’un hafıza mekânları arasında gösterilen ve darbe girişiminden sonra Kısıklı Milli İrade Meydanı olarak ismi değiştirilen meydan, katılımcılarda anıların ve kolektif geçmişin yaratılmasında Köprü’ye ve Atatürk Havalimanı’na oranla daha az etkilidir.

15 Temmuz’da toplumsal hafızaya kazınmış bir diğer mekân TRT binasıdır. FETÖ üyeleri 15 Temmuz gecesi hem devlet televizyonunu hem de özel televizyonları ele geçirmeyi hedefleyen bir planı uygulamaya sokmuştur. Saat 22.05’te TRT’yi ele geçiren cuntacılar 23.47’de kararttıkları ekrandan saat 00.02’de darbe bildirisini spiker Tijen Karas’a silah zoruyla okutarak kamuoyunu kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. TRT’nin ele geçirilmesi darbeciler açısından belki bir cephe kazanımı olmuş fakat böylesine çoklu medya ortamında özel yayıncılık yapan medya organlarının darbe karşıtı bir genel yayın politikası belirlemesiyle tek bir cephe kazanmanın yeterli olmadığı görülmüştür (Özkır, 2017: 61). Katılımcılar “darbe bildirisini”ni, “darbeci askerlerin TRT’yi işgali sonrası darbe bildirisini okuyan TRT spikeri”ni ve “korku” duygusunu, TRT denilince hatırladıkları ilk üç şey olarak belirtmiştir.

Darbe bildirisinin sosyal hafızada konumlandırılış biçimini ve bildirinin TRT üzerinden okunmasını, iktidarın el değiştirdiğinin, “yeni devlet biziz” demenin örtülü bir algısını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu tür özel koşullarda, oluşturulan algının sürdürülebilir olması için otorite figürünün alaşağı edilmesi gerekmektedir. Bunun devlet kanalı üzerinden yapılması, yeni otoritenin zihinlerde inşa ve ilan edilme sürecinin başlangıcıdır. Bu ilan, resmi belleğin kayıtlarının sıfırlanarak yeni bir kayıt düğmesine basılması, var olan otoriteyi itibarsızlaştırma, değersizleştirme ve en önemlisi de bir bütün olarak başarısız ve zararlı olarak algılatılmasına yöneliktir. Katılımcıların, TRT denildiğinde ilk olarak darbe bildirisini hatırlıyor olması, darbelerle şekillenmiş bir ülkenin toplumsal ve tarihsel hafızasının travmatik bir şekilde yeniden sarsıldığının önemli bir kanıtıdır.

Elde edilen bulgular, 15 Temmuz gecesi meydanları dolduran vatandaşların birbirinden çok farklı motivasyonlara sahip olmadığını göstermektedir. Aksine sahip olunan motivasyonlar büyük ölçüde paralellik içindedir. Darbe girişimi gecesi sokağa çıkmada etkili olan faktörlerin en sık tekrar edilen temasını, “vatan, millet ve bayrak sevgisi”, “devletin yanında olmak” ve “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı” oluşturmuştur. Bu bulgular bu kez SETA’nın (2016: 8) araştırma bulgularından farklılaşmaktadır. SETA tarafından yürütülen “15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması”nda 15 Temmuz gecesi sokağa çıkma motivasyonunun, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın insanlara sokağa çıkma çağrısından, TRT’de darbe bildirisinin okunmasından ve camilerden selaların okunmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu araştırmada ise “vatan, millet ve bayrak sevgisi” ile “devletin yanında olma” temasının motivasyon kaynağını oluşturduğu saptanmıştır. Esasen, söz konusu her iki temanın sıklıkla tekrarının, toplumsal belleğin inşası açısından elzem bir bulgu olduğu kabul edilmelidir. Çünkü bir tema üzerine aşırı vurgu yapılması, bir iktidarın hegemonik güçlülüğünü gösterebileceği gibi, temelde neye hizmet ettiğini ortaya çıkarmak, dolayısıyla 15 Temmuz’u bağlamına yerleştirmek açısından verimli sonuçlar ortaya koyar. Bu bakımdan 15 Temmuz gecesi sokağa çıkmada en büyük katkıyı sunan faktörün “işgale karşı vatanı müdafaa” duygusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Saat 00.25’te Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın önce CNNTürk’e sonradan da A Haber’e telefonla bağlanarak FaceTime programı üzerinden görüntülü bir şekilde yaptığı konuşmayla toplumu meydanlara çıkmaya çağırması ve vatandaşların da bu çağrıya uyarak akın akın meydanları doldurması (Özkır, 2017: 62), darbe karşıtı direnişin kritik dönüm noktası olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısı, meydanlara inen insanları bir motivasyonda tutan ve insanları darbeye karşı direnmeye çağıran bir ilan niteliği taşımaktadır. Giddens, kültürel etkenlere alt dal olarak liderliğin de eklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü dünya tarihinde liderlerin ayrı ayrı birçok şekilde etkileri olmuştur (Şimşek, 2008: 50). Bu argümanın haklılığı bu araştırmanın bulgularınca da desteklenmektedir.

Araştırma bulguları açısından önemli bir diğer sonuç Castells’in (2016) “İktidar sağlama noktasında bir kaygının yaşanmadığı toplumsal hareketler süresince, üyelerin

ortak hareketler sergilediklerini, ancak bir lider çıkarma noktasında yetki devrine karşı derin güvensizlik nedeni ile buna ihtiyaç duymadıklarını” vurguladığı savının bu çalışma bulgularında karşılığını bulmadığı, elde edilen sonuçlarla örtüşmediğidir. Bu araştırmada, Cumhurbaşkanı’nın çağrısının sokağa çıkmada etkili faktörler arasında olması, sosyal medya ağlarında başlatılan örgütlenmelere bir kişinin liderlik edebileceğini ortaya koymuştur. Buradaki aktörün, iletişim becerileri sayesinde, bir hareketin girişimcisi haline gelebildiği açıkça görülmektedir. Bu bulgu aynı zamanda SETA (2016) tarafından yürütülen araştırmanın bulguları ve KONDA (2016) tarafından yürütülen “Demokrasi Nöbeti Araştırması Meydanların Profili” araştırmasının bulguları ile de benzerlik göstermektedir. Her iki araştırmada da darbe girişimine karşı katılımcıların büyük çoğunluğunun, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın televizyon ekranlarında yaptığı çağrının ardından sokağa çıkmaya karar verdiği saptanmıştır. Bu araştırmada da bulgular önceki araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın darbe girişimi gecesindeki kriz yönetimi ve liderliği, katılımcılar için darbenin başarısızlığa uğratılmasındaki en mühim faktörlerden biridir. Özellikle görsel ve dijital medyanın yükseliş süreci, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısı”nın sokağa çıkmada etkili faktörler arasında rastlanma sıklığını arttırmış, darbelerin o ana kadar ki uygulanma ve karşı konma biçimine yeni paradigmlar getirmiştir. Demokratik toplum inşasındaki rolü itibarıyla yeni medya, esasen, eş zamanlı paylaşım ve etkileşimlere imkân tanıyarak darbe girişimine karşı ortaya konan direnişe bir kimlik ve nitelik kazandırmıştır.

Darbe girişimi gecesini sokağa çıkmada etkili olan faktörlerden bir diğeri, 15 Temmuz gecesini insanları darbeye karşı direnmeye davet eden camilerden okunan Selalardır. Selalar, bir iletişim aygıtı olarak büyük ölçüde etkileşim sağlayan, meydanlarda toplanan insanları bir arada tutmayı başaran motivasyon kaynağı haline gelmiştir. Bu bulgu, Demir’in (2016: 12-20) de savını destekler niteliktedir:

Selaların önemi o denli büyük olmuştur ki bir darbeci Binbaşının (o gece ki) Whatsapp grubunda (yaptığı yazışmalarda) ‘Camilerin yayınlarının kesilmesi gerek’ demiştir” diyerek, selaların esasen nasıl büyük bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca camiler belki de ilk kez gündelik kamusal yaşamı bu denli doğrudan etkileme misyonu üstlenmiştir. Dahası birlik ve beraberlik davetinin selalar

üzerinden yapılması sokaklara dökülüp darbecilere engel olmanın “milli” bir onur olduğu kadar “dini” bir sorumluluk olduğu fikrini de toplumun aktif tavır almaya eğilimli bir kesiminde yerleştirmiştir.

SETA’nın (2016: 73) araştırmasında katılımcıların bir bölümü 15 Temmuz’un diğer darbelerden neden farklı olduğunu toplumun darbe girişimine karşı tepkisinin çok etkili ve şiddetli olmasını dair bir vurguya işaret ederek açıklamaktadır. Bu çalışmada da elde edilen bulgular sokağa çıkma motivasyonları ve hissedilen duyguların, darbenin büyük bir toplumsal tepki ve direnişle sonuçlanmasının bir yolu olduğunu göstermiştir. Bu yolda etkili bir diğer unsur darbe girişiminin hafıza mekânlarıdır. Bir ülkeye kimlik katan şey mekân ile geliştirilen ilişkidir (Kutay, 2017: 194). Relph’in (2018: 924-941) vurguladığı gibi, “bir mekânın kimliği o mekânın öğeleri ile olduğu kadar, mekânı kullanan kişilerin mekâna dair anıları, izlenimleri ve deneyimleri ile de ilişkilidir. Dolayısıyla o yere özgün herhangi bir anı ve hikâye üretilemeyen mekânla aidiyet kurulamaz ve kimlik öğelerinden bahsedilemez.” Bu yüzden birey veya kitlelerin veya daha geniş bir alanda toplumun mekânla olan ilişkisi o mekânın hatırlattığı kadarıyladır. Elde edilen bulgulara göre milli dayanışma/vatan sevgisi”, “ülkenin içinde bulunduğu duruma ilişkin üzüntü”, “korku” ve “birlik ve beraberlik duygusu” sokağa çıkan katılımcıların bulundukları mekânlarda en sık hissettikleri duygular olmuştur.

Bu duygular toplumu birbirini gözeten ve birbirinden sorumlu bir kitle haline getirmeyi başardığı gibi, 15 Temmuz’a bakışı değiştiren, inancı artırıcı uygulamaları da içermektedir. Dolayısıyla mekân ve o mekânda hissedilenler, o gece orada bulunan gruplar için ortak duyguları uyandıran, bireysel ve toplumsal anlamda gruplarda hatırlama duygusunu uyandıran, sürekliliği, geçmişe şimdiden ulaşmayı ve toplumsal belleğin devamlılığını sağlayan unsurlardan biri haline gelmiştir.

15 Temmuz sonrası abileştirme süreci, bu çerçevede maksatlı bir gayrete işaret eder. Anıtaştırılacak/abideleştirilecek kişi ve olaylar, 15 Temmuz özünü aktarmak üzere seçilmiştir. “Vatan, bayrak, şehitler” üçlüsü, şüphesiz anıtların önemli ve vazgeçilmez figürüdür. 15 Temmuz için önemli figürler de –örneğin Ömer Halisdemir- direnişin “hatırlama figürü” olarak anıtaştırılır. Darbe girişiminin seyrini değiştiren ve

Ankara'da Özel Kuvvetler Komutanlığında darbeci generali vurduktan sonra şehit olan Ömer Halisdemir'in temsil ettiği değerler 15 Temmuz'un değerleridir. Ölümü sonrası dikilen heykeli ile de 15 Temmuz'un önemli hafıza mekânlarından biri haline getirilmiştir.

15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nün Anadolu Yakası çıkışında inşa edilen “15 Temmuz Şehitler Abidesi”, darbe girişimi gecesi Esenler'de “tankın altında kalarak ezilen otomobilin anıtı” ve Çengelköy'deki “15 Temmuz Şehitler Çeşmesi” siyasal iktidarın toplumsal hafızada kurmaya çalıştığı ve katılımcılar tarafından en çok hatırlanan hafıza mekânlarının en somut örnekleridir. Bu örnekler şüphesiz üzerlerinde taşıdıkları biçimsel ve simgesel anlamlarla hatırlatılabilir bir kurgu işlevi görmektedir. Bu mekânlar direnişi temsil ederken, 15 Temmuz'u da, görsel semboller – anıtlar ve müzeler - aracılığıyla hatırlatmaktadır. Bu anıtların varlığından beklenen, kitleleri ortak değerler etrafında kenetlemek ve aynı zamanda 15 Temmuz sembolizmasını hatırlatmaktır. Dolayısıyla katılımcılar için hafıza mekânlarının anımsatma işlevi yanında, topluluk aidiyetlerini güçlendirmek için de vazgeçilmez önemde olduğu söylenebilir. Bu verilerden hareketle çalışmanın alt amaç sorusu çerçevesinde hafıza mekânlarının 15 Temmuz'u unutulmaz kılmada etkin bir role sahip oldukları belirtilebilir. Bu bakış Draaisma'nın (2012: 79), hatırlamaya çalıştığımız şeyin bağlamının o anıyı tekrar hatırlamamıza yardımcı olduğu görüşünü destekler niteliktedir.

“Birer bellek mekânı olarak kabul edilen bu yerler, bir yandan ‘içerideki’ topluluk üyelerine geçmişî hatırlatıp söz konusu kişilerin topluluk aidiyetlerini güçlendirirken, diğer yandan ‘dışarıdaki’ ziyaretçiye de topluluğun tarih içindeki serüvenini ve gücünü göstermektedir” (Keskin, 2014: 320). 15 Temmuz sonrası, köprü'nün her iki yakasına bir anıt dikilmesi ve anıttaki “tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet” vurgusu, 15 Temmuz'u kendi değerlerine sabitleme ve bu değerler etrafında hafıza inşa etme çabasını göstermektedir. Ayrıca dini unsurlarla güçlendirilmiş vurguların duyguları yönetecek şekilde tasarlandığını söylemek mümkündür. Hafıza mekânlarının amacı, aynı idealde birleşmiş bir milletin birlik ve bütünlüğünü sembolik olarak inşa etmek, toplumsal hafızayı kurma açısından bilinçli bir tercihi hatırlatmaktır. Bu mekânların katılımcılar tarafından hatırlanıyor oluşu, Nora'nın (2006: 9) hafıza mekânlarının

bizzat varlıkları ve gerçeklik etkileriyle belleği canlı tutma işlevini yerine getirecek denli güvenilir bir dayanak oluşturduğu savını desteklemektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne dair farkındalık düzeyleri incelediğinde, hafıza mekânlarına yönelik tutumlarının “Katılıyorum” ifadesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu katılım gücünün önemi, hafıza mekânlarının bireysel ve toplumsal hatırlama sürecinde etkili olduğu kabulünü de beraberinde getirmektedir. Yırtıcı’ya göre (2005: 1), bu kabul, mekânın “sadece fiziksel üretimin araçlarıyla değil, o toplumu kuran ilişkiler örüntüsüyle de anlamlandırılabilceği” için böyledir.

Winter’ın da (2015: 327) ifade ettiği üzere, bellek mekânları, yerel politikaların gerçekleştiği yerlerdir. Katılımcıların % 42,3’nün “Hafıza mekânları politik aktörlerin kalıcı iz ve devamlılık sağlamak adına başvurdukları bir yöntemdir” ifadesine katılım göstermesi, bellek mekânlarını, politik imgelerin bellek üzerinde kurmaya çalıştığı tahakkümün bir parçası olarak görmeyi, mekânı dönemsel koşulların algı ve çıkarlarına göre tanımlayabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Diğer bir deyişle “geçmiş, şimdinin çıkarlarıyla uyumlu olarak sürekli yeniden yapılanma içindedir” (Göle, 2007: 28-29) ve bu nedenle de katılımcıların %26,6’sı isim değişikliklerinin eskiye dair olanı unutturmayı hedeflediğini düşünmektedir. Bu noktada katılımcıların “Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir” ifadesine katılım düzeylerine de dikkat çekmek gerekmektedir. Katılımcıların %48,3’ü “Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir” ifadesinde, %39,6’sı ise “okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek politiktir” ifadesinde kararsız kalmıştır. Bu kararsızlığın hafıza mekânlarının rolünü göz ardı etmeden ancak bu role mesafe ve ihtiyatla yaklaşımdan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Araştırmanın ana amaçlarından biri de tespit edilen değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaktır. “Hafıza mekânlarına dair farkındalığın ve yer isimlendirmelerini benimsemenin cinsiyet/yaş/egitim/gelir düzeyi/siyasi eğilim/sokağa çıkma durumu ile bir bağlantısı var mıdır?” amaçlı soruya, katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, politik görüş ve darbe girişimi gecesı sokakta bulunma durumlarına göre cevap

verdikleri görülmüştür. Buradan hareketle de katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne yükledikleri anlamlara ilişkin farklılıklar, eldeki kavramsal ve kuramsal bilgilerden yola çıkarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Örneğin, cinsiyete göre farklılıklar incelendiğinde, hafıza mekânları ölçeğinden alınan toplam puanlar katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Bu bağlamda cinsiyet değişkeninin katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne ilişkin inancı üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu belirlenmiştir. Anket çalışması verilerine uygulanan Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre kadın katılımcılar erkeklere göre hafıza mekânlarının rolüne daha fazla anlam yüklemektedir.

Öte yandan, katılımcıların hafıza mekânlarına ilişkin görüşlerinin yaşlarına göre farklılık analizi Kruskal Wallis Testinden de geçirilmiştir. Ayrıca katılımcıların hafıza mekânları ölçeğinde yer alan ifadelerden aldıkları toplam puanlar ile yaşları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda hafıza mekânlarına atfedilen rolün yaş değişkenine göre değişiklik göstermediği sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, bu verilerden hareketle toplumsal olayların, yaş değişkenin çok ötesinde hatırlama ve unutma pratiklerini içerdiği sonucuna varılmıştır. 15 Temmuz her yaş grubu için bir anlam taşımakta ve bireye sorumluluk yüklemektedir. Farklı yaş gruplarından katılımcıların hafıza mekânları ölçeğinde yer alan ifadelere katılım düzeylerine bakıldığında, 35-44 yaş ve 45-54 yaş aralığındaki katılımcıların, 15-24 yaş grubundaki katılımcılara kıyasla hafıza mekânlarının rolüne daha yüksek düzeyde katılım gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum daha genç olanların kimlik oluşum sürecinde olmaları nedeniyle daha eleştirel bakabildiklerini düşündürmektedir.

Gelir düzeylerine göre yapılan Kruskal Wallis Testi sonuçlarına göre hafıza mekânlarına yönelik tutumlar ve gelir düzeyi arasında anlamlı farklılıklar yoktur. Hafıza mekânları ölçeğine verilen yanıtlar ile gelir durumu arasındaki ilişkiyi görmek için yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, gelir durumundaki farklılık hafıza mekânlarının rolüne ilişkin algılamada anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Dolayısıyla, toplum içinde yaşanan olaylar, gelir dağılımının çok ötesinde hatırlama ve unutma pratiklerini içermektedir. Farklı gelir gruplarından katılımcıların hafıza mekânları

ölçeğinde yer alan ifadeler katılım düzeylerine bakıldığında ise, 1001-2000 TL aylık gelire sahip katılımcıların diğer gelir gruplarına göre hafıza mekânlarının siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanıldığını ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edildiğini düşünmesi anlamlı bir sonuçtur. Gelir düzeyinin düşüklüğü ve buna bağlı yoksulluk durumunun yarattığı beklentisizlik halinin, çok daha detaysız, derinliksiz, diğer deyişle her şeyi olduğu gibi, çok daha sansürlü, çok daha basit, net, pazarlıksız ve politik olandan uzak bir biçimde ifadeye dönüştürebilme tutumunu ortaya çıkarırken, 4001-5000 TL aralığındaki aylık gelire sahip katılımcıların genel olarak ölçekteki ifadeler katılım düzeyinin yüksek olmasını, gelir ve bilinçteki nispeten yükselişin çok daha örtülü bir biçimde, daha çıkarların gözetilmesine ve ideolojik olandan yana tutum takınılmasına bağlamak mümkün görünmektedir.

Eğitim durumu değişkenine yönelik gerçekleştirilen Kruskal Wallis testinde ve korelasyon analizde anlamlı farklılıklar göze çarpmaktadır. Gruplar arasında en büyük farkın ilköğretim mezunu olan katılımcılar ile ön lisans mezunu katılımcılar arasında olduğu görülmüştür. İlköğretim mezunu katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne olan inancı lise ve ön lisans mezunu katılımcılara göre daha yüksektir. Ön lisans mezunu olan katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne olan inancının ilköğretim, lise ve lisans mezunu katılımcılardan daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Genel olarak ilköğretim mezunu katılımcıların ölçekte yer alan ifadeler katılım düzeyleri diğer tüm katılımcılara göre daha yüksektir. Bu bağlamda, eğitim düzeyi arttıkça hafıza mekânları ölçeğinden alınan toplam puanının azaldığını söylemek mümkündür. Başka bir deyişle eğitim düzeyi arttıkça hafıza mekânlarının rolüne olan inanç azalmaktadır. Burada, yaşam mücadelesinde özellikle ara katmanlarda yer alan ve sonra da bireysel mücadelede daha iddialı ve yarışmacı düzeye gelen bireylerin, günün daha ideolojik olan unsurlarına ilişkin olarak, bir başka deyişle daha günlük yaşamın dışında kaldığı düşünülen alanlarına yönelik diğerlerine göre duyarlılık düzeyinin çok daha düşük olmasını doğal karşılamak gerekmektedir. “Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir” ifadesine en çok lise ve lisans mezunlarının katılım göstermesi bu tespiti doğrulamaktadır. Dolayısıyla hatırlama ve unutma sürecinde eğitim düzeyinin enkritik eşiklerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Elden (2019: 22), hafızada temsil edilen mekânın, ideolojiyi anlamaya yarayan zihinsel bir yapılanma olduğunu ifade etmiştir. Araştırma bulguları bu ifadeyi doğrulamaktadır. Zira araştırma kapsamında siyasi eğilime göre yapılan karşılaştırmalarda oy verilen partiye göre hafıza mekânlarına atfedilen rol istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Gruplar arasında en büyük farkın Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy veren katılımcılar ile Halkların Demokratik Partisi'ne oy veren katılımcılar arasında olduğu görülmüştür.

Dudai'nin (2002: 51) ifade ettiği gibi, grubun büyüklüğü ne olursa olsun, grubun her bir üyesi, bu grubun diğer üyeleriyle pek çok ortak düşünceye ve anıya sahiptir. Burada gözardı edilmemesi gereken noktayı da burası oluşturmaktadır. Dudai, grubun bütün üyelerinin, bellekleri sorgulandığında hemen hemen aynı bilgileri vereceğini iddia etmektedir. AK Parti'ye oy veren katılımcıların diğer partilere oy veren katılımcılara kıyasla hafıza mekânlarının rolüne daha fazla inanmaları bu iddiayı doğrular görünmektedir. HDP'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne ilişkin inancı AK Parti'ye, CHP'ye, MHP'ye, İYİ Parti'ye oy veren katılımcılara, verdiği oyu söylemek istemeyen ve oy kullanmayan katılımcılara göre en düşük düzeydedir. CHP'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânların rolüne yükledikleri anlam, AKP ve MHP'ye oy veren ve oy kullanmayan katılımcılara göre daha düşük, HDP ve İYİ Parti'ye oy veren katılımcılara göre daha yüksek düzeydedir. SETA'nın (2016: 8) araştırmasında muhalefet partilerinin 15 Temmuz darbe girişimine yönelik tutumlarında katılımcılar "MHP'nin ardından CHP'nin duruşunu beğendiklerini ifade etmiştir. HDP'nin darbeye karşı gecikmeli tavrı ise özellikle HDP seçmeni katılımcılar tarafından da eleştirilmiştir. Ayrıca CHP ve HDP'ye yönelik darbe karşıtı organizasyonların içinde yeterince olmadıklarına yönelik bir eleştiri de mevcuttur." Bu araştırmalarda ortaya konulan bulgular HDP'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne inançlarının düşük olmasının ve aşağıda görüleceği üzere yine bu partiye oy veren katılımcıların isim değişikliklerini benimsemeyişlerinin kaynağını açıklamaktadır.

AK Parti'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne katılım düzeylerinin yüksekliği, bu konudaki duyarlılığa da işaret etmektedir. KONDA'nın (2016) araştırmasında da AK Parti seçmeninin 15 Temmuz sürecinde aktif olarak yer aldığı

bulgularına ulaşılmıştır. Bu bulgu, belleği sosyal bir olgu olarak tanımlayan çalışmaların temelini atan Halbwachs'ın (2016) “toplumsal çerçeveler” tezini destekler niteliktedir. Buna göre, duygusal yaşamımızın, deneyimlerimizin ve düşüncelerimizin kaynağı olan belleğimiz büyük ölçüde toplumsal yaşantıya, toplumsal ilişkiye ve toplumsal araçlara tabiidir. Çünkü bireyleri bir arada tutarak bireyin var oluşunu mümkün kılan şey, bu çerçevelerdir. Dolayısıyla, 15 Temmuz günü sahadaki insan profilinin ağırlıklı olarak AK Parti seçmeninden oluşması her bireyin, belirli gruplar içinde, bu grupların bireye aktardığı kolektif kodlar, semboller, inanç sistemi çerçevesinde ve kendisine aktarılan ortak bir geçmişle şekillendiğinin kanıtıdır.

Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre 15 Temmuz darbe girişimini gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireylerin belleğinde hafıza mekânlarına ilişkin anlamlı bir farklılık vardır. Dolayısıyla, sokağa çıkan katılımcıların deneyimledikleri ya da aktüel temsilinin bir parçası oldukları olaylar karşısında inşa edilen hafıza mekânlarına daha fazla anlam yükledikleri söylenebilir. 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan katılımcıların hafıza mekânları ölçeğinde yer alan “Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar” ve “Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder” görüşlerine katılım düzeylerinin sokağa çıkmayan katılımcılara göre daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcılar darbenin akamete uğratılmasına asli bir katkı yapmış önemli bir unsur olarak görülmektedir. Sokağa çıkan katılımcıların hafıza mekânları ölçeğinde yer alan ifadelere yüksek düzeyde katılım göstermeleri, katılımcıların hafıza mekânlarının takdirine verdikleri önemi ve hafıza yerlerinin kendileri için taşıdığı anlamı ortaya koymaktadır.

Çalışmaya sokağa çıkanlar perspektifinden bakmak, 15 Temmuz'un deneyimleyen kişi için önemini ortaya koyan “deneyimleme”nin hafıza üzerindeki etki ve önemini kabul etmeyi gerektirir. 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan katılımcılarda hafızanın geçmiş yaşanmışlıklarda kaydolması ve yaşanmışlıklarla ilişkilendirilerek hatırlanması, 15 Temmuz'u algılama ve hatırlama biçimini etkilemektedir. Çünkü sokağa çıkan katılımcılar 15 Temmuz'u kendi deneyimi çerçevesinde dönüştürerek ve anlamlandırarak algılamıştır. Bu anlayış, anıları tekrarlama, Türker'in de (2015: 267)

ifade ettiği “biz”in kimlik kurgusunun temellerini oluşturmakta ve yeni kuşaklara aktararak kaybolmasını engellemektedir.

O gece sokağa çıkan katılımcılar için “askerler” vurgusu ön plana çıkarken, o geceyi sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen katılımcılarda “kaygı” duygusu dikkat çekmektedir. Sokağa çıkan katılımcıların hatıraları, o gece birlikte oldukları diğer herkesle ilişkilidir. “Köprü’nün trafiğe kapatılması” darbe girişimini sokakta deneyimleyen katılımcı için o geceye dair işleyen bir referans sistemi olarak önemli bir yer tutarken, o geceyi sokağa çıkmadan medya üzerinden deneyimleyen bireylerde ise hatıralar daha çok bireysel duygular dünyasıyla ilişkilidir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu isim değişikliklerine ilişkindir. zberk’in de (2018: 663) ifade ettiği üzere özellikle 15 Temmuz Darbe Girişimi’nden sonra yeni bir tarihsel anlatıyla kamusal mekânlar yeni bir kimlik, tarihsel hafıza ve mekân kurmak üzere yeniden adlandırılmıştır. Siyasal düzen değişikliğine işaret eden yeniden adlandırmalarda ise, kahramanlar/ötekiler inşa etme eğilimi göze çarpmaktadır. 15 Temmuz’a ilişkin ana anlatının birey ve/veya toplumda bulacağı karşılığın pekiştirilmesi için isimlendirmelerde şehitlik vurgusu ve demokrasi mücadelesi ön plana çıkarılmış böylece ortak bilinç sürekli uyanık tutulmaya çalışılmıştır. Yer isimlerinde defalarca “şehit” ifadesinin kullanılması aynı zamanda toplumsal hafızadaki, sosyal ve kültürel kabullere işaret etmektedir. Çünkü şehit ve gazi, vatan için somut fedakârlığın cisimleştiği en önemli gruplardır.

Tüm katılımcıların %72,8’i isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan 401 katılımcının %79,8’i ise ismi değiştirilen mekânlardan haberdar olmadıklarını ifade etmiştir. 35-44 yaş aralığındaki katılımcılar %81,5’lik bir oranla isim değişikliklerinden en az haberdar olan yaş grubudur. 5001 TL ve üzeri aylık gelire sahip katılımcılar %92,6’lık bir oranla isim değişikliklerinden en az haberdar olan gelir grubudur. Sadece ilköğretim mezunu katılımcıların %54,1’i isim değişikliklerinden haberdar olduklarını ifade etmiştir. Lise, n lisans, lisans ve lisansüstü mezunu katılımcıların büyük çoğunluğu isim değişikliklerinden haberdar olmadıklarını belirtmişlerdir. AK Parti’ye oy veren ve ölçeklerdeki ifadelere yüksek katılım gösteren katılımcıların %62,5’inin isim

değişikliklerinden haberdar olmayışı, bu değişikliklerin toplumsal karşılığının beklenen oranda bulunamadığını göstermektedir. Bu değişiklikler katılımcıların bireysel ve toplumsal hafızalarında yer eden duygusal gereksinimlerine ve motivasyonlarına hitap edebilecek düzeyde karşılık bulmamıştır. Bu anlamda isim değişikliklerinin bireysel belleğimizin anlamlılık kaynağı olmadığını, anlamlı ve istikrarlı bir değişim sürecini ortaya koymadığını söylemek mümkündür.

İsim değişikliklerinden haberdar olan katılımcıların %86,7'sinin isim değişikliklerine dair hatırladıkları ilk mekân İstanbul'da Anadolu ve Avrupa Yakalarını birbirine bağlayan ve ilk köprü olan, 2016'daki isim değişikliğine kadar Boğaziçi Köprüsü olarak bilinen ve yapılan değişiklikle "15 Temmuz Şehitler Köprüsü" ismini alan köprüdür. Bu oran, bir hafıza mekân örneği olarak 43 yıl boyunca Boğaziçi Köprüsü olarak anılan, ancak yaşanan darbe girişiminde yaşamını yitirenlerin hatırasına gönderme yaparak ismi 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olarak değiştirilen köprünün, hem hafıza mekânı hem de isim değişiklikleri nezdinde toplumun belleğine yerleştiğinin kanıtıdır.

İsim değişikliklerinin günlük hayatta kullanımı siyasi alandaki kutuplaşmanın toplumsal kümelere de yansıdığını göstermektedir. Katılımcıların %50,1'i isim değişikliklerini günlük dilde kullandıklarını, %49,9'u ise isim değişikliklerini günlük dilde kullanmadıklarını belirtmiştir. Bu oranlar arasında kutuplaşma çok net olarak görülmektedir. Bu değişikliklerin reddinin temel nedenlerinden biri, siyasal iktidar eliyle değiştirilen isimlerin, 15 Temmuz'un düşünsel çerçevesinde karşılığını bulmaması ve geçerli değişikliklerin toplumun rızası alınmadan yapılmasıdır. Burada siyasal iktidar ve halk arasında değişikliklerin tek yönlü bir yorum sunması ve siyasal iktidarın takdiri aracılığıyla yapılması sorunundan söz etmek mümkündür.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, isim değişikliklerini hatırlama cinsiyete göre farklılaşmaktadır. İsim değişiklikleri ölçeği toplam puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U Testi sonuçlarına göre, kadınlarda isim değişikliklerini hatırlama, erkeklere kıyasla daha yüksek orandadır. Kadın katılımcıların isim değişikliklerinin 15 Temmuz'u hatırlamayı kolaylaştırdığına, hafızanın sürekliliğini sağladığına ve şehitleri

unutulmaz kıldığına ilişkin inancı erkek katılımcılara göre daha yüksektir. Cinsiyet ile isim değişikliklerini kullanma düzeyi arasında çok belirgin farklılaşmalara rastlanmamaktadır.

Mann-Whitney U Testi sonuçlarına göre 15 Temmuz gecesi sokağa çıkanlar, çıkmayanlara kıyasla isim değişiklikleri ölçeğinden daha yüksek puan almıştır. Buna göre; 15 Temmuz darbe girişimini sokağa çıkararak ve sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen katılımcıların belleğinde isim değişikliklerine ilişkin anlamlı bir farklılık vardır. Başka bir deyişle, sokağa çıkan katılımcılar için isim değişiklikleri daha özgül bir anlam taşımaktadır. Çünkü 15 Temmuz’u hatırlatan isim değişiklikleri 15 Temmuz’u ikame eden kişi ve mekânlara karşılık gelmektedir. Bu kişi ve mekânlar, doğrudan ya da dolaylı olarak 15 Temmuz ile örtüşen, onu çağırان/çağrıştıran unsurlardan oluşmaktadır. Sokağa çıkan katılımcıların belleğinde yer edinmiş mekânların taşıdıkları anlamlar bireysel anılar ile harmanlanmakta ve böylece yeni bir hatırlama süreci gerçekleşmektedir. Bu hatırlama edimi otobiyografik hafızaya gönderme yapar.

Halbwachs (2017: 46) belleği ikiye ayırarak; anıları, kişiliği, özel hayatı içeren belleği otobiyografik (bireysel) bellek, kişisel olmayan hatıraların, grubu ilgilendirdiği ölçüde hatırlanmasını ve sürdürülmesini mümkün kılan belleği ise toplumsal (tarihsel) bellek olarak tanımlar. Otobiyografik bellek sokağa çıkan katılımcılardan en çok işleyen bellek türüdür. Çünkü bireylerin doğrudan deneyimledikleri olaylar hakkında kanaatleri otobiyografik belleğine işlenmektedir. İsim değişiklikleri kolektiviteyi yaratmak amacıyla inşa edilen kayda değer unsurlardan biridir. İsim değişiklikleri ile otobiyografik hafıza güçlendirilmekte, hem de 15 Temmuz ile kurulan şehitlik gibi ana anlatılar yeniden inşa edilerek 15 Temmuz’un anlatısı sürdürülmektedir.

Yaşları farklı olan grupların isim değişikliklerine karşı tutumları arasında anlamlı farklılıkları görmek amacıyla yapılan Kruskal Wallis Testi çıktılarına göre, en az iki yaş grubunun isim değişikliklerine ilişkin tutumu birbirinden farklılaşmaktadır. Gruplar arasında en büyük farkın 25-34 yaş aralığındaki katılımcılar ile 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar arasında olduğu görülmektedir. 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar isim

değişikliklerine karşı en dirençli yaş grubudur. Diğer yaş grupları, genel olarak bu değişikliklere belirgin bir direnç göstermemiştir.

Genel olarak 55-64 yaş aralığındaki katılımcılar ölçekteki ifadelere diğer tüm katılımcılara göre daha düşük düzeyde katılım göstermiştir. Bunun nedeni aralarında jenerasyon farkı yüksek insanların ortak düşüncelerini ortaya koyan şeyin farklılığıdır. Bu yaş grupları arasındaki ortak deneyim, beklenti ve eylem biçiminin farklılığı, toplumun bireyleri ve olayları arasında birleştirici ve bağlayıcı gücü zayıflatmaktadır. Bu noktada bulguyu biraz daha ayrıntılandırmak için İnce'nin (2010: 13) görüşlerine atıfta bulunmak gerekmektedir. “Sosyal hafıza, bireyin grubuyla birlikte hatırladığı ve henüz tarih olmamış malzemeyi içerir. Grup tarafından deneyimlenen ve sonrasında da hatırlanan şimdiyi anlatır. Kolektif hafıza ise, sosyal hafıza değildir, çünkü kolektif hafızanın referansları doğrudan toplumda değil, toplumu oluşturan bireylerin dolaylı olarak bilincinde ya da zihinlerindedir.” Kolektif bellek, en belirgin biçimde 55-64 yaş grubu hafızasında kendini var etmektedir. 25-34 yaş grubunun sosyal hafızası ise hatırlanan şimdiye, sosyal ve kültürel kabullere ilişkin önemli bir göndermeye işaret etmektedir. 55-64 grubundaki katılımcıların isim değişiklikleri ölçeğinde yer alan “İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum” ifadesine katılım düzeyinin en az seviyede olmasını bu gerekçeye bağlamak mümkündür. Bu ifadeye katılımın düşük seviyede olması ise anlamın yegâne ve son olmayıp, içinde birden çok işlev barındırdığını, durağan bir temelinin olmayıp, zamana ayrıca mekâna göre devamlı değişmesinden kaynaklandığı söylenebilir. 55-64 yaş aralığındaki grubunun toplumsal hafızasında yer alan değer ve normlarını ve seçici toplumsal belleğini yukarıda anlatılan çerçevede değerlendirmek, isim değişikliklerine karşı direnişin alt yapısını anlamaya yol gösterici olacaktır. 25-34 yaş grubundaki katılımcıların ise isim değişikliklerini anlamlı bulma nedeniyle kullanmaları “bugüne dair / şimdici” yaklaşımın izlerini taşımaktadır. Çünkü anımsama şimdinin gereklilikleri üzerinden şekillenmekte; dolayısıyla hatırlanan şeyin gerçek niteliği değil, nasıl hatırlandığı önem kazanmaktadır (İnce, 2010: 3). Tüm bu bulgular ışığında, yaş arttıkça isim değişikliklerini benimseme düzeyinde bir azalma olduğundan söz etmek mümkündür.

İsim değışiklikleri ölçeği toplam puanları ile eğitim durumu değışkenine yönelik gerçekleştirilen Kruskal Wallis Testinde ve korelasyon analizinde, anlamlı farklılıklar göze çarpmaktadır. İsim değışiklikleri ölçeğinden alınan toplam puan ile eğitim düzeyi arasında negatif yönde zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, eğitim düzeyi arttıkça isim değışiklikleri ölçeğinden alınan toplam puanın azaldığını söylemek mümkündür. Gruplar arasında en büyük farkın ilköğretim mezunu olan katılımcılar ile lisansüstü mezunu katılımcılar arasında olduğu görölmüştür. Genel olarak ilköğretim mezunu katılımcıların ölçekte yer alan ifadelere katılım düzeyleri diğer tüm katılımcılara göre daha yüksektir. Bu noktada, eğitim düzeyi yükseldikçe katılımcıların isim değışikliklerine karşı tutumunun olumsuz olduğunu söylemek mümkündür. Burada, düşük eğitim düzeyindeki kişilerde olup biten her şeyi pek de sorgulamaksızın olduğu gibi kabul etme tutumunun, eğitim düzeyi yükseldikçe daha çok sorgulamacı ve hemen, hızlıca kabul etmemek tutumunun varlığından söz edilebilir.

Siyasi eğilime göre yapılan karşılaştırmalarda oy verilen partiye göre isim değışikliklerine karşı tutum, istatistiksel olarak farklılık göstermektedir. Gruplar arasında en büyük farkın AK Parti'ye oy veren katılımcılar ile diğer seçeneğini tercih eden katılımcılar arasında olduğu görölmüştür. AK Parti'ye oy veren katılımcıların isim değışikliklerine karşı tutumları diğer partilere oy veren katılımcılara göre daha olumlu yöndedir. CHP'ye ve MHP'ye oy veren katılımcılar isim değışikliklerini HDP'ye oy veren katılımcılardan daha çok benimsemektedir. HDP'ye oy veren katılımcıların, isim değışikliklerinin 15 Temmuz'u hatırlamayı kolaylaştırdığına ve şehitleri unutulmaz kıldığına inancı AK Parti, CHP, MHP'ye oy veren katılımcılardan daha düşük düzeydedir. Dolayısıyla, HDP'ye oy veren katılımcıların isim değışikliklerine karşı hayli temkinli hatta olumsuz bir tutum içinde olduklarını söylemek mümkündür. Bu bulgu, Azaryahu'nun (2011: 29), yer isimlerini tarihi olarak inşa edilmiş, okunabilecek ve yorumlanabilecek "bellek metinleri" olarak gören ve bu "metinleri" tercih etmenin yalnızca bir kategorileme değil, ideolojik ve/veya tarihî temalar içerdığını öne süren görüşlerini desteklemektedir. Alderman'a (1996: 54) göre de mekân isimlerini kullanma sembolik olarak ideolojileri yansıtmakta ve somutlaştırmaktadır. Hafıza mekânları ölçeğinde olduğu gibi isim değışiklikleri

ölçeğinde de siyasi eğilimin vurgulanması, katılımcıların bireysel ve kolektif hafızalarının politik olaylara gösterdiği kabulü ve sadakati ima etmektedir. AK Parti'ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerine karşı tutumlarındaki olumlu yaklaşım bu konudaki duyarlılığa işaret etmektedir.

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcıların %54,1'i isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade ederken, bu girişimi sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen katılımcıların ise %46,1'i bu isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade etmiştir. Bu oran darbe girişimi gecesi sokakta bulunmanın isim değişikliklerini kullanma noktasında kısmen etkili olduğunu göstermektedir. Zira sokağa çıkmadan bu geceyi deneyimleyen katılımcıların oranı sokağa çıkarak deneyimleyen katılımcılara oldukça yakındır. Ayrıca darbe girişimi gecesi sokakta olup isim değişikliklerini kullanmayan katılımcıların oranı ise %45,9'dur. Bu oran bu değişikliklerin sokağa çıkan katılımcıların neredeyse yarısında anlam taşıyıcı bir işlev üstlenmediğini göstermektedir. Bu bulgu uyarınca, katılımcıların yarısı için isim değişiklikleri günlük hayattaki düşünce, davranış ve eylemleri belirleyen bir referans kaynağı olma kimliğinden uzaktır. İsim değişikliklerinin, hatırlamanın kolektif boyutunda yoğun ve açık bir şekilde hafızayı tetiklemediğini söylemek mümkündür. Zira bu değişiklikler darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcılarda dahi işlevsel bir karşılığa sahip değildir.

Yaş grupları açısından isim değişikliklerini kullanma değerlendirmesi yapıldığında, isim değişikliklerini kullanma yüzdelerinin birbirine yakın olduğu görülmüştür. İsim değişikliklerini günlük hayatlarında en az kullanan yaş grubu %68,2 ile 55-64 yaş grubudur. Bu yaş grubunun geçmişte yaşanan olayları hatırlamaları, deneyimledikleri başka yaşanmışlıkların belleklerinde bıraktığı farklı ve derin izler ve nihayet sahip oldukları farklı ortak değerlerin, bu isim değişikliklerini kullanmama nedenlerini oluşturduğunu söylemek mümkündür.

İsim değişiklikleri ölçeği toplam puanları ile eğitim durumu değişkenine yönelik gerçekleştirilen Kruskal Wallis Testi ve korelasyon analizi sonuçlarında da yer verildiği gibi, eğitim durumu değişkenine göre gerçekleştirilen analizlere bakıldığında,

isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puan ile eğitim durumu arasında negatif yönde zayıf bir ilişki saptanmıştır. Buna göre düşük düzeyde, eğitim düzeyi arttıkça isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puanın azaldığını söylemek mümkündür. İsim değişikliklerini en fazla kullanan katılımcılar %70,4 ile ilköğretim mezunları, en az kullanan katılımcılar ise %82,6 ile lisansüstü mezunlarıdır. Ön lisans mezunu katılımcıların %50,5'i, lisans mezunu katılımcıların %63'ü isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanırken; lise mezunu katılımcıların %59,2'si, isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanmadıklarını ifade etmiştir. Bu sonuçlara göre eğitim düzeyi ile isim değişikliklerini kullanma düzeyi arasında tutarlı bir ilişki olduğunu söylemek güçtür.

Bu arada, isim değişiklikleri ölçeğinden alınan toplam puanlar ile gelir değişkeni arasında da anlamlı bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir. Gelir düzeyi değişkenine göre ifadelerinin ortalamalarına bakıldığında, isim değişikliklerini en az kullanan gelir grubunun 1001-2000 TL ile 5001 ve üzeri aylık gelire sahip katılımcıların yer aldığı grup olduğu tespit edilmiştir. En uçta yer alan iki gelir grubunun değişiklikleri benimsemeyişinin nedenlerini ise, daha önce de yer verildiği üzere ekonomi-politik okuma üzerinden görmek mümkün olacaktır. İsim değişikliklerini en fazla kullanan gelir grubu ise aylık 3001-4000 TL gelire sahip katılımcılardır.

İsim değişiklikleri en fazla kullanan katılımcılar hafıza mekânlarının rolüne de en çok inan AK Partili (%73,6) bir kitleyi temsil etmektedir. İsim değişikliklerini en az kullananlar ise %77,5 ile HDP'ye oy veren katılımcılardır. Bu bulgu Azaryahu'nun da (1997: 480) vurguladığı üzere yer isimlerinin yalnızca mekânsal anlamda yön bulmayı kolaylaştıran bir yöntem değil, daha ziyade; politik olarak kabul edilebilecek, "güç-egemenlik-hegemonya ilişkisi"ni olumlu/olumsuz anlamda pekiştirecek biçimde bir kabule veya redde gönderme yaptığının kanıtıdır. Bu bulgu ayrıca Tsiomis'in (2018: 82), mimar Le Corbusier'nin aktardığı, mekâna dair her şeyin "başka bir biçimde siyaset yapmak" anlamına geldiği savını doğrular niteliktedir.

Tüm bu bulgular ışığında, isim değişikliklerinin ortak bir bellek oluşturup oluşturmadığının bir kez daha ve derinlikli olarak sorgulanması gerekmektedir. Ortak bellek tek başlarına tecrübe ettikleri belli bir olayı hatırlayan tüm insanların

belleklerini birleştirmektedir. Margalit'in de (2004) ifade ettiği üzere eğer belli bir toplumda isim değişikliklerini hatırlayanların oranı belirgin olarak yüksekse o zaman bu değişiklik ortak bellek olarak adlandırılabilir. Oysa araştırmada elde edilen bulgulara göre, katılımcıların neredeyse yarısının cevaplarında, toplumsal belleğin yaşayan ve taşınan en önemli faktör olarak, isim değişikliklerinin ortak bir bellek yaratmadığı ortaya çıkmaktadır.

Özberk'in (2018: 671) ifade ettiği gibi yeniden adlandırmalarla geçmişe, bugüne ve geleceğe ilişkin anlatıların farklı yorumları mekâna işlenmektedir. Anlatıların bu farklı versiyonları ise “milletin yeniden üretimi ya da devlet gücünün tahkim edilmesiyle” bağlantılı amaçların gerçekleşmesini sağlamaktadır. 15 Temmuz sonrasında Gülen isimlerinin kaldırılması eski düzenin varlığını silmeye iyi bir örnektir. Ancak katılımcıların %49'nun zihninde yer etmeyen isim değişikliklerinin neden yer etmediği, belli başlı mekânların dışında ülkenin her yerine inşa edilen hafıza mekânlarına dair farkındalığın istenilen düzeyde neden etkili olmadığı tartışılmaya muhtaç durumdadır. Bunun başlıca nedenlerini, araştırma bulgularında ortaya çıkan 15 Temmuz'u inandırıcı bulmama, alışkanlıkların bir anda değiştirilemeyeceği, siyasal iktidarın ‘algı yaratma’ isteği, her yerde şehit kelimesini görmenin uyandırdığı kaygı ifade ve tutumları üzerinden görmek mümkündür. Şehri oluşturan anıtların, isim değişikliklerinin “bellek kayıtlarına” dönüştürülememesinin bir diğer nedenini ise toplumun geçmişiyle ilişkisinin problemli olmasında görmek de yanlış olmayacaktır.

İsim değişikliklerinin 399 katılımcı tarafından günlük yaşantıda kullanılmama gerekçeleri arasında “alışkanlık” cevabı da en temel gerekçelerden birisidir. Ayrıca “herhangi bir sebebin olmayışı”, “yıllardır var olan isimlerin bir anda değiştirilemeyeceği” gibi gerekçeler de isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullanmamanın göze çarpan gerekçeleri arasında yer almaktadır.

İsim değişikliklerini kullanmama gerekçesi siyasi eğilime göre de çeşitlilik göstermektedir. İsim değişikliklerinin reddinde katılımcıların zihinlerinde var olan algı haritaları ve siyasi eğilimlerin çok etkili olduğu söylenebilir. AK Parti'ye ve MHP'ye oy veren katılımcılar için alışkanlık vurgusu dışında “herhangi bir sebebin olmayışı” isim değişikliklerinin günlük yaşantıda kullanmamanın gerekçeleri arasında ikinci

sıradayken, CHP'ye, İYİ Parti'ye ve HDP'ye oy veren katılımcılar için isim değişikliklerini günlük yaşantıda kullanmamak “yıllardır olan bir şeyin bir anda değiştirilemeyeceği” şeklinde cevaplandırılmıştır. Ayrıca HDP'ye oy veren katılımcılarda isim değişikliklerini “inandırıcı bulmama” vurgusu, İYİ Parti'ye oy veren katılımcılarda “her yerde şehit kelimesini görmenin kaygı uyandırdığı” argümanları da gözardı edilmemelidir.

Katılımcıların isim değişikliklerini kullanmama nedenleri, sadece bir neden olmanın ötesinde, var olan politik eğilimleri anlamlandırmada da büyük rol oynamaktadır. İsim değişikliklerini reddin, hem dönemin politik koşulları çerçevesinde hem de ele alınan tarihsel süreç kapsamında hafızayla bağ kurmaya imkân vermediğini söylemek mümkündür. Geçmiş ve gelecek arasında bağ kurulmasında bu değişikliklerin gerek medya aracılığıyla gerek gündelik konuşmalar ve iletişim ortamlarıyla canlılığını sürdürmesi gerekmektedir.

Bu arada, isim değişikliklerinin 401 katılımcı tarafından günlük yaşantıda kullanılma nedenlerinde ise genel olarak isim değişikliklerini “anamlı bulma” vurgusu ve “vatan için can verilen bir yer olma” durumu dikkat çekmektedir. Bundan azade birkaç neden daha vardır ki onlar da “Şehitlere saygı”, “sadece ismin değişmiş olması”, “önem verme” nitelemeleridir. Bu gerekçelerden hareketle şehrin tarihsel hafızasını yüklenen söz konusu isim değişiklikleri sahiplenilmiştir. Katılımcıların isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullanımları, değişikliklerin, yaşananların acı verici ve anlamlı olduğuna, manevi bir mesaj içerdiğine ikna edilmiş olmalarından kaynaklanıyor görünmektedir.

Araştırmaya katılan katılımcıların, bir hafıza metni olarak değiştirilen mekân isimlerini benimseme düzeylerini ölçmeye yönelik tutumlarında, “Kararsızım” ile “Katılıyorum” ifadelerinde yoğunlaştıkları görülmüştür. Katılımcıların isim değişikliklerine yönelik sergiledikleri tutumlarda “Kararsızım” ve “Katılıyorum” ifadeleri arasında yoğunlaşmaları, yapılan isim değişikliğinin tam bir konsensus oluşturmadığını göstermektedir. Katılımcıların %38 ile en çok “İsim değişikliklerini 15 Temmuz’u unutturmamak için kullanıyorum” ifadesinde kararlı kaldıkları görülmektedir. “Kararsızım” ifadesindeki yoğunlaşma araştırmaya katılan

katılımcıların bireysel belleğinde isim değişikliklerinin tam anlamıyla yer edinmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ifadeler arasındaki bu yoğunlaşma, mekânlara ilişkin isim değişikliklerinin yalnızca yaşananları anlatan bir sembol abide olması değil, toplumsal ayrışma ve farklılaşan hafıza kayıtları açısından da anlamlı bir farklılaşmayı ortaya koymaktadır. Zira isim değişikliklerine dair kabul veya kararsızlık birbirinden ayrılan ve farklılaşan hafızaları temsil etmektedir.

Katılımcıların %39,1'i sosyal medyayı, %33,8'i geleneksel medyayı 15 Temmuz'u hatırlatma sürecinin en etkili aracı olarak görmektedir. 15 Temmuz'u hatırlatıcı diğer unsurlara bakıldığında; gerçekleşen olayın anlamının taşıyıcısı olan cadde ve meydan isimleri, kentsel mekânların sembol unsurları olarak, köprüler ve meydanlar, anma günleri, anıt, müze ve heykeller, kişisel deneyimler ve siyasal hitabetler dikkat çekmektedir.

Tüm bu hatırlatıcı unsurlar içerisinde katılımcılarda hatırla(t)ma duygusunu en çok uyandıran araç medya olmuştur. Medya, darbe girişimi gecesini toplum adına gelişmeleri izleme, değerlendirme ve bu gelişmelere ilişkin bilgi sağlama işlevini izleyicilerine sunma görevini üstlenmiş, darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasının en temel unsurlarından biri olmuştur.

Medya aracılığıyla üretilen bilginin bireylerin düşünme ve hatırlama kalıplarını biçimlendiren niteliği, medyanın sunduğu içeriklerin, anımsalılık, heryerdilik, aktarılabirlik, arşivlenebilirlik ve yeniden kullanılabilirlik gibi özelliklerinin yadsınamaz önemi ve toplumların hatırlayışını yönlendirebilen kaynakların başında gelmesi, onun, genelde hafızanın ama özellikle toplumsal hafızanın inşası için önemini arttırmaktadır. Sosyal hafıza, iletişimsel hafıza, tarihsel hafıza, kamusal hafıza, kültürel hafızanın inşasında medyayı, işlevleri ve etkileri çerçevesinde geçmişe ve bugüne dair bilgi sağlamanın ve geçmişi yeniden kurgulamanın ana kaynağı olarak kabul etmek gerekmektedir.

Katılımcıların %52,3'ünün eş deyişle yarısından fazlasının darbe girişiminden televizyon aracılığıyla haberdar oldukları saptanmıştır. Bu bulgu, KONDA'nın (2016) çalışmasında ortaya konan bulgularla paralellik göstermektedir. KONDA'nın

araştırmasında katılımcıların %62'si darbe girişimi ile ilgili ilk haberi televizyondan aldığını ifade etmiştir. Haber alma ve bilgi edinme ihtiyacını karşılamaya ilişkin bulgularda en dikkat çekici nokta televizyonun halen daha en belirleyici aktör olduğudur. “Medya, özellikle televizyon, günümüzde en önemli hafıza mekânı ve hafıza temsilcisi haline gelmiştir” (Peri, 1999: 106). Televizyonun, katılımcıların hafızasındaki görüntülerin kaynağını oluşturduğu, bu tezin araştırma bulguları tarafından da desteklenmiştir. Katılımcıların %52,9'u, darbe girişimi gecesi sosyal medyaya oranla geleneksel medyayı daha sık takip etmiş ve en çok televizyondan bilgi almıştır. Sosyal medyayı bilgi edinmek için kullanan katılımcıların oranı %25,3'tür. Bunu internet haber siteleri, radyo ve telefon görüşmeleri takip etmiştir. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarından televizyonun bilgi alma sıklığı durumuna göre en üst sırada yer alması ve güvenilir bir bilgi kaynağı olarak hala etkisini sürdürüyor olması dikkat çekici bir bulgudur.

Televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarının, hatırlamanın maddi temelini oluşturan metinler ve yinelenen görüntüleri, çerçeveler yaratmak suretiyle, izleyicilerine sunması hafızayı uyarmaya yöneliktir. 15 Temmuz darbe girişimine dair olayların, sürekli canlı bağlantılar yapılarak televizyon programlarında çok açık ve yoğun bir biçimde ele alınması, yeni medya karşısında güç kaybettiği düşünülen televizyonun önemini bir kez daha göstermiştir. SETA'nın (2016: 72) araştırma bulgularında da özellikle televizyonların ve sosyal medyanın etkisine işaret edilmektedir.

Bu süre içinde halk da sosyal medya üzerinden harekete geçmiş ve olayların gidişatına etki etmiştir. Başka bir deyişle “darbeciler nereye yöneldiyse ve gittiyse dijital ve fiziksel aksiyon da o tarafa yönlendirilmiştir” (Özcan ve Devran, 2016: 83). Çünkü yeni medyanın sahip olduğu teknolojik avantajlar darbe ile mücadele açısından bireylere yeni imkânlar sağlamıştır. Sosyal medya ve akıllı telefon uygulamaları, çok sayıda bireye hızlı erişim olanağı sunarak, tüm kesimlerin düşünme ve harekete geçme biçimlerini etkileyerek, darbe girişiminin başarısızlığa uğratılması için gerekli olan kolektif işbirlikleri ve duyuruları yaymış, bireylerin eyleme yönelmesine olanak sağlamış ve toplumsal bir ihtiyaca karşılık gelmiştir.

“Binlerce vatandaş akıllı telefonlarıyla çektikleri görüntüleri medyaya servis etmiş ve televizyonlar canlı olmasa da bu taze ve sıcak görüntüleri ekrana yansıtarak halkı bilgilendirmiştir. 15 Temmuz gecesi akıllı telefonu olup sokaklara ve meydanlara çıkan herkes, hem direnişçi hem de ‘yurttaş muhabiri olarak’ medya mensubu işlevi görmüştür” (Özcan ve Devran, 2016: 83). Yurttaş gazeteciliğinin en önemli modelini sunan halk bir yandan tanklara ve saldırılara direnirken diğer yandan da akıllı telefonlarıyla çektikleri görüntüleri ve fotoğrafları sosyal medyada paylaşarak darbenin kamu vicdanında mahkûm edilmesi ve darbecilere yönelik tepkinin çığ gibi artmasında rol oynamıştır (Özkır, 2017: 62). Olay yerlerinden yenilenen, yinelenen anlık sansürsüz görüntüler, darbe girişimini sokağa çıkmadan medya üzerinden takip eden bireylerin eylem ve söylemleri üzerinde etkili olmuştur.

Bu noktada tüm medyanın servis ettiği görüntülerin ve anlatımların hafızayı oluşturma başarısına dikkati çekmek gerekmektedir. 15 Temmuz’a dair kolektif kimlik inşasının temelini oluşturan ortak geçmiş algısı, başka bir deyişle ortak bellek, medyanın servis ettiği belirli görüntüler ve mekânlarda somutlaşmıştır. Sokağa çıkmayan katılımcıların hafızasında yer eden görüntülerin sokağa çıkan katılımcılarla benzerlik göstermesi, medyanın toplumsal hafıza üzerindeki etki ve işlevinin en önemli örneğidir. Demir’in de ifade ettiği üzere (2016: 14) “şüphesiz ki halkın tanklar önünde durması büyük bir olaydır. Ancak bu karelerin topluma yayılması ve cesaretin kolektif bir şekilde artması, internet eksenli iletişim araçlarıyla mümkün olmuştur.”

Bu bulgular ışığında, 15 Temmuz’a dair kolektif hafızanın temel malzemesini kitle iletişim araçlarının oluşturduğunu bir tespit olarak kayıt altına almakta yarar bulunmaktadır. Medya darbe girişiminde aktif bir rol üstlenmekle ve sonuca doğrudan tesir etmekle kalmamış, Peri’nin de ifade ettiği üzere (1999: 106-122) bir hafıza alanı haline gelmiştir.

Darbe girişimi gecesi, gerek sokağa çıkan gerek sokağa çıkmadan medya üzerinden bu deneyimi yaşayan katılımcılar için medya, sosyal etkileşimin merkezi, sosyal dayanışmanın gücü olarak başat bir kategoriye dönüşmüştür.

Medya, algı yönetimi çerçevesinde darbeye karşı bir direnç, bir reddediş gücü olma vasfı yanında, sunduğu görüntüler ve kullandığı söylem biçimleri ile de girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının en önemli kaynaklarından biri olmuştur.

Darbeler tarihine bakıldığında darbecilerin ilk hedefleri arasında iletişim akışını kontrol etme çabası gelmektedir. Özkır'ın da ifade ettiği üzere (2017: 25) darbe yapılabilmesi için uygun kamuoyunun oluşturulması, toplumun en azından geniş bir kesiminin darbe yapılması gerektiğine inandırılması, darbe esnasında darbeciler lehine yayın yapılması ve darbe sonrasında istenilen psikolojik atmosferin kurgulanabilmesi için darbecilerin ihtiyacı olan erişim ağı ancak medya ile mümkün olabilmektedir. 27 Mayıs'ta radyo, 12 Eylül'de televizyon, 28 Şubat'ta gazete ve televizyon, 27 Nisan'da internet ve 15 Temmuz'da TRT ile diğer özel televizyonlar darbeciler lehine yayın yapmaları için ya zorla basılmış ya da algı operasyonlarıyla yönlendirilmiştir.

Darbecilerin iletişim akışını kontrol etmek için TÜRKSAT'a, Sabah Gazetesi ve A Haber binalarına, Digitürk binasına, Hürriyet Gazetesi ve CNNTürk'ün bulunduğu binalara müdahalesi ve ele geçirme çabası tarihin tekerrür ettiğinin kanıtıdır. Medya 15 Temmuz darbe girişiminin gerçekleşmesi ve başarısızlığa uğratılması sürecinde önceki darbelere ve darbe girişimlerine kıyasla olumlu anlamda kilit rol oynamıştır. Bu bağlamda 15 Temmuz 2016 tarihinde medyanın darbe girişimine karşı göstermiş olduğu direniş hafızaya düşülen önemli bir nottur. Nitekim katılımcıların %39,9'u 15 Temmuz'da halkın geniş çaplı örgütlenmesinde ve darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasında medyanın etkili olduğunu düşünmektedir.

Doyuran'ın (2018: 53) geçmişte yaşanmış bir olayın o toplumun kültürel hafızasının göstergesi olduğuna ve medya aracılığı ile yeniden inşa edilerek dolaylı bir anlatım niteliği kazandığına dair vurgusu, bu çalışma için de bir anlam ifade etmektedir. Zira 15 Temmuz 2016 tarihinin Demokrasi ve Milli Birlik Günü ilan edilmesi ve anma törenlerinin gelenekselleşmesi ile birlikte toplumun kültürel hafızasının önemli bir göstergesi haline geldiği araştırma bulgularınca ortaya konmuştur. Ayrıca iletişim araçlarının gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla geçmişin, yazılı, işitsel ve görsel metinlerle yeniden inşa edilmesi yaşadıklarımızın ve duyumsadıklarımızın yeniden yaşanmasına ve yazılmasına neden olmakta, böylece hafızamız medya ve iktidar dinamikleriyle

şekillenmektedir. 15 Temmuz gecesi sokağa çıkmayan katılımcıların bireysel hafızalarında yer eden hatırlama görüntülerinin sokağa çıkan katılımcılar ile aynı olması Schudson'ın (2007: 180) hatırlanan olayın bireysel hafızalarda kendine özgü bir şekilde yer etse bile sosyal, kültürel özelliklerini yitirmeyeceği savını desteklemektedir. 15 Temmuz'a dair anımsama eyleminin kültürel sinyaller ve toplumsal sinyallerle yönlendirildiğini söylemek mümkündür.

Dolayısıyla, her 15 Temmuz'da İletişim Başkanlığı koordinasyonunda da yurt içi ve yurt dışında 3 bin etkinlik düzenlenmesi, köprü

de anma etkinliklerinin gerçekleştirilmesi, 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü Anma 2020 Yılı Etkinlikleri Strateji Belgesi'nin hazırlanması, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi önünde bulunan 15 Temmuz Anıtı'na çelenk bırakılması, TBMM'de düzenlenen "15 Temmuz Şehitlerini Anma Programı", şehit ailelerini Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde ağırlama, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, darbe girişiminin başlatıldığı saat olan 21.00'de "Millete Sesleniş" konuşması (Gazetevatan, 2021), anımsatma işlevi yanında, kolektif hafızanın devamlılığını ve 15 Temmuz'un yeniden inşasını sağlayan ve inşayı kuşaklararası bir süreğenliğe aktaran pratiklerdir. Bu durum da Assmann'ın (2015: 85) sadece anlamlı geçmişin hatırlandığını ve sadece hatırlanan geçmişin anlam kazandığı varsayımını doğrulamaktadır. Çünkü tüm bu pratikler bellek fonksiyonunda geçmişe "görsel somutluk" kazandıran unsurlardır.

İletişim Başkanı Fahrettin Altun'un, 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü anma programlarının 2021 yılında "Türkiye Geçilmez" temasıyla ¹⁰ gerçekleştirileceğini bildirmesi, Milli Eğitim Bakanlığı'nca "15 Temmuz Demokrasi Zaferi ve Şehitleri Anma" temalı törenler düzenlenmesi, her eğitim kademesine özgü

¹⁰ Detaylı bilgi için Bkz.: Ferdi Türkten, "15 Temmuz anma programları bu yıl 'Türkiye Geçilmez' temasıyla gerçekleştirilecek", (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-anma-programlari-bu-yil-turkiye-gecilmez-temasiyla-gerceklestirilecek/2181469>, 14 Nisan 2021.

“15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü” broşürlerinin¹¹ basılması, siyasal iktidarın şimdiyi geçmişe bağlama çabasıdır. Dolayısıyla, böylece geçmişle şimdi arasında bir devamlılık sağlanmış olmaktadır. Zira bu devamlılık mekan-bellek-toplumsal olan üzerinden anlamlı bir durumun geliştiğini ortaya koymaktadır.

¹¹ Detaylı bilgi için Bkz.: “15 Temmuz Lise Broşür”, (Çevrimiçi), <http://www.meb.gov.tr/15-temmuz-lise-brosur/duyuru/19373>, 14 Nisan 2021.

SONUÇ VE ÖNERİLER

15 Temmuz 2016’da Türk Silahlı Kuvvetleri’nde görev yapan FETÖ üyesi askerlerin kalkıştığı darbe girişimi, hem darbe hem de medya sosyolojisi açısından Türkiye’nin tecrübe ettiği darbe ve darbe girişimlerinden farklı yeni bir paradigma ortaya çıkarmıştır. Bu çalışma, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi’nin birer hafıza mekânı olma niteliğine bürünen mekânlarının, alan yazında iddia edildiği gibi bir karşılığının olup olmadığı, toplumsal bellekte kapladığı yer ve düzey, iktidar – toplum ilişkisi çerçevesinde inşa edilen toplumsal belleğin yaşayan ve taşınan en önemli faktörü olarak birer hafıza mekânı olma teveccühü kazanıp kazanmadığını, kazandıysa ne düzeyde kabul ve benimseme gördüğünü ortaya koymayı hedeflemiştir.

Bu tez ve tezin en önemli dayanağını oluşturan saha araştırması, hafıza mekânlarının bir hatırlatma-unutturma stratejisi olarak bireylerin hatırlanan/hatırlatılan ve unutilan/unutturulan olaylara dair red ve kabullerine ilişkin görülemeyen pek çok şeyi, doğrudan görebilme fırsatını vermektedir. Bu bağlamda çalışmanın sonuçları, 15 Temmuz denilince akla gelen mekânlara, bu mekânlara dair farkındalığa, mekâna ilişkin isim değişikliklerinin benimsenip benimsenmediğine, bunun ardındaki kök neden ya da nedenlere ve nihayet birleştirici ve bağlayıcı unsurlara dair somut verileri ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin yakın dönem tarihinde toplumsal bellek ve hafıza mekânının kavramsal ve kuramsal karşılığını; 15 Temmuz 2016 gecesinin henüz ilerlememiş saatlerinde, Silahlı Kuvvetler içindeki, dini bir cemaate bağlı grup tarafından yasa dışı şekilde kalkışılan ve İstanbul’un Avrupa ve Anadolu Yakalarını birbirine bağlayan 1. Köprü ile mekânsal anlamda simgeleşen “darbe girişimi”ni tam olarak karşıladığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda, bu tez çalışması, 15 Temmuz 2016’ya dair hatırlanan mekânların bireyler üzerinde bıraktıkları etkileri anlamak ve bireysel belleklerden yola çıkarak, 15 Temmuz’un hafıza mekânlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bakış mekânların sadece kendi içinde değil, bireylerin gözünden de değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Çünkü toplum farklı siyasal dünya görüşü, sosyo-ekonomik düzey, kültür, kimlik ve değerlere sahip bireylerden oluşmaktadır ve geçmişe ilişkin farkındalık ve yaşananlar, sahip olmuşluklar, kişi ve mekânların taşıdığı anlam yükü

ve önemi her birey için değişebilmektedir. Geçmişin belirli çerçevelerde bireyler aracılığıyla nasıl üretildiği ve günlük hayat pratikleri yoluyla nasıl sürekli canlı tutulduğu, topluluğun her bir üyesi için farklı bir deneyimin ve nitelemenin ortaya çıkması anlamına da gelebilmektedir.

Değişen birey, değişen toplum, değişen yaşam koşulları, değişen kültürel dinamikler, değerler, algılar, red ve kabuller çerçevesinde, toplumsal hafızanın ve özellikle de bu hafızanın en temel dayanağını oluşturan hafıza mekânlarla ilişkin yakın tarih literatüründe doğrudan ilgili pek fazla bilimsel çalışma ile karşılaşılmamıştır. Literatürdeki bu eksikliği göz önüne alarak hafıza mekânlarına ve isim değişikliklerine dair etki ve işlevselliğin toplumsal olanda ölçülmesi, irdelenmesi, ne düzeyde karşılık bulduğunu görülmesi, bu tezin de temel amacını oluşturmuştur.

Araştırmada 15 Temmuz 2016'nın hafıza mekânlarına dair farkındalığın ve yer isimlendirmelerini benimsemenin cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, siyasi eğilim ve sokağa çıkma durumu ile bağlantısını ortaya koymak ve değişkenler arasındaki ilişkiyi saptamak amaçlanmıştır. Çünkü çalışmanın temel hareket noktasını oluşturan toplumsal belleğin inşası ve bu belleğin bir taşıyıcısı olarak hafıza mekânlarının ve isim değişikliklerini ne düzeyde bir işlevselliğe kavuştuğunu görmek, toplumsal belleğin ve hafıza mekânlarının bugününü görmek anlamını da taşımaktadır.

Geçmişin, toplumun belleğinde yeniden yaşatılması ve canlı tutulması, Nora'nın "hafıza mekânları"nın da temelini oluşturmaktadır. Söz konusu temelin nasıl üretildiğini 15 Temmuz özelinde açıklığa kavuşturmak, Nora'nın hafıza mekânlarını anlamak için zaruridir. 15 Temmuz özelinde hafıza mekânlarının temel amacı darbe girişimini "yaşayanlar" ve "izleyenler" nezdinde canlı tutmak, medyanın bu mekânlarla dair servis ettiği görüntülerle anlamsal/bağlamsal bir bağ kurulmasını sağlamak ve 15 Temmuz'a dair hatırlama sürecini canlı tutmaktır. Dolayısıyla bu canlılık ve kurulan bağ kendini hafıza mekânları ve medya üzerinden sürekli yeniden üretmekte ve zihinlerde mutlak bir gerçeklik olarak kendine daimi bir yer bulmaktadır.

İnşa edilen hafıza mekânları 15 Temmuz'un kendi otobiyografik hafızasını inşadaki kararlılığını göstermektedir. 15 Temmuz'u diğer darbelerden ayırarak biricikleştiren bu pratikler aracılığıyla, 15 Temmuz'un toplumun gündelik yaşamına nüfuz etmesi

sağlanmıştır. Yapılan araştırmada katılımcıların tümünün ortak noktada bulunduğu konu, mekânın 15 Temmuz’u hatırlamayı kolaylaştıran bir faktör olduğudur. Bu açıdan düşünüldüğünde anılarla, deneyimlerle, algılarla, duyumlarla desteklenmiş bir mekân, katılımcıyı etkileyebilmeyi ve hatırlama davranışına direkt etki etmeyi sağlamıştır. Bu bağlamda araştırma mekânının, sadece geometrik bir yayılım, fiziksel bir nesne değil, bir inşa, toplumsal olayların içinden geçtiği sosyal bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Gerçekleşen başarısız darbe girişimi, çok hızlı bir reaksiyonla siyasal ve toplumsal bir dirençle karşılaşmış, bir iki saat içinde de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimi, gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen bireylerin ve bir bütün olarak tüm toplumun belleğinde, İstanbul ve Ankara’daki kimi mekânlar, özel bir hafıza kaydının oluşmasını sağlamıştır. Tüm medyanın servis ettiği görüntüler ve anlatımlar da çok büyük oranda bu mekânlar üzerinden gerçekleşmiştir. Bu mekânlar, yaşanan başarısız darbe girişiminin toplumsal belleğe işlenen ve bir anlamda o gece yeniden inşa edilen hafıza mekânlarıdır.

Geçmişten çok özel bir dönemin hatırlatıcı kaynağı olma niteliğini taşıyan bu mekânlar, yakın dönemin toplumsal hafızası olduğu kadar, gelecek kuşaklar için de bir referans dayanağı olma özelliği taşımaktadırlar. Hafıza mekânlarının, bireysel anlamda bireyin öznel belleğini ama ondan daha çok bireydeki toplumsal belleği, tarihe düşülmüş bir not gibi canlı tuttuğu, böylelikle bireyi bir tarih ve aidiyet dünyasına dâhil ettiği araştırma bulgularınca ortaya konulmuştur. Bu anlamda bu mekânları esasen bir tür “biz” kimliğinin ve gruba aidiyeti sağlayan mekânlar olarak da nitelendirmek mümkündür.

Başka bir deyişle, 15 Temmuz’un sembolleri/hafıza mekânları katılımcılar için ortak duyguları uyandıran, bireye veya toplumsal gruplara hatırlama eylemini gerçekleştiren, kalıcı olmayı kazanmış, geçmişe şimdiden ulaşmayı ve toplumsal belleğin sürdürülebilir olmasını sağlayan unsurlardan biri olmayı başarmıştır. 15 Temmuz’un hafıza mekânları denildiğinde akla gelen “darbe girişimi”, “birlik ve beraberlik”, “direniş/mücadele”, “kaygı” “korku”, “şehitler” gibi dile getirilen ortak kavramlar ve değerler üzerinden bir kültürel bellek oluşmuştur. 15 Temmuz’a dair

kolektif kimlik inşasının temelini oluşturan ortak geçmiş algısı, yani ortak bellek, belirli mekânlarda somutlaşmıştır.

15 Temmuz’a ilişkin ana anlatının birey ve/veya toplumda bulacağı karşılığın pekiştirilmesi için isimlendirmelerde şehitlik vurgusu ve demokrasi mücadelesi ön plana çıkarılmış böylece ortak bilinç sürekli uyanık tutulmaya çalışılmıştır. 15 Temmuz’da şehitlik temasının ön plana çıkarılması Türk ulusunun ortak paydası olan dine vurgu yaparken, aynı zamanda kutsala gönderme yapan bir öge şeklinde de değerlendirilmelidir. 15 Temmuz ve şehit kelimelerinin bir arada var olması manevi öğeleri simgelemeyi, bu yolla da bu öğelerin yüzyıllarca yaşamalarını sağlar. Çünkü şehit ve gazi, vatan için somut fedakârlığın cisimleştiği gruplardır.

Türkiye’nin yakın dönem yaşadığı ve bir tür toplumsal travma niteliği taşıyan 15 Temmuz’un hafıza mekanlarının temel rolü, bireyler için anlam yaratmaktır. 15 Temmuz 2016 tarihi, cinsiyet, yaş, eğitim, gelir düzeyi, politik görüş, sokağa çıkma durumu gibi değişkenlerden bağımsız olarak tüm katılımcılarda ilk olarak “darbe/darbe girişimi” kavramını akla getirmektedir. Bu bulgu, 15 Temmuz 2016 tarihindeki başarısız darbe girişiminin Cumhuriyet tarihinde büyük bir toplumsal tepki ve direnişle karşılanan bir girişim olarak tarih sahnesindeki yerini aldığının bir kanıtıdır. “Vatan/bayrak sevgisi”, “hainlik” ve “Köprü” en sık tekrar edilen çağrışımlar olmuştur.

Bir hafıza mekân örneği olarak 43 yıl boyunca Boğaziçi Köprüsü olarak anılan, ancak yaşanan darbe girişiminde yaşamını yitirenlerin hatırasına gönderme yaparak ismi 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olarak değiştirilen köprü, yaşanan darbe girişimi ile bağ kurmaya büyük ölçüde imkân tanımaktadır. Köprü, katılımcıların yarısından fazlası için 15 Temmuz’a dair toplumsal hafızanın demirlendiği ve aktarıldığı yer haline gelmektedir. Bu bağlamda toplumsal bir olayın içinde geçtiği sosyal bir olgu olarak köprü sadece bir grubun değil, katılımcıların büyük çoğunluğunun sahiplendiği bir mekân olarak toplumsal bellekte beklenen karşılığını bulmuş, “kimlik yeri”ne ve “o yer sembolü”ne dönüşmüştür.

Sokağa çıkan katılımcıların çoğunluğunun Köprü’ye gitmesi, Köprü’yü sadece geometrik bir yayılım, fiziksel bir nesnenin çok ötesine taşımış, sokağa çıkanların

mekânda, hem mekânın kendisiyle hem de mekânı paylaşan diğer insanlarla ilişki içinde olmasını sağlamıştır. “Şehitler”, “darbe girişimi” ve “korku” Köprü’nün sembolizasyonunda kullanılan temel bileşenlerdir. Bu bileşenler, katılımcıların hafızasında o günü hem görsel hem de zihinsel olarak canlandırmakta ve Köprü’nün toplumsal hafızaya demirlenmesini sağlamaktadır.

Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, 15 Temmuz 2016 sonrasında ne o köprü sadece bir köprüdür, ne 15 Temmuz sıradan bir gündür. Köprü ve köprü isimleri birer isim olmanın ötesinde farklı çağrışımlar içeren bir anlam yaratma aracıdır. Gerek sokağa çıkan gerek sokağa çıkmadan darbe girişimini medya üzerinden takip eden katılımcıların 15 Temmuz Şehitler Köprüsü ismini kullanmayı tercih etmeleri bu ismin toplumsal hafızaya dâhil olduğunun kanıtıdır. Bu anlamda Köprü özelinde ortak belleğin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu aynı zamanda, 15 Temmuz’un toplumsal hafızada demirlenmesidir.

Köprü, 15 Temmuz’un katılımcılarla kurduğu bağ nedeniyle bu çalışmada önemsenmiş ve 15 Temmuz imgesinin toplumsal hafızaya demirlenmesi için önemli görülmüştür. 15 Temmuz sonrası, köprünün her iki yakasına bir anıt dikilmesi ve anıtta yer alan “tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet” vurgusu, 15 Temmuz’u kendi değerlerine sabitleme ve bu değerler etrafında hafıza inşa etme çabasını göstermektedir. Ayrıca dini unsurlarla güçlendirilmiş vurguların duyguları yönetecek şekilde tasarlandığını söylemek mümkündür.

Ancak katılımcıların çoğunluğunda inşa edilen ve ismi değiştirilen yer isimlerinde Köprüdekine benzer bir hafızaya demirleme sürecini görmek mümkün değildir. Bu durum 15 Temmuz’un kendi içinde bir dönüşümü barındırmasından kaynaklanmakta ve 15 Temmuz’u kırılgan bir pozisyona oturtmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri Harvey’in de ifade ettiği üzere mekân ve mekânın siyasal örgütlenmesinin toplumsal ilişkilerin ifadesinde karşılığını bulmaması ve aynı zamanda onlara tepki veren bir sürece işaret etmesidir. Bazı isim değişikliklerinin benimsenmeyişinde ve hafıza mekânlarının rolüne ilişkin inancın zayıflığında toplumdaki kutuplaşmanın, katılımcıların zihinlerinde yarattığı gerilimin izlerini görmek mümkündür.

15 Temmuz Şehitler köprüsü dışında, tanklar ve Atatürk Havalimanı katılımcıların hafızalarını sürekli tazeledikleri hafıza mekânları olarak dikkat çekmektedir. 15 Temmuz'un hafıza mekânları arasında gösterilen ve darbe girişiminden sonra Kısıklı Milli İrade Meydanı olarak ismi değiştirilen meydan, katılımcılarda anıların ve kolektif geçmişin yaratılmasında köprüye ve havalimanına oranla daha az etkilidir. TRT binası 15 Temmuz'da toplumsal hafızaya kazınmış bir diğer mekândır. Katılımcıların TRT denildiğinde ilk olarak darbe bildirisini hatırlıyor olması darbelerle şekillenmiş bir ülkenin toplumsal ve tarihsel hafızasının travmatik bir şekilde yeniden sarsıldığının önemli bir kanıtıdır.

15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nün Anadolu Yakası çıkışında inşa edilen “15 Temmuz Şehitler Abidesi”, darbe girişimi gecesı Esenler'de “tankın altında kalarak ezilen otomobilin anıtı” ve Çengelköy'deki “15 Temmuz Şehitler Çeşmesi” siyasal iktidarın toplumsal hafızada kurmaya çalıştığı ve katılımcılar tarafından en çok hatırlanan hafıza mekânlarının somut örnekleridir. Bu örnekler şüphesiz üzerlerinde taşıdıkları biçimsel ve simgesel anlamlarla hatırlatılabilir bir kurgu işlevi görmektedir. Bu mekânlar direnişini temsil ederken, 15 Temmuz'u da, görsel semboller –anıtlar ve müzeler- aracılığıyla hatırlatmaktadır. Bu anıtların varlığından beklenen, kitleleri ortak değerler etrafında kenetlemek ve aynı zamanda 15 Temmuz sembolizmini hatırlatmaktır.

Öte yandan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Fetullahçı Terör Örgütü lideri Fethullah Gülen ve şehit Astsubay Ömer Halisdemir 15 Temmuz'un en belirgin ve önemli hatırlatıcı figürleridir. Bu figürler, 15 Temmuz'a dair belleğin somut bir içeriğe kavuşmasını sağlamıştır. Ne yaş durumu, ne eğitim düzeyi ne de darbe girişimi gecesı sokakta bulunma değişkeni 15 Temmuz'un hatırlama figürlerini değiştirmektedir. Ömer Halisdemir bu süreçte, “15 Temmuz Şehidi” olarak sunulması, böylece darbe girişiminin otobiyografik belleğinin inşası için de elzem bir figür haline gelmiştir. Bu bağlamda her şehirde özellikle yoğun çatışmaların yaşandığı mekânlarda bu cisimleşmeyi ve demirlenmeyi sağlayacak bir anıt bulunmaktadır. Dolayısıyla, 15 Temmuz sonrası abileştirme süreci, bu bağlamda kasıtlı bir gayrete işaret eder. Anıtlastırılacak kişi ve olaylar, 15 Temmuz ruhunu yansıtmak üzere seçilmiştir. “Vatan, bayrak, şehitler” üçlüsü, şüphesiz anıtların önemli ve vazgeçilmez figürüdür.

15 Temmuz için önemli figürler de –örneğin Ömer Halisdemir- direnişin “hatırlama figürü” olarak anıtlştırılmıştır.

Genel itibariyle, 15 Temmuz, katılımcıların aynı zaman ve mekânda, ortak duygular ve eylemler etrafında mobilize oldukları bir tarihtir. “Korku” ve “birlik beraberlik duygusu”, 15 Temmuz 2016 tarihini gerek sokağa çıkarak gerek sokağa çıkmadan yaşayan katılımcıları kuşatan duygulardır. Veriler sokağa çıkan katılımcıların öngörüldüğü gibi birlik ve beraberlik duygusundan etkilendiğini, ancak genel itibariyle korku, kaygı, üzüntü gibi başka duyguların da göze çarptığını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın önemli bir sonucu, 15 Temmuz gecesi meydanları dolduran vatandaşların birbirinden çok farklı motivasyonlara sahip olmadığını ortaya koymasıdır. Darbe girişimi gecesi sokağa çıkmada etkili olan faktörlerin en sık tekrar edilen temasını “vatan, millet ve bayrak sevgisi”, “devletin yanında olmak” ve “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı” oluşturmuştur. Bu bakımdan 15 Temmuz gecesi sokağa çıkmada en büyük katkıyı sunan faktör işgale karşı vatani müdafaadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın o geceye ilişkin bir otorite olarak sürükleyici ve motive edici gücü toplumsal hafızada karşılığını bulmuştur. Cumhurbaşkanı’nın çağrısının sokağa çıkmada etkili faktörler arasında olması sosyal medya ağlarında başlatılan örgütlenmelere bir kişinin liderlik edebileceğini/ettiğini ortaya koymuştur. Ayrıca 15 Temmuz gecesi insanları darbeye karşı direnmeye davet eden camilerden okunan selalar da bir iletişim aygıtı olarak o gece büyük ölçüde etkileşim sağlayan, meydanlarda toplanan insanları bir arada tutmayı başaran motivasyon kaynağı haline gelmiştir.

Toplumsal hafızanın inşasında hafıza mekânlarının önemi göz önünde bulundurulduğunda, 15 Temmuz 2016’nın toplumda inşası ve bellekte yer edinmesinin sağlanması için en çok bu unsurlardan yararlanılmaktadır. Bu bağlamda 15 Temmuz’a verilen önem ve yıl dönümlerinde tekrar tekrar sunulan görüntüler, resmi hafızanın kitleleştirilmesi ve tarihselleşmesi açısından önemlidir.

15 Temmuz'a dair hafızanın sosyal ve tarihsel hafızaya dönüştürülmesi için, siyasal iktidar tarafından isim değişikliklerinden yararlanılmıştır. İsim değişiklikleri ile otobiyografik hafıza güçlendirilmekte, hem de 15 Temmuz ile kurulan şehitlik gibi ana anlatılar yeniden inşa edilerek 15 Temmuz'un anlatısı sürdürülmektedir. İsim değişiklikleri her görünürlüğünde bellekte bir tekrar yaratmakta ve bu tekrar alt okumada darbe girişimi sürecinde biriken tecrübeler ve bu tecrübeleri kolektifleştiren unsurların toplumun hafızasına yerleştiğini salık vermektedir. Diğer deyişle 5 yıl önce yaşanan darbe girişimi, sokakta bulunma deneyiminden bağımsız olarak inşa edilen hafıza mekânları ve değiştirilen yer isimleri aracılığıyla bireye o günü yeniden hatırlatmakta ve bu durum nihai anlamda bir hatırla(t)ma politikasına dönüşmektedir. Benzer şekilde isim değişikliklerinin kitle iletişim araçlarında sunulması, Köprü'nün iki yakasına inşa edilen anıtlarla görünür kılınması, tamamıyla verilmek istenen mesajın tekrar ile pekiştirilmesi ve işlenmesi sürecini hedeflemektedir. Bu bağlamda, bireysel ve kolektif bellekte tekrarların oldukça önemli olduğu söylenebilir. Aksi halde bellekte yer alan olaylar silikleşir ve unutulur.

Toplumsal değişimin en açık ve erken belirtilerinin mekânın isim ve işlev değişiminde görüldüğü; yaşanan kırılma dönemlerinde toplumsal yapıya uyumlu olarak mekânın da dönüştüğü bir gerçektir. İsim değişiklikleri ile amaçlanan toplumu ortak bir düşünce etrafında birleştirebilecek anıların korunması ve yayılması olmuştur. Ancak bu amacın ve bu değişikliklerin toplumsal karşılığını beklenen oranda bulmadığını da söylemek gerekmektedir. Bu değişiklikler katılımcıların yarısının bireysel ve toplumsal hafızalarında yer eden duygusal gereksinimlerine ve motivasyonlarına hitap edebilecek düzeyde karşılık bulmamıştır. Bu anlamda isim değişikliklerinin tam anlamıyla bireysel belleğimizin anlamlılık kaynağı olmadığını, anlamlı ve istikrarlı bir değişim sürecini ortaya koymadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla isim değişiklikleri ortak hafızanın biçimlenmesinde yer alan bir dinamik değildir.

Araştırma sonuçları; farklı siyasal dünya görüşünün, sosyo-ekonomik düzeyin, sokağa çıkma pozisyonunun, cinsiyetin, yaşın, gelir ve eğitim düzeyinin geçmişe ilişkin farkındalık ve yaşananların, sahip olmuşlukların, kişi ve mekânların taşıdığı anlam yükünü ve önemini değiştirdiğini ortaya koymuştur. Bu değişkenlerin her biri topluluğun her bir üyesi için farklı bir deneyimin ve nitelemenin ortaya çıkmasını

mümkün kılmıştır. Kişilerin psikolojik ve sosyal yapıları, düşünceleri, davranışları ve tutumları, eğitim, ideoloji, kültür ve kodların etkisine göre biçimlenmektedir. Bu biçimleniş, aynı zamanda bireysel düzeyde hatırlamayı, kabul ve reddi de şekillendirmiştir.

Cinsiyete göre farklılıklar incelendiğinde, kadın katılımcılar erkeklere göre hafıza mekânlarının rolüne daha fazla anlam yüklemektedir. Kadın katılımcıların isim değişikliklerinin 15 Temmuz’u hatırlamayı kolaylaştırdığına, hafızanın sürekliliğini sağladığına ve şehitleri unutulmaz kıldığına ilişkin inancı erkek katılımcılara göre daha yüksektir. Hafıza mekânlarına atfedilen rolün yaş değişkenine göre değişiklik göstermediği sonucuna varılmıştır. Çünkü 15 Temmuz her yaş grubu için bir anlam taşımakta ve bireye sorumluluk yüklemektedir. Ancak yaşları farklı olan grupların isim değişikliklerine karşı tutumları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Yaş arttıkça isim değişikliklerini benimseme düzeyinde bir azalma olduğundan söz etmek mümkündür. Kolektif hafızanın en belirgin biçimde kendini gösterdiği 55-64 yaş grubu isim değişikliklerine karşı en dirençli yaş grubudur. Diğer yaş grupları, genel olarak bu değişikliklere belirgin bir direnç göstermemiştir. 55-64 yaş aralığındaki grubunun toplumsal hafızasında yer alan değer ve normları, seçici toplumsal belleği, isim değişikliklerine karşı direnişin alt yapısını anlamaya yol gösterici olacaktır.

Gelir durumundaki farklılık hafıza mekânlarının rolüne ilişkin algılamada anlamlı bir farklılık yaratmamıştır. Dolayısıyla, toplum içinde yaşanan olayların, gelir değişkenin çok ötesinde hatırlama ve unutma pratiklerini içerdiği sonucuna varılmıştır. Gelir düzeyi değişkenine göre ifadelerinin ortalamalarında anlamlı farklılıklar göze çarpmaktadır. İsim değişikliklerini en az kullanan gelir grubunun 1001-2000 TL ve 5001 ve üzeri aylık gelire sahip katılımcıların yer aldığı grup olduğu tespit edilmiştir. En uçta yer alan iki gelir grubunun değişiklikleri benimsemeyişinin nedenlerini ise, ekonomi-politik okuma üzerinden görmek mümkün olacaktır.

Eğitim düzeyi arttıkça hafıza mekânlarının rolüne olan inanç ve isim değişikliklerini benimseme düzeyi azalmaktadır. Dolayısıyla hatırlama ve unutma sürecinde eğitim kritik bir eşiktir. Gruplar arasında en büyük fark ilköğretim mezunu olan katılımcılar ile lisansüstü mezunu katılımcılar arasındadır. Genel olarak ilköğretim mezunu

katılımcıların ölçeklerde yer alan ifadelere katılım düzeyleri diğer tüm katılımcılara göre daha yüksektir.

15 Temmuz dünya görüşü ve deneyimlere göre farklı anlamlar taşımaktadır. Çalışmada, hafızada temsil edilen mekânın kabulünün ve reddinin, ideolojiyi anlamaya yarayan zihinsel bir yapılanma olduğu tespit edilmiştir. Siyasi eğilimin vurgulanması, katılımcıların bireysel ve kolektif hafızalarının politik olaylara gösterdiği onay ve bağlılığı ima etmektedir. Çünkü isim değişikliklerinin kabulünde ve reddinde katılımcıların zihinlerinde var olan algı haritaları ve siyasi eğilimlerin de çok etkili olduğu saptanmıştır. AK Parti'ye oy veren katılımcıların hafıza mekânlarının rolüne katılım düzeylerinin yüksekliği bu konudaki duyarlılığa işaret etmektedir. Gruplar arasında en büyük farkın Adalet ve Kalkınma Partisi'ne oy veren katılımcılar ile Halkların Demokratik Partisi'ne oy veren katılımcılar arasında olduğu görülmüştür. AK Parti'ye oy veren katılımcılar diğer partilere katılımcılara kıyasla hafıza mekânlarının rolüne daha fazla inanmakta ve isim değişikliklerini daha çok benimsemektedir. HDP'ye oy veren katılımcıların isim değişikliklerinin 15 Temmuz'u hatırlamayı kolaylaştırdığına, şehitleri unutulmaz kıldığına, hafıza mekânlarının rolüne inancı diğer partilere oy veren katılımcılardan daha düşüktür. Bu aynı zamanda, taraf olma bilincinin sergilendiğinin bir kanıtıdır.

Çalışmaya sokağa çıkanlar perspektifinden bakmak, 15 Temmuz'un deneyimleyen kişi için önemini ortaya koyan "deneyimleme"nin hafıza üzerindeki etki ve önemini kabul etmeyi gerektirir. 15 Temmuz gecesi sokağa çıkan katılımcılarda hafızanın geçmiş yaşanmışlıklarda kaydolması ve yaşanmışlıklarla ilişkilendirilerek hatırlanması 15 Temmuz'u algılama ve hatırlama biçimini etkilemektedir. Çünkü sokağa çıkan katılımcılar 15 Temmuz'u kendi deneyimi çerçevesinde dönüştürerek ve anlamlandırarak algılamıştır. Bu anlayış, "biz"in kimlik kurgusunun temellerini oluşturmakta ve yeni kuşaklara aktararak kaybolmasını engellemektedir.

Sokağa çıkan katılımcılar deneyimledikleri ya da aktüel temsilinin bir parçası oldukları olaylar karşısında inşa edilen hafıza mekânlarına daha fazla anlam yüklemektedir. Bunun nedenleri arasında katılımcıların hafıza mekânlarının takdirine verdikleri önem ve hafıza yerlerinin kendileri için taşıdığı anlam dikkat çekmektedir.

O gece sokağa çıkan katılımcılar için “askerler” vurgusu ön plana çıkarken, o geceyi sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen katılımcılarda “kaygı” duygusu dikkat çekmektedir. Sokağa çıkan katılımcıların hatıraları, o gece birlikte oldukları diğer herkesle ilişkilidir.

Ayrıca sokağa çıkan katılımcılar için isim değişiklikleri daha özgül bir anlam taşımaktadır. Çünkü 15 Temmuz’u hatırlatan isim değişiklikleri, 15 Temmuz’u ikame eden kişi ve mekânlara karşılık gelmektedir. Sokağa çıkan katılımcıların belleğinde yer edinmiş mekânların taşıdıkları anlamlar, bireysel anılar ile harmanlanmakta ve böylece yeni bir hatırlama süreci gerçekleşmektedir.

Darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcılar isim değişikliklerini ilişkin olumlu bir tutuma sahip olsalar da bu değişiklikleri günlük yaşantılarında kullanma noktasında zayıf kalmaktadırlar. Sokağa çıkan katılımcıların %54,1’i isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade ederken, bu girişimi sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen katılımcıların ise %46,1’i isim değişikliklerini günlük yaşantılarında kullandıklarını ifade etmiştir. Bu oran bu değişikliklerin sokağa çıkan katılımcıların neredeyse yarısında pratikte bir işlev üstlenmediğini göstermektedir. Bu nedenle isim değişikliklerinin, hatırlamanın kolektif boyutunda yoğun ve açık bir şekilde hafızayı tetiklemediğini söylemek mümkündür. Zira bu değişiklikler darbe girişimi gecesi sokağa çıkan katılımcılarda dahi işlevsel bir karşılığa sahip değildir.

İsim değişikliklerinin günlük hayatta kullanımı siyasi alandaki kutuplaşmanın toplumsal kümelere de yansıdığını göstermektir. Katılımcıların %50,1’i yeniden isimlendirilen mekânların geçmişte yaşanan olayları hatırlamalarında bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. İsim değişikliklerini günlük dilde kullanmalarının nedenleri arasında genel olarak isim değişikliklerini “anamlı bulma” vurgusu ve “vatan için can verilen bir yer olma” durumu dikkat çekmektedir. Katılımcıların isim değişikliklerini bu nedenlerle günlük yaşantılarında kullanımları, değişikliklerin olayın anlamlı olduğuna ve manevi bir mesaj içerdiğine ikna edilmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Araştırma sonuçları katılımcıların %49,9'unun isim değişikliklerini günlük dilde kullanmadığını, yapılan isim değişikliğinin tam bir konsensus ile kabul görmediğini, bu reddin sosyo-politik düzlemde de kritik bir eşiği oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bunun nedenlerini araştırma bulgularında ortaya konulan 15 Temmuz'u inandırıcı bulmama, alışkanlıkların bir anda değiştirilemeyeceği, siyasal iktidarın algı yaratma isteği, her yerde şehit kelimesini görmenin uyandırdığı kaygı üzerinden görmek mümkündür. Bu değişikliklerin reddinin temel nedenlerinden biri de, siyasal iktidar eliyle değiştirilen isimlerin, 15 Temmuz'un düşünsel çerçevesinde karşılığını bulmaması ve geçerli değişikliklerin toplumun rızası alınmadan yapılmasıdır. Burada siyasal iktidar ve halk arasında değişikliklerin tek yönlü bir yorum sunması ve siyasal iktidarın takdiri aracılığıyla yapılması sorunundan söz etmek mümkündür.

Dolayısıyla kabul/red düzeyleri ve gerekçeleri arasındaki bu farklılıklar mekânlara ilişkin isim değişikliklerinin yalnızca yaşananları anlatan bir sembol abide olması değil, toplumsal ayrışma ve farklılaşan hafıza kayıtları açısından da bir gösterge niteliğindedir. Zira isim değişikliklerine dair kabul, red veya kararsızlık birbirinden ayrılan ve farklılaşan hafızaları temsil etmektedir. Katılımcıların neredeyse yarısının cevaplarında, toplumsal belleğin yaşayan ve taşınan en önemli faktörü olarak, isim değişikliklerinin ortak bir bellek yaratmadığı görülmektedir. Sonuç itibarıyla isim değişikliklerini, reddin hem dönemin politik koşulları çerçevesinde hem de ele alınan tarihsel süreç kapsamında birtakım veriler sunduğu ancak hafızayla tam anlamıyla bağ kurmaya imkân vermediğini söylemek mümkündür. Geçmiş ve gelecek arasında bağ kurulmasında bu değişikliklerin gerek medya aracılığıyla gerek gündelik konuşmalarla ve iletişimlerle de canlılığını sürdürmesi gerekmektedir.

15 Temmuz'un simgesel mekânları, geçmişi hatırlatan ve şimdiyi somutlayan, dolayısıyla iktidarın en görünür kılındığı mekânlardır. Milli güç ve unsurlara yapılan vurgu, siyasal iktidarın toplumsal, siyasal ve günlük hayattaki avantajlarını ön plana çıkarmakta ve yönetimin gücünü sağlamlaştırmaktadır.. 15 Temmuz'un Demokrasi ve Milli Birlik günü olma süreci yanında, hafıza kurucu olay ve kişilerin somut anıtlar ve isimlerle sunulması, 15 Temmuz'un bugün üzerindeki sembolik etkisini arttırmaktadır.

Bu anlamda, siyasal iktidar kendisine yani mekân üstünden bir otorite, bir hâkimiyet, denetim veya güç sahipliği oluşturmak üzere hafıza mekânlarını kullanmaktadır.

Siyasal iktidar, 15 Temmuz’a dair belleğin dinamik tutulabilmesi ve işleyişinin devamı için teknik gereklilikleri yapmış görünmektedir. 15 Temmuz’u anma törenlerinin toplumla ilişki kurmada siyasal iletişimin stratejik araçlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Mekan isim değişikliklerinin yapılması, köprünün her iki yöndeki girişine ve özellikle çatışmaların yaşandığı mekanlara anıtlar dikilmesi ve bu anıtların belirginleştirilmesi, Köprü’nün isminin tüm medya ve kurumlar tarafından belirlenen şekilde kullanılması, TRT’nin ürettiği belgeseller ve tekrarlamalar aracılığıyla 15 Temmuz’un aktarımı, siyasal iktidarın belirlediği ana hatlar etrafında şekillenen resmi hafızayı kitleye empoze etmektedir.

15 Temmuz yalnızca inşa edilen anıtlar, yapılan isim değişiklikleri, anma günleri aracılığıyla değil, aynı zamanda kitle iletişim araçları yoluyla da kamuoyunun zihninde anlam yaratmaktadır. Medyanın kullandığı görüntüler, 15 Temmuz’a dair imgelemin yaratılışında önemli rol oynamıştır. 15 Temmuz darbe girişiminde F-16 savaş uçaklarından atılan bombalar, halkın tanklar önünde durması, köprülerin askerler tarafından kapatılması, vatandaşa kurşun sıkılması, tanklarla yapılan top atışlarını tekrarlayan görüntüler, şimdiye kadar tanık olunan darbelere özgü politikaların, katılımcıların hafızalarında yer eden en ilgi uyandırıcı imgeleri arasındadır. Bu imgelerin sunumuyla şimdinin ve geçmişin gerçekliğinin ana inşacılarından biri olarak medya, aynı zamanda izleyicilerine yeni bir hatırlayış biçimi sunmaktadır. O gece medya aracılığıyla izleyici sunulan göstergeler, katılımcıların 15 Temmuz 2016’nın çağrışımları için kullandığı göstergeler ile aynıdır.

Ayrıca gerçekleşen olayın anlamının taşıyıcısı olan cadde ve meydan isimlerinin, kentsel mekânların sembol unsurları olarak köprüler ve meydanların, anma günleri, anıt, kişisel deneyimlerin yanı sıra katılımcılarda 15 Temmuz’a dair hatırlatma duygusunu en çok uyandıran araç medya olmuştur. Sosyal medya geleneksel medyaya kıyasla 15 Temmuz’u hatırlatma sürecinin en etkili aracıdır. Medya, darbe girişimi gecesi toplum adına gelişmeleri izleme, değerlendirme ve bu gelişmelere ilişkin bilgi

sağlama işlevini izleyicilerine sunma görevini üstlenmiş, darbenin başarısızlıkla sonuçlanmasının en temel unsurlarından biri olmuştur.

Medya aracılığıyla üretilen bilginin bireylerin düşünme ve hatırlama kalıplarını biçimlendiren niteliği, sunduğu içeriklerin, anındalık ve heryerdelik gibi özelliklerinin yadsınamaz önemi ve toplumların hatırlayışını yönlendirebilen birincil kaynaklardan olması, medyanın genel olarak toplumsal hafızanın ve özelde bireysel hafızanın inşası için önemini arttırmaktadır. Özellikle sosyal hafıza, iletişimsel hafıza, tarihsel hafıza, kamusal hafıza, kültürel hafızanın inşasında medya, işlevleri ve etkileri çerçevesinde geçmişe ve bugüne dair bilgi sağlamanın ve geçmişi yeniden kurgulamanın ana kaynağı olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Bu nedenle kolektif bilincin ve hafızanın inşa edilmesine katkı yapan ve onu biçimlendiren en etkili araç medyadır. Medya her 15 Temmuz'da aynı görüntüleri yeniden ve yeniden göstererek toplumsal hafızanın taze kalmasına destek olmaktadır. Diğer taraftan 15 Temmuz gecesi sokağa çıkmayan bireylerin hatırlayışları, medyanın sunduklarından referans almaktadır. Medya, o geceye ilişkin sunduğu görüntüler yoluyla bireylerin hatırlama sürecine katkıda bulunmuş, sahip olduğu donanımsal üstünlüğü ile uzamsal sınırlılıkları yok etmiş, bireysel ve dolayısıyla kolektif bilince neyin nasıl hatırlanması gerektiğine dair bir algı çerçevesi sunmuştur. Medya algı yönetimi çerçevesinde darbeye karşı bir direnç, bir reddediş gücü olma vasfı yanında, sunduğu görüntüler ve kullandığı söylem biçimleri ile girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına ve ortak belleğin yaratılmasına aracılık etmiştir. Böylece 15 Temmuz'un hatırlanış biçimini, hatırlanma düzeyini ve hafıza tutuluş niteliğini etkilemiştir.

Medya tüm gösterenlerin hem aktarıcısı hem yaratıcısı konumundadır. Böylece bir olayın yaşanma biçimini doğrudan/dolaylı etkileyerek, geçmişte yaşanmış bir olayın toplum belleğine yerleşmesini sağlayarak, bugünü kaydederek, geçmişte yaşanmış bir olayı toplumsal durum ve olaylara göre halkın gündemine sokarak hafızanın inşa edilmesine katkıda bulunmuştur. Kitle iletişim araçlarından televizyonun bilgi alma

sıklığı durumuna göre en üst sırada yer alması güvenilir bir bilgi kaynağı olarak hala etkisini sürdürdüğünü göstermektedir.

Sosyal medya ve akıllı telefon uygulamaları, çok sayıda bireye hızlı erişim olanağı sunarak, tüm kesimlerin düşünme ve harekete geçme biçimlerini etkileyerek, darbe girişiminin başarısızlığa uğratılması için gerekli olan kolektif işbirlikleri ve duyuruları yayarak bireylerin eyleme yönelmesine olanak sağlamış ve toplumsal bir ihtiyaca karşılık gelmiştir. Olay yerlerinden yenilenen, yinelenen anlık sansürsüz görüntüler, darbe girişimini sokağa çıkmadan medya üzerinden takip eden bireylerin eylem ve söylemleri üzerinde etkili olmuştur. Özellikle görsel ve dijital medyanın yükseliş süreci, darbe ile mücadele açısından bireylere yeni imkânlar sağlamıştır. Yeni medyanın sahip olduğu teknolojik avantajlar, özellikle “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın çağrısı”nın sokağa çıkmada etkili faktörler arasında rastlanma sıklığını arttırmış, darbelerin o ana kadarki uygulanma ve karşı konma biçimine yeni paradigmlar getirmiştir. Demokratik toplum inşasındaki rolü itibariyle yeni medya, eş zamanlı paylaşım ve etkileşimlere imkân tanıyarak darbe girişimine karşı ortaya konan direnişe bir kimlik ve nitelik kazandırmıştır.

Sonuç olarak, toplumların kendi geçmişlerini sembolik araçlar aracılığıyla günün gereksinimlerine göre yeniden oluşturma tarzları 15 Temmuz özelinde icra edilmiştir. 15 Temmuz sonrası inşa edilen anıtlar ve değiştirilen isimlerle bir şekil ve tarz oluşturulmuş ancak bu tarz konsensüsün hakiki bir yansıması ve pekiştiricisi olarak kabul görmemiştir. Ancak yine de, 15 Temmuz’un anıtlar, anma törenleri, isim değişiklikleri gibi türlü sembolik araçlar aracılığıyla kendine bir bellek yarattığı dikkate alınırsa, kısmen de olsa hafıza mekânlarının, isim değişikliklerinin ve medyanın 15 Temmuz’a, “topluluk ruhu veren bellek” oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Eş deyişle bir anıt, bir isim değişikliği 15 Temmuz’un anımsatıcı bir figürü olmuş ancak toplumsal karşılığını tam anlamıyla bulamamıştır. Bu anlamda hafıza mekânları ve isim değişiklikleri hafıza üzerinden kurucu bir imge olarak katılımcıların dünlerini ve bugünlerini anlamlarından birer nesne halini tam anlamıyla almamıştır. En az inşa

edilen anıtlar, değiştirilen isimler kadar bu anıtların, isimlerin toplumda karşılığını tam anlamıyla bulması da çok önemlidir. Geçmişe atfın merkezinde yer alan bu işaretler, geçmişin bugünü kurgulaması anlamında dikkat çekicidir ancak toplumsal birlik ve dayanışmayı sağlayacak düzeyde tam karşılığını bulmamıştır. Ancak sembolik olarak isim değişikliklerinin varlığı katılımcıların yarısının toplumsal hafızasında karşılığını bulmasa da, toplumsal hafızayı inşa etme çabasındaki siyasal iktidarın pozisyonunu anlamaya yardım etmektedir. Öte yandan katılımcılar isim değişikliklerinin hatırla(t)ma sürecindeki rolünü göz ardı etmeden ancak bu role mesafe ve ihtiyatla yaklaşmaktadır.

Çalışmada derinlikli olarak yer verilmeye çalışılan kavramsal ve kuramsal temelden hareketle ve araştırma bulgularının istatistiki rakamlardan öte ortaya koyduğu sonuçların özünü anlamlandırmak gerekirse, burada çok önemli görülen birkaç unsuru özellikle ele almak doğru olacaktır.

Araştırma bulgularının en önemli sonuçlardan biri, 15 Temmuz 2016 tarihinin sokağa çıkan katılımcılara “darbe girişimi”, “vatan/bayrak” ve “hainlik” kavramlarını hatırlatmasıyken; sokağa çıkmayan katılımcılara bu kavramlarından farklı olarak “Köprü”y hatırlatmasıdır. Eylemin içinde olanlar ile olup bitenleri seyredenler arasında endişe, üzüntü, kaygı, vatan bayrak millet sevgisi konusunda ve olup bitenlerin belleklerde kazandığı yer konusunda herhangi bir ayrışma yoktur. Ancak buna rağmen burada hatırlanan unsur bir duygu farklılaşması hatta zihinsel ayrışmanın söz konusu olduğunu da ortaya serer niteliktedir. Köprü’nün 43 yıldan bu yana süren varlığı, bu varlığın yarattığı işlev, konfor, estetik ve üstünden geçenlere her defasında ‘mükemmel bir şehirde yaşanıldığı duygusunu’ hatırlatması, o gece üstünde kopan şiddet fırtınasını izleyenlerde, doğrudan büyük değerler taşıyan sembolik bir mekânın sahiplenilmesi refleksini ortaya çıkarmış görünmektedir. Zira, köprü şehrin ve şehirlilerin bir mülkiyetidir esasında ve izlenilenler göstermektedir ki bu mülkiyet üzerinde bir takım inisiyatif dışı taciz, tecavüz ve şiddet yaşanmaktadır. Bu şehrin büyük bir kesimi için doğrudan mülkiyetin işgali niteliğindedir ve doğal olarak bir refleksi gerektirmiştir ki bu refleks de kendi sınırları içinde yalnızca akla gelen ilk hatırlatma kavramı olarak ortaya dklmştir. Bu refleksin kökenlerinde şehre ilişkin yerleşikliği başaranlarla, şehrin yerleşikleri olmayı başaramamış olanlar arasında bir

farkın olduğu bile düşünülebilir ve elbette bu sadece - şimdilik kaydıyla - bir yorumdur. Medyanın hafızasındaki yeri de İstanbulluların hafızasındaki yerinden farklı değildir ve doğal olarak Köprü, medyanın da tüm anlatımlarının merkezine yerleşmiştir. Bu içselleştirmişlik nedeniyledir ki medya oldukça başarılı bir gösterim / anlatım yoluna giderek ve Köprü’yü birincil mekân olarak göstererek, toplumsal hafızanın kaydını da sağlamıştır.

Ayrıca, Köprü kamusaldır ama kamunun değildir, özel bir alandır, kamuya aittir ama bir devlet binası değildir. Devlet yapmıştır ama devlet kendi görünümünü ve oradaki sahipliğini, bir zamanlar kullanılan gişeler dışında oraya yerleştirmemiş, üstelik geçen zamanla da oradaki varlığını adım adım ortadan kaldırmıştır. Diğer deyişle devlet Köprü’ye ait olanda birincil kişi konumunda değildir, arkadaki hizmetin devamlılığını, bakım onarımı ve güvenliği sağlayıcı konumundadır ki bu varlığı da zaten konfor sağlamaya yöneliktir. Ne var ki darbe girişimcilerinin işgali tam da bu konfor alanının üstünde ete kemiğe bürünmüştür ve halkın kullanım alanı gasp edilmiştir. Halkın elinden kendi mekânı alınmış durumdadır. Hafızalardan çıkan tepkisel ilk kavramın Köprü olması bu nedenle yadsınmamalıdır.

Bu anlamda darbe girişimini yapanlar, kendilerine birincil mekân olarak devletin resmi bir hizmet binasını, devletin varlığını ve gücünü sembolleştirdiği bir binayı seçmiş olsalardı ve medya buralardan yayın yapsaydı, toplumsal hafıza mekân kaydı da farklı olurdu yönündeki bir yaklaşım çok da yanlış olmayacaktır. Köprü gibi günlük sivil kullanımda ve oldukça estetik bir yapıyla, devletin bir mekânının toplumsal bellekte kapsayacağı yer, önem ve anlam düzeyinin doğal olarak farklı olacağını öngörmek mümkündür. Örneğin aynı gece kimi kamu binaları hatta Valilik bile işgal edilmiştir, buna ilişkin görüntüler de yayınlanmıştır ancak toplumsal hafızada kamu binalarının işgali anlamlı bir kayıt olarak yer almamıştır. Bunun göz ardı edilmemesinde yarar bulunmaktadır. Burada işgalcilerin Köprü tercihinin bilinçli mi yoksa tesadüfi mi olduğunun da tam bir belirsizlik arz ettiğinin ve bu yönde bir başka çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu da burada belirtmek gerekmektedir.

Araştırma bulgularında; 15 Temmuz’un, hangi partiye oy vermiş olursa olsun tüm katılımcılarda ilk olarak “darbe/darbe girişimi” kavramını akla getirmesinden hemen

sonra, AK Parti'ye ve HDP'ye oy veren katılımcılarda “vatan/bayrak” hassasiyeti, MHP'ye ve İYİ Parti'ye oy veren katılımcılarda “şehitler”e karşı duyulan minnettarlık, CHP'ye oy veren katılımcılarda ise “Köprü” olarak ortaya çıkması da CHP'nin sahip olduğu seçmen kitlesi ile paralellliğini ortaya koyar niteliktedir. Cumhuriyeti kuran parti için Köprü kazanılmış işlevsel bir mekândır. Elbette bu mekâna bir saldırı gerçekleşirse bu kazanım nedeniyle, mekânı sahiplenecektir. Ancak diğer partiler için kazanılması gereken mücadele alanları vardır ve bu mücadele alanı her yerdir, köprüdür, meydandır, caddelerdir.

Bulguların ortaya koyduğu bir başka anlamlı sonuç da sokağa çıkan katılımcıların, birlik ve beraberlik duygusunu, sokağa çıkmayanlara göre çok daha güçlü hissettiğidir. Kaldı ki genel değerlendirmede korku, kaygı, üzüntü gibi duyguların varlığı da söz konusu olmuştur ancak eylemin içinde olanların, eylemin yarattığı atmosfer, hareket, korku ve kaygıların, eylemdekilerin birbiriyle dayanışmasını güçlendirdiği, tüm ayrışmalardan uzak, ortak değerlerde tam bütünleşmeyi kazandırdığıdır. Eylemin içinde yer almanın yarattığı güçlü duygular ile eylemi seyredenlerde oluşan dayanışma, omuzlaşma ve birlikte yürüme duygusu arasında, eylemde olanlar adına anlamlı bir farklılaşma ve üstünlük ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak eylemin içinde olanların hafıza mekân ve yaşanılanlara ilişkin bellek kaydı ile seyredenlerdeki bellek kaydı ve hassasiyeti farklı olacaktır.

Burada dikkat çekici nokta, o gece yaşanılanlardan daha çok mekânlara ilişkin yapılan isim değişiklikleri konusunda ortaya çıkan “benimsememişlik” halidir. Verilen mücadele alanının sokakta olanların da evdekilerin de günlük kullanım alanıdır. Eylemin içinde olanlar için açıkça görülmektedir ki orada verilen mücadele başka bir şeydir, oranın ismi üzerinden daha üst perdeden bir algı oluşturma çalışması yapılması başka bir şeydir. Bu nedenle isim değişiklikleri yeterince karşılığını, anlamını ve hedefini bulmuş görünmemektedir. Her mücadele, kendi koşulları içinde farklı özellikler arz etmekte, farklı amaç, duygu ve hafızaları barındırmaktadır. Her mücadele ya da her işin mutlaka politik olana bağlanması, toplumda karşılık bulmamaktadır. Toplumsal olan yalın olanla daha çok ilgilidir ancak politik olana karşı mesafelidir. Veriler de göstermektedir ki sokağa çıkan katılımcılar için 15 Temmuz

2016 eylemin içinde yer almışlığın yarattığı bir “gurur” kaynağı iken, sokağa çıkmayan katılımcılarda dünya görüşü ve yaşam tarzının da bir yansıması olarak anlamlı bir karşılık bulmamıştır. Oysa yaşanan büyük tehlike oldukça acı verici olmuştur ve bu anlamda sokağa çıkmayanlarda da tıpkı endişe, kaygı, üzüntü, vatan sevgisi duygusu yarattığı gibi, şüphe taşınmayan bir kabulü de yaratmalı, konuya ilişkin bütünleşmenin tam sağlanmış olması beklenmelidir.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de anıldığı üzere, mekânsal izler taşıyan imgeler zamanla bireysel belleğinin parçası haline gelmektedir. Bu anlamda 15 Temmuz gecesini sokakta yaşayanların hatıraları, orada birlikte oldukları insanlarla birlikte, bulundukları mekânla ve yaşadıklarıyla birlikte şekillenmiştir. Sokağa çıkmayanlarda ise bireysel hafızalarındaki yer ve kişisel düzeyde hissettikleri ile sınırlı kalmıştır. Bu anlamda eylemlilik ile seyircilik arasında oluşan farkın bellek, hafıza mekân ve yaşanılanlara yüklenen anlamda açıkça ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedendir ki hafıza mekân nitelendirmelerinde ve toplumsal bellek tartışmalarında oluşan bu farkı gözardı etmeden değerlendirme yapmak gerekmektedir. Burada belki de yapılması gerekenin, bütüncül bir duygu oluşturmaya yönelik, yeni ötekileştirmeler yaratmadan çalışmalar yapmak olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira, yaşanan toplumsal bir felakettir ve bu felaket dünya görüşlerindeki farklılıklara heba edilmeyecek kadar önem arz etmektedir. Zira, araştırma sonuçlarına göre, kadın ve erkek katılımcılar için “vatan, millet, bayrak sevgisi” sokağa çıkma tercihlerini belirleyen en etkili motivasyon kaynağı olarak belirtilmiş, ikinci sırada ise “devletin yanında olmak” gibi oldukça anlamlı bir sahipleniş duygusu ortaya çıkmıştır. Öyle ki 15-24 yaş grubu aralığındaki katılımcılar için “vatan, millet, bayrak sevgisi” ilk sırada yer alırken, “Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın canlı yayına katılması ve çağrısı” gibi son derece önemli bir faktör bile ikinci sırada gelmiştir. Bu anlamda atılacak adımlar, alınacak politik kararların daha kapsayıcı bir dile sahip olmasının ortaya çıkaracağı etkinin de tüm politik kaygılardan öte bir içerik taşımasının büyük önem taşıyacağı görülmektedir. Esasen bu noktada eğitim düzeylerine göre farklılaşabilen duyguların varlığı bile bir toplumsal ayrışmanın göstergesi olarak kabul edilerek, bunun önüne geçen politikalar ve iletişim süreçlerinin hayata geçirilmesini beklemek yanlış olmayacaktır. Burada medyanın toplumsal hafızanın inşası için önemini bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Gerçek işlevleri ile meşgul olan bir medyanın sosyal hafıza, iletişimsel hafıza, tarihsel hafıza, kamusal hafıza, kültürel hafızanın inşasında üstleneceği rol oldukça eşsiz görünmektedir.

Çalışmanın sonuçlarından hareketle bundan sonra yapılacak benzeri çalışmalar açısından **şu önerileri sıralamak mümkündür:**

- Bu çalışma yalnızca 800 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle araştırma sonuçlarının daha da genellenebilmesi açısından, geliştirilen ölçme aracının farklı evren ve örneklem üzerinden gerçekleştirilmesi çok daha etkili ve detaylı sonuçların elde edilmesini sağlayacaktır. Çalışmanın daha geniş bir örneklem grubu üzerinden yürütülmesi, hatırlama sürecinde hafıza mekânlarının ve isim değişikliklerinin ne tür doyum sağladığını ortaya koyacak, hafıza mekânlarının işlevselliği hakkında bakış açısı kazandıracaktır.
- Çalışma sadece İstanbul’da gerçekleştirildiğinden çalışmanın farklı şehirlerde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylece Türkiye toplumu için bir “15 Temmuz Toplumsal Bellek Panoraması” çıkarılacak ve bu toplumun dinamiklerinin anlaşılması sağlanabilecektir.
- Türkiye’nin darbeler tarihinde inşa edilen hafıza mekânları ve yapılan isim değişiklikleri arasındaki farkların ya da benzerliklerin incelenmesi geçmişten bugüne bir hafıza mekânları profili çizecektir. Cumhuriyet dönemi ve sonrasında inşa edilen anıtların ne kadar ve neden bellekte yer edindiklerini ve/veya edinmediklerini 15 Temmuz sonrasında inşa edilen ve hafızada karşılık bulan/veya bulmayan anıtlarla karşılaştırarak tartışmak literatüre katkı sağlayacaktır.
- Bu çalışmanın darbe girişimini “medya üzerinden deneyimleyen ve toplumsal hareketliliği sağlama noktasında aktif rol alan” katılımcılarla tekrarlanması, bireylerin hangi medya mecralarını, ne kadar sıklıkla, hangi amaçlarla kullandığını ortaya koyacaktır. Ayrıca bu grubun o geceye ilişkin paylaşımları sunarken nasıl

hareket ettiği, sosyal medya kullanım motivasyonları ve performanslarının toplumsal belleğe etkisini ortaya koyacaktır.

- Çalışmanın söz konusu gece yaşanan direniş sırasında şehit olanların aileleri ya da gazi olan insanlarla tekrarlanması bu çalışmanın bulguları ile karşılaştırma yapma olanağı sunacaktır. Araştırma sonucunda en etkili hafıza mekânı olarak kabul gören Köprü özelinde bir çalışma yürütmek 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nün kolektif hafızalardaki yerinin sorgulanmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abrahamsson, Christian:

For Space, Eds. Doreen Massey, Geografiska Annaler, Series B, Human Geography, 89 (1), 2007, p. 83-85.

Alderman, Derek H.

“Creating a New Geography of Memory in the South: (Re)naming of Streets in Honor of Martin Luther King. Jr.”, **Southeastern Geographer**, 36 (1), 1996, p. 51- 69.

Alderman, Derek H.

“Street names and the scaling of memory: The politics of commemorating Martin Luther King, Jr within the African American community”, **Area**, Vol. 35, No. 2 (Jun., 2003), pp. 163-173.

Amoros, Miguel:

“Kentsel Mücadeleler ve Sınıf Mücadelesi”, **Mekân Meselesi**, Der: Andy Merrifield, Antonio Negri, Asef Bayat, David Harvey, Loic Wacquant, Miguel Amoros, Soner Torlak, Tekin Yayınevi, 2016, s. 129-140.

Anadolu Ajansı:

“Hafıza 15 Temmuz Müzesi bir yılda 500 bin kişiyi ağırladı”, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/hafiza-15-temmuz-muzesi-bir-yilda-500-bin-kisiyi-agirladi/1908530> ,13 Ağustos 2020.

Ardıçoğlu, Rüya; Uslu, Aysel:

“Meydanların Morfolojik Değişimi: Beyazıt Meydanı Örneği”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 589-610.

Assmann, Jan:

Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik, Çev. Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, 2015.

Augustinus:

“İtirafılar”, **Zaman**, Çev. Saffet Babür, İmge Kitabevi, s. 42-55.

Ayataç, Hatice; Zıvalı Turhan, Tülay:

“Sokak İsimlerinin Kent Morfolojisindeki Değişimle İlgisi; İstanbul Kıyı Meydanları İçin Bir Karşılaştırma”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 987-1004.

Azaryahu, Maoz:

“The Purge of Bismarck and Saladin: The Renaming of Streets in East Berlin and Haifa, a Comparative Study in Culture-Planning”, **Poetics Today** 13: 2 (Summer 1992), .

Azaryahu, Maoz:

“The Power of Commemorative Street Names”, **Environment and Planning D Society and Space**, 1996, Volume 14, p. 311-330.

Azaryahu, Maoz:

“German reunification and the politics of street names: the case of East Berlin”, **Polirrcol Geography**, Vol. 16, No. 6, pp. 479-493, 1997.

Azaryahu, Maoz:

“The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming”, **An International E-Journal for Critical Geographies**, 2011, 10 (1), p. 28-33.

Avcı, Özlem:

“Üretilen İslami Mekânlar ve Alternatif Tatil Mekânları”, **Özneler, Durumlar ve Mekânlar Toplum ve Mekân: Mekânları Kurgulamak**, Bağlam Yayıncılık, 2009 s.137-153.

Aykan, Bahar:

“UNESCO ve Kültürel Mirasın Milliyeti”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, Phoenix Yayınevi, 2012, s. 303-331.

Bachelard, Gaston:

Mekânın Poetikası, T. Aykut Derman, Kesit Yayıncılık, 1996.

Barash, Jeffrey Andrew:

“Belleğin Kaynakları”, **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 11-22.

Başaran İnce, Gökçen:

“**Toplumsal Hatırlama/Unutma Sürecinde Basın: Kolektif Siyasi Belleğimizdeki Cumhuriyet Tasavvuru**”, Doktora Tezi, 2010, Ege Üniversitesi.

Batuman, Bülent:

Kentin Suretleri Mekân ve Görsel Politika, Dipnot Yayınları, 2019.

Batuman, Bülent:

“Mekân, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet’in Kamusal Mekânı Olarak Kızılay Meydanı”, **Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler Ankara’nın Kamusal Yüzleri**, Der: Güven Arif Sargın, İletişim Yayınları, 2007.

Bayat, Asef:

“Tersyüz-olmuş-şehir’de Siyaset”, **Mekân Meselesi**, Der: Andy Merrifield, Antonio Negri, Asef Bayat, David Harvey, Loic Wacquant, Miguel Amoros, Soner Torlak, Tekin Yayınevi, 2016, s. 29-57.

Berger, John:

Görme Biçimleri, Çev. Yurdanur Salman, Metis Yayınları, 1995.

Berger, John:

O Ana Adanmış, Çev. Yurdanur Salman, Müge Gürsoy, Metis Yayınları, 1998.

Bergson, Henri:

Madde ve Bellek Beden ve Tin İlişkisi Üzerine Deneme, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi, 2007.

Bilgin, Nuri:

Tarih ve Kolektif Bellek, Bağlam Yayıncılık, 2013.

Birik, Melih; Tezer, Saadet Tuğçe:

“Metabolik Yaklaşım Çerçevesinde Bir Kentsel Morfoloji Okuması: Levent Bütünleşik Vadi Sistemi’nin Coğrafya ve Yapılı Çevre Etkileşimi”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II.**

Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı, 2018, s. 89-104.

Blain, Jean:

“Paul Ricoeur’le Söyleşi: Bellek, Tarih, Unutuş”, **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 141-155.

Blatz, Craig W.; Ross, M:

“Tarihi Anılar”, **Zihinde ve Kültürde Bellek**, Eds. Pascal Boyer, James V. Wertsch, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 281-300.

Blight, David W.:

“Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?”, **Zihinde ve Kültürde Bellek**, Eds. Pascal Boyer, James V. Wertsch, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 301-320.

Birdal, Serhat C.:

“Bir ‘Karşı-Yas’ Çalışması Olarak Hrant Dink Anması”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, Phoenix Yayınevi, 2012, s. 253-280.

Bolak Hisarlıgil, Beyhan:

“Martin Heidegger’de ‘Mekân’ Düşüncesi: Hermeneutik-Fenomenolojik Bir Yaklaşım”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Say: 25, Y l:2008/2, s. 23-34.

Boyer, Pascal; Wertsch, James V.:

Zihinde ve Kültürde Bellek, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Boyer, Pascal:

“Anılar Ne İşe Yarar? Hatırlamanın Biliş ve Kültürle İlgili İşlevleri”, **Zihinde ve Kültürde Bellek**, Eds. Pascal Boyer,

- James V. Wertsch, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 5-36.
- Boym, Svetlana: **Nostaljinin Geleceği**, Metis Yayıncılık, 2009.
- Büyüköztürk, Şener: **Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları ve Yorum**, Pegem Yayıncılık, 2007.
- Can, Ali: “Bişkek Örneğinde Kent İdeolojisi”. **Yeni İletişim Teknolojileri ve Toplumsal Dönüşüm II. Uluslararası İletişim Sempozyumu**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Canefe, Nergis: **Anavatandan Yavruvatana Milliyetçilik, Bellek ve Aidiyet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- CnnTürk.com: “15 Temmuz Şehitler Anıtı Bugün Açıldı”, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/turkiye/15-temmuz-sehitler-aniti-bugun-acildi-iste-anitin-ozellikleri> , 11 Nisan 2021.
- Critchley, Simon: **Bellek Tiyatrosu**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2015.
- Connerton, Paul: **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Çev. Alaeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, 2014.

- Connerton, Paul: **Modernite Nasıl Unutturur?**, T. Kübra Kelebekoğlu, Sel Yayıncılık, 2012.
- Cuilenburg, Jan van: “Medya ve Demokrasi”, **Televizyon Haberciliğinde Etik**, Ed. Bülent Çaplı; Hakan Tuncel, 2010, s.99-124.
- Çağla, Cengiz: “Renan, Irk, Millet”, **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 55-76.
- Çağlar, İsmail; Altun Fahrettin: “Mecra ve Mesaj: Türkiye’de Darbe Süreçlerinde Medya”, **15 Temmuz’da Medya Darbe ve Direnişin Mecrası**, Ed. İsmail Çağlar, Mehmet Akif Memmi, Fahrettin Altun, 2017, s.13-24.
- Çakı, Fahri: “Türkiye’de 15 Temmuz’un Toplumsal Etkileri ve Ona Yol Açan Faktörler Üzerine Düşünceler”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 13 (1), 91-124.
- Çavuşoğlu, Erbatur: “Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi”, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Çavuşoğlu, Erbatur: “Kent ve İktidarların Meydan Korkusu”, **Kentleri Savunmak Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine**, Eds. Aysun Koca, Çare Olgun Çalışkan, Esra Kaya, Gürkan Akgün, NotaBene Yayınları, 2014, s. 227-231.
- Çelik, Celaleddin: “Toplumsal Hafızanın İnşasında İsimler”, **Sosyoloji Divanı Sosyoloji Dergisi**, Yıl:

- 5, Sayı: 10, Temmuz-Aralık 2018, s. 63-76.
- Çiftçi, Kemal: “Tarih Kimlik ve Türkiye’nin Belleğinin Dış Politikası”, **Akademik İncelemeler**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2007, s. 97-131.
- Deleuze, Gilles: **Spinoza Üstüne On Bir Ders**, T. ulus_baker@körotonomedia , Öteki Yayınevi, 2000.
- Demir, Erol: “Kamusal Mekân ve İmge: Gençlik Parkı’nın Değişen Anlamı”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 94, 2002, s. 109-142.
- Demir, Oğuzhan Ömer: “Nitel Araştırma Yöntemleri”, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Ed. Kaan Böke, Alfa Yayınları, 2017, s. 287-316.
- Demir, Sertaç Timur: “15 Temmuz Darbe Girişimi’nde Medya”, (Çevrimiçi), http://file.setav.org/Files/Pdf/20160810174758_15-temmuz-darbe-girisiminde-medya-pdf.pdf , 2 Şubat 2021.
- Deniz, Bülent: “Kentsel Kamusal Mekânlar Bağlamında Centennial Olimpiyat Parkı’nın (Atlanda, ABD) İrdelenmesi”. **ADÜ Ziraat Fakültesi Dergisi**, 2 (1), 2005.
- Deniz, A. Çağlar: **Hafıza Yelpazesi Toplumsal Hafıza Bağlamında Hindistan Kızıl Heyetleri**, E Yayınları, 2014.

- Depeli, Gülsüm: “Görsellik ve Kültürel Bellek İlişkisi: Göçmenin Evi”, **Kültür ve İletişim Dergisi**, Sayı 13(2), 2010, s. 9-39.
- Devran, Yusuf; Özcan, Ömer Faruk: “15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı”, **AJIT-e**, 7 (25), 72-90.
- Doyuran, Levent: **Tarih İçerikli Televizyon Dizileri ve Belgeselleri Üzerinden Kolektif Belleğin İnşası**, Cinius Yayınları, 2018.
- Draaisma, Douwe: **Yaşlandıkça Hayat Neden Çabuk Geçer**, Çev: Gürol Koca, İletişim Yayınları, 2012.
- Draaisma, Douwe: **Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi**, Metis Yayınları, 2014.
- Draaisma, Douwe: **Unutmanın Kitabı Rüyalarımızı Neden Hemen Unuturuz, Anılarımız Neden Sürekli Değişir?**, Çev. Dilman Muradoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Dudai, Yadin: **Memory from A to Z: Keywords, Concepts, and Beyond**, Oxford University Press, 2004.
- Durgun, Sezgi: “Arz’ın seyahati: Gaia’dan Google Earth’e”, Mekân, **Felsefe Logos Dergisi**, Fesatoder Yayınları, Sayı 50, 2013, s. 7-16.
- Durgun, Ö. Sezgi: **“Ulusçuluk Ve Mekân: Cumhuriyet Söyleminde ‘Vatan’: 1920–1950”**,

Doktora Tezi, 2010, Marmara Üniversitesi.

Durmuş, Beril; Yurtkoru,

E. Serra, Çinko, Murat:

Sosyal Bilimlerde Veri Analizi SPSS’le Veri Analizi, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2018.

Düzcan, Bekir:

“Toplumsal Hafızada ‘Sokak’ İmgesinin Dönüşümü: ‘Sokak Ortasında’ Söylemi ve Sokağın Kriminalleştirilmesi”, **Sokağın Belleği 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı**, Dipnot Yayınları, 2014, s. 187-212.

Eagleton, Terry:

İdeoloji, Çev. M. Özcan, Ayrıntı Yayınları, 1996.

Elçin, Tuğba:

“Bürokrasinin Mimari Görünümü”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Alanında Bir İnceleme”(Çevrimiçi), [http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/burokrasini nmimarigorunumu.pdf](http://kayaum.politics.ankara.edu.tr/burokrasini_nmimarigorunumu.pdf) 2008, 29 Mart 2021.

Eminağaoğlu, Zehra; Yaman, Yasin K.: “Barajlar ve Kaybolan Çoruh Vadisi Köyleri: Neler Kaybediyoruz?”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Drl. Tahire Erman, Serpil

Özaloğlu, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 87-90.

Erdoğan, Ebru; Yıldız, Zeynep:

“Zaman ve Mekân Kavramları Arasındaki Paradoksal İlişkinin “Bulut Atlası” Filmi Üzerinden Okunması”, **METU Journal of the Faculty of Architecture**, 35: 1, 2018/1, p. 1-25.

Ergur, Ali:

Görkemli Unutuş Toplumsal Belleğin Kıvrımlarında Dumlupınar Faciası, Bağlam Yayıncılık, 2006.

Ertürk, Yıldız Dilek:

Davranışlarımız ve Biz Sosyal Psikoloji Bakışıyla Kalabalık İçinde Ben Olmak, Pozitif Yayınları, 2017.

Eyrek, Aysun:

“Kültür Endüstrisinde Bellek Yitimi: Ekran Belleği”, Doktora Tezi, 2019, İstanbul Üniversitesi.

Gökgür, Pelin:

Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri, Bağlam Yayınları, 2017.

Gülcan, Nur Yerliz:

“Ortaçağ Avrupa’sında Skolastik Felsefe ve Gotik Mimari” **Turkish Studies Social Sciences**, Volume 14 Issue 5, 2019.

Fırat, Derya:

“Sunum: Bellek, Uzam ve Mücadele”, **Sokağın Belleği 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı**, Dipnot Yayınları, 2014, s.7-42.

- Fırat, Derya; Muti, Öndercan: “1980 Askeri Darbesinin Bellek Mekânları”, **Sokağın Belleği 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı**, Dipnot Yayınları, 2014, s.117-138.
- Foucault, Michel; Miskowiec, Jay: “Of Other Spaces”, **Diacritics**, 16(1), 1986, p. 22- 27.
- Foucault, Michel: **POWER/KNOWLEDGE Selected Interviews and Other Writings 1972-1977**, Eds. Colin Gordon, Transl. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, Kate Soper, Pantheon Books.
- Foucault, Michel: **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı, İstanbul, 1992.
- Foucault, Michel: **İktidarın Gözü**, Çev: Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Foucault, Michel: **Özne ve İktidar**, Çev: Işık Ergüden, Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, 2014.
- Gilmour, Rachelle: “The Function of Place Naming in 2 Samuel 5–6: A Study in Collective Memory” **Journal for the Study of the Old Testament**, 39.4 (2015), p. 405-431.
- Giritlioğlu, Cengiz; Gürleyen, Tuğçe: “Kentsel Morfoloji Dinamikleri ve Yönetimsel Çerçevesi”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 213-226.

Göle, Münir:

“Doğru Olmadığını Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum”, **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 23-30.

Groh, Jennifer M.:

Mekan Yaratmak Beyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?, Metis Yayınları, 2016.

Gülpınar, Turgay:

“Anıtkabir’in Unutulan Kabirleri”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, Phoenix Yayınevi, 2012, s. 81-150.

Gür, Aslı:

“Üç Boyutlu Öyküler: Türkiyeli Ziyaretçilerin Gözünden Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Temsil Ettiği Ulusal Kimlik”, **Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası**, Dr. Esra Özyürek, İletişim Yayınları, 2012, s. 215-248.

Güvenç, Murat:

“Kentsel Morfoloji Alanı Kurulurken”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 73-80.

Haberler.com

“Ankara’da Cadde ve Sokaklara Verilen ‘Gülen’ İsimlerini Taşıyan Tabelalar Kaldırıldı”, (Çevrimiçi), <https://www.haberler.com/ankara-da-cadde-ve-sokaklara-verilen-gulen-10771427-haberi/> , 15 Temmuz 2020.

- Halbwachs, Maurice: **Kolektif Hafıza**, Çev: Banu Barış, Heretik Yayınları, 2017.
- Halbwachs, Maurice: **Hafızanın Toplumsal Çerçevesi**, Çev. Büşra Uçar, Heretik Yayınları, 2016.
- Harvey, David: **Sosyal Adalet ve Şehir**, Metis Yayınları, 2016.
- Hendrich, Beatrice: “Mario Levi ve Mıgırdiç Margosyan’da Yemek Hatırlama ve Hatırlama Yemekleri”, **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, Ed. Leyla Neyzi, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 91-120.
- Huyssen, Andreas: **Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek**, Metis Yayınları, 1999.
- Hürriyet Gazetesi: “Direnişin Hafıza Mekânları”, (Çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/direnisin-hafiza-mekanlari-40896680> , 2 Şubat 2020.
- Işık, İ. Emre: “Mekân ve Toplum”, **Özneler, Durumlar ve Mekânlar Toplum ve Mekân: Mekânları Kurgulamak**, Bağlam Yayıncılık, 2009 s.13-23.
- İlhan, M. Emir: “Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir

- Tartışma”, **Turkish Studies**, Volume 10/8, Spring 2015, p. 1395-1408.
- İlhan, M. Emir: **Kültürel Bellek Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama**, Doğu Batı Yayınları, 2018.
- İnceoğlu, Metin: **Tutum Algı İletişim**, Beykent Üniversitesi Yayınevi, 2010.
- İslamoğlu, Hamdi; Alınacıık Ümit: **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2019.
- Jedlowski, Paolo: “Memory and Sociology Themes and issues”, **Time & Society**, 2001, Vol 10 (1), p. 29-44.
- Jongerden, Joost: “Crafting Space, Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey”, **European Journal of TurkishStudies**, Numéro 10, 2009, p. 1-22.
- Karaarslan, Faruk: **“Modern Dünyada Toplumsal Hafıza Ve Dönüşümü”**, Doktora Tezi, 2014, Selçuk Üniversitesi.
- Karadavut, Tuğba: “Parametrik Olmayan (Non-Parametrik) İstatistik Yöntemleri”, **Sosyal Bilimlerde İstatistik Excel ve SPSS Uygulamaları**, Ed. Fatih Orçan, Anı Yayıncılık, 2020.
- Karaduman, Serdar: “Sokak İsimleri Değiştirilebilir mi?”, **Kentleri Savunmak Mekân, Toplum ve Siyaset Üzerine**, Eds. Aysun Koca, Çare

Olgun Çalışkan, Esra Kaya, Gürkan Akgün, NotaBene Yayınları, 2014, s. 76-77.

Karasar, Niyazi:

Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler, Nobel Kitap, 2016.

Kazan, Halim:

Bilimsel Araştırma Teknikleri, (Çevrimiçi),

<http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/ko-k/bilarstekau202.pdf> , 30 Aralık 2020.

Kesal, Ercan:

“Sinema ve bellek”, (Çevrimiçi), <http://www.ercankesal.com/sinema-ve-bellek/> , 1 Mayıs 2019.

Keskin, Necat:

“Bellek Mekânları Olarak Kent Müzeleri ve Diyarbakır Örneği”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Drl. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 155-162.

Kılıçkaya, Derya:

“Belleğin Kış Uykusu ve Bellek Üzerine Düşünceler”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Drl. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 27-30.

Kocabay Şener, Nihal:

“Bir Mücadele Alanı Olarak Kentsel Uzam ve Toplumun Hafızası”, (Çevrimiçi),

<https://ayrintidergi.com.tr/bir-mucadele-alani-olarak-kentsel-uzam-ve-toplumin-hafizasi/> , 8 Ağustos 2020.

Komsuoğlu, Ayşegül; Örs, Birsen:

“Kimliği Unutulmayanlarla Kurgulamak: Anadolu Ermenilerinin Cumhuriyet Döneminde İstanbul’a Göçü”, **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, Ed. Leyla Neyzi, 2014, s. 217-246.

KONDA:

“Demokrasi Nöbeti Araştırması Meydanların Profili” (Çevrimiçi), <http://konda.com.tr/demokrasinobeti/>, 4 Mayıs 2021.

Köklü, Elif; Eskidemir, Kahraman:

“Kentlerdeki Mekânsal Dönüşümün Bir Kimlik unsuru Olarak Gündelik Peyzaj ile İlişkisinin İncelenmesi: Tuzla Örneği”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 923-944.

Köktürk, Erol:

“Mekân Algısı ve Mekân İlişkisi Üzerine”, **Mekânsal Planlamada Jeodezi Sempozyumu**, Kasım 2010, s. 1-15.

Kundera, Milan:

Gölüşün ve Unutuşun Kitabı, Çev. Aydın Emeç, 1988.

Laclau, Ernesto; Mouffe, Chantal:

Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Çev. Ahmet Kardam, Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, 1992.

- Lefebvre, Henri: **Mekânın Üretimi**, Çev. Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, 2016.
- Levi, Amalia S.: “Hafızanın ‘Dayanılmaz Hafifliği’: Arşivler ve Müzelerde Türk Yahudi Kadını”, **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, Ed. Leyla Neyzi, 2014, s. 121-150.
- Light, Duncan; Young, Craig: “Habit, Memory, and the Persistence of Socialist-Era Street Names in Postsocialist Bucharest, Romania”, **Annals of the Association of American Geographers**, 2014, 104:3, p. 668-685.
- Lin, Martin: “Memory and Personal Identity in Spinoza”, **Canadian Journal of Philosophy**, Jun., 2005, Vol. 35, No. 2, pp. 243-268.
- Lynch, Kevin: **Kent İmgesi**, Çev. İrem Başaran, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Mavratsas, Caesar V.: “Kıbrıs Rum Ulusal Kimliği: Coğrafya ile Tarih Arasında Bir Çatışma”, **Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye’nin Coğrafyalarının Oluşumu**, Dr. P. Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas, Çağlar Keyder, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 153-168.
- Marquez, Gabriel Garcia: **Anlatmak İçin Yaşamak**, Çev. Pınar Savaş, Can Sanat Yayınları, 2016.

Mouffe, Chantal:

Siyasal Üzerine, Çev. Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, 2015.

Mungan, Büşra; Günay, Zeynep:

“Etnik Miras Bağlamında Kent, Biçim ve Değişim: Suriçi, Diyarbakır”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 755-768.

Navaro, Yael:

“Egemenliğin Maddiliği: Kuzey Kıbrıs’ta Coğrafi Uzmanlık ve Yer İsimlerinin Değişmesi”, **Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye’nin Coğrafyalarının Oluşumu**, Drl. P. Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas, Çağlar Keyder, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 137-152.

Neyzi, Leyla:

Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Nora, Pierre:

Hafıza Mekânları, Çev. Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, 2006.

Olick, Jeffrey K.:

“Kolektif bellek: iki farklı kültür”, Moment Dergi, **Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi**, 2014, 1(2), s. 175-211.

Oraliş, Meral:

“Yalnızlığın Mekânsal Topografyası”, **Bellek, Mekân, İmge**, Eds. Mahmut Karakuş, Meral Oraliş, Multilingual, 2006, s. 65-78.

Orhon, Göze:

Medya ve Bellek Çalışmaları: Paralellikler, Gerilimler, İletişim Araştırmaları, 13 (2), 2015, s. 9-31.

Öncü, Ayşe; Weyland, Petra:

“Giriş: Küreselleşen Kentlerde Yaşam Alanı ve Toplumsal Kimlik Mücadeleleri”, **Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler**, İletişim Yayınları, 2016, s. 9-40.

Öncü, Ayşe:

“İstanbul’un Osmanlı Mirasına İlişkin Anlatılar”, **Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye’nin Coğrafyalarının Oluşumu**, Drl. P. Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas, Çağlar Keyder, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 223-248.

Önder, Alev:

“Bir Ada Hikâyesi’nde Tarih, Kimlik, Bellek”, **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, 9 (18), 2017, s. 156-176.

Önkal, Güncel:

“Dönüşen Kentlilik, ‘Butik Kimlik’ler ve Kültürel Bellek Yitimi”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Drl. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 225-227.

Öymen Özak, Nilüfer; Pulat Gökmen, Gülçin: “Bellek ve mekân ilişkisi üzerine bir model önerisi”, **İtûdergisi mimarlık, planlama, tasarım**, Sayı: 8, Cilt: 2, Eylül 2009, s. 145-155.

Özaloğlu, Serpil:

“Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek İle İlişkisi Üzerine”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Drl. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 13-20.

Özberk, Nejdet:

“Mekânsal Semiyotik ve Politik Semantik Açısından Kentsel Metnin Dönüşümü: Nevşehir’de Kamusal Mekân İsimlendirmeleri Örneği”, **İdeal Kent Dergisi**, Sayı 24, Cilt Volume 9, 2018-2, s. 662-700.

Özdem, Filiz:

“Beni Ölüm Gibi’deki Hatırlama, Zaman ve Özne Katmanları” **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 105-110.

Özdemir, Özlem:

“Geçmiş Mazi Diyebildik mi?”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, Phoenix Yayınevi, 2012, s. 151-220.

Özen, Arzu:

“Mimari Sanal Gerçeklik Ortamlarında Algı Psikolojisi”, **Bilgi Teknolojileri Kongresi IV**, Akademik Bilişim, Denizli, <http://ab.org.tr/ab06/bildiri/81.doc>7 Ocak 2021.

Özkan, Miray:

“Yer İsimleri: Toplumsal Hafıza Araçları”, (Çevrimiçi), <https://xxi.com.tr/i/yer-isimleri->

[toplumsal-hafiza-aracлари](#), 23 Kasım 2019.

Özkır, Yusuf:

“Darbecilerin İlk Adresi: Medya Organları”, **15 Temmuz’da Medya Darbe ve Direnişin Mecrası**, Ed. İsmail Çağlar, Mehmet Akif Emmi, Fahrettin Altun, 2017, s. 25-67.

Özmen, Ayça; Çetin, Burcu C.:

“Bellek ve Mekânın Dönüşümü: Tarlabası”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, Drl. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 103-108.

Öztürk, Serdar:

Mekân ve İktidar Filmlerle İletişim Mekânlarının Altpolitikası, Phoenix Yayınevi, 2012.

Özyürek, Esra:

Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası, İletişim Yayınları, 2012.

Palonen, Emilia:

“The City-Text in Post-Communist Budapest: Street Names, Memorials, and the Politics of Commemoration”, **GeoJournal**, 2008, 73, p. 219–230.

Pennebaker, James W.; Gonzales, Amy L.:

“Tarih Yazmak: Kolektif Belleğin Altında Yatan Sosyal ve Psikolojik Süreçler”, **Zihinde ve Kültürde Bellek**, Eds. Pascal Boyer, James V. Wertsch, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 217-246.

- Perec, Georges: **Mekân Feşmekân**, Ayberk Erkey, Everest Yayınları, 2017.
- Peri, Yoram: “The Media and Collective Memory of Yitzhak Rabin’s Remembrance”, **Journal of Communication**, Summer 1999, s.106-124.
- Polat, Nusret: “Bellek ve Yabancı İçin Sorumluluk: Etik ‘İyi Yaşam’ Fikri İçin Kısa Bir Giriş”, **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 77-86.
- Pöstecki, Nigar: “Sinema Salonlarının Dönüşümünde Bellek ve Mekân İlişkisi”, (Çevrimiçi) <https://docplayer.biz.tr/16573226-Sdnema-salonlarinin-donusumunde-bellek-ve-mekan-dldskdsd-nigar-postekd-1-ozet.html>, 14 Eylül 2020.
- Rose-Redwood, Reuben; Alderman, Derek; Azaryahu, Maoz: “Geographies of toponymic inscription: new directions in critical place-name studies”, **Progress in Human Geography**, 34(4), 2010, p. 453–470.
- Ricoeur, Paul: **Hafıza, Tarih, Unutuş**, Çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, 2012.
- Ritzer George; Stepnisky, Jeffery: **Sosyoloji Kuramları**, Çev. Himmet Hülür, De ki Yayınları, 2014.
- Roediger, Henry L.; Zaromb, Franklin M.; Butler, Andrew C.: “Kolektif Belleğin Şekillendirilmesinde

- Tekrarlanan Hatırlamanın Rolü”, **Zihinde ve Kültürde Bellek**, Eds. Pascal Boyer, James V. Wertsch, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 175-216.
- Rose- Redwood, Reuben S.: “From Number to Name: Symbolic Capital, Places of Memory and the Politics of Street Renaming in New York City”, **Social & Cultural Geography**, 9 (4), 2008, p. 431- 452.
- Sancar, Mithat: **Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İletişim Yayınları, 2014.
- Sakar, Seda; Ünlü Tolga: “Kentsel Mekânın Değişimi ve Karakter Oluşumu; İzmir Tarihi Kent Merkezi Örneği”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 417-436.
- Sarlo, Beatriz: **Geçmiş Zaman Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma**, Çev. Peral Bayaz Charumi Deniz Ekinci, Metis Yayınları, 2012.
- Sarı Başman, Burcu; Akın, Oya: “Mahalle Ölçeğinden Birim Konut Ölçeğine Ortak Mekân Kavramı ve Değişimi”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 945-964.

- Sayın, Şara: “Edebiyat ve Bellek”, **Bellek, Mekân, İmge**, Eds. Mahmut Karakuş, Meral Oraliş, Multilingual, 2006, s. 37-41.
- Schacter, Daniel L.: **Belleğin İzinde Beyin, Zihin ve Geçmiş**, Çev. Eda Özgül, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Schick, İrvin C.: **Batının Cinsel Kıyısı Başkalıkçı Söylemde Cinsellik ve Mekânsallık**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Schudson, Michael: “Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri”, **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 179-199.
- Slattery, Martin: **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yay. Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, 2007.
- Soja, Edward W.: **Postmodern Coğrafyalar Eleştirel Toplumsal Teoride Mekânın Yeniden İleri Sürülmesi**, Çev. Yunus Çetin, Sel Yayıncılık, 2019.
- Sönmez, Sevcen: **Filmlerle Hatırlamak Toplumsal Travmaların Sinemada Temsil Edilişi**, Metis Yayınları, 2015.
- Spinoza, Benedictus (Baruch) **Etika**, T. Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yayınları, 2011.
- Suarez-Arauz, Nicomedes: “Amnezi Manifestosu”, **Bellek: Öncesiz, Sonrasız**, Cogito, Sayı: 50, Bahar 2007, s. 248-255.

- Susam, Asuman: **Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema**, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Stravrides, Stavros: **Müşterek Mekân**, Sel Yayıncılık, 2018.
- Şahin Kaya, Şehriban: “Televizyon, Tarih Ve Toplumsal Bellek”, **Sosyoloji Dergisi**, Sayı: 25, 2011, s. 103-123.
- Taşçı, Hasan: **Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan**, Kaknüs Yayınları, 2014.
- Taşçıoğlu, Melike: **Bir Görsel İletişim Platformu Olarak Mekân**, Yem Yayın, 2013.
- Taşgüzen, Zemzem; Yılmaz, Elif Ebru: “Mekânsal Üretim ve Tüketim İlişkilerinde Toplumsal Sendromlar: Şanlıurfa Topçu Meydanı Örneği”, **Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 2018, s. 1075-1089.
- Torlak, Soner: “Mekân Meselesine Bir Giriş”, **Mekân Meselesi**, Der: Andy Merrifield, Antonio Negri, Asef Bayat, David Harvey, Loic Wacquant, Miguel Amoros, Soner Torlak, Tekin Yayınevi, 2016, s. 11-28.
- Tucker, Hazel: “Kapadokya, Zelve’de Miras, Bellek ve Deneyim”, **Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye’nin Toplumsal Hafızası**, Drl. Esra Özyürek, İletişim Yayınları, 2012, s. 249-266.
- Tunçel, Ahu: “Tarihi Yazmak: Unutturmak ya da Unutturmamak”, **Bir Varmış Bir**

Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar, Dr. Tahire Erman, Serpil Özaloğlu, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 21-26.

Tutar, Hasan:

“Bilimsel Düşünme ve Araştırma Yöntemleri”, **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Ed. Sevtap Ünal, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2019, s. 48-71.

Traverso, Enzo:

Geçmiş Kullanma Kılavuzu Tarih, Bellek, Politika, Çev. Işık Ergüden, Versus Kitap, 2009.

Türker, Nurdan:

Vatanım Yok Memleketim Var İstanbul Rumları: Mekân-Bellek-Ritüel, İletişim Yayınları, 2015.

Tsiomis, Yannis:

“Osmanlı Toprağından Bir Yunan Devletine: Bitmemiş Bir Kopuş Üzerine Varsayımlar”, **Mekân ve Millet Yunanistan ve Türkiye’nin Coğrafyalarının Oluşumu**, Dr. P. Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas, Çağlar Keyder, Koç Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 73-84.

Uluç, Güliz; Yılmaz, Mehmet:

“Belleğin Labirentinde Geçmiş Üzerine Bir Deneme: Neden Hatırlamak?”, (Çevrimiçi), <http://earsiv.odu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11489/552> , 7 Eylül 2020.

- Urry, John: **Mekânları Tüketmek**, Çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- Uzun, İnci; Akyol Altun, T. Didem, Bal, Eylem: “İzmirli’nin İzmir’i: Kentlinin Belleğindeki Mekânsal Temsiller”, **Ege Mimarlık**, Ocak 2011, s. 36-49.
- Üstün, Besti: “Örnekleme Yöntemleri”, (Çevrimiçi), https://www.phdernegi.org/wp-content/uploads/2016/03/%C3%B6rnekleme_yontemleri.pdf 5 Mart 2021.
- Yakar, Levent: “Korelasyon”, **Sosyal Bilimlerde İstatistik Excel ve SPSS Uygulamaları**, Ed. Fatih Orçan, Anı Yayıncılık, 2020.
- Yalım, İnci: “Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”, **Başkent Üzerine Mekân-Politik Tezler Ankara’nın Kamusal Yüzleri**, Der: Güven Arif Sargın, İletişim Yayınları, 2017.
- Yaşaroğlu, Cihat: “Mekânsal bağlılık ölçeği: Türkçe’ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması”, **Journal of Human Sciences**, Volume: 14, Issue: 2, 2017, p. 1-9.
- YeniŞafak Gazetesi: “İstanbul’da FETÖ’yle alakalı yol ve sokak isimleri kaldırıldı”, (Çevrimiçi) <https://www.yenisafak.com/gundem/istanbulda-fetoyle-alakali-yol-ve-sokak-isimleri-kaldirildi-2937082>, 5 Ocak 2020.

Yelsalı Parmaksız, Pınar M.

Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları, Phoenix Yayınevi, 2012.

Yelsalı Parmaksız, Pınar M.

“Çanakkale Bellek Savaşı”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, Phoenix Yayınevi, 2012, s. 281-302.

Yelsalı Parmaksız, Pınar M.

“Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma”, **İlef dergisi**, Bahar 2019, 6(1), s. 7-26.

Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan:

Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, 2016.

Yıldız, Mehmet-Zeydin;

Alaeddinoğlu, Faruk:

“Küreselleşme Çağında Değişen Mekân Algılayışları”, 38. ICANAS Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik Bildiri Kitabı, 2011, s. 845-862.

Yılmaz, Ahenk:

“Bellek Topografyasında Özgürlük: Gelibolu Savaş Alanları ve Mekânsal Bir Deneyim Olarak Hatırlama”, **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, Ed. Leyla Neyzi, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 187-216.

Yırtıcı, Hakkı:

Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Yücel, Volkan:

“Hafıza Yeri”, **Özneler, Durumlar ve Mekânlar Toplum ve Mekân: Mekânları Kurgulamak**, Bağlam Yayıncılık, 2009 s.101-115.

Zülfikar, Haluk:

Örnekleme Yaklaşımlarının Piyasa Araştırmaları Kapsamında İrdelenmesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü Doktora Tezi, 1997.

Wertsch, James V.:

“Kolektif Bellek”, **Zihinde ve Kültürde Bellek**, Eds. Pascal Boyer, James V. Wertsch, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 149-174.

Winter, Jay:

“Tarihçiler ve Bellek Mekânları”, **Zihinde ve Kültürde Bellek**, Eds. Pascal Boyer, James V. Wertsch, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 321-345.

EKLER

EK-1 YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

Size soracağım soruları kısaca cevaplamanızı rica ederim.

- 1) 15 Temmuz 2016 tarihi denince aklınıza gelen ilk şeyi belirtiniz?
- 2) 15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?

Çıktıysanız nedeni:
.....
.....
.....
.....
.....
- 3) 15 Temmuz'un sizde uyandırdığı duygu nedir? Belirtiniz.
- 4) 15 Temmuz denince aklınıza gelen ilk mekân neresidir? Belirtiniz.
- 5) İstanbul'da iki yakayı birbirine bağlayan kaç köprü bulunmaktadır ve bunların isimleri nedir? Belirtiniz.
- 6) Aşağıda yer alan 15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânları size neyi çağrıştırmaktadır? Tek kelime ile ifade ediniz.

*Atatürk

Havalimanı

.....
.....

*Köprü

.....
.....

*TRT.....

.....

*Kısıklı.....

.....

*İBB

önü

.....

.....

- 7) 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanıyor musunuz?

Kullanmıyorsanız

neden:

.....
.....
.....
.....
.....

Kullanıyorsanız

neden:

.....
.....
.....
.....
.....

- 8) 15 Temmuz darbe girişiminden ilk nasıl haberdar oldunuz? Belirtiniz.
- 9) 15 Temmuz gecesi yaşananlara dair en çok hangi kitle iletişim araçlarından bilgi aldınız? Belirtiniz.
- 10) Bir yer, bir mekân, geçmişte yaşanmış iyi ya da kötü olayları hatırlamanızda sizin için etkili olur mu? Belirtiniz.

EK-2 ANKET FORMU

Değerli katılımcı,

Bu araştırma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Rabia Zamur Tuncer'in Prof. Dr. Ali Murat Vural danışmanlığında yürüttüğü Doktora Tezi kapsamında gerçekleştirilmektedir. Anket, 15 Temmuz'un hafıza mekânlarının bireysel bellekteki izlerini belirlemeyi ve bu mekânların bireylerin hatırlama ve unutma süreci üzerinde nasıl etkiler yarattığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Verdiğiniz bilgiler sadece bilime hizmet edecek, bilimsel amaçlı kullanılacaktır. Sorulara verdiğiniz samimi yanıtlar bu araştırma için önem taşımaktadır.

Değerli katkılarınız için size çok teşekkür ediyoruz.

Rabia Zamur Tuncer

ANKET: 1. KISIM

D-1 Cinsiyetiniz:

Kadın
Erkek

D-2 Yaşınız:

20 yaş ve altı
21-30
31-40
41-50
51-60
61 +

D-3 Medeni durumunuz:

Evli
Bekâr
Boşanmış

D-4 Eğitim Durumunuz:

Okuryazar-Okuryazar olmayan
İlköğretim
Lise
Ön Lisans
Lisans
Lisansüstü

D-5 **Görüşülen** **Kişinin** **Mesleği:**

.....

D-5a- **Hane** **Halkı** **Reisinin** **Mesleği:**

.....

D-6 Aylık geliriniz nedir:

0-1000 TL

1001- 2000 TL

2001-3000 TL

3001-4000 TL

4001-5000 TL

5001 ve üstü

Soru 1 - 15 Temmuz Darbe Girişimi sırasında İstanbul’da mıydınız?

Evet

Hayır

ANKET: 2. KISIM

Soru 2- - İstanbul’da iki yakayı birbirine bağlayan kaç köprü bulunmaktadır?

Soru 2a- Köprülerin isimleri nelerdir?

Soru 3-15 Temmuz 2016 tarihi denince aklınıza ilk gelen şey nedir?

Soru 4- 15 Temmuz 2016 yılındaki darbe girişimi sırasında veya sonrasında sokağa çıktınız mı?

Evet 1 Devam ediniz

Hayır 2 Soru 8 ile devam ediniz

Soru 5- Darbe girişimi sırasında sokağa çıktığınızı belirttiniz nereye gitmiştiniz?

Soru 6- Darbe girişimi gecesi sokağa çıktığınızı belirttiniz. Darbe girişimi gecesi sokağa çıkmanızda etkili olan faktörler nelerdi? Hangi duygunuz ya da motivasyon kaynağınız dışarı çıkmanızda etkili oldu?

Soru 7-15 Temmuz darbe girişimi gecesi sokağa çıktığınızı belirttiniz. 15 Temmuz’da bulunduğunuz mekân sizde hangi duyguyu uyandırdı?

Soru 8 ile devam ediniz

Soru 8-Darbe girişimi gecesi sokağa çıkmadığınızı belirttiniz. Darbe girişimi gecesi neden sokağa çıkmadınız? Sokağa çıkmamanızın gerekçeleri nelerdi?

Soru 9- 15 Temmuz denince aklınıza gelen kişiler kimlerdir?

Soru 10- 15 Temmuz'un sizde uyandırdığı duygu nedir? 15 Temmuz denilince hangi duyguyu hissediyorsunuz?

Soru 11- 15 Temmuzu düşündüğünüzde İstanbul'da en iyi hatırladığınız 3 görüntüyü ya da mekânı sıralayınız.

Soru 12a-15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânlarından köprü denilince size neyi çağrıştırmaktadır? Tek kelime ile ifade ediniz

Soru 12b-15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânlarından Atatürk havalimanı denilince size neyi çağrıştırmaktadır?

Soru 12c-15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânlarından TRT denilince size neyi çağrıştırmaktadır?

Soru 12d-15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânlarından Kısıklı denince size neyi çağrıştırmaktadır?

Soru 12e-15 Temmuz'un sembolleri/hafıza mekânlarından Saraçhane/İstanbul Büyükşehir Belediyesi Önü dendiğinde size neyi çağrıştırmaktadır?

Soru 13-15 Temmuz darbe girişiminden sonra İstanbul'da bazı mekânların isimleri değiştirildi. Bundan haberiniz var mıdır?

Evet 1 Devam

Hayır 2 Soru 17'ye geçiniz

Soru 14-Aşağıda 15 Temmuz darbe girişiminden sonra İstanbul'da isimleri değiştirilen mekânlardan bildikleriniz hatırladıklarınız hangileridir? Belirteceğiniz mekânların isimlerini eski ve yeni isimler şeklinde belirtiniz.

Eski Adı	Yeni Adı
Boğaziçi Köprüsü	1-15 Temmuz Şehitler Köprüsü Bilmiyor
Büyük İstanbul Otogarı	2-15 Temmuz Demokrasi Otogarı Bilmiyor
Kısıklı Meydanı	3-Kısıklı Millî İrade Meydanı Bilmiyor
Şehzadebaşı-Saraçhane	4-15 Temmuz Şehitler Caddesi Bilmiyor

Soru 15- Aşağıda İstanbul'da yer alan 15 Temmuz'u hatırlatmaya dönük mekânların isimlerini okuyacağım. Bu mekânlardan hangisi ya da hangileri size 15 Temmuz darbe girişimi gecesini hatırlatır?

15 Temmuz şehitler abidesi	
15 Temmuzda tankın ezdiği otomobil	
15 Temmuz saraçhane anıtı	
15 Temmuz şehitler çeşmesi	

15 Temmuz demokrasi ve cumhuriyet anıt	
15 Temmuz şehitler anıtı	
Hiçbiri	

Soru 16- 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanıyor musunuz?

- Günlük yaşantımda kullanıyorum 1 Devam ediniz
 Günlük yaşantımda kullanmıyorum 2 Soru 18b ile devam ediniz

Soru 16a-15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanmanızın nedenleri nelerdir?

Soru 16b-15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yapılan isim değişikliklerini günlük dilde kullanmamanızın nedenleri nelerdir?

Soru 17-15 Temmuz'u hatırlamanızda neler etkili olur?

Soru 18- 15 Temmuz darbe girişiminden ilk nasıl haberdar oldunuz?

- İnternet haber siteleri
 Televizyon
 Radyo
 Sosyal medya
 Aile üyelerimden/Tanıdıklarımın
 GSM
 Diğer

Soru 19- 15 Temmuz gecesi yaşananlara dair en çok hangi kitle iletişim aracından bilgi aldınız? (Tek seçenek işaretleyiniz).

- İnternet haber siteleri
 Televizyon
 Radyo
 Sosyal medya
 Aile üyelerimden/Tanıdıklarımın
 GSM
 Diğer

Soru 20- Medyada 15 Temmuz darbe girişimine ilişkin aşağıda yer alan hangi konularda daha fazla haber yapılmaktadır?

- Darbe girişiminin nedenleri
 Darbe girişiminin uygulamaları ve sonuçları
 Darbe girişiminin sorgulanması
 Darbe sonrası siyasal, ekonomik yaşam
 Diğer (Lütfen belirtiniz)

ANKET 3. KISIM

Soru 21-Aşağıda 15 Temmuz'un hafıza mekânları ile ilgili çeşitli ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelere ne ölçüde katıldığınızı belirtir misiniz?

15 Temmuz'un Hafıza Mekânları (Hafıza mekânları ile geçmişi hatırlatmak amacıyla inşa edilen anıtlar, semboller, müzeler, yıldönümleri, anma günleri, kutsal yerler... vb. Kastedilmektedir.)	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları 15 Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	1	2	3	4	5
Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez.	1	2	3	4	5

Soru 22- Aşağıda 15 Temmuz sonrası yapılan isim değişiklikleri ile ilgili çeşitli ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelere ne ölçüde katıldığınızı belirtir misiniz?

15 Temmuz Sonrasında Yapılan Mekân İsim Değişiklikleri;	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.	1	2	3	4	5
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	1	2	3	4	5
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	1	2	3	4	5
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	1	2	3	4	5
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	1	2	3	4	5
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	1	2	3	4	5
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	1	2	3	4	5
İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	1	2	3	4	5

ANKET: 4. KISIM

Soru 23- Aşağıdakilerden hangisi siyasal olarak sizi en iyi tanımlar?

- Atatürkçü
- Milliyetçi
- Liberal
- Sosyal demokrat
- Sosyalist
- İslamcı
- Diğer(Lütfen belirtiniz).....

Soru 24- Herhangi bir siyasi partiye üyeliğiniz var mı?

- Evet
- Hayır

Soru 25- Aşağıdakilerden hangisi etnik olarak sizi en iyi tanımlar?

- Türk
- Kürt
- Arap
- Zaza
- Diğer (Lütfen belirtiniz).....

Soru 26- Aşağıdakilerden hangisi dini inancınızı en iyi tanımlar?

- Müslüman Sunni
- Müslüman Alevi
- Musevi
- Diğer (Lütfen belirtiniz)

Soru 27- 2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?

- Adalet ve Kalkınma Partisi
- Cumhiyet Halk Partisi
- Halkların Demokratik Partisi
- Milliyetçi Hareket Partisi
- İYİ Parti
- Diğer

Görüşülen Kişinin Adı soyadı :.....
GSM :.....
E=Mail :.....

EK-3 ÖLÇEK GELİŞTİRME ARAŞTIRMASI VE FAKTÖR ANALİZİ

İşleyen ifadelerin belirlenmesi için oluşturulan anket formunun ölçek geliştirme araştırması darbe girişimini İstanbul’da deneyimleyen 100 kişi ile yapılmış ve anketin uygulanabilirliği test edilmiştir. Toplanan verilere Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır. Anketin anlaşılabilirliği için faktör analizi yapılarak, bu ön çalışma ile anketin uygulanabilirliği test edilmiştir (Bkz.: Ek-3). Ölçek geliştirme araştırması sonrasında elde edilen sonuçlar doğrultusunda anket formunda 15 Temmuz’un hafıza mekânları ile ilgili 10 ifadeye, 15 Temmuz sonrasında yapılan isim değişiklikleri karşısında bireylerin takındıkları tutumları ölçmek için 8 ifadeye yer verilmiştir.

15 Temmuz darbe girişimini İstanbul’da gerek sokağa çıkarak gerekse sokağa çıkmadan medya üzerinden takip ederek deneyimleyen 100 kişiye katılımcıların hafıza mekânları karşısındaki tutumlarına yönelik 10 maddeden, isim değişikliklerine yönelik 8 maddeden oluşan 5’li Likert ölçek ile bir ölçek geliştirme araştırması uygulanmıştır. Toplanan verilere Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanmıştır.

Ölçeğin faktör analizine uygun olması için; KMO katsayısının 0,60’dan yüksek olması gerekmektedir. Hafıza mekânlarına yönelik ölçme aracının değeri 0,891 olarak hesaplanmıştır. Anlamlılık değeri 0,05’ten küçük olduğu için Bartlett’s Testi sonucu anlamlıdır ve KMO katsayı 0,891>0,60 olduğu için ölçek, faktör analizine uygundur. Yani yeterli örneklem büyüklüğüne sahiptir ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyi yüksektir. Dolayısıyla veri seti faktör analizi için uygun olmaktadır.

Hafıza Mekânlarına Yönelik Ölçme Aracının KMO ve Bartlett’s Test Sonuçları

Kaiser Meyer ve Olkin’in Örneklem Yeterliliği Ölçeği		,891
Bartlett’in Küresellik Testi	Yaklaşık. Ki-Kare değeri	1221,128
	Serbestlik derecesi	45
	Anlamlılık	,000

Yukarıdaki tabloda yer alan Sig. değeri 0,05'ten küçük olduğu için Barlett's Testi sonucu anlamlıdır ve KMO katsayı 0,891>0,60 olduğu için ölçek, faktör analizine uygundur. Yani yeterli örneklem büyüklüğüne sahiptir ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyi yüksektir. Tüm bunlar bağlamında, veri seti faktör analizi için uygundur.

Faktör Analizi Ortak Yükler Tablosu

	Başlangıç Değeri	Çıkartma Değeri
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	1,000	,843
Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	1,000	,842
Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir.	1,000	,787
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	1,000	,807
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	1,000	,924
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	1,000	,915
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	1,000	,823
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	1,000	,891
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	1,000	,891
Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez.	1,000	,774

Çıkartma değeri sütunundaki değerler 0,5 üzerindedir. Dolayısıyla değişkenler analize uygundur.

Faktörler ve Açıklanan Varyanslar Tablosu

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Yüklerin Kareler Toplamı			Döndürme Sonrası Yüklerin Kareler Toplamı		
		Varyans	Kümülatif		Varyans	Kümülatif		Varyans	Kümülatif
	Toplam	(%)	(%)	Toplam	(%)	(%)	Toplam	(%)	(%)
1	6,946	69,465	69,465	6,946	69,465	69,465	6,925	69,253	69,253
2	1,551	15,507	84,972	1,551	15,507	84,972	1,572	15,719	84,972

3	,509	5,092	90,064						
4	,321	3,210	93,274						
5	,203	2,027	95,301						
6	,150	1,501	96,802						
7	,125	1,247	98,049						
8	,079	,785	98,834						
9	,072	,724	99,558						
10	,044	,442	100,000						

Bu tabloda özdeğeri 1'den büyük olan 2 faktör olduğu görülmektedir. Birinci faktör, toplam varyansın %69,253'ünü, ikinci faktör %15,719'unu açıklamaktadır. Özdeğerlerin açıkladıkları birikimli varyans miktarı, toplam varyansın %84,972'sidir. Buna göre; ölçek, araştırılan konuyu %84,972 oranında ölçmektedir. Birçok kaynakta bu değerin en az %50'nin üzerinde olması gerektiği belirtilmiştir.

Veri Döndürme Sonrasındaki Faktör Yükleri

	Faktör	
	1	2
Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	,959	
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	,956	
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	,943	
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	,942	
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır	,917	
Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	,912	
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	,907	
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	,898	
Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir.		,886

Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez.

,874

Bu analizde değişkenlerden 8 tanesi birinci faktöre, geri kalan 2 tanesi ikinci faktöre yüklenmiş görünmektedir. Faktör yüklerinin 0,8 üzerinde olması anlamlı bir yüklenme olduğunu göstermektedir.

Hafıza Mekânlarına Yönelik Ölçme Aracının Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik Değerleri Tablosu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
,888	10

Ölçme aracının güvenilirliğine bakıldığında, toplam Cronbach's Alpha'nın ,888 olduğu ve ölçme aracının güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler

	Madde Silindiğinde Ortalamada ki Değişim	Madde Silindiğinde Varyanslardaki Değişim	Ölçekten Çıkarılan İlgili Madde ile Ölçekteki Toplam Puan Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Alpha Katsayısı'nda ki Değişim
Hafıza mekânları 15 Temmuz'un ruhunu yansıtır.	33,87	47,430	,856	,860
Temmuz gecesi yaşananları unutulmaz kılar.	33,80	49,472	,810	,865
Hafıza mekânları siyasi çıkarlar doğrultusunda kullanılmakta ve bu çıkarlar doğrultusunda inşa edilmektedir.	34,14	58,291	,108	,916
Hafıza mekânları bir mücadeleyi temsil eder.	33,84	49,223	,809	,865

Hafıza mekânları olayları hatırlatmamı kolaylaştırır.	33,77	48,656	,877	,860
Hafıza mekânları ortak değerler etrafında kenetlenmemizi sağlar.	33,81	48,507	,883	,860
Hafıza mekânları geçmişi hatırlatıp topluluk aidiyetlerimizi güçlendirir.	33,84	48,681	,832	,863
Hafıza mekânları dayanışma ile bir araya gelmemiz için ortam yaratır.	33,78	48,796	,872	,861
Hafıza mekânları şehitleri hatırlatır.	33,68	48,532	,858	,861
Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez.	34,68	60,761	-,045	,937

Tablo, soruların ölçek geneliyle ilişkilerini göstermektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçeğin Cronbach Alpha katsayısının yüksek olduğu görülmektedir. “Hafıza mekânları benim için bir anlam ifade etmez” değişkeni ölçekten çıkarıldığında, ölçeğin güvenirliği 0,888’den 0,937’ye yükselmektedir. Ancak teorik olarak bu sorunun varlığı önemlidir. 800 kişilik örneklem grubuna uygulanma aşamasında bu soru ters kodlanacaktır.

İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracının KMO ve Bartlett’s Test Sonuçları

Kaiser Meyer ve Olkin’in Örneklem Yeterliliği Ölçeği		
Bartlett’in Küresellik Testi	Yaklaşık. Ki-Kare değeri	481,469
	Serbestlik derecesi	28
	Anlamlılık	,000

Yukarıdaki tabloda yer alan Sig. değeri 0,05’ten küçük olduğu için Bartlett’s Testi sonucu anlamlıdır ve KMO katsayı 0,852>0,60 olduğu için ölçek, faktör analizine uygundur. Yani yeterli örneklem büyüklüğüne sahiptir ve değişkenler arasındaki

ilişki düzeyi yüksektir. Tüm bunlar bağlamında, veri seti faktör analizi için uygundur.

Faktör Analizi Ortak Yükler Tablosu

	Başlangıç Değeri	Çıkartma Değeri
İsim değişiklikleri 15 Temmuz’u hatırlamamı kolaylaştırır.	1,000	,693
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	1,000	,761
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	1,000	,775
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	1,000	,799
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	1,000	,829
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	1,000	,671
İsim değişikliklerini minnet duygudan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	1,000	,795
İsim değişikliklerini 15 Temmuz’u unutturmamak için kullanıyorum.	1,000	,697

Çıkartma değeri sütunundaki değerler 0,5 üzerindedir. Dolayısıyla değişkenler analize uygundur.

Faktörler ve Açıklanan Varyanslar Tablosu

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Yüklerin Kareler Toplamı			Döndürme Sonrası Yüklerin Kareler Toplamı		
		Varyans	Kümülatif		Varyans	Kümülatif		Varyans	Kümülatif
	Toplam	(%)	(%)	Toplam	(%)	(%)	Toplam	(%)	(%)
1	4,328	54,100	54,100	4,328	54,100	54,100	3,702	46,274	46,274
2	1,693	21,166	75,266	1,693	21,166	75,266	2,319	28,992	75,266
3	,474	5,924	81,190						
4	,436	5,451	86,641						
5	,386	4,824	91,465						
6	,263	3,293	94,758						
7	,254	3,179	97,937						
8	,165	2,063	100,000						

Bu tabloda özdeğeri 1'den büyük olan 2 faktör olduğu görülmektedir. Birinci faktör, toplam varyansın %46,274'ünü, ikinci faktör %28,992'sini açıklamaktadır. Özdeğerlerin açıkladıkları birikimli varyans miktarı, toplam varyansın %75,266'sıdır. Buna göre; ölçek, araştırılan konuyu %75,266 oranında ölçmektedir. Birçok kaynakta bu değerin en az %50'nin üzerinde olması gerektiği belirtilmiştir.

Veri Döndürme Sonrasındaki Faktör Yükleri

	Faktör	
	1	2
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	,900	
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	,887	
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	,884	
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	,795	
İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	,778	
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.		,861
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.		,852
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.		,824

Bu analizde değişkenlerden 5 tanesi birinci faktöre, geri kalan 3 tanesi ikinci faktöre yüklenmiş görünmektedir. Faktör yüklerinin 0,7 üzerinde olması anlamlı bir yüklenme olduğunu göstermektedir.

İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracının Güvenilirlik Analizi

1. Faktör Güvenilirlik Değerleri Tablosu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
,916	5

Ölçme aracının güvenilirliğine bakıldığında, toplam Cronbach's Alpha'nın ,916 olduğu ve ölçme aracının güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler

	Madde Silindiğinde Ortalamadaki Değişim	Madde Silindiğinde Varyanslardaki Değişim	Ölçekten Çıkarılan İlgili Madde ile Ölçekteki Toplam Puan Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Alpha Katsayısı'ndaki Değişim
İsim değişikliklerini benimsiyorum ve günlük dilde kullanıyorum.	10,66	18,691	,824	,889
İsim değişikliklerini anlamlı bulduğum için kullanıyorum.	10,79	17,380	,846	,884
İsim değişikliklerini güncel olduğu için kullanıyorum.	10,83	20,648	,726	,909
İsim değişikliklerini minnet duygumdan şehitlerimizi anmak için kullanıyorum.	10,96	17,332	,813	,892
İsim değişikliklerini 15 Temmuz'u unutturmamak için kullanıyorum.	10,76	20,043	,736	,907

Tabloda, soruların ölçek geneliyle ilişkilerini göstermektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olduğu görülmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olması (0,916) ve ölçekten çıkarılacak bir ifadenin bu değerde büyük fark yaratmayacak olması nedeniyle ölçekten herhangi bir ifadenin çıkartılmamasına karar verilmiştir.

İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracının Güvenilirlik Analizi

2. Faktör Güvenilirlik Değerleri Tablosu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
,827	3

Ölçme aracının güvenilirliğine bakıldığında, toplam Cronbach's Alpha'nın ,827 olduğu ve ölçme aracının güvenilirliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

Ölçekteki Soruların Ölçek Geneliyle Arasındaki İlişkiler

	Madde Silindiğinde Ortalamada ki Değişim	Madde Silindiğinde Varyanslardaki Değişim	Ölçekten Çıkarılan İlgili Madde ile Ölçekteki Toplam Puan Arasındaki Korelasyon	Madde Silindiğinde Alpha Katsayısı'ndaki Değişim
İsim değişiklikleri 15 Temmuz'u hatırlamamı kolaylaştırır.	7,69	3,368	,629	,815
Okul, sokak, cadde ve park isimlerini değiştirmek hafızanın sürekliliğini sağlar.	7,80	3,192	,708	,737
İsim değişiklikleri şehitleri unutulmaz kılar.	7,91	3,113	,716	,728

Tablo, soruların ölçek geneliyle ilişkilerini göstermektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olduğu görülmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, geliştirilen ölçme aracının Cronbach Alpha katsayısının yüksek olması (0,827) ve ölçekten çıkarılacak bir ifadenin bu değerde büyük fark yaratmayacak olması nedeniyle ölçekten herhangi bir ifadenin çıkartılmamasına karar verilmiştir.

EK-4 NORMALLİK ANALİZLERİ

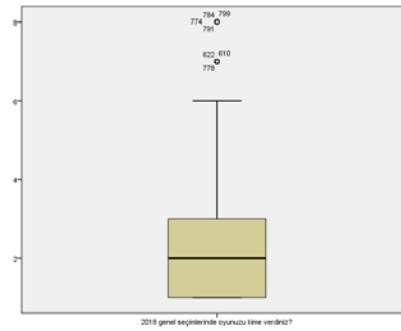
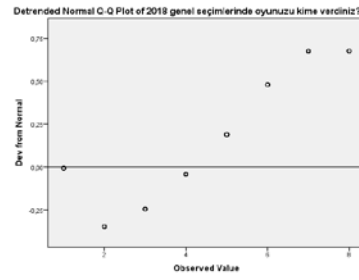
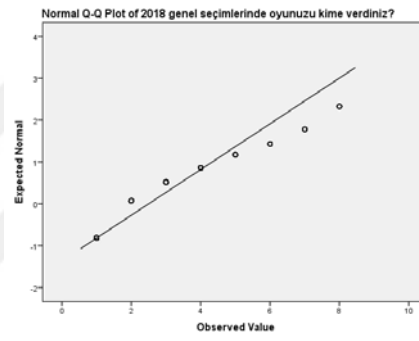
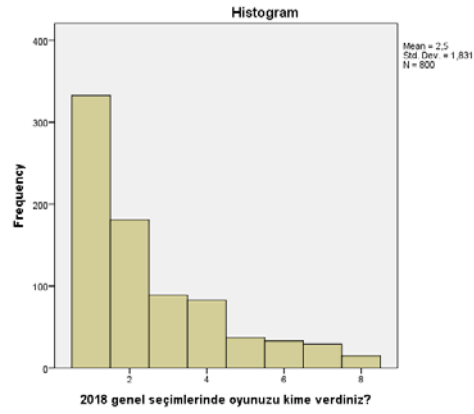
SİYASİ EĞİLİM DEĞİŞKENİ NORMALLİK ANALİZİ

Tanımlayıcı İstatistikler

		İstatistik	Standart Hata
2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?	Ortalama	2,50	,065
	95% Güven Aralığında Alt Sınır	2,37	
	Ortalamanın Üst Sınır	2,63	
	5% Trimmed Mean	2,31	
	Medyan	2,00	
	Varyans	3,354	
	Standart Sapma	1,831	
	Minimum	1	
	Maksimum	8	
	Range	7	
	Interquartile Range	2	
	Çarpıklık	1,282	,086
	Basıklık	,815	,173

Normallik Testi Tablosu

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	İstatistik	df	Sig.	İstatistik	df	Sig.
2018 genel seçimlerinde oyunuzu kime verdiniz?	,250	800	,000	,794	800	,000

GELİR DEĞİŞKENİ NORMALLİK ANALİZİ

Tanımlayıcı İstatistikler

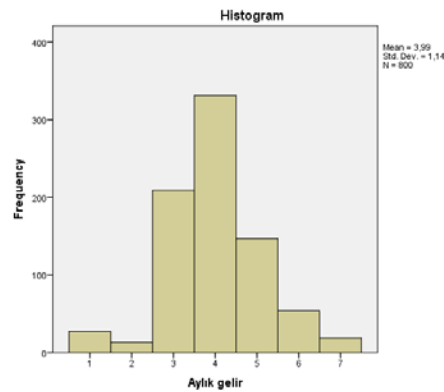
		Statistic	Std. Error
Aylık gelir	Mean	4,00	,040
	95% Confidence Interval for Lower Bound	3,92	
	Mean Upper Bound	4,07	
	5% Trimmed Mean	4,01	
	Median	4,00	
	Variance	1,299	
	Std. Deviation	1,140	
	Minimum	1	
	Maximum	7	
	Range	6	
	Interquartile Range	2	
	Skewness	,056	,086
	Kurtosis	,841	,173

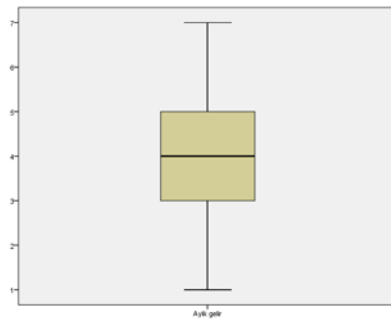
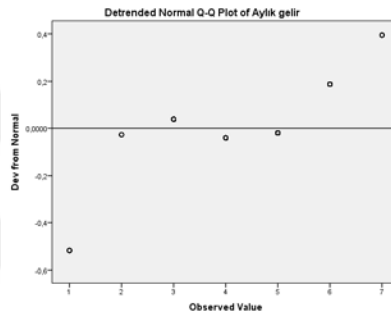
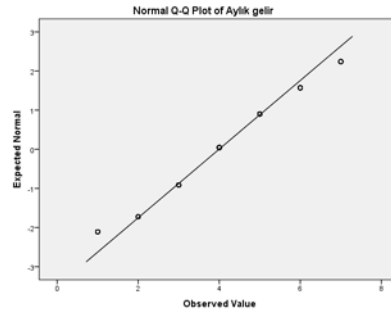
Normallik Testi Tablosu

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Aylık gelir	,223	800	,000	,908	800	,000

a. Lilliefors Significance Correction

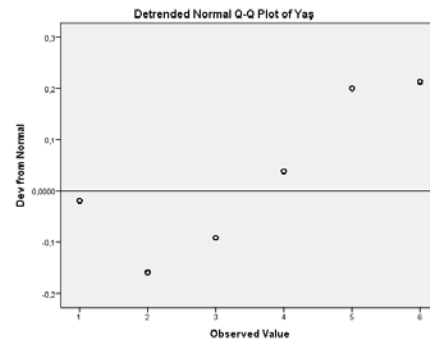
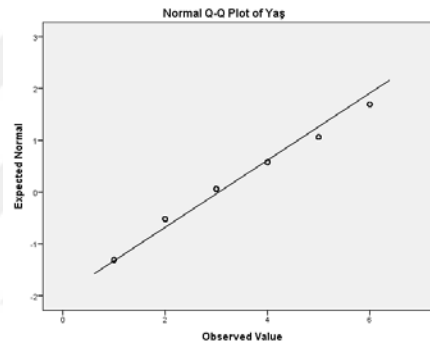
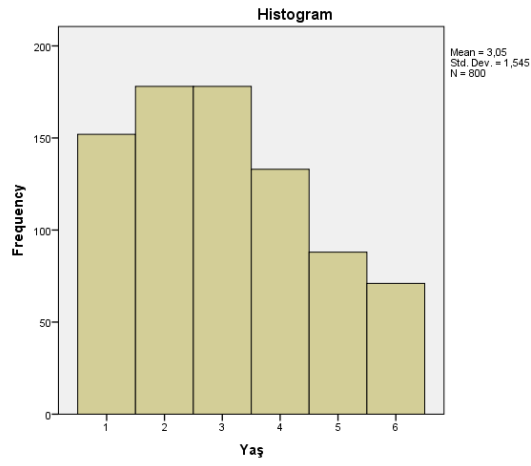
YAŞ DEĞİŞKENİ NORMALLİK ANALİZİ

Tanımlayıcı İstatistikler

		Statistic	Std. Error
Yaş	Mean	3,05	,055
	95% Confidence Interval for Lower Bound	2,94	
	Mean Upper Bound	3,16	
	5% Trimmed Mean	3,00	
	Median	3,00	
	Variance	2,388	
	Std. Deviation	1,545	
	Minimum	1	
	Maximum	6	
	Range	5	
	Interquartile Range	2	
	Skewness	,365	,086
	Kurtosis	-,875	,173

Normallik Testi Tablosu

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Yaş	,164	800	,000	,913	800	,000

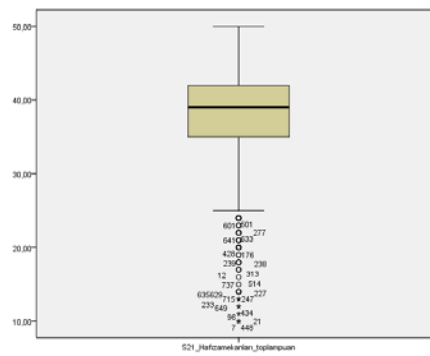
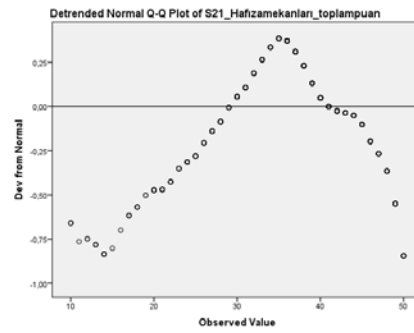
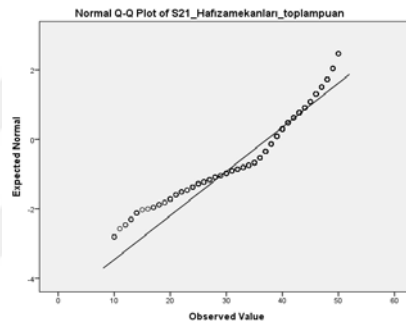
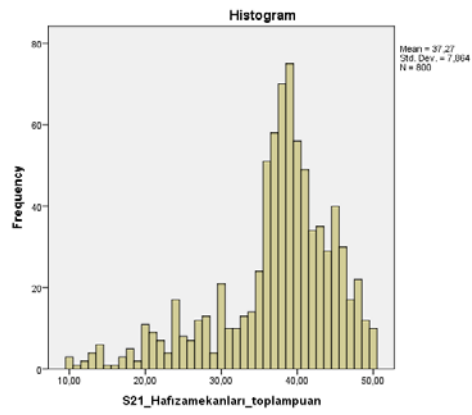
Hafıza Mekânlarına Yönelik Ölçme Aracının Normallik Analizi

Tanımlayıcı İstatistikler

		Statistic	Std. Error
S21_Hafizamekanları_toplam puan	Mean	37,2663	,27804
	95% Confidence Interval for Lower Bound	36,7205	
	Mean Upper Bound	37,8120	
	5% Trimmed Mean	37,7903	
	Median	39,0000	
	Variance	61,845	
	Std. Deviation	7,86417	
	Minimum	10,00	
	Maximum	50,00	
	Range	40,00	
	Interquartile Range	7,00	
	Skewness	-1,106	,086
	Kurtosis	1,160	,173

Normallik Testi Tablosu

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
S21_Hafizamekanları_toplam puan	,171	800	,000	,915	800	,000

İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracının Normallik Analizi

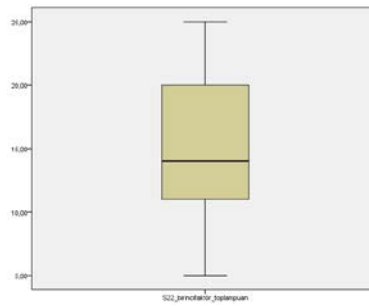
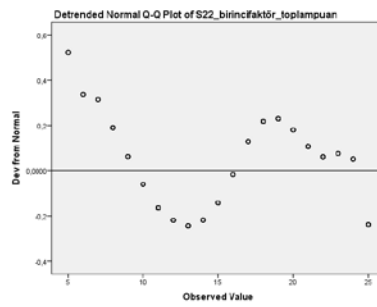
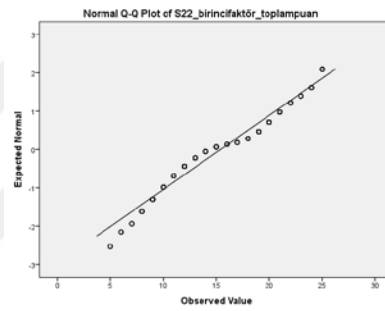
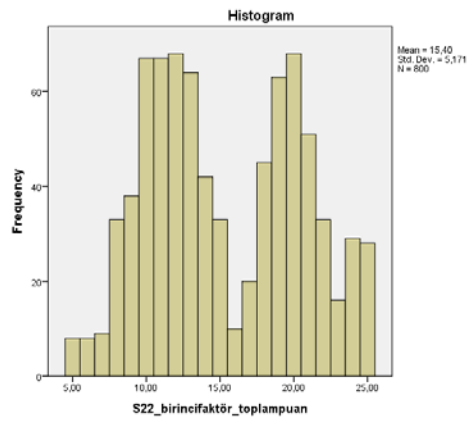
Faktör 1

Tanımlayıcı İstatistikler

		Statistic	Std. Error
S22_birincifaktör_toplam puan	Mean	15,4038	,18282
	95% Confidence Interval for Lower Bound	15,0449	
	Mean Upper Bound	15,7626	
	5% Trimmed Mean	15,3667	
	Median	14,0000	
	Variance	26,739	
	Std. Deviation	5,17099	
	Minimum	5,00	
	Maximum	25,00	
	Range	20,00	
	Interquartile Range	9,00	
	Skewness	,133	,086
	Kurtosis	-1,137	,173

Normallik Testi Tablosu

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
S22_birincifaktör_toplam puan	,131	800	,000	,952	800	,000

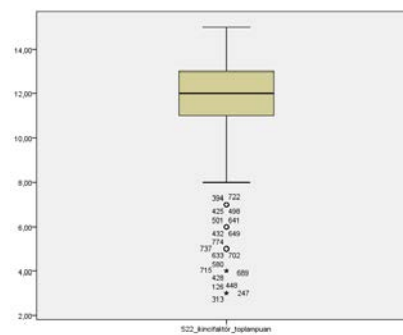
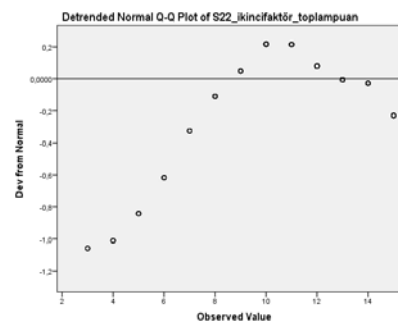
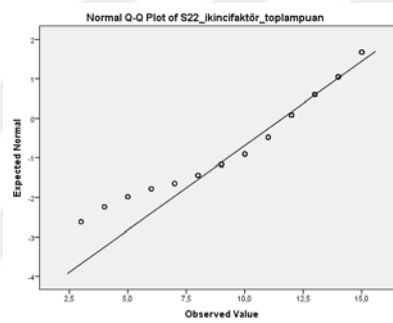
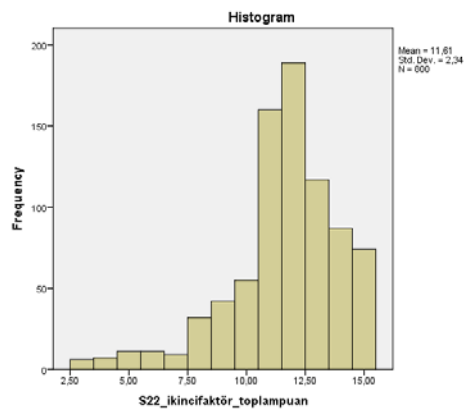
İsim Değişikliklerine Yönelik Ölçme Aracı Normallik Analizi
Faktör 2

Tanımlayıcı İstatistikler

		Statistic	Std. Error
S22_ikincifaktör_toplampuan	Mean	11,6138	,08274
	95% Confidence Interval for Lower Bound	11,4513	
	Mean Upper Bound	11,7762	
	5% Trimmed Mean	11,7903	
	Median	12,0000	
	Variance	5,476	
	Std. Deviation	2,34017	
	Minimum	3,00	
	Maximum	15,00	
	Range	12,00	
	Interquartile Range	2,00	
	Skewness	-1,085	,086
	Kurtosis	1,757	,173

Normallik Testi Tablosu

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
S22_ikincifaktör_toplampuan	,180	800	,000	,911	800	,000

EK-5 Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S21_Hafızamekanları_toplampuan

Tamhane

(I) 2018 genel seçimlerinde kime verdiniz?	(J) 2018 genel seçimlerinde kime verdiniz?	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
Adalet ve Kalkınma Partisi	Cumhiyet Halk Partisi	4,81960*	,66666	,000	2,7191	6,9201
	Halkların Demokratik Partisi	16,15886*	,52533	,000	14,4918	17,8259
	Milliyetçi Hareket Partisi	2,07222*	,49328	,001	,5072	3,6373
	İYİ Parti	5,91592*	1,44490	,006	1,0780	10,7538
	Söylemek istemiyorum	4,02402	1,37923	,159	-,6344	8,6824
	Oy kullanmadım	,40333	,82395	1,000	-2,3792	3,1859
	Diğer	10,69069	2,85141	,057	-,1971	21,5784
Cumhiyet Halk Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-4,81960*	,66666	,000	-6,9201	-2,7191
	Halkların Demokratik Partisi	11,33925*	,76572	,000	8,9287	13,7498
	Milliyetçi Hareket Partisi	-2,74739*	,74410	,008	-5,0903	-,4045
	İYİ Parti	1,09631	1,54858	1,000	-3,9995	6,1921
	Söylemek istemiyorum	-,79558	1,48749	1,000	-5,7151	4,1239
	Oy kullanmadım	-4,41627*	,99461	,001	-7,6405	-1,1921
	Diğer	5,87109	2,90532	,829	-5,0503	16,7925
Halkların Demokratik Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-16,15886*	,52533	,000	-17,8259	-14,4918
	Cumhiyet Halk Partisi	-11,33925*	,76572	,000	-13,7498	-8,9287
	Milliyetçi Hareket Partisi	-14,08664*	,62066	,000	-16,0519	-12,1214
	İYİ Parti	-10,24294*	1,49320	,000	-15,1988	-5,2871
	Söylemek istemiyorum	-12,13483*	1,42974	,000	-16,9122	-7,3574
	Oy kullanmadım	-15,75552*	,90598	,000	-18,7428	-12,7683
	Diğer	-5,46816	2,87618	,894	-16,3697	5,4334
Milliyetçi Hareket Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-2,07222*	,49328	,001	-3,6373	-,5072
	Cumhiyet Halk Partisi	2,74739*	,74410	,008	,4045	5,0903
	Halkların Demokratik Partisi	14,08664*	,62066	,000	12,1214	16,0519
	İYİ Parti	3,84370	1,48222	,307	-1,0849	8,7723

	Söylemek istemiyorum	1,95181	1,41828	,996	-2,7980	6,7016
	Oy kullanmadım	-1,66888	,88777	,855	-4,6089	1,2711
	Diğer	8,61847	2,87050	,227	-2,2796	19,5166
İYİ Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	-5,91592*	1,44490	,006	-10,7538	-1,0780
	Cumhiyet Halk Partisi	-1,09631	1,54858	1,000	-6,1921	3,9995
	Halkların Demokratik Partisi	10,24294*	1,49320	,000	5,2871	15,1988
	Milliyetçi Hareket Partisi	-3,84370	1,48222	,307	-8,7723	1,0849
	Söylemek istemiyorum	-1,89189	1,96365	1,000	-8,2616	4,4778
	Oy kullanmadım	-5,51258*	1,62251	,035	-10,8284	-,1968
	Diğer	4,77477	3,17556	,988	-6,5172	16,0668
Söylemek istemiyorum	Adalet ve Kalkınma Partisi	-4,02402	1,37923	,159	-8,6824	,6344
	Cumhiyet Halk Partisi	,79558	1,48749	1,000	-4,1239	5,7151
	Halkların Demokratik Partisi	12,13483*	1,42974	,000	7,3574	16,9122
	Milliyetçi Hareket Partisi	-1,95181	1,41828	,996	-6,7016	2,7980
	İYİ Parti	1,89189	1,96365	1,000	-4,4778	8,2616
	Oy kullanmadım	-3,62069	1,56432	,504	-8,7675	1,5261
	Diğer	6,66667	3,14622	,736	-4,5771	17,9104
Oy kullanmadım	Adalet ve Kalkınma Partisi	-,40333	,82395	1,000	-3,1859	2,3792
	Cumhiyet Halk Partisi	4,41627*	,99461	,001	1,1921	7,6405
	Halkların Demokratik Partisi	15,75552*	,90598	,000	12,7683	18,7428
	Milliyetçi Hareket Partisi	1,66888	,88777	,855	-1,2711	4,6089
	İYİ Parti	5,51258*	1,62251	,035	,1968	10,8284
	Söylemek istemiyorum	3,62069	1,56432	,504	-1,5261	8,7675
	Diğer	10,28736	2,94539	,080	-,6730	21,2477
Diğer	Adalet ve Kalkınma Partisi	-10,69069	2,85141	,057	-21,5784	,1971
	Cumhiyet Halk Partisi	-5,87109	2,90532	,829	-16,7925	5,0503
	Halkların Demokratik Partisi	5,46816	2,87618	,894	-5,4334	16,3697
	Milliyetçi Hareket Partisi	-8,61847	2,87050	,227	-19,5166	2,2796
	İYİ Parti	-4,77477	3,17556	,988	-16,0668	6,5172
	Söylemek istemiyorum	-6,66667	3,14622	,736	-17,9104	4,5771

Oy kullanmadım	-10,28736	2,94539	,080	-21,2477	,6730

EK-6 Tutum Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S22_birincifaktör_toplampuan

Tamhane

(I) Yaş	(J) Yaş	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
15-24	25-34	-1,58878	,58321	,097	-3,3097	,1322
	35-44	-1,21799	,57762	,421	-2,9226	,4866
	45-54	-1,40883	,64966	,376	-3,3273	,5097
	55-64	,68242	,67671	,997	-1,3223	2,6872
	65 +	-,83423	,75711	,992	-3,0878	1,4193
25-34	15-24	1,58878	,58321	,097	-,1322	3,3097
	35-44	,37079	,52163	1,000	-1,1668	1,9084
	45-54	,17994	,60043	1,000	-1,5937	1,9536
	55-64	2,27120*	,62960	,006	,4031	4,1393
	65 +	,75455	,71532	,995	-1,3805	2,8896
35-44	15-24	1,21799	,57762	,421	-,4866	2,9226
	25-34	-,37079	,52163	1,000	-1,9084	1,1668
	45-54	-,19084	,59500	1,000	-1,9487	1,5670
	55-64	1,90041*	,62442	,040	,0472	3,7536
	65 +	,38376	,71076	1,000	-1,7385	2,5061
45-54	15-24	1,40883	,64966	,376	-,5097	3,3273
	25-34	-,17994	,60043	1,000	-1,9536	1,5937
	35-44	,19084	,59500	1,000	-1,5670	1,9487
	55-64	2,09125*	,69161	,041	,0422	4,1403
	65 +	,57461	,77045	1,000	-1,7177	2,8669
55-64	15-24	-,68242	,67671	,997	-2,6872	1,3223
	25-34	-2,27120*	,62960	,006	-4,1393	-,4031
	35-44	-1,90041*	,62442	,040	-3,7536	-,0472
	45-54	-2,09125*	,69161	,041	-4,1403	-,0422
	65 +	-1,51665	,79340	,591	-3,8786	,8453

65 +	15-24	,83423	,75711	,992	-1,4193	3,0878
	25-34	-,75455	,71532	,995	-2,8896	1,3805
	35-44	-,38376	,71076	1,000	-2,5061	1,7385
	45-54	-,57461	,77045	1,000	-2,8669	1,7177
	55-64	1,51665	,79340	,591	-,8453	3,8786

EK-7 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S22_ikincifaktör_toplamlpuan

Tamhane

(I) Yaş	(J) Yaş	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
15-24	25-34	-,31084	,26956	,987	-1,1062	,4845
	35-44	-,68724	,24847	,087	-1,4211	,0466
	45-54	-,70583	,29587	,235	-1,5795	,1679
	55-64	-,01615	,32900	1,000	-,9918	,9595
	65 +	-,18004	,35792	1,000	-1,2463	,8862
25-34	15-24	,31084	,26956	,987	-,4845	1,1062
	35-44	-,37640	,22585	,782	-1,0424	,2896
	45-54	-,39499	,27715	,920	-1,2135	,4235
	55-64	,29469	,31227	,998	-,6327	1,2221
	65 +	,13080	,34261	1,000	-,8922	1,1538
35-44	15-24	,68724	,24847	,087	-,0466	1,4211
	25-34	,37640	,22585	,782	-,2896	1,0424
	45-54	-,01859	,25668	1,000	-,7777	,7405
	55-64	,67109	,29425	,306	-,2053	1,5475
	65 +	,50720	,32627	,861	-,4705	1,4849
45-54	15-24	,70583	,29587	,235	-,1679	1,5795
	25-34	,39499	,27715	,920	-,4235	1,2135
	35-44	,01859	,25668	1,000	-,7405	,7777
	55-64	,68968	,33524	,467	-,3044	1,6838
	65 +	,52579	,36367	,913	-,5571	1,6087
55-64	15-24	,01615	,32900	1,000	-,9595	,9918
	25-34	-,29469	,31227	,998	-1,2221	,6327
	35-44	-,67109	,29425	,306	-1,5475	,2053

45-54	-,68968	,33524	,467	-1,6838	,3044
65 +	-,16389	,39109	1,000	-1,3277	,9999
65 + 15-24	,18004	,35792	1,000	-,8862	1,2463
25-34	-,13080	,34261	1,000	-1,1538	,8922
35-44	-,50720	,32627	,861	-1,4849	,4705
45-54	-,52579	,36367	,913	-1,6087	,5571
55-64	,16389	,39109	1,000	-,9999	1,3277

EK-8 Tutum Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc

Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: _birincifaktör_toplampuan

Tamhane

		Ortalama Farklar	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
(I) Aylık gelir	(J) Aylık gelir	(I-J)			Alt Sınırı	Alt Sınırı
0-1000 TL	1001- 2000 TL	1,72365	1,77615	1,000	-4,2938	7,7411
	2001-3000 TL	-,99663	1,08927	1,000	-4,5606	2,5673
	3001-4000 TL	-1,72720	1,05088	,915	-5,2071	1,7527
	4001-5000 TL	-2,05971	1,09339	,772	-5,6334	1,5139
	5001 ve üstü	1,44444	1,16139	,995	-2,2985	5,1874
	Belirtmek istemedi	,39571	1,47287	1,000	-4,3567	5,1481
1001- 2000 TL	0-1000 TL	-1,72365	1,77615	1,000	-7,7411	4,2938
	2001-3000 TL	-2,72028	1,50942	,872	-8,3013	2,8608
	3001-4000 TL	-3,45085	1,48195	,546	-9,0204	2,1187
	4001-5000 TL	-3,78336	1,51240	,418	-9,3663	1,7996
	5001 ve üstü	-,27920	1,56226	1,000	-5,9055	5,3471
	Belirtmek istemedi	-1,32794	1,80587	1,000	-7,4499	4,7941
2001-3000 TL	0-1000 TL	,99663	1,08927	1,000	-2,5673	4,5606
	1001- 2000 TL	2,72028	1,50942	,872	-2,8608	8,3013
	3001-4000 TL	-,73057	,47747	,942	-2,1871	,7259
	4001-5000 TL	-1,06308	,56492	,732	-2,7881	,6620
	5001 ve üstü	2,44108*	,68736	,012	,3089	4,5732

	Belirtmek istemedi	1,39234	1,13708	,996	-2,4733	5,2580
3001-4000 TL	0-1000 TL	1,72720	1,05088	,915	-1,7527	5,2071
	1001- 2000 TL	3,45085	1,48195	,546	-2,1187	9,0204
	2001-3000 TL	,73057	,47747	,942	-,7259	2,1871
	4001-5000 TL	-,33251	,48681	1,000	-1,8214	1,1564
	5001 ve üstü	3,17165*	,62474	,000	1,2157	5,1276
	Belirtmek istemedi	2,12291	1,10037	,771	-1,6811	5,9269
4001-5000 TL	0-1000 TL	2,05971	1,09339	,772	-1,5139	5,6334
	1001- 2000 TL	3,78336	1,51240	,418	-1,7996	9,3663
	2001-3000 TL	1,06308	,56492	,732	-,6620	2,7881
	3001-4000 TL	,33251	,48681	1,000	-1,1564	1,8214
	5001 ve üstü	3,50416*	,69387	,000	1,3520	5,6563
	Belirtmek istemedi	2,45542	1,14103	,593	-1,4177	6,3285
5001 ve üstü	0-1000 TL	-1,44444	1,16139	,995	-5,1874	2,2985
	1001- 2000 TL	,27920	1,56226	1,000	-5,3471	5,9055
	2001-3000 TL	-2,44108*	,68736	,012	-4,5732	-,3089
	3001-4000 TL	-3,17165*	,62474	,000	-5,1276	-1,2157
	4001-5000 TL	-3,50416*	,69387	,000	-5,6563	-1,3520
	Belirtmek istemedi	-1,04873	1,20635	1,000	-5,0576	2,9601
Belirtmek istemedi	0-1000 TL	-,39571	1,47287	1,000	-5,1481	4,3567
	1001- 2000 TL	1,32794	1,80587	1,000	-4,7941	7,4499
	2001-3000 TL	-1,39234	1,13708	,996	-5,2580	2,4733
	3001-4000 TL	-2,12291	1,10037	,771	-5,9269	1,6811
	4001-5000 TL	-2,45542	1,14103	,593	-6,3285	1,4177
	5001 ve üstü	1,04873	1,20635	1,000	-2,9601	5,0576

EK-9 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S22_ikincifaktör_toplamluan

Tamhane

(I) Aylık gelir	(J) Aylık gelir	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamaların	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
0-1000 TL	1001- 2000 TL	-,37037	,64748	1,000	-2,4745	1,7337
	2001-3000 TL	-,71008	,54549	,991	-2,5021	1,0819
	3001-4000 TL	-1,02898	,52953	,738	-2,7867	,7288
	4001-5000 TL	-1,45200	,53941	,213	-3,2308	,3268
	5001 ve üstü	-1,31481	,63509	,605	-3,3362	,7066
	Belirtmek istemedi	-,47563	,73060	1,000	-2,8303	1,8790
1001- 2000 TL	0-1000 TL	,37037	,64748	1,000	-1,7337	2,4745
	2001-3000 TL	-,33971	,43131	1,000	-1,8653	1,1859
	3001-4000 TL	-,65861	,41093	,947	-2,1638	,8466
	4001-5000 TL	-1,08163	,42359	,360	-2,5984	,4351
	5001 ve üstü	-,94444	,54019	,858	-2,7034	,8146
	Belirtmek istemedi	-,10526	,64980	1,000	-2,2567	2,0461
2001-3000 TL	0-1000 TL	,71008	,54549	,991	-1,0819	2,5021
	1001- 2000 TL	,33971	,43131	1,000	-1,1859	1,8653
	3001-4000 TL	-,31890	,21725	,961	-,9816	,3438
	4001-5000 TL	-,74192*	,24033	,045	-1,4756	-,0082
	5001 ve üstü	-,60473	,41248	,964	-1,8961	,6866
	Belirtmek istemedi	,23445	,54824	1,000	-1,6359	2,1048
3001-4000 TL	0-1000 TL	1,02898	,52953	,738	-,7288	2,7867
	1001- 2000 TL	,65861	,41093	,947	-,8466	2,1638
	2001-3000 TL	,31890	,21725	,961	-,3438	,9816
	4001-5000 TL	-,42302	,20149	,543	-1,0386	,1926
	5001 ve üstü	-,28583	,39112	1,000	-1,5193	,9477
	Belirtmek istemedi	,55335	,53236	1,000	-1,2910	2,3976
4001-5000 TL	0-1000 TL	1,45200	,53941	,213	-,3268	3,2308

	1001- 2000 TL	1,08163	,42359	,360	-,4351	2,5984
	2001-3000 TL	,74192*	,24033	,045	,0082	1,4756
	3001-4000 TL	,42302	,20149	,543	-,1926	1,0386
	5001 ve üstü	,13719	,40440	1,000	-1,1322	1,4066
	Belirtmek istemedi	,97637	,54219	,848	-,8837	2,8365
5001 ve üstü	0-1000 TL	1,31481	,63509	,605	-,7066	3,3362
	1001- 2000 TL	,94444	,54019	,858	-,8146	2,7034
	2001-3000 TL	,60473	,41248	,964	-,6866	1,8961
	3001-4000 TL	,28583	,39112	1,000	-,9477	1,5193
	4001-5000 TL	-,13719	,40440	1,000	-1,4066	1,1322
	Belirtmek istemedi	,83918	,63745	,990	-1,2311	2,9095
Belirtmek istemedi	0-1000 TL	,47563	,73060	1,000	-1,8790	2,8303
	1001- 2000 TL	,10526	,64980	1,000	-2,0461	2,2567
	2001-3000 TL	-,23445	,54824	1,000	-2,1048	1,6359
	3001-4000 TL	-,55335	,53236	1,000	-2,3976	1,2910
	4001-5000 TL	-,97637	,54219	,848	-2,8365	,8837
	5001 ve üstü	-,83918	,63745	,990	-2,9095	1,2311

EK-10 Tutum Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişen: _birincifaktör_toplamlpuan

Tamhane

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
İlköğretim	Lise	3,77903*	,52399	,000	2,2962	5,2619
	Ön Lisans	3,36608*	,69299	,000	1,4056	5,3265
	Lisans	1,44541	,64260	,226	-,3685	3,2593
	Lisansüstü	5,93816*	,77355	,000	3,6766	8,1998
Lise	İlköğretim	-3,77903*	,52399	,000	-5,2619	-2,2962
	Ön Lisans	-,41295	,56265	,998	-2,0140	1,1881
	Lisans	-2,33362*	,49928	,000	-3,7455	-,9217
	Lisansüstü	2,15914*	,65934	,027	,1613	4,1569

Ön Lisans	İlköğretim	-3,36608*	,69299	,000	-5,3265	-1,4056
	Lise	,41295	,56265	,998	-1,1881	2,0140
	Lisans	-1,92067*	,67449	,047	-3,8294	-,0120
	Lisansüstü	2,57208*	,80025	,021	,2407	4,9034
Lisans	İlköğretim	-1,44541	,64260	,226	-3,2593	,3685
	Lise	2,33362*	,49928	,000	,9217	3,7455
	Ön Lisans	1,92067*	,67449	,047	,0120	3,8294
	Lisansüstü	4,49275*	,75703	,000	2,2719	6,7136
Lisansüstü	İlköğretim	-5,93816*	,77355	,000	-8,1998	-3,6766
	Lise	-2,15914*	,65934	,027	-4,1569	-,1613
	Ön Lisans	-2,57208*	,80025	,021	-4,9034	-,2407
	Lisans	-4,49275*	,75703	,000	-6,7136	-2,2719

EK-11 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S22_ikincifaktör_toplamlpuan

Tamhane

(I) Eğitim	(J) Eğitim	Ortalma Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
İlköğretim	Lise	,82456*	,22364	,003	,1923	1,4569
	Ön Lisans	1,64795*	,35309	,000	,6465	2,6494
	Lisans	,13720	,26199	1,000	-,6024	,8768
	Lisansüstü	1,96329*	,41316	,000	,7310	3,1955
Lise	İlköğretim	-,82456*	,22364	,003	-1,4569	-,1923
	Ön Lisans	,82339	,31459	,095	-,0736	1,7204
	Lisans	-,68736*	,20719	,010	-1,2725	-,1022
	Lisansüstü	1,13873	,38078	,058	-,0247	2,3022
Ön Lisans	İlköğretim	-1,64795*	,35309	,000	-2,6494	-,6465
	Lise	-,82339	,31459	,095	-1,7204	,0736
	Lisans	-1,51076*	,34291	,000	-2,4843	-,5372
	Lisansüstü	,31533	,46867	,999	-1,0518	1,6825
Lisans	İlköğretim	-,13720	,26199	1,000	-,8768	,6024
	Lise	,68736*	,20719	,010	,1022	1,2725
	Ön Lisans	1,51076*	,34291	,000	,5372	2,4843

	Lisansüstü	1,82609*	,40449	,001	,6131	3,0391
Lisansüstü	İlköğretim	-1,96329*	,41316	,000	-3,1955	-,7310
	Lise	-1,13873	,38078	,058	-2,3022	,0247
	Ön Lisans	-,31533	,46867	,999	-1,6825	1,0518
	Lisans	-1,82609*	,40449	,001	-3,0391	-,6131

EK-12 Tutum Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S22_birincifaktör_toplamluan

Tamhane

(I) 2018 genel seçimlerinde kime verdiniz?	(J) 2018 genel seçimlerinde kime verdiniz?	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
Adalet ve Kalkınma Partisi	Cumhiyet Halk Partisi	5,21139*	,42966	,000	3,8625	6,5602
	Halkların Demokratik Partisi	4,70341*	,52169	,000	3,0475	6,3593
	Milliyetçi Hareket Partisi	3,47585*	,56763	,000	1,6685	5,2832
	İYİ Parti	4,04505*	,79637	,000	1,4054	6,6847
	Söylemek istemiyorum	3,23014*	,89587	,025	,2269	6,2334
	Oy kullanmadım	3,32836	1,06124	,098	-,2835	6,9402
	Diğer	5,88468*	1,28962	,010	1,0247	10,7447
Cumhiyet Halk Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-5,21139*	,42966	,000	-6,5602	-3,8625
	Halkların Demokratik Partisi	-,50798	,57268	1,000	-2,3184	1,3025
	Milliyetçi Hareket Partisi	-1,73554	,61482	,140	-3,6841	,2130
	İYİ Parti	-1,16634	,83066	,994	-3,8940	1,5613
	Söylemek istemiyorum	-1,98125	,92649	,664	-5,0589	1,0964
	Oy kullanmadım	-1,88303	1,08721	,933	-5,5529	1,7869
	Diğer	,67330	1,31108	1,000	-4,2044	5,5510
Halkların Demokratik Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-4,70341*	,52169	,000	-6,3593	-3,0475
	Cumhiyet Halk Partisi	,50798	,57268	1,000	-1,3025	2,3184
	Milliyetçi Hareket Partisi	-1,22756	,68232	,883	-3,3887	,9336

	İYİ Parti	-6,5837	,88179	1,000	-3,5268	2,2101
	Söylemek istemiyorum	-1,47327	,97259	,983	-4,6712	1,7246
	Oy kullanmadım	-1,37505	1,12676	,999	-5,1398	2,3897
	Diğer	1,18127	1,34406	1,000	-3,7330	6,0955
Milliyetçi Hareket Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-3,47585*	,56763	,000	-5,2832	-1,6685
	Cumhiyet Halk Partisi	1,73554	,61482	,140	-,2130	3,6841
	Halkların Demokratik Partisi	1,22756	,68232	,883	-,9336	3,3887
	İYİ Parti	,56920	,90973	1,000	-2,3788	3,5172
	Söylemek istemiyorum	-,24571	,99799	1,000	-3,5125	3,0211
	Oy kullanmadım	-,14749	1,14875	1,000	-3,9674	3,6724
	Diğer	2,40884	1,36255	,936	-2,5299	7,3475
İYİ Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	-4,04505*	,79637	,000	-6,6847	-1,4054
	Cumhiyet Halk Partisi	1,16634	,83066	,994	-1,5613	3,8940
	Halkların Demokratik Partisi	,65837	,88179	1,000	-2,2101	3,5268
	Milliyetçi Hareket Partisi	-,56920	,90973	1,000	-3,5172	2,3788
	Söylemek istemiyorum	-,81491	1,14367	1,000	-4,5300	2,9002
	Oy kullanmadım	-,71668	1,27735	1,000	-4,9042	3,4708
	Diğer	1,83964	1,47259	,999	-3,3044	6,9837
Söylemek istemiyorum	Adalet ve Kalkınma Partisi	-3,23014*	,89587	,025	-6,2334	-,2269
	Cumhiyet Halk Partisi	1,98125	,92649	,664	-1,0964	5,0589
	Halkların Demokratik Partisi	1,47327	,97259	,983	-1,7246	4,6712
	Milliyetçi Hareket Partisi	,24571	,99799	1,000	-3,0211	3,5125
	İYİ Parti	,81491	1,14367	1,000	-2,9002	4,5300
	Oy kullanmadım	,09822	1,34164	1,000	-4,2899	4,4863
	Diğer	2,65455	1,52869	,936	-2,6207	7,9298
Oy kullanmadım	Adalet ve Kalkınma Partisi	-3,32836	1,06124	,098	-6,9402	,2835
	Cumhiyet Halk Partisi	1,88303	1,08721	,933	-1,7869	5,5529
	Halkların Demokratik Partisi	1,37505	1,12676	,999	-2,3897	5,1398
	Milliyetçi Hareket Partisi	,14749	1,14875	1,000	-3,6724	3,9674
	İYİ Parti	,71668	1,27735	1,000	-3,4708	4,9042
	Söylemek istemiyorum	-,09822	1,34164	1,000	-4,4863	4,2899

	Diğer	2,55632	1,63112	,978	-2,9907	8,1033
Diğer	Adalet ve Kalkınma Partisi	-5,88468*	1,28962	,010	-10,7447	-1,0247
	Cumhiyet Halk Partisi	-,67330	1,31108	1,000	-5,5510	4,2044
	Halkların Demokratik Partisi	-1,18127	1,34406	1,000	-6,0955	3,7330
	Milliyetçi Hareket Partisi	-2,40884	1,36255	,936	-7,3475	2,5299
	İYİ Parti	-1,83964	1,47259	,999	-6,9837	3,3044
	Söylemek istemiyorum	-2,65455	1,52869	,936	-7,9298	2,6207
	Oy kullanmadım	-2,55632	1,63112	,978	-8,1033	2,9907

EK-13 Hatırlama Faktörü Kruskal Wallis H Testi Post-Hoc Karşılaştırmalar Tablosu

Bağımlı Değişken: S22_ikincifaktör_toplampuan

Tamhane

(I) 2018 genel seçimlerinde kime verdiniz?	(J) 2018 genel seçimlerinde oyunuz?	Ortalama Farkları	Standart Hata	Anlamlılık	95% Güven Aralığında Ortalamanın	
					Alt Sınırı	Alt Sınırı
Adalet ve Kalkınma Partisi	Cumhiyet Halk Partisi	1,05132*	,22166	,000	,3535	1,7491
	Halkların Demokratik Partisi	2,01407*	,24726	,000	1,2261	2,8021
	Milliyetçi Hareket Partisi	,38174	,20699	,858	-,2768	1,0403
	İYİ Parti	1,01802	,56360	,899	-,8699	2,9060
	Söylemek istemiyorum	,77641	,47672	,965	-,8323	2,3851
	Oy kullanmadım	,22678	,36209	1,000	-1,0025	1,4560
	Diğer	3,12793	1,06385	,258	-,9344	7,1903
Cumhiyet Halk Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-1,05132*	,22166	,000	-1,7491	-,3535
	Halkların Demokratik Partisi	,96275*	,30301	,047	,0065	1,9190
	Milliyetçi Hareket Partisi	-,66957	,27114	,331	-1,5242	,1850
	İYİ Parti	-,03330	,59019	1,000	-1,9862	1,9196
	Söylemek istemiyorum	-,27490	,50787	1,000	-1,9584	1,4086
	Oy kullanmadım	-,82454	,40222	,731	-2,1509	,5018
	Diğer	2,07661	1,07817	,881	-1,9941	6,1473

Halkların Demokratik Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-2,01407*	,24726	,000	-2,8021	-1,2261
	Cumhiyet Halk Partisi	-,96275*	,30301	,047	-1,9190	-,0065
	Milliyetçi Hareket Partisi	-1,63233*	,29245	,000	-2,5588	-,7059
	İYİ Parti	-,99605	,60027	,953	-2,9753	,9832
	Söylemek istemiyorum	-1,23766	,51956	,451	-2,9519	,4766
	Oy kullanmadım	-1,78729*	,41688	,002	-3,1542	-,4204
	Diğer	1,11386	1,08372	1,000	-2,9610	5,1887
Milliyetçi Hareket Partisi	Adalet ve Kalkınma Partisi	-,38174	,20699	,858	-1,0403	,2768
	Cumhiyet Halk Partisi	,66957	,27114	,331	-,1850	1,5242
	Halkların Demokratik Partisi	1,63233*	,29245	,000	,7059	2,5588
	İYİ Parti	,63627	,58484	1,000	-1,3036	2,5762
	Söylemek istemiyorum	,39467	,50165	1,000	-1,2738	2,0632
	Oy kullanmadım	-,15496	,39433	1,000	-1,4622	1,1523
	Diğer	2,74618	1,07525	,466	-1,3227	6,8150
İYİ Parti	Adalet ve Kalkınma Partisi	-1,01802	,56360	,899	-2,9060	,8699
	Cumhiyet Halk Partisi	,03330	,59019	1,000	-1,9196	1,9862
	Halkların Demokratik Partisi	,99605	,60027	,953	-,9832	2,9753
	Milliyetçi Hareket Partisi	-,63627	,58484	1,000	-2,5762	1,3036
	Söylemek istemiyorum	-,24161	,72557	1,000	-2,5964	2,1132
	Oy kullanmadım	-,79124	,65597	,999	-2,9334	1,3510
	Diğer	2,10991	1,19623	,932	-2,1244	6,3443
Söylemek istemiyorum	Adalet ve Kalkınma Partisi	-,77641	,47672	,965	-2,3851	,8323
	Cumhiyet Halk Partisi	,27490	,50787	1,000	-1,4086	1,9584
	Halkların Demokratik Partisi	1,23766	,51956	,451	-,4766	2,9519
	Milliyetçi Hareket Partisi	-,39467	,50165	1,000	-2,0632	1,2738
	İYİ Parti	,24161	,72557	1,000	-2,1132	2,5964
	Oy kullanmadım	-,54963	,58302	1,000	-2,4553	1,3560
	Diğer	2,35152	1,15783	,801	-1,8164	6,5195
Oy kullanmadım	Adalet ve Kalkınma Partisi	-,22678	,36209	1,000	-1,4560	1,0025
	Cumhiyet Halk Partisi	,82454	,40222	,731	-,5018	2,1509

	Halkların Demokratik Partisi	1,78729*	,41688	,002	,4204	3,1542
	Milliyetçi Hareket Partisi	,15496	,39433	1,000	-1,1523	1,4622
	İYİ Parti	,79124	,65597	,999	-1,3510	2,9334
	Söylemek istemiyorum	,54963	,58302	1,000	-1,3560	2,4553
	Diğer	2,90115	1,11554	,409	-1,2069	7,0092
Diğer	Adalet ve Kalkınma Partisi	-3,12793	1,06385	,258	-7,1903	,9344
	Cumhuriyet Halk Partisi	-2,07661	1,07817	,881	-6,1473	1,9941
	Halkların Demokratik Partisi	-1,11386	1,08372	1,000	-5,1887	2,9610
	Milliyetçi Hareket Partisi	-2,74618	1,07525	,466	-6,8150	1,3227
	İYİ Parti	-2,10991	1,19623	,932	-6,3443	2,1244
	Söylemek istemiyorum	-2,35152	1,15783	,801	-6,5195	1,8164
	Oy kullanmadım	-2,90115	1,11554	,409	-7,0092	1,2069

EK-14 ETİK KURUL ONAYI

Tarih ve Sayı: 30.03.2021-154911

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
Başkanlığı

Sayı :E-35980450-663.05-154911
Konu :Rabia ZAMUR TUNCER

Sayın Arş. Gör. Rabia ZAMUR TUNCER

İlgi : 20.01.2021 tarihli, 30944 sayılı yazı

Sorumlu araştırmacılığını üstlendiğiniz 2021/19 dosya numaralı "Toplumsal Belleğin Taşıyıcı Payandası Olarak Hatıza Mekanları: 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Direnme Ortamları" başlıklı çalışma, Kurulumuzun 08.02.2021 tarih ve 02 sayılı toplantısında görüşülerek etik yönden uygun bulunmuş olup, karar ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. N. Tolga SARUÇ
Başkan

Ek:Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSMMZCHP63 Pin Kodu :54362

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-universitesi-ebys>

Istanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü

34452 Beyazıt/Fatih-Istanbul

Tel : 0212 440 20 89 Faks : 0212 440 20 88

e-posta : sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

Kep Adresi : istanbuluniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için : Sinayman ARIK

Dahili : 10689

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Tarih ve Sayı: 17.03.2021-131279

İlgili makama,

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi **Arş. Gör. Rabia ZAMUR TUNCER** "Toplumsal Belleğin Taşıyıcı Payandası Olarak Hafıza Mekanları: 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Direnme Ortamları" başlıklı, **2021/19** dosya numaralı 20.01.2021 tarih ve **30944** sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurmuştur. 08.02.2021 tarihinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvanı / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile ilişki	Karar	İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Çiğdem Börke TUNALI (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Yasemin İŞIKTAÇ	Hukuk Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Seyhan NİŞEL	İşletme Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selim YAZICI	Siyasal Bilgiler Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Enes KABAKCI	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTDaş	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Güven GÜNVER	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	

ÖZGEÇMİŞ

2012 yılında Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü'nden fakülte birincisi olarak mezun olmuştur. 2015 yılında “İktidar ve Ahlaki Sorumluluk Kıskaçında Entelektüeller: 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçim Sürecinde entelektüel Kimliğiyle Türk Basınındaki Köşe Yazarları Üzerine Bir Söylem Analizi” başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamlayarak İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başlamıştır. Halen İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışan Zamur Tuncer, 2016 yılında TÜBİTAK'ın 2211/A Genel Yurtiçi Doktora Burs Programı'ndan burs almaya hak kazanmıştır.